

Ю 34493
313

ТШ

ЎТКИР ҲОШИМОВ

III

SHAROF HADHIFT MATBA
AGENT OF THE KONTAKHCHI
BOI TA QURBATH
KONTAKHCHI - 1911

ЎТКИР ҲОШИМОВ

*Танланган
асарлар*

III

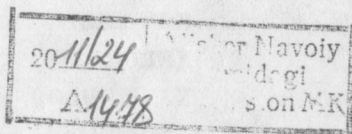
Роман
комедия
ҳикоялар
ҳажвиялар
таржима
ўйлар

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2011

ББК 84(5Ў)6.
X-71

Ўзб. араб.

Ю 37493
3/3

X-71 Ҳошимов, Ўткир.

Танланган асарлар: III жилд: Роман, комедия, ҳикоялар, ҳажвиялар, таржима, ўйлар. — Т.: «Sharq», 2011. — 480 б.

ББК 84(5Ў)6.

ISBN 978-9943-00-609-6

© «Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2011.

НУР БОРКИ, СОЯ БОР

1

«Дунёнинг ишлари қизиқ экан. Энг оқил мавжудот инсон деймизу баъзан одамнинг арзимаган нарсага ақли етмай қолади. Бир пақирга қиммат, ўткинчи икир-чирлари учун жон куйдиради-ю, энг бебаҳо хазинасидан — саломатлигидан жудо бўлаётганини ўйлаб ўтирмайди». Шерзод касалхонага тушган кунидан бошлаб унинг хаёлида бу фикр тез-тез айланадиган бўлиб қолди. Ҳозир ҳам тўри бўшашиб, ўртаси чуқурча бўлиб қолган сим каравотда ўтираркан, шу гапни эслаб мийиғида кулиб қўйди. — Умуман, одамнинг ақли доим кечикиб киради, — деб ўйлади у чуқур хўрсиниб. — Биз ҳамма нарсанинг қадрини ўзи йўқолганидан кейин биламиз. Ҳатто бир-биримизнинг қадримизни ҳам».

У каравотни ёжирлатиб ўрнидан турди. Тўрт қадам юриб сутранг бўёққа бўялган эшик олдига борди. Яна тўрт қадам юрган эди, дераза олдига келиб қолди. Шерзод ётган еттинчи палата икки ўринли эди. Эшик билан дераза ўртаси — тўрт қадам. Икки томонидаги девор остига иккита каравот, иккита тумбочка қўйилган. Бу ерда ҳамма нарса оқ: деворлар ҳам, эшик-деразалар ҳам, тумбочкалар ҳам. Фақат дераза токчасида қачонлардир беморлар қўйган чойнакларнинг сарғиш изи муҳрланиб қолган.

Шерзод дераза пардасини суриб, ташқарига қаради. Ҳаво булутли, касалхона ҳовлиси бўм-бўш эди. Қор аллақачон эриб кетган, аммо ҳали баҳор кирмаган. Совуқ уриб кетмаслиги учун гулларнинг устига «кўмма» қилиб қўйилган сарғиш қишқик ҳам йиғиштириб олинмаган. Гулзорга тўкилган бултурги хазон илма-тешик бўлиб, очжигарранг тус олган. Қиш бўйи қору ёмғир сувига тўйиб, қорайиб қолган ер мудроқ бир кайфиятда оғир-оғир хўрсинаётганга ўхшайди. Фақат ҳали чопилмаган ариқча четида унда-бунда кўриниб қолган майса найза-

чалари нурли кунлар яқинлигидан дарак бериб тантана қилади. Шундоққина дераза ёнида ўсган бир туп ўрик ниҳолининг новдалари шамолда силкинади, яқинлашиб келаётган баҳорни гўё сезиб, қувонади. Шерзод мамнун жилмайди.

Йўлак томондан оғир-оғир йўтал товуши эшитилди. Йўлакнинг қоқ ўртасида, девор тагидаги йиғма каравотда икки букилиб ўтирган, ранги сарғайиб кетган муштдеккина чол Шерзоднинг кўз ўнгига келди. Бу беморни кеча эрталаб олиб келишган, палаталарда жой бўлмагани учун вақтинча ўша ерга жой қилиб беришганди. Бугун Шерзоднинг палатасидаги семиз беморга жавоб тегди. Шерзод унинг ўрнига ўша чолни ётқизишса керак, деб ўйлаганди. Йўк, негадир уни олиб киришмади. «Кимга асрашяпти бу жойни, — деб ўйлади Шерзод каравотига ўтираркан. — Умуман, бу «махсус» палата қандоқ қилиб менга тегиб қолдийкин?»

Ўша куни касалхонага олиб келишганда Шерзод деярли беҳуш эди. Ташвиш ҳар доим қўшалок бўлиб юради. Ўшанда ҳам шунақа бўлди: Шерзод эрталаб бекатдаги дўкондан адабий журналнинг янги сонини сотиб олди. Журнални варақлади-ю, танқид бўлимида босилган мақолага кўзи тушди. Мақолада Шерзоднинг янги китоби роса дўппосланган эди. Танқид кимга ёқади дейсиз? Аммо Шерзод танқиддан ўзига керакли фикрларни ажратиб олишга ўрганиб қолган, унинг самимий мунаққид дўстлари кўп эди. Бу мақолада ҳам тўғри гаплар борлигини дарров пайқади. Фақат унинг дилини бошқа нарса оғритди: мақола қочириқлару киноялар билан тўла эди.

Мақолани Шерзоддан бир йил илгари университетни битирган, ҳозир тил-адабиёт институтида ишлайдиган фан номзоди ёзганди. Шерзод қиссани чиқаришдан олдин шу танқидчига ҳам ўқитган, ўшанда у асарни мактаган эди. Шерзодга шуниси алам қилди. У ўзи ишлайдиган тахририятга кириб келганда кўнгилсиз фикрлардан боши шишиб кетганди. Аксига олиб, ишхонада уни янги дилсиёхлик кутиб турган экан.

Бир кун илгари у газетада навбатчилик қилган эди. Иккинчи саҳифада хато ўтиб кетибди. Аллақайси завод планини юз ўттиз фоиз бажарган экан. Мақолада «ноль» рақами тушиб қолибди, завод планни ўн уч фоиз бажарган бўлиб чиқибди.

Тушдан кейин тахририятнинг умумий мажлиси бўлди. Уни роса «савалашди». Айниқса, мажлис деса ўзини томдан ташлайдиган муҳаррир ўринбосари қаттиқ уришди. Шерзод баҳона кидириб ўтирмади. Мажлис охирида унга қаттиқ хайфсан эълон қилишди.

Шерзод мажлисдан чиқиб, тўппа-тўғри «Тошкент» ресторанига кирди. У ҳеч қачон ёлғиз ўзи ичмас эди. Ўша куни ичди. Аввал икки юз грамм коньяк буюрди. Кейин яна юз грамм. Кейин ароқ... У аҳмоқона иш қилаётганини идрок этар, лекин ҳадеб ақлли бўлишдан кўра ора-чора аҳмоқ бўлиш ҳам яхши, деган ўй калласига ўрнашиб қолганди ўша топда.

У уйига қандоқ қилиб келганини тасаввур қилолмайди. Фақат Чилонзордаги уйи олдида таксидан тушгани гира-шира ёдида бор.

Кечаси тўсатдан уйғониб кетди-ю, юраги гурсиллаб ураётгани, кўкраги қаттиқ санчиётганини, томоғига бир нарса тиқилиб, бўғилиб қолаётганини сезиб, кўнглига гулгула тушди. Авваллари ҳам шунақа бўлиб турарди. Аммо ҳеч қачон шу сафаргидек бўшашиб кетмаган эди. У аъзои баданидан муздай тер чиқиб кетаётганини пайкади-ю, чирокни ёқди. Елкасига пальтосини ташлаб, қоронғи зинага чиқди. Ёзувчилар уюшмасидан унга бир хонали уй беришганига ҳали кўп бўлмаган, бу ерга Шерзод яқинда кўчиб келган эди. Пастга тушишга мадори етмади. Кўшниларни танимайди. У таваккал қилиб, ёнбош томондаги эшик кўнғироғини босди. Узоқ суриштиришлардан кейин рус кампир эшикни кўрқа-писа очди. Шерзод ахволини айтиб, «Тез ёрдам» чақиришни сўради. Ўз хонасига қайтиб кирди-ю, эмаклагудек бориб, диванга йиқилди. Уйга оқ халат кийган кишилар кириб келганида уларни гира-шира кўрди.

Мана, ўшандан буён тўрт кун ўтди. Касалхонанинг ўзига хос қоидалари бор экан: бу ерга тушганлар бир хил оч-ҳаворанг бумази халат кийиб юради. Бир хил овқатланади, бир вақтда ётиб, бир вақтда туради. Шерзод биринчи марта шифохонага тушгани учун аввалига касалхона қоидаларига кўниқолмай юрди-ю, кейин ўрганди. Ҳозир у эрталаб кўзини очиши билан навбатчи ҳамшира тумбочка устига қўйиб кетган дорига кўзи тушади. Тарикдай келадиган фоликор деган қизил дорини, мензуркадаги яна аллақандай суюқликни ичиб олади. Но-

нуштадан кейин беморлар «Манипуляционная» деган эшик олдиға қатор-қатор бўлиб келишади. Биров енгини шимариб, биров чолворини ушлаб тайёр бўлиб туради. Қош-кўзи попуқдай, доим кулиб турадиган Шоира деган дўндиққина жувон беморларга укол қилишга киришади. У нинани шунчалик беписанд санчадики, ўз ишини шу қадар бемалол қиладики, ҳар сафар Шерзод бир нарсани ўйлайди. «Гастрономдаги сотувчи қиз қолбасани қандоқ ушласа, Шоира ҳам беморнинг билагини шундоқ тутати. Заррача фарқи йўк».

Шерзодларнинг палатасига Доктор опа деган врач қарайди. Беморлар ҳам, ҳамширалар ҳам — ҳамма уни шундай атайди. Ҳеч ким отини айтиб чақирмайди. Сочлари дув оқарган, аммо кўз қарашлари тийрак Доктор опа ҳар куни Шерзоддан қандоқ овқатлангани, қандоқ ухлагани-ю, ҳатто нима туш кўрганигача синчиклаб сўрайди. Шерзод унинг тийрак кўзларига қараб ётади, кўнглида миннатдорчилик туйғуси аралаш алланечук бир ийманиш ҳисси уйғонади. Худди ресторанга кириб, бировнинг ҳисобидан овқатланган одамдек қарздор бўлиб қолаётганга ўхшайверади.

Тушлик ўтиб, икки соатлик мажбурий ҳордиқ тамом бўлгандан кейин касалхона гавжум бўлиб кетади. Беморлар оғизларига ёқар овқат олиб келган кишилар билан дардлашишга тушади. Ундан кейин кечки овқат... Шерзод кечки овқатни эслаши билан беихтиёр соатига қаради. Олтидан сал ўтибди. Демак, бир соатча бор. У қорни очганидан эмас, тартиб билан овқатланиши зарурлигини доктор қайта-қайта тайинлаганидан шуни ўйлади.

Йўлак томондан яна ўша йўтал товуши келди. Бу сафар чол узоқ тўхтовсиз йўталди. У оғир-оғир антикар, нафаси етмай ҳарсиллаб қолаётгани аниқ эшитилиб турар эди. Унинг сарғайиб кетган юзи, муштдеккина гавдаси Шерзоднинг кўз ўнгида тагин жонланди. «Нимага жой бўш туриб, олиб киришмайди? — деб ўйлади у фикриниб. — Кимга сақлаб туришибди?»

У касалхонага тушгандан буён ўтган мана шу тўрт кун ичида бир нарсани сизди. Бу ернинг тартиб-қоидалари ҳаммага баравар бўлса ҳам, жой танлайдиган беморлар, касалларнинг «мавқеи»га қараб жой тақсимлайдиган одамлар бор экан. Шерзод ётган палата икки

кишилик бўлгани учунми, бошқа хонадаги баъзи беморлар ўзига ҳасад аралаш ғазаб билан қараётганини Шерзод сезар, сезган сайин ғаши келарди.

Ҳозир йўлакдаги чолнинг йўталиши унинг ёнидаги каравот бўш ётганини яна бир бор эсига солди-ю, чидаб туролмади. Эшикни силтаб очиб, йўлакка чикди. Йўлак чироқлари ёкиб қўйилган, тозалаб артилган линолиум пол ярақлаб турарди. Сарпойчан, оёғига калиш кийиб олган чол йиғма каравотда ўтирганча силкиниб-силкиниб йўталар, зўриққанидан кўзларидан ёш чикиб, буришиқ юзи кўкариб кетган эди. Ниҳоят, йўтал тўхтади. У ўпкасиғижиллаганча оғзини каппа-каппа очиб нафас ола бошлади. Йиғма каравот бошига суянчикли стул қўйилган, стул устида жўмраги учган чойнак билан стакан турарди. Чол ўтирган жойида эгилиб, титроқ қўллари билан стаканга чой қуйди. Энтикиб-энтикиб ича бошлади.

Шерзод кескин буриди-да, йўлак бошига — «Бўлим мудирини» деб ёзиб қўйилган эшик олдида борди. Беморлар бу эшикдан ичкари киришга журъат этолмас, ҳатто врачлар ҳам бўлим мудирининг хонасига ўйлашиб киришларини Шерзод билар, у мудирнинг ўзини уч-тўрт марта кўрган, аммо отини билмас эди. Бир зум иккиланиб турди-да, эшикни очди. У, мудир аллақачон кетиб қолган бўлса керак, деб ўйлаган эди. Йўқ, кетмаган экан. Бўлим мудирини устига оқ филоф қопланган диван суянчиғига суянганча бошини орқага ташлаб ўтирар, шунинг учунми, ингичка бўйни узун кўринарди. У қўллари ёнига ташлаб олган, халатининг елкалари осилиб ётар, юпка гардишли кўзойнаги ялтираб турарди.

Шерзод остонада тўхтаб қолди. Мудир бошини буриб шу томонга қаради.

— Нима гап?

— Еттинчи палатада битта жой бўшади, — деди Шерзод совуққонлик билан. Мудир юзини ўгирди. Лоқайд бош силкиб қўйди.

— Хабарим бор.

— Йўлакдаги чол икки кундан буён жой кутиб ётибди.

Мудир яна Шерзод томонга бошини бурди. Кўзойнак устидан унга синчиклаб қаради. Аммо тағин ўша лоқайд оҳангда гапирди.

— Хабарим бор.

Бу гапдан Шерзод: «Йўлингдан қолма», деган маъни уқди.

— Энди нима бўлади? — деб сўради ковоғини солиб.

— Эндими? — бўлим мудирини узун оёқларини йиғиштириб шошилмай ўрнидан турди. — Ярим соатдан кейин кечки овқат бўлади. Овқатланиб бўлгандан кейин ётиб дам оласиз. — У кўзойнак орқасидан Шерзодга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, негадир жилмайди. — Келишдикми?

Бу гап оҳангида киноя ҳам, шифокорнинг беморга муруввати ҳам бор эди.

Шерзод бир зум эсанкираб қолди.

— Мен билолмай қолдим, — деди овози титраб. — Палатада бўш жой турса-да, касал йўлакда ётса?

Бўлим мудирини мийиғида кулиб қўйди.

— Хотиржам бўлинг, жой бўш қолмайди, — у секин-секин юриб яқин келди-да, кўзойнағи ортидан Шерзодга қаттиқ тикилди, — ё ўзингизнинг жойингизни бўшатиб берасизми?

Шерзод бу одам ярим ҳазил-ярим эрмак оҳангида гапирётганини тушунди-да, болалигидан қонига сингиб кетган қайсарлик лоп этиб юзига тепди.

— Бўпти, бўшатиб бераман! — У мудирнинг кўзига тик қараб чертиб-чертиб гапирди. — Лекин мен йўлакда ётмайман. Манави диванга чиқиб ётаман.

Бўлим мудирини ингичка елкаларини силкитиб тўсатдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Шундай кулдики, юпқа гардишли кўзойнағи силжиб кетди. Кўзойнағини қўлига олиб, халатининг кўкрак чўнтагига солиб қўйди. Шерзоднинг елкасига қокди.

— Қизик одам экансиз! — деди ҳамон кулиб. Аммо энди бу гапни киноя оҳангида эмас, самимий айтди. — Бу бизнинг ишимиз, биродар. Касални биз даволаймиз, сиз эмас!

— Биламан, — деди Шерзод бўғиқ овозда, — танасини даволайсиз, руҳини ўлдирасиз.

Мудир жиддий тортди.

— Тушунмадим, — деди қошини чимириб.

— Нимасини тушунмайсиз?! — Шерзод кескин қўл силтади. — Икки кундан буён йўлакда ётган одам, нега мени тайёр жойга олишмади, деб ўйламайдими? Мен

ўша зорманда жойга лойиқ эмас эканман-да, деб кўнгли чўкмайдими?!

Мудир бир муддат хижолат чеккандек кўзларини олиб қочди. Аммо зум ўтмай юзида яна ўша табассум пайдо бўлди.

— Кўп куюнчак бўлаверманг, — деди юпатувчан оҳангда. — Сиз бу ерга даволаниш учун келгансиз. Масала талашиш учун эмас. Аввал ўзингизнинг соғлиғингизни ўйланг. Бошқасини биз ҳал қиламиз.

Шерзод индамай нари кетди. Палатасига юраркан, чол томонга яна бир бор қараб қўйди. Чол энди йўталмас, ғужанак бўлиб деворга ўгирилиб ётиб олган эди. Четдан қараган одамга у ухlab қолганга ўхшарди. Аммо Шерзод унинг уйғоқ эканини ички бир туйғу билан ҳис қилди. Шу топда бу одамга ҳеч қандай ёрдам бериш қўлидан келмаслигини ўйлади-ю, кўнгли бўм-бўш бўлиб, палатага кирди. Жаҳл билан қаравотга ўзини ташлади. Қаравот симлари асабий ғижирлаб кетди. Шунда, тўсатдан, юраги тез-тез гурсиллаб ура бошлади. «Тахикардия дегани шу бўлса керак-да, — деб ўйлади доктордан эшитган гапини эслаб. Бир лаҳзада мадори қуриб, пешонасидан совуқ тер чиқди-ю, ўрнига чўзилди. — Нимага яна шунақа бўляпти?» У дераза томонга тикилиб, юрагининг гурс-гурс уришига қулоқ солиб узоқ ётди. Дераза ортида оқшом ташвиши билан жонсарақ бўлиб қолган чумчуқлар тинимсиз чирқиллар, ёш ўрикнинг қизғиш новдалари ҳамон қаттиқ-қаттиқ силкинар эди.

2

Эшик очилганда Шерзод мудраб ётарди. У илдам қаддини ростлади-ю, ичкари кириб келаётган бўлим мудири кўрди. Мудир халатининг тугмаларини ечиб юборган, ингичка бўйнидаги гулдор галстугининг боғичини бўшатиб қўйган, тез юриб келганидан бўлса керак, ёноқлари туртиб чиққан юзи қизариб кетган эди. «Жойнинг эгасини олиб келаётган бўлса керак», деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай. Бўлим мудири палата ўртасида тўхтади-да, эшик томонга қараб гапирди:

— Сайфи Соқиевич! Марҳамат, кираверинг.

У бу гапни худди азиз меҳмонни уйига чорлаган мезбон сингари ички ҳурмат билан ийманиб айтди...

Эгнига янги пахмоқ халат кийган, тўрхалта кўтарган киши ичкари кирди. Кўринишидан у эллик ёшлардан ошган, устарада қиртишланган бошига мошранг бахмал дўппи кийиб олган, юзлари шишинқираган, кўзларининг ости салқиб турар эди. «Жигари касал бўлса керак», негадир Шерзоднинг хаёлига энг аввал шу фикр келди-ю, ўрнидан туриб, салом берди.

Сайфи Соқиевич алик олайми-олмайми, деб иккила-ниб қолгандай бир лаҳза жим турди-да, қовоғини солиб, «Салом» деб қўйди.

«Ўх-ў! Димоғ масаласи жуда баланд-ку! Кун бўйи жойни сақлаб туришгани бежизмас экан шекилли». Шерзод мийиғида кулиб қўйди.

Бўлим мудир қўли билан имо қилиб Сайфи Соқиевичга бўш каравотни кўрсатди.

— Мана, сизнинг ўрнингиз. Чойшаблар янги.

Сайфи Соқиевич Шерзодга бир қошини баланд, бир қошини паст қилиб қараб қўйди. Чамаси у бунақа «ёш бола» билан ҳамхона бўлиб қолганига кўпам хурсанд эмасди.

— Бу бизнинг «люкс» палатамиз, — деди бўлим мудир жилмайиб. — Шеригингиз, — у боши билан имо қилиб Шерзодни кўрсатди, — шеригингиз яхши йигит. Хуррак отмайди.

Унинг гап оҳангида: «Кўлимдан келса бу болани чиқариб юбориб, сизга палатани бўшатиб берардим-у, иложим қанча», деган маъно бор эди. Шерзод тушунди, ижирғаниб юзини ўгирди.

— Доктор, — деди кинояли жилмайиб, — Сайфи Соқиевичга айтиб қўйинг, кечаси алаҳлайдиган одатим бор.

Сайфи Соқиевич бу боладан шунчалик бетгачопарликни кутмаган бўлса керак, ярқ этиб мудирга қаради.

Бўлим мудир ингичка елкаларини силкитиб қулди. Эшик олдида бориб, чироқ тугмасини босди. Палата ёп-ёруғ бўлиб кетди.

— Майли, яхши дам олинглар, — мудир остонада тўхтаб, Шерзодга юзланди. — Айтгандай, анави чолни палатага олдик.

У остонада яна бир лаҳза турди-да, эшикни ёпди.

«Мана бу иш яхши бўпти!» ўйлади Шерзод мамнун. У қўлларининг бармоқларини чалиштириб, боши остига

қўйиб ётганча, Сайфи Соқиевичнинг ҳаракатларини қузата бошлади.

Сайфи Соқиевич яшил тўрхалтанинг боғичини ечиш учун анча овора бўлди. Шерзод унинг калта, дўмбоқ бармоқлари асабийлик билан билинар-билинемас титраётганини кўриб турарди. Ниҳоят, чигал тушиб қолган боғич ечилди. Сайфи Соқиевич газета қоғозга ўроғлик пахта гулли чойнак-пиёла, ёғоч қошиқ, бир банка асал, тиш чўтка, яна аллақанча майда-чуйдаларни олди. Баъзиларини тумбочка ичига, баъзиларини дераза тоқчасига териб қўйди. Шерзод унинг салқи қоғоқларига, сарғайган юзи-ю асабий ҳаракатларига разм соларкан, раҳми келди. Бир одамнинг йўлакда ётгани-ю, бу ерда жой бўш тургани учун бу киши айбдор эмас-ку. Ўзига қолса ким касалхонага тушгиси келади?!

— Чой ичасизми? — деди у қаддини ростлаб.

Сайфи Соқиевич қоғоғини солганча Шерзодга қараб қўйди-да, индамай бош силкиди.

Шерзод ўз тумбочкасидан ялтироқ никелли чойнак, тунука чойдишни олиб эшик томон юрган эди, Сайфи Соқиевич имо билан тўхтатди.

— Чойингиз қанақа? — деди бўғиқ товушда.

— Памил чой.

— Шошманг, — Сайфи Соқиевич тумбочкасини очди-да, пахта гулли чойнагига бир кафт кўк чой солди. — Мен тўксон беш ичаман. Давлениям бор. — У чойнакни Шерзодга узатди.

Шерзод катак-катак линолиум полли йўлакдан юриб бораркан, икки кундан буён девор остида турган каравот йиғиб олинганини кўриб, тагин қувонди.

Хали кечки овқат бошланмаган, ошхонада беморлар йўқ эди. Фақат дераза олдидаги стол ёнида малла соч фаррош кампир билан Шоира ўтирар, икковлари ўртага бир тарелка печенье қўйиб, чой ичишар эди. Шоира стол суянчиғига елкасини ташлаганча, оёқ чалиштириб ўтирар, халатининг тугмаларини ечиб юборган, ялтироқ садафранг кофта остида бўлиқ кўкраклари бўртиб турарди.

«Бугун яна Шоира навбатчи экан-да», деб ўйлади Шерзод. Умуман, Шоира навбатчилик қилмаган кун кам бўларди. У гоҳ биринчи қаватда, гоҳ беморларни қабул қиладиган бўлимда ишларди. Шерзод дарров кўзини

олиб қочди. Унинг қизик одати бор эди: бировнинг овқатланишига назар солишни уят ҳисобларди. У тез-тез юриб, бурчакдаги титан олдига борди. Жўмрак остига қўйилган алюмин тоғора ярмигача шамага тўлиб қолганди. Шерзод пахта гулли чойнакка шоша-пиша қайноқ сув тўлатди. Зум ўтмай иккинчи чойнак ҳам тўлди. Шерзод иккала қўли банд бўлгани учун жўмракни бурашга улгуролмай қолди. Қайноқ сув чойнакдан тошиб, тоғорага тўкила бошлади. Буғ кўтарилиб Шерзоднинг қўли ачишди. Шу ондаёқ Шоиранинг янгроқ қаҳқаҳаси хонани тўлдирди. У югуриб келиб жўмракни буради. Шерзод ҳар иккала чойнакни яқинроқдаги стол устига қўйди. Шоира бўлса ҳамон шарақлаб кулар, чиройли кўзлари сузилиб кетган эди.

— Хотин киши бўлганингизда эрингиздан роса сўкиш эшитаркансиз, — деди у чойнакнинг қопқоғини ёпаркан.

Шерзод Шоиранинг кўзларига тик қаради.

— Мен аёл киши бўлсам эрга тегмасдим.

— Нега? — Шоиранинг кўзлари ҳамон табассумдан ёниб турарди.

— Эр ёмон бўлади.

— Ҳаммаси-я?

— Билмадим... — Шерзод мийиғида кулиб қўйди. — Ҳар қалай хотинлар ўз эрини ҳамма эркаклар ичида энг ношуд, энг ёмони, деб билади. Шу одам билан эмас, бошқаси билан яшасам бахтиёрроқ бўлардим, деган гапни ўйламаган хотин кам бўлади.

— Худди билгандай гапирасиз-а! — Шоира ясама жиддийлик билан қошини чимирди. — Хотинларнинг кўнглидаги гапни сиз қаёқдан биласиз?

«Билишим керак, билишга мажбурман!» деб ўйлади Шерзод, иккала чойнакни кўтараркан. Эшик олдига етганда бурилиб қаради-да, кулди.

— Бундан осон нарса борми? Аёллар тўғрисидаги китобларни кўп ўқиганман.

Шоиранинг кўзларида шўх табассум ўйнади.

— Аёлларни шунчалик яхши тушунаркансиз, нега хотинингиз сиздан хабар олмайди?

«Бўлса хабар олади-да, — деб ўйлади Шерзод кулимсираб. — Кузатиб юрганини қаранг!»

— Бундан чикди, мен ҳам ёмон эр эканман-да! — Шерзод Шоиранинг парпираб турган кўзларига яна бир бор қаради-да, йўлакка чикди.

Сайфи Соқиевич тумбочка устига газета ёзиб, патир, япроқ-япроқ тўғралган қази тайёрлаб қўйган экан.

— Ўтиринг, — деди у Шерзодга қарамай. Чамаси, бояги кескинликнинг захри хийла кўтарилган эди.

— Раҳмат! — Шерзод самимий оҳангда ташаккур билдирди. — Ҳозир кечки овқатга борамиз.

Сайфи Соқиевич дўмбоқ қўлини силтади.

— Баннисани овқати овқатми?!

Шерзод индамай юзини ўгирди-да, дераза олдида борди. Пишиллаб овқатланишга тушган Сайфи Соқиевич томонга қарамаслик учун деразадан ташқарига тикилди. Аллақачон оқшом тушган, ичкаридан ёғилиб турган чироқ нурида ўрик танасининг бир бўлаги қорайиб кўринарди. Ҳовлида беморлар сайр қилиб юришган бўлса керак, уларнинг гангур-гунгур гаплашиши эшитиларди. Тўсатдан шундоқ дераза ортида шовкин-суронли куй янгради. «Шу ердаям тинчлик йўқ», деб ўйлади Шерзод фикрини. У кўча-кўйда магнитофон кўтариб юрадиганларни жинидан ҳам ёмон кўрарди. Дераза олдидан иккита шарпа сирғалиб ўтди. Беморлар халатини кийиб олган новча йигит билан паст бўйли қиз ўрик танасига суяниб туриб олишди.

Йигит бир қўлида кичкина магнитофон кўтариб олган, иккинчи қўли билан қизнинг елкасидан тутиб ўзига тортар эди. Қиз ўзини олиб қочган бўлар, аммо чандон қаршилиқ қилмас, йигитнинг пинжига кириб борарди.

«Нархи арзонлашган муҳаббат! — деб ўйлади Шерзод ижирғаниб. — Худо билсин, иккови кеча танишган бўлса керак. Бугун ўпишади. Эртага касалхонадан чиққандан кейин бир-бирини ё эслайди, ё эсламайди».

У эркин муҳаббат деган гапни нотўғри тушунаётган, севгидек табаррук ҳисси оёқости қилаётган одамлар тўғрисида ёзишни кўпдан буён ўйлаб юрар, туйғуларнинг арзонлашиб кетишига олиб келаётган илдишни кўпдан буён излар эди. Ҳозир ҳам дераза рўпарасида бир-бирининг пинжига кириб турган йигит билан қизни кўриб шуни ўйлади. «Булар қизиқ! Трамвайда писта чақишга уялади-ю, ўпишишга уялмайди. Нахот муҳаббат писта

чақишдан арзон бўлса!» У кескин бурилди-да, овқатланаётган Сайфи Соқиевич томонга қарамай, жойига келиб ётди. Шовкин-суронли куй тинди. Анчадан кейин унинг қулоғига маъюс, энтиктирувчан бир оҳанг чалинди. Магнитофондан майин хинд куйи ёғиларди. Шерзод хинд фильмларини ёқтирмас, бир-бирига ўхшаш сийқа воқеаларни кўришга тоқати йўқ эди. Аммо ҳар сафар хинд куйларини эшитганда роҳат қилар, ранго-ранг оҳангларнинг шу қадар жонбахшилиқ билан уйғунлашиб кетишига хайрон қоларди. Муҳаммад Рафиқ айтаётган қўшиқ садолари қанотларини мулойим силкитиб деразадан учиб кираётганга ўхшарди. Шерзод шу куйни эшитганида ҳар доим нимқоронғи бир бўшлиқда сузиб бораётгандек бўлар, бу бўшлиқнинг охири кўринмас, у қаёққа кетаётганини ўзи билмай сузиб борар, юраги тушуниб бўлмас бир тўлқиндан изтироб чекар, бу тўлқин асло тугамайдиганга ўхшар эди. Ҳозир ҳам у кўзларини юмиб ётаркан, асаблари мулойимлашди. Дераза ортида ўпишаётган «чиллаки» ошиқ-маъшукларни ҳам, рўпарасида овқатланиб ўтирган Сайфи Соқиевични ҳам унутдию, куй мавжига шўнғиди.

3

Шерзод елкасига кимдир беозор туртганидан уйғониб кетди. Боши устида Шоира эгилиб турар, у сочларини чиройли турмаклаб, киприкларининг четига кўкимтир «соя» суртиб олганди.

— Туринг, бугун профессор Рауф Абдуллаевич оҳход қилади! — деди у Шерзод уйғониши билан қаддини ростлаб. — Ўринларингизни яхшилаб тартибга солинглар. Тумбочканинг устида ортиқча нарсалар турмасин.

Шерзод Шоиранинг жиддий, кескин гапиришидан бу талаб Сайфи Соқиевичга ҳам, ўзига ҳам барабар тааллуқли эканини билди.

Шоира эшик олдида бориб, бурилиб қаради.

— Дераза пештахтасиниям бўшатиб қўйинг.

Шерзод қаддини ростлаб, кўлларини қаттиқ-қаттиқ силкитди. Тонг ёришиб кетган, деразадан тип-тиниқ осмоннинг бир бўлаги кўриниб турарди. Шерзод Сайфи Соқиевич томонга қараб қўйди.

Сайфи Соқиевич тумбочкасини тимирскилаб электр устарасини олди, каравотда майкачан ўтирганча устара филофини шошилмай очди.

— Яхши ухлаб турдингизми? — деди Шерзод хушчақчақ овоз билан.

Сайфи Соқиевич Шерзодга бир лаҳза қаради-ю, бо-сиклик билан «дуруст», деб қўйди.

Шерзод ювиниб қайтиб келганида, Сайфи Соқиевич соқолини олиб бўлган, палатада «Шипр» иси анқирди.

— Ассалому алайкум! — деди Шерзод Сайфи Соқиевичнинг кўзига тик қараб.

Сайфи Соқиевичнинг хийла сарғайган кўзларида табассум пайдо бўлди.

— Ваалайкум ассалом! — деди дона-дона қилиб. — Мулло бўлинг.

«Мана элакишиб қолдик! — деб ўйлади Шерзод со-чигини каравотнинг ялтироқ кифтига ташлар экан. — Донишмандлар тўғри айтган. Биринчи таассурот узок эсда қолади-ю, аммо кўпинча хато бўлади. Кеча бу одам сени бетгачопар деб ўйлади, сен уни димоғдорга чиқа-риб қўйдинг. Аслида икковларинг ҳам адашдинглар».

— Қатик олиб келайми? — деди у дилкашлик би-лан, — ҳар куни эрталаб дарвоза олдида яхши қатик со-тишади.

Сайфи Соқиевич сочигини билагига илиб, эшик то-мон юраркан, бош чайқади:

— Йўк, раҳмат!

Шерзод халатини елкасига ташлади-ю, илдам юриб вестибюлга чиқди. Каттакон ойнаванд эшикни очиб, це-менти кўчиб кетган зинага оёқ қўйиши билан кўксини баҳор шабадаси тўлдирди. У хайратлангандек бир лаҳ-за тўхтаб қолди. Бунақа ҳаво баҳор эндигина бошла-наётган кезларда бўлади. Кечаги изғирин шамол ўрнини тўсатдан илик, майин шабада эгаллайди-ю, бутун табиат яшаш завқидан жунбушга келгандек, узундан-узок чў-зилган уйқудан уйғонишга қасд қилгандек бирдан жон-ланди. Кишининг кўзини қамаштирадиган даражада шаф-фоф тус олган осмон тагин ҳам теранлашиб кетганга ўхшайди.

Хали ўзи кўринмаса ҳам нафаси сезилиб турган кўк-лам оҳанглари қулоққа чалинади: қушлар хаяжондан энтикиб қаттиқ-қаттиқ сайрашга тушади, дарахт шохла-

рида эрка шамол дутор чалади, қаердадир, пўпанак босган тўнғак тагидами, ҳали сув келмаган ариқ лабидами қурбақа журъатсиз қуриллаб кўяди... Одамнинг руҳида шу қадар енгиллик пайдо бўладики, қанот чиқазиб олиш уфқларга учиб кетгинг келади...

Шерзод икки четида қатор тераклар саф тортган, то-залаб супурилган асфальт йўлакдан юриб бораркан, вужудида айнан шу енгилликни ҳис этди. Худди ўша жарангдор оҳанглар қалбини қувончга тўлдирди-ю, халат кийиб юрган беморлар ҳам, яхлит деразаларига оқ пардалар тутилган эски ғиштин бино ҳам, осмон ҳам, олам ҳам гўзал кўриниб кетди кўзига.

У қўлида бир банка қатиқ билан палатага қайтиб кирганида, Сайфи Соқиевич қайта ечиниби, ўрнига ётиб олган эди.

— Нима қилди? — деди Шерзод хавотирланиб. У кўнглини қизитган туйғулардан ҳали халос бўлиб улгурмаган эди. — Мазангиз қочдими? — У Сайфи Соқиевичнинг тепасига келди.

— Йўқ, — Сайфи Соқиевич хўрсиниб кўйди. — Профессор обходни бизнинг палатадан бошларкан. Ҳозир...

— Нонуштадан кейин кирмайдими?

— Қайдам? — Сайфи Соқиевич елкасини қисди. — Профессорни зарил иш билан аллақаяққа чақиришган экан. Дўхтир айтдилар.

Шерзод ётиши билан эшик очилди-ю, оппоқ сочлари устидан оппоқ қалпоқчасини кўндириб олган Доктор опа, унинг кетидан оқ халат кийган гавдали бир киши кириб келди. «Профессор!» деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай.

Профессор бош яланг бўлиб олган, сийрак сочларига оқ оралаган, қорамағиз чехрасида алланечук хотиржамликми, сокинликми, шунга ўхшаш ифода кўриниб турар, йирик-йирик кўзлари теранлик билан боқар эди. У икки қўлини халатининг чўнтагига солиб олган, ўнг чўнтагидан фонендоскопнинг тарғил резинка ичаги чиқиб турарди.

«Сайфи Соқиевични кўриб бўлгунча чиқиб турсам ҳам бўларди», деб ўйлади Шерзод ўша томонга қараб. Сайфи Соқиевич профессорга термилиб ётар, кўзларида шу қадар маънос ўтинч, шу қадар илтижо бор эдики, Шерзоднинг унга беихтиёр раҳми келиб кетди. «Тўйда

сўйиладиган қўй қассобга шунақа тикилса керак», деб ўйлади Шерзод хаёлига келган бемаъни фикрдан ўзи қулиб.

Профессор хотиржам юриб, Шерзоднинг тепасига келди. Шерзод беихтиёр оёқларини бир чеккага суриб, ўтириш учун унга жой бўшатди. Профессор Шерзоднинг оёқ томонига ўтириши билан Доктор опа унинг касаллик варақасини узатди.

— Самандаров, — деди у паст товушда. — Стенокардия. Йигирма олтинчи февраль куни «Тез ёрдам» машинасида олиб келинган. Икки марта кардиограмма қилинди. — Доктор опа турган жойида эгилиб, профессорнинг қўлидаги касаллик варақасига ёпиштирилган қизғиш тасманинг бир учидан тортиб ёзди. — Паталогия йўқ.

Профессор тасмадаги эгри-бугри чизикларни диққат билан кўздан кечира бошлади.

«Бошланди, — деб ўйлади Шерзод профессорнинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб ётаркан. — Биринчи савол: ҳозир сизни нима безовта қиляпти? Иккинчи савол: болалигингизда қанақа касалларга чалингансиз? Учинчи савол: кўпдан бери юрагингиз санчармиди? Чекасимизми ва ҳоказо, ва ҳоказо...»

Профессор касаллик варақасидан бош кўтарди-да, негадир жилмайди. Шунда бурнининг усти тиришиб, теран кўзларида самимий бир нур порлаб кетди. Унинг табассуми шу қадар дилкаш, шу қадар «юқумли» эдики, Шерзоднинг ўзи ҳам беихтиёр жилмайди.

— Врачлар психологиясини дуруст биларкансиз, Самандаров! — деди профессор ҳамон жилмайиб тураркан.

Шерзод эсанкираб қолди. «Қизик, бу одам нимани ўйлаётганимни қаёқдан билди», — деган фикр хаёлидан лип этиб ўтди. Беихтиёр кўзини олиб қочди.

— «Операция» деган ҳикоянгиз менга маъқул бўлди. — Профессор Шерзоднинг қўлини юмшоқ кафти орасига олиб, қон томирига бармоғини босди. — Операция пайтида хирург энг яқин одамини ҳам бегона ҳисоблайди, деганингиз тўғри. Шунақа қилмаса иккиланиб қолиши мумкин. Медицинада иккиланиш — мағлубият деган сўз.

«Ўқиган экан-да! — Шерзоднинг кўнглини бирдан қувонч чулғади. — Вақт топганини қаранг-а». Шерзоднинг бу ҳикояси журналда чиққан, ҳар ким ҳар хил

фикр билдирган эди. Ҳозир у шифокорнинг ўзидан шундай гап эшитганига қувониб кетди.

— Яна битта гапингизга тўла қўшиламан, — деди профессор ҳамон Шерзоднинг томир уришини санаркан. — Медицина соҳасида кадрлар тайёрлашга, айниқса, эҳтиёт бўлиш керак. Ёмон шифокорнинг қотилдан фарқи йўқ. Рост, уқувсиз докторлар кўпайиб кетяпти.

— Бунақалар ҳамма соҳада бор, — деди Шерзод жилмайиб.

— Медицинада бўлмаслиги керак! — Профессор қошини чимирди. — Менга қолса медик бўлишни ҳавас қиладиганлар аввал бир-икки йил касалхонада санитар бўлиб ишлаши керак. Мурдани кўрса лабига учуқ тошадиган чаламулла врачларни кўргани кўзим йўқ!

— Энди, дўхтир, ҳозир қайси институтга борсангиз таниш-билишнинг боласи киради, — Сайфи Соқиевич ётган жойда қаравотни ғирчиллатиб ўнглиниб олди. — Шунанга бўлганидан кейин илож қанча?

Профессор унга вазмин бир назар ташлади-ю, Шерзодга имлади.

— Қани, ўтиринг-чи, юракни эшитиб кўрайлик. — Унинг кўзларида яна ўша самимий ўт порлади. — Ёзувчиларнинг қалби нозик бўлади, дейишади. Ё, танқид қилавериб пишитиб қўйишганми?

Шерзод жилмайиб елкасини қисиб қўйди.

«Наҳотки танқидий мақолаларниям ўкиса бу одам?» — деб ўйлади ҳайрон бўлиб. У аниқ фан мутахассислари кўпинча адабиёт, санъатни чуқур тушунишини билар, аммо бунчалик деб ўйламаган эди. Курагига фонендоскопнинг муздек ҳалқаси тегиши билан вужудида хушнуд бир енгиллик сезди.

Кизик, ҳар гал Доктор опани кўрганида уйғонадиган қарздорлик ҳисси ҳозир уни қийнамас, профессор билан ўзининг ўртасида қандайдир табиий бир яқинлик пайдо бўлганидан шод эди. Шунда у профессор гапни бекорга ҳикоядан бошламаганини, ўртада яқинлик туғдириш учун шундай қилганини тушунди-ю, кўнглида ҳайрат аралаш қувончли бир хитоб янгради. «Оббо профессор-эй! Усталигини қаранг!»

— Тинчланинг, — деди профессор унинг кўнглидан ўтаётган гапларни эшитиб тургандай. — Ҳаяжонланманг!

Шерзод чукур-чукур нафас ола бошлади. Анчадан кейин профессор фонендоскоп тутқичини кулоғидан олди.

— Тўғри, паталогия йўқ, — деди ҳамон тик турган Доктор опага қараб. Доктор опа гўё Шерзодга эмас, ўзининг дарди енгиллашгандек эркин хўрсиниб қўйди.

— Кийинаверинг! — профессор Шерзодга қараб тагин жилмайди: — Сизга бир маслаҳат: кўп куюнчак бўлаверманг. Юрак касаллиги аксарият икир-чикир ташвишлардан келиб чиқади. Уйланганмисиз?

Шерзод индамай бош чайқади.

— Унда ишингиз беш экан! Уйлангандан кейин ташвишлар яна кўпаяди. Ҳали қиладиган ишларингиз кўп. Шунинг учун сал бепарвороқ бўлинг. Келишдикми?

Шерзод феълини ўзгартира олишига кўзи етмаса ҳам сидқидилдан ваъда берди:

— Уриниб кўраман, Рауф Абдуллаевич!

— Ёшларнинг касал бўлиши энг адолатсиз нарса! — профессор Шерзоднинг елкасига оҳиста туртиб қўйди. — Сиз тузалиб кетишингиз керак. Гавдангизни қаранг!

У Шерзоднинг касаллик варақасини Доктор опага берди-да, Сайфи Соқиевичникини олди. Профессор қаравотига бориб ўтириши билан Сайфи Соқиевичнинг юзидан яна ўша аянчли ифода пайдо бўлди.

— Меники эски дард, дўхтир, — деди у ғамгин тарзда, — саккиз йилдан буён шу азоб. Жигар шишиб кетади, буйрак оғрийди... Бунинг устига иш кўп. Минг хил одам билан муомала қилиш керак. Лечитса этишгайм вақт йўқ.

— Парво қилманг, — профессор хотиржам овозда Сайфи Соқиевични юпатди. — Универмагнинг савдо-сотиғи директорсиз ҳам ўтаверади!

«Универмагда ишларкан-да». Шерзод шошилмасдан кийинаркан, Сайфи Соқиевич томонга қараб қўйди.

Кейин Доктор опага қараб: «Чиқиб кетсам майлими?» деб имо қилди. Доктор оҳиста бош ирғади. Шерзод қаравотини ғирчиллатмасликка ҳаракат қилиб, ўрнидан турди-да, йўлакка чикди.

Шерзод томирига укол қилдиришни ёқтирмасди. Ҳозир ҳам амаллаб чидади. «Аввало касал бўлма. Касал

бўлгандан кейин бу ёғига чидаб бер», — деб ўйлади у Шоира томирига нина санчаётганда.

— Менга унақа қараманг, — деди Шоира шприцдан қўз узмай. Унинг юзига қизил югурди. Сурма тортилган узун-узун киприклари титраб кетди.

— Нега?

— Халақит беряпсиз.

Шерзод дераза томонга қараб олди. Ташқарида куёш чарақлаб ётар, илиқ ҳаводан жони кирган беморлар асфальт хийбонда кезишарди. Ниҳоят, Шоира нинани суғуриб олиб, ўрнига пахта босди.

— Раҳмат! — Шерзод ўрнидан турди.

— Хафа бўлдингизми? — Шоира шприцни ялтироқ стерилизатор қопқоғига ташларкан, Шерзодга тезгина қараб олди. Шу топда у ҳаммага аямай укол қиладиган дадил ҳамшира эмас, аллақандай ёш қизалокқа ўхшаб колган эди.

— Нега энди? — деди Шерзод ҳайрон бўлиб.

— Билмасам... Қараманг деганимга-да! — Шоира унга мулойим назар ташлаб қўйди. — Бориб ўн беш минут ётинг. Дори қуйгандан кейин албатта ётиш керак.

Шерзод палата эшигига келди-ю, тўхтаб қолди. Дераза олдида мовий жемпер устидан елкасига оқ халат илиб олган аёл турарди. У каттакон жигарранг сумкасидан патир, яшил кастрюлька, олма, анор олиб дераза тоқчаларига териб қўйди. Сайфи Сокиевич каравотда ўтириб олганча энгашиб, тумбочкани титкиларди.

Шерзод салом бериб, ичкари кирди. Аёл бурилиб қаради-да, бош ирғаб саломлашди. Унинг ёши ўтиб қолган, аммо қош-қўзидан ёшлигида хушсурат бўлгани қўриниб турарди.

— Танишинглар! — деди Сайфи Сокиевич. — Келин-инингиз! Бу киши — Шерзоджон! Мана, ака-ука ётиб-миз Худо деб.

Шерзод аёлга яна бир бор бош силкиб қўйди-да, каравотига ўтирди.

— Вой, қандоқ яхши! — аёл негадир кулди. Шунда унинг қатор-қатор тилла тишлари ярақлаб, оғзидан чўғ сачраб кетгандай бўлди. Аввалига Шерзод эътибор бермаган экан. Аёлнинг қулоқларига катта-катта олтин балдоқлар осилган, иккала қўлининг бармоқларига қўша-қўша тилла узуклар тақилган, мовий жемперининг

ёқасидан шода-шода марварид кўриниб турарди. У тишини кўрсатмай турганида сезилмаган экан, оғзини очгани ҳамон ҳамма олтинлар қўшилиб, бирдан ловиллаб кетди.

«Тилла конидан чиқиб келганми бу? — деб ўйлади Шерзод кинояли жилмайиб. — Ўзиям тиши элликта эмас, ўттиз иккита бўлганига афсусланса керак!»

— Ўлсин! — деди аёл Сайфи Сокиевичга қараб. — Майдам йўқ экан. Қоровулга бир сўм бердим. Бўлмаса киргизмайман, дейди, кечкурун келасиз, дейди яшшамагур! — У сумкасига яна бир марта қўл сукди-да, газета қоғозига ўроғлик икки бўлак нарсас олди. — Икки кийимлик обкелақолдим, — деди Сайфи Сокиевичнинг кўзига куюнчаклик билан термилиб. — Ўлар энди, биттасига қилиб, биттаси қуруқ қолса яхши бўлмас.

Шерзод газета қиррасидан чиқиб турган атласнинг бир учини кўрди-ю, беихтиёр кўзини олиб қочди.

— Буниси майда тароқ, — деди аёл ҳамон ўша оҳангда. — Манавиниси сарифидан. Ўзингиз билиб берарсиз. Шусиз иш битармиди ҳозир.

«Оббо, олди-берди бошландими? — деб ўйлади Шерзод кўнгли ғашланиб. Индинга саккизинчи март эканини тўсатдан эслади-ю, ҳаммасини тушунди. — Шу ердаям совға-салом...»

Сайфи Сокиевич Шерзоднинг ижирғаниб турганини пайқади шекилли, жеркиб берди:

— Майда гап бўлма, деб минг марта айтдим сенга! — У сумкасини йиғиштираётган хотинига бир лаҳза қараб қолди-да, ковоғини солиб, сўради: — Сирожиддин машинани нима қилди?

— Тузаттиргани обкетди. — Аёл бўшаган сумкани кўтарди. — Ўлсин, кунора пачоқ бўлади бу машина! — у Шерзодга юзланди-да, ҳеч гап бўлмагандек оғзидан олов сачратиб кулди. — Хўп, хайр оповси.

Шерзод индамай бош силкиб қўйди. Эр-хотин чиқиб кетиши билан палата жимжит бўлиб қолди, Шерзод юрагининг яна қаттиқ-қаттиқ ураётганини пайқаб, кўзларини юмди-да, девор томонга қараб олди.

«Индинга саккизинчи март, — деб ўйлади у маъюс. — Одамлар қизиқ. Турли-туман байрамлару туғилган кунлардан шунақа усталик билан фойдаланишадик, хайрон қоласан: Ҳаммаёқ олинг қуда-беринг қуда...»

Қўша-қўша узук тақилган қўллари билан кийимлик атласни чангаллаб турган хотин, шу хотинга ҳозир ҳамма иш пулу совға-саломлар билан битади, деб ўргатган Сайфи Соқиевич Шерзоднинг кўз ўнгига келди-ю, хўрсиниб қўйди.

Палатадаги бўш жойни кунбўйи асраб туришларию, Сайфи Соқиевичнинг универмаг директори экани, хотини тиллага беланиб юришию, текинга иш битмайди, деб ўйлаши — ҳаммасининг ўртасида қандайдир бирлик бор эди. Шерзод шуларни ўйлади-да, хаёлан ўзига киноя қилди. «Йўқ, биродар! Бу сафар биринчи таассуротинг хато чиқмади. Сайфи Соқиевич билан сенинг қонинг қўшилмайди».

Анчадан кейин эшик очилди, Сайфи Соқиевичнинг овози келди.

— Туринг, Шерзоджон!

Шерзод секин бурилиб қаради.

— Шундоқ катта ёзувчи экансиз-ку, айтмайсизми?! — деди Сайфи Соқиевич астойдил гина қилиб.

— Бунинг нима аҳамияти бор! — деди Шерзод совуқ оҳангда.

— Жаям фарқи бор-да, ука! — Сайфи Соқиевич Шерзоднинг қўполлигини пайқамагандек унинг каравотига келиб ўтирди. — Ёзувчилар-чи, вей, Худо назар солган одамлар бўлади! Ёшлигимда, денг кечалари ухламасдан китоб ўкиб чиқардим. Ҳой, аҳмоқ китоб сенга ош билан нон бўлармиди, дейдиган одам йўқ!

— Қанақа китоблар эди? — Шерзод истехзоли қулиб нарироқ сурилди. Сайфиддин ака жойлашиб ўтириб олдида, қўл силтади.

— Э, кўп эди. «Ўтган кунлар» дейсизми, «Минг бир кеча»-ю «Лайли-Мажнун» дейсизми... Ана уларни китоб деса бўлади. Ҳозиргилар унақа ўхшатиб ёзолмайди. Мана, Навоийни олайлик! Ўқиган сайин ўқигинг келади. — У бир зум пешонасини тириштириб ўйлаб қолди-да, кўзларини ярим юмиб ёдаки ўқиди:

Осмонда бир ҳўкиз — номимиш Парвин

Бириси қуйида кўтарар замин.

Кўзингни катта оч, қўшҳўкиз аро

Кўриб қўй, қанчалаб эшак юрганин.

— Ана ақл, ана заковот! — деди у бош чайқаб. — Навоий деб бекорга айтмаган-да!

Шерзод беихтиёр кулиб юборди.

— Навоий деб бекорга айтмагани тўғри-ку, лекин бу гапларни Умар Хайём ёзган-да!

— Қаранг! — Сайфи Соқиевич парво қилмай Шерзоднинг елкасига қокди. — Дунёда эшакмижоз одамлар тикилиб ётганини ўша пиёнистаям билган экан-да. Аммо боплаган, қизталоқ! Ана ўша Умар Хайёмлар ҳам Худо назар солган бандаси бўлган-да!

— Умар Хайём одамзодни яхши кўргани учун шоир бўлган. — Шерзод қаддини ростлади.

*Бир ғариб кўнглини қила олсанг шод
Яхшидир ер юзин қилгандан обод!
Лутфинг-ла бир дилни қул қила олсанг
Афзалдир юз қулни қилгандан озод.*

— Бу гапларниям Умар Хайём ёзган, Сайфиддин ака!

Сайфи Соқиевич орзумандлик билан бош чайқади.

— Оббо қизталоғ-ей! Боплаганини қаранг. Ипга тиз-гандек ёзади-я! Шунинг учун ўқимишли одамларни яхши кўраман-да! Ўзимиз институтни амаллаб битирган бўлсак ҳам...

— Қайси институтни? — сўради Шерзод унинг гапини бўлиб.

— Савдо институтини-да! — Сайфи Соқиевич бе-парво қўл силтади. — Бизнинг ўқиш нима бўларди, йўлини килиб битирдик-да.

«Яъни пул тиқиб», — ўйлади Шерзод унинг гапини аниқлаштириб.

— Ўзимиз амаллаб ўқиган бўлсак ҳам илмнинг кад-рига етамиз, ука. Бизнинг ўғил ҳам аспирантурани би-тирган, яқинда кандидат бўлади. Ёшлигидан тарихга қи-зиқарди ўзи. Менам айтаман, хой бола, кўзингни оч, кечаги кунни билмай туриб, эртани билолмайсан, дейман. Гапим маъкулми, а, лаббай?

«Бало-ку! — Шерзод унга диққат билан тикилиб қолди. — Амаллаб ўқиганми, бошқами, барибир балони билади!»

Сайфи Соқиевич Шерзоднинг эътибор билан тинг-лаётганини дарров сизди. Жиддий қиёфада давом этди:

— Одамнинг ёши ўтган сайин янгиликни ёқтирмай қолади. Биз ёшлигимизда ундоқ қилганмиз, бундоқ қилганмиз деб қариллаб юраверади. Ҳаммаси бекор гап. Кечаги кун билан бугунги кунни қўшмасангиз четга чиқиб қоласиз. Мана сиз! — у Шерзоднинг кўзига тик қаради. — «Ялла» ансамблини яхши кўрасизми?

Шерзод унинг гапни қаёққа бураётганини тушунмади. Аммо ростини айтди.

— Албатта!

— Отангизга раҳмат! — Сайфи Соқиевич унинг елкасига қокди. — Мен тенги одамлар ёмон кўради. Нега деганда ашулачиси ликиллаб турармиш! Бекор гап! Лична мен ўша болаларни яхши кўраман. Қадимги «Ялламаёрим»ни бугунга мослаб айтади.

«Ҳечам саводсиз эмас. Бало бу одам!» деб ўйлади Шерзод ҳамон ундан кўз узмай.

— Қолаверса, — Сайфи Соқиевич илдам ўрнидан турди, — мен концертга фақат томоша кўриш учун бормайман. Одамларнинг дидини, юриш-туришини билиш учун тушаман. Мана шунисиям савдо оборотига киради. Ана шунақа гаплар! Биззиям анойи деманг, ука!

«Гап бу ёқда экан-да! — Шерзод ичида унга яна тан берди. — Бундан чиқди концерт кўриш ҳам савдо обороти учун. Анойи эмас...»

Сайфи Соқиевич ўз қаравоти олдида борди-да, кўзларини йилтиратиб Шерзодга тикилди.

— Мана, насибамиз қўшилган экан, битта палатага тушиб қопмиз. Худо хоҳласа, бу ёқдан чиққандан кейин ҳам ака-ука бўлиб қоламиз. Чилонзордан пастрокда Мевазор деган жой бор. Ўша ерга бориб Сайфиддин аканинг уйи қайси, десангиз, етти яшардан етмиш яшаргача — ҳамма танийди. Участкани катта қилиб юборган эканмиз, театр Навоий бўп кетди ўзиям! — У ўзининг уйи катталигидан қувонгандек яна мамнун жилмайди.

«Мевазорда бўлса қўшни эканмиз-да», деб ўйлади Шерзод унга синчковлик билан қараб. Аммо индамади.

— Қани, ўтиринг, ука, бир мантихўрлик қилайлик! — Сайфи Соқиевич тумбочка устидаги кастрюльканинг қопқоғини кўтарган эди, мурч иси гуркираб кетди.

Шерзоднинг кўз ўнгида олтин тўла бармоқлари билан ҳамир қораётган бояги хотин пайдо бўлди-ю, иштаҳаси бўғилди.

— Рахмат, — деди ўрнидан туриб. — Хамир овқатга ҳушим йўқрок.

Шерзод йўлакка чиқди-да, ошхона томонга бурилди.

5

Вақти-соати етганда одамнинг туғилиши оддий бир нарса кўринади-ю, ўлим ҳар доим ғайритабиий ҳодиса бўлиб туюлади. Аслида одамнинг ўлиши ҳам ҳеч гап эмас экан. Шерзод бунини шу кунини билди.

У ошхонага кириб келганида нонушта охирлаб қолган, кўп беморлар овқатланиб бўлишган эди. Столлар устида овқатдан бўшаган идиш-товоқлар турар, дераза олдидаги столда уч аёл ўтирар, яна бир бемор тўйнуқ олдида туриб, овқат оларди.

Шерзод уни узоқдан таниди. Бу — уч кун илгари йўлакдан палатага олинган ўша муштдеккина гавдали чол эди. Шерзод унинг ўн тўққизинчи палатага жойлашганини билар, кеча уни кириб кўрган эди.

— Тузукмисиз, ота? — деди Шерзод яқин келиб.

Чол Шерзодга бурилиб қаради-да, кулимсиради.

— Шукур, ўғлим. Тузукман. Дўхтирлар туриб юришга рухсат беришди, — деди тетик оҳангда. Чол яп-янги дўппи кийиб олган, чўкки соқолини текислатгани учунми, юзига анча ранг кириб қолганга ўхшар, кўзлари тийрак боқар эди. Шерзод унинг анча тузалиб қолганидан қувонди.

— Йўталингиз ҳам қолдимиз?

— Шукур, болам. — Чол тўйнуқдан ошпаз узатган тарелкани оларкан Шерзодга мамнун қараб қўйди. — Бинойидек бўп қолдим. Юринг, бирга овқатланамиз.

— Бўпти! — Шерзод чол кетиши билан тўйнуқка рўпара бўлди.

— Келдингми, азамат?! — деди семиз ошпаз — рус кампир дилкашлик билан сенсираб. — Бугун сенга ширгуручнинг энг мазали жойидан обқўйдим.

— Рахмат, Маша хола! — Шерзод ҳам дилкашлик билан шанғиллади. — Сарёғини икки ҳисса берсангиз ҳам йўқ демайман.

— Сендан сарйёғ у ёқда турсин, қизимни ҳам аямайман! — ошпаз кампир ширгуруч тўла тарелкани тўйнуқдан узатди.

— Йўқлиги учун айтяпсиз-да, қизингиз бўлса ноз қилардингиз, — деди Шерзод туйнукдан узоклашаркан хушчақчақ оҳангда.

У тарелкасини олиб чол ўтирган столнинг бир чекка-сига жойлашди-да, энди ўртадаги нонга қўл узатган эди, тўсатдан чолнинг қошиғи стол тагига тарақлаб тушди. Шерзод беихтиёр чолга қаради. Чолнинг ранги докадек оқариб кетган, кўзлари олайиб, боши орқа томонга оғиб борарди. У шу лаҳзадаёқ ўтирган стули билан чалқанча йиқила бошлади. Шерзод сакраб туриб унинг елкасидан ушлаб қолди. Чолнинг бошидаги янги чуст дўпписи бир чеккага учиб кетди. Дераза олдида ўтирган аёллар чинкириб юборишди.

Зум ўтмай шприц кўтарган Шоира, унинг кетидан кўзойнакли бўлим мудирини югуриб кирди. Шоира титроқ қўллари билан чолнинг билагига укол қиларкан Шерзодни туртди:

— Қочинг! Кетинг! Қўрқасиз.

Аммо Шерзод кўрқишга ҳам улгурмади. Кўзойнакли бўлим мудирини чолнинг томирини ушлаб кўрди-да, иккинчи шприцни тайёрлаётган Шоирага қараб бош чайқади.

— Ҳожати йўқ. Ундан кўра марҳумнинг уйидагиларга хабар қилишсин.

Шерзод сесканиб чолга қаради. У бошини орқага, стул суянчиғига ташлаганча ётар, кўзлари очик турар, худди шифтда ўрмалаб юрган бир нарсани томоша қилаётганга ўхшарди. Ерда эса унинг янги чуст дўпписи тўнтарилиб ётар эди.

— Кетинг! — деди Шоира Шерзодни яна туртиб. Унинг икки кўзи жикқа ёш эди. Шерзод бу аёл ўлимларни кўравериб, кўзи пишиб кетган бўлса керак, деб ўйлаган эди. Шоиранинг ҳозирги ҳолатини кўриб хайрон қолди-ю, бирдан ўзининг кўзига ҳам ёш қуюлиб келди.

«Бу одам дунёга келиб нима кўрдийкин? Ақлини танигандан буён ишлаган, бола-чақа қилган, уларни боқаман деб, тиним билмаган. Мана, энди кетди. Ҳаммаси тамом бўлди. Ҳозиргина у бор эди. Энди йўқ. Ҳаммаси бир киприк қоккулик фурсатда ўтиб кетди. Туғилишию эсини таниши, қувонч-ташвишларию ўлими... Қизиқ, одамнинг умри шунча қисқа-ю, типирчилаши оламни тутади. Гўё дунёга устун бўладигандек...»

Шерзод йўлакдан секин-секин ўтиб бораркан, вужу-дини теран бир хотиржамлик эгаллаган эди. «Ҳаётингдан нолисанг, гўристонни зиёрат қил», деган гапда ҳикмат кўп.

6

«Табиат ҳам қизиқ, — деб ўйлади Шерзод вестибюлнинг ойнаванд эшиги олдида тураркан. — Хотинларнинг байрамида бир тегажовғлик қилмаса кўнгли жойига тушмайди. Ҳар йили саккизинчи мартда ё қор ёғади, ё ёмғир».

Бугун ҳам тонг-саҳардан ёмғир қуя бошлади. Ҳавонинг авзойига қараганда ҳали-вери тинадиганга ўхшамасди, аммо бу еру кўкни толиқтирадиган эзма ёмғир эмас, кўклам нафасининг қанотига осилиб келган майин, илиқ томчилар эди.

Шерзод эшикка елкасини тираганча ҳовлини томоша қиларди. Ёмғир тинимсиз шовиллар, цементи кўчган зинанинг шундоқ ёнидаги занг босган тунука тарновдан лойқа сув отилиб чиқар, асфальт йўлкада иланг-биланг сарғиш из қолдириб, нарироқдаги ариқчага қуйилар, шиддатли оқимга қўшилиб кетарди.

Ариқча қирғоқларида эндигина оламга келиб, кўз очган майсалар атрофида рўй бераётган воқеаларга хайратланиб тикилади. Хиёбон четидаги терак шохлари баҳор ёмғирининг жонбахш куйига маст бўлиб, мулойим чайқалади. Намхуш ҳавода қиш уйқусини тарк этган тупроқнинг майин иси оҳиста қанот қоқади.

Оқ халатини бошига ёпиниб олган бир аёл йўлакдан югуриб нариги корпус томонга ўтди. Қалин платформа пошналарининг шипиллаган товуши бир лаҳзада тиниб, ёмғирнинг аллаловчи оҳангига сингиб кетди. Шерзод бир зум иккиланиб турди-да, пахмоқ халатига яхшилаб ўраниб олганича тез-тез юриб зинадан тушди. Шу ондаёқ сочлари орасига ёмғир томчилари сизиб кираётганини сезди.

У сув сачратмаслик учун эҳтиётлаб қадам ташлар, шу топда палаталардан ўзига турли-туман одамлар тикилиб турганини ҳис этарди. «Бунақа пайтда одам дераза олдига келиб ташқарини томоша қилишни яхши кўради, — деб ўйлади у, атайлаб секин юриб бораркан. —

Демак, мениям томоша қилишяпти. Ичларида масхара қилиб кулишаётган бўлса керак». У темир панжарали дарвоза олдиға етгунча елкалари жикқа ҳўл бўлиб кетди. Қоровулхонадан ўтиб ташқарига чикди. Ҳамма ёмғирдан қочган бўлса керак, кўчада йўловчилар сийрак, аммо машиналар тўхтовсиз ўтиб турар, филдираклар асфальт йўлда тинимсиз шариллар, кўча юзида симёғочлар акси ялтираб кўринарди.

Шерзод йигирма қадамча наридаги бозорча томонга юрди. Чамаси касалхона яқинидаги бу бозорча ўзидан ўзи пайдо бўлган, кейинчалик бир қатор раста курилиб, устиға рангдор пластмасса шифер ёпиб қўйилган эди. Бу ер эрталаблари гавжум бўлар, беморлар катикми, қаймоқми, олмами, хуллас, кўнгиллари тусаган бирон нарсани харид қилар эдилар. Ҳозир вақт пешиндан оққани учунми бозорчада одам сийрак эди. Ҳар доим олма сотадиган сийрак соқолли чол бир чеккада мудрар, нарироқда бахмал нимча кийган хотин олдиға бир даста редиска қўйиб ўтирарди.

«Дарров редиска катта бўп қопти», — деб ўйлади Шерзод раста олдиға келиб. Растанинг нариги четида тивит рўмол ўраган кампир ўтирар, унинг олдида ичига яримлатиб сув солинган алюмин товоқчада ихчам қилиб боғланган бинафшалар яшнаб турарди. Шерзод худди шунинг учун бу ерга келганди.

У илдам борди-да, танлаб-танлаб икки боғ бинафшани тоғорачадан олди. Бинафшанинг соч толасидек нозик, оқиш бандларидан сув томчилаб турарди. Шерзод чечакларни димоғига яқин келтириши билан баҳор исидан қалби ҳаяжонга тўлиб, боши айланиб кетгандек бўлди. Ҳар йили у бинафша хидлаганида болалигини, қишлоқ чеккасидан оқиб ўтадиган Тиниксой бўйларидан бинафша терган дамларини эслар эди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Бинафшанинг майин иси илк баҳор каби тиник, сокин кунларни эслатди-ю, беихтиёр жилмайди. Тивит рўмол ўраган кампирға пул берди-да, бозорчанинг тими остидан чикди. Яна сочлари орасига илиқ томчилар сизиб кира бошлади.

Энди у тез-тез юриб қоровулхонадан ўтди. Касалхона йўлагига кирди. «Манипуляционная» деган эшикни қия очиб қаради. Шоира йўқ, дераза олдида оқ мато ёпилган стол устида стерилизатор биқиллаб қайнар, зич-

лаб беркитилган қопқоғи остидан буғ чиқиб, дераза ойнасининг бир қўзи хира тортиб қолган эди. Шерзод секин ичкари кирди, бинафшанинг бир боғламини стол устига, стерилизатордан анча берига қўйди. Кейин худди ўринсиз иш қилгандек тез-тез юриб чиқиб кетди.

Энди Доктор опани қутлаш қолганди.

«Нима деб кираман, — деб ўйлади у врачлар кабинетининг эшиги олдида тўхтаб. — Сизга бинафша олиб келдим дейманми?»

Шерзод бир зум иккиланиб турди-да, таваккал қилиб эшикни силтаб тортди. Девор остидаги диванда Доктор опа ўтирар, берирокда эса башанг кийинган, жингалак сариқ сочли йигит турарди. «Врачлардан бирортаси бўлса керак», — деб ўйлади Шерзод унга қараб. Хона ўртасида чўғдай қилиб кийинтириб қўйилган болакай «ғоз-ғоз» турар, бу — рус йигитнинг ўғилчаси бўлса керак, унинг ҳам сочлари сариқ, қўнғироқ-қўнғироқ бўлиб чаккасига тушган, мовий қўзлари порлаб турарди. Эшик очилиши билан болакай ёнбоши билан бурилиб қаради-да, қизил ботинкачасини тап-туп босиб, шу томонга икки-уч қадам қўйди. Аммо эшикка етмай ўтириб қолди. Доктор опа билан рус йигит қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборишди. Йигит илдам келиб болани кўтариб олди.

Шерзод ҳам беихтиёр жилмайиб, ичкари кирди. Ийманиб, бинафшани узатди. Доктор опа бинафшани оҳиста хидлади-да, қўзларида хаяжон билан Шерзодга тикилди.

— Раҳмат, — деди секин. — Бинафшани жуда яхши кўраман.

Болакай дадасининг қўлидан тушиш учун ҳадеб чинқириб, оёқчасини типиллатар эди. Шерзод унинг ҳаракатларидан завқланиб, яна жилмайиб қўйди-да, секин йўлакка чиқди.

У энди ўз палатасига бурилган эди, йўлак бошида баланд овоз янгради.

— Ёзувчиларга алангали салом!

Шерзод овоз эгасини таниди-ю, қувончдан энтикиб кетди. «Абдувоҳид!» деди у йўлакдан югуриб бораркан пичирлаб. Вестибюль эшиги олдида сариқ плаш кийган, шапкасини бостириб олган Абдувоҳид кучоқ очиб турар, чамаси ичкарига отилиб киргиси келарди-ю, халати йўқ-

лиги учун ботинолмасди. Шерзод бу йигит билан биринчи босқичда — пахта теримига хашарга боришганидаёқ дўстлашиб қолган, Абдувоҳид тошкентлик бўлгани учун уларникига кўп борган, унинг кекса онаси Шерзодни «қиёматлик ўғлим», дер эди. Ўқишни битиргандан кейин икковлари бир жойда ишлайдиган бўлишганда ўзларидан кўра кўпроқ шу кекса аёл қувонган эди.

Шерзод югуриб борди-ю, Абдувоҳидни даст кўтариб олди. Абдувоҳиднинг ихчам гавдаси ҳавода муаллақ осилиб қолган, кўзлари кулгидан қисилиб кетган, ундан ёмғир ҳиди анқиб турарди.

— Кўйвор, овсар, белни синдирдинг-ку, — деди кучаниб. — Ким айтади сени касал деб?

Шерзод дўстининг юзи зўриққанидан қизариб кетганини кўриб, секин ерга қўйди.

— Хечам касалга ўхшамайсан-ку! — Абдувоҳид бир қадам орқага чекиниб уни бошдан-оёқ кузатиб чиқди. — Қандоқ қилиб бу ерга тушиб қолдинг.

— Хайронман, — Шерзод кулди. — Обкелиб тикиб қўйишди.

Шерзод вестибюлда одамлар гавжумлигини, босинки ғовир-ғувур авжига чиққанини энди пайқади. Деворларига пашшага қарши кураш чоралари-ю, эски афишалар илиб ташланган мана шу вестибюль ҳар куни кечкурун гавжум бўлиб кетарди. Ҳозир ҳам беморлар оғизларига ёқар овқат олиб келган яқин кишилари билан чекка-чеккада суҳбатлашиб ўтиришарди. Шерзод Абдувоҳидни бурчакдаги скамейкага бошлади.

— Бу ёққа тушганингни нега хабар қилмадинг? — деди Абдувоҳид Шерзоднинг кўзига қараб. — Қидирмаган жойим қолмади-ку!

Унинг хиёл қисикроқ кўзлари жиддий боқар, овозида катъият бор эди.

Шерзод унинг елкалари осилиб ётган ҳўл плашига, билинар-билинемас сийрак соқол ўсган ингичка иягига, асабийлик билан чимирилган қошига қараб тураркан, ўзини айбдор ҳис этди. «Бир оғиз қўнғироқ қилиб қўйсанг асаканг кетармиди?! — деди хаёлан ўзини қўйиб. — Дўстинг бўлганидан кейин ранжийди-да».

— Мотоциклда келдингми? — деди.

Абдувоҳид бултур «Ява» мотоцикли сотиб олган, ундан ора-чора Шерзод ҳам фойдаланиб турарди.

Абдувоҳид кулиб юборди.

— Бу гапнинг у гапга нима дахли бор, овсар! Мотоцикл минсанг тузалиб қолармидинг?

— Кўриб турибсан-ку, отдайман! — Шерзод қўллари ёзди. — Редакцияда нима янгиликлар?

— Тинчлик, — Абдувоҳид плашининг этагини қайириб, шимининг чўнтагидан сигарет олди. Намиққан сигаретни лабига кистирди. Гугурт чизай деб турган жойида тўхтаб қолди. — Бу ерда чекиш мумкинмас-а! — деди сигаретни қайтиб жойига соларкан. У бир зум жимиб қолди-да, ишхонадаги янгиликни айтди. — Мухаррир сени уч-тўрт марта йўқлади.

Шерзод муҳаррир ўзига кўпинча жиддий иш топширишини билар эди. «Яна, нима гап экан!» деб ўйлади Абдувоҳиддан кўз узмай.

— Неғалигини айтмадими?

— Бир шикоят келган. Фельетонбоп хат.

— Мен фельетон ёзмайман! Мухаррирга айтиб қўй, — деди Шерзод кескин оҳангда. — Бошқа одамга топширавсин.

У чиндан ҳам фельетон ёзмаган, бундан кейин ҳам ёзмоқчи эмасди. «Ўнта фельетондан битта ҳикоя ёзган яхши», дерди у.

— Шикоят сенинг қишлоғингдан келган, — деди Абдувоҳид ўйланиб.

— Нима қипти? Бу ёғини сўрасанг, ҳали театр масаласидаги ишим ҳам чала ётибди.

У нима учун одамлар театрга қизикмай қўйганини кўпдан буён ўйлаб юрар, шу масалани синчиклаб ўрганмоқчи эди. Бу борада Абдувоҳид билан кўп бор маслаҳатлашганди.

— Ўзинг биласан, — Абдувоҳид қўл силтади. — Эртага ойим келмоқчилар, — деди у анчадан кейин. — Нима олиб келсинлар?

Шерзод унинг кўзига қараб қўйди-да, елкасига мушт туширди.

— Сени етаклаб келсалар бўлди. Валақлашиб ўтира-миз!

— Айиққа ўхшайсан-а, — деди Абдувоҳид елкасини ишқар экан, афтини бужмайтириб. — Тағин бу касалмиш.

кўзи тушди. Йигит қора костюми устидан халат ёпиниб олган, тугуни катта гулдор галстук тақиб, ялтироқ қора туфлили оёғини чалиштирганча Шерзоднинг каравотида бемалол ўтирарди. Сарғиш плашни икки буклаб Шерзоднинг каравотига ташлаб қўйганди.

Ўзининг ўрнида ёнбошлаб ётган Сайфи Сокиевич Шерзод кириши билан йигитни таништирди:

— Мана, мулла Сирожиддин ҳам келдилар.

Сирожиддин кескин кўзғалиб ўрнидан турди. Шерзоднинг кафтини ингичка, аммо чайир бармоқлари орасига олиб қисаркан, қулиб қўйди:

— Сизнинг китобингизни ўқиганман.

Шерзод, қайси бирини, деб сўраб ўтирмади.

— Тузалиб қолдингизми? — деди Сирожиддин дилкашлик билан.

У отасига жуда ўхшарди. Думалок юзи ҳам, қалин лаблари, эрта сийраклашган сочлари ҳам худди дадасининг ўзи эди. Фақат кўзлари бошқачароқ. Унинг кўкиш кулранг кўзлари қув табассум аралаш эҳтиёткорлик билан боқарди.

— Раҳмат! — деди Шерзод унга қаттиқ тикилиб.

— Бизнинг бобой зериктириб қўймаяптиларми сизни? — деди Сирожиддин отаси томонга имо қилиб. — Аммо гаплашсангиз, кўп ҳаётий деталлар ўрганасиз. Бобойда гап кўп.

Шерзод ўз онасини «кампир», отасини «бобой» деб атайдиган одамларни ёмон кўрар, бориб турган ҳурматсизлик, деб биларди.

— Тарихчимисиз? — деди «бобой» ҳақидаги гапни тўхтатиш учун.

— Аспирантура битган. Энди ишимни муҳокамага қўймоқчиман, — деди Сирожиддин дарров жиддий тортиб. Кейин отасига қаради-да, қўшиб қўйди. — Домламга учрашмоқчи эдим. Машинада келинг, деганлар.

— Боравер, ўғлим, боравер, — Сайфи Сокиевич ўрнидан турди. — Домлангга салом айтиб қўй.

— Домла ўзлариям келиб қолсалар керак, кеча бирга борамиз, деган эдилар.

— Овора бўлмасин, менинг ундан гинам йўқ, иши кўп одам, — деди Сайфи Сокиевич юпатувчан оҳангда.

— Хайр! — Сирожиддин Шерзоднинг қўлини чайир бармоқлари билан маҳкам қисди-да, эшикни оч-

ди. У туфлисига нағал қоктирган бўлса керак, йўлак-да кадам товушлари анчагача қаттиқ қарсиллаб эшитилиб турди.

«Дадасига ўхшаркан, — деб ўйлади Шерзод Сайфи Соқиевичга қараб. — Пухтагина йигит кўринади». У девор томонга ағдарилиб ётди. «Ухлаш керак, — деди у яна пичирлаб. — Одам учун уйқусизликдан ортиқ азоб бўлмаса керак». Илгарилари биров ухлолмадим, деса Шерзод ҳайрон қоларди. Ўзи кечалари алла-паллагача ёзиб ўтирар, ҳар кеча қирқ-эллик саҳифа ёзган пайтлари ҳам бўларди. Кейин эса ўрнига ётарди-ю, донг қотиб ухлаб қоларди. Тонгсахарда яна одатдагидек туриб кетар, ҳеч нима бўлмагандек ишига бораверарди.

Ҳозир у шуларни ўйларкан, яна фикри чалғиб боши ғувиллай бошлади. У кўзларини чирт юмди-да, ташқарида ғувиллаётган шамолга қулоқ солди. Шу топда бутун табиат жим қолиб, шамол товушини эшитаётганга ўхшарди. Бора-бора уйқу элита бошлади. Худди шу пайт эшик ғийқиллаб очилгандай бўлди.

Шерзод яна кўзини очса, уйқуси ўчиб кетишидан чўчиб, индамай ётаверди. Аммо эшик янаям катта очилди шекилли, унинг кўзига чироқ нури тушди. Хонада атир хиди гуркираб кетгандай бўлди. Шерзод беихтиёр бошини кўтарди. Қия очик эшик олдида Шоира турарди. У халатининг тугмаларини чала тўтказган, ёқаси остида пуштиранг ич кўйлагининг нафис гажими кўриниб турар, доим турмаклаб юрадиган сочларини ташлаб юборган эди.

«Бугун ҳам навбатчи экан-да!» — деб ўйлади Шерзод негадир қувониб. Шоира «жим» дегандек, кўрсаткич бармоғини лабига босди-да, оҳиста ичкари кирди. Шерзод беихтиёр қақдини ростлаб ёстикка суянганча ўтириб олди. Шоира силлиқ оёқларига кийиб олган юмшоқ шиппагини унсиз босиб яқин келди-да, Шерзоднинг тумбочкаси олдидаги стулга ўтирди. Нафис атир иси Шерзоднинг димоғини қитиқлади.

— Нега ухламаяпсиз? — деди Шоира шивирлаб.

— Билмадим, — деди Шерзод ҳам паст овозда. — Уйқум ўчиб кетди.

— Менга қарашиб юбормайсизми? — Шоира яна ўша сирли тарзда шивирлади.

— Майли!

Шерзод йўлакка чиқиб палата эшигини ёпиши билан Шоира деворга суянганича елкалари силкиниб, пиқиллаб кулиб юборди. Шерзод ҳайрон бўлиб тўхтаб қолди.

— Нега куласиз?

— Қизиқсиз, — деди Шоира кулишдан тўхтаб. Унинг чиройли кўзлари ёшланиб кетганди. — Ҳеч бўлмаса нима ишлигиниям сўрамайсиз.

«Одамни жинни қилади бу!» деб ўйлади Шерзод ўзининг аҳволидан ўзи кулиб.

— Ёстикқа кислород тўлдириб келиш керак, — Шоира энди жиддий қиёфада пичирлади. — Борасизми? Битта ўзим қўрқяпман.

— Хўп, — деди Шерзод қовоғини солиб.

Шоира унинг тумшайиб олганини пайқади шекилли яна жилмайди.

— Кетдик!

Йўлак ёруғ, линолиум пол яраклаб турар, палаталардан беморларнинг хуррак товуши, инграгани эшитиларди.

Вестибюлдан ўтиб чап томондаги нимқоронғи йўлакка бурилдилар. Шоира олдинда тез-тез юриб борарди. Шерзод унинг силлик, дўмбоқ оёқларини кўриб келарди. Улар йўлакнинг охиридаги пастак эшик олдида етдилар. Шерзод бериқокда тўхтаб кутиб турди. Шоира эшикка калит солиб очди-да, ичкари кирди. Шерзод унинг чирокни ёқишини кутиб пойлаб турди. Аммо у ҳадеганда чирокни ёқмас эди. Ниҳоят, ичкаридан унинг овози эшитилди.

— Кираверинг.

Шерзод худди сеҳрлангандай эшикдан кирди-ю, Шоиранинг рўпарасида тўхтаб қолди. Шоира нимқоронғи хонанинг ўртасида турар, халатининг кўкси янаям очилиб кетган, кўзларида ўт ёнарди.

— Мен хурсанд бўлдим, — деди у ҳаяжонли товушда.

Шерзод тушунмади.

— Нимага?

Шоира жилмайди.

— Нимага бўларди, бинафшага. — Охирги сўзини у алланечук эркаланиб, таъкидлаб айтди. — Биласизми, менга ҳеч ким бинафша совға қилмаган эди. Гул беришган-у, аммо бинафша ҳадя қилишмаган.

Шоира жимиб қолди. Шерзод сукунат чўккан хонада унинг энтикиб нафас олаётганини эшитиб турарди. Ўзининг ҳам юраги гурсиллаб кетди-ю, беихтиёр бир қадам юрди. Шу ондаёқ Шоиранинг титроқ қўллари бўйнига чирмашганини, қайноқ лаблари лабини ёндириб юборганини сизди. Унинг ёйилиб кетган сочлари Шерзоднинг юзига тегиб китиклар, у алланечук бегона, аммо нафис бир исдан маст бўлиб қолганга ўхшарди.

— Сиз бепарвосиз, — деди Шоира қаттиқ пичирлаб. — Хеч нимани билмайсиз.

Шерзод эсанкираб қолди. У Шоиранинг таранг, бўлиқ кўкраклари кўксига ёпишганини сезиб турар, аммо гапиролмасди. У боши айлангандек бир зум гарангсиб турди-да, энтикиб Шоирани бағрига босди.

Шоира кушетка устига охиста чўкди. Шерзод ҳам беихтиёр унинг ёнига ўтирди.

— Билмадим, нимагадир сизни кўп ўйлайдиган бўлиб қолдим. — Шоира ерга қараб яна пичирлади. — Ҳар доим ўйлайман.

«Сен-чи? — Шерзоднинг хаёлига шу бемаъни ўй келди-ю, бирдан кўнглига ғашлик чўкди. — Сен ҳам ўйлайсанми уни?! Бўлмаса нима қиласан лўттибозлик қилиб!»

— Шоирахон, мен... — у тутилиб қолди. Шоирани ўзидан беозор нари сураркан, кўшиб қўйди. — Эрингиз...

Шоира бир лаҳза хайрон бўлгандек унга тикилиб қолди. Кейин тўсатдан қаддини ростлади.

— Эрим йўқ! — Унинг кўзларида нафратли олов ёниб кетди. — Ўлган!

Шерзод туйғуси ҳақоратланган аёлгина шундай хитоб қилиши мумкинлигини тушунди-ю, ўзининг бемаъни аҳволга тушиб қолганидан ғаш келди.

— Мен сизни... — у беихтиёр Шоиранинг сочларини силаш учун қўлини чўзди. — Вужуди таранг тортилиб юраги гурсиллаб ура бошлади. — Шоирахон...

Бағрига тортмоқчи эди Шоира унинг қўлини силтаб туширди. Девор томонга қараб олди-да, сочларини текислай бошлади. Шерзоднинг кўзи энди қоронғиликка кўниккан эди. У Шоиранинг йиғлаётганини пайқади. Шундагина бу аёлнинг кулиб туриши аянчли бир ниқоб эканлигини тушунди. Унинг дўмбоқ қўлидан ушлади.

Шоира қўлини силтаб тортиб олди.

— Кетинг, — деди ҳикиллаб. Шерзод унинг кўзларида ёш аралаш нафрат оловини сизди. Чамаси Шоира ҳозир уни ҳам, ўзини ҳам бирдек ёмон кўрарди.

Шерзод беихтиёр тисарилиб эшик олдига келди. Ҳамон бир нуқтадан кўз узмай турган Шоирани зимдан қузатаркан, негадир кўз ўнгига тўсатдан Фарида келди. Шерзод уни аллақачон унутиб юборганман деб юрар, тўғрироғи, шунга мажбур қиларди ўзини. Ҳозир, худди шу паллада яна Фаридани ўйлаганидан ўзи ҳам хайрон бўлди. Ўзидан ижирғаниб кетди: «Ландовур! Латта!» Шоира тагин девор томонга қараб олган, чамаси у ҳам Шерзодни эмас, бошқа бировни ўйлар эди.

— Йўқолинг! — деди Шерзод томонга қарамай.

Шерзод бир зум каловланиб турди-да, индамай чиқиб кетди.

8

Сирожиддин зулукдек қоп-қора «Волга»ни пишиқ фиштан қурилган темир дарвозали гараждан тислантириб олиб чикди-да, цементланган майдончада тўхтаб, бир учи водопроводга уланган резинка ичак билан юва бошлади. Кеча кечқурун у Сайфи Соқиевичга: «Домланинг олдига бораман», деганида ёлғон гапирган, негаки дадаси домланинг номини эшитса ҳамма нарсага рози бўлишини билар эди. Кеча у «Баҳор» ресторанида маишат қилиб алламаҳал қайтди. Бу ресторан анча эскириб, файзи кетиб қолган бўлса ҳам, Сирожиддинга ёқар эди: тинч жой, хушрўй официант жувонлар таниш...

У аввалига тарих музейининг рўпарасида машинасини тўхтатиб алла-паллагача Зухрани кутди. Сирожиддин қизга ресторан эмас, музейга кирамиз, сизга қизиқ экспонатларнинг тарихини гапириб бераман, деганди. Зухра келмади. Тўғри, у «бораман», деган эмасди. Сирожиддин Зухра ишлайдиган театр эшиги олдида машинасини кўндаланг қилиб ҳадеб тикилинч қилаверганидан кейин гапни кўпайтирмаслик учун бўлса керак, «ўйлаб кўраман», деб кўя қолган эди. У илгари ҳам бу қизнинг йўлида уч-тўрт пайдо бўлган, Зухра тутқич бермаганди. Аммо Сирожиддин бу сафар унинг роппароса соат саккизда музей олдига етиб келишини кутганди. Зухра бу сафар ҳам келмади. «Нимасига гердаяди

бу киз, — деб ўйлади Сирожиддин резинка ичак учини қаттиқ қисиб. — Нар и борса бир артист-да!» Кеча ёмғирда юргани учун машинанинг ёнбоши лой бўлган экан. Шиддатли сув оқимидан ивиган лой, бетонланган майдондан икки чети цементланган ариқчага оқиб тушарди.

Сирожиддин иккита болали бўлсаям, ота-онаси билан турар, ҳовлилари алоҳида бўлса ҳам, рўзгорлари бирга эди. У ёлғиз ўғил бўлгани учун Сайфи Соқиевич топганини гўдаклигиданоқ шу болага тутди. Бола йўлга кирар-кирмас уч гилдиракли велосипед минди, кейин дадаси икки гилдираклигидан олиб берди. Еттинчи синфни битирганида мопедини тариллатиб қўшниларнинг қулоғини батанг қилди. Сайфи Соқиевич ўзинини эсон-омон битириб олган кунинг машинанинг калити қўлингга тегади, деб юрарди. У чиндан ҳам сўзининг устидан чиқди. Сирожиддин аттестатни олган куни олчаранг «Москвич» эшикдан кириб келди.

Сайфи Соқиевичнинг ўртоқлари улфатчилик қилгани келганида ҳазиллашиб қўйишарди: «Бу дейман, Сайфиддин ака, мулла Сирожиддиннинг оёғи юриш учун эмас, педаль босиш учун яратилган экан-да». Сайфи Соқиевич бунақа ҳазилларга кулиб қўя қоларди. «Ха, энди пешонамизга битган биттаю битта ўғлимиз экан, топганимиз шуники-да».

Сирожиддин ўқишга унчалик ихлос қўймади. Бировдан олдин, бировдан кейин дегандек амаллаб юрар, айниқса, химиядан бўш эди. Кимёвий реакцияларга унча мунча қизиқарди-ю, формуласини эслаб қололмасди. Еттинчи синфда ўқиб юрганида чорак баҳоси икки чиқди. Худди аксига олгандек ҳеч қачон унинг баҳосини суриштирмайдиган отаси тўсатдан кундалигини титкилаб қолди. Она-бола катта жанжал бўлишини кутиб туришганди, ҳеч нима бўлмади. Сайфи Соқиевич хотиржамлик билан ўша «кимё маълими»нинг оёғи нечанчи размерлигини сўради.

Ўша пайтда Сайфиддин ака пойабзал базасининг директори эди. Сирожиддин ўқитувчисининг ўлчамини билмасди. Аммо дадасининг гапида қандайдир нажот борлигини сизди. «Маълимнингга айт, вақти бўлса идорамга бир кирсин», деди Сайфиддин ака.

Сирожиддин ўшанда кечаси билан қийналиб чикди. Кимё ўқитувчиси жуда тажанг, захар одам эди. Шундоқ кишига дадам сизни чақиряпти, деб қандоқ айтади? Ўқитувчи олдига солиб ҳайдаса-чи? Болалар билиб қолса нима бўлади?

Эртасига кимё дарси йўқ эди. Сирожиддин ҳар та-наффусда ўқитувчилар хонасининг эшигига бориб турди-ю, ичкарига мўралашга ботина олмади. Ниҳоят олтинчи дарс тамом бўлганидан кейин зина олдида кимё ўқитувчисига рўпара бўлди. Унинг томоғи қакраб кетган, овози қалтирар эди. Бир амаллаб дадасининг гапини етказди. У ҳозир ўқитувчи ўзини зинадан улоқтириб юборадигандек чўчиб турар эди. Аммо ундоқ бўлмади. Ўқитувчиси ниҳоятда хотиржам оҳангда базага қачон борса бўлишини сўради. Шундагина Сирожиддин дадил тортди. «Хоҳлаган пайтингизда, — деди ишонч билан. — Дадам айтдиларки, қачон борсангиз бошлари осмонга етаркан». Кейинги гапни у қувониб кетганидан ёнидан кўшиб айтди.

Ўшандан кейин у икки олмай қўйди. Албатта, беш ҳам ололмасди-ю, аммо икки ҳам қўйишмасди. Дадаси ора-чора «қалай, кимё маълимнинг думини қисдим», деб сўраб қўяр, Сирожиддин ҳамма ишлар жойида эканини айтиб дадасини тинчитар эди. «Энди сенга тегмайди! — дерди Сайфиддин ака. — Энди сени ҳурмат қилади».

Кимё ўқитувчиси ўзини қанчалик ҳурмат қилишини Сирожиддин билмасди-ю, аммо бир нарса аниқ эди. Унинг ўзи ўша воқеадан кейин кимё домласини бир тийинга олмай қўйди. У буни дадасидан ҳам яшириб ўтирмади. Бир куни Сайфиддин ака уни олдига ўтқазиб қўйиб насихат қилди: «Устоз отангдан улўф бўлади, ўғлим, — деди тушунтириб. — Ўқитувчингни ҳурмат қил. Ҳали ёшсан, катта бўлганингда ҳаммасини тушунасан».

Чиндан ҳам Сирожиддин ўсган сайин кўп нарсаларга ақли ета бошлади.

Ўнинчини битиргандан кейин Сирожиддиннинг ташвиши ортди. Дадаси институтга кирасан, деб тикилинч қила бошлади. Сирожиддин умуман ўқимоқчи эмасди. Мабодо кирсаям, жисмоний тарбия институтига кириб ўқимоқчи эди. Ўзи серҳаракат бўлгани учунми, енгил атлетика бўйича мактабда ўтказиладиган спартакиадаларда кўпинча ютиб чиқарди. Шунинг учун бўлса керак,

жисмоний тарбия ўқитувчиси ҳазиллашиб кўярди: «Сенинг бошингдан кўра оёғинг яхшироқ ишлайди!»

Сирожиддин физкультура институтига кирмоқчи эканини айтган эди, дадасининг капалаги учиб кетди: «Ҳозир имтиҳонни болалар эмас, ота-оналар топширади, у ерда менинг ҳеч кимим йўқ!» деб дағдаға қилди. Онаси айюҳаннос солди: «Имтиҳондан йиқилсанг, армияга об-кетиб қолади, биттаю битта боламдан жудо бўлиб қолавераманми?» деб сочини юлди. Хуллас, Сайфи Соқиевичнинг ўзи Сирожиддинни диканглантиб етаклаб борди-да, хужжатларини тарих факультетига топшириб келди. Сирожиддиннинг энг ёмон кўрган фани тарих эди. Екатеринанинг нечта жазмани борлигию, Иван Грозний ўғлини ўлдирганидан бошқа нарсани билмас, кизиғи ҳам йўқ эди. Шунинг учун имтиҳондан йиқилиши аниқлигини билар, қайтага яхши бўлди, тенгкурларим билан армияга бориб маза қилиб келаман, деб юрарди. Йўқ, у имтиҳондан йиқилмади. Аллақандай кўллар уни суяб-сургаб талабалик курсисига ўтказиб қўйди.

Тагида машинаси бор студент кўп эмас. Тез орада Сирожиддин танилиб қолди. Қизлар ўртасида ҳам, дом-лалар орасида ҳам кўзга кўринди. Факультетда ҳамма Домла деб атайдиган кафедра мудирини унга айниқса меҳрибонлик қилар, Сирожиддин ҳам нафсонияти ҳар қанча оғримасин, бу Домлага аравакашлик қилишга мажбур эди. Унинг институтга киришида худди шу Домла жон куйдирганини, бу одам дадасининг болаликда бирга ўсган дўсти эканини энди у биларди. Домла Сайфи Соқиевичникига тез-тез борадиган, Сирожиддинни ўғил ўрнида ўғлимсиз, дейдиган бўлди.

Сирожиддин биринчи босқичда ўқиётганидаёқ Элмира деган курсдоши кўзига иссиқ кўринди-ю, изига тушди. Бу гуруҳдаги энг чиройли қиз шу эди. Қоп-қора қошлари, чакмоқдек кўзлари кўрган кишини куйдираман дерди. Унинг нафис лаби устидаги майин туклари ҳам ўзига шунчалик ярашган эдики, киши беихтиёр шу лаблардан бир марта бўса олишни орзу қилиб қоларди. Қизнинг атрофида кўп йигитлар ўралашар, аммо у ҳеч кимни тан олмасди. Сирожиддинни ҳам писанд қилмади. Сирожиддин уни яхши кўрармиди, йўқми, ҳали ўзиям дурустроқ билмасди. Қизнинг беписандлиги унга айниқса алам қилди. Иш шунчага бориб етдики, Сирожиддин

шу қизга уйланишга қаттиқ ахд қилди. Иккинчи босқичда ўқиётганларида ниятини ота-онасига билдирди.

Элмиранинг отаси трамвай депосида ишларкан. Сайфи Соқиевич келиб-келиб «кўнқачи» билан қуда бўламанми, деб ранжиди. «Ортиб-ортиб» келадиган келин тушириш ниятида юрган онаси ҳам Сирожиддинни оқ қиламан, деб айюҳаннос солди. Аммо Сирожиддин сўзида туриб олди. Тўй жуда дабдабали бўлди. Қизиқ, орадан кўп ўтмай Сирожиддиннинг хотинидан кўнгли совий бошлади. Осон эришилган орзунинг ширин жойи қолмайди. Унга Элмиранинг чакноқ кўзлари ҳам совуқ, хунук кўринадиган бўлиб қолди. Ундан чиройлироқ, ундан ёшроқ қиз-жувонлар учради. Сирожиддин бундан минг марта чиройли, ёш қизга уйланишим мумкин эди-ю, тузокқа илиниб қолдим, деб афсусланди... Ой ўтди, йил ўтди, икки орада Элмиранинг ўқиши қолиб кетди. Бир қиз, бир ўғил туғди-ю, қаримсиқ бўлди-қолди. Сирожиддин институтни битириш арафасида тагидаги қизил «Москвич»и қора «ГАЗ-24» билан алмашди. Бу ёқда Домла яна бир оталик қилди-ю, уни аспирантурада олиб қолди. Диссертация мавзусини тасдиқлатиб, ишига ўзи раҳбарлик қиладиган бўлди. Сирожиддин бир вақтлар қандай қилиб институтга кирганига хайрон бўлган эди. Аммо энди аспирантурага «жойлашиш» уни ҳеч ажаблантирмади. У аспирант бўлишини ҳам, диссертация ёқлашини ҳам табиий бир нарса деб биларди. Бундан унинг кўнгли тўқ эди-ю, бошқа нарса ғашини келтирарди. Домласига югурдак бўлишга тоқати йўқ эди. У ҳалибери диссертацияни эплай олмаслигини билар, Домланинг бозор-ўчарини қилиш, уйини пойлаш жонига текканди. Лекин начора, «Илм — нинада қудуқ қазиш билан тенг», деганлари бежиз эмас. Сирожиддин илмий ишга киришди. Кутубхонага кириб олиб, лотин алифбосида чиққан, сарғайиб кетган газеталарни титкилаш, архив қидириш билан икки йил ўтди. Ишнинг охири кўринмади. Домла Сирожиддиннинг илмий ишига чандон жон куйдирмаса ҳам, ўзига ёрдам берди: ўша йиллари у ҳали кафедра мудирлигидан туширилган эмасди, гапини ўтказа оларди. Сирожиддинга институтдан дарс олиб берди.

Орадан яна икки йил ўтди. Кафедрада кўп ўзгаришлар бўлди. Ҳамма қаттиқ ҳурмат қиладиган Қилич Ва-

лиев деган профессорни кафедра мудирини қилиб сайлашди. Домла бирдан қариб қолди. У Қилич Валиевни отгани ўқ тополмас, аммо дами ичида эди. Шунда Сирожиддин ҳам кафедрадаги кўп олимлар ўзига анчадан буён бегона кўз билан қараб юрганини тушуниб қолди. Энди у шунча йиллик азиятлар эвазига қандоқ қилиб бўлмасин, ҳимояни тезлатишга аҳд қилди. Лекин Домла ҳамон ишни пайсалга солар, шунда Сирожиддин уни жуда ёмон кўриб кетар, аммо олдида илжайиб таъзим қилиб туришга мажбур эди. Кейин эса кўчага чиқиб машинада айланар ё «шўхлик», ё ресторанга кириб коньяк-хўрлик қилар эди.

Кеча ҳам у Зухра билан шаҳар айланмоқчи, иложи бўлса, ресторанга олиб кирмоқчи эди. Бўлмади.

Машина ювишнинг ҳам ўзига яраша завқи, ташвиши бор. Машинанинг устини ювиш майли-ю, ичини тозалаш одамни толиқтириб юборади. Домла оёғининг лойини судраб киради-да, сен уни бир соат қийналиб тозалайсан, Сирожиддин ўриндиқлар остини, орқа ойнага тутиб қўйилган атлас дарпарда гажимларидаги чангни тозалагунча терлаб кетди. Кейин ялтироқ жимжимали гардиш қопланган филдиракни тозалаб ювди. Янги тукқан сигир бузоғини қанчалик ялаб-юлқаса, Сирожиддин ҳам «Волга»сини шунчалик «эркалар», нимаики безак топса, машинасига ёпиштирар эди.

Ниҳоят, у ишини битириб, енгил нафас олди. Қизил чийдухоба филоф қопланган ўриндиқ устида ётган сигаретдан олди-да, капотга суянганча чекди. Беихтиёр ҳовлига разм солди. Тартиб билан қатор-қатор қилиб ўтқазилган олма, гилос, нок дарахтлари баҳор шамолидан уйғона бошлаган, қизғиш тусли новдалар шарбат йиғиб гул фаслига тайёрланар эди. Луччак шафтолилар шохида пуштиранг гунчалар маржондай тизилган, гулзордаги атиргулларнинг калта қилиб қирқилган ўзаги диккайиб турар, ҳовли ўртасидаги шийпон остида кўмиб қўйилган ток ҳали очилмаган эди. Ёз пайти бу ҳовли жаннат бўлиб кетади. Атиргул, райхон, қашқар гуллар кеч кузгача ловиллаб кўзни олади. Ўймакорлик билан ишланган олти устун устида қад кўтариб турган шийпонга узум занглари чирмашиб кетади. Шийпон остидаги мрамар ҳовузда Сайфи Соқиевич ҳар йили аллақердан топтириб келадиган балиқлар вазмин сузади. Шийпоннинг ат-

рофи очик бўлгани учун қишда зах уриб, унинг шифтидаги товус патларининг тасвирини ўчириб юборади. Паркет пол намиқиб ёрилиб кетади. Сайфи Соқиевич ҳар йили паркет полни қайтадан қоплатади. Шифтга қайтадан гул солдиради. Ҳовуздаги кўчиб тушган мрамар кошнлар ўрнига ҳар йили янгисини қўйдиради. Умуман, бу атрофда Сайфи Соқиевичнинг участкасига тенг келадиган уй йўқ. У ўзи билан Сирожиддинга ёнма-ён қилиб солган иккала уйни пишиқ гиштдан қурдирган. Аммо «оч бўлсанг беролмайдиган, тўқ бўлсанг кўролмайдиган» «ғаламислар»нинг гапидан қочиб, участкани суватган эди. Кейин мрамар кипиғи билан «шуба» қилдирди. Участка янаям очилиб кетди. «Чўнтақда пул бўлса — каллага ақл ҳам келаверади», деганлари бежиз эмас. Ҳар иккала қаср ҳам ниҳоятда катта, кўкрақдор эди. Ҳар бирининг олтитадан катта-кичик хонаси, заллари, саунаси бор. Ўртасидаги дарвозахонанинг усти — меҳмонхона. Ҳовли этагида — дарвозахонанинг шундоқ рўпарасида — гараж. Унинг ёнбошида омборхона, бурчакда — отхона. Сайфи Соқиевич отга ишқибоз эди. Аммо ҳозир отхона бўш. Бултур унинг қундуздек қопқора, кўзлари юлдуздек чакнаб турадиган жийрони бўларди. Янги йил кечаси ўзидан-ўзи ўлиб қолди. Сайфи Соқиевич худди боласидан айрилгандек анчагача талмовсираб юрди.

«Зарари йўқ, — деб ўйлади Сирожиддин сигаретни босиб-босиб тортаркан, — дадам хоҳласа ундан яхшироқ от сотиб олишга қурби етади». У дадасида гап қўплигини биларди. Ҳозир ҳам шуни ўйлаб мийиғида кулиб қўйди-да, силлиқ бетон йўлакдан ўтиб, баланд зиналардан ойнаванд айвонга чиқди. Бугун — душанба, унинг дарси йўқ эди. Аммо ҳар душанба соат ўн бирда Домла албатта кафедрага келади. Демак, Сирожиддин ҳам бориши шарт. «Ҳали яна қанақа иш буюраркин», деб ўйлади у гилам тўшалган айвонга кираркан. Айвон ивирсиб ётарди. Стол усти йиғиштирилмаган, чекка-чеккада торт бўлаклари ётар, болалар шўхлик қилган бўлса керак, битта кресло ёнбошлаб қолган, бурчакда ипак гилам устида думалоқланган кўрпача хунук дўппайиб турар, айвон тўрида Элмира оёқ машинада иш тикиб ўтирар эди. Унинг сочлари паришон тўзиб ётар, қўли машина қулоғида бўлса ҳам кўзларини бир нуқтага тикканча

хаёлга толган, гулдор халати кенг бўлгани учунми, ё ўзи озиб кетганиданми, халат остидаги кўкраклари деярли сезилмас, кўкси теп-текис бўлиб қолганга ўхшар эди. Бир вақтлар Элмиранинг мана шу кўкраклари таранг, сутдек оппоқ эди. Сирожиддин уларга қўл тегизиши билан ўзи ҳам, Элмира ҳам сесканиб кетишарди. Энди бўлса... «Ёшроқ кизга уйлансам ўлармидим. Эчкига ўхшаб болалашдан бошқа нарсани билмайди бу!» деб ўйлади Сирожиддин ётоқхонага кираркан. У гардеробни титкилаб дурустроқ шим тополмади. Ҳаммаси ғижим бўлиб ётарди.

Бир вақтлар Элмира уй-жойни ниҳоятда саришта тутар, ҳамма нарса яраклаб турарди. Кейинги пайтларда негадир айнади. У энди аввалгидек уйим-жойим, деб жон куйдирмас, аллақандай лоқайд бўлиб қолган эди. Фақат бу уйга меҳмонлар келганда унинг пазандалик одати ярқ этиб кўриниб қолар, у меҳмон кутишни яхши кўрарди. Аммо меҳмонлар тарқаши билан яна бепарво бўлиб қолар эди.

Сирожиддин жаҳл билан айвонга чиқди.

— Қўлинг синганми, ҳей! — деди қичқириб. — Шимни дазмоллаб қўйсанг ўласанми?!

Элмира ўтирган жойида бурилиб қаради.

— Каравотнинг устида дазмолланган шимингиз билан жакетингиз ётибди, — деди совуқ оҳангда. — Кўзингизни каттароқ очсангиз кўрасиз.

«Тагин гап қайтаради бу! — ғазабдан Сирожиддиннинг тишлари ғижирлаб кетди. — Бетга сапчийдиган бўпқолди бу! Ҳамма нарса мухайё бўлса, бойвучча хотин бўлиб ўтирса, тагин нима керак?» Сирожиддин зинада турган туфлисини кийиб, боғичини ўтказаркан, бурчақда ҳурпайиб ўтирган хотинига нафрат билан қараб қўйди. Аммо ҳозир унинг олишиб ўтиришга вақти йўқ эди. Шоша-пиша зинадан тушди.

Шу пайт машина чўзиб, каттиқ сигнал берди. «Вой ярамас-ей», деб ўйлади у бошини кескин қўтариб. Сирожиддиннинг тўрт яшар ўғилчаси машинага ўч эди. Ҳозир ҳам Сирожиддин «Волга»нинг иккала олдинги эшиги ланг очик турганини кўриб, югурди. Сочи пешонасига тушган, бошяланг ўғли руль чамбарагини ушлаб, у ёқ-бу ёққа айлантитар, лабларини чўччайтирганча оғзини «мотор» қилиб гувиллатар эди. У туфличаси билан ўрин-

диққа чиққан бўлса керак, қизил чийдухоба филоф лой бўлиб кетганди.

— Ада, катайса қилдирасми? — деди у Сирожиддинни кўриб.

— Туш-эй! — Сирожиддин жаҳл билан унинг кўлидан силтаб туширди.

Бола кўзларини катта-катта очиб негадир илжайиб кўйди-да, нари кетди.

Сирожиддин катта кўчага чиқиши билан газни босди. Машина қора оққушдек енгил сузиб борар, ён деразадан баҳор шабадаси шиддат билан ёпирилиб кирар, Сирожиддиннинг сийрак сочлари пешанасига тушиб, ора-чора кўз ўнгини тўсиб қўяр, аммо бундан унинг гаши келмас, қайтага завқланарди. Кўчалар гавжум, одамлар кўп эди. Ҳаво очиқлигига қарамай, уларнинг кўпчилиги плаш кийган, соябон кўтариб олганди.

Ярим соат ўтар-ўтмас машина институт олдига етиб келди. Сирожиддин «Волга»ни доим ўзи тўхтайдиган жойга — акация дарахти остига қўйди-да, эшикларини кулфлаб, кўчанинг у юзидаги тўрт қаватли ёштин бинога кирди. Ҳамма дарсга кириб кетган шекилли, йўлаклар кимсасиз, сокин эди. Сирожиддин нимқоронғи зиналардан кўтарилиб, иккинчи қаватга чиқди. Тарих кафедраси йўлакнинг охирида эди. «Домла келганмикин?» деб ўйлади кўкиш эшик олдида тўхтаб. У думалоқ тутқичга энди қўл узатган эди, Қилич Валиевнинг таниш, кескин овозини эшитиб, дарров қўлини тортиб олди. Қилич Валиев эшикнинг у томонида туриб гапирар, чамаси шошиб чиқиб кета туриб, ичкаридаги ҳамсухбатининг саволига йўл-йўлакай жавоб қилаётган эди. Сирожиддин унинг гапларига беихтиёр кулоқ солди.

— Иложи бўлганда шу лавозимни Домланинг ўзига жон-жон деб топширардим. Соатлаб мажлисларда ўтириш мана бундай жонга тегди. Ишдан қолиб кетяпман!

Сирожиддин бу киши «Домла» деганда ўзининг домласини назарда тутганини тушунди.

Эшик шиддат билан очилди-да, Қилич Валиев чиқиб келди. У кулранг костюм, йўл-йўл кўйлак кийиб олган, кўлида портфель бор эди. Бу одамнинг нимасидир чиндан ҳам қиличга ўхшар, катта-катта ўткир кўзлари синчковлик билан боқарди кишига. Унинг озғин чехраси, қимтилган юпка лабларида аллақандай қатъият бор эди.

Сирожиддин ҳар сафар Қилич Валиевни кўрганида аллақандай ноқулай ҳолатга тушарди. У бу одамни ёмон кўрар, аммо кўрқар; писанд қилмагандай бўлар, аммо кўзига тик қарай олмас эди. Ҳозир ҳам у беихтиёр ўзини орқага ташлади-да, салом берди.

— Домла бормилар? — деди минғиллаб.

Қилич Валиев унга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, хотиржам овозда гапирди:

— Ҳали келмадилар.

Сирожиддин ичкари киришни ҳам, кетаверишини ҳам билмай қолди. Кирса, Қилич Валиевнинг гапига ишонмагандек бўлиб қолади. Кирмай деса, кафедра мудири ким билан шундай дилкаш гаплашганини билгиси келарди.

Қилич Валиев кескин бурилди-да, шахдам юриб кетди. «Нари борса мендан беш ёш каттадир», — деб ўйлади Сирожиддин унинг адл қоматига қараб. Яна бир бор эшикни очиб ичкари кирмоқчи бўлди-ю, хаёлан қўл силтади: «менга нима!»

У зина олдида етганда кўнғирок узок, асабий жаранглади. Эшиклар бирин-кетин очилиб, талабалар чиқиб кела бошлади. Сирожиддин биринчи қаватга тушган эди, рўпарасида қора атлас кўйлак кийган, юзлари ҳам қопқора, чўпдай озғин қиз чиқиб қолди. Сирожиддин уни дарров таниди. «Қора чигиртка!» деб ўйлади ғижиниб. Қиз ҳам унинг юзига тик қаради-да, салом бермай ўтиб кетди. «Димоғини қара бунинг!» деди Сирожиддин ғижиниб. У бу талабани жуда яхши танир, мана шу «қора чигиртка» туфайли умрида биринчи марта қаттиқ қоқилган эди.

9

Бу воқеа бурноғи йили бўлди.

Сирожиддин аспирантурани битириб, институтда дарс бера бошлаган эди. Уни қабул имтиҳонларига қатнаштирадиган бўлишди. Йил бўйи ишлагандан кейин дам олиш ўрнига саратонда яна қийналиб имтиҳон олиб ўтириш ҳаммагаям оғирлик қилади. Бунинг устига студент бўлишни хоҳлайдиган бола кўп. Боласининг орқасидан югуриб келадиган, қўлидан келадиган ҳамма «хунар»ни ишга соладиган ота-она ундан кўп. Балки

шунинг учундир, институт ўқитувчилари кўпинча бу ишга қатнашишни унчалик хуш кўришмайди. Аммо бир йилда тополмайдиган «даромад»ни бир ойда ишлаб қолладиган домлалар ҳам бор. Сирожиддиннинг ҳеч қандай тамаси бўлмаса-да, қабул имтиҳонига жон-жон деб қатнашадиган бўлди. Домласи ўзига бу вазифани ишониб топширганидан ниҳоятда қувонди.

Домланинг иккита «одамини» суяб юбориш керак экан. Сирожиддин бу ишга енг шимариб киришди. Ёш домла шу қадар қаттиққўл эдики, камдан-кам бола ундан «тўрт» олишга муяссар бўларди. Бу билан у аввало ўзининг билимдонлигини, талабчанлигини кўрсатар эди. Қолаверса, бошқа ўқувчиларнинг бали қанчалик пасайса домланинг «одамлари» учун институт дарвозаси шунчалик каттароқ очилишини яхши биларди. Шундай кунлардан бирида Сирожиддин қаттиқ мункиди. Бунга ўша «қора чигиртка» сабаб бўлди. Қизил шоҳи кўйлагининг ёқалари осилиб ётган, оёқлари косовдай озғин, коп-қора қиз учала саволга яхши жавоб берди. Сирожиддин унинг имтиҳон варақасига қараб кўйди. Адабиёт ёзмадан тўрт, оғзакидан беш баҳо олган экан.

— Уч, — деди у кизнинг бетига хотиржам тикилиб.

Кизнинг уйқусизликдан қизарган ҳорғин кўзлари қисилиб кетди.

— Мен бу фанни бешга биламан! — деди у асабий оҳангда.

Аллақандай бир лалайган қизнинг ўзига шу қадар ишониши Сирожиддиннинг гашига тегди. Бунақа пайтда кўп ўқувчилар: «Яна савол беринг», деб ялинади. Ҳатто баҳосини бир поғона ошириш учун ҳар нарсага рози бўладиган қизлар ҳам учраб турарди. Бу қиз эса Сирожиддиннинг кўзига тик қаради-да, дона-дона қилиб таъкидлади.

— Хоҳлаган саволингизни беринг. Бу фанни мен бешга биламан. Бу фанни мен жонимдан яхши кўраман.

«Кимга орқа қияпти бу сурбет!» деб ўйлади Сирожиддин энсаси қотиб. У савол назари билан Домлага қараб кўйди. Аммо Домла нариги столда чарчоқ бир тарзда бошини қуйи солиб ўтирар, рўпарасидаги боланинг жавобини бепарволик билан эшитарди.

Сирожиддин ҳамон ўзига ёвқараш қилиб турган қора қизга бурилди-да, киноя билан тишиниғижирлатди.

— Икки! — деди заҳарханда билан.

У қизнинг йиғлаб юборишини, шовқин солишини кутган эди. Аммо қиз йиғламади. Шовқин ҳам солмади. Сирожиддиннинг қўлидан имтиҳон варақасини юлқиб олди-да, косовдек қора, ингичка оёқлари билан полни қарсиллатганича юриб чиқиб кетди. Шундагина Домла Сирожиддин томонга ҳайрон қараб қўйди.

Қизнинг бу қилиғи кун бўйи Сирожиддиннинг асабини бузди. Кечкурун имтиҳонни тугатиб Домла икковлари хориб-чарчаб туришганда, кафедра лаборанти уларни апелляция шикоят комиссиясига чақиришаётганини айтиб қолди. Бунақа иш камдан-кам бўлар, талабалар орасида домла қўйган баҳога қарши исён кўтаришга журъат қиладиган бола кам бўларди. Домла «нима гап», дегандек Сирожиддинга қаради. Сирожиддин бояги қизни эслаб қўнгли зил кетди. Лекин пайпоғини эплаб киёлмайдиган аллақандай бир қизалокнинг шикоят қилиб ўтиришига ишонмади. Домласига қараб ҳайронман, дегандек елка қисиб қўйди.

Апелляция комиссияси учинчи қаватда — деканат биқинидаги кичик хонада жойлашган эди. Домла билан Сирожиддин олдинма-кетин ичкарига киришди. Дераза олдидаги яшил мовут ёпилган стол рўпарасида Қилич Валиев ўтирарди. У иссиқлаб кетган бўлса керак, калта энгли қўйлагининг ёқасидаги тугмачаларни бўшатиб қўйган, терлаб кетган эди. Қилич Валиев ҳали кафедра мудири эмасди. Аммо билими зўрлиги учунми, ҳамма уни иззат қилар, Домла бўлса унча ёқтирмас, «Профессор бўлса ўзига, олим эмас, чапани бола бу», деб юрарди. Сирожиддин Домланинг бу одамдан ҳайиқишини ҳам биларди. Келиб-келиб худди шу одамнинг апелляция комиссиясига раис қилиб тайинланганини эшитганда Домланинг қаттиқ гаши келган эди.

— Нима гуноҳ қилдик, ҳамкасаба! — деди у ичкари кириши билан ярим ҳазил-ярим пичинг қилиб.

— Бир абитуриентдан қайтадан имтиҳон олишга тўғри келади. — Қилич Валиев Сирожиддинга имо қилди. — Билетлар борми?

Сирожиддин папкасидан саволларни олиб мовут қопланган стол устига ёйиб қўйиши билан эшик очилди-да, бояги қиз кириб келди.

«Қора чигиртка-ей! — деб ўйлади Сирожиддин ижир-

ганиб. — Суянчиғи бор экан-да!» У кинояли табассум билан Қилич Валиевга қараб қўйди. Аммо Қилич Валиевнинг бир туки ҳам ўзгармади, стол қиррасига тирсагини тираганча индамай ўтираверди.

— Билет олинг! — деди Сирожиддин қизга қовоғини солиб.

Қиз саволларни бир зум қўздан кечириб чиқди-ю, негадир Сирожиддинга эмас, Қилич Валиевга қараб гапирди:

— Ўтирмасдан жавоб берсам майлими?

— Ўзингиз биласиз, қизим! — Домла ҳамма учун жавоб бериб, ҳорғин уф тортди-да, стул суянчиғига гавдасини ташлади.

— Ўрта Осиёда мўғул истилосига қарши кураш, — деди қиз биринчи саволни ўқиб. Кейин бир лаҳза жим қолди-да, ички бир ишонч билан жавоб беришга киришди. 1219 йили Чингизхон юз минг кишилиқ аскар билан Тошкент яқинидаги Ўтрор шаҳрига келганини, уч йил ичида Ўрта Осиёни босиб олгани, Урганч қалъаси саккиз ой душман билан олишганию, мўғуллар қалъани босиб олгандан кейин шаҳарни теп-текис қилиб, ўрнига арпа септирганигача айтиб берди. Жалолиддин Мангубердиннинг мўғуллар лашкарига қирон келтирганини, Чингизхон бу эрксевар йигитнинг ўғлини тутиб олганини, ёш боланинг юрагини суғуриб олиб, итига егизганини айтаётганда қизнинг кўзлари чўғдай ёниб кетди. Қиз аллақандай оловли ҳаяжон билан ҳикоя қилар, шу туришида у аллақачон олис тарих қаърига сингиб, товуши сўниб кетган отлар дупурини, қиличлар жарангини яна эшитаётганга ўхшарди. Кейин у 1239 йили Маҳмуд Торобий деган элаксоз хунароманд халқни тўплаб кўзғалон кўтаргани, кўзғалончилар Бухорони эгаллаб олишганини айта бошлади.

— Бўпти, иккинчи саволга ўтинг! — деди Домла қаддини ростлаб.

Сирожиддин беихтиёр Қилич Валиевга қараб қўйди. У тирсагини стол қиррасига қўйганча ҳамон индамай ўтирарди.

Қиз иккинчи жаҳон уруши йилларида партизанлар ҳаракатини айта бошлади. Бутун халқ Ватан ҳимоясига отланганини, 1943 йилга келиб икки юз эллик минг партизан душман орқасида ҳаракат қилганини айтди. Булар

орасида ўзбек жангчилари ҳам борлигини, Мамадали Топиболдиевнинг номи бутун Белорусияда машҳурлигини ҳикоя қилди.

— Техрон конференцияси қачон бўлган? — деди Сирожиддин унинг гапини бўлиб.

Қиз яна ўша ишонч билан дона-дона қилиб, Техрон конференцияси 1943 йил 28 ноябрдан 1 декабргача бўлганини айтди. Шу конференцияда таржимонлик қилган Бережковнинг «Техрон — 43-йил» китобидан кўп далиллар келтирди. Бу сафар ҳам Сирожиддин қизнинг уйқу-сизликдан қизариб кетган кўзларида алланечук ёниқ бир ўт пайқади. У ўтмиш воқеаларини шунчалик билагонлик билан, шунчалик энтикиб ҳикоя қилардики Сирожиддин ўзи ҳамон хуш кўрмайдиган тарих фанининг аллақандай сеҳри борлигини ҳис этди. «Асли боя тўрт қўя қолсам бўларкан», деб ўйлади иккиланиб. Лекин бу қиз, мана шу аллақандай «қора чигиртка» ўзининг юзига оёқ қўйганини эслади-ю, тагин гаши келди.

Учинчи савол Яқин Шарқдаги аҳвол ҳақида экан. Қиз Голан тепалигидаги жанглар, араб давлатларининг нефть сиёсатини яна ўша ёниқ ҳаяжон билан айтиб берди.

— Аъло, қизим, аъло! — деди Домла оғир гавдасини лапанглатиб ўрнидан тураркан. — Маладес!

Бу гапни у азбаройи қизнинг жавобига қойил қолганидан эмас, Қилич Валиевнинг олдида ўзининг билагонлигини кўрсатиш учун айтганини Сирожиддин тушунди.

— Менда савол йўқ, — деди Домла Қилич Валиевга қараб. — Сизда-чи?

Қилич Валиев индамай бош чайқади.

— Мендаям йўқ, — деди Сирожиддин қизнинг имтихон қоғозини оларкан. У боягина қўйган «икки» баҳосини ўз қўли билан ўзгартираркан, «қора чигиртка»га алам билан қараб қўйди. Қоғозга ҳамма қўл қўйгандан кейин аввал қиз, унинг кетидан Домла билан Сирожиддин эшик томон йўл олишди.

— Кечирасиз, сиз бир минутга қолинг, — деди Қилич Валиев Сирожиддинни имлаб.

Домла чиқиб кетди. Сирожиддин хона ўртасида туриб қолди. Қилич Валиев ўтирган жойида Сирожиддинга бошдан-оёқ разм солиб чикди-да, секин-секин юриб ёнига келди.

— Нега унақа қилдингиз? — деди Сирожиддиннинг кўзига тик қараб. Унинг овозида ошқора ғазаб бор эди. Шунда Сирожиддин Домласи бекорга бу одамни чапани деб атамаганини тушунди.

— Нима қилибман? — деди кулишга уриниб.

— Нега «аъло» олиши керак бўлган абитуриентга «икки» кўйдингиз?

Сирожиддин беихтиёр кўзини олиб қочди.

— Ўзингиз биласиз-ку, — деди кулишга уриниб, — ўн олтита абитуриентдан биттасини қабул қилиш керак. Бола кўп, жой кам. Талабчан бўлишга тўғри келади.

— Тўғри, талабчан бўлиш керак. Лекин нега энди сиз, — Қилич Валиев «сиз» деганда кўзлари ёниб кетди, — сиз, — деди яна ғазаб билан хитоб қилиб. — Икки оладиган абитуриентга беш қўясиз-у, фанни бешга биладиган ўқувчига икки қўясиз?

Сирожиддин сесканиб кетди. Нимага шама қияпти бу! «Домланинг одамларини қўллаб юрибсан», демокчим? Ким ўзи бу? Нега энди ўзининг устози — Домланинг айтганини қилмаслиги керак? Шу одамдан кўрққани учунми?

Сирожиддин энди ростмана кулди.

— Кечирасиз, домлажон, — деди киноя билан. — Бу қиз сизнинг одамингиз эканини билмабман. Шуни бир оғиз...

Сирожиддин сўзини тугатолмади. Қулоғининг тагида жаранглаган тарсакидан чап юзи ёниб кетгандай бўлди. У гандираклаб бориб столга суяниб қолди. Ўзини ўнглаб олганда Қилич Валиев рўпарасида турар, ранги ўчиб кетган эди.

— Нима ҳаққингиз бор? — деди Сирожиддин ловиллаётган юзини ушлаб. — Судга бераман!

— Аблах! — деди Қилич Валиев лаблари титраб.

Ўшандан кейин Сирожиддинни имтихон комиссиясига яқин йўлатмайдиган бўлишди. Бу ҳам етмагандек, орадан кўп ўтмай Домла кафедра мудирлигидан тушди. Ўрнига худди шу Қилич Валиев мудир бўлди. Ўшандан буён Сирожиддин ҳар гал Қилич Валиевни кўрганда юраги бир зил кетади. Негадир диссертация ҳимоясида шу одам ўзининг тагига сув қуядигандек туюлаверади.

Шунча дилсиёхликка сабаб бўлган «қора чигиртка» эса ҳеч нарса бўлмагандай ўқиб юрибди. Сирожиддин

хозир уни кўрди-ю, ўша воқеа бутун тафсилоти билан кўз ўнгида жонланиб баттар хуноби ошди. Факультет биносидан чиқди-да, кўчанинг у юзига ўтиб машинасининг эшигини очди. Бир оёғини ерга осилтирганча кута бошлади. Соат ўн иккига яқинлашиб қолган, ҳамон Домладан дарак йўқ эди. «Уйига борсаммикан?» ўйлади Сирожиддин. Аммо шу ондаёқ фикридан қайтди. «Албатта бирон юмуш буюради». У ёқ-бу ёққа ўтаётган талабаларни томоша қила бошлади. Баҳор дарров одамларга таъсир қилибди. Қор эриши билан ердаги кўкатлар кўриниб қолгани сингари оғир қиш кийимини ечган қизларнинг кофтани туртиб турган кўкраклари, силлиқ оёқлари дарров кўзга ташланадиган бўлиб қолганди. У бирдан Зухрани эслади. «Далага опчиқиб кетаман, — деб ўйлади моторни ўт олдириб. — Амаллаб кўндираман!»

Кўп ўтмай унинг машинаси театрнинг тарғил дарвозаси олдида тўхтади. «Тушликка чиқиб қолишар ахир», — деб ўйлади у моторни ўчириб. У анча кутди. Ҳадеганда ичкаридан ҳеч ким чиқавермади. Сирожиддин машинадан тушди-да, дарвоза олдидаги курсига ўтириб, офтобда тобланаётган қоровулнинг ёнига борди. Эски кўкиш костюм кийиб олган қоровул чол оёқлари остида чўзилиб ётган қизғиш тусли итнинг бошини силаб-силаб кўяр, алланималарни гапирар, ит эса кўзларини юмиб, барок думи билан захкаш ерни савалар эди.

— Бугун қанақа томоша, ота? — деди Сирожиддин.

Қоровул итни силашдан тўхтаб, бошини кўтарди. Ит кўзини очди-ю, ётган жойида Сирожиддинга қараб ириллаб кўйди. Қоп-қора лаблари титраб, узун қозик тишлари кўринди. Сирожиддин беихтиёр бериқокда тўхтаб қолди.

— Бугун томоша йўқ, ўғлим, бугун одих, — деди қоровул баланд овозда.

«Баттар бўлсин!» деб ўйлади Сирожиддин орқасига қайрилиб. У машинага ўтирди-да, жаҳл билан хайдаб кетди.

10

Кечаси Шерзоднинг юрак хуружи яна тутди. У кўкрагининг қаттиқ санчганидан уйғониб кетди. Бир муддат шифтга тикилиб ётганча, чап кўкрагини силади, кейин

охиста ўрнидан турди-да, тумбочка устидаги доридан томизиб ичди. Ташқари сутдек ойдин бўлгани учунми, палата ёруғ эди. Сайфи Сокиевич бошигача бурканиб ухлар, ора-чора паст товушда хуррак тортиб қўярди.

Шерзод соатини деразадан тушаётган ёрукка тутди. Тўртдан йигирма дақиқа ўтибди. У ташқарига қаради-ю, сеҳрлангандек қотиб қолди. Дераза ортидаги ўрик қийғос гуллаган, оппоқ чечаклар билан қопланган новдалар ой нурида алланечук хаёлий бир манзара касб этган. Шерзоднинг кўкрагидаги оғрик тақа-тақ тўхтаб қолгандай бўлди. У вужудида чидаб бўлмас бир талпиниш, хаяжонли бир куч хис этиб, ташқарига отилгиси келиб кетди. Кескин бурилди-да, шоша-пиша қулранг чолворини, халатини кийди. Эшикни овоз чиқармасдан очиб йўлакка чикди. Чироқлар одатдагидек ёкиб қўйилган, йўлак ёруғ эди. Йўлак бошида, шундоқ эшик олдидаги йиғма каравотда навбатчи энага кампир ухлаб ётарди. Шерзод унинг олдидан охиста ўтиб, вестибюлга чикди. Ойнаванд эшик олдида бир лаҳза тўхтаб қолди. Эшик тутқичига таёқ тикиб, маҳкамлаб қўйилган эди. Шерзод таёқни охиста суғуриб эшикни очиши билан димоғига кадрдон бир ис — гул хиди гупиллаб урилди. Бояги хаяжони янаям кучайиб кетди. У тез-тез юриб зиналардан тушди. Теракзор хиёбоннинг икки четида, этак томондаги дарвоза тепасида қизғиш чироқлар ёниб турар, аммо ҳозир уларнинг ҳожати ҳам йўқ эди. Ҳаволаб кетган тўлин ой мўл-кўл нур сочар, дарахтларнинг сояси лампочкалар ёруғидан эмас, ой нуридан қорайиб турганга ўхшарди. Шерзод тезроқ ўша — ўзларининг деразалари рўпарасидаги гуллаб ётган ўрик олдига боришни истарди. У би- нони айланиб ўтди-да, ўрик тагига келди.

Қизик, куни кеча ўрик шохлари қизариб турар, яккам-дуккам гуллар очилган эди. Ҳозир бўлса бутун дарахт оппоқ рўмол ўраб олганга ўхшар, ўрик новдалари тўлин ой нурида нукрадай порлаб, кишининг қалбини ларзага солиб юборадиган даражада сукутбахш афсонавий манзара касб этганди.

Чор-атроф осуда. Улкан шаҳар кундалик югур-югурлардан, қувончу ташвишлардан толикиб дам олар, машиналарнинг шовқини ҳам, трамвай қўнғироқларининг жаранги ҳам эшитилмас, ҳаммаси-ҳаммаси ором оларди. Ором оларди-ю, мана шу эртақ каби гўзал бир манзара-

ни томоша қилишдан, мана шу муқаддас бир воқеани — гулларнинг очилиши-ю, баҳорнинг туғилишига гувоҳ бўлишдан бебаҳра қолаётганини билмасди.

Енгил, жуда сокин шабада келди. У эндигина туғилаётган гул фаслини хуркитиб юборишдан чўчигандек, ўрик новдаларини оҳиста сийпалаб ўтди. Шерзоднинг бошига, елкаларига енгил, илиқ гулбарглар ёғилди. Шерзод беихтиёр дарахтга суяниб кўзларини юмди. Ўрик гулларининг ерга унсиз урилишига кулоқ солиб тураркан, тўсатдан кулоғига алланечук унутилган, аммо қадрдон бир садо эшитилгандай бўлди. Бу товуш баланддан — осмон томондан келар эди. Шерзод бир зум бошини кўтариб қаради-да, хаяжондан энтикиб пичирлади.

— Турна, турналар учяпти!

Осмон тип-тиник, ойнинг кумушсимон туманли нурига чўмган, юлдузлар сийрак эди. Шерзод энди турналарнинг шовқинини аниқ эшита бошлади. Уларнинг ўзи кўринмас, аммо овози қаттиқ-қаттиқ эшитилар эди.

Шерзод ўрик тагидан шоша-пиша яйдоқ жойга чиқиб, яна осмонга тикилди. Ниҳоят, олисда, баланд осмонда ипга тизилгандай арғамчи солиб бораётган турналарни излаб топди. Улар кунботар томонга қараб кетишар, ойнинг нурли туманини тўзителиб юборишдан чўчигандек вазмин қанот қоқишар, баландда учаётган бўлса ҳам овози қаттиқ янграр эди. Шерзод турналарга эргшиб беихтиёр икки-уч қадам ташлади. Бир зумда Тиниксой бўйидаги ўтлоқда мол боққанлари, баҳор кунлари учиб бораётган турналар карвонига кўзи тушганда болалар билан уларнинг ортидан қичқирганлари эсига тушди. Шу ондаёқ томоғига илиқ, роҳатбахш бир нарс тикилди, кўзига ёш қуюлиб келди... Баъзан одам ўзини бахтиёр ҳис этиши учун кўп нарса керакмас.

11

Ўша кундан буён Шерзод Шоирани ҳар кўрганда ғалати аҳволга тушадиган бўлиб қолди. У бу аёл олдида ўзини айбдор ҳис этар, аммо нега шунақа бўлаётганини ўзи билмас эди. Шоира ҳам уни кўриши билан кўзларида аллақандай кинояли табассум пайдо бўлар, бу кулгими, истехзоми, Шерзод яхши тушунмасди. Фақат бир нарсани биларди: туйғуси ҳақоратланган аёлнинг наф-

рати ёмон бўлади. Чамаси, Шоира Шерзоддан нафратланар, Шерзоддан кўра ўн чандон кўпроқ ўзини ҳам ёмон кўраётгандек эди.

Бугун ҳам Шоира йўлакда дуч келиб қолганда, бош силкиб саломлашди-ю, индамай палатасига кириб кетди. Аммо зум ўтмай эшик очилди-да, остонада яна пайдо бўлди.

— Самандаров, — деди у кинояли жилмайиб. — Чиқаркансиз.

Кейинги пайтда у расмий юзасидан Шерзоднинг фамилиясини айтиб чақирадиган бўлиб қолганди. Ҳозир ҳам палатада Шерзоднинг ёлғиз ўзи бўлишига қарамай, исми билан эмас, фамилияси билан атади.

— Қаёққа?

— Хотинингиз келди! — Шоира яна жилмайди. Бу табассум остида аччиқ киноя яшириниб турганини Шерзод тушунди, кулиб юборди.

— Ким? — деди чўзиб.

— Хотинингиз келдилар! — Шоира худди хушхабар келтирганидан ўзи қувонгандек яна бир бор жилмайди-да, бурилиб кетди.

«Ҳазилини қаранг!» ўйлади Шерзод палата ўртасида туриб қолганча. Кейин Абдувоҳиднинг хотини келган бўлиши мумкинлигини эслаб, тез йўлакка чиқди. Абдувоҳид кунора гоҳ онасини, гоҳ хотинини юбориб ундан хабар олдириб турарди.

Шерзод вестибюлда бир лаҳза туриб қолди. Медицина институтидан амалиётчилар келган бўлса керак, оқ халат кийган кизлар кўп эди. Улар чекка-чеккада тўпланиб туришар, қах-қах уриб кулишарди. Шерзод энди қайтиб кетмоқчи бўлиб турган эди, дераза томонга қаради-ю, сесканиб кетди. Беихтиёр ўша томонга бир қадам қўйди-да, тўхтаб қолди. Дераза олдида Фарида кулиб турарди. У қаймоқранг кремплин плаш-пальто кийиб олган, бир қўлида японча буклама соябон, бир қўлида майда-чуйдалар солинган целлофан халтача бор эди. «Нимага кепти?» деб ўйлади Шерзод беихтиёр ундан кўзини олиб қочиб. Чамаси, Фарида ҳам уни кўрди шекли, шу томонга юра бошлади. Шерзод юрагининг гурс-гурс ура бошлаганини, пешонасидан совуқ тер чиқиб, оёқларидан мадор кетаётганини сезиб турарди. «Прис-туп бўлмаса эди, одамни шарманда қилиб...»

Фарида амалиётчи кизлар тўдасини ёриб ўтиб, яқин келди-да, салом бериб, қўл чўзди. Шерзод унинг жажжи, дўмбоқ қўлини оҳиста сиқаркан, ҳамон юраги тез-тез ураётганини ҳис қилиб турарди. Бир вақтлар у бу қўлларни кўп силаган, бу қўллар ҳам унинг сочларини кўп сийпалаган эди. Энди улар бегона... Бегона!

— Тузукмисиз? — Фарида бу гапни секин айтди. Аммо Шерзоднинг назарида шу бир оғиз сўз ғайритабиий оҳангда жаранглаб кетгандай бўлди.

«Бунинг нима аҳамияти бор энди», ўйлади у Фариданинг кўзига тик қараб. Бегоналик ҳисси унга тўсатдан собит бир куч ато қилди, қалбини аллақандай хотиржамлик эгаллади. Қизик, шунча пайтдан бери кўнглида ловиллаб турган олов бирдан сўнди-да, қалби алланечук карахт бўлиб қолди. «Нима аҳамияти бор! — у ҳамон Фариданинг кўзига қараб турарди. — Сен учун касал бўлганим йўқ-ку, ахир».

— Тузукман, — деди у жилмайиб. — Яқинда чиқиб қолсам керак. — У ҳамон жилмайган кўйи Фаридани бир бошдан кузатиб чиқди.

Фарида эрга текканидан кейин Шерзодга азоб бериб келган изтироблар орасида ғалати бир савол ҳам бор эди. Икковимиз кўча-кўйда кўришиб қолсак, нима бўларкин, деб юрарди. Мана, икковлари учрашишди. Ҳеч нима бўлгани йўқ. Унинг рўпарасида бегона хотин турибди, вассалом!

Қизик, чамаси Шерзоднинг кўнгли муздай бўлиши учун фақат шу — охирги учрашув етишмай турган экан. Фарида деярли ўзгармаган эди. Фақат сал озибди. Аввал сочини чиройли турмаклаб юрарди. Энди кўнғироқ-кўнғироқ жингалак шиньон тақиб олибди. Доим чакнаб турадиган кўзлари ҳозир хиёл чарчоқ ифода билан боқарди. Барибир шу ҳолда ҳам ундан аллақандай тиник бир гўзаллик барқ уриб турарди. Нафис, текис юзлари, ўзига ишонч барқ уриб турган қоп-қора кўзларида кишини маҳв этувчи алланечук куч бор эди.

— Нима қилди сизга?.. — Фариданинг овозида қандайдир яқинлик, меҳрибонлик оҳанги бор эди.

— Шунчаки, ўткинчи нарса, — деди Шерзод жилмайиб. Ўзининг шу ҳолатини негадир Шоиранинг доимо кулиб туришига ўхшатиб, хаёлан киноя қилди: «Дунёнинг ишлари қизик — мушт кетдига ўхшайди».

— Сиз касал бўлмаслигингиз керак.

Шерзод Фаридага синчиқлаб қаради-ю, чехрасида синиқ бир маҳзунлик борлигини сезди:

— Сиз касал бўлмаслигингиз керак! — Фарида гапини яна қайтарди-да, билинтирмай уф тортиб қўйди. — Сиз яхши одамсиз...

Одам ўзига яқин кишисининг қилча ўзгаришини ҳам дарров сезади. Шерзод Фариданинг гап оҳангида сезилар-сезилмас афсус-надомат шарпаси борлигини пайқади. Ҳозир унинг кўнглида ҳам бир вақтлар ёниб, кейин кулга айланган чўғ яна йилт этганини, агар салгина шабада тегса, бу чўғ ловиллаб кетиши мумкинлигини сезди. Сезди-ю, уч йилдан бери чеккан изтироблари ҳаққи, Фаридага, бир вақтлар ўзи учун энг азиз инсон бўлган, кейин бировнинг хотинига айланиб қолган мана шу Фаридага, ораларида ўтиб бўлмас жар борлигини эслатиб қўйгиси келди.

— Эрингиз бу ерга келганингизни билсалар яхши бўлмайди, — деди иложи борица хотиржам оҳангда.

Қизик, бу гап Фаридага ҳам чуқур бир осойишталик бахш этди.

— Ер тагидаги одам ер юзидагиларни кўрмайди, — деди хотиржам жилмайиб.

Шерзод тушунмади.

— Нима? — деди қошини чимириб.

— Айтдим-ку, у киши ернинг тагидалар.

— Яхшимас, — деди Шерзод жиддий киёфада... — Яқин одамингизга ёмонлик тиламанг.

— Нега ёмонлик тиларканман? — Фарида узун, эгик киприкларини пирпиратиб кулди. — Рост айтяпман...

— Кимингиз касал? — деди Шерзод мавзу майдаллашиб кетаётганидан гижиниб.

— Яқин дўстим бетоб экан. Кеча эшитиб қолдим.

— Ким у? Қайси палатада?

— Еттинчида дейишди, — Фарида шайтонлик билан кулди. — Кўриб хурсанд бўлдим. Анча тузалиб қолибдилар.

«Ўшандаям шунақа эди, — деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай. — Одамни минг қўйга солиш қўлидан келарди...»

— Мен сизга дўст бўлолмайман, Фарида, — деди у кескин, қўпол оҳангда. — Ўзим яхши кўрган одамимни

бировга бериб қўйиб, тагин дўст бўлиб юриш қўлимдан келмайди!

Фарида сесканиб кетгандек бўлди. Нафис, оппоқ юзлари билинар-билинемас кизариб, чиройли лаблари титраб кетди.

— Мен сизга айтгандим, — деди у ингичка қошини чимириб, — Биз дўст бўлиб қоламиз, деганман.

— Буни сиз айтгансиз.

Фарида аччиқ кулди.

— Келишдик. Балки мана бу майда-чуйдаларни қайтиб олиб кетишим шарт эмасдир, — деди целлофан халтачага имо қилиб. — Қўрқманг, ичида захари йўқ.

Халтада олма, анор, яна алланималар кўриниб турарди. Шерзод буниям рад этиш гўдакларча аразлаш бўлишини билиб, кулди:

— Мана бу бошқа гап! Доктор менга анор буюрган...

— Раҳмат, — Фарида лаблари хиёл титраб, қўл чўзди. — Тезроқ тузалинг.

— Ҳаракат қиламан. — Шерзод унинг қўлини оҳиста қисаркан, бу қўл энди ўзига бегона эканини яна бир бор хис этди.

12

Ҳар қандай дарднинг давоси — вақт дейдилар. Лекин шундай дардлар бўладикки, вақти-бевақт янгилиниб, усти кўчган ярадек аччиқ-аччиқ азоб бериб туради.

Ўзбекнинг нимаси кўп, тўйи кўп, тантана-ю дабдабаси кўп. Ҳар гал оламга жар солган карнай-сурнай садоларини эшитганида, машинада сурон солиб кўчалардан ўтаётган куёвжўраларни кўрганда Шерзоднинг яраси янгиланар, Фариданинг тўйи кўз ўнгига келиб, олам кўзига тор кўриниб кетарди. Бу дард энди сал пасайганида бугун Фарида келди-ю, яна янгилаб кетди.

Ҳали у Фаридани кўрганда уйғонган бегоналик хисси ўткинчи қарахтлик эди. Киши тиш олдирганда шунақа аҳволга тушади. Аввалига оғриқни сезмайди-ю, дорининг таъсири йўқолгандан кейин азоб янаям кучайиб кетгандай бўлади. Шерзоднинг кўнглидаги ўша чўғ тагин ловиллаб кетди. Йўқ, у ҳозир ўзи кўрган, ўзи гап-

лашган, бировнинг Фаридасини эмас, бир вақтлар ўзи учун азиз бўлган Фаридани қўмсарди...

Шерзод ўшанда тўртинчи босқичда ўқирди. Ўқув йили энди бошланган, талабалар эрта-индин пахта теримига — ҳашарга кетишларини билиб, дарсга чандон қизиқшмасди. Шундай кунлардан бирида факультет декани — кабарик кўзойнак тақиб юрадиган доцент уларнинг гуруҳига бегона бир қизни етаклаб кирди.

Аллақачон дарсга қўнғироқ чалинган, талабалар жой-жойига ўтириб олишган эди.

— Бугундан бошлаб Фарида сизлар билан ўқийди, — деди декан қизга имо қилиб.

Ўттиз жуфт кўз эшик олдида турган бегона қизга баравар қадалди. Шу тикилиб турганлар орасида Шерзод ҳам бор эди. Сарик атлас қўйлак кийган, сочини битта қилиб ўриб, орқасига ташлаб олган Фарида ҳамма ўзига қараб ўтирганини ҳис этиб, бошини ҳам қилиб турар, тиниқ, нафис юзлари қизариб кетганди.

— Бор, ўтир қизим, — деди декан унинг елкасига оҳиста туртиб.

Шундагина Фарида бошини кўтарди-да, қайрилма қошларини чимириб, аудиторияга бир дафъа қизиқсиниб қараб қўйди. Унинг нигоҳи Шерзоднинг кўзларига дуч келганида бир лаҳза тўхтаб қолди. Ким билсин, балки Шерзодга шунақа туюлгандир. Лекин ана шу бир лаҳзалик нигоҳ унинг қалбида довулли ғалаён кўзғади. Қизнинг қорачиқлари кенг, чакноқ кўзларида чуқур маъно, кибрга мойилроқ бир ишонч бор эди. Шерзод бу кўзларни, бу тиниқ чехрани қаердадир кўргандек бўлди-ю, аммо эслолмади. Йўқ, у бу қизни ҳеч қачон кўрган эмасди. Лекин худди шу сиймони доим тасаввур қилиб юарди. Худди шу чехрани ёзаётган, ёзадиган асарида тасвир этмоқчи эди. Бу худди ўша — Шерзоднинг тасаввурида тез-тез жонланиб турадиган орзу каби ширин бир сиймо эди.

Шерзод кўнглида бўлаётган ғалаёни ошкор қилиб қўйишдан кўрқкандек, дарров кўзини олиб қочди. Фарида икки қатор столлар орасидан секин юриб ўтди-да, энг орқа қаторга, бўш турган ўриндиққа бориб ўтирди. Аудиторияда ўтирган йигитларнинг ҳаммаси бошини орқага буриб, уни таъқиб этишар, бундан Шерзоднинг ға-

ши келарди. Ўзини мажбур қилди-ю, дарс тугагунча ўша томонга бирон марта қарамади.

Хар бир гуруҳнинг ўз лочинларию ўз гўзаллари бўлади. Лекин кўпинча йигитлар ўз гуруҳидаги гўзал қиз бир ёқда қолиб, бошқа курсдаги хунуккина қизни ёқтириб қолади. Негаки, бир гуруҳда ўқийдиган талабаларда ака-сингиллик ҳисси бошқа туйғулардан устунроқ бўлади. Фарида эса бегона эди. Бунинг устига гўзал эди. Шунинг учун бўлса керак, гуруҳдаги йигитлар уни мафтунлик билан, қизлар бўлса ётсираш, ичи қоралик билан қарши олишди.

Тўртинчи босқичдаги ўзига ишонган йигитларнинг ҳаммаси Фаридага кўнгил қўйган эди. Бири ошкора, бири пинҳона мафтун эди унга. Лекин Фарида ҳеч кимни писанд қилмас, унинг ёнига яқин келганлар чироққа талпиниб қанотини куйдириб олган парвоналар сингари жароҳат чекиб нари кетар эдилар. Биргина Шерзод унга талпинмади. У кечалари мижжа қоқмай шу қизни ўйлаб чиқар, аммо ўзини кўрганда ҳеч нимани сездирмасликка уринар, оддий, самимий саломлашиб кўя қолар эди. У ҳаёлан шу қиз қаршисида минг марта топинар, аммо ўзини кўрганда мағрур ўтиб кетарди. Негаки у Фарида-ни севарди. У ўзининг туйғусини ҳеч кимга, ҳатто Фариданинг ўзига ҳам оёқости қилдиришни хоҳламасди. Мағрур Фаридага Шерзоднинг худди шу феъли — мағрурлиги ёкиб қолган бўлса ажабмас.

Қиш оқшомларидан бирида Шерзод факультет кироатхонасига кирди-ю, бир чеккада дарс тайёрлаб ўтирган Фаридага кўзи тушди. Фарида ҳам худди Шерзоднинг кириб келишини кутиб тургандек бошини кўтариб қаради. Шунда унинг кўзлари парпираб ёниб кетгандай бўлди. Шерзод беихтиёр унинг ёнига бориб ўтирди. Икковлари анчагача китобдан бош кўтармай жимгина ўтиришди. Шерзод нима ўқиётганини ўзи ҳам билмас, фақат бир нарсани — ёнида Фарида ўтирганини ҳис этар, унинг осуда нафас олишини эшитиб турар, димоғига урилаётган нафис атир иси бошини айлантириб қўйгандек бўлар, аммо унинг юзига қарашга журъат этолмас эди. Чамаси Фарида ҳам ҳеч нима ўқимас, ўқиёлмас эди шу топда. Қанча ўтиришган бўлса Шерзод ҳам, Фарида ҳам китоб саҳифасини бирон марта варақлашмади. Шерзод гапни нимадан бошлашни ўйлар, аммо жўялироқ сўз

тополмай қийналар эди. Ниҳоят, юрак ютиб, иложи бори ча хотиржамлик билан шивирлади:

— Кеч бўлиб кетди, уйингизга кетишга қўрқмайсизми?

— Мен ҳеч кимдан қўрқмайман. Сиз-чи? — деди Фарида ҳам шивирлаб.

Мана шу охирги сўз — ярим ҳазил билан айтилган: «Сиз-чи?» деган савол бўлмаганида Шерзод гапни таққа тўхтатган, ўзининг ёпиқ оламини ёпиқлигича қолдирган бўларди. У боядан бери биринчи марта Фариданинг кўзига тик қаради. Қизнинг кўзларида, доим кибрга мойил бир ғурур билан боқадиган кўзларида алланечук маъсумлик бор эди.

Шерзоднинг вужудига майин бир илиқлик югурди-ю, бахтиёрлик билан кулди.

— Мен қўрқаман, — деди шивирлаб.

— Кимдан?

— Сиздан...

— Мендан?! — Фарида энди овоз чиқариб кулиб юборди. — Нимамдан қўрқасиз?

Атрофда ўтирганлар ўзларига қараб қўйишаётганини кўриб Шерзод яна пичирлади:

— Билмадим... Сиз жуда... бошқачасиз.

— Сиз ҳам...

Шу окшом Шерзод уни уйига — шаҳар марказидаги тўққиз қаватли гиштин бино олдиғача кузатиб қўйди. Фарида дадасининг ҳарбий врач эканини, узоқ йиллар Самарқандда ишлагани-ю, энди хизмат юзасидан Тошкентга қайтиб, уларни ҳам олиб келганини, оилада ёлғиз қиз эканини айтиб берди. Шерзод ҳам ўзининг Фарғонадан келгани, дадаси урушдан ярим жон бўлиб қайтгани, беш йил бурун вафот этгани, қишлоқда онаси билан синглиси қолгани, уларнинг ўзидан бошқа суянадиган кишиси йўқлигини айтди.

Шу куни икковлари ҳам қизиқ бир нарсани кашф этдилар. Аввал икковлари ҳам бир-бирларини ўтакетган кибр-ҳаволи деб билишарди. Шерзод Фаридани ўз хуснига ўзи маҳлиё деб юрарди. Фарида эса Шерзодни бошқалардан яхшироқ ўқиганию қалами ўткирлиги учун мактанади, деб ўйларди. Энди билишса, икковлари ҳам унчалик кибрли эмас эканлар. Икковларида ҳам қандайдир кўз илғамас соддалик бор экан. Шу кашфиёт

уларни бир-бирига беихтиёр занжирдек боғлаб қўйди. Ким билсин, эҳтимол, бу занжир илгарироқ боғланган-диру улар буни тан олмай юришгандир.

Шерзоднинг ҳаётида энг афсонавий, энг бахтиёр дамлар бошланди. Бу дамлар қанчалик ширин бўлса, шунчалик сермазмун эди. У дарсдан бўш пайтларида таҳририятлардан топшириқ олиб, мақолалар ёзар, турли-туман одамларнинг қисматларини ўрганар, ёзган нарсасига жон ато қилишдек сеҳрли бир куч ҳис этарди вужудида.

Апрель оқшомларидан бирида Фарида икковлари шаҳар айланиб юриб стадионга кириб қолишди. Ўша куни мусобақа йўқ, стадион кимсасиз эди. Тушдан буён қовғини солиб турган осмонда бир лаҳза чакмоқ йилт этди-ю, кетидан осмон-фалакни ларзага келтириб момақалдироқ гумбурлади. Йирик-йирик томчилар еру кўкни савалай кетди. Шерзод Фариданинг кўлидан тутганча, бир чеккада турган соябондек думалоқ тут дарахти панасига қараб югурди. Фариданинг юпқа гулдор қўйлаги жикқа сув бўлиб, баданига ёпишиб қолган, киприкларидаги нафис бўёқлари ёйилиб, сочлари тўзиб кетган эди. Дарахт япроқлари харчанд қалин бўлмасин, ёмғир томчилари улар орасидан йўл топиб икковларининг устига мўл-кўл ёғиларди. Шерзод Фаридани пана қилиш учун унинг бошини кўксига яширди. Шунда қизнинг намхуш, титроқ лаблари бир лаҳза интиқлик билан йигит томон талпинди-ю, Шерзод уни бағрига босди... Улар ёмғир тингунча тут остида туришди.

— Троллейбусга қандоқ чиқаман, — деди Фарида кулиб.

Икковлари пиёда кетишди. Шерзод уларнинг тўққиз қаватли уйи олдидан қайтиб кетаётган эди, Фарида қўймади. «Бир пиёла чой ичиб кетинг, шамоллаб қоласиз», деб кўлидан судради.

Иккинчи қаватдаги чарм қопланган эшикни гулдор крепсатин халат кийган аёл очди. Бу — Фариданинг онаси эканини Шерзод дарров билди: кош-кўзлари худди Фариданикига ўхшарди. Йўлакка киришлари билан Фарида Шерзодни онасига таништирди.

— Жуда яхши, марҳамат, — деди аёл Шерзодга бошдан-оёқ синчиклаб тикилиб. Шерзод унинг кўз қарашидан она-бола ўртасида ўзи ҳақида илгари ҳам гап бўлганини тушунди. Уни ичкарига таклиф этишди. Меҳмон-

хона деворларига чўғдек гиламлар осилган, тўр томондаги гилам тепасида кумуш сопли эгик қилич илиғлик турар, шифтдаги каттакон биллур қандил майин порлар, қорамтир сервантда қадимий кумуш идишлар товланар эди. Шерзод устига қизил бахмал ғилоф қопланган креслога омонатгина ўтирди. У қаттиқроқ нафас олса боши устидаги биллур қандилни тушириб юборадигандек қотиб ўтирар, оёғидаги ёмғир ўтиб намиққан пайпоғи жуда хунук кўринарди кўзига.

Шерзод шаҳарга келиб ўқий бошлагандан буён кўп давраларда бўлган, ҳатто тўнғич ҳикоялари назарга тушиб қолгани учун катта-катта ёзувчиларникига ҳам тақлиф этилган, бундан анча мукамалроқ жиҳозлару безакларни кўрган эди. Аммо ҳеч қаерда ўзини ҳозиргичалик нокулай ҳис этмаганди. Негаки, у ҳозир Фариданинг онаси ҳар кириб-чиққанида ўзини зимдан таъқиб этаётганини сезар, сезган сайин қисиниб-қимтинар эди.

Фарида нариги хонага кириб кетди-да, бир оздан кейин худди онасиникига ўхшаш халат кийиб чиқди. У сочларини ёйиб юборган, янаям чиройли, янаям жозибали бўлиб кетган эди. У сервант ёнида турган китоб шкафидан каттакон альбом олди. Шерзоднинг креслоси ёнига стул қўйди-да, ўтириб альбомдаги суратларни кўрсата бошлади. Шерзод альбомга паришон назар ташлар, аммо Фариданинг суратидан бошқаларини яхши илғамасди.

Фариданинг онаси қора жило берилган столнинг бир чеккасига крахмалланган тўртбурчак қўл сочиқ ёзиб, биллур саватчада шоколад, кумуш тақсимчада асал, майиз келтириб қўйди.

Шерзод бир пиёла чой ичгунча терлаб кетди. У кўлидаги пиёлани қаёққа қўйишини билмай қийналарди. Крахмалланган салфеткага қўйай деса, пиёланинг таги тегиб доғ бўлиб қолади. Столга қўйса жилосига панд етади. Фариданинг онаси бўлса унинг рўпарасига ўтириб олиб, ҳар бир ҳаракатини синчиклаб кўздан кечирарди.

Шерзод бу аёл ўзини очикдан-очик синовдан ўтказётганини сизди. Она-бола харчанд кистамасин, шоша-пиша ташқарига чиқди-ю, хийла енгил нафас олди. Шу кун, ҳаётдаги энг бахтиёр кунда кўнглида туманли бир нохушлик уйғонди. У бир неча кунгача нимага шунақа бўлаётганини ўзи ҳам тушунолмай юрди-ю, кейин

идрок этди. Балки ўзи билан Фариданинг ўртасида фарк йўқдир. Лекин ўзининг онаси билан Фариданинг онаси ўртасидаги фарк кичкина эмас экан. Фариданинг ўз қишлоғида, ўз уйида аясига хизмат қилишини тасаввур этишининг ўзи ақлга сиғмайдиган гап экан. Шерзод шуни пайқади-ю, Фаридаларникига иложи борица бормасликка ҳаракат қиладиган бўлиб қолди. У Фаридани жондидан яхши кўрар, бу қиз учун ҳар нарсага тайёр турар, фақат уларникига боришдан безиллар эди.

Бу орада имтиҳонлар тугади. Фарида ота-онаси билан Болтиқ бўйига дам олишга кетди, Шерзод қишлоққа жўнади. Улар тез-тез хат ёзишиб турар, Шерзод энди бу қиз қалбининг бир парчасига айланиб қолганини билар эди.

Янги ўқув йили — Шерзод билан Фарида учун охириги ўқув йили бошланди. Фарида денгиз бўйидан қорайиб, тўлишиб қайтди. У янаям очилиб кетган эди. Пахтага кетишлари арафасида Фарида кўярда-қўймай уни яна уйларига таклиф этди. Шу куни Фариданинг онаси қирқ олти ёшга тўлганини Шерзод ичкари кирганидан кейин билиб қолди. Билди-ю, қуппа-қуруқ кириб келганига баттар мулзам бўлди.

Меҳмонлар ҳали йиғилишмаган эди. Фариданинг онаси елиб-югуриб дастурхон безатаркан, Шерзод билан ора-чора гаплашиб кўярди. У аввало Шерзоднинг Тошкентда ишда қолиш-қолмаслигини суриштирди. Шерзод бултур республика газетасида амалиёт ўтаган, уни шу ерда олиб қолишмоқчи эди. Аммо бу ҳали мавҳум гап бўлгани учун Шерзод Фариданинг онасига тайинли бир гап айтмади.

— Тукқаним ҳам, тургани ҳам шу қизим, — деди Фариданинг онаси Шерзоднинг рўпарасига ўтириб. — Дадаси билан мен уни бир кадам жилдирмаймиз. Очиғини айтсам, Фарида рўзғор эплай олмайди. Ёлғиз боламизга харидор бўлган одам фарзандимиз қатори шу ерда тураверади.

Шерзод ҳаммасини тушунди. Тушунди-ю, индамади. Бир нима дейишга ожиз эди. Бир оздан кейин Фариданинг дадаси келди. Бу одам подполковник формасида жуда салобатли кўринган эди. Аммо ичкаридан хонаки либос кийиб чиққанида оддий, қоп-қора, хушчақчақ кишига айланиб қолди. Шерзод билан жуда дилкаш суҳ-

батлашди. Ўша оқшом меҳмонлар алла-паллагача ўтиришди. Шерзод ётоқхонага кеч қайтди. Тонг ёришгунча мижжа қокмади. У ўйлаб ўйига ета олмас эди: демак, Фариданинг онаси ичкўёв излаяпти. Шерзод мабодо марказда қолган тақдирда ҳам бу шартга кўна олмайди, у аввало қишлоқда қолган онаси билан синглисига ёрдам бериши керак. Ҳали синглисини узатиш масаласи турибди. Шунинг учун ҳам у газеталардан олган арзимас қалам ҳақини, стипендиясининг бир қисмини қисиб-қимтиб ўйига жўнатади. Энг муҳими бу ҳам эмас, муҳими, у эркин бўлишни хоҳлайди. Фариданинг уйида, бир кун ҳам туrolмайди. Демак... Шерзод у ёғини ўйлашни истамас эди. «Фарида билан гаплашиш керак, — дерди у ўзига таскин бериб, — Фарида эсли қиз».

Бир куни у гапни узоқдан бошлаб, шу мавзуга улаганда Фарида лўнда қилиб айтиб қўя қолди: «Ойимлар мен учун ўзларини фидо қилдилар. Институтда беш йил ўқиб олган билимларини менга алишиб ишни ташладилар. Энди мен нонқўрлик қилолмайман».

Шерзод Фаридани ҳам, онасини ҳам айблаётмасди. Айни пайтда Фариданинг шартига кўна олмасди ҳам.

Қиш кунларидан бирида ғалати ходиса рўй берди. Шерзод билан Абдувоҳид бозорга тушишди. Абдувоҳид оилали бўлгани учун Шерзод ора-чорас бозор-ўчарига қарашиб юрарди. Бозор дарвозаси ёнига келишганда бир тўда одамни кўриб тўхтаб қолишди. Қори супуриб ташланган асфальт йўлканинг бир чеккасида табуреткада ароқ ичаверганидан юзи шишиб кетган, соқоллари ўсган, пахталик чопон кийиб олган малласоч киши ўтирарди. У бир қўлида букланган қоғозлар зичлаб тахланган қутича ушлаб олган, бир қўлида каламушга ўхшаган жонивор бор эди.

— Денгиз чўчкаси билан фол очяпти, — деди Абдувоҳид қулиб. — Кел, бир қўрайлик.

— Жиннимисан? — Шерзоднинг жаҳли чиқди. — Топган эрмагингни қара-ю!

— Буям бир гап-да, оғайни. — Абдувоҳид пиёниста фолбинга эллик тийин бериб кафтини тутди. Жонивор қизғиш тумшугини яқин келтириб, унинг кафтини искаб кўрди, қутичадаги қоғозлардан бирини тишлаб тортиди.

— «Яқинда фарзанд кўрасан!» — Абдувоҳид машинкаланган қоғозни овоз чиқариб ўқиди-да, кулиб юборди.

— Бунисини ўзимам биламан, номард! — деди пиёниста фолбинга қараб. — Хотиним туғай деб турибди. Сен менга нима туғиб беришини айт! — у қоғозни Шерзодга чўзди. — Чиройли қилиб машинкалатганини қара! Йигирманчи асрнинг лўттибозлари ҳам техникадан фойдаланадиган бўп кетган. Қани, кўлингни чўз. — У Шерзоднинг кафтини зўрлаб жониворнинг тумшуги тагига тикиштирди. Шерзод жонивор тортиб чиқарган қоғозни беихтиёр кўлига олди-ю, текис қилиб машинкаланган сўзларни ўқиди: «Сен хиёнатга дуч келасан».

— Менга қара! — деди у фолбиннинг шишиб кетган башарасига тикилиб. — Чўчқанга айт, яна бир марта текшириб кўрсин. Агар яна шу сўзларни топиб чиқарса, уч сўм оласан. Мабодо бу гал бошқача фол очса, кўлингдан олиб ерга ураману тинчитиб қўя қоламан.

Фолбин қизариб кетган кўзларини Шерзодга тикиб бир лаҳза талмовсираб турди-да, бош силкиди:

— Давай!

Бу гал жонивор кутичанинг бошқа томонидаги қоғозни тишлаб тортди. Шерзод қоғозни ёйиб ўқиди: «Сен хиёнатга дуч келасан!»

У қоғозни ёжимлаб улоқтирди. Лекин кўнглида уйғонган ғашликни улоқтириб юборолмади.

Ўн тўртинчи февраль Фариданинг туғилган куни эди. Икки кун илгари киз уни яна уйига таклиф қилди.

— Бажону дил, — деди Шерзод кулимсираб. — Фақат битта шартим бор: ўз кўлингиз билан ош дамлаб берасиз.

— Вой, одам ўзининг туғилган кунидаям ишлайди-ми? — Фарида хандон отиб кулди.

— Нима қипти, ойингиз туғилган кунларида ҳамма ишни ўзлари қилдилар-ку!

Фарида Шерзоднинг нимага шама қилаётганини тусунди.

— Нима, мени синамоқчимисиз? — деди ковоғини солиб. — Мен шунақаман, оқсочликни ёмон кўраман.

Шерзод шу гапдан дилсиёхлик чиқармаслик учун қачондир қулоғига чалинган латифанамо бир воқеани айтиб берди:

— Машхур бир ёзувчининг ғалати одати бор экан. Хотинига гоҳ зиғир ёғдан, гоҳ қўй ёғидан ош қилишни буюраркан. Бир куни уларникига нозикроқ меҳмон келиб қолибди. Хотини қанақа ёғдан ош қилиш кераклигини сўрабди-ю, эрининг жавобини яхши англай олмабди. Қайтадан сўрай деса, меҳмондан уялибди. Шунинг учун иккита қозонда икки хил ёғдан ош дамлабди-да, иккита лаганда сузиб олиб келибди.

Шерзод Фаридани кулдирмоқчи эди, аммо у кулмади.

— Биринчидан, сиз ҳали ёзувчи эмассиз, иккинчидан ёзувчи тугул пайғамбар бўлсаям, мен эримга оқсочлик қилмайман! — деди дона-дона қилиб. — Керакли ошини ўзи пишириб еяверади.

— Ош пишириш айб эмас-ку? — деди Шерзод ранжиб.

— Мен бўладиган гапни айтдим!

Чиндан ҳам Фарида туғилган кунида «меҳмон» бўлиб ўтирди. Шу куни Шерзодни ранжитадиган яна бир гап бўлди. Меҳмонлар кўпайишиб кетди-ю, Шерзод сиқилиб балконга чиқди. Шунда ошхонада бўлаётган гап-сўзлар беихтиёр қулоғига чалинди.

— Дидсизгина бола экан. Учта гулни матах қилиб кўтариб келганини-чи! — Бу Фариданинг онаси эди. Шерзод ўзи гулхонадан олиб келган уч дона чинни гулни эслади.

— Майда гап бўлманг, ойи! — деди Фарида жеркиб.

— Ҳамма нарса майда-чуйдадан бошланади. Нима қиласан шу болани! Сени бошига кўтариб юраман деганлар сон мингта! Биласан, бизга шунчаки куёв эмас, ўғил керак. Сени қишлоғига диканглатиб олиб кетадиган одам эмас, шу ерда қоладиган одам керак.

Шерзод югургудек бўлиб меҳмонхонага кирди. Шу оқшом худди сахнада роль ўйнаётган одамдек илжайиб ўтиргани учун ўзини ёмон кўриб кетди. У бунақа ишларни эплай олмасди.

...Севикли одаминг сен билан ўпишаётганида юзини ўгириб, кўзини олиб қочдими, билки — кўнглида ё хиёнат бор, ё адоват. Кейинги пайтларда Шерзод Фаридада худди шу ҳолатни пайқайдиган бўлиб қолди. Фариданинг кўнглида хиёнат бўлмаса ҳам адоват бор эди. Биринчи май куни шу адоват ярқ этиб кўриниб қолди.

Факультетда байрам оқшоми нишонланди. Шерзод кеч-курун Фаридани кузатиб қўймоқчи эди, қиз кўнмади.

— Ўзим кетаман, — деди қуруққина оҳангда.

Йўқ, унинг ўзи кетмади. Йўл-йўл қўйлагининг енгини қайириб олган баланд бўйли бир йигит Фаридани зина олдида кутиб турган экан. Икковлари етаклашиб кетишди. Фариданинг атрофида парвона бўлиб, қанотини куйдириб олган аламзада йигитлар Шерзодни «табрик-лашди».

Фарида бу ишни азбаройи ўша йигитни яхши кўрганидан эмас, Шерзодни ўзидан совитиш учун қилганини, бу аёлларга хос макр эканини Шерзод кечиқиб тушунди. Ўша пайтда унинг кўзига ҳеч нима кўринмасди. Эртасига у Фарида билан худди ўша зина олдида тўкнаш келди.

— Битта қинга иккита қилич сифмайди. Мабодо сиф-саям ҳаром бўлади! — Шерзод бу гапни шу қадар совуқ қаҳр билан, шу қадар кўполлик билан айтдики, Фариданинг ранги ўчиб кетди.

— Сизга оғирлиги тушмай қўя қолсин! — деди Фа-рида ҳам ғазаб билан. — Бу ёғини ўзимизга қўйиб бера-сиз!

Шерзод ораларидан гап қочишига бемаъни нарсалар сабаб бўлаётганини билар, аммо Фариданинг олдида бўйин эгишга ғурури йўл қўймас эди. Фариданинг уйида эса жанжал бозори кизир, уни қандоқ қилиб бўлмасин, Тошкентда олиб қолиш масаласи ҳал қилинарди. Шерзод жаҳлдан тушиб ғурурини тийиб олгунча масала ҳал бўлди. Давлат имтиҳонига уч кун қолганда Фарида унинг қўлига таклиф қоғози тутқазди. Шерзод нима бўл-гандаям такдирининг шу қадар ағдар-тўнтар бўлиб ке-тишини кутмаган эди. Учиб кетаётганида ногаҳон ўк еган лочиндек чилпарчин бўлиб тушди.

Илиқ ёз оқшомларидан бирида Фаридаларнинг тўқ-қиз қаватли уйи рўпарасида, гулзор майдонда қарсбада-банг тўй бўлди. Абдувоҳиднинг ҳарчанд қаршилик қили-шига қарамай, аҳмоқона иш қилаётганини била туриб Шерзод тўйга борди. Шўх-шўх қуйлар чалинди, қадах-лар жаранглади, нутқлар сўзланди.

Аввал Фариданинг дадаси билан бирга ишлайдиган семиз киши гапирди. Оилавий ўтиришда Шерзод уни, бу киши Шерзодни кўп кўрган эди. У куёв ўғил Жўра-

войнинг ажойиб инженерлиги, ажойиб одамлиги, келин-пошша мисоли ой бўлса, куёв бола куёш эканлиги, бир-бирини қаттиқ севишини айтиб, бахт-саодат тилади. Кейин Фариданинг курсдоши, бир вақтлар Шерзодга кўнгил қўйиб, жавоб ололмаганидан кейин узоқлашиб кетган ихчамгина қиз сўз олди. Келин-куёв кўпдан буён бир-бирини севишини, бир-бирига хўп муносиблигини айтиб, улар учун қадах кўтаришни таклиф қилди.

Шерзод ён тарафдаги столда ўтирарди. Бунча гапга чечан бўлмаса бу одамлар! Бунча беномус бўлмаса бу одамлар! Бировнинг муҳаббати дафн этилган қабр устига қўйилган гулчамбарлардан гулдаста ясаб, бошқа бировнинг қўлига тутқазишга бунча уста бўлмаса бу одамлар! Шерзод шуларни ўйларди-ю, ҳаммадан баландроқ қаҳ-қаҳ уриб қуларди. Шуларни ўйларди-ю, қўлидаги қадахни ҳаммадан қаттикроқ жаранглатарди. Қизиқ, у дарров маст бўлиб қолди. Икки қадах ичиши биланок боши ўз-ўзидан айланиб, кўз олди жимирлай бошлади. Бир маҳал, Фариданинг дадаси билан бирга ишлайдиган ҳамкасблари бўлса керак, бир тўда ҳарбий кишилар қарсак чалиб бор овоз билан «Горько! Горько!» деб қичкира бошладилар. Куёв оқ рўмол ёпиниб ўтирган келин томон эгилди. Шерзод юраги кўксидан отилиб чиқиб кетаётганини сезиб, сакраб ўрнидан турди. Маст оломон ҳамон бақириб-чақирар эди. У гандираклаганча даврадан чиқиб кетди. Анча юрди. Хаёлида нуқул бир хитоб янграр эди: «Нега бординг ўша ёққа! Нега?!» Бир маҳал ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолганини пайқади. Оломон бақириб-чақирмас, машиналар шовқини эшитилмас, трамвайлар гувилламас эди. Шерзод бошини кўтариб қаради. Аллақандай хилват боғнинг бир чеккасига келиб қолибди. Атрофда чироқлар кўринмас, ҳаммаёқ осуда, ғамбода ой дарахтлар орасида адашиб ночор тентирар, қаердадир сув шилдирар эди. Шерзод оёқларидан мадор кетганини сезиб чўккалади. Тиззаларига муздек майсалар унади. Шундагина у майса устига мук тушди-ю, кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди...

Бунақа пайтда киши ҳақиқат излаб қолади. Аммо қидирган нарсаси доим ўзи билан ёнма-ён юрганини, уни ўзи кўрмай қолганини тан олмайди, ололмайди. Шерзод ҳам буни кейин, кечикиб тушунди. Сен галварсга онангнинг хизматини қиладиган хизматкор ке-

ракмиди ё маслакдош умр йўлдошими? Нега энди сен ўз онангни, ўз уйингни ўйлашинг керагу нега Фарида ўз онасини ўйламаслиги керак экан? Нима, ўқинг ўзганми сенинг!

Шерзод бу саволларни ўзига кейинчалик берди. Шунда кўпдан буён ўзига эргашиб юрган ҳақиқатни кўрди: Фарида қанчалик худбинлик қилган бўлса, ўзи ҳам ундан қолишмаган экан. Фарида қанчалик бевафолик қилган бўлса, ўзи ҳам шунча енгилтаклик қилган экан. Ҳақиқат шу эди!

Киши бировдан нафратланса, битта алангада ёнади. Кўшилиб ўзидан ҳам нафратланса, бир ўти икки бўлади. Шерзод икки алангада барабар куя бошлади...

Мана, ўшандан буён орадан уч йилдан кўп вақт ўтди. У Фариданинг эрини — ўша новча йигитни бошқа кўрмади. Кўрса танимасди ҳам. Фақат бу йигит Фаридаларникида яшаётганини биларди. Фариданинг фарзанди йўқ эканини, ҳеч қаерда ишламаётганини ҳам билар, аммо ўзини кўрмаган эди. Бугун кўрди. Кўрди-ю, битай деб қолган яраси яна янгиланди.

Шу кеча палатанинг оппоқ шифтига тикилиб ётганича тонг оттирди...

13

Кейинги пайтда у ўзини яхши ҳис этар, ишни соғиниб қолганди. Таҳририятдан йигитлар тез-тез кўргани келишар, Абдувоҳид бўлса, кунора қатнар, гоҳ онасини, гоҳ ёш болали хотинини юбориб турар, бундан Шерзод хижолат чекар эди.

Бугун якшанба бўлгани учун касалхона янаям гавжум бўлиб кетди. Рангли расмлар осиб ташланган вестибюлда, теракзор хиёбондаги ўриндикларда, атиргуллар қизғиш барг ёза бошлаган гулзорлар четида кўпдан-кўп одамлар тўпланди. «Касалхона эмас, сайилгоҳ бўп кетди», деб ўйлади Шерзод мийиғида кулиб. Фақат кеч кириб, окшом тушганидан кейин одамлар сийраклашди, ҳовлига ҳам, йўлкаларга ҳам жимлик чўкди. Дераза ортидаги гулини тўккан ўрик шохларида бир лаҳза шафақ ўйнади. Қорайиб, қовжираб қолган гулбарглари остидан кўкариб чиққан майин япроқчалар зумрад нукралардек бир ловиллаб сўнди.

Шерзоднинг қўзи энди илинган экан, бир маҳал Сайфи Соқиевич каравотини ғижирлатиб ирғиб ўрнидан туриб кетди.

— И-и-и! — деди беихтиёр олдига талпиниб. Шерзод чўчиб ўша томонга хавотирланиб қаради. Сайфи Соқиевичнинг чехрасида алланечук қувонч порлар, салқи ковоклари учиб-учиб турар, кўзлари ёниб кетган эди.

Шерзод эшик олдида турган кишини энди кўрди. У мизғиб ётганида эшик очилганини эшитмай қолганди. Нотаниш кишининг боши эшик кесакисига тегай деб турар, шунча бўй камлик қилгандек мовут шляпа ҳам кийиб олганди.

— Ассалому алайкум! — Сайфи Соқиевич чакқонлик билан каравотидан тушиб, шиппагини оёғига илдида, новча кишининг истикболига чиқди.

— Саломатмисиз, омонмисиз? — у новча кишининг рапидадек қўлини ўзининг дўмбоқ кафтлари орасига олиб, беозор силкитар, гўё ўзи эмас, мана шу одам бегуб бўлиб қолгану, ундан аҳвол сўраш фарздек ҳар қўл силкиганда қайта-қайта суриштирарди: — Уй ичилар тинчми, жиянлар омонми?

«Каттароқ хўжайин бўлса керак, — деб ўйлади Шерзод новча кишидан кўз узмай. — Бўлмаса Сайфиддин ака бунчалик шошиб қолмасди». У Сайфи Соқиевич кимга қанақа муомала қилишини анча билиб қолганди.

Новча кишининг юз тузилиши қўпол, чўмичдек бурни бор ҳуснини ҳам йўқотиб юборганга ўхшар, рангсиз юзидан бирор маъно уқиб олиш қийин эди.

— Қалай, тузалиб қолдиларми? — деди Сайфи Соқиевичга кибор билан қараб.

«Овози сурнайга ўхшаркан, — ўйлади Шерзод мийиғида кулиб. — Қизиқ, негадир баъзи новча одамларнинг овози сурнайга ўхшайди».

Сайфи Соқиевич энди ўзини анча босиб олди. Худди расмий давраларда қатнашадиган арбоб сингари вазмин бош силкиди.

— Худога шукур, — деди мулойим жилмайиб. У ўз тўшагининг бир чеккасини қайириб, кафти билан тозалаган бўлди-да, имо қилди. — Марҳамат.

Новча киши шляпасини ечиб, Сайфи Соқиевичнинг ёстиғи устига қўйди.

— Жойингиз ўзингизга буюрсин. Нима, энди меням оёғимдан тортмоқчимисиз?

Сайфи Соқиевич қорнини селкиллади кулди.

— Йўғ-э, «шеф», Худо асрасин! Бутун бошли Горторгнинг бошлиғига шу жойни раво қўрармидик.

У «шеф» деган сўзни нимтабассум билан айтди. Лаганбардорлик қилдими, киноями, Шерзод тушунолмади. Харқалай, бу сўз новча кишига ёқиб тушди шекилли, овозини қийқиллатиб кулди. У тумбочка олдидаги стулга ўтирганидан кейингина Шерзод томонга қаради. Шерзод салом берган эди, бошини силкитиб алик олган бўлди.

Сайфи Соқиевич тумбочкасидан чойнак-пиёла, тўқсон беш чой олди.

— Қани, ука, тезроқ қимиллай қол! — деди Шерзодга чойнакни узатиб. — Титаннинг кнопкасини шундок боссанг, дарров биқиллаб қайнайди. Тоза қайнасин, уқдингми?

Шерзод хайрон бўлиб қолди. Сайфи Соқиевич уни шунча кундан бери бирон марта сенсирамаган эди. «Нима бу, яқин тутиб шундай қиялптами ё хўжайиннинг олдида ўзини кўрсатиб қўймоқчими? — Шерзод жилмайиб қўйди. — Ўзини кўрсатмоқчи!»

Сайфи Соқиевич Шерзоднинг ўзига қаттиқ тикилиб турганини кўриб, бир лахза иккиланиб қолди-ю, аммо яна ўша оҳангда қайтарди:

— Ёш йигит деган тез-тез кимирлайди-да, ука!

Шерзод чойнакни кўтариб йўлакка чиқиши билан Сирожиддинга дуч келди. У ялангбош бўлиб олган, қўлида қаппайиб кетган портфель, юки оғир бўлса керак, бир томонга оғиб келарди. Сирожиддин Шерзодни кўриши билан портфелини чап қўлига олди-да, яқин келиб қўл қисийди.

— Тузукмисиз? — деди кўкиш кўзлари хиёл қисилиб.

Шерзод ичкарига имо қилди:

— Дадангизга меҳмон келди.

— Биламан, — Сирожиддин кулди. — Бобойнинг хўжайини-да! Ўзим опкелдим.

Титан совиб қолган экан. Шерзод уни қайнатгунча анча вақт ўтди. У палата эшигига яқинлашиши билан димоғига коньяк ҳиди урилди.

Каравотларнинг бошида турадиган иккала тумбочка ўртага олиниб, «стол» қилинган, устига газета ёзиб қўйилган, дастурхонда қовурилган товук, яримлаб қолган арман коньяги, ширмой нон турарди. Дераза олдидаги стулда ўтирган «шеф» товук оёғини чайнар, Сайфи Соқиевич пахта гулли пиёлага қилқиллатиб коньяк қуяр, Сирожиддин бўлса, ҳў бир сафаргидек, ялтироқ туфли кийиб олган оёқларини чалиштириб Шерзоднинг каравотида ўтирарди.

— Нима бало, чой бўп кетдингми, ука? — Сайфи Соқиевич Шерзодга юзланиб койиган бўлди. — Кел, ўтира қол. — У иккинчи пиёлага ҳам тўлдириб коньяк қуйди. Унинг юзи бўғриқиб кетган эди. «Ичибди, — деб ўйлади Шерзод зимдан қараб. — Қон босими бор одамга ичкилик ёқмайди деганлари тўғри экан».

Сайфи Соқиевич пиёлалардан бирини «шеф»га узатди. Шаҳар савдо бошқармаси мудирини тумбочка устига ёзилган газетанинг бир учини йиртиб олди-да, ёғли қўлларини артди. Пиёла унинг каттакон, сертомир кафтида худди ўйинчоққа ўхшаб қолди.

— Қани, ука, банияти шифо деб бир отиб юборасанда, энди! — Сайфи Соқиевич мастона сузилаётган кўзларини Шерзодга тикди.

Шерзод охирги марта ичиб касалхонага тушганини унутмаган, умуман, кейинги пайтда ичкиликдан ўзини тортиб қўйган эди.

— Раҳмат! — деди чой қайтараркан.

— Э, олсанг-чи! Бизга ақл ўргатадиган дўхтирларнинг ўзи пиёниста! — Сайфи Соқиевич овозини баралла қўйиб шанғиллади. — Бир одам айтган экан, ичмасам, чекмасам, хотин билан юрмасам бу дунёга нимага келдим, деб.

«Оббо, пишиб қопти-ю», ўйлади Шерзод, ҳамон чой қайтараркан. У Сайфи Соқиевичнинг каравоти остида думалаб ётган иккинчи шишани энди кўрди. «Бирпасда шунчани ичишган бўлса, иштаҳалари чакки эмас-ку!»

— Нимаям қилардик, — деди Шерзод Сайфи Соқиевичнинг кўзига тик қараб. — Бу дунёда яшашни ҳамма ҳар хил тушунади.

Сайфи Соқиевич қизарган кўзларини бир лаҳза Шерзодга тикиб, киприкларини пирпиратди-да, йилтираб турган дўрдоқ лабларини ялаб қўйди. Негадир қулди.

— Файласуфларни ёмон кўраман-да, — деди пишқириб. Кейин «шеф» томонга бурилиб жарангдор овозда давом этди. — Инсоннинг бошига ҳар хил кун тушаркан. Шундоқ кунда қимматли вақтингизни аямасдан хабар олганингиз учун бошим осмонга етди. Раҳмат. — У бир лаҳза жим қолди-да, қўшиб қўйди: — Инсон учун энг катта бойлик — саломатлик экан. Мана, бошимизга тушгандан кейин биялпмиз.

— Соғ бўлиш учун остановкани билиш керак-да, ни-ма дуч келса ураверадими, меш қоринга!

«Шеф» бу гапни кулиб айтди. Аммо Шерзод унинг овозидаги ҳақоратомиз оҳангни сезди-ю, беихтиёр Сайфи Сокиевичнинг дўмбайган қорнига қаради. У Сайфи Сокиевич тутақиб кетса керак, деб ўйлаганди. Йўқ, у тутакмади. Пиёлани шимириб бўшатди-да, авайлаб бир чеккага қўйди. Кафтининг орқаси билан лабини артиб жилмайди.

— Аммо ҳазилниям жа оласиз-да! Қани, марҳамат! — у бир бўлак товук гўшти ушатиб «шеф»га узатди. Шерзод Сайфи Сокиевичнинг ночор ахволидан ийманиб Сирожиддинга қараб қўйди. Сирожиддин парво қилмай жилмайиб ўтирар, ора-чора хандон писта чақиб ер, ўтирган жойида чўзилганча дераза токчасида турган шиша банкага пўчоғини ташларди.

«Яна бир неча йилдан кейин худди дадасининг ўзи бўлса керак, — деб ўйлади Шерзод унга тикилиб. — Фақат кўзлари бошқача, қув бўлсаям, ҳар қалай маъно бор...»

Шерзод Сирожиддин дадасининг майна бўлиб ўтиришини шу қадар бепарволик билан томоша қилаётганига ҳайрон қолди. Чамаси Сирожиддин бунақа гап-сўзларни эшитавериб пишиб кетган эди. Шерзод шуни сезди-ю, секин ўрнидан туриб, эшик томон йўл олди. Ҳеч ким унга қайрилиб қарамади.

Қайтиб келганда алламаҳал бўлиб қолган эди. Бошқа палаталарда чироқ ўчган, фақат уларнинг қия очик эшигидан нур тушиб турарди.

Сайфи Сокиевич майкачан бўлиб олганча ёстикқа ёнбошлаб, тишини ковлаб ётар, юзи янаям қизариб, ал-

лақандай қорамтир тусга кирган, қисилиб кетган кўзларида табассум ўйнар эди. Тумбочкалар яна жой-жойига қўйилган, ҳамма нарса йиғиштириб олинган, фақат коньяк иси билан пастак шифт остида қалқиб юрган тамаки тутуни «улфатчилик» анча чўзилганини айтиб турарди.

— Нега қочиб кетдингиз, Шерзоджон! — деди Сайфи Соқиевич қаддини ростлаб. Унинг ширақайф сузилиб қарашидан жудаям гаплашгиси келаётгани кўриниб турарди.

— Ўзим. — Шерзод елкасини қисди. — Халақит бергим келмади.

— Ё мендан хафа бўлдингизми, ука? — Сайфи Соқиевич Шерзодга қараб юмшоқ жилмайди. — Ҳали ўзимга яқин олиб сенсираб юбордим шекилли.

— Зиёни йўк! — Шерзод дераза илгагини туширди. — Ҳозирча сизсираб турунг, «шеф»ингиз келганида яна сенсирайверасиз!

Сайфи Соқиевич Шерзоднинг ҳазили ёқиб кетгандай хузур қилиб кулди. Шерзод деразани очди. Кўксига мусаффо шабада урилиб, бир лаҳза туриб қолди. Ой ҳали чиқмаган, осмон қоронғи, юлдузлар ёрқин-ёрқин порлар эди.

— Найнов одам аҳмоқ бўлади, деган гапни эшитганмисиз, Шерзоджон?

Шерзод бурилиб қаради. Сайфи Соқиевич ёстиғини деворга тираб ўтириб олган, жун босган оёқларининг учи қаравот остидаги пойандозга тегиб турарди.

— Эшитганмисиз? — деди у кўзларини йилтиратиб.

«Боя «шеф»дан дили ранжиган экан-да», ўйлади Шерзод қаравотига келиб ўтираркан.

— Унисини билмайману, — деди мийиғида кулиб, — аммо аҳмоқнинг катта-кичиги бўлмайди деган гапни эшитганман.

— Аҳмоқнинг катта-кичиги жудаям бўлади-да! — Сайфи Соқиевич тиш қовлаётган гугуртнинг учини бармоқлари билан қисиб тозалади-да, тагин оғзига тикди. — Ҳалиги найнов бор-ку, аҳмоқнинг энг каттаси ўша бўлади, — деди кескин оҳангда. — Қанийди жавобгарлиги бўлмаса! Қоқ пешонасидан отиб ташлаган бўлардим, хунагани!

Шерзод кўйлагини еча бошлаган эди. Ёқа тугмачасини бўшатаётган жойида кўллари муаллақ қотиб қолди. У Сайфи Сокиевичнинг «шеф»дан ҳасрат қилгиси келиб турганини сезганди-ю, бунчалик ҳақорат қилишини хаёлига келтирмаган эди. Сайфи Сокиевичнинг йилтираб турган кўзлари, мой босган дўрдоқ лаблари бирдан шу қадар хунук кўриниб кетдики, жирканч бир туйғудан вужуди сесканиб тушгандай бўлди. Наҳотки бундан ярим соат илгари оёғига йиқилгудай бўлиб турган одамни, энди шунчалик оёқ остига олиб топтаса!

Шерзод мактабда ўқиб юрганида биология ўқитувчиси зирхли жониворлар тўғрисида дарс ўтган эди. Тошбақа, каркидон, яна аллақанақа ҳайвонларнинг қалқони бўлишини, улар бу қалқондан усталик билан фойдаланишини айтиб берганди. Шерзод бир хил одамларни кўрганда, ўша жониворларни эсларди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. «Зирхли жониворларнинг энг зўри мана шунақа одамлар бўлса керак».

— Кўп машқ қилганмисиз, Сайфиддин ака! — деди заҳарханда билан.

Сайфи Сокиевич ҳамон сузилиб ўтирар, ўз хаёллари билан банд эди. Шерзоднинг ранги бўзариб кетганини пайқамади ҳам.

— Нимани? — деди бемалол тишини ковлаб.

— Бирпасда минг қиёфага киришни.

Сайфи Сокиевич қорнини селкилатиб, маза қилиб кулди. Кўзлари янаям қисилиб кетди.

— Ёшсиз, ука, ёшсиз! Ҳозир ҳамма шунақа қилади! Ҳамма! Балиқ ҳам думини ликиллатмаса сузолмайди. Дунёда мурасаю мадора деган гап бор. Найнов аҳмоқ. Аммо аҳмоқ бўлгани билан амали бор. Бутун бошли горторгнинг мудир! Мураса қилмасам бир чўқийди-ю, учиради юборади. Бу дунёда ё заринг бўлсин, ё зўринг бўлсин. Шундан бошқа ҳаммаси бир пул!

«Мана фалсафа! — ўйлади Шерзод. — Мана муқаддас нарсаси — ё зар, ё зўр!»

— Шефингизнинг нимаси кўп, зарими, зўрими?

— Чирокни ўчиринг! — Сайфи Сокиевич оёқларини йиғиштириб ёнбошлади. — Сестра уришиб беради.

Шерзод туриб чирок тугмасини босди. Палата бир дафъа қоронғилашгандай бўлди-ю, йўлакдан тушиб турган чирок нуридан яна ғира-шира ёришди.

— Деразаниям ёпа қолинг. Ҳаво салқин. — Сайфи Соқиевич адёлга ўраларкан, чўзиб хомуза тортди.

Шерзод деразани ёпиб, жойига қайтди. Палатага жимлик чўкди. Орадан анча вақт ўтди. Шерзод шифтга тикилиб ётаркан, Сайфи Соқиевичнинг ҳали ухламагани, йўғон бармоқлари билан думалоқ елкасини қашлаб кўяётганини аниқ кўз ўнгига келтирди.

— Айтмадингиз-ку, зари кўпми, зўрими? — деди бехтиёр овозини баландлатиб.

Сайфи Соқиевичнинг каравоти ғирчиллади.

— Қайдам! Унисиям, бунисиям бўлса керак!

— Қаёқдан олади? — деди Шерзод шифтдан кўз узмай.

Сайфи Соқиевич узоқ жим қолди. Чамаси, у энди гапиришга иккиланиб қолганди.

— Олади-да! — деди ниҳоят. — Олмаса обориб беришади. Илгари бошқача эди: ҳамма ўзича ерди. Ҳозир бир улушни ўзинг еб, икки улушини юқорига оширмасанг, ишинг чаток. — Сайфи Соқиевич оғзидан гуллаб қўйганини пайқаб қолди шекилли, яна дами ичига тушиб кетди. Шерзод ҳам бир зум жим ётди-да, секин сўради:

— Ҳаммадан улуш оладими?

— Қайдам... — деди Сайфи Соқиевич яна мингиллаб. — Аммо-лекин ишга янги келган кунлари мени силжитаман, деб кўп уринди бу хунаса! Ҳар ҳафта ревизия босади. Ўзининг одамани қўймоқчи бўлган-да. Олдига тўғри кириб бораверай десам, синамаган одам. Йўк, бир кун чораси ўзидан-ўзи топилиб қолди, курортга кетаётганини эшитиб қолдим. Аэропортга кузатишга чиқдим у бир пачка қизилини чой пули қиларсиз, деб папкасига солиб қўйдим. — Сайфи Соқиевич кикирлаб кулди. — Ўшандан буён уям тез-тез «дам олишга» боради, менам тинчиб қолдим.

«Бировнинг пора олгани-ю, бировга пора берганини айтишга ям қўрқмайди булар! — деб ўйларди Шерзод ўкиниб. — Зўрининг кучига, зарининг қудратига шунчалик ишонадими-а?!»

— Навзамбиллосини айтганда, буям битта ўзи емайди. Ўзидан катталарга оширади. Йўли шу! — Бизнинг соҳа нозик, — деди Сайфи Соқиевич худди унинг кўнглидан ўтган гапларни билгандек. — Арзимаган нарса би-

лан жувонмарг бўлиб кетиш ҳеч гапмас. Йўлини билиш керак.

«Сенинг соҳангдагилар ҳаммаси ўғрими, ё ҳамма ўзингга ўхшаган ўғри бўлишини хоҳлаяпсанми?» ўйлади Шерзод юраги гурсиллаб. У беихтиёр отасини эслади. Унинг отаси урушдан оёғидан айрилиб қайтган, ўшанда уни сельпо магазинига сотувчи қилиб тайинлашган экан. Шерзод ўша кунларни элас-элас хотирлайди. Отаси кеч-курун керосин лампани ўртага қўйиб, ярим кечагача кат-такон дафтардаги ҳисоб-китобларни чиқариб ўтирар, икки гапининг бирида: «Кўпчиликнинг ҳақи етим ҳақидан ёмон», деб қўярди. Кейин унинг иккинчи оёғидаги снаряд парчаси ҳам зўриқиб кетди. У қорасон бўлиб қолди-ю, бу оёғини ҳам кесиб ташлашди. Шу кундан бошлаб у уйга қамалиб қолган эди.

Шерзод шуларни эслади-да, вужудини қамраган олов лоп этиб миясига урилди. Шахт билан ўрнидан туриб ўтириб олди.

— Менга қаранг! — деди паст, аммо таҳдидли товушда. — Мана шу гапларингиз учун пачағингизни чиқариб юборсам нима қиласиз?

Сайфи Соқиевич елкасига адёл тортиб беозор пишиллаб ётар эди. Шерзоднинг овозидаги таҳдид оҳангини сезди-ю, кўзлари ярқ этиб очилиб кетди. Йўлакдан тушиб турган ғира-шира чироқ нурида юзлари хиёл оқаргандек, салқи қовоқлари учиб кетгандек бўлди. Ҳа, у кўлга тушиб қолганини билди. Билди-ю, зум ўтмай ўзини босиб олди. Боя «шеф»ни кўрганда қандай жилмайган бўлса, ҳозир ҳам юзида шундай, майин табассум пайдо бўлди.

— Авваламбор, мен сизга ҳеч нима гапирганим йўқ, — деди ажиб бир хотиржамлик билан. — Қолаверса, мен Худодан бошқа ҳеч кимдан кўркмайман! Худо йўлдан оздирмага бўлгани. Насиб этса бу ёғиям...

— Сизнинг худоингиз борми? — деди Шерзод ижирганиб.

— Иншоолло, ҳаммамиз ҳам мусулмонмиз. — Сайфи Соқиевич янаям хотиржамроқ гапирди. — Ҳаммамиз ҳам бир куни бўйрадек жойга бориб ётамиз. Мана, шу ерга келганингиздан буён нечта одам ўлди. Шуларни кўрибам кўзингиз очилмадим, ука?

— Худони ўртага солманг! — деди Шерзод. — Одам-

лар қадим замондан Оллохдан кўркиб ҳаромдан қочган! Сиз бўлсангиз, уни ўзингизнинг ҳаром-хариш ишларингизга шерик қияпсиз. Сизнинг худоингиз ҳам, имонингиз ҳам пул!

Сайфи Соқиевич яна қикирлаб кулди.

— Нима, сизга пул керакмасми?! Ёзувчилар бой бўлади, деб эшитганман. Китобларингизга жарақ-жарақ пул санаб олаётганингизда бир қоп семирсангиз керак сиз ҳам!

— Ҳа, гап бу ёқда денг! — Шерзод киноя билан кулди. — Палатага кириб келганингизда мен билан саломлашишним эп кўрмагандингиз. Кейин эшитсангиз, мен ёзувчи эканман. Бирдан мулойим бўп қолдингиз. Пули кўп деб ўйладингизми?.. Кимнинг чўнтагида пули кўп бўлса, обрўсиям кўп, пули камайса қадриям пасаяди, шунақами?

Сайфи Соқиевич девор томонга ўгирилиб ётди-да, кўзларини юмди. Бу билан у: «Фингшиб нима қиласан», дегандай бўлар, бундан Шерзоднинг баттар гаши келар, аммо нима қилишини билмасди.

Шерзод тумбочка устидаги доридан пиёлага томизиб ичди, бир зумда палатани юрак дорисининг ўткир иси тутиб кетди.

— Нега индамайсиз? — деди у дорини жойига қўяркан, таҳдид билан.

— Йўк ердаги гапларга жиғибийрон бўлаверманг, ука! — Сайфи Соқиевич чўзиб ҳомуза тортди. — Бу ерга масала талашини учун кепмизми? Худо хоҳласа бу ердан чиққандан кейин ҳам ака-ука бўлиб қоламиз. Қўшни эканмиз. Чилонзор билан Мевазорнинг ораси — бир қадам.

Шерзод тескари қараб кўзларини юмди.

Унинг боши ғувиллар, юраги гурсиллаб урар, уйқуси ўчиб кетган эди. У ёнбошидан-бу ёнбошига ағдарилиб узоқ тўлғаниб ётди. Ҳар кимирлаганида каравоти ғирчиллаб гаши келарди. Аксига олгандек, Сайфи Соқиевич беш дақиқача пишиллаб-пишиллаб ётди-да, кейин ўртачароқ оҳангда хуррак торта бошлади. Хурракнинг гоҳ пасайиб, гоҳ баландлаши, қулоғининг шанғиллаши Шерзоднинг асабини баттар қақшатарди.

«Ҳали элениум сўрасам бўларкан», деб ўйлади у кўзларини юмиб. Охири бўлмади. Бир ёстикни бошининг

тагига, иккинчисини кулоғига босди. Мудрай-мудрай кейин кўзи илинди.

У қанча ухлаганини билолмади. Бир маҳал ёстик босиб ётган кулоғига биров гапиргандек, аллаким ингра-гандек бўлди. Шерзод бир зум қарахт бўлиб ётди-ю, кейин кимдир қаттиқ инграётганини пайқади. Юзидан ёстикни олди. Сайфиддин ака қаравотига ўтириб олган, ўнг биқинини чангаллаганича тўлганиб аянчли инграр эди. Ҳали тонг отмаган, аммо кун ёришиб келар, палата ичи анча ёришиб қолган эди. Гира-шира нурда Сайфиддин аканинг юзи алланечук бўзариб кетгандек кўринди. У қаттиқ азоб чекаётгани кўриниб турар, тишларини маҳкам қисиб инграр, ярим юмуқ кўзларида алам ифодаси қотиб қолганди.

— Нима бўлди? — деди Шерзод қаддини ростлаб.

Сайфи Соқиевич кўзларини хиёл очди-ю, гапиришга мадори келмай яна ингради.

— Жигарим... — деди инқиллаб. — Падарига лаънат қоньякни!

Шерзод кечаги зиёфат эсига тушиб ижирғанди. Ётиш олдидан Сайфи Соқиевич айтган гаплар яна хаёлига келди. Аммо бу одамнинг шунчалик азоб чекаётганига ачинди.

— Ҳамширани чақираман? — деди ўрнидан туриб.

Сайфиддин ака ҳамон инграганча бош ирғади.

Шерзод елкасига халат ташлаб йўлакка чикди. Шиппагини шاپиллатмаслик учун секин-секин юриб йўлак охиридаги ҳамширанинг эшигига борди-да, охиста тақиллатди.

— Еттинчи палатадаги касалнинг мазаси қочиб қолди, — деди ўзининг палатаси томонга имо қилиб.

Саксовулдек озғин, тажанг ҳамшира хотин шошилмасдан ўрнидан турди. Кечаги меҳмондорчиликдан хабардор бўлса керак, Шерзодга ўқрайиб қаради. «Ичмаса ўлиб қолади булар», деб тўнғиллади-ю, аммо стерилизаторни кўтариб чикди. Олдинма-кейин палатага киришди.

Уқолдан кейин Сайфи Соқиевич анча енгил тортди. Инграшдан тўхтаб ёстикқа оғир бош ташлади. Шерзод унинг пешонасидан тер чиқиб кетганини кўриб раҳми келди.

— Қатик ичсангиз яхши бўларди, — деди секин, — ҳозир бозорча очилса олиб келаман.

— Рахмат укам. — Сайфи Соқиевич кўзини очмай имо қилди. — Қараб кўринг-чи, тумбочкада бўлиши керак.

Шерзод унинг тумбочкасини очган эди, чиндан ҳам қатиқ бор экан. Сайфи Соқиевич титроқ қўллари билан банкани чангаллаб бир қултум қатиқ ичди.

— Ичкиликни падарига лаънат! — деди овози қалтираб. — Кеча сизниям хафа қилиб қўйдим шекилли. Маст одам оғзига келганини қайтармай гапираверади-да. Яхши-ёмон гап ўтган бўлса кўнглингизга олманг.

Шерзод Сайфи Соқиевичнинг қўлидан банкани олиб жойига қўяркан, унга раҳми келиб, чуқур хўрсинди.

Палата ичи ёришиб кетган, ташқарида мусичалар кукулар, янги тонг отган эди.

15

Кейинги бир ҳафта Шерзод учун бир йилдек чўзилди. У кун бўйи касалхона ҳовлисини кезиб чарчар, палатага киришга, Сайфиддин акани кўришга унчалик хоҳиши йўқ эди. Сайфи Соқиевич бўлса ҳеч нима кўрмагандек ҳазил-хузул қилиб юарди.

Кейинги кунларда Сайфи Соқиевичнинг олдига қўзиқоринга ўхшаган паст бўйли, доим шляпа кийиб юрадиган семиз бир киши тез-тез келадиган бўлиб қолди. Кўпинча у Сирожиддиннинг машинасида келарди. Сирожиддин, касалхона қоровуллари билан «тил топишган» бўлса керак, қора «Волга»сини шундоқ дераза тагига келтириб тўхтатарди. Башанг қилиб безатилган, орқасига атлас парда тутилган, филдиракларига ялтироқ гардишлар қопланган машинанинг бир эшигидан Сирожиддин, бошқа эшигидан ўша — қўзиқоринга ўхшаш одам тушиб келарди. Шерзод аввалига уни Сирожиддиннинг домласи бўлса керак, деб ўйлаган эди. Аммо Сайфиддин ака билан ўзаро гап-сўзларидан бу киши ҳам савдога алоқадор эканини сездди. Сайфи Соқиевич бу одам билан қалин бўлса керак, ҳар куни икки мартадан кўришсалар ҳам кучоқ очиб саломлашар, дарров пичир-пичир гап бошлар эдилар. Шерзод бу одамни кўриши билан ўзининг палатада ортикчалигини сезар, дарров чиқиб кетарди.

Шерзод: «Менга рухсат беринг», деб тикилинч қилаверганидан кейин Доктор опа кўнди. Бугун профессор уни яна бир бор кўриши керак экан.

Профессор кўригини бошлаганида Шерзод ўрнида ўтириб китоб варақларди. Аввал Доктор опа кириб келди. Унинг кетидан Рауф Абдуллаевич кўринди. Доктор опа Шерзоднинг ўтириб олганини кўриб, қовоғини солди. Пешонасига тушиб турган оппоқ сочлари остидаги ҳорфин кўзларида бир лаҳза ҳайрат аломати пайдо бўлди. Кейин пастки лабини тишлаганча, бош чайқади-да, «дарров ётинг», деб имо қилди.

Шерзод салом берди. Рауф Абдуллаевич унга бошдан-оёқ разм солиб чикди-да, жилмайди. Бурнининг усти яна тиришиб, йирик-йирик теран кўзларида Шерзодга таниш ўша мулойим, самимий ўт порлаб кетди.

— Уйингизга шошиляпсизми? — деди яқин келиб, — Ё иш чала қолиб кетяптими?

Шерзод ўрнига чўзиларкан, гоҳ Доктор опага, гоҳ профессорга қараб узр оҳангида гапирди:

— Жойни бекорга банд қилгим келмаяпти. Бутунлай тузалиб кетдим.

Профессор каравот этагида ўтирганча касаллик тарихини синчиклаб кўздан кечира бошлади.

— Бунисини сиз эмас, биз аниқлаймиз, — деди у сокин оҳангда. Кейин Доктор опага бурилиб қаради. — Даволаш курси тамом бўлдим?

Доктор опа каравот елкасини тутиб турар, чамаси у ҳам профессорнинг кифти оша қараб, касаллик варақасини ўқиб борарди.

— Яна иккита укол қолди, — деди Шерзодга қараб.

Профессор Шерзоднинг қўлини юшоқ кафтлари орасига олиб томир уришини санаркан, яна жилмайди.

— Ҳозир ростдан ҳам ахволингиз яхши. Лекин юракни эҳтиёт қилинг. Юракнинг запас қисми бўлмайди. — У Шерзоднинг қўлини кўйиб юборди-да, қаддини ростлади. — Сизга битта мавзу бор, — деди ўйчанлик билан. — Агар ижод қилишга шошаётган бўлсангиз битта мавзунини ҳисобга олинг. Бу жуда катта гап. — У хўрсинди. — Одамлар табиатдан узоқлашиб кетяпти, шунини албатта ёзинг. Одамлар ўзига қулайлик яратаман деб, ўзига-ўзи чоҳ қазияпти. Жисмоний ҳаракат камайган сайин касаллик кўпайиб кетяпти.

«Мен ҳам, — деб ўйлади Шерзод хаёлан жилмайиб. — Мен ҳам шунақаман. Ҳаммамиз осонига интиламиз. Нима бўлса бўлсину, жонимиз қойимасин деймиз».

— Унақа бўлса ҳажвий ҳикояни аввал ўзимдан бошлашим керак! — деди у мийиғида кулиб.

Рауф Абдуллаевичнинг ўйчан кўзларида тағин ўша чўғ ёниб кетди.

— Мана бу мардона гап! Ўзингиздан бошласангиз яна яхши!

Шерзод профессорнинг самимий нур порлаб турган кўзларига тикилиб ётаркан, қалбида бу одамга нисбатан фарзандларча қайноқ, табиий бир яқинлик уйғонганини, бу яқинлик туғилганига анча бўлганини тушунди. Тушунди-ю, ҳеч нима демади.

Боядан буён индамай ётган Сайфи Сокиевич гапга аралашди.

— Ҳозир ҳамма бекорчи бўп кетган, дўхтир! Бекорчиликдан нима қилишини билмай, бир-бирининг кетини қовлайди.

Профессор унга бир қараб қўйди-ю, индамади.

— Майли, — деди у опага юзланиб. — Бу кишига рухсат берсангиз бўлади.

Шерзод гоҳ Доктор опага, гоҳ профессорга қараб, оҳиста пичирлади:

— Раҳмат...

* * *

У ювиниб қайтиб келганида палата бўш эди. Сайфиддин ака уколга кетган бўлса керак, ўрни текислаб қўйилган, ўзининг чойшаблари аллақачон йиғиштириб олинган, кўк мовут адёл остидаги йўл-йўл тўшак аллақандай мунғайган бир алфозда турарди.

«Мунча тез!» — деб ўйлади мийиғида кулиб. Шу ондаёқ стул суянчиғига илиб қўйилган қора шимиға кўзи тушди-ю, хайрон қолди. «Дарров кийимларимниям обкелишибди», деб ўйлади халатини ечаркан. Унинг костюми, галстуғи тахт қилиб қўйилган эди. Тўшагининг бир чеккасида газета қоғозга ўралган кулранг пальто ётарди. «Қишда келиб ёзда кетяпман». У кулимсираб қўйди. Шошилмасдан шимини кийди. Аввалига шимининг киррасини чиқариб ҳафсала билан дазмолланганини пайқамади ҳам. Касаллик варақасини солиб қўйиш учун чўн-

тагига қўл тикқан эди рўмолча илашиб чикди. Бу ўзининг катак-катак рўмолчаси эди. «Шимимда қолиб кетган экан-да», деб ўйлади у рўмол қатини ёзиб. Шунда димоғига гуп этиб нафис атир хиди урилди-ю, бирданига тушунди. «Шоира! Ҳаммаси Шоиранинг иши!»

— Ие, куёв бола бўп кетибсиз-ку, Шерзоджон!

Шерзод Сайфи Сокиевичнинг овозини эшитиб, бурилиб қаради. Сайфи Сокиевич остонада илжайиб турар, салқи ковоқлари учиб-учиб қўярди.

— Одамга либос, эшакка тўким, деб шуни айтади-да, Шерзоджон, — деди у овозини баралла қўйиб. — Шундоқ йигит балнисанинг халатида кўримсиз бўлиб юрган экансиз-да!

«Эшакка бало борми?» деб ўйлади Шерзод фикрини.

— Қани, ука, қўлни беринг! — Сайфи Сокиевич қўлини чўзди. — Орамизда унча-мунча гаплар ўтган бўлса, узр. Уй томонларга ўтинг. Адресни биласиз.

Шерзод унинг жундор юмшоқ бармоқларини кафтига олди. Кейин тез-тез юриб вестибюлга чиқди-ю, бир лахза тўхтаб қолди. Ҳар кўрганда ғаш келадиган рангоранг афишалар ҳам, муттасил анқиб турадиган дори хиди ҳам шу топда негадир жуда ёқимли, жуда қадрдон туюлиб, кўнглининг туб-тубида ғалати бир туйғу хис этди. У касалхонага тушган кунлари қаттиқ сиқилган, дори хидидан, диққинафаслик азобидан безиб қочиб кетгиси келган эди. Энди бўлса бу ердаги ҳамма нарса — ялтироқ линолиум пол ҳам, мажбурий тартиб-қоидалар ҳам, профессор билан Доктор опа ҳам, Шоира билан ошпаз Маша хола ҳам шунчалик юрагига яқин туюлиб кетдики, кейинги кунларда кетаман, деб тикилинч қилаверганига ўзи уялди. У нима учун шунақа бўлаётганини ўзи билмас, бу ерда хотиралари қолиб кетаётгани учун қалбида соғинч туйғуси жўш ураётганидан беҳабар эди.

Шерзод троллейбусга чиққанидан кейингина ўзини босиб олди. Троллейбус физиллаб борар, ойна ортидан баҳор куёшига эркаланиб кифтини тутган шаҳар манзараси липиллаб ўтар эди. Боягина сув сепиб ўтилган асфальт йўл куёш нурида қора тасмадек товланади. У ер-бу ерда йиғилиб қолган халқоблар ярақлаб кўзни олади. Кўчанинг икки четидаги цемент ариқчаларда тўлиб-то-

шиб сув оқади. Ариқ бўйида девордек текис ўсиб ётган бел баравар қалин буталар тўқ-яшил тусда ловиллайди. Шу топда тип-тиниқ осмон ҳам, ярақлаб ётган асфальт кўча ҳам, деразалари очиб қўйилган паст-баланд бинолар ҳам нурга чўмилаётганга ўхшайди. Қиш ғуборидан батамом қутулган, ҳали ёз ғубори қўниб улгурмаган шаҳар кўкламнинг аллаловчи қуёши остида ҳузур қилиб нафас олади.

Троллейбус Катортол кўчасига бурилганда Шерзод тушиб қолди. У салқин зиналардан секин-секин кўтарилиб, тўртинчи қаватга чиқди. «Уй ҳам расво бўлиб кетгандир, — деб ўйлади чўнтагини кавлаштириб калит оларкан. — Бир ой йиғиштирилмагандан кейин нима бўларди». У энди калит солмоқчи бўлиб турган эди, қулфнинг ўзи шарақ-шуруқ қилиб, эшик очилди-да, рўпара-сида Абдувоҳид пайдо бўлди.

— Ассалому алайкум, хўжайин! — деди у овозини атайлаб ингичка қилиб. У майкачан бўлиб, Шерзоднинг йўл-йўл чолворини кийиб олган, чолворнинг почаси ерга тегиб турарди.

Шерзоднинг юраги қувончдан гурсиллаб уриб кетди. Дўстини маҳкам қучоқлаб, терлаб кетган юзидан ўпиб олди. Абдувоҳиддан пиёздоғ ҳиди келарди.

— Марҳамат, хўжайин! — деди Абдувоҳид, — хозир ош тайёр бўлади, унгача мен полларни артиб чиқаман.

— Жиннилик қилма! — деди Шерзод севинчдан кўзлари ёниб. — Ўзим артаман!

— Бунақа ишларни сен эплай олмайсан. — Абдувоҳид унинг елкасига туртди. — Бор, халакит берма!

— Бугун чиқишимни қаёқдан билдинг? — деди Шерзод диван томонга ўтаркан.

— Билдим-да! — Абдувоҳид бурнини тортиб қўйди. — Телефон қилсам, бугун чиқади, дейишди. Ошни дамлаб энди бормоқчи бўлиб турувдим, ховликиб кеп қолдинг.

Шерзод диванга ўтириб шифтга тикилди. Шифтга бир чироқли қандил осилган, шуни ҳам янги кўчиб келганида Абдувоҳид олдирган эди. Кўкиш парда тутилган деразадан қуёшнинг эркаловчи нурлари ёйилиб кирар, бурчакдаги китоб билан лик тўлган жавон ойнаси ярақлар эди. Нариги бурчакда суянчиқлик стул устида маг-

нитофон турар, ёзув столининг тепасида, деворда Навоийнинг Хирот манзараси билан омихта қилиб тасвирланган сурати илиб қўйилганди. Ерга кичкинагина гилам тўшалган, хонада шундан бўлак жихоз йўқ эди. Ҳамма бўйдоқлар сингари Шерзод ҳам шу турмушга қўникиб кетган, ортиқча безакларни ёқтирмасди.

Абдувоҳид полни арта-арта тисарилиб йўлакка чиқди. Зум ўтмай ваннахонада сув шовиллади. Чамаси Абдувоҳид пол латтани юварди. Жўмракдан тушаётган сув товуши тинди.

— Қачон ишга тушасан? — деди у ўша ердан туриб.

— Бюллетенни яна уч кунга чўзиб беришди.

— Қишлоққа бориб келасанми?

Ҳа, Шерзод қишлоққа боришни жуда хоҳларди. Айниқса, шу кунларда Тиниксой бўйлари яшнаб кетганини билар, ўша манзараларни қаттиқ қўмсаган эди. У охири марта янги йилда уйига борганди. Ўшанда аяси яна тўйдан гап очган: «Ўзинг уйланмасанг, Холпошнинг тўйини тезлаштирайлик, қишлоқ жойда қиз болани узоқ сақлаш уят бўлади», деб қўзёши қилганди. Яна бир хатида Холпошни бир жойга унаштиргани, Шерзод келса, тўйни тезлаштириш ниятида эканини ёзган эди.

Шерзод ҳар гал қишлоққа борганда онаси билан синглисига совға-саломлар олиб борар, топганини улардан аямасди. Лекин тўй яқин бўлгани учун кўпроқ пул билан бориши кераклигини биларди. Нашриёт унинг янги тўпламини қабул қилиб олган, Шерзод шу китобнинг пулини олганидан кейин бир йўла бормоқчи эди.

— Ухлаб қолдингми, нима балo! — Абдувоҳид ваннахонадан чиқиб келди. У латтани обдан кучаниб сиққан бўлса керак, юзлари қизариб кетганди.

— Қишлоққа май байрамида бормоқчиман, — деди Шерзод хотиржамлик билан. — Олдин бир-иккита ишимни битказиб олай.

— Қанақа иш? — Абдувоҳид унга норозилик билан қараб қўйди.

— Театр масаласидаги иш чала қолганди-ку!

Абдувоҳид ҳафсаласизлик билан қўл силтади.

— Қўйсанг-чи, бу — сен аралашганинг билан битадиган ишмас.

Шерзод елкасини қисди:

— Ҳеч бўлмаса театр фаолияти билан танишаман-ку!

Шерзод барвақт турди-да, нон дўкони олдидаги автоматдан драма театрининг бош режиссёрига телефон қилди. Уларнинг иши билан танишмоқчи эканини айтди. У режиссёр билан икки-уч марта кўришган, унинг асарларини ҳам томоша қилганди.

— Ҳозир репетиция бошлаймиз. Кеч қолсангиз, залга кираверасиз, — деди режиссёр совуқ оҳангда.

Шерзод тўртинчи қаватга қайтиб чиқди. Шошилмасдан нонушта қилди-да, автобусга ўтириб йўлга тушди.

«Одамзоднинг феъли ғалати, — деб ўйлади у, физилаб кетаётган автобус деразасидан ташқарига тикилиб бораркан. — Ҳар нарсанинг оқибатини текширганда энг осон баҳона топиб қўя қолади. Айбни ўзидан эмас, бошқалардан қидиради. Театрда нега томошабин кам десангиз, телевизор чиқиб бозоримиз касод бўлди, дейишади. Томошабин бизни тушунмаяпти, деб нолишади. Одамлар сахнада ўзига ўхшаган кишиларни кўрмаса нима қилсин? Ўзининг юрагини ўртаб турган нарсаларни кўрмаса нима қилсин? Боласи ўлганида онаси тепасида туриб ашула айтадиган «музикали драмани» кўриб қойил қолсинми?!»

У театرنинг тарғил дарвозаси олдида етиб келганида соат ўндан ошганди. Шерзод бир лаҳза иккиланиб турди-да, дарвоза олдидаги қоровулхонанинг пастак эшигини очиб, ичкари кирди. Қоровулхонада ҳеч ким йўқ эди. Тахта тўсиқ орқасидаги эски газета тўшалган столнинг бир чеккасида қора телефон турар, бурчакда, тўртта ғиштга ўрнатилган электр плита устидаги кўк чойгум биқиллаб қайнар эди. Шерзод яна бир зум тўхтаб турди-да, ҳовли томонга ўтди. Текис асфальт ҳовли чиннидай қилиб супурилган, икки лабига зичлаб пишиқ ғишт ётқизилган ариқчадан шарқираб сув оқиб ётар, ариқ четида гулсафсарлар найздор япроқларини шай тутиб саф тортиб турарди. Ариқчанинг нариги бетидаги ток эндигина очилган, қаҳрабо тусли зангларнинг нами ҳали қочмаган эди. Узум новдалари театр томига улаб юборилган сўриток ёғочларига тарам-тарам қилиб боғлаб қўйилганди. Ундан нарида япроқ чиқарган олчалар, сирень туплари қатор турар, дарахтлар остидаги скамейкалар бўяб қўйилган эди.

«Кандок одамлар ўтмаган бу ерда! — деб ўйлади Шерзод ховлидан секин-секин ўтиб бораркан. — Маннон оғалару Аброр Ҳидоятловлар қачонлардир шу скамейкаларда ўтиришган бўлса ажабмас».

Отелло қиёфасида чиққанида инглизларнинг ўзини хайратга солган Аброр Ҳидоятловнинг изтироб тўла катта-катта кўзлари, жингалак сочлари Шерзоднинг хаёлида жонланди-ю, оҳиста ҳўрсиниб қўйди.

У тепасига «Бош режиссёр» деб ёзиб қўйилган эшик томонга энди юрган эди, аллақаяқдан қизғиш бароқ думли ит пайдо бўлди-ю, вовиллаганча югуриб келди. Шерзод беихтиёр тўхтади. Уч қадамча жойга келганда ит тўхтаб қолди. Бу одамни ҳеч эслай олмагани учун хайрон бўлгандек бароқ думини ликиллашиб мўлтираб қаради. Шерзод беихтиёр кулиб юборди.

Шу пайт ховли этагидан овоз келди.

— Тарғил, ёт!

Шерзод бурилиб қаради-да, шу томонга келаётган чолни кўрди. У эски кўк костюм кийиб олган, узун сопли супургини судраганча, оқсоқланиб келарди. Ит кескин бурилди-да, ўйноқлаб чол томонга югурди. Қоровул яқин келиши билан Шерзод салом берди.

— Артислар саҳнада, — чол супургисини ариқнинг нариги бетига ташлади. — Залга анови эшикдан кирасиз.

— Чойингиз қайнаб кетибди, ота, — деди Шерзод, чол кўрсатган эшик томон юраркан.

У ёғоч тўсиқ билан ўралган буфет олдидан ўтиб, баланд залварли эшикка рўпара келди. Оғир эшик унсиз очилди-ю, қоп-қоронғи залга нур ёпирилиб кирди. Шерзод хижолат бўлиб шоша-пиша эшикни ёпди. Атрофга яна зулмат чўкди. Шерзод ҳеч нарсани кўролмаб бир зум туриб қолди. Саҳнанинг қоқ ўртасига, баркашдек жойга юқоридан нур тушиб турар, аммо ҳеч ким йўқ эди. Залнинг орқароғида икки қатор ўриндиклар орасида ҳам бир ерда хира чироқ ёниб турарди. Шерзод синчиклаб қараб, ихчам стол устига мук тушиб ўтирган, сочлари хурпайиб кетган йигитни кўрди. У аллақандай қоғозларни кўздан кечирар, стол чироғига жуда яқин ўтиргани учун бароқ қошлари, қирра бурни аниқ кўришиб турарди. Шерзод уни таниди. Бу ўша — ҳали телефонда ўзи билан гаплашган режиссёр эди. Шерзоднинг

кўзи энди қоронғига ўрганди. Ўриндикларнинг текис қаторлари, деворларга ишланган зарҳал ўймакор нақшлар ғира-шира кўрина бошлади. Ҳар гал у театрга тушганида кўнглида тантанавор, сеҳрли бир туйғу уйғонар, томошага эмас, байрамга келгандек ясаниб олган одамларни кўриб ҳаяжонга тушарди. Ҳозир эса кимсасиз, салқин зал алланечук виқорсиз кўринди кўзига.

У ўриндиклардан бирига ўтириш учун олдинга юрган эди, қадам товушлари кимсасиз залда акс-садо бериб жаранглаб кетди. Гўё Шерзод билан бирга бир нечта одам барабар қадам ташлаётгандек эди.

— Ким у? — режиссёр бошини кўтариб жеркиди.

— Мен, Самандаровман! — деди Шерзод босиқ оҳангда. — Кечирасиз.

— Бегона одам залда нима қилиб юрибсиз! — режиссёр баттарроқ тажанглик билан қичқирди.

Шерзодга унинг саволи эмас, силтаб гапириши оғир ботди.

— Хотирангиз ёмон экан, — деди кескин, аммо босиқ оҳангда. — Бир соат илгари кўнғироқ қилганимда шунақасига келишгандик.

У энди чиқиб кетмоқчи бўлиб турган эди, режиссёр анча юмшоқ оҳангда гапирди.

— Майли, ўтириб тулинг.

Шерзод энг чеккадаги ўриндикка ўтириб, сахнага қаради.

— Внимание! Бошладик! — деди режиссёр қичқириб.

Сахна ўртасида турган гардишсимон нур бир чеккага сурилди-да, қора атлас кўйлак кийган қизни ёритди. Қиз бошини қуйи солганича, секин-секин юриб, сахна ўртасига келди. Бир лаҳза кафтлари билан юзини тўсиб турди-да, изтиробли нола чекди.

— Нега вафо қилган одам доим жафо чекади? — деди илтижо қилиб. — Одамлар хиёнат деган разилликни қаёқдан ўрганишади!

Қизнинг қоп-қора сочлари елкасига ёйилиб тушди-ю, кўзларига ёш тўлиб ялтираб кетди.

— Стоп! — режиссёр кескин қарсак чалиб, қизга қараб қичқирди: — Зухра! Тушунсангиз-чи! Севган кишингиз бошқа бировга уйланаётганини тўсатдан эшитиб қолдингиз! Ўшанда қанақа аҳволга тушасиз? Сиз қанақа

йиғлаяпсиз? Худди эчкиси ҳаром ўлган кампирга ўхшаб минғиллайсиз! Бақиринг! Фарёд чекинг! Мени гамингизга шерик қилинг, вассалом!

Қиз саҳнадан бурилиб чиқиб кетаркан, эшитилар-эшитилмас сўз қотди:

— Тушундим!

Шерзод бу қизнинг фамилияси Рустамова эканини эшитган, танқидчилар актриса тўғрисида анча мақтов сўзлари ёзишганини билар эди. «Бежирим қиз экан!» — деб ўйлади у ён томондаги ўриндиқ суянчигига қўлини ташлаб ўтираркан.

Бир оздан кейин режиссёр яна қарсак чалди:

— Внимание! Бошладик!

Нур бир чеккага сурилиб, қизни яна ёритди. Бу сафар қиз саҳнага югуриб кирди. Ўртага келганда тўсатдан тўхтаб қолди-да, изтироб билан кафтларини юзига босди.

— Нега вафо қилган одам доим жафо чекади? — деди секин-секин қўлларини тушираркан. — Одамлар хиёнат деган разилликни қаёқдан ўрганишади!

Режиссёр тагин қарсак чалди.

— Зухра! Сиз қийналган одамнинг ноласини қилаётганингиз йўқ. Жаҳлингиз чиққани учун менга бақиряпсиз. Жаҳлингизни пишириб енг, билдингизми?!

«Оббо, ҳаммаёқ дағдаға-ку! — деб ўйлади Шерзод режиссёрга қараб. — Бунақада ижод қилиб бўладими?!»

Режиссёр ўрнидан туриб кетган, унинг афти яхши кўринмас, чирок ёритиб турган столни қўлидаги қалам билан асабий тақиллатар эди.

Шу пайт нурли доирада яна Зухра пайдо бўлди. У секин-секин юриб саҳна ўртасига келди. Энди залга эмас, осмонга, олис-олисларга қараб илтижо қила бошлади.

— Нега вафо қилган одам...

— Бўлмайди, Зухра! Эпложмаяпсиз! — деди режиссёр асабийлик билан. — Мен айтган ҳолатга тушолмаяпсиз. Боринг, дам олинг. Мадумар қани! Тўй саҳнасини қайтарамиз.

Саҳна бир зумда гавжум бўлиб кетди. Кўк халат кийган хизматчилар стол, стул кўтариб кира бошладилар.

«Қийин, — деб ўйлади Шерзод юраги сиқилиб. — Томошабин томоша кўраётганида артистлар қанчалик

машаққат билан машқ қилишларини ўйламайди». У секин ўрнидан турди-да, оёқ учида юриб, яна ўша вазмин басавлат эшикни очди. Худди шуни кутиб тургандек, ичкарига яна нур ёпирилиб кирди. Шерзод шошиб эшикни ёпди-да, ҳовлига чиқди.

Қоронғидан чиққани учун кўзлари қамашиб, бир лаҳза туриб қолди. Ҳовли янаям нурли, серфайз бўлиб кетганга ўхшарди. Ариқ четидаги гулсафсарлар, саф тортиб турган олчалар — ҳаммаси нур кўйнида шодон кулаётгандек эди. Шерзод режиссёрни кутишини ҳам, кетаверишини ҳам билмай иккиланиб турган эди, олча соясидаги кулранг ўриндикда ўтирган Зухрага кўзи тушди. У ҳамон ўша қора атлас кўйлагига эди. Қиз бошини бир томонга ташлаганича ердан кўз узмай ўтирар, чамаси ўз қаҳрамонининг ҳолатини тасаввур қилаётган бўлса керак, чуқур ўйга толган эди.

Шерзод беихтиёр ўша томонга бир неча қадам босди. Вужудида мавҳум бир ҳаяжон уйғонди. Қизнинг нимасидир кўзига жуда иссиқ кўринди, аммо нима эканини Шерзод билмасди.

Қиз қадам товушини эшитиб бошини кўтарди. Шунда Шерзоднинг юраги яна гурсиллаб уриб кетди.

— Кечирасиз, — деди тўхтаб, — сиз Зухрахонсиз-а?

Қиз афтидан бундай саволларга кўникиб қолган бўлса керак, индамай бош силкиди.

— Мен редакциядан келувдим. — Шерзод нима дейишини билмай очигига кўчиб кўя қолди. — Ҳозир репетициянгизни кўрдим.

Зухра жилмайди. Тиник, текис юзларида бирдан жозибали нур ўйнади. Қоп-қора кўзларида сеҳрли ўт чақнаб кетгандай бўлди.

— Кечирасиз! — деди у ерга қараб.

Шундагина Шерзод унинг қўлида сигарет борлигини кўрди. Зухра тутаб турган сигаретни бир чеккага ташлади-да, таклиф қилди.

— Ўтиринг, — унинг кўзларида яна ўша жозибали ўт ёнди. — Сўроғингизни бошлайсизми? Санъатга қачондан бошлаб қизиқаман? Мактаб саҳнасида қанақа роллар ўйнаганман! Энг яхши кўрган асарим қайси? Шунақами? — Зухра хушчақчақлик билан бош силкиб кулди. Қоп-қора сочлари тўлқиндай ёйилиб елкаларига тушди.

«Дилкаш қиз экан!» ўйлади Шерзод ўриндик чети-

га ўтираркан. Кейин унинг кўзига тикилиб туриб қолди.

— Бўпти! Сўроқни бошлаймиз! Чекишни қачон ўргангансиз?

Зухра бир зум эсанкираб қолди-ю, силлиқ бежирим юзига қизиллик югурди. Шерзодга кўз қирини ташлаб жилмайди.

— Анкетангизда шунақа савол ҳам борми?

— Йўқ, бу савол матбуот учун эмас, шунчаки ўзим қизиқиб қолдим...

— Унақа бўлса, жавоб беришим мумкин. Ўрганганимга бир соат бўлди. Ҳали ўхшатиб чеколмаяпман.

Энди Шерзод эсанкираб қолди. «Нима ишинг бор? — деб ўйлади ўзини қойиб. — Бировнинг чекишига хўжайинмисан?»

Зухранинг кўзларига жиддият чўкди. У кафтининг орқаси билан сочларини тузатди, ингичка қошлари чимирилди. Шу туришда у яна жуда таниш, жуда яқин бир қиёфага кириб қолди-ю, Шерзоднинг юраги тағин хаяжон билан қаттиқ-қаттиқ ура бошлади.

— Қаҳрамоним чекиши керак эди. Шунини машқ қилиб кўраётгандим, — деди Зухра вазмин жиддият билан.

Шерзод бирдан енгил тортди. «Ҳа, сахна учун экан», деб ўйлади ич-ичидан мамнун бўлиб.

— Қанақа ролни ўйнаяпсиз? — деди у гапни бошқа мавзуга буриш учун.

— Арзимаган роль! — Зухра секин кўл силтаб қўйди. — Ролнинг катта-кичиги бўлмайди дейишади-ю, бари бир ҳаммаям бош ролни ўйнагиси келади. Сахна у ёқда турсин, ҳаётдаям ҳамма шунга интилади.

Шерзод мийиғида кулиб қўйди.

— Бояги ҳолатда одам фарёд чекармикин? Яхши кўрган кишисидан бирданига айрилган одам қарахт бўлиб қолмайдими?

Зухра ярқ этиб, Шерзодга қаради-да, жилмайди.

— Сиз қаяқдан биласиз?

— Ҳайронман, менимча, шунақа бўлса керак, — деди Шерзод.

Зухра елкасини қисди:

— Эшитгандирсиз, режиссёр қичқиришни талаб қил-япти-ку!

— Агар режиссёр ноҳақ бўлса-чи? Унинг хато қилаётганини ўзига айтсангиз бўлмайдами? Сиз ижодкорсиз-ку, ахир!

— Бўлади! — Зухра жилмайди. — Фақат унда ролни бошқа одамга топширишга тўғри келади. — У бу гапни шу қадар осойишта айтдики, Шерзод бу қиз кўп бор ролни бошқаларга топширишга мажбур бўлганини тушунди.

— Ижод бор жойда ютуқ ҳам бўлиши мумкин, камчилик ҳам, — деди Шерзод ўзига гапираётгандек ўйчан бир тарзда. — Аммо тобелик бўлмаслиги керак. Тобелик ижодни ўлдиради.

Зухра унга қизиқсиниб қараб тураркан, кўзларига жиддият чўкди.

— Балки режиссёр ҳақдир, — деди ўйланиб. — Унинг ҳам мақсади бордир.

— Билмадим! — Шерзод кескин қўл силтади. — Нима бўлгандаям режиссёр актёрнинг ижод қилишига йўл очиб бериши керак, — у бир зум жим қолди-да, сўради. — Асарнинг ўзи қанақа, дурустми?

— Йўк, — Зухра оҳиста бош чайқади. — Майда гап.

— Бош иллат мана шунда, — деди Шерзод салмоқлаб. — Яхши асарнинг ўзи кам.

Шу пайт сахнанинг орқа томонидаги эшик ғийқиллаб очилди-ю, остонада озғин, новча аёл кўринди.

— Зухра, сахнага! — у шундай деб қичқирди-да, яна эшик орқасига ғойиб бўлди.

Зухра илдам ўрнидан турди.

— Режиссёр чиқиб қолармикан? — деди Шерзод ҳам туриб.

— Ҳали-вери чиқмаса керак, — Зухра тез-тез юриб бораркан, жилмайиб қўл силкиди. — Хайр!

Унинг юзи яна ёришиб, тиниқ чехрасида нур ўйнади. Шерзоднинг қалби тагин ларзага келди, боядан буён ўзини хаяжонга солаётган нарсани бирдан тушунди: Зухранинг аллақаери Фаридага ўхшаркан. Ҳа, худди ўзи! Тиниқ чехраси ҳам, эгик киприклари, ўт чақнаб турган қоп-қора кўзлари... Ҳаммаси! Фақат Фариданинг сочлари узун эди. Зухранинг сочлари қисқарок, елкаларида ёйилиб ётибди.

— Зухра! — Шерзод беихтиёр қичқириб юборди.

Зухра эшик тутқичини ушлаган жойида бурилиб қаради. Кўзларида ҳайрат аралаш табассум жилва қилди.

— Мен яна келсам майлими? — деди Шерзод яқинроқ келиб.

Зухра самимият билан елкасини қисди.

— Ўзингиз биласиз...

Шерзоднинг назарида у, бу сўзларни аллақандай меҳр билан, эркаланиб айтгандай бўлди.

Шерзод дарвозадан чиққанида ҳам қулоғи остида майин бир садо жаранглаб турарди: «Ўзингиз биласиз...» Зухранинг тиниқ чехраси, ингичка, қайрилган қошлари, жозибали табассуми Шерзоднинг кўз ўнгидан нари кетмас, у ҳадеб пичирларди: «Қизик, одам ҳам бир-бирига шунақа ўхшайдими? Худди ўзи!»

Машинанинг кескин, шиддатли сигнали янграб, Шерзод чўчиб тушди. Беихтиёр ўзини чеккага олди. Йўқ, унинг олдида ҳам, ёнбошида ҳам машина йўқ эди. Фақат ўн қадамча нарида кўчанинг нариги юзидаги бетон девор остида қора «Волга» турарди. «Қилиғининг совуқлигиничи», деб ўйлади Шерзод фикриниб. Шу он машина эшиги очилди-ю, оқ костюм кийган йигит тушди. Тез-тез юриб Шерзоднинг олдига кела бошлади. «Ие, Сирожиддин-ку», деб ўйлади Шерзод беихтиёр тўхтаб.

— Юракдан ҳам Худо берган экан-ку! — деди Сирожиддин яқин келиб қўл чўзаркан.

— Ҳа, Худо ҳар кимни бир нарсадан сикади, — деди Шерзод совуқ оҳангда. — Бировни юракдан, бировни фаросатдан.

Сирожиддин осмонга қараб қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Бугун бобойнинг олдига борувдим, — деди Шерзоднинг қўлини қисиб. — Сиз чиқиб кетган экансиз. Эрта-индин бобой ҳам чиқиб қолса керак. Уйда худойига тайёргарлик кўриб ётишибди.

Шерзод унинг кўкиш кўзларига, сийрак сочига қараб, мийиғида кулди.

— Худога поранинг нима кераги бор экан?

Сирожиддин яна қаҳ-қаҳ уриб кулди.

Шерзод унга бир лаҳза қараб турди-да, қўл чўзди.

— Кечирасиз, мен шошиб турибман.

«Анави йигит тўғри айтди, — деб ўйлади Зухра сахнага чиқиб бораркан. — Суюкли одамнинг хиёнатини эшитганда кишининг бақиршига холи қоладими? — у парда орқасига ўтиб тўхтади. Сахна нимқоронғи, оҳак аралаш елим ҳиди келар, бўм-бўш зал юракни сиқар эди. — Нега энди албатта бақирши керак экан? Балки кулар? Ичида йиғлаб туриб сиртида кулар. Кўпинча шунақа бўлади-ку, ўзи».

— Ухлаб қолдингизми, нима бало! — режиссёрнинг тажанг кичқирғи Зухранинг кулоқларига ўқдай кирди. У секин-секин юриб сахна ўртасига чиқди. Юқоридан тушиб турган нурдан кўзлари қамашиб олисларга тикилди. Кейин бир лаҳза кўзларини юмди-да, юзига кафтини босди.

— Бўлмайди! Ёлғон! — режиссёр қарсак чалди.

Зухра кафтларини тушириб, бурилиб қаради. Режиссёр ўрнидан туриб кетган, гира-шира чироқ нурида ҳадеб қўлларини асабий силкитарди.

— Хаёлингиз қаёқда, Зухра! — деди у чинқиргудек бўлиб. — Нимага фикрингизни тўплай олмаяпсиз? Боринг, хушингизни йиғиб олинг! Кечкурун репетицияга келасиз!

Зухра сахнадан чиқаркан, кўнгли бўм-бўш бўлиб қолганди. «Демак, бугун ҳам дам олиш йўқ», ўйлади у сахна орқасидаги эшик томон юраркан. У эски афишалар тахлаб ташланган йўлакдан ўтиб, гримхонага кирди. Японча соябони билан сумкасини олиб, ҳовлига чиқди. Вақт чошгоҳ бўлиб қолган, баҳор қуёши илик, эринчоқ нурлари билан табиатни аллалар, олча тагидаги скамейка ёнида Тарғил тўрт оёғини чўзиб мудраб ётарди. Скамейкага кўзи тушиши билан Зухра яна бояғи йигитни эслади. Унинг кулиб туриши, баланд, адл гавдаси кўз ўнгига келди. «Ғалати йигит экан!» Зухра сабабини ўзи ҳам тушунмай жилмайди.

У дарвоза томон юрган эди, буфет ёнидаги эшикдан режиссёр чиқиб келди. Унинг сочлари ҳурпайган, асабийлашганидан бўлса керак, юзлари қизариб, терлаб кетган, кулранг жакетининг тугмаларини ечиб юборган эди. Чамаси режиссёр ҳам бирпас нафас ростлаб олиш учун ташқарига чиққанди. Уни кўриши билан Зухранинг

кўнгли яна гаш бўлди. Кўпинча у режиссёрнинг фикрига қўшилмас, бунақа пайтларда унга рўпара келишни хоҳламас, гапдан-гап чиқиб баҳслашиб кетишини биларди. Ҳозир ҳам у шунақа ҳолатда эди. Бунинг устига Зухра бугун соат иккига телестудияга бориши керак эди. У телевизорда ҳадеб чикавермасди. Аммо икки йил илгари армияга кетган Ҳасан акаси эрта-индин келиб қолишни билар, гонораридан унга ўз қўли билан костюм олиб қўймоқчи эди. Шунинг учун телевизион новеллада роль ўйнашга чақиришганда Зухра хурсанд бўлганди.

Режиссёр ковоғини солиб Зухрага қараб қўйди-да, чўнтагини титкилаб сигарет олди.

— Ёзувчи қани? — деди сигарет тутатаркан.

Зухра тушунмади.

— Ким?

— Шерзод Самандаров келувди-ку, ҳали, — режиссёр гугурт чўпини улоктириб, тутун қайтарди.

— Ўшамиди? — Зухра бирдан тўхтаб қолди. Кўнглидаги ғашлик бир зумда тарқалди-ю, унинг ўрнини ҳайрат аралаш қувонч эгаллади.

Зухра театр-рассомлик институтида ўқиб юрганида Шерзоднинг «Қуёш барчага баравар» деган қиссасини саҳналаштиришган эди. Шунда у, бу ёзувчининг ниҳоят тиниқ ёзишига ҳайрон қолганди.

— Кетдими? — деди режиссёр сигарет тутатиб.

— Билмадим, — Зухра шундай деди-ю, тагин кўз ўнгига Шерзод келди. «Саҳнадаги бояги ҳолатни аниқ баҳолаб бергани бежиз эмас экан-да!» Зухра дарвозадан чиқиб бораркан, Шерзоднинг гаплари қулоғи остида жаранглади. «Тобелик бор жойда ижод ўлади». Қизик, нега у эътибор бермади? Кўпдан буён ўзининг кўнглида ётган гапни аниқ-равшан қилиб айтиб берган бу йигитга нега эътибор бермади? Шуни ўйларкан, кўнгли ҳаяжондан талпиниб кетди. «Мен жинни унинг олдида чекишни бемалол машқ қилиб ўтирибман». У тез-тез юриб, троллейбус бекатига борди. Одам кўп, троллейбус кўринмас эди. Зухра японча соябонининг бандини ўйнаганча, яна Шерзодни ўйлади. «Ёш экан». Нима учундир у Шерзод Самандаровни катта киши бўлса керак, деб юарди. Йўқ, келишган, ёш йигит экан.

Кўчанинг нариги бетидан машина сигнали эшитилди. Зухра аввалига эътибор бермади-ю, сигнал ҳадеб чали-

наверганидан кейин бошини кўтариб қаради. Кўчанинг у юзида қоп-қора «Волга» турарди. Зухра машинани таниди. «Кандидат яна кепти-да!» Бу йигит театр атрофида кўп ўралашар, ҳатто бир марта Феруза деган актриса ўртоғи билан Зухрани уйига машинасида элиб қўйганди. Ўшанда у ўзининг исми Сирожиддин эканини, фан номзодилиги-ю, институтда дарс беришини айтган эди. Шундан кейин машина театр дарвозаси олдида кўп келадиган бўлиб қолди. Театр ғийбатхона бўлади. Қизлар бу машинани кўришлари билан «ана кандидат келди», деб Зухрага имо-ишора қилишар, бундан қизнинг гаши келарди. Ҳозир ҳам Сирожиддиннинг машинасини кўриб энсаси қотди. «Қаёқдан пайдо бўлди бу!» деб ўйлади тескари қараб. Аммо зум ўтмай машина, қорда сирфанган чанадек силлиқ сузиб келди-да, унинг шундоқ рўпарасида тўхтади. Сирожиддин ўтирган жойидан чўзилиб, ўнг эшикни очди.

— Марҳамат! — деди қўли билан имо қилиб.

У оқ кастюм кийиб, тугуни катта галстук боғлаган, кўзига тилла бандли қора кўзойнак тақиб олган эди.

— Раҳмат! — Зухра бурилиб секин-секин юриб кетди. Машина дарров унга етиб олди. Яна эшик очилди.

— Ўтиринг! — Сирожиддин жилмайди. Қора кўзойнак ортидан кўзлари кўринмаса ҳам оппоқ тишлари ярақлаб кетди. — Троллейбус бекатида узоқ тўхташ мумкин эмас. Кўряпсизми, одамлар бизни томоша қилишяпти.

Бекатда турган одамлар чиндан ҳам шу томонга қизиксиниб қараб қўйишарди. Зухра ноилож машинага ўтирди.

— Мана бу бошқа гап! — Сирожиддин кўзойнагини ечиб, орқа ўриндиққа ташлади. Кўкиш кўзларида табасум ўйнади. — Қаёққа юрамиз?

Зухра унга бир зум қараб олди. «Оқ костюмга қора ялтироқ туфли ярашмас экан!» деган фикр хаёлидан лип этиб ўтди.

— Телестудияга! — деди эшикни ёпиб.

— Телевизорда яна кўрарканмиз-да! — Сирожиддин машинани жилдирди. — Ростини айтсам, сизни биринчи марта телевизорда кўрганман. Биринчи кўришимдаёқ қотиб қолганман. — У машинани кескин чапга бурди. — Эшитяпсизми, Зухраҳон, қотиб қолганман.

Машина бир зумда Эски Жўвага бориб қолди. Кўчанинг икки чети одамлар билан гавжум эди. Бозор яқин бўлгани учун қоп орқалаган, кўчат, кўк пиёз солинган саватни кўтариб олган одамлар турнақатор ўтиб турарди.

Сирожиддин машинани елдириб борар, ҳадеб гапирар эди.

— Биламан, сизнинг мухлисларингиз кўп. Машхур актрисасиз. Мен бўлсам, нари борса бир кандидатман. — У яна қулди. — Ҳозир ким кўп, фан номзоди кўп...

— Телестудия бу ёқда эмас! — Зухра унинг гапини бўлди. — Ё йўлни билмайсизми?

Сирожиддин қаҳ-қаҳ уриб қулди.

— Шофёрлар энг яхши йўл — ўзинг билган йўл, деган гапга амал қилишади. — У кўкиш кўзларини сузди. — Ойнани тушириб қўйинг, Зухраҳон! Ажойиб ҳаво бўляпти! Кеча далага чиққандим. Қозоғистоннинг даштлари михдай бўп кетибди. Ҳаммаёқ кўм-кўк.

Зухранинг кўнгли нохуш бир нарсани сезиб, хушёр тортди.

— Ҳозир ҳам ўша ёққа бормоқчимисиз?! — деди хавотирланиб.

Сирожиддин унга бурилиб қаради-да, яна қулди.

— Вой-бў! Кўзингизнинг катта-катта очилиб кетганини қаранг. Қўйинг-э, бу кўзларга фақат қулги ярашади.

— Ўша ёққа бормоқчимисиз?! — деди Зухра яна ўша оҳангда.

— Борсак нима кипти? — Сирожиддин газни янаям қаттиқроқ босди. Машина сурон солиб учиб кетди. У энди шиддат билан елиб борар, тор кўчанинг икки четида юриб кетаётган одамлар ваҳима ичида ўзларини чеккага олишарди. — Кўркманг, далада бўри йўқ, сиз ҳам кўзи-чоқ эмассиз.

Зухра унинг ниятини энди аниқ тушунди. Вужудида ҳам қўркув, ҳам ғазаб аралаш титроқ уйғонди.

— Мен бўридан кўркмайман, — деди ўзини босишга уриниб. — Лекин студияга боришим керак.

— Борасиз, Зухраҳон, ҳаммасига улгурасиз. Одам нуқул ишни эмас, яшашниям ўйлаши керак. Одам учун энг қимматли нарса ҳаёт. Шундай яшаш керакки, беҳуда ўтган кунлар учун кейинчалик афсусланиб юрмайлик.

Ким айтган шуни, Островскийми? — Сирожиддан бурилиб қаради. Кўзлари қувлик билан чақнаб кетди.

«Бировнинг гапини ўз қолипига солиб олганини қаранг! — деб ўйлади Зухра гижиниб. Энди унинг вужудидаги қўрқув ўрнини ғазаб эгаллади. — Шунинг учун экан-да, ҳар ҳафта театр эшигида пойлаб туриши».

— Машинани орқага буринг! — деди катъий қилиб.

Сирожиддин ҳеч нима эшитмагандек газни баттарроқ босди. «Волга» Қорақамиш жари бўйидан елиб борар, майсалар билан қопланган соҳилда ўтлаб юрган сигирлар, япроқ ёзган итбурунлар лип-лип этиб орқада қолиб кетарди.

— Бурасизми ё қарашиб юборайми? — Зухра шундай деди-ю, юраги гурсиллаб урганча, руль чамбарагидан маҳкам ушлади. Машина кескин чапга бурилди. Сирожиддин қўрқувдан кўзлари олайиб, рулни чангаллаганча тормозни босди. Машина қаттиқ чайқалиб бир томонга қийшайиб кетди. Зухранинг боши олд томондаги ойнага урилди. Аммо оғриқ сезмади. У ҳозир ағдарилиб кетишларини кутган эди. Йўқ, машина ағдарилмади. Йўлга қўндаланг туриб тўхтаб қолди. Негадир куйган резина хиди анқиб кетди. Чанг ёпирилиб ҳеч нимани кўриб бўлмай қолди.

Биринчи бўлиб Сирожиддин ҳушини йиғиб олди.

— Жиннимисиз! — деди ўшқириб. Унинг ранги бўздай оқариб кетган, сийрак сочларини чанг босган, қалин лаблари кўпикланиб турар, кўзлари совуқ йилтирарди.

— Мен кечикипман! — деди Зухра титраб кетаётганини сездирмаслик учун хотиржам гапиришга уриниб. — Телестудияга ҳайданг.

Сирожиддин бир дафъа бақрайиб қолди. Чамаси, у иккиланар, Зухранинг айтганини қилишни ҳам, тушириб юборишни ҳам билмасди. Ниҳоят, бир қарорга келди шекилли, калитни буради. Мотор нола чеккандек инграр, аммо ўт олмас эди. Сирожиддин тўнғиллаб сўкинди. Машинани сўқдими, Зухраними, аён эмасди.

Ниҳоят, мотор ўт олди. Сирожиддин машинани орқага қайтарди-да, яна шиддат билан ҳайдади. Қорақамиш бўйида ўтлаб юрган сигирлар, тўп-тўп дарахтлар тагин липиллаб орқада қолиб кетди. Аммо энди Сирожиддин гапирмас, йўлдан кўз узмай борар, ҳамон юзининг қони қочиб турарди.

Чорак соатчадан кейин қора «Волга» телевидение минорасининг рўпарасидаги тўрт қаватли бино олдида тўхтади.

— Келдингиз, — деди Сирожиддин Зухра томонга қарамай, — тушинг.

— Раҳмат. — Зухра шошилмасдан сумкасини очди. Битта гижимланиб кетган бир сўмлик, яна битта юбилей сўлкавойни олди. Японча соябонини олиб ерга тушаркан, қизил филоф қопланган ўриндиқ устига аввал қоғоз пулни ташлади.

— Буниси бугунги хизматингиз учун. — У ўзини мажбур қилиб кулимсиради. — Мана буниси, — у тангани ҳам ўриндиққа ташлади, — ҳов бир марта уйимизга обориб қўйганингиз учун. Раҳмат! — У шундай деди-ю, машина эшигини қарсиллатиб ёпди. Югуриб бориб мрамар зиналардан кўтарилар экан, орқада танга пулнинг асфальтга жаранглаб урилгани эшитилди. Зухра қайрилиб қарамади. Ойнаванд эшикни очиб, ичкари кириб кетди.

18

Сирожиддин Зухра ташлаб кетган «кира пули»ни машинанинг очик деразасидан улоқтириб юборди-ю, лекин тинчимади. Ҳа, у ҳар хил қизларни кўрган эди. Лекин ҳеч ким бунчалик хор қилмаганди. Аксига олиб телестудия эшиги олдида беретка кийган, соқол қўйган алдақандай йигитлар туришар, Сирожиддиннинг назарида уни мазах қилиб тиржайиб кўяётганга ўхшарди. У ғазаб билан сўкинди-да, машинасини кескин бурди. Филдираклар чийиллаб, тўзон кўтарди.

Сирожиддин Навоий кўчасига чиққанда баттар хуноб бўлди. Машиналар тикилинч, бунинг устига ҳар қадамда светофор учрар, тагин атайлаб Сирожиддин етиб келишини кутиб тургандай қизил чироқ ёниб йўлини тўсар эди. У кафтдай текис, кенг Беруний кўчасига чиққанидан кейингина анча ўзини босиб олди.

«Азият чекма, қасос ол! — деб пичирлади америкача мақолни эслаб. Шу топда у бу қиздан қандоқ қилиб қасос олишини билмас эди, аммо барибир кўнглида юпанчи бор эди. Майли, бир мавриди кеп қолар...»

У машинасини профессорлар шаҳарчаси томон бурди. Бу ерда яшайдиганларнинг ҳаммаси профессору олим бўлмаса ҳам участкалари бир-бириникидан қолишмас, деярли ҳар бир уйнинг ёнбошида дарвозахонаси баланд, кунгирадор шийпонлари бор эди. Сирожиддин машинасини тор кўчанинг энг ичкарасида, қадди баланд иморат олдида тўхтатди. Бу — Домланинг ҳовлиси эди. Уйнинг баланд-баланд деразаларига гулчин темир панжаралар тутилган, уй рўпарасидаги икки қатор олмалар аллақачон япроқ чиқарган, аммо ҳали гулламаган эди. Сирожиддин икки чети пишиқ гиштдан ишланган нақшинкор дарвоза бурчагидаги қўнғироқ тугмасини босди.

Жиринглаган овоз бу ердан эшитилмаса ҳам Сирожиддин ойнаванд айвон устунидаги қўнғироқ бўғиқ товуш чиқарганини, буни эшитган келиноий инқиллаб ўрнидан турганини-ю, шишиб кетган оёқларини вазмин босиб айвон зинасидан тушганини аниқ тасавур қилди. У Домланинг хотинини келиноий деб чақирар, ўзи чўпдай озғин, оёқлари салга шишиб кетадиган, доим соғлигининг ёмонлигидан нолиб юрадиган бу аёлни ҳар кўрганида таъби хира бўларди.

Сирожиддин қўнғироқ тугмасини қўйиб юборди-да, уч-тўрт қадам орқага чекиниб, яна участкага разм солди. У аспирантурага кирган йили Домла шу уйнинг пойдеворини қўя бошлаган эди. Мана, тўрт йил ичида уй битди. Ўзларининг уйи қурилганида Сирожиддин мактабда ўқир эди, шунинг учун у иморат қуриш машаққатини яхши билмас экан. Бу иш осон эмаслигини домласи уй қурганда билди. Мана шу уйнинг каттакон ертўласидан тортиб тунука томигача, олтита катта-кичик хонасидан тортиб ойнаванд айвонигача Сирожиддиннинг кўз ўнгида битди. Сирожиддиннинг ўзи битта гишт узатишиб юбормаган бўлса ҳам, шу уйнинг қурилиб қолишига улуш қўшди. Машинасида жимжимадор нақшли ёғочлар ташиди, бозорга бориб мардикор олиб келди. Лойсувоқ, лўмбоз босиш каби оғир ишларга талабаларни тўплаб ҳашар қилди. Домла қанақа талабаларни ҳашарга солишни биларди. Имтиҳондан йиқилган, заҳёт топширолмаган болалар, диплом ишига Домла раҳбар бўлган битирувчи талабалар ҳашарга жон-жон деб келишарди. Аммо уларни Домланинг ўзи чақирмас, Сирожиддинни

ишга соларди... Ха, Домла бунақа ишлар қалтис эканини, гап айланса оқибати ёмон бўлишини биларди. Бун Сирожиддин ҳам биларди-ю, аммо дами ичида эди. Ха-шарчилар кўпайиб иш кизиган кунларда бозорни Сирожиддин қилар, Домла «Ҳисобли дўст айрилмас, мана бун олиб кўйинг», деб ўн-ўн беш сўм узатар, аммо Сирожиддин олмас, кейин суришиб кетармиз, деб кўя қоларди. Ҳозир у Домланинг уйига разм соларкан, шуларни ўйлади-ю, киноя билан қулди.

Эшик ҳадеганда очилавермаганидан кейин, Сирожиддин яқин келиб, тагин тугмачани босди. Аммо энди кутиб ўтирмай, дарвоза ёнбошига ўрнатилган эшикни думалоқ шиша тутқичидан итарди. Эшик очиқ эди. У бетон ётқизилган йўлакдан ҳовлига ўтди. Ҳовли сатҳи кенг, ўртасидаги гулзорда қизғиш япроқ чиқарган атиргуллар барқ уриб ётар, адл қоматли гилослар гуллашга шай турарди. Гилослардан бирининг соясига пастак хонтахта қўйилган, гулдор дастурхонда гардим чойнак билан пиёлалар турар, хонтахтанинг бир томонидаги тўқима кресло устида аллақандай журнал варақлари очилиб ётар эди. Гулзор четидаги водопровод жўмрагидан сув томчилар, жўмрак остидаги ялтироқ сопол билан ишлов берилган ҳовузга пахта гулли лаган, уч-тўртта коса солиб қўйилганди. Чамаси келинойи уларни чайишга олиб чиқкану негадир унутганди.

Пешайвон томондан Домланинг томоқ қиргани эшитилди. Айвон эшиги шарақлаб очилди-ю, йўл-йўл пижама кийиб олган Домла кўринди. У ҳозир уйқудан турган бўлса керак, елкасига сочиқ ташлаб олганди. Унинг қовоқлари шишиб кетган, оппоқ сочлари кўчқорнинг шохига ўхшаб икки чаккасига қайрилиб тушган, қирра бурнининг икки томонидаги чечак излари қорайиб турарди. Домла Сирожиддинни кўриб, ҳозир дегандек имо қилди. Гавдасини роз тутганча зиналардан тушди, бурчакдаги гилосга қоқиб қўйилган ювғич олдига борди. Қўлини ювғич жўмрагига урган эди, сув тушмади. Домланинг норозилик билан тўнғиллаб қўйганини эшитган Сирожиддин илдам бориб водопровод остидаги ҳовузча чеккасида турган пақирга яримлатиб сув қуйди.

— Қўйинг, овора бўлманг! — деди Домла турган жойида. Уйқудан энди тургани учун бўлса керак, овози бўғиқ чиқди.

— Овораси борми, Домла! — Сирожиддин илдамлик билан сув келтириб тўлатди. Қопқокдан тошиб чиққан сув эски тоғорага тушди.

— Раҳмат, ўғлим! — Домла шошилмасдан ювинди. Ҳафсала билан артинди. Юзлари баттар қизариб кетди.

— Қаранг, ухлаб қопман, — деди жилмайиб. Унинг ёшларга хос шўхлик билан боқувчи кўзлари қизариб кетганди. «Сочи оқ бўлсаям дадамдан ёш кўринади», деб ўйлади Сирожиддин унга қараб. У бу гапни кўп ўйлар эди. Ҳозир ҳам негадир ҳаёлига шу фикр келди. «Ҳар куни беш километрга югуриши бежиз эмас».

— Сайфиддин тузукми? — деди Домла сочиқни гилос шохига иларкан. — Қачон чиқади?

— Шу ҳафта жавоб тегса керак.

— Хайрият. Энг муҳими, тани соғлик бўлсин. Чой ичасизми?

— Раҳмат, Домла... — Сирожиддин чайналиб қолди.

Бу ерга у хар сафар битта илинж билан — ишини тезлаштириш ниятида келар, бу тўғрида институтда гаплашишни негадир икқовлари ҳам хоҳлашмасди.

Кузда иши бир марта умумий муҳокамадан ўтди. Кафедрадаги домлалар ишнинг камчиликларини айтиб, аниқ йўл-йўриқлар кўрсатишди. Айниқса, Қилич Валиев кўп маслаҳатлар айтди. Қизик, Домла муҳокамада бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат муҳокама тугаганидан кейин: «Ҳамкасбларим менинг фикримни айтишди, шу эътирозларга амал қилинг», деб кўя қолди. Ўшанда Сирожиддин домланинг илм бобида пачақроқ эканига яна бир бор ишонди. Аммо индамади. Индай олмасди ҳам. Негаки бошқа домла ўзига раҳбар бўлмаслигини биларди. Энди у қандоқ қилиб бўлмасин ҳимояни тезлаштиришни ўйларди. Кафедрадаги домлалар айтган гапларни ақли етганча тузатди. Ишни яна Домлага келтириб берди. Ўшандан буён Домла уни ўқишга вақт тополмайди.

— Ҳали кафедрага борган эдим, — деди Сирожиддин бошқа гап тополмай. У ёлғон гапирганидан асло тап тортмай Домлага қараб қўйди. Негаки, у Домла бугун институтга бормаганлигини билар эди.

— Ким бор экан? — Домла гавдасини роз тутиб гилос тагидаги тўқима кресло олдиға борди. Эски журнални олиб хонтахтага қўйди-да, креслога ўтирди.

— Ким бўларди, Қилич Валиев-да! — Сирожиддин

шундай қилса Домлага ёқишини билгани учун бу гапни беписандлик билан айтди.

— Майли, ишласин, хайкал қўйишади! — Домла бир зум ўйланиб турди-да, ҳовли этагига имо қилди. — Баҳор чиқиб, камчиликларимиз кўриниб қолди, Сирожиддин. Қўшнимиз, деворни сувамайсизми, деб тикилинч қияпти, бир ёқда гараж қуриш керак. Уй солиш осон эмас экан-да!

«Яна хашар экан-да». Сирожиддин гаши келиб турсаям, кулди.

— Икки кун хашар қилсак тамом-да, Домла! — у атрофга аланглаб олди. — Келинойим кўринмайдилар?

Домла ранжиган киёфада қўл силтади.

— Яна мазаси йўқ. Биласиз-ку, қўклам чикди дегунча буйраги оғрийди. Поликлиникага кетди. — Домла чўзиб ҳомуза тортди. — Эрталабдан буён Трусовецкка путёвка топасиз, деб хархаша қилади. Тез бормаса бўлмасмиш.

«Оббо, бу ғалваям бор дегин, ҳали!» Сирожиддин билинтирмай уф тортиб қўйди. Бултур ҳам у дадасини ишга солиб келинойига путёвка топиб берганди.

— Тагин бир ўзим бормайман, деганини айтмайсизми? — Домла яна эснади. — Бу йил менга отпуски қачон тегишини билмасам!..

«Бир эмас, икки путёвканинг ҳаракатини қилавер энди!» деб ўйлади Сирожиддин баттар хуноб бўлиб. Аммо Домлага қараб иложи борица самимийлик билан кулди.

— Қўйсангиз-чи, Домла, иккита путёвка нима деган гап? Шуниям ўйлаб ўтирибсизми?

— Шунақа дейсизу ноқулай-да! — домла бу масалага бошқа қайтмаслик учун бўлса керак, гапни бурди. — Шундай қилиб Сайфиддин қачон чикмоқчи?

— Жумаларда чиқиб қолсалар керак. — Сирожиддин бир зум иккиланиб ўтирди-да, ишини сўраш ноўринлигини билиб ўрнидан турди, бўшашиб дарвозадан чиқди.

Киши бировдан пул қарз олмоқчи бўлганида худди шунақа аҳволга тушади. Ўша одамда пул борлигини биласиз. Бор бўла туриб бермаётганини ҳам биласиз. Ичингизда ҳарчанд сўкиб турсангиз ҳам бир нима деёлмайсиз. Негаки, пул ушқир. Хоҳласа беради, хоҳламаса

йўқ. Сирожиддиннинг иши ҳам Домланинг қўлида. Хоҳласа ўқийди, хоҳламаса йўқ. Ҳамма иллат шундаки, ишининг ўзи пухта эмас. Бўлмаса-ку, у Домласини нима қилишини ўзи яхши биларди-я!

Сирожиддин машинасига ўтирганидан кейин бутун аламини тўкиб солди. Газни кучи борича босиб, моторни ўт олдирди-ю, пичирлаб сўкинди.

— Падарингга лаънат, чўтир! Тагин путёвка керакмиш бунга! — Шундай деди-ю, машинасини буриб дарвоза рўпарасидан ўтаётганида эшик олдида роз турган Домлага қараб мулойим бош эгиб жилмайди. Хайр дегандек, оҳиста сигнал чалиб қўйди.

19

Шерзод шаҳар марказидаги ўн олти қаватли Матбуот уйига келганида бино минорасидаги соат миллари роппа-роса ўнни кўрсатиб турарди. Баҳор қуёши хушнуд нур сочар, рўпарадаги музейнинг панжарасимон мармар деворлари ярақлар, қўча четидаги буталарнинг пушти гуллари олов парчасидек товланар эди. Матбуот уйи олдида машиналар тикилиб кетган, девор тагида Абдувоҳиднинг қизил мотоцикли ҳам бир томонга қийшайиб турарди. «Аллақачон кепти-да, — деб ўйлади Шерзод лифт томон юраркан. — Интизом масаласида Абдувоҳидга тенг келадигани йўқ». Чиндан ҳам Абдувоҳид ҳаммадан олдин келиб, ҳаммадан кеч қайтар, тиним билмай ишлар эди. Бунақа одам ҳар қайси ташкилотда бўлади. Қизиғи шундаки, бундай ходимнинг жон қуйдириб ишлашига ҳеч ким парво қилмайди-ю, бир гал ишга кечикса, бир кун махсулот бермай қолса, камчилиги дарров кўз-кўз қилинади. Абдувоҳид ҳаммадан кўп ишлаб, ҳаммадан кўп дакки ер, айникса, муҳаррир ўринбосари қилдан қийик ахтариб уни кўп қойир, аммо Абдувоҳид бунга парво қилмасди.

Шерзод саккизинчи қаватга кўтарилди. У ҳеч кимга кўринмасдан ўз хонасига кириб олгиси келар, биринчи иш куниданоқ йўлакда ҳамкасбларига рўпара келиб, узок ҳол-аҳвол сўрашиб ўтириш ноқулай кўринарди. Шунинг учун тез-тез юриб, бурчакдаги хона эшигига келди.

Шерзод билан Абдувоҳид ҳамхона эди. Абдувоҳид фан бўлимини, Шерзод адабиёт бўлимини бошқарар,

столлари ҳам рўпарама-рўпара турарди. Торгина хонада шу иккита стол, битта кресло, стуллардан бошқа нарса йўқ эди. Икковлари ҳам деворларга портретлар илиш, хонага ортикча нарсалар олиб киришни хошлашмасди. Шерзод Абдувоҳид билан фақат битта масалада келишолмасди. Абдувоҳиднинг сигаретни улаб чекадиган ода-ти бор эди. Бинода мўътадил хаво берадиган мослама ишлатилгани учун деразани очишга рухсат қилишмас, Абдувоҳиднинг тутунидан Шерзод ҳам беихтиёр «бахра-манд» бўлар, мана шу унга айниқса, алам қиларди. Ҳо-зир ҳам Шерзод залварли эшик тутқичидан ушлаб тор-таркан, шуни ўйлади. «Хонани тутунга тўлдириб ўтиргандир дарвиш». Унинг мўлжали тўғри чиқди. Аб-дувоҳид ўтирган столнинг бир чеккасидаги эски шиша кулдонда «Прима» қолдиклари уюлиб ётар, яна биттаси ипдек ингичка иланг-биланг из солиб тутаб турарди. Аб-дувоҳид столга мук тушиб олганча аллақандай мақолани таҳрир қилар, ёқаси бўғиқ свитер кийиб олгани учун гавдаси янаям ихчамлашиб, ёш болага ўхшаб қолганди.

— Ўзим ҳам тутатиб ўтирган бўлсанг керак, дев-дим. — Шерзод кўришишга қўл чўзаркан, ярим ҳазил-ярим чин қилиб қойиди. — Сен чеккан папиросларнинг юздан бирини филга ҳидлатса ўлиб қоларди.

Абдувоҳид бемалол илжайди.

— Шунинг учун ҳам фил икки юз йил яшайди, одам етмиш йил.

Шерзод ёпиқ дераза олдига келиб пастга қаради, ҳо-вуздек чуқурликда, нашриёт ҳовлисида одамлар куйма-лашиб юрар, тут соясида турган, халат кийган кабобпаз зўр бериб, кўрасидаги чўғни елпир эди. Цех дарвозаси-га орқа ўгириб турган юк машинасига улкан ғалтакларга ўхшаган қоғоз ўрамлари ортилган, кўк халат кийиб ол-ган икки ишчи машина устида туриб олганча, ғалтаклар-ни думалатиб пастга, автокран тутқичига туширишга ури-нишарди.

— Ишга тушдингми, энди? — деди Абдувоҳид руч-касини стол бурчагига ташлаб.

— Хатлар ҳам тикилиб кетгандир, — Шерзод қайтиб келиб стол тортмасини очди. Чўпдан ҳам анча хат йиғи-либ қолган, кўпчилиги шеърлар эди. У кўпдан буён ишламагани учунми, ҳозир ишни нимадан бошлашни билмай қолди.

— Бўлимларга кириб ўртоклар билан саломлашиб чик, — деди Абдувоҳид унинг фикрини укиб тургандек. — Бўлмаса барибир болаларнинг ўзлари кўргани киришади. Менга қолса, энг аввал муҳаррир билан кўришиб чик.

Телефон паст, осуда товушда жиринглади. Абдувоҳид Шерзодга «ҳозир» дегандек имо қилди-ю, трубкани олди.

— Келди, — деди киприкларини пирпиратиб. — Хўп бўлади.

У гўшакни қўйди-да, жилмайди.

— Айтмадимми? Муҳаррир чақиряпти.

Ёши элликларга яқинлашган, оқ оралаган сочлари ўзига ярашиб турадиган, ошқозон ярасидан кўп азоб чекса ҳам доим серғайрат юрадиган муҳаррирни Шерзод ҳурмат қилар, унинг дангалчилигини, айникса, ёқтирар эди. Чамаси, Шерзоднинг кескинлиги, дадиллиги ҳам муҳаррирга ёқар, шунинг учун бўлса керак, унга энг зарур топшириқларни берар эди. Шерзод кириб борганида бош муҳаррир хона ўртасидаги яшил мовут ёпилган узун стол олдида турар, столга эртага чиқадиغان газетанинг хомаки саҳифалари ёйиб қўйилган эди. У Шерзодни кўриши билан кўлидаги йўғон қизил қаламни саҳифа устига ташлади. Кўзларида табассум ўйнаб, Шерзоднинг кўлини маҳкам қисди.

— Тузалиб кетдингизми? Ўтиринг. — Шерзод столнинг бериги томонидаги чарм креслога чўкди. Муҳаррир столнинг нариги томонига ўтди-да, кескин ҳаракат билан стулини суриб ўтирди. — Қайси куни профессор Абдуллаев билан кўришиб қолдик, — деди Шерзодга қараб. — Сизни ўша киши даволаганмиди?

Шерзод индамай бош силкиди.

— Профессор кизик гап айтди. — Муҳаррир кулимсиради. — Фаровонлик ошган сайин касаллик кўпайиб кетяпти, дейди. Бир қарашда одамнинг ишонгиси келмайди.

Шерзоднинг тасавбурида Рауф Абдуллаевичнинг салимийят билан порлаб турган кўзлари, дилкаш табассуми жонланди.

— Тўғри гап! — деди ўйчанлик билан. — Фаровонлик ошган сайин ҳаракат камайиб кетяпти. Ҳаракат камайса касаллик кўпаяди.

— Буниси рост. — Мухаррир стол тортмасини силтаб тортди-да, катак дафтарга зичлаб ёзилган аллақандай қоғозни олди. Қоғоз қисқич билан конвертга қистириб қўйилган эди. Бу — таҳририятга келган хатлардан эканлигини Шерзод тушунди. «Абдувоҳид айтган шикоят шу бўлса керак, — деб ўйлади кўнгли ғашланиб. — Шу пайтгача нега бошқа одамга бермади экан?»

— Келмасингиздан ғалвали иш топширмоқчиман, — мухаррир хатни узатди. — Синчиклаб текширинг. Агар шу гаплар рост бўлса, фельетон ёзиш керак.

Шерзод хатни олди-ю, ўқимади. Фақат мактуб чиройли хуснихат билан ёзилганини пайқади.

— Биласиз, мен фельетон ёзмаганман, — деди қуруққина қилиб.

— Ёзмаган бўлсангиз, энди ёзасиз.

— Эндиям ёзмоқчи эмасман.

Мухаррир ярқ этиб унга қаради.

— Нега?

— Неғалигини ўзингиз биласиз, — деди Шерзод совуқ охангда.

Мухаррир қошини чимириб, Шерзодга қаттиқ тикилди.

— Йўқ, мен билмайман! — деди жаҳл билан. — Энди билмоқчиман.

— Бўпти, эшитинг. — Шерзод ҳам унинг кўзига қаттиқ тикилди. — Илгарилари одамлар газетага тушишдан қўрқарди. Фельетон бўлган одам жазосини оларди. Ҳозир танқид қилинган одам у ёқда қолиб, танқид қилган балога йўликади. Нега деганда, ўша фельетон бўлаётган амалдор ёки бойваччанинг акаларию тоғалари девор бўлиб туриб олади.

— Тушунарли, — мухаррирнинг ранги ўчиб, кўзлари жаҳлдан қисилиб кетди. — Тушунарли! — деди яна лабини тишлаб. — Демак, қўрқяпсиз.

— Қўрқаётганим йўқ, омади гапни айтдим, — деди Шерзод хотиржамлик билан.

Мухаррир яна унинг кўзига қаттиқ тикилди.

— Нима, сизнингча, ҳамма нарса хамирдан қил суғиргандек оппа-осон ҳал бўлиши керакмиди?! Ким ўзини газетага чиқариб индамай ўтиради? Қайси ахлоқ фельетон бўлишини кутиб қўл қовуштириб ўтиради?! Сирасини айтганда, бу ердаям худди шу нарса ёзилган! — му-

харрир бармоғини бигиз қилиб Шерзоднинг қўлидаги хатга имо қилди. — Бир одам ҳақиқатни айтгани учун балого қолганини ёзибди. Тушундингизми?

Жаҳли чиққанидан муҳаррирнинг юзлари янаям оқариб, шиддат билан тортмани тарақлатиб ёпди.

— Бўпти! — деди Шерзод хатга яна бир бор разм солиб. — Мен фактларни яхшилаб текшираман. Лекин битта илтимосим бор: ҳамма гап рост бўлса, фелъетон чиқиши олдидан бўладиган қўнғироқларга кулоқ солмайсиз!

— Бунисини менга қўйиб беринг! — деди муҳаррир силтаб. — Бу хатни сизга олиб қўйган эканман, демак, бир нарсани билиб қилганман!

— Келишдик! — Шерзод илдам ўрнидан турди-да, хонадан чиқди.

Уларнинг хонаси бўш, Абдувоҳид ҳавони янгилаш учун бўлса керак, эшикни қия очиб кетган эди. Шерзод жойига ўтириб, конвертга қаради. Шу ондаёқ кўзларига ишонмагандек адресни қайта ўқиб чиқди. «Фарғона вилояти, Тиниксой қишлоғи, Улуғбек номидаги 20-мактаб. Азимжон Эргашев». Унинг юраги ҳаяжондан гурсиллаб уриб кетди. Бу — ўзининг ўқитувчисидан келган мактуб эди. Тиниксойдаги ҳамма болаларнинг саводини мана шу ўқитувчи чиқарган, урушдан бир кўзи кўр бўлиб келган Азимжон ака қирқ йилчадан бери нуқул бошланғич синфларга дарс берар эди.

Чап кўзини қора боғич билан боғлаб юрадиган, юзига сепкил тошган, ўзи ихчамгина бўлса ҳам овози дағал ўқитувчиси Шерзоднинг кўз ўнгига келди. Боядан буён устозининг ҳуснихатига эътибор бермаганига ҳайрон қолди. Ахир мана шу бир текис йирик ҳарфлар жуда яхши таниш эди-ку унга. Ўзи ҳам синф тахтасида шу ҳарфларни кўриб ёзишни ўрганган эди-ку! Шерзод шоша-пиша хатни ўқишга тушди.

«Хурматли редакция! — деб бошланарди мактуб. — Бултур кеч кузда рўй берган хунук бир воқеа шу хатни ёзишга ундади. 14 ноябрь куни колхоз раиси тўртинчи синф ўқувчиларини далага чиқиб кўрак теришга мажбур қилди. Мен бундай қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқлигини айтдим. Бу гапим раисга оғир ботди шекилли, ўзи бош бўлиб болаларни далага олиб чиқди. Мен ҳам болаларга қўшилиб далага бордим. Раис қасдма-қасдликка олиб ўқувчиларни кечгача ишлатди. Кечқурун ўқувчилардан

бири коп кўтариб хирмонга бораётганда йиқилиб тушди. Уни ўзим район касалхонасига олиб бордим. Қовурғаси шикастланган экан. Эртасига шу синфда ўқийдиган бир қизалоқ ўпкаси шамоллаб касалхонага тушди. Мен ортиқ чидаб туrolмадим. Ўқувчилар олдида раисни «аблах» деб сўкдим. Учинчи чоракдан бошлаб менинг дарсларимни кескин камайтиришди. Устига-устига, раиснинг югурдаклари колхоздан кўчиб кетмасангиз, ишингиз чатоқ бўлади, деб ҳоли-жонимга қўйишмаяпти.

Эл қатори томорқам бор эди. Қишда ярмисини олиб қўйишди. Очигини айтсам, менга томорқанинг кераги ҳам йўқ, сўққабошман. Лекин менга бошқа нарса азоб бeryпти: ўқувчиларимдан ажратиб қўйишди. Мен болаларсиз яшай олмайман...»

Хатнинг давомида бетоб бўлган болаларнинг номи, уларни даволаган врачларнинг фамилияси келтирилган эди.

Шерзод ички бир хаяжон билан хатни яна қайта ўқиб чиқди. Азимжон ака ўзи тўғрисида ёзмаган, фақат кекса падагоглиги-ю, яна бир йилдан кейин нафақага чиқишини айтган эди. Уруш ногирони эканлиги тўғрисида ҳам, шунча йиллардан буён қанчадан-қанча одамларнинг саводини чиқаргани-ю, бугун оёқости бўлаётгани ҳақида ҳам лом-мим демаган. Аммо мактуб сатрлари орасида яшириниб ётган кекса юрак изтиробларини пайқаб олиш қийин эмасди. Йўқ, Азимжон ака ёлгон гапирмайди. Жонидан ўтиб кетганидан кейин шу хатни ёзган. Шерзод шуни ўйлади-ю, йўлакдан тез-тез ўтиб, яна муҳаррирнинг эшигига борди. Хатни ҳамон қўлида ушлаб турганини энди билди. Аммо парво қилмай эшикни силтаб очди. Муҳаррир тирсаги билан стол қиррасига таянганча телефонда гаплашарди. Шерзод унинг гапига қулоқ солмаслик учун дераза олдида бориб, ташқарига қаради. Пастда, чуқур ҳовлида ҳамон одамлар уймалашар, кабобпазнинг рўпарасида хўрандалар навбат кутиб саф тортиб туришар, бояги юк машинаси кетган эди.

Ниҳоят, муҳаррир гаплашиб бўлди, трубкани шарақлатиб жойига қўйди. Шерзод бурилиб қаради. Муҳаррир нима гап дегандек, унга тикилиб турарди.

— Командировкага бугун жўнасам бўладими? — деди Шерзод стол олдида яқин келиб.

Муҳаррирнинг кўзларида табассум ўйнади.

— Самолётдами?

— Йўқ, кечки поездда. Ҳали касаллик варақасини топширишим керак.

— Бўпти, чипта олиб келаверинг. Командировка хужжатларингизни ҳозир тўғрилаймиз...

— Тинчликми? — деди Абдувоҳид Шерзоднинг шошилиб кирганини кўриб. У машинкадан чиққан материални ўқиб ўтирар, лабида сигарета бор эди. — Муҳаррир нима деди?

— Менга қара, — деди Шерзод ўзининг столи устида ётган қоғозларни йиғиштираркан. — Вокзалга бориб келмаймизми?

— Номерга мақола ёзаяпман. — Абдувоҳид тутундан ачиган кўзларини қисиб Шерзодга қаради. — Нимайди?

— Бўлмаса тойчоғингни бериб тур. Ярим соатда келаман.

Абдувоҳид сигаретини кулдонга ташлади.

— Праванг йўқ-ку, овсар!

Шерзод мотоциклини сўраганда Абдувоҳид ҳар гал шунақа таранг қилар, аммо барибир берарди. Шунинг учун Шерзод бепарволик билан қўл силтади.

— Қўлга тушмасам бўлдимми?

— Нима қилмоқчисан ўзи? — деди Абдувоҳид чўнтагини кавлаб.

«Мана бу бошқа гап», деб ўйлади Шерзод мийиғида қулиб.

— Чипта олиб келаман. Анави, ўзинг айтган хат юзасидан Фарғонага боришга тўғри келиб қолди.

— Қишлоққа ҳам борарсан? — деди Абдувоҳид мотоцикл калитини узатаркан.

Шерзод уйига байрамдан олдин бормоқчи эмаслигини, Холпошнинг тўйи яқинлигию, ўзи ҳали нашриётдан қалам ҳақи олмаганини эслади. Бир зум иккиланиб қолди. Аммо энди масала ҳал бўлган, ҳаёл суриб ўтиришдан фойда йўқ эди. У кескин бурилиб эшик томон юрган эди, Абдувоҳид тўхтатди.

— Каскани киймайсанми, овсар?! — у илдам турдида, девор ичига ўрнатилган гардероб эшигини очиб, яшил рангли каскани Шерзоднинг қўлига тутқазди.

Шерзод мотоцикл ҳайдашни мактабда ўқиётганидаёқ ўрганиб олганди. Катта кўчага чиққандан кейин «Ява»ни физиллатиб кетди. Ўн дақиқа ўтмасданоқ вокзал олдида-

ги майдончага етиб келди. Асфальт майдоннинг бир чек-касида машиналар қаторлашиб турарди. Шерзод мотоциклини энг четдаги «Запорожец» ёнбошида тўхтатди. Энди эгардан тушиб, каскани ечган эди, ён томондан таниш овоз эшитилди:

— Шайтон арава муборак бўлсин!

Шерзод бурилиб қаради. «Запорожец»нинг нариги томонида қора «Волга» турар, енгсиз кўйлак кийиб олган Сирожиддин оёғи учида чўзилиб, машина томини арт-тар эди. Келиннинг уйидек қилиб безатилган машина ярақлаб кетган, орқа томондаги ойнасига тутилган атлас дарпарданинг гажимлари, хурпайган кўғирчоқ мушукча галатирок кўринарди.

«Фалокатга ўхшайди-я! — деб ўйлади Шерзод фикри-ниб. — Қачон қараса оёқ остидан чиқади бу!» Сирожид-дин шошилмай келди-да, кўзларида табассум ўйнаганча Шерзоднинг қўлини сикди. Машинасини хўл латтада артгани учун бўлса керак, қўли муздек эди.

— Номериям ўзига мос экан, — деди у мотоцикл ор-қасига эгилиб. — Ўн учу ўн уч! Хосиятлироқ номер йўқ эканми? Киройи номер олгандан кейин ноль-нолини ол-майсизми?

— Билмадим, — деди Шерзод қовоғини солиб. — Ирим-сиримни хотинлар билади.

Сирожиддин Шерзоднинг қўрс жавобидан ранжиди шекилли, жиддий тортди.

— Бобойнинг ўртоқларини поездга чиқариб юбор-дим, — деди қошини чимириб.

Шерзод негадир Горторг мудирини эслади.

— Анови новча кишиними?

— Бошқа! — Сирожиддин қўл силтади. — Бобойнинг нимаси кўп — ўртоғи кўп. Буниси — директор.

«Ха, анави кўзикоринга ўхшаган одам бўлса керак», деб ўйлади Шерзод семиз кишини эслаб.

— Ўзингиз нима қилиб юрибсиз? — деди Сирожид-дин яна мотоциклга имо қилиб.

— Дадангиз тузукмилар? — деди Шерзод Сайфид-дин аканинг аҳволини сўраб.

— Бугун чиқишлари керак эди. Нариги ҳафтага қол-ди, — деди Сирожиддин хотиржамлик билан.

— Бўпти! — Шерзод қўл чўзди. — Вокзалда ишим бор эди.

Шерзод сершовқин купега тушиб қолди. Ўрта ёшлардаги шопмўйлов киши билан шолрўмол ўраб олган аёл тўртта катта-кичик болани етаклаб чиқишди. Болалар полкадан полкага сакраб ирғишлашар, дераза ортидаги вокзал чироқларини бир-бирига кўрсатиб, кий-чув кўтаришар эди. Ота-онаси уларни койиган бўлишар, болалар бир зум туриб яна шовқин-сурон бошлашар эди. Шерзод уларнинг шодон шўхлигини кузатиб бир зум ўтирди-да, вагон йўлагига чикди.

Бу ерда чироқлар анча ёрқин нур сочар, ғилдиракларнинг тарақлаши бир қадар осуда эшитилар, ҳаво соф эди. Поезд ҳали шаҳардан чиқмаган эди. Жимир-жимир қилаётган чироқлар уфққа тутатиб кетган, шлагбаум ортида тўхтаб турган машиналар кўз қисгандек дам-бадам чироғини ўчириб-ёқар, ярим кеча бўлиб қолганига қарамай, шаҳар ўзининг қайноқ ҳаёти билан яшар эди. Поезд аллақандай завод яқинидан ўтди. Завод устида қизғиш шафақ порлар, баланд қувурлардан буруксаб тутун чиқар, осмонга оташ нафаси уфуриб турганга ўхшарди. Кейин қандайдир каттакон магазин липиллаб ортда қолди. Бино пештоқида қизил, яшил, пушти, яна аллақандай тусларда ёниб-ўчиб турган реклама кўринди.

Поезд қандайдир кичик бир станция биноси олдидан ўтаётганда секинлади. Бино пештоқида қизғиш лампочка ёнар, навбатчи сариқ капгирини баланд кўтариб турарди. Станция биноси олдида олчазор бор экан. Олчалар қордек оппоқ гуллабди. «Олча гуллабди», деди у пичирлаб. Шундагина ташқари сутдек ойдин эканини пайқади. Деразага ёпишгудек бўлиб яқин келди-да, ҳаволаб кетган тўлин ойни кўрди. Ой липиллаб орқада қолаётган симёғочлар учига илина-илина поезд ортидан югурар, чор-атрофга сутдек илиқ, сутдек мулойим нуруни сочар, ўзининг гўзаллигига ўзи ҳайрон қолиб ийманибгина жилмаярди. Поезд энди кенг дала ўртасида елиб борар, кафтдек текис далалар, онда-сонда кўриниб қоладиган тутзорлар ойнинг нурли тумани остида жимгина мудрар эди. Худди мана шу сирли ва гўзал манзара сеҳрини янаям чуқурлаштирмоқчи бўлгандек радиода «Наво» куйининг титроқ садоси янгради. Сато торларидан чиққан

садолар қаттиқроқ тебранса, юлдузларни дув тўкиб юборишдан чўчигандек охиста парвоз қиларди. Шерзод бу оҳанглар, бу туйғуларга қалбининг борган сайин торлик қилиб қолаётганини сезди-ю, Тиниксойни, уйи, аяси — ҳаммасини қаттиқ соғинганини ҳис этди. Қизик, баъзан кишида ғалати ҳолат бўлади. Болалигингиз кечган жойлар дафъатан тушингизга кириб қолади. Тупроқ бил-қиллаб ётган кўчами, боғ этагидаги анҳорми, тушингизга киради-ю, тўсатдан уйғониб кетасиз. Соғинч хотиралар қуюни ёпирилиб келади. Сиз хузурбахш туйғудан маст бўлиб шифтга тикилиб ётганча, ўша дамларни эслаб кетасиз.

Шерзод ҳар гал қишлоққа борганда шунақа аҳволга тушарди. Ҳозир ҳам шу ҳолатга тушди. Илк бор жилд кўтариб мактабга боргани, дафтарига сиёх тўкиб йиғлагани, йўлда ёнғоқ қоқаман деб, дарсга кечиккани, Азимжон аканинг қора боғич боғлаган кўзига қарашга қўрққанлари, ҳамма-ҳаммаси ёдига тушди.

Шерзод ўқиган эски мактаб биноси қишлоқ чеккасида жойлашган эди. Қатор қилиб солинган лойсувоқ томли тўртта хона қишлоқдаги бошқа уйлардан деярли фарқ қилмас, фақат девори оқланганию, деразаларининг роми бўяб қўйилгани бу бинонинг мактаб эканидан дарак берар, мактаб олдида кафтдек силлиқ майдонча бор эди. Бу майдончада эрталаб болалар майдон ўртасидаги устунга байроқ кўтаришар, дарсдан кейин эса бу ерда футбол ўйнашарди. Майдонча этагида жажжигина боғ бўларди. Боғда қантак ўриклар ўсар, ёз кириши билан болалар тирмашавериб ўрик шохларини синдириб юборишарди. Боғнинг ёнбошида эски чархпалак бўларди. Чархпалакнинг кўп парраклари синган, тунука пақирчалари занглаб, пачоқ бўлиб кетган, қийшиқ гардишларига эса кўм-кўк сув ўтлари ёпишиб ётарди. Шунга қарамай, у нола чеккандек бўғиқ ғийқиллаганча секин-секин айланишини қўймас, занглаган пақирчалар Тиниксойнинг ирмоғидан сув чиқариб боғни суғорар эди...

Қизик, кейинчалик шу чархпалак кўп бор Шерзоднинг тушига кирди. У эски мактаб ҳам, чархпалак ҳам аллақачон бузилиб кетганини билар, аммо негадир чархпалак ҳеч тушидан чиқмас, ҳар гал шунақа пайтда мактабини, ўқитувчиларини ўйлаб кетарди. У ўқитувчиларини ўша чархпалакка ўхшатарди. Чархпалак қанча-

дан-қанча сув томчиларини кафтида кўтариб юқорига олиб чиқади. Йўлга салади. Томчилар оқимга тушиб олади-ю, ўз йўлидан кетади. Асло ортига қайтмайди, чархпалакни эсламайди. Аммо чархпалак ранжимади. Бир жойда туриб олганча яна янгидан-янги томчиларни кафтидан кўтариб йўлга солаверади. Мактаб ҳам шунақа. Қанчадан-қанча болаларни кафтида кўтариб ҳаёт йўлига солиб юборади-ю, ўзи жойида қолаверади. Болалар ўз йўлидан илгарилаб кетади. Қачондир кафтида кўтарган чархпалагини ўйламайди. Аммо мактаб бунга ранжимади. Бир жойда турганча яна янгидан-янги авлодларни йўлга солаверади.

Азимжон ака ҳам шунақа — беминнат ўқитувчилардан эди. Ўша пайтларда унинг кекса онасидан бошқа ҳеч кими йўқ эди. Қишлоқ жойда гап ётмайди. Азимжон аканинг унаштириб қўйилган қизи бор экан. Унинг урушдан қайтишини кутибди. Аммо бир кўзи кўр бўлиб келганини эшитиб бошқа одамга тегиб кетибди. Ўшанда Азимжон ака, энди ҳеч қачон уйланмайман, деб қасам ичганмиш.

У кекса онаси билан пастак бир уйда яшар, уларнинг уйи шундоқ мактаб биқинида жойлашган эди. Қахратон киш кезлари синф хоналари яхши иситилмас, болалар чопон кийиб ўтиришар, шунда Азимжон ака пастак томига бостириб қўйган ғўзапояларини кучоқ-кучоқ қилиб олиб тушарди, эски шинелининг энгига, этакларига ёпишган қорни қокиб ташларди-да, музлаб қолган ғўзапояни ту누ка печкага тикар, синфхона исиб, болаларнинг юзига қизиллик югурар эди. Шунда Азимжон аканинг якка-ю ягона кўзида аллақандай шуъла порлаб кетар, бу — қувончли табассумиди, кўзёшими — тушуниш қийин эди.

Шерзод ойдин осмон остида елиб кетаётган поезд деразасига кифтини тираганча шуларни ўйларкан, қалби соғинч туйғулардан жунбушга келди.

...Ҳамма иш Шерзод кутгандек бўлиб чикди. Бундан бир соатча илгари у «Тиниксой»га қатнайдиغان автобуска ўтирганида қўлида ҳамма далиллар бор эди: у аввалига тўппа-тўғри қишлоққа келмоқчи эди-ю, ўйлаб туриб фикридан қайтди. Станция ёнидаги чойхонада қаймоқ билан нонушта қилди. Кейин туман марказига бориб, касалхонага кирди. Архивни кўтартирди. Азимжон ака-

нинг хатида айтилган гаплар тўппа-тўғри эди. Шерзод иккала ўқувчининг касаллик варақасидан кўчирма олди. Кейин район халқ маорифи бўлимига учрашди. Рай-ОНО мудир аввалига ўзини у ёқ-бу ёққа ташлаб турди-ю, кейин энг тажрибали ўқитувчилардан бирининг дарсини кескин камайтириш чиндан ҳам қоидага хилоф эканини, бу иш «Тиниқсой» колхозининг нишондор раисининг хоҳиши билан бўлганини тан олишга мажбур бўлди.

21

Шерзод кўча бошида автобусдан тушиб қолди. Кўчанинг икки четида баргак чиқарган толлар соя ташлаб турар, кишлоқ осуда эди. Тол бошида ёлғиз ўйнаётган чумчуқлар қаттиқ-қаттиқ чирқиллар, вақт чошгоҳдан ошган, далада ишлар қизиб кетганидан бўлса керак, кўча кимсасиз, фақат узокда — мактаб томонда болаларнинг шодон шовқин-сурони эшитиларди.

У пахсадевор биқинидаги пастак эшик олдида келганида қалби нурли туйғуларга тўлиб, бир зум тўхтаб қолди. Тут ёғочидан қилинган қадимий ўймакор эшикнинг тахталари ёрилиб кетган, тақасимон темир халқа ейилиб, юқалашиб қолганди. У шаҳарда ўрганган ода-тига кўра, эшикни тақиллатиш учун халқадан ушлад-ю, дарров қўйиб юборди. Кафти билан итарган эди, эшик ғийқиллаб очилди. Шерзод остона ҳатлаб ҳовлига кирди.

Эшик ёнбошида «замонавий» қилиб солинган шифер томли уй қуёш нурида оппоқ ярақлаб турганга ўхшар, унинг рўпарасидаги ҳовли этагидаги лойсувоқ томли, пастак уй билан айвон қорайиб кўринарди. Шерзоднинг болалиги ўша эски уй билан айвонда ўтган, янги уй эса, у институтда ўқиб юрганида қурилганди. Ҳовли сатҳи текис, чинни-чиरोқ қилиб суғурилган, этакдаги қатор мирзатераклар устида мўралаётган қуёш олачалпоқ нур сочар, ундан бериюқда тартиб билан экилган нозик-ниҳол анорларнинг оловранг япроқлари сокин ловиллар, ҳовли бурчагида икки туп анжир тарвақайлаб ўсган эди. Шерзод ҳовли ўртасидаги кўкпиёз пушталари орасида ўтоқ қилаётган аясини дарров кўрди. У бошига яшил штапель рўмол ташлаган, оҳори тўкилган қора нимча

кийиб олган, энгашиб ўтиргани учунми гавдаси янаям кичрайиб муштдеккина бўлиб қолганга ўхшар эди.

Шерзод икки-уч қадам юрди-ю, чидолмади. Қувонч аралаш ҳаяжонли бир нидо кўксидан отилиб чиқди:

— Ая!

Она қалби бу овоздаги ҳаяжонли тўлқинни дарҳол сезди. У ҳайрон бўлгандек ўтирган жойида бурилиб қаради-ю, бир зум қотиб қолди.

— Вой! — деди ўрнидан тураётиб. — Вой, ўзингми-сан, болам.

У қаддини ростлаши билан этагига йиғилиб қолган икки-уч ховуч ўт пушталар устига тушди.

Аяси пуштадан чиққунча Шерзод югуриб борди. Аяси уни бағрига босган эди, боши Шерзоднинг елкасига ҳам етмади. Унинг рўмоли бошидан сирғаниб тушди. Шунда Шерзод аясининг сочларида оқ кўпайиб кетганини пайқади.

«Хозир йиғлайди, — деб ўйлади Шерзод кўнгли зириллаб. — Албатта йиғлайди». Йўқ, аяси йиғламади. Шерзод энгашиганида у юзидан, бу юзидан ўпди. Шерзоднинг димоғига дилни қитиқловчи қадрдон бир ис — тупрок хиди урилди.

— Кўзларинг киртайиб қопти, — деди аяси Шерзодга тикилиб. — Касал бўлдингми? Тушларим алоқ-чалок...

Шерзод касалхонага тушганини хабар қилмаса ҳам она қалби бир нимани сезганини тушунди.

— Соппа-соғман! — деди жилмайиб. — Поездда келдим, ухлолмадим.

— Юр, болам, юра қол, жоним!

Шерзод аясининг кетидан эргашиди. Аяси захга ўтириб ўтоқ қилгани учун оёғи увушиб қолган бўлса керак, оқсоқланиб борар, рўмоли елкасига тушиб кетганини ҳамон пайқамас эди. Шерзод унинг гавдаси янаям кичрайиб қолганини, сочлари оқариб кетганини яна бир кўнглидан ўтказди-ю, ичидан зил кетди.

Уйга киришлари билан аяси тахмонни ағдарди. Қўша-қўша атлас, бахмал кўрпаларни ёзиб, дераза рўпарасидаги каравотга жой сола бошлади.

«Холпошнинг тўйига аталган кўрпалар», деб ўйлади Шерзод аясининг шоша-пиша жой солишини кузатиб.

Синглисининг тўйи яқинлиги, унга ўзи бош бўлиши кераклиги яна эсига тушди.

— Холпош даладами? — деди гапни нимадан бошлашни билмай.

— Чигитни экиб бўлишди-ю, барибир иш кўп! Раис бувани биласан-ку, болам! Бирпас тинч турган одамни кўрса қаҳри келади. — Аяси ҳарсиллаб нафас олганча парёстикни каравот бошига ташлади. Катта-ю кичик баробар «Раис бува» деб атайдиган тажанг раис Шерзоднинг кўз ўнгига келди. Аясининг гапи тўғри. Раис бува — кажбахс одам.

Аяси каравотга имо қилди:

— Бирпас дамингни ол, болам, ҳали-замон келганингни эшитиб одам ёпирилади.

Аяси чикиб кетиши билан Шерзод каравотда ёнбошлаганча уйни кўздан кечирди. Уй тўрида, фанер шифт остида чуст дўппи, қора костюм кийган йигит билан атлас кўйлак кийган, фарқини текислаб очган қизнинг сурати турар, сурат зарҳал рамкага солиб қўйилган эди. Бу дадаси билан аясининг келин-куёвлик пайтида тушган сурати эди. Дадаси урушдан қайтганидан кейин уларнинг тўйи ўтган, ўшанда атайлаб Фарғонага бориб шу суратни олдириб келишган экан.

Токчалардаги ялтироқ мис самоварлару баркашлар ҳам, девордаги эски гиламу капгирли соат ҳам — ҳаммаси қадрдон эди унга. Фақат уй бурчагида янги сервант пайдо бўпти. Шифтга қўшалок чироқли нафис қандил осилибди. Шерзод жилмайиб қўйди. «Холпошнинг орзу-ҳаваси дуруст-ку!» Кейин мулойим бир сукунатда вужудини яйраб, кўзларини юмди. Ташқарида мусича қуқувлади. Унинг овози сукунатни янаям чуқурлаштиргандек, бу хонадондаги беозор осудаликни яна бир бор таъкидлагандек бўлди. Шерзод дераза томонга ўгирилиб ётди, шоҳи дарпардани сурди.

Ҳовлининг нариги томонидаги эски уй билан айвон эгалари ўзини унутиб юборгани учун унсиз нола чекаётгандек маънос мунғайиб турарди. Уй деразаларининг кўп кўзлари синган, ичкарида эски тоғоралар, қоплар кўринарди. Кўпдан буён сувоқ қилинмагани туфайли том юпқалашиб, қашиқлари кўриниб қолган, бир чеккада гарамлаб қўйилган ғўзапоя уюми кийшайиб турар эди. Айвоннинг вақт ўтиши билан силлиқланиб кетган устун-

лари қорайиб қолибди. Шерзод синчиклаб қаради-ю, устунлардан биридаги узун миҳда ҳамон бир боғ исирик илиғлик турганини кўрди. Шу ондаёқ хотиралар қуюни ёпирилиб келди.

Инсон нимагаки эришолмаса, ўша нарса азиз туюлади. Ўтмишни қайтариб бўлмайди. Шунинг учун ҳам ўтган кунларингиз бебаҳо бўлиб туюлаверади сизга. Бир вақтлар тишингизни қорайтириб еган жўхори кабобингиз дунёда энг лаззатли таом бўлиб туюлади. Бир вақтлар сиз чўмилган анҳор хотирангизда энг катта дарё бўлиб қолади, бир вақтлар дўппингизда олиб ичган сувингизнинг мазаси бир умр оғзингизда қолади. Ўша дамларда қуёш ҳам ўзгачароқ нур сочгандек, осмон ҳам тиниқроқ бўлгандек туюлаверади. Замонлар ўтгандан кейин ўша ўзингиз чўмилган анҳорга яна бир бор кўзингиз тушса, унинг кичрайиб қолганини кўриб хайрон бўласиз. Дўппингизда яна сув олиб ичсангиз, негадир елим ҳиди келаётганини пайқайсиз. Осмон ҳам унчалик тиниқ эмасга ўхшайди. Олам торайиб қолганидан ғашингиз келади. Фақат битта нарсани — болалик туйғуларингизни йўқотиб қўйганингиз туфайли шундай бўлаётганини хаёлингизга ҳам келтирмайсиз.

Ҳозир Шерзод ҳам шунақа ҳолатда эди. У рўпарасида мунғайиб турган мана шу кадрдон уйнинг нега кичрайиб қолганини ақлига сиғдирилмасди. Бир замонлар бутун бир олам эди-ку, бу уй! Унинг кўпдан-кўп сирли токчаларию бурчаклари бўларди-ку. Қиш кезлари танчада ловиллайдиган ўрик чўғи, бурчакдаги сандиқ орқасида чийиллаб қувлашмачоқ ўйнайдиган сичқонлар ҳам, оқшомлари еттинчи лампани ёкиб сандал устига келтириб қўйишганида деворларда ўйнайдиган баҳайбат соялар ҳам — ҳаммаси сирли эди, ҳаммаси!

Шерзоднинг эсида бор. Оқшомлари дадаси лампани ўртага қўйиб олганча, сандалнинг тўрига чикиб, каттакон дафтарни очарди. Дафтар аллақандай катаклару ёзувлар билан тўлиб кетар, дадаси эса «химический» қаламини лаби билан хўллаб яна ёзишга тушарди. Баъзан аясининг жаҳли чикиб қойиб берарди:

— Ҳисоб-китобингиз ҳам ўлсин! Каталакдай дўконингиз бор, ўшаниям ҳисобига етолмайсиз.

Шунда дадаси унга норози қиёфада қараб қўярди.

— Бу кўпчиликнинг ҳақи, хотин! Кўпчиликнинг ҳақи етим ҳақидан ёмон!

Сандалнинг бир четида унинг қўлтиқтаёғи турар, негадир таёқ учигаги резинка доим едирилиб, бир чеккаси тешилиб қолаверарди. Дадасининг бир почасини қайириб юрадиган шими, сарғиш кители Шерзоднинг назарида энг салобатли кийимга ўхшарди. Кителининг чап томонида, шундоқ чўнтак устида каттакон қизил юлдуз яраклаб турарди. Аллақайси байрам арафаси бўлса керак, бир куни дадаси ўзига янги костюм сотиб олди. Юлдузининг буровини бўшатиб кителдан ажратиб олдида, янги костюмини бигиз билан тешиб ўшанга тақадиган бўлди. Шунда Шерзод юлдузни кафтига олиб томоша қилди. Қизик, у жуда оғир экан. Кейин Шерзод учун бошқа бир оламнинг эшиги очилди. Бу — ховли олами, қишлоқ олами эди. Устунидаги михга исириқ илиб қўйилган айвон ҳам, эчки боғлаб қўйиладиган қоронғи бостирма ҳам, нарвон билан чиқиладиган том — булар ҳам алланечук бепоён, сирли бир олам эди. Баҳор келиши билан уларнинг томида қизғалдоғу чучмўмалар очилар, Шерзод том устига чиқиб варрак учирганда, қўшнининг эртапишар оқ ўригини «ўғирлаганда» бу том дунёнинг ўзидек бепоён туюларди.

Холпош тувилганидан кейин дадаси уч ойча Фарғонадаги касалхонада ётди. Аяси бир қўлида чақалоқ кўтариб, бир қўлида Шерзодни етаклаб шаҳарга кўп қатнади. Кейин дадаси уйга қайтди. Аммо энди уйдан чиқолмайдиган бўлиб қолди. Энди у шимининг иккала почасини ҳам қайтариб тикиб қўядиган бўлди. У дераза олдида ўтириб олиб, кўзига дурбин тутганча қўни-қўшнилар, ҳамқишлоқларининг соатини тузатар, шунинг учун Шерзодларнинг уйида турли-туман соатлар кўп бўларди.

Мактабга қатнай бошлагандан кейин унинг кўз ўнгида янги олам — эртақлару афсоналар, келажаклару орзулар олами очилди. Мактабнинг ўрикзор боғи, эски чархпалак, зах ҳиди анқиб турадиган, аммо сеҳрли китобларга тўла кутубхона ҳам — ҳаммаси ақл бовар қилмас тилсимотларга тўлиқ эди.

Шерзоднинг шохсиз, ювош эчкиси бўларди. Ҳар йили бехато учтадан туғарди. Тагин болаларининг бўйнида қўшалок қўнғирокчаси ҳам бўларди. Шерзод елинига

халта тутилган эчкисини етаклаб Тиниксой соҳилида сич-қонқулоқ ялпизлар, бинафшалар терар, ёз палласи сойда чўмилиб, илиққина қумлоқ соҳилда ётар, кузда эса ёнғоқ қокиб қўллари қораяр эди.

Аммо Шерзоднинг бошқа болаларга ўхшамаган ғалати одатлари ҳам бор эди. Баҳор пайти ялпиз япроғига қўнган бир томчи шудринга узун мўйловини тегизиб қўяётган чумолини ҳеч ким кўрмаслиги мумкин эди-ю, Шерзод албатта кўрарди. Илиқ ёз оқшомлари куёш ботар-ботмас кунчиқар томонида пайдо бўлган пиёзнинг пўстидек юпқагина ойни ҳеч ким пайқамаслиги мумкин эди. Аммо Шерзод ўша юпқа ойнинг рангига қизил югур-гунча соатлаб томоша қилиб ўтиришга тайёр эди. Кузда ишқом оралаб узум хазончинак қилиб юришганида ҳамма болалар каттароқ ғужумнинг пайида бўларди. Шерзод эса оёқ остига тўкилган оловранг ток япроғини узоқ-узоқ томоша қиларди. Унинг яна бир одати бор эди: кўчада каттами-кичикми биронтаси йиғлаб турган бўлса, ҳамма болалар индамай ўтиб кетиши мумкин эди-ю, Шерзод ундай қилолмасди. Ўша кишини хафа қилган одамни ёмон кўриб кетар, таъзирини бериб қўйгиси келар эди.

Тўққизинчи синфда ўкиб юрганида дадаси тўсатдан ўлиб қолди-ю, Шерзод кўп нарсаларни бирдан тушунди. Энди дадасининг қўлтиқтаёғи ҳам, яримжон эрига содик қолган аясининг софлигию матонати ҳам — ҳаммаси янгича мазмун касб этди. У кўп нарсаларни тушунди. Аммо кўнгилдаги афсонавий орзулар барибир йўқолмади. У Тиниксой бўйидаги толзорга борганида ўтлоққа ёнбошлаб олис-олисларга — тоғларга тикилиб ётишни яхши кўрар, қизиқ хаёлларни ўйлар эди. Назарида, ўша тоғлар ортида ўзгача ажиб бир олам борга ўхшар, ўша томонларга учиб кетгиси келар эди. Шу орзу уни шаҳарга — Фарғонадаги авиаклубга олиб борди. У учувчи бўлмоқчи эди. Аммо биринчи медицина кўригидаёқ уни авиацияга нолойиқ топишди. Шерзод қаттиқ куюнди. Лекин ичидан ўтганини ҳеч кимга ошқор қилмади. Унинг энг ишончли сирдоши бор эди. Оғир пайтлари шу сирдошидан юпанч топарди. Шодон паллада ҳам қувончини шу сирдоши билан баҳам кўрарди. Бу — унинг қалами эди...

...Шерзод ҳамон ҳовлига тикилиб ётар, хотиралар

соҳилга кетма-кет урилган денгиз тўлқинлари сингари қуюлиб келар, соҳилда шовқин бир зум тинмагандек унинг мияси ҳам ғувиллаб борар эди. Ниҳоят, ҳаёлида поезд ғилдираклари бир маромда тарақлаётгандек, ўзи ҳам тебраниб бораётгандек бўлди-ю, кўзлари юмилди.

Қизик, анави ким? Қора атлас кўйлакли, сочлари елкасига ёйилган: кўзлари кулиб турибди... Ким? Зухрами? Зухра-ку! Шерзод беихтиёр жилмайди. Қалби фарахли тўлқинларга тўлиб пичирлади: «Зухра...» У ўзининг пичирлаётганини, лаби қимирлаётганини билиб кўзини очди. Қизик, нима бу? Тушми? Ухламаган эди шекилли? Қизик-а? Иккинчи марта шунақа бўлаяпти. Анави куниям ҳали ўйкуга кетмасдан туриб Зухрани туш кўрганди. Кечаси поездда келаётганида ҳам қайта-қайта ҳаёлида жонланди... Қизик...

У яна киприкларини юмди. Аммо энди кўз олдига ҳеч нима келмади. Ҳовли томондан аясининг аллаким билан гангур-гунгур гаплашаётгани эшитилди-ю, ўрнидан турди.

22

Сайфи Сокиевичнинг касалхонадан чиқиши росмана байрамга айланиб кетди.

Қора «Волга» рангин бўёқлар билан жило берилган дарвоза олдида тўхтади, у эшикдан Сирожиддин, бу эшикдан Сайфиддин ака тушиб келди. Дарвоза олдида турган универмагнинг бўлим мудирлари, экспедиторлар тавозе билан бирма-бир келиб қўл қисишди. Ҳамманинг чехрасида бекиёс меҳр, бекиёс ҳурмат мужассам эди. Аммо Сайфи Сокиевич бу садоқат остида яшириниб ётган нарсани яхши билар, эртага омади юришмай қолса бу одамларнинг ҳеч бўлмаганда ярмиси ўзидан юз ўғириб кетишига ақли етар эди. У ўзини кутиб олганлар билан бирма-бир қўл бериб кўришаркан, булар ҳаммаси ўзига тобе югурдаклар эканини, «керакли» одамлар ҳали келмаганини билди. Шунинг учун кўп илтифот қилиб ўтирмай ичкари кирди.

Йўлакка кириши билан хотинига дуч келди. У янги чиққан тангадек ялтираб кетган, бошига ялтироқ зар рўмол ўраган, эгни а ҳам шунақа матодан тикилган кўйлак

кийган, ҳатто оёғидаги араби шипшагига ҳам тилларанг ҳал берилган эди.

— Эсон-омон келдингизми? — деди тилла тишларидан чўғ сачратиб.

Шу ондаёқ Сирожиддиннинг ўғилчаси югуриб келиб бобосининг бўйнига осилди. Сайфиддин ака чўғдек ясашиб олган болани даст кўтариб юзидан ўпди. Нарироқда қаҳваранг кофта кийиб олган келини турарди. Элмира кўксига кафтини босиб енгил эгилганча қайнотаси билан саломлашди.

— Тузукмисан, кизим? — Сайфи Соқиевич унинг ёнидан ўтаркан, пешонасини силаб қўйди.

Ҳовли жаннатга айланиб кетганди. Темир арматурадан қилинган сўритокларга осилган узум занглари ёш боланинг кафтидек йилтироқ япроқ ёзган, атиргуллар гунчалай бошлаган эди. Гулзор четидаги хонаки бинафшалар мунис кўзларини кўкка тикиб қуёшга талпинади. Ундан нарида эса Сайфиддин ака Ботаника боғидан махсус топтириб келган қора лолалар ловиллайди. Ҳовли этагига томон чўзилиб кетган асфальт йўлканинг икки чеккасида боғдорчилик институтидан келтириб ўтқазилган сарв дарахтлари саф тортган, этакдаги гараж олдида икки туп эртапишар олма гуллаган. Уларнинг нопармон тусли гуллари бутун ҳовлига нимпушти шафақ сочиб турганга ўхшайди. Бурчакда каттакон кўчма ўчоқ, кабоб кўраси турарди.

Сайфиддин ака энди зинага етган эди, эғнига кўк халат кийиб олган йигит йўлини тўсгудай бўлиб чикиб, қўшқўллаб сўрашди. Сайфиддин ака таниди. Бу — универмаг ошхонасининг ошпази эди. «Ёрдамга кепти, дуруст», деб ўйлади йигит билан сўрашаркан.

— Бир фотиҳа бериб юборинг, хўжайин, — деди йигит кўзларини йилтиратиб.

Сайфи Соқиевич аланглаб қаради-да, бир чеккадаги нокка боғлаб қўйилган семиз қўчқорни кўрди.

— Қассобликниям биласанми?! — деди меҳри ийиб.

— Сиз буюрсангиз ҳаммасини эплайверамиз! — деб йигит яна кулди.

Сайфи Соқиевич турган жойида фотиҳага қўл очди. Унинг ёнида турган хотини, нарироқда тўхтаган уч-тўрт «хассакаш» юзларига фотиҳа тортишди. Кўк халатли йигит чаққонлик билан қўйнинг арқонини ечди-да, бур-

чакка судраб кетди. Невараси ўша томонга югурган эди, Сайфиддин ака уришиб берди:

— Борма, кўркасан!

Сайфи Сокиевич айвондан ўтаётганида бир чеккада стол устида турган каттакон ялтироқ мантиқасқонга кўзи тушди. «Шуни яхши ўйлашибди», деб хаёлидан ўтказди мамнун бўлиб. У хамир овқатни яхши кўрарди. Шунинг учун бундан бир неча йил илгари Эски шаҳардаги бозорда ўтириб олиб: «Манто бор, манто-о-о!» — деб қичқирганча манти сотадиган уйғур хотинни илтимос қилиб уйига олиб келган, ўз хунарини «қўли нўноқ» хотинига ўргатишни сўраган эди. Ўшандан кейин хотини хамир таомлар пиширишни бинойидек ўрганиб олганди.

Эр-хотин бошлашиб ётоққа киришди.

— Янги костюм кийиб олинг! — деди хотини румин гардеробининг эшигини очиб.

Ҳали Сирожиддин дадасини касалхонадан олиб келиш учун борганида ҳам янги костюм оборганди. Сайфиддин аканинг эғнидаги сарғиш костюми ўша эди.

— Бу-чи, эскимми? — деди у жеркиб.

— Ўлар! — хотини кўзини ола-кула қилди. — Эшикда қанча одам кўрди. Энди оҳорлигини кийиб чикмасангиз бўларканми, касалдан янги турган одамсиз.

Сайфиддин ака хотинининг ирим-сиримларга бино қўйишини билгани учун индамай қўя қолди. Қолаверса, бир кунда иккита-учта костюм кийса арзимабдими? Кимнинг нима иши бор? У янги қора костюмини кийди. Оқ гардиш тушиб қолган бошидан дўпписини олиб ташлаб, бошқа дўппи кийиб олди-да, меҳмонхонага ўтди. Кенг залда йигирма кишига мўлжаллаб стол безатиб қўйилган эди. Сайфиддин ака чирокни ёққан эди, биллур кандилдан тўкилган осойишта нур дастурхон ҳуснини янаям очиб юборди. Вазмин стол атрофига қадди баланд дуб креслолар терилган. Ҳар бир креслонинг елкасига биттадан жажжи сочиқ илиб қўйилган эди. Сайфи Сокиевич дастурхонга разм солди. Арман коньягидан тортиб Тошкент сувигача, тиқини сўрғичланган Рига бальзамидан тортиб нарзангача — ҳаммаси тартиб билан қўйилган, қази қайнатилган сувга қориб ёпилган нонлар, олма-анорлар, янги помидордан тайёрланган салатлар, қовурилган ўрдагу казилар — ҳаммаси жой-жойида эди. Сайфиддин ака бу келиннинг иши эканини билди. Стол

безатишда Элмиранинг олдида тушадигани кам эди. Келинининг индамаслиги, аллақандай бегонасираб, сиқилиб юриши Сайфи Соқиевичга ёқмаса ҳам мана шуниси-га тан берар эди.

Ҳозир ҳам у мамнун бўлиб айвонга чикди. Дошқозонга олов ёқилган, кабобпаз сихларини қўрага терган, бояги қассоб бола аллақачон қўйни тинчитган эди. Унинг назарида ҳовли янаям файзли бўлиб кетгандек туюлди. Шийпонга кўзи тушди-ю, ҳаёлига ғалати фикр келди.

— Ҳой, ким бор? — деди бақириб.

Бир ёқдан хотини, бир ёқдан икки югурдак етиб келди.

— Жойни шийпонга олинглар, дарров! — деди Сайфи Соқиевич шошириб.

— Вой кўрвоссиз-ку, ҳаво булут бўп турибди, — деди хотини осмонга имо қилиб. — Дув этиб ёмғир ёрса нима қиловуз?!

— Ваҳима қилма! — Сайфи Соқиевич асфальт йўлкадан ўтиб шийпон олдида борди. Зиналардан чиқаркан, шийпон шифтидаги товус тасвири туширилган бўёқнинг бир чеккаси кўчиб тушганини, ёнбош томондаги мармар ҳовузча ҳам яхши тозаланмаганини кўриб кўнгли ғаш бўлди. «Ўзи йўқнинг кўзи йўқ, деб шуни айтади-да», деб ўйлади ранжиб. Аммо энди сўзидан қайтмади.

— Ҳовузга сув қуйинглар! — деди бақириб. — Полни артинглар.

Югурдаклардан бири ҳўл латта кўтариб зинадан чиқиб келаётган эди, Сайфиддин ака жеркиб берди.

— Молнинг кетида ўсганмисан, ука! Паркет полниям ҳўл латтада ювадими ҳеч замонда!

Бирпасда югур-югур бўлиб кетди. Оғир деб столни хай-хайлашиб кўтариб чиқишди. Биров стул, биров ваза ташишга тушиб кетди.

— Сен нега анқайиб турибсан! — деди Сайфи Соқиевич водопровод олдида чимирилиб турган Сирожиддинни қойиб. — Домлангни обкемайсанми? «Шеф»дан ҳам дарак йўқ-ку!

Ярим соатда шийпондаги жой шай бўлди. Энди ҳамма нарса Сайфиддин аканинг кўнглидагидек эди. Фақат ҳавонинг булутлиги-ю, «керакли» меҳмонлар кечикаётганлиги уни ташвишга соларди. Ниҳоят, дарвоза томон-

дан таниш овоз эшитилди, Сайфиддин ака енгил тортди. У дарвоза олдида ўтирганлар билан саломлашаётган «фабрикант»нинг янгроқ овозини дарров таниди. Ўзи билан «деловой» ҳамкорлик қиладиган фабрика директорини у «фабрикант» деб атар, икковлари қил ўтмас ўртоқ эдилар. Касалхонада ётганида ҳам «фабрикант» уни кўриш учун тез-тез келиб турарди.

Хози ҳам «фабрикант» эшикдан кулиб кириб келди. У лапанглаб қадам ташлар, гардиши кенг шляпа кийиб олган, ўзи хўппасемиз, бўйни йўқ даражада калта бўлгани учун юриш-туриши жуда ғалати эди. Эски-туски латталар тиқиштирилган қоп устига пақир тўнтариб кўйилганида қанақа кўринса, «фабрикант»нинг кадди-қомати ҳам нотаниш одамга шунақа кўринарди. Аммо Сайфиддин акага «фабрикант»нинг нуқсонлари кўринмас, бу одам унинг учун бир қоп латта эмас, бир қоп олтин эди!

Улар кучоклашиб кўришдилар.

— Кўрган дардинг шу бўлсин, ўртоқ! — деди «фабрикант» гавдасига мос келмайдиган жарангдор овозда. — Иккинчи сен ҳам банниса бетини кўрмагин биз ҳам баннисага қатнамайлик, омин! — шундай деди-ю, ташқарига қараб бақирди. — Қани, обкелмайсанми, ҳой!

Шу ондаёқ от кишнагани, туёқларнинг асфальтга тарақлаб урилгани эшитилди. Чапдаст бир йигит кўзлари юлдуздек чакнаб турган оппоқ от жиловидан маҳкам тутиб, дарвозадан олиб кирди. От нотаниш жойга келиб қолгани учун асабийлашар, атрофга олазарак қарар эди.

Сайфиддин ака котиб қолди. У қишда қора жийрондан айрилиб қолганида боласи ўлгандек қайғурган эди. Ҳозир мана шу оппоқ отни кўрди-ю, унинг асил зот тулпорлардан эканини, бўйни ингичка, илиги тўқлигини дарров пайқади. Ҳа, у отни севар эди, отни қадрлашни ҳам биларди. Бу тулпорнинг баҳоси камида учта «Волга» баҳосига тенглигини чамалади. Агар ҳозир ҳеч ким бўлмаганида у дўстини бағрига босган, кўзидан ёш чиқиб кетган бўларди. Аммо атрофдаги одамлар ўзига қараб тургани учун ундай қилмади. Дўстига қараб пичирлади:

— Раҳмат. Яхши кунларингда хизмат қилай!

«Фабрикант» ичида қойил қилдимми, деб турса ҳам сиртида бепарволик билан қўл силтади.

— Исми Октош! — деди яна жарангдор овозда. — Ўзимизнинг қўлбола!..

Сайфиддин ака «фабрикант»нинг ҳеч қачон от боқмаганлигини, отга қизикмаслигини билар эди. Шундай бўлса ҳам дўстининг шаштини қайтармаслик учун индамади. Яна бир бор энтикиб «Раҳмат», деб қўйди-да, секин бориб отнинг жиловидан тутди. От унга кўзини олайтириб қаради, безовталаниб кулоқларини чимирди.

— Тек, жонивор, тек! — Сайфи Сокиевич меҳр билан унинг бўйнига оҳиста шапатилаб, оппоқ ёлини силади. Жиловдан оҳиста тортиб икки четида сарв дарахтлари саф тортган йўлкадан ҳовли этагига — гараж биқинидаги отхонага етаклаб кирди. Кўпдан буён бўшаб ётган отхонага яна файз кирди. Аллақаяқдан бир боп пичан пайдо бўлди. Сайфиддин аканинг димоғини қитқловчи от ҳиди анқиди.

У ташқари чиқди-ю, шодон қиёфада қўлларини ёзиб, қичқирди.

— Қани, меҳмонлар, ялписига дастурхонга!

Ўтиришга «фабрикант»нинг ўзи косагуллик қила бошлади. Қадахлар тўлатилиб, «фабрикант» энди сўз бошлаган эди, машина сигнали эшитилди. Сайфиддин ака унга қараб «кечирасан» дегандек имо қилди.

Йўлакда аввал Сирожиддин, кетидан Домласи, унинг кетидан новча Горторг мудир кўринди. Сайфи Сокиевич шийпон зиналаридан югургилаб тушди. Домла билан ҳам, «шеф» билан ҳам кучоклашиб кўришди. У мезбон эди, бунинг устига касалдан турган одам бўлгани учун ҳар қанча эркалик қилса ҳақи бор эди.

Дўмбоқ қўлига биллур қадах кўтариб олган «фабрикант» ҳам шуни гапирди. Сайфиддин аканинг кўпдан кўп фазилатларини санаб бўлиб, тилагини айтди.

— Келинлар, азиз меҳмонлар, — деди шийпонни жаранглади. — Шу дўстимизнинг омадини бераверсин! Ҳаммамизнинг ҳам ишимиз бароридан келаверсин! Олайлигу олдирмайлик!

Қадахлар жаранглади. Зум ўтмай юзлар қизариб, кулфи диллар очилди. Кимдир шийпоннинг бир чеккасига магнитофон келтириб қўйди. Шу даврадагиларнинг кўпига маъкул бўлиб қолган хонанда бу дунёда биров-бирова яхшилик қилиб қолиши кераклигини айтиб «Насихат» қўшиғини бошлади.

— Яқинда заслуженний бўлди, — деди «шеф» чех пивосини кўпиртириб бокалга қуяркан, — аммо зап ово-зи бор-да ўзиям!

— Нимаси яхши? — «фабрикант» ўтирган жойида шанфиллади. — Хотинчалиш овози бор-да!

— Билмадим, менга жуда ёқади! — деди «шеф» ко-воғини уйиб.

Даврадагиларнинг кўпчилиги ўз «шеф»ларининг га-пини маъқуллаб артистни мақтаб кетишди. Сайфи Со-киевич мушкул аҳволда қолди. Ҳаммага кўшилиб ҳофиз-ни мактай деса «фабрикант» хафа бўлади. Ёмонласа «шеф»идан кўрқади. У нима дейишини билмай турган эди, «шеф» чўнтагини кавлаб аллақандай кўк қоғоз чи-карди.

— Бугун эстрада театрида шу артистнинг концерти бор экан, — деди қоғоз қатини очиб. — Чипта обқўю-вим, — у чап қўлини кўтариб тилла соатига қаради. — Бир соат қопти. Боролмайман-да, энди!

— Ҳақиқий дўст шунақа бўлади! — деди Сайфи Со-киевич мамнун жилмайиб. — Шу даврани ҳурмат ки-либ, бошқа ишларингизни ташлаб кепсиз катта раҳмат сизга!

— Концертни шу ерда қилсак бўлмайдими?

Даврадагилар шанфиллаб гапирган «фабрикант»га ўгирилиб қарашди. Унинг юзи кизариб кетган, қўлидаги рўмолчаси билан елкасига ёпишган бўйнини ҳадеб артар-ди.

— Йўғ-э! — деди Сирожиддин билан ёнма-ён ўтир-ган Домла унинг ниятини фаҳмлагандек, кўзларини сузиб.

— Ишонмайсизми? — «фабрикант» бир имо қилган эди, пастрокда ўтирган, бояги от етаклаб келган чапдаст йигит югуриб унинг олдига келди. «Фабрикант» унинг қулоғига бир нимани шивирлаган эди, йигит зинадан югуриб тушиб кетди.

— Сўз илм йўлида заҳмат чеккан Домламиз, ҳурмат-ли профессорга! — деди «фабрикант» тантанали оҳангда.

«Профессор» деган таъриф Домлага ёқиб кетди ше-килли, гавдасини ғоз тутиб ўрнидан турди. Ичкилик таъсириданми, мақтовданми, унинг юзлари кизариб кет-ган, чечак излари аниқ кўриниб турарди. У томоқ қириб олди-да, қадахга тикилганча сўз бошлади. У тижорат аҳ-

лининг азалдан инсоният тараққиётига хизмат қилганини, Осиёни Европа билан боғловчи машҳур «Ипак йўли»да кўп савдогарлар азият чеккани, ниҳоят, Сайфиддин ака билан болаликдан бирга ўсганини айтди.

— Дўстим Сайфиддиннинг илмга ихлос қўйганини айниқса қадрлайман, — деди атрофдагиларга бирма-бир қараб чиқиб. — Мана, дўстимнинг зурриёти менинг шогирдим. Қобилиятли йигит. Яқинда олим бўлади. Келинлар, шу йигитнинг кандидатлик диссертациясини тезроқ ёқлаб олиши учун ичайлик!

...Қабоб тарқатилаётганда меҳмонлар анча пишиб қолганди. Қосагулнинг сўзи у ёқда қолиб, бошни бошга уриб сирлашадиган пайт яқинлашиб қолган паллада дарвоза томондан «келинг-келинг», деган товушлар эшитилди. Ҳамма беихтиёр ўша томонга қаради. Бояги таърифи келтирилган ҳофиз ғилофга солинган рубобини кўтарганча кириб келар, ҳалиги чапдаст йигит унга йўл кўрсатиб турарди.

Хонанда шийпон зинасидан кўтарилиб қўлини кўксига қўйганча ялписига салом берди-да, Сайфиддин аканинг ёнбошига келиб ўтирди. Сайфи Сокиевич бу ашуланини телевизорда кўриб юрар, аммо бунчалик яқин ўтирмаган эди. Ҳозир синчиклаброқ разм солди, бурни узун, қоп-қора йигит экан. У қора костюм кийган, ҳалқа-ҳалқа гулли галстук таққан, бошида чуст дўпписи бор эди. Чамаси, у концертга тайёрланиб театрға боргану, чапдаст йигит йўлини қилиб, концерт бошланиши олдидан буюкка етаклаб келган эди.

— Қайсинисидан бўлсин, оқиданми, қизилиданми?

«Фабрикант» артистга қараб атайлаб беписандлик билан қичқирди.

Чамаси, у ҳар қанча пул кетса ҳам бу ҳофизни олиб келгани, унча-мунча яллаганини истаган пайтида хоҳлаган кўйига солишга қудрати етишини кўрсатиб қўйгани учун шод эди.

— Бизга бўлмайди! — деди артист мулойим жилмайиб. — Хизматдамиз.

— Олифтагарчилик қилманг! — «фабрикант» баттар қичқирди. — Ўлиб қолсангиз мен жавоб бераман.

Унинг шунчалик баланд кетиши ҳофиздан кўра кўпроқ «шеф»нинг ҳамиятига тегди шекилли, хонандадан сўради:

— Концертинг...

— Концерт шу ерда бўлади дедим-ку! — «фабрикант» қикиллаб кулди. — Боғини суриштириб нима қиласиз!

Қўшиқчи унинг гапини тасдиқлагандек қадахини бўшатиб узатди.

Аммо «концерт» қизимади. Ўтириш айна авжига чиққанида тўсатдан шамол кучайиб кетди. Икки туп олманинг гуллари дув тўкилиб бутун ҳовлини тутди, бурчакда турган кабоб кўраси ағдарилиб ҳаммаёққа чўғ сачраб кетди. Ҳали ўзини яхши тутиб олмаган сарв дарахтлари бир томонга таппа ёнбошлади. Бирдан момақалдирок гумбурлади-ю, кетидан шиддат билан жала қуя бошлади. Шийпоннинг атрофи очик бўлгани учун ҳаммаёқ шалаббо бўлди. Ликопчалардаги норинлар сувга бўкди. Ичкилиги яримлаб қолган қадахлар ёмғир суви билан тўлди. Туфлиси, шимининг почаси ҳўл бўлган меҳмонлар мастона қийқиришар, завқланиб шовқин-сурон солишар эди. Кимдир ўрнидан тураётганида дастурхонни тортиб юборди шекилли, биллур қадахлар жаранглаб паркет полга тушди. Сайфи Сокиевич айвон томондан хотинининг қичқирганини эшитди.

— Вой ўлси-и-ин! Ҳали нима девдим? Эсиз сервизларим! Ҳаммасини синдириб адо қилишди-ку, булар!

23

Табиатнинг ғалати қоидалари бор. Баъзан тоғдан қор кўчиб, аллақанча жойни босиб қолишига арзимаган нарса сабаб бўлади. Кимнингдир қаттиқроқ йўталганими, муштдек муз бўлаги думалаб кетганими баҳона бўлади-ю, ботмон-ботмон қор уюми сурон солиб пастга отилиб кетади. Бир қарашда бунга кишининг ақли бовар қилмайди. Аслини олганда эса бунинг ҳеч қанақа сирли жойи йўқ. Кўпдан буён уюлиб ётган қатламнинг бирдан ҳаракатга келиши учун худди ўша ожизгина товуш тўлкини, муштдеккина музнинг думалаши етмай турган бўлади.

Бугун Элмира ҳам шунақа аҳволга тушди. Арзимаган нарса баҳона бўлди-ю, шунча йилдан буён кўнглида йиғилиб ётган зардоб бирдан юзага отилиб чиқди. Меҳмонлар тарқалганидан кейин қайнана-келин шийпонни йиғиштиришга тушди. Шийпон лой бўлиб кетган, ёмғир

ёнламаси уриб бергани учун бўлса керак, крахмалланган дастурхонлар жикқа сув эди. Дастурхон усти шунчалик остин-устун бўлиб кетибдики, қараган кишининг раҳми келади. Кимдир тақсимчадаги норинга сигаретини босиб ўчирибди. Анор пўчоғи косадаги шўрвага араллашиб ётибди. Ҳали шамол кўтарилганида синган биллур қадахларнинг парчалари оёқ остида кисирлайди.

Бир неча кундан буён Элмиранинг мазаси йўқ эди. Ҳозир ҳам сихлардаги шамдек қотган кабобларни, ош қолдиқларини ҳар кўрганда кўнгли гум-гум кетар, аммо қайнонасининг қовоқ-тумшуғи осилиб кетгани, «чўчкадан баттар бефаросат» меҳмонларни қарғаб-қарғаб биллур қадах синиқларини йиғиштириб олаётганини кўриб тургани учун индамас, идиш-товоқларни йиғиштиришда кўмаклашар эди.

Элмира бу оилага келин бўлиб тушганига етти йилдан ошди. Ҳамма қизлар ҳам турмушга чиқиш олдидан сирли, хаёлий бир бахтни орзу қилади. Ҳар бир қиз назарида ҳаммадан кўра ширинроқ бахтга эришаётгандек бўлади. Аммо бу бахт қанақа бўлишини ўзиям яхши билмайди. Орадан ой ўтади, йил ўтади. Келинлик арафасида осмону фалакда учиб юрган орзулар эртами-кечми ерга тушади. Келин энди ҳамма катори кундалик ташвишлар билан яшай бошлайди. Оила ташвиши, эр ташвиши бошига тушади. Бу орада бола туғилади. Ташвишлар янаям кўпаяди. Шундоқ қилиб умр деган дарё ўзанидан шитоб билан оқиб кетаверади...

Элмиранинг бахти ҳам шунақа бўлди.

Биринчи босқичда ўқиб юрганида Элмира гулдай қиз эди. Ҳеч кимни писанд қилмасди. Сирожиддинни ҳам биринчи кўришдаёқ ёқтирмаган эди. Аммо Сирожиддин уни ўз холига қўймади. Гуруҳда ўзига энг кўп ишонган йигит шу эди. Ҳеч кимда йўқ нарсалар Сирожиддинда бўларди. Дарсларга машинада келиб, машинада кетадиган, замонавий эстрада ансамблларининг концертига йўқ ердан чипта топадиган, ўзига қуийиб қўйгандек қимматбаҳо кийимлар кийиб юрадиган талаба кўп бўлавермайдди. Сирожиддинда бўлса шу нарсаларнинг ҳаммаси бор эди.

Шунга қарамай Элмирага унинг нимасидир ёқмас, тўғрироғи, у Сирожиддиннинг нимасидандир чўчир эди. Ким билсин, балки нимасидир ёққани учун ундан чўчи-

гандир. Қизик, Элмира ундан ўзини қанча олиб қочса, Сирожиддин шунча кўпроқ ёпишарди.

Бир сафар саккизинчи март байрами арафасида Элмира лекциядан чиқиб, яна Сирожиддинга дуч келди. Сирожиддин машинасида уни кузатиб қўймоқчи бўлган эди, Элмира одатдагидек рад этди. «Бўпти, — деди Сирожиддин синиқ оҳангда. — Кузатмай қўя қолай. Ҳеч бўлмаса байрам билан табриклашга ҳаққим бордир». Шундай деди-ю, уятчан табассум билан унинг қўлига жажжигина қутича тутқазди. Элмира унинг бунақа жилмайганини ҳеч кўрмаган эди. «Кўнглингизга келмасин, — деди Сирожиддин яна ўша маънос оҳангда. — Арзимаган нарсас. Бир замон бувимлар ойимларга совға қилган эканлар. Энди сизники бўлиши керак».

Элмира ҳушини тўплаб олгунча Сирожиддин зиналарни қарсиллатиб тушди-ю, кетиб қолди.

Элмира боши айланиб кетгудек бўлиб институт ҳовлисига тушди. Бир бурчакдаги скамейкага бориб ўтирди. Сирли қутича ичида нима борлигини жудаям билгиси келар эди. Қутичани очиши билан юзлари ловиллаб кетганини ўзи ҳам сезди. Нимага, нимага энди Сирожиддин унга бунақа қимматбаҳо совға ҳадя қилиши керак экан? Қутичада бахмал ёстикча устида икки дона бриллиант сирға ярақлаб турарди. Элмира худди биров кўриб қоладигандек атрофга аланглаганча қутичани шоша-пиша сумкасига солди. Ҳаёлида ҳадеб бир фикр айланар, уятдан юзлари ёниб кетган эди. Сирожиддин кими бўптики, унга бунақа совға қилади? «Бувим ойимларга берганди, энди сизники бўлади», дедими? Бу нима дегани?

Унга ҳали ҳеч ким бунақа нарсаси совға қилган эмасди. Эсида, биринчи синфга борганида унинг қулоғини тешишди. Ойиси унга ялтироқ зирак тақиб қўйди. Элмира «тилла» зирагини ўртоқларига мақтанаётган эди, ўқитувчи опа бунақа сирға тақсанг, қулоғинг йиринглаб кетади, деб койиди. Элмира уйига келиб роса йиғлади. Ойиси бўлса уни юпатди. «Қатта бўлсанг қимматбаҳо тилла зиракни куёв бола оверади», деб қулди.

Онаси айтган сирға шу бўлмасин тагин?

Ўша баҳор оқшомида Элмира кўнглида минг хил ҳаёллар билан кўчаларда узоқ кезиб юрди. Аммо байрам ўтганидан кейин Сирожиддиннинг совғасини қайтариб берди. «Шу зирак барибир сизники бўлади, — деди Си-

рождиддин ишонч билан. — Ойимлар келинимга деб атаб қўйганлар». Чиндан ҳам шундай бўлди.

Қиз боланинг қалби тошдан қаттиқ, гулдан нозик бўлади. Сирожиддин Элмиранинг юрагидаги ўша нозик жойини топди. Иккинчи босқичда ўқиётганларида уларнинг тўйи бўлди. Сирожиддиннинг ота-онаси тўйни асба-дабада билан ўтказишди.

Элмира орзу қилган ширин, бахтиёр кунлар бошланди. Сирожиддин уни авайлар, Элмира қайнатасию қайнанаси совға қилган тилла тақинчоқларга безаниб дарсга қатнаш эди. Лекин тез ёнган бот совийди, деган гап рост экан. Кўп ўтмай Сирожиддин ундан совий бошлади. Хотин киши эридаги қилча ўзгаришнинг дарров сезади. Элмира эрининг ўзгариб қолганини сезар, аммо нима қилишни билмасди. Бунинг устига оилада майда-чуйда гаплар кўпайди. Қайнанаси келин қилиб роҳатини кўрмаганини, келинпошшанинг хизматга нўноқлигию, китоб ўқишдан бошқа дарди йўқлигини кўп айтадиган бўлиб қолди. Бир куни Элмира дарсдан келиб, қайнанаси қўшни хотинга ҳасрат қилаётганининг устидан чиқиб қолди.

— Кўрмаганнинг кўргани курсин, ўргилай! Бирданига кўзини ёғ босди-ю, босар-тусарини билмай қолди бу! Хар куни ясан-тусан қилиб ликиллаб ўқишга югуришни билади, буларнинг ҳаммаси қаёқдан келиб, қаёққа кетаётгани билан иши йўқ. Келин бўлиб мундоғ жони ачишиб рўзғорга қайишмаса! Бу ёқда ўғлимни айтмайсизми? Қоплаб қайнатасиникига ташийди. От топади, эшак ейди, дегани шу-да!

Элмира эсанкираб қолди. Сирожиддин қайси бир байрамда уларникига бир қоп картошка, бир яшик олма обориб ташлаган эди. Элмира шуни эслади-ю, уятдан ловиллаб ёниб кетди. Секингина уйга кирди-да, бармоғидаги узукларини, қулоғидаги зиракларни ечиб, трюмининг тортмасига ташлаб қўйди. Бу нарсалар ўзиники эмаслигини, ўзиники бўлмаслигини тушунди, эридан яшириб тўйиб-тўйиб йиғлаб олди.

Кейин келинпошшанинг оёқ-қўли чаккон эмаслиги, латта-путтага ўчлиги, кир ювганда тескари сиқиши, хуллас, нимаики айби бўлса, ҳаммаси дoston бўлди. Элмира ҳасратини кимга айтишни билмасди. Ота-онасига гапирса, ўзинг пиширган ошни ўзинг ич, дейиши турган гап.

Устига-устак, унинг бўйида бўлиб қолди. Элмира аламини ичига ютди: энди у тақинчоқларга ҳам, кийим-кечакка ҳам қизиқмас, эсон-омон қутулиб олишни ўйлар эди.

Қизалоқ туғилганидан кейин Элмиранинг ўқиши ўз-ўзидан қолиб кетди. У Сирожиддинга ҳасрат қилган эди, «ўқишни битирганингдан кейин ишлаб топадиган ойлигингни ўзимдан олиб қўя қоласан», деб қулди.

Элмира бутун меҳрини қизалоғига берди. Энди орачора театрларга бориш ҳам, Сирожиддиннинг машинасида сайр қилишлар ҳам барҳам топди. Элмира эрининг ўзидан бутунлай совиб кетгани, саёқ юраётганини ҳис қиларди. Бу борада Сирожиддиннинг қобилиятларию имкониятлари катталигини ҳам биларди. Шунинг ҳис қилганидан кейин асабий бўлиб қолди. Энди у шу оилада яшар эди-ю, барибир бегона эди бу хонадонга. Элмира бу ерда пул ҳукми ҳамма нарсадан кучли эканини яхши биларди. Иложи борица оддийроқ кийинишга, атрофини ўраб олган, аммо ўзига бегона бўлган нарсаларга иложи борица камроқ қўл тегизишга ҳаракат қиларди.

Иккинчи боласи — ўғилчаси туғилганидан кейин Элмира фарзандлари ҳурмати кўп аламларни ичига ютди. Унинг қалбида фақат оналардагина бўладиган собит бир куч — фарзанди учун кўп нарсаларни кечириб юборишдек қудратли бир куч пайдо бўлганди. Шунга қарамай доимий бегоналик ҳисси ғашини келтирар, асабини қақшатар эди.

...Кўпчилик бўлиб шийпондаги дастурхонни йиғиштиргунча ярим кечадан ошди. Ёмғир тинган, аммо ҳаво салқин эди. Элмиранинг оёғидан зах ўтиб кетди. Бунинг устига кеча кечаси пишириш-қуйдириш билан банд бўлиб деярли ухламаган эди. Ҳозир у қаттиқ толиқди. Боши лўқиллаб, оёқ-қўллари қақшаб оғрий бошлади. Энг охирги бир даста косани ювишга мадори қолмади. Уларни ошхонадаги столга қўйиб уйга кирди. Чироқ лопиллаб ёниб ётар, қизи каравотда ўғилчаси эса бурчакдаги кўрпачада ухлаб қолган эди. Элмира ичкари уйга — ётоққа ўтди. Сирожиддин аллақачон чирокни ўчирган, майкачан бўлиб ётиб олган эди. Элмира яна болалар хонасига қайтиб чиқди-да, ўғилчасини кўтариб каравотга ётқизди. Энди устини адёл билан ўраб қўяётган эди, айвон томондан қайнарасининг шанғиллаган товуши келди:

— Қаёққа даф бўлдингиз, хой!

Элмира оёқларини судрагудек бўлиб, айвондан ўтди-да, ошхонага кирди. Қайнанаси узун стол устига дасталаб қўйилган идишларни санаб турарди.

— Қолгани эртага ювилар, ойи, — деди Элмира хор-гин товушда.

— Ман идиш ювишни этвотганим йўқ. Ўзим ювиб оламан. Қўлим синганмас, — деди қайнанаси шанғиллаб. — Бошқа нарсани сўравотман: тилла чой қошиқлар қани?

Элмира елкасини қисди.

— Яхшилаб қаранг, тургандир.

— Тўртта тилла қошиқ йўқ-ку! Икра емай захар егурлар! Қаёққа ғойиб бўлади? — қайнанаси Элмирага шубҳаланиб қараб қўйди. — Элдор қачон кетувди ўзи?

Элмира сесканиб кетди. Ҳали унинг ўнинчи синфда ўқийдиган укаси келиб кетган, Элмира майда-чуйда гап чиқмаслиги учун уни изига қайтариб юборган эди. Ҳозир шуни ўйлади-ю, бирдан миясига қон гупиллаб урилди.

— Ҳали менинг укамни ўғри гумон қиялпсизми? — деди таҳдидли пичирлаб. Кейинги дақиқада кўксини тўлдирган фарёд вулқондек отилиб чиқди. — Ўзларинг ўғ-рисан! Ўзларинг ҳаромсан! — У стол устидаги бир даста косани олиб ерга улоқтирди. — Ўзларинг ифлоссан! Ҳамманг, ҳамманг бир гўрсан!

Элмира эсдан оғиб қолганга ўхшарди. Неча йиллардан бери дилида йиғилиб ётган аламлар кетма-кет ёприлиб келар, қўлга илинган нарсани дуч келган томонга улоқтирар эди.

Қайнанаси дод устига дод солди. Бир уйдан Сайфиддин ака, нариги уйдан майкачан Сирожиддин югуриб чиқди. У чошиб келиб Элмиранинг қўлидан тутди.

— Нима, урмоқчимисан? — деди Элмира унга ўгирилиб. — Ур, номард! Сенларнинг ҳаромингга шерик бўлгандан ўлган яхши! Жавобимни бер! Бер жавобимни, номард!

Сирожиддиннинг кўк кўзлари қисилиб кетди. У энди орқага тисарилиб, мушт тугаётган эди Сайфиддин ака елкасидан итариб юборди. Сирожиддин ёнбоши билан деворга урилди. Чил-чил бўлган косаларни босиб нари кетди.

— Хотин кишига қўл кўтармоқчимисан, бадбахт! — Сайфиддин ака Сирожиддинга ўқрайиб қараб қўйди. Кейин ковоқлари пир-пир учиб, хотинига ўгирилди. — Ҳамма иғво сен шаллақидан чиқади. — Шундай деди-ю, хотинини тарсакилаб юборди.

Элмира қайнанаси юзини чангаллаб қолганини, тил-ла тишлари орасидан кўпик сачратиб қарғаётганини кўрди. Аммо у ҳеч нимани эшитмас, эшитолмас эди.

Анчадан кейин Сайфиддин ака унинг елкасидан тутиб уйга олиб кирди.

— Ўзингни бос, қизим, — деди юпатиб. — Қариб мияси айниб қолган хотин билан олишиб ўтирасанми? — у бир зум жим қолди-да, қўшиб қўйди. — Аммо бояги гапни бир гапирдинг, иккинчи оғзингга олмагин, болам. «Жавобимни бер», дейсан. Яхшими шу гап? Ҳеч бўлмаса норасталарни ўйламайсанми, қизим!

Элмира кўзларидан ёш тиркираб тескари қараб олди.

Анчадан кейин қайнатаси чиқиб кетди. Зум ўтмай айвондан пишқириб шивирлагани эшитилди:

— Ёшинг элликка чиқибди-ю, товукча ақлинг йўқ. Хотин кишисан-да, нима қилсаям! Хўп, борди-ю, ажрашиб кетсин. Хўш, кейин нима бўлади? Икки дунёда тинч қўярмиди? Бутун сиримизни ипидан-игнасигача билади-ку! Нега буёғини ўйламайсан, товукмия!

24

«Тиниксой» колхозининг бутун туманга донғи кетган боғи бор. Бирон жойдан нозикроқ меҳмон келиб қолса, шу бокка бир қўниб ўтмай иложи йўқ. Раис бува лавозимга янги қўтарилган пайтида сой бўйидан йигирма гектар майдонни ажратиб, боғ қилди. Баҳор келиши билан қуюқ дарахтзор орасида антиқа шовқин авжига чиқади. Гул атридан маст бўлган асаларилар гулкосалар ичига шўнғиб сархуш қўшиғини бошлайди. Уларнинг шодон ашуласи ҳайқириб оқаётган Тиниксойнинг шўх-шўх оҳангларига қўшилиб кетади. Боғ устида ёз бўйи анвойи мевалар хиди гуркирайди. Боғнинг қоқ ўртасида икки қаватли кўркам бино қад кўтарган. Ҳамма уни шийпон деб атайди. Аммо бу бинода фақат шийпон эмас, ошхона, бильярдхона, йигирма кишига мўлжалланган меҳмонхона бор. Бинонинг иккинчи қавати очик шийпон.

Унда бир йўла эллик кишига дастурхон тузаш мумкин. Раис бува ишнинг кўзини биладиган одам. Шийпонда тез-тез меҳмондорчилик бўлиб туради. Пастда эса шундоқ шийпон рўпарасида чуқур ҳовуз бор. Атрофини ўраган, кулоч етмайдиган чинорларнинг қуюқ соясида ҳовуз суви аллақандай ўйчан, қорайиб кўринади. Азиз меҳмон келганда ҳовуз атрофидаги сўриларга патгиламлилар ёзилади, атлас-адас кўрпачалар тўшалади. Аммо шийпон яқинига келишга бирон колхозчининг ҳадди сифмайди. Негадир кўпинча улар боққа киришганда ҳам ҳадиксираб, шийпонни четлаб ўтадилар.

Шерзод Раис бувани шу ердан топди. Кечаси қаттиқ ёмғир ёққани учун боғ салқин, оёқостида олма, олча гуллари сочилиб ётар, йўлкалардан зах нафаси уфуриб турарди. У шийпон олдида келганида ошхонадан жибиз эшитилар, тепада — иккинчи қаватда уч-тўрт киши дастурхон тузатиш билан овора эди. Меҳмонхона ёнбошидаги бильярдхонадан тарақ-туруқ овоз эшитилиб турарди. Шерзод ўша томонга юрди. Зинадан кўтарилиб ичкари кириши билан Раис бувага кўзи тушди. Раис бильярд таёғини ушлаб турар, бўр суртилган бармоқлари оқариб қолган эди. Юзлари қип-қизил барваста киши эса столнинг нариги бурчагида энгашиб соққани уришга мўлжалларди. Шийпоннинг бир чеккасида, эски стул устида бир шиша коньяк билан пиёла, чала тишланган иккита олма турарди. Ниҳоят, барваста киши соққани урди. Мўлжални нотўғри олган экан шекилли, сарғиш соққа стол устидан отилиб кетди-да, думалаб Шерзоднинг оёғиостида келди.

— Штраф! — деди Раис бува баланд товушда.

Шерзод энгашиб соққани олди. Салом берди. Раис бува аллақандай тарғил тусга мойил кўзларини қисиб, «бу бола қаёқдан кеп қолди», дегандек ижирганиб қараб қўйди-ю, кейин бирдан юзи ёришди.

— Ие, ўзимизнинг шоир бола-ку! — деди қувониб.

У Шерзоднинг кафтини чайир, қадоқли қўли билан маҳкам қисди. «Ўзгармабди, — деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай. — Қаримабди».

Раис чиндан ҳам ўзгармаган эди. Эски ўчоқдан чиққан косовдай узун, чайир гавдасини ғоз тутиб турар, қора костюм кийиб, боғичи резинкали галстук тақиб олганди.

— Танишинглар! — деди Раис бува хамроҳига имо қилиб. — Облаstdан келган меҳмон. Бу бола, — у Шерзоднинг кўлини ҳамон қўйиб юбормай кўзига қадалиб қаради, — ҳозир катта ёзувчи бўп кетган. Жумҳурият газетасида ишлайди. Аммо ўзимизнинг местний кадрлардан. Телевизордаям тез-тез чиқиб туради.

«Маҳаллий кадрга бало борми!» деб ўйлади Шерзод гижиниб. Вилоятдан келган вакилга қараб бош силкиб қўйди.

— Келганингиз яхши бўлди! — деди Раис бува баланд товушда. У коньяк ичиб олгани учунми, кайфияти яхши эди. Тарғил тусга мойил кўзлари сузилиб турарди. — Озарбайжондан меҳмонлар келишмоқчи. Чиройли қилиб ёзасиз-да, ишларимизни! — деди яна Шерзодга тикилиб.

Шерзод Раис буванинг мақтовга ўч эканини биларди. Шунинг учун унинг кўзига жиддият билан тикилиб индамай тураверди. Раис ўзида Шерзоднинг иши борлигини тушунди.

— Мен ҳозир... — деди вакилга қараб.

Икковлари ташқарига чиқдилар. Ховуз бўйидаги сўрига ўтиришлари билан шопмўйлов бир киши чой келтириб қўйди. Раис деҳқончасига чордана қуриб ўтирганча чойнакка қўл чўзган эди, Шерзод қўймади.

— Ўзим... — деди чойни қайтариб.

— Чигитни районда биринчи бўлиб экдик! — деди раис кўзларини мамнуният билан қисиб. — Бу йил ерда нам етарли. Эрта-индини минг гектар чигит манаман деб ниш уриб чиқса борми, қарабсизки, яна марра бизники. Бултур гектаридан қирқ икки центнердан хирмон кўтардик. Районда биринчи бўлиб планни дўндирдик, ўқигандирсиз?

— Хабарим бор... — деди Шерзод ховуздан кўз узмай...

Ховуз юзи жимирлаб турар, бир бурчакда сув чиқиб кетадиган қувурча олдида олма гуллари тўпланиб қолганди.

— Аммо-лекин Холпошингиз дуруст, — деди раис ҳамон ўша кўтаринки оҳангда, — бултур икки юз тонна терди. Шуларни ёзсангиз бўлмайдами, ким айтади сизни местний кадр деб?

— Раис бува, мен «местний кадр» деган гапни ёмон

кўраман! Қаламкаш фақат ўз маҳалласини эмас, бир йўла ҳамманинг «кадри» бўлиши керак, — деди Шерзод иложи борича юмшоқ қилиб. Аммо овозидаги ижирғаниш барибир сезилиб қолди.

Раиснинг ковоғи тушди. У ўзига гап қайтарган одамни хуш кўрмас, атрофидагилар нима деса кўнишига ўрганиб қолган эди.

— Нега энди?

— Бир латифа бор... — Шерзод мийиғида қулиб қўйди. — Бир куни хўроз, туя, эшак — учовини суд қилишибди. Хўроз хотинбоз экан, туя танбал экан, эшак аҳмоқ экан. Текшириб-текшириб хўрозни бегунох, деб топишибди. Нега деганда хўроз хотинбоз бўлгани билан бу ишни товукларнинг ўзи хоҳларкан. Текшириб-текшириб туяни ҳам бегунох топишибди. Танбал бўлгани билан ташналикка чидаркан. Шунча текширсаям, эшакни оқлашга сабаб топишолмабди. Аҳмоқлиги кўриниб турганмиш. Охири унгаям мурувват қилишибди. Аҳмоқ бўлсаям, маҳаллий кадр-ку, юраверсин, деб қўйиб юборишибди.

Раис тиззасига шапатилаб урганча қаҳ-қаҳ уриб кула бошлади. Тарғил кўзларидан тирқираб ёш чиқиб, юзи кизариб кетди.

— Оббо сиз-эй! — деди кулгидан энтикиб. — Нима қилсаям шоирлар гап ўғриси бўлади-да, а! Оббо местний кадр бўлмай ўлгур-эй!

Шерзод унинг қулиб бўлишини кутиб индамай ўтираверди. Ниҳоят, Раис бува кўзёшларини артиб чой хўплади.

— Барибир сиз бизнинг ишларни бир ёзинг. Очерк дейсизми, нимайди, ана ўшанақа қилиб ёзинг! Яхши ишларимиз кўп.

— Биламан, — Шерзод секин хўрсинди. — Яхши ишларингиз кўп. — Бир сония ўйлаб, қўшиб қўйди. — Ўша яхши ишларниям ёзаман... Аммо бу сафар мен бошқа, жанжаллироқ нарсани ёзмоқчиман.

Шерзоднинг назарида Раис буванинг ранги хиёл ўчгандек бўлди. Унинг ковоқлари уюлиб, кўз қирралари тиришди.

— Масалан? — деди бўғиқ овозда.

— Азимжон акани бекорга хафа қилибсиз! — деди Шерзод эҳтиёткор оҳангда.

— Анави иғвогар домлами? — Раис бува Шерзодга ўкрайиб қаради. — Нима деб сасиди тагин? Куздаги гапни айтгандир-да.

Шерзод Азимжон акага атайлаб учрашмаган, қўлидаги далиллар шусиз ҳам етарли эди.

Ҳозир уни бошқа нарса ҳайрон қолдирди. Раиснинг шу қадар беписандлик билан дангалига кўчганига ажабланди. Демак, у Шерзодни бир пақирга олмайди. Ёки ўзига қаттиқ ишонади. Бошқа гап бўлиши мумкинмас, Шерзод шунини ўйлаб, гаши келди.

— Мен домлани кўрганим йўқ, — деди қошини чимириб.

— Падар лаънати кўр-эй! — Раис бува лаби титраб сўқинди. — Ҳалиям колхоздан кўчириб юбормаганимга шукур қилсин кўр қори!

— Яхшимас, — деди Шерзод ўзини босишга уришиб. — Ҳамма болаларингизнинг саводини шу одам чиқарган. Кўзи кўрлиги домланинг айби эмас. Қолаверса... — Шерзод аввалгидан ҳам хотиржамроқ қилиб кўшиб қўйди, — домлани колхоздан кўчириб юборишга ҳаққингиз йўқ. Кесиби олинган томорқасини ҳам қайтариб берсангиз тузук бўларди, Раис бува.

Раис кескин бош кўтарди-ю, анчагача ўзига келолмагандек, Шерзодга тикилиб қолди. Унинг лаби учиб турар, тарғил кўзларида, тажанг юзида ҳам ҳайрат, ҳам ғазаб ифодаси бор эди. Чамаси, у кечагина «ўзининг» колхозида мол боқиб юрган бир боланинг бугун шундай тап тортмай олишаётганига ишонмас, айни пайтда унинг марказдан шикоят текширишга келган вакил эканини ҳам тушунар, шунинг учун амаллаб тилини тийиб турарди. Ниҳоят, у тилга кирди:

— Хўш, нима демокчисиз? — деди заҳарханда билан кўзларини қисиб. — Бизнинг айбимиз нима экан, ўрток шоир?

Шерзод Раис буванинг пиёла тутган қўли асабий титраётганини кўрди. Йўқ, у раиснинг қўрққанидан эмас, ғазабдан титраётганини тушуниб турарди. Шунинг учун янаям хотиржамроқ гапирди.

— Ҳали суяги қотмаган болаларни далага ҳайдаб чиқишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ, — деди яна чой қуя туриб. — Тўртинчи синф ўқувчилари ҳали она сути овзидан кетмаган болалар... Бунинг ўзингиз ҳам яхши биласиз.

— Ёза қолинг! — деди раис шартта унинг гапини кесиб. — Сиз шоирлар гапга уста бўласизлар. Консерватор раис техникани ишлатмай, қўл меҳнатига зўр беришти, денг. Планни бажариш учун болаларниям аямаяпти, денг. Оғзингизга келганини ёзаверинг!

«Гапни буриб кетишини қара, — ўйлади Шерзод унинг голибона киноясидан ижирғаниб. — Хушёр бўлмасанг, шилт этиб қўлингдан чиқиб кетади!»

— Мен унақа деб ёзмайман, Раис бува, — деди Шерзод совуққонлик билан. — Сиз консерватор раис эмассиз. Олий маълумотли мутахассиссиз. Техниканинг қадриниям ҳаммадан яхши биласиз. Планни бажаришнинг қойил қиласиз. Бунинг усуллари кўп.

— Бўлмаса, нима қил дейсан, ука! — раис жеркиб қаддини ростлади. У Шерзодни «ука», деб ўзига яқин тутгани йўқ. Шерзод ҳам буни тушунди.

— Маҳаллий кадр деган гапни шунинг учун ёмон кўраман, — деди пинагини бузмай. — Кўрдингизми, мени маҳаллий кадр ҳисоблаганингиз учун дағдағага ўтасиз. Ўрнимдан бегона одам бўлганида бунақа гаплашмасдингиз. Маҳаллий кадр қўли синса, енгининг ичига яшириб кетаверади. Шунинг учун баъзилар шунақа кадрларни яхши кўришади.

Раис Шерзоднинг куч-қудратини чамалаб кўрмоқчи бўлгандек, зимдан унга бошдан-оёқ қараб чиқди.

— Шаҳарга бориб, сояпарвар бўп қопсиз, — деди овози хириллаб, — қишлоқ боласи меҳнатга бўйин эгиши керак. Мен сояпарварларни ёмон кўраман.

— Ноинсофлик қилманг, Раис бува! — деди Шерзод ўйчан тарзда. — Қишлоқ боласи сизга нима қилиб берсин тагин?! Баҳор чиқиши билан пиллага қарашса, ёзда ўтоқ қилса, ягана қилса, уч ой куз умри пахта териш билан ўтса! Тагин нима ҳаққингиз қолди?

— Ишласин! — деди раис шиддат билан. — Меҳнат қилган билан одам ўлиб қолмайди. У ёғини сўрасангиз, ўша тўртинчи синф болаларининг орасида менинг ҳам ўғлим бор эди. Ўша куни мен унга ҳаммадан кўпроқ кўрак тердирдим. Термасин-чи, ичагини суғуриб оламан! Ўша иккита бола қатори менинг ўғлим касалхонага тушсаям ачинмасдим.

— Ишонаман! — Шерзод хўрсинди. — Ишонаман. Лекин боланинг биринчи галдаги вазифаси — ўқиш. Тўр-

тинчи синф боласини қор остидан кўрак тердиришга ҳақ-кингиз йўқ. Борингки, ўз болангиз бўлган тақдирдаям!

Раис бува шамани сепиб ташлади, пиёлани улоқтириб юборди. Пиёла филдираб бориб сўри четидаги кўрпача қиррасига урилди-да, тўнкарилиб қолди.

— Менга қара, ука! — деди лаблари пирпираб, — Менга оқбилак, текинхўрлар эмас, меҳнатсевар кадрлар керак, вассалом! Бу гапни қанақа тушунсанг, тушунавер. Мен бу ишни эл-юртни ўйлаб қиялман! Эндиям шундок қилавераман, чидасанг шу, чидамасанг катта кўча!

Шерзоднинг юраги гупиллаб ура бошлади... «Мунча керилади бу одам!» У ўзининг ранги ўчиб кетганини, яна юрак хуружи тутай деб турганини сезиб ўтирарди. Аммо бир амаллаб ўзини босди.

— Бўлиши мумкин... — У елкасини қисиб қўйди. — Лекин сиз фақат эл-юрт манфаатини ўйлаётганингиз йўқ-да, ўзингизниям ўйлаяпсиз-да! Иложи борица планни тезроқ бажарсангизу, мактов эшитсангиз. Мажлисларнинг тўрида ўтирсангиз! Ваъз айтсангиз! Орден олсангиз! Бўлмаса, қор остида қолиб кетган кўракни болаларга тердирасан, деб ҳеч ким буйруқ берганмас-ку, сизга. Тўғрими?

Раис хатлаб сўридан тушди.

— Ўх-ў, тилинг бурро-ку жуда! — У таҳдид билан Шерзоднинг рўпарасига келди. — Шуларнинг ҳаммасини чиндан ёзмокчимисан?!

Шерзод қўлидаги пиёлани бир чеккага қўйди-да, сўридан тушди.

— Начора, — деди тағин елкасини қисиб. — Мен сиз айтган маҳаллий кадр эмасман. — У Раис буванинг кўзига тик қараб, қўшиб қўйди. — Хайр.

— Агар шу нарсa газетангда чиқса отимни бошқа кўяман! — деди раис унинг кетидан бақириб.

— «Газетанг» деманг. Газета меники эмас! — Шерзод кескин бурилди-да, олма гуллари ёпишиб ётган йўлкадан тез-тез юриб кетди.

25

Шерзод самолётдан тушди-ю, такси ёллаб, Самарканд дарвоза даҳасига йўл олди. Эрталаб уйдан чиқаётганда аяси ўз қўли билан кўк сомса пиширган, «тўппа-

тўғри ойингга обориб берасан», деб тайинлаган эди. Шерзод Абдувоҳиднинг онасини ойи деб атар, иккала она болалари туфайли опа-сингил тутинишган, ҳамиша бир-бирларидан хабардор бўлиб туришар эди.

Шерзод чойхона олдида таксидан тушди-ю, вужудини осуда бир кайфият эгаллаганини ҳис қилди. Шаҳарнинг қоқ маркази бўлишига қарамай, бу ерда теран бир сукунат ҳукм сураб, самолёт товуши ҳам, аэропортнинг ғовур-ғовури ҳам, трамвай қўнғироқларининг асабий жаранги ҳам олис-олисларда қолиб кетганга ўхшарди. Эски шолча тўшалган сўрилар, тол шоҳидаги тўрқовоқни қаттиқ-қаттиқ силқитаётган бедана, чойхўрларнинг хотиржам суҳбати — ҳаммаси шаҳар шиддатидан кўра кўпроқ қишлоқ манзарасига ўхшайди. Тор кўчаларда қизалоқлар черта ўйнайди. Пастак, эгри-бугри деворлар орқасидан дарахтлар мўралайди. Аллаким оқ ёғ қиздираётган бўлса керак, димоққа ўткир, хушбўй ис урилади. Зилзиладан кейин бутунлай ўзгариб кетган Тошкент нафаси ҳали бу ерларга келиб улгурмаган, болохонадор уйлар ҳам, ёзда салқин, қишда илиқ бўладиган дарвозахоналар ҳам ўзига хос файз билан боқади кишига.

Шерзод жинкўчанинг охиридаги икки тавақали эшик олдида борди. Эшик ёнбошидаги силлиқланиб кетган эски ҳарракда қизил кофточа кийиб олган уч ёшлардаги қизалоқ сариёғ суркалган нон еб ўтирар, жажжи юзи, лаблари йилтираб кетганди. Унинг калта, сарғиш сочлари иккита қилиб ўрилган, бир ўримида қизил бантик боғдоғлик турар, иккинчиси аллақерда тушиб қолгани учун сочи диккайиб кетганди. Қизалоқ ҳар нон тишлаганида кўзларини юмиб олар, калишча кийган оёғини ликиллатиб-ликиллатиб кўярди. Бу — Абдувоҳиднинг қизи эди. Унинг хотини кетма-кет учта қиз тукқан, учинчи галда ҳам хотини «хижолат қилиб қўйгани» учун Абдувоҳид анчагача қовоқ-тумшугини осилтириб юрган эди. Ҳозир Шерзод беихтиёр шуни эслади-ю, мийиғида қулиб қўйди.

— Аданг қани, Муҳайё? — деди у қизчанинг ёғ тегиб ялтираб қолган юзидан ўпиб.

Қизча кўзларида кулги билан бош чайқади.

— Ман Муҳаймасман, Муҳай боғчада.

Шерзод қизчаларнинг отини доим адаштириб юради. Ҳозир ҳам шундай бўлганини ўйлаб кулимсиради.

— Э, бўлди, сен Сурайёсан-а?

Қизча яна бош чайқади.

— Сурай опасини эмвотти, — деди муҳим янгиликни хабар қилгандай киприкларини пирпиратиб. — Сурай жинни, а?

Шерзод кулиб юборди.

— Сен кимсан бўлмаса?

— Ман Зулайман.

— Э, сен Зулайҳосан-а! — Шерзод унинг қўлидан ушлаб скамейкадан туширди. — Юр, — деди қўшқанотли дарвоза томонга етаклаб. — Мен сенга миннама обкелдим.

Зулайхо икки қадамча юрмасиданоқ қўлини тортиб олди.

— Калишим тушиб қолди, — деди йиғламсираб.

Олдинма-кейин ҳовлига киришди. Бир қарашда шаҳар жойда шундай ҳовлининг борлигига кишининг ишонгиси келмасди. Ҳовли саҳни кенг, озода эди. Қоқ ўртасидан кесиб ўтган каттакон ариқ шарқираб оқиб ётар, бурчакдаги бир туп азамат ёнғоқ атрофга қуюқ соя ташлаган, кунгай қилиб солинган уйлар, айвонлар эскириб кетган бўлса-да, ҳали ҳуснини йўқотмаган эди. Ёнғоқ остида баланд супа ҳам бор эди. Супанинг устидаги ўтлар қириб тозаланган, четлари уваланиб кетмаслиги учун пишиқ гишт уриб текислаб қўйилганди. Талабалик йиллари Шерзод Абдувоҳид билан бу сўрида кўп тунаган. Икки ўртоқ серюлдуз осмонга тикилиб кўп хаёллар суришган.

Этак томондаги ошхонадан Абдувоҳиднинг онаси чиқиб келди. У бир қўлида хокандоз, бир қўлида супурги кўтариб олганди. Шерзод бу аёлни кўп жиҳатдан ўз аясига ўхшатар, ойи деб аташи бежиз эмасди. Аясидан фарқи шуки, Абдувоҳиднинг онаси тўладан келган, оппоқ, думалоқ юзли хотин эди. Шерзод Абдувоҳиднинг отаси ёшлигидаёқ уларни ташлаб кетганини эшитган, аммо суриштириб ўтиришнинг ўзи бемаънилик бўлишини билгани учун бу воқеалар тафсилотини сўрамаган эди. Фақат бир нарсани яхши биларди: Абдувоҳиднинг онаси битта ўғли учун умрини фидо қилган, ўттиз йил каштачилик фабрикасида ишлаган, ҳалол, жафокаш аёл эди.

Ҳозир ҳам Шерзод уни узоқдан кўди-ю, ариқ усти-

даги тахта кўприкчадан югуриб ўтди. Аяси бериб юборган сомса тўла тўрхалтани ерга қўйди-да, кўришишга кучоқ очган ойисининг бағрига кирди.

— Бормисан, қочқоқ болам! — деди ойиси унинг пешонасидан ўйиб. — Қишлоққа кетаётганингда нега учрашмадинг, кўпайгур!

— Шошиб турувдим, — деди Шерзод қизариб. «Эпложмасанг ёлгон гапириб нима қиласан, овсар!» деган фикр лип этиб хаёлидан ўтди. У қишлоққа кетиш олдидан келса бу аёл аясига албатта совға-салом бериб юборишини билар, шунинг учун атайлаб кирмаган эди.

— Аям сизга салом айтдилар! — деди у жилмайиб.

— Нима опкелдиз? — деди Зулайҳо Шерзоднинг қўлидан тортқилаб.

Шерзод қоғозга ўроғлиқ кўк сомсани оларкан, ойнаванд пешайвон эшиги очилиб, Абдувоҳиднинг хотини зиналардан тушиб келди.

— Уялмайсанми, Зулайҳо! — деди у қизчани қойиб, — амакингни нега овора қиласан?

У яқин келиб, Шерзод билан бош силкиб саломлашди. Гулдор халат кийиб, пешонабоғ танғиб олган бу жувон Абдувоҳидга иккита келар, забардаст, дуркун аёл эди. Шерзод бу дилкаш, содда жувонни худди ўз синглисидек яхши кўрарди.

Қайнона-келин дарров айвонга жой ҳозирлаб чой келтиришди.

— Абдувоҳид кани, ойи? — деди Шерзод чой ҳўпларкан.

— Биласан-ку, феълини! Эрталаб пат-патини миниб чиқиб кетганча ҳали дараги йўқ, ҳеч бўлмаса отдих кунлари уйда ўтирса-чи!

— Кеп қолар, — деди Шерзод уни юпатган бўлиб. Очик эшикдан қўшни хонага разм солди-ю, Абдувоҳиднинг хотини хонтахта ёнига ўтириб олиб, сабзи арча бошлаганини кўрди.

— Мен тураман, ойи! — деди ўрнидан қўзғалиб. — Ҳали уйга борганим йўқ.

У қайнона-келиннинг ҳар қанча ҳайҳайлашига қарамай, илдам юриб кўчага чиқди.

Йўқ, Шерзод уйга бормоқчи эмасди. Бир хоналик секциясида китоблардан бошқа уни кутадиган ҳамсухбат-и йўқ эди. У театрга боришга шошиларди. Зухрани кўриши кераклигини, кўрмаслиги мумкин эмаслигини ҳис қилар, шуни ўйлаган сайин баттар юраги ҳовлиқар эди.

Шерзод бировни ёмон кўрса, каттиқ ёмон кўрар, яхши кўрса бутун вужуди билан яхши кўриб қоларди. Бу сафар ҳам шундай бўлди. У Зухрани яхши билмасди, унга кўнгил ҳам қўйган эмасди-ю, аммо кўргиси келарди, вассалом!

Одатда, баҳорнинг бошланиши шунақа бўлади. Кечагина эриб битган қорнинг захи ҳали кетмасдан туриб, ариқнинг кунгай қирғоғида олтин тугмачадай ловиллаб очилган қокигулни кўриб хайрон қоласиз. Шу куниёқ уни совуқ уриб кетади, деб ўйлайсиз. Лекин эртасига қарасангиз, унинг ёнида яна битта қокигул очилади. Индинига сал нарироқда қорамтир-жигарранг ялпиз униб чиқади. Кейин тўсатдан бодом гуллайди. Кетидан ўрик новдалари гулга кўмилади. Шундай қилиб, яйраб-яйраб баҳор келади. Энди гул фаслини ҳеч қандай куч тўхта-тиб қололмайди.

Шерзоднинг кўнглидаги истак ҳам худди шунақа, арзимаган нарсадан бошланди. Зухра Фаридага ўхшаркан: бошқа ҳеч гап йўқ. Аммо вақт-соати етгандан кейин баҳор тўсатдан ёпирилиб келгандек, Шерзоднинг вужудидаги талпиниш ҳам унинг бутун оламини алғов-далғов қилиб юборди...

У Хадра бекатида автобусдан тушди. Апрельнинг ўрталаридан бошлаб кун қизийверади. Ҳозир ҳам чошгоҳ қуёши ловиллаб нур сочар, кун тўсатдан исиб кетган, ҳар эҳтимолга қарши плашини билагига ташлаб олган одамлар терлаб-пишиб газ сув автомати олдида навбат кутишарди. Узун, тўртбурчак ҳовуз шаклида ишланган фаввора биллур томчиларни осмонга отар, «ҳовуз» четидаги мрамар тўсиққа ўрнатилган қатор фонтанчалардан ҳам сув отилиб, ишқомга ўхшаш манзара касб этган эди. Унга қараб турган киши беихтиёр ечиниби, сув ишқоми орасига шўнғиб кетгиси келарди.

«Биллур гулга ўхшайди», деб ўйлади Шерзод фонтандан кўз узмай. У театрнинг жигарранг дарвозаси ол-

дига борганида юраги қаттиқ-қаттиқ ураётганини хис этиб, бир зум тўхтаб қолди. Кейин шахд билан юриб борди-да, қоровулхона эшигини очиб, ичкари кирди. Тахта тўсиқ орқасида ўтирган ёш, забардаст йигит ўрнидан турди. Эски стул унинг залварли гавдасини аранг тутиб турган экан шекилли, енгил тортгандек оҳиста гийқиллаб қўйди. Шерзод салом берди. Йигит истаристамас алик олиб, қовоғини солди.

— Йўл бўлсин?

— Отахон қанилар? — деди Шерзод унга жавоб бериб ўтиргиси келмай.

— Бугун ман исминдаман! — деди йигит зардали товушда. Унинг баркашдек соғлом юзи биров бехосдан тегиб кетса қон отилиб кетадиган даражада қип-қизил, бутун вужудидан куч ёғилиб турарди.

«Исминда бўлсанг, гавдангга хўп муносиб иш топган экансан», деб ўйлади Шерзод унга қаттиқ тикилиб. У чўнтагини ковлаб, ҳужжатини узатди, аммо гапирмади.

Қоровул йигит ҳужжатни синчиклаб текширди-да, қайтиб берди.

— Ҳозир испиктакл кўриги бошланди, — деди расмий оҳангда. — Залга кириш мумкинмас.

— Мен ҳовлида кутиб тураман.

Шерзод дарвозахонадан ҳовлига ўтиши билан олча тагида ётган Тарғил югуриб келди. Атрофида гир-гир айланиб думини ликиллатди-да, нари кетди.

Чамаси, чиндан ҳам янги асар кўриги бошланган, репродуктордан артистларнинг гап-сўзлари эшитилиб турарди. Театр томига чиқариб юборилган занглардаги ток япроқлари сийрак соя ташлаган, ариқ бўйидаги гулсафсарлар очилай-очилай деб турар, нарида саф тортган сиренлар узум шодасидай шифил кўкимтир қизғиш гунча туккан эди. Шерзод секин-секин бориб, олча тагидаги скамейкага ўтирди. Бу ўша ҳаррак эди. Ўшанда унинг бериги чеккасида ўзи, нариги чеккасида Зухра ўтирган эди. Ўшанда Зухранинг кулиб турган кўзларида ғалати ўт бор эди. Кейин... кейин Шерзод: «Яна келсам майлими?» деди. Зухра, «майлингиз», деб жилмайди... «Хўш, шу билан нима бўпти?» ўйлади Шерзод скамейканинг силлиқ тахтасини кафти билан чангаллаб. Хўп, Зухра репетициясини тугатиб чикди, дейлик. Сен у билан са-

ломлашдинг. «Мен келдим», деб илжайиб қўйдинг... Кейин у нима дейди? «Келган бўлсангиз барака топинг, яна нима дардингиз бор?» дейди. Шу билан тамом, вас-салом! Кимсан ўзинг? Нимага билар-билмас бировга осиласан?

У яна анча ўтирди. Репродуктордан ҳамон сахнадаги артистларнинг овози эшитилар, улар бакириб-чакиришар, йиғлашар, аммо Шерзод ҳеч нимани англай олмас эди. Ниҳоят, ўрнидан турди-да, ҳовлидан ўтиб, яна дарвозахонага келди.

Коровул унга қараб илжайиб қўйди-да, совиб қолган чойини хўплади.

Шерзод дўппига ўхшаш куббадор циркнинг мармар биноси олдидан ўтиб, тагин фаввора рўпарасига бориб қолди. Фаввора ҳамон шошилиб отилар, сув «ишкоми» салқин нафаси уфуриб турар эди. Шерзод кўча четида тўхтаганча ўша томонга ўтмоқчи бўлиб пойлаб турар, аммо йўлдан муттасил физиллаб ўтаётган машиналар оқими бир зум ҳам тинмасди. «Шуям фаввора бўлди-ю, — деб ўйлади фикрини. — Дам оладиган жойни машина йўлининг ўртасига жойлаштириб қўядими аҳмоқ бўлмаса! Одамлар хордик чиқарганидаям жон ҳовучлаб ўтириши керакми?»

Машиналар оқими бир зум сийраклашган эди, у югуриб ўша томонга ўтиб кетди. Гулзор четидаги камалакранг скамейкага бориб ўтирди. Сувнинг салқин нафаси юзига урилди. Фаввора атрофини ўраган пастак мармар деворча ҳўл бўлиб кетган, жажжи болакайлар чопкиллаб ўйнашар, сув зарраларига кафтини тутиб қийқиришар эди. Негадир Шерзодга фаввора аввалгидек чиройли кўринмади. «Доим шунақа бўлади, — деб ўйлади у қовоғини солиб. — Хамма нарса узокдан чиройли кўринади... Ким билсин, балки Зухрайам... Овсар-эй, ўзинг кимсан?»

Шу пайт у скамейканинг нариги бошида ўтирган хотин ўзига тикилиб қараётганини сезди-ю, беихтиёр бошини бурди. У қора костюм-юбка кийган аёлни дафъатан таний олмади. Кейин бирдан ўрнидан туриб кетди. Бу — Доктор опа эди.

— Сизмисиз, опа? — деди Шерзод салом бериб. — Кечирак, доим халат кийиб юришингизга ўрганиб қолган эканман, танимабман.

— Менам аввалига танимадим сизни. — Доктор опа Шерзодга бошдан-оёқ қараб чикди-да, майин жилмайди. — Умрингиз узок бўларкан. Тузукмисиз энди?

— Раҳмат! — Шерзод миннатдор бош силкиди. — Рауф Абдуллаевич яхши юрибдиларми?

— Яқинда Канадага бориб келдилар. Юрак касалликлари бўйича сессия бўлувди... Профессорнинг қизик одатлари бор. Қаерга борсалар энг аввал қабристонни зиёрат қиладилар, у ердаям шундай қилибдилар. Ҳамма жойдаям юрак хасталиги кўп экан, дейдилар.

— Начора, ҳаёт мураккаб, — деди Шерзод ўйла-ниб, — чигаллик бор жойда асабийлик бор.

— Ҳаёт мураккабмас, одамларнинг ўзи уни чигаллаштириб юборишади, ўғлим. — Доктор опа оппоқ сочларини кафти билан текислаб уф тортиб қўйди. — Ўзимизда айб кўп. Бир-биримизни кадрлашни билмаймиз.

Шерзоднинг кўз ўнгида Рауф Абдуллаевичнинг самий чехраси жонланди.

Кейин кишлогини, тажанг, кўрс Раис бувани эслади. «Ноҳақлик бор жойда асабийлик бўлмай иложи йўқ», деб ўйлади қалбида оғир юк ҳис этиб... Кейин кеча кишлоқдаги уйида ўтириб ёзган фелъетонини эслади. Бу нарса чиқса кетидан яна анча дилсиёҳликлар ёпирилиб келишини ўйлади. Устига-устак, атайлаб излаб келиб Зухрани тополмаганидан баттар асабийлашди.

«Начора, ҳаммаси бир-бирига боғлиқ», ўйлади фаро-муш бир тарзда.

Шунақа пайтларда доим кулиб турадиган Шоира эси-га тушди-ю, сўради:

— Шоирахон яхшимилар?

— Юрибди, ҳаммани куйдириб, — деди опа жилмайиб. — Шоира қурмагур тузук. Ўзини хурсанд қи-лишни билади.

Негадир ҳозир Шерзоднинг кўз ўнгида Шоиранинг кулиб тургани эмас, сочлари паришон тўзиганча бир нуқтага тикилиб ўтирган маъюс қиёфаси жонланди.

— Салом айтинг, — деди опага юзланиб.

— Айтаман. Раҳмат. — Доктор опа фаввора атрофи-да югуриб юрган болақайлар томонга қараб қичқирди. — Алишер! Буёққа кел, ҳаммаёғингни ҳўл қипсан.

Қисқа англи йўл-йўл кўйлак, калта иштонча кийиб олган малласоч болакай тап-туп қадам ташлаганча, шу томонга югуриб кела бошлади. Доктор опа скамейкадан туриб уч-тўрт қадам юрди. Энгашиб кучоғини очди. Болакай югуриб келиб уни «ачом» қилиб олди. Унинг малла сочлари Доктор опанинг оппоқ сочлари билан айқашиб кетди. Шунда Шерзод бу болакайни қаерда кўрганини эслади. Саккизинчи март куни Доктор опани қутлаш учун хонасига кирганида бу бола энди атай-чечак қилаётган эди.

— Қалай, неварам чопқиллаб юрадиган бўп қопти-ми? — деди Доктор опа болани кўтариб скамейкага қайтар экан. Унинг юзлари қизариб кетганди. Болакайнинг мовий кўзларида эса фақат гўдақлардагина бўладиган тиниқ бир ўт порларди.

Шерзод дафъатан ҳайрон бўлиб қолди.

— Неварангиз... — деди болага қараб.

— Дадасига ўхшайди-да, — Доктор опа Шерзоднинг фикрини уқиб жилмайди. — Дадаси эстон-да! Тўғрими, Алишер, дадангга ўхшайсан-а? — деди болани эркалаб.

Ўша куни Шерзод Доктор опанинг хонасида турган баланд бўйли, жингалаксоч йигитни эслади.

— Дадасиям кичкиналигида шунга ўхшарди. — Доктор опанинг кўзига жиддият чўкди. — Фақат жуда озгин эди, касалманд эди. Ленинград блокадасидан олиб келинган етимлар ҳаммаси шунақайди. Болам ўлиб қолади, деб жуда кўркқандим. Йўқ мана, ўзидан кўпайди, — Доктор опа ерга тушмоқчи бўлиб типирчилаётган болакайга бармоғи билан пўписа қилди. — Бўлди энди, уйга борамиз. Овқатланадиган пайт бўлди.

Шерзод Доктор опага гарангсиб қараб тураркан, бирдан ҳаммасига тушунди. Демак, ўшанда ўзи кўрган жингалаксоч йигит опанинг ўғли. Опа Ленинград қамалидан омон чиққан болани асраб олиб ўстирган. Бу — невараси.

Доктор опа неварасини кўтариб икки-уч қадам юрганидан кейингина Шерзод хаёлини йиғиб олди. Илдам ўрнидан туриб кўлини чўзди.

— Менга беринг, опа, кўчадан ўтказиб қўяман.

Шерзод Алишерни кўлига олиши билан бола унинг қулоғидан тортқилаб, кула бошлади. Чамаси, у «беминнат» қулоқ топиб олганига қувониб ҳадеб ғижимлар,

сийрак тишларини кўрсатиб қикир-қикир кулар, бундан Шерзоднинг ўзи ҳам завқланиб жилмаяр эди.

Кўчанинг нариги бетига ўтганидан кейин Шерзод болани ерга қўйди.

— Уйимиз якин, — деди Доктор опа жилмайиб. — Буёғига ўзимиз кетамиз. Раҳмат, амакиси...

У неварасини етаклаганча секин-секин юриб кетди. Шерзод шошқин оқим орасида оппоқ сочлари лип-лип этиб кўриниб қолаётган Доктор опанинг кетидан қараб тураркан, қалбида қандайдир илиқ, меҳрли бир туйғу уйғонди. Доктор опани шунча пайтдан буён таниб, қўлида шифо топиб бу аёлни билмаганига ўзи хайрон қолди. «Қизик, — ўйлади паришон бир тарзда. — Баъзан асарга мавзу кидирамизу уни ўзимиз кўролмай қоламиз. Нўноқ ёзувчилар!»

27

Бир соатдан кейин у тагин театр олдига қайтиб келди. Боядан буён хаёлида айланиб юрган фикр қатъий қарорга айланди. Нега энди шу ерга келганда Зухрани кўрмай қайтиб кетиши керак экан!

У юраги аввалгидан ҳам безовтароқ гурсиллай бошлаганини хис қилди-ю, югургудек бўлиб дарвозахона олдига келди. Қоровул йигит қаёққадир кетган, тўсиқ орқасидаги столда турган телефон муттасил жиринглар эди. Шерзод ховлига ўтди-ю, тўхтаб қолди. Чамаси, кўрик тугаган, артистлар чекка-чеккада тўп-тўп бўлиб туришар, баъзилари осмонга қараб кулишарди. Шерзод бир чеккада турган Зухрани кўрди. У беқасам нимча билан чарм юбка кийиб олган, қўлида қизил сумкача бор эди. Ёнидаги дугонаси унга ниманидир тушунтирар, Зухра диққат билан қулоқ солиб бош силкиб қўяр, сочлари силкиниб-силкиниб кетарди.

Шерзоднинг юраги отилиб кетгудек гурсиллай бошлади. Томоғи қақраб кетди. У қизни чақиришини ҳам, индамай тураверишини ҳам билмас, ўзининг кулгили, аҳмоқона аҳволга тушиб қолганини сезиб турарди.

Шу пайт Зухра тасодифан шу томонга қаради-ю, бирдан юзи ёришиб кетгандай бўлди. Кўзларида ўт порлаб, оҳиста бош силкиб қўйди. Шерзод эсанкираб қол-

ди. У ҳам бош силкиб жилмайди. Зухранинг дугонаси шу томонга қараб, нимадир деди. Зухра қошини чимирди. Шерзоднинг назарида унинг юзи қизариб кетгандек бўлди. «Сенга аталган гап бўлди», деб ўйлади кўнгли ғаш тортиб. У энди яна ҳам қийин аҳволда қолган эди. Ҳозир чиқиб кетса, шубҳали иш қилган бўлади. Кетмаса, яқин бориб, кимгадир, ниманидир гапириши керак.

Бу сафар ҳам Зухранинг ўзи уни мушкул аҳволдан қутқазди. У дугонаси билан тезгина хайрлашди-да, шу томонга юрди.

— Яхшимисиз? — деди Шерзод у яқин келиши билан. — Мен сизнинг олдингизга келгандим.

Зухра индамай жилмайиб қўйди. Шунда унинг тиник чехрасида, қоп-қора кўзларида яна ўша жозибали ўт порлаб кетди. Икковлари дарвозахонадан чиқишди.

— Кўрик яхши ўтдими? — деди Шерзод бояги гапни давом эттириб.

— Қишлоққа яхши бориб келдингизми? — Зухра ён-ламаси унга қараб қўйди.

Шерзоднинг ичида лоп этиб чирок ёниб кетгандай бўлди. У ҳали ҳамма нарсани чуқурроқ идрок этолмаса ҳам бир нимани тушунди. Демак, бу қиз унинг қаёқдалигини суриштирган. Демак... У қувончдан энтикиб кетди-ю, тўхтаб қолди.

Зухра келишган силлиқ оёқларидаги тўмтоқ пошнали туфлисини асфальт йўлга тез-тез босганча юриб борар, Шерзод эса турган жойида тўхтаб қолганди. Зухра бурилиб қаради.

— Нима қилди? — деди жилмайиб. Унинг овозида мулойим бир яқинлик бор эди.

Шерзод югуриб унга етиб олди.

— Мен ишхонангизга телефон қилган эдим, — деди Зухра жиддий оҳангда. — Янги спектакль кўригига таклиф қилмоқчийдим.

— Етиб келолмадим, — деди Шерзод ҳамон эсанкираб. — Ростини айтсам, сизнинг кўнғироқ қилганингизниям энди эшитяпман. Ҳали ишхонага борганим йўқ. — У бир зум ўйлаб турди-да, қўшиб қўйди. — Раҳмат сизга.

Зухра хайрон бўлиб елкасини қисди.

— Нима учун? — унинг кўзларида яна сеҳрли учқун чақнади. Шерзод унинг фақат спектакль кўриш учун

таклиф қилмаганлигини тушунди. Тушунди-ю, вужудида ажиб бир енгиллик ҳис этди.

— Ҳаммаси учун, — деди у билан ёнма-ён юриб бораркан, беихтиёр хўрсиниб.

Зухра индамади. Икковлари фаввора олдидан ўтишаётганида сувнинг салқин нафаси урилди. Шерзод кўксини тўлдириб чуқур нафас олди. «Мунча чиройли, — деб ўйлади «сув ишқомига» қараб. — Нурдан ясалган афсонавий дарахтга ўхшайди...»

Каттакон шаҳар одатдагидек бепарво, беписанд кўринар, одамлар оқими йўлкани тўлдириб борар, уларнинг ҳар бири ўз қувончи-ю, ўз ташвиши билан яшар, шу оқим ичида бораётган икки вужудда рўй бераётган сеҳрли галаёнларга ҳеч ким парво қилмасди.

Трамвай бекатида одам қалин, бетон супача устида оёқ қўйишга жой қолмаганди. Энг чеккада атлас кўйлак кийган икки қиз гаплашиб турар, ҳар қайсисининг кўлида катта-катта қилиб дасталанган лолалар бор эди. Лолалар шу қадар йирик, шу қадар ёрқин ловиллаб турардики, бекатдагиларнинг ҳаммаси беихтиёр ўша томонга қараб қўйишар, гўё кенг далаларда кезган баҳор нафасини ҳар ким ўзича ҳис қилиб, юрагида эрка туйғулар мавж ураётганга ўхшарди.

— Лолага чиқмаймизми? — деди Шерзод тўсатдан. Бу гапни жуда бемаврид, қўполдан-қўпол қилиб айтганини кейин тушуниб қолди. Аммо энди бўлар иш бўлган эди. — Бултур ҳам Қозоғистон томонга лолага боргандик, — деди у яна ўша оҳангда. — Тўғри, машина масаласи чатоқ. Ўртоғимнинг мотоциклида боргандим.

Зухра қошини чимириб Шерзодга бошдан-оёқ разм солиб чиқди. Чамаси, бу ёзувчи йигитнинг шу қадар тўпорилик билан таклиф қилишини кутмаган эди. «Тамом, — деб ўйлади Шерзод ўзини сўкиб, — тузукроқ гап топсанг ўлармидинг?»

— Билмадим, — деди Зухра елкасини қисиб. — Акам эрта-индин армиядан келиши керак. Шунга уйда иш кўп.

— Бу гап ўзидан-ўзи миямга келиб қолди. — Шерзод очигига кўчиб қўя қолди. — Агар хоҳламасангиз, чиқмаймиз.

Зухра жилмайди.

— Кўрармиз. Мен ўзим хабар қиламан. — У Шерзодга қўлини чўзди. — Менинг трамвайим келяпти, илтимос, кузатманг.

— Трамвайингиз тез келаркан. — Шерзод унинг назик қўлини оҳиста сикди. — Начора, хайр.

— Хайр! — Зухра эгик киприкларини туташтириб оҳиста бош силкиди. У тикилинч трамвайнинг орқа майдончасига чиқиб олгандан кейин қўлини баланд кўтариб шодон силкитди.

Шерзод узоқлашиб кетаётган трамвайга қараб тураркан, енгил энтикиб қўйди. Бугун унинг ҳаётидаги энг хушнуд кун эди.

28

«Нимага кузатманг дедим?» Зухра трамвайнинг орқа деразасидан қараб, бекатда қолган Шерзодни излади. Аммо энди дераза олдини одамлар тўсиб олган, ҳадеб мўралайвериш ноқулай эди. Трамвай тикилинч, тер ҳиди анқирди. «Нега йўқ дедим, — деб ўйларди Зухра яна ўзини қойиб. — Барибир кейинги бекатда тушаман-ку. Пиёда келаверсак бўлмасмиди».

...Эркаклар кўпинча аёллардан нолийдилар. Аёл кишининг қалбини тушуниш қийин деб, ҳасрат қиладилар. Начора, пинҳон нарсани тушуниш ҳамиша мушкул бўлади. Сирли нарсани билиш ҳамиша машаққатли бўлади. Бунинг учун аёл киши айбдор эмас. Қиз бола сирларини пинҳон сақламай нима қилсин? Аслини олганда ҳамма нарсанинг пинҳони ошкорасидан кўра кучлироқ бўлади. Балки шунинг учун ҳам қиз муҳаббати йигит муҳаббатидан кучлироқ бўлса ажаб эмас.

Зухра шу топда Шерзод билан ёнма-ён кетишни жуда хоҳларди! Аммо дилидагиларни сездириб қўйишдан чўчиди. Ўзининг авайлаб юрган пинҳон сирларини очиб қўйишдан кўрқди. Хали дарвоза олдида турган Шерзодни кўргандаёқ юраги бир қалқиб тушган, Шерзод билан тузукроқ гаплашишга жасорати етмаган эди. Шунини яшириш учун ўзини трамвайга ура қолди...

Зухра бундан икки ҳафта илгари — Шерзодни биринчи марта театр ҳовлисида кўрганида ҳам шунақа, гаплати аҳволга тушганди. У оилада ҳам, мактабда ҳам эркин ўсган, унча-мунча йигитларни писанд қилмас, анави

кандидатга ўхшаган ўзига бино қўйган мухлисларни бир тийинга олмасди. Шунинг учун бўлса керак, театрдаги энг «юлдуз» артистлар ҳам у билан эҳтиёт бўлиб гаплашишарди. Лекин Шерзодни кўрди-ю, негадир уни кўп эслайдиган бўлиб қолди. Қизик, бу йигит бир келди-ю, аллақанақа беш дақиқа ичида Зухра кўп йиллардан буён ўйлаб юрган муаммоларни лўнда қилиб тушунтириб бера қолди. Зухра ижро этаётган ҳолатнинг моҳиятини ҳам, актёр ҳар доим бировнинг кўрсатмаси билан иш тутаверса, ўзининг ижодкорлиги йўқолиб кетишини ҳам аниқтаниқ айтиб берди. Зухра ўшандан буён ўзининг ишига ўзи қандайдир танқидий кўз билан қарайдиган бўлиб қолди. Оқшом чоғлари хонасининг деразасидан кўчага тикилиб ўтирганида, тўсатдан кўз ўнгига ўша йигит келади. Уйда, ўз хонасида ўтириб, фортепьяно чалаётганда оҳанглар тўлқинида шу йигит қиёфаси қалқиб чиқади. Шиддатли чехрасида майин жилмайиш уйғониб, унга тикилиб қараб турганга ўхшайди. Шунда Зухра дадасининг кутубхонасини титкилаб, Шерзоднинг ҳикоялар тўпламини топади. Ўқиган сайин бу йигитнинг қандайдир жўшқин, жиловсиз туйғуларини ҳис этгандай бўлади. Репетиция пайтида ҳам рўпарасида Шерзод турганга ўхшайди.

Охири бўлмади. Ўтган чоршанба куни Зухра Шерзод ишлайдиган тахририятга қўнғироқ қилди. У Шерзодга шунчаки расмий оҳангда гапирмоқчи, янги спектакль кўриги бўлишини хабар қилиб қўймоқчи эди. Шерзод йўқ экан. У билан ишлайдиган аллақандай йигит Шерзоднинг қишлоққа хизмат сафарига кетганини айтди.

Бугун мана, Шерзоднинг ўзи келиб қолди. Аввалига Зухра уни асар кўригига келган, деб ўйлаган эди. Шерзод тўғридан-тўғри сизни кўргани келдим, деб қўя қолди. Буни эшитиб Зухра энтикиб кетди. Демак, томошага эмас, унинг олдига келган.

«Ғалати йигит! — деб ўйлади Зухра ғизиллаб бо-раётган трамвай деразасидан ташқарига тикилиб. — Томдан тараша тушгандай лолага таклиф қилганини-чи?» Трамвай аллақандай панжарали кўприк устидан тарақлаб ўтди. Зухра синчиклаб қаради-ю, хуши ўзига келди. Икки бекат нарига ўтиб кетибди-ку!

Трамвай тўхташи билан у шоша-пиша тушди. Бахтига рўпарадан бошқа трамвай келаётган экан. У орқага

кайтди-да, бозорга кирди. Бугун шанба бўлгани учун бозор гавжум, расталарда янги узилган кўкатлар иси анқир, сув солинган пақирларга тўлдириб қўйилган лолалар узокдан оловдай ёниб турар эди. Зухра резавор растасидан шовул, кўк пиёз, барра саримсоқ сотиб олди. Чўққисоқол чол ялпиз билан исмалоқ сотиб ўтирарди. «Бозорга чиқариб сотилмаган нарсаям қолмади ўзи, — деб ўйлади Зухра мийиғида кулиб. — Ялпизгача пул...» У мева растасига ўтиб олма, анор харид қилди. Гўшт бозоридан янги гўшт олди. Бозордан чиққанида кеча олган маошининг ярми тамом бўлган эди.

Улар Беруний кўчасидаги кўп қаватли уйда яшар эдилар. Зухра иккинчи қаватга кўтарилди. Қўлидаги иккита оғир-оғир қоғоз халтани ошхонага олиб кириб қўйди-да, халатини кийиб, аввал ошнинг сабзи-пиёзини бостирди. Кейин гарнитурларни, пианино, китоб шкафларини яхшилаб артди. Гидамларнинг чеккасини қайириб пол ювишга киришди.

Зухра уч кундан бери уйда ёлғиз. Дадаси Сулаймон Рустамович уч кун илгари чигит экишнинг нега кечикиб кетганини текшириш учун Қорақалпоғистонга кетган. Опалари бошқа шаҳарда туришарди. Аммо Зухра дадасининг шу бугун — 14 апрель куни албатта уйга етиб келишини биларди. Ҳар йили шу куни бу хонадонда оилавий тантана бўлади, унга биронта чет киши таклиф этилмайди. Бу тадбир ҳар йили беҳато ўтказилади. Бугун — Зухранинг онаси туғилган кун. У бундан тўрт йил илгари вафот этди. Агар ҳаёт бўлганда бугун эллик учга чиққан бўларди. Ана, меҳмонхонанинг тўрида унинг каттакон сурати илиғлик турибди.

Зухра полни ярақлатиб артар экан, увишиб қолган белини ўнглаш учун қаддини ростлади-ю, онасининг суратига яна бир бор қараб қўйди. Онаси атлас кўйлак кийган, бошланг, сочини чамбарак қилиб олган эди. Урушдан кейинги йилларда шунақа — сочини чамбарак қилиш расм бўлган экан. У бежирим лабларини қимтиб жилмайиб турар, гўё ҳозир бир нима деб гапирмоқчидай, қизини эркаламоқчи бўлаётгандай эди.

Зухра онасининг қаттиқ гапирганини, қойиганини ҳеч эслолмайди. Ҳозир бола-чақали бўлиб кетган иккита опаси ҳам, Ҳасан акаси билан ўзи ҳам оналарининг хийла маънос, сокин муомаласига ўрганиб қолган эди.

лар. Чамаси бу аёлнинг мана шундай оғир-босиқ бўлишида дадасининг ҳам ҳиссаси бор эди. Сулаймон Рустамович икковлари мактабда бир синфда ўқишган экан. Икковлари турмуш қуришлари билан уруш бошланган, Сулаймон Рустамович фронтга жўнаган. Икки йилдан кейин оғир яраланиб қайтиб келган. Хотини ёш бола билан ўралашиб қолган. Сулаймон Рустамович аввал райком котиби бўлиб ишлаган, кейин обкомга кўтаришган. Болалар кўпайган сайин оилавий ташвишлар ҳам кўпаяверган.

Зухра онасининг баъзан ярим ҳазил — ярим чин қилиб дадасига айтган гапларини эшитиб қоларди. «Ўзингиз раҳбар ходим бўла туриб мени ўқитмадингиз. Дипломим йўқ», дерди у кулиб. Сулаймон Рустамович тамомила жиддий қиёфада бош чайқаб қўярди. «Унақа деманг... Жамиятга яхши инсон етказиб беришнинг ўзи энг аъло диплом! Мана шу тўртта боланинг халққа фойдаси тегса, шунинг ўзиям катта бахт...»

Кўпинча «катта» одамларнинг боласи тантиқ бўлади, деб ўйлашади. Аммо бу оиладаги болалар ёшлигиданок меҳнатга бўйин эгиб ўсди. Қизлар чеварликни ҳам, пазандаликни ҳам ўрнига қўядиган бўлишди. Зухранинг катта опаси ТошМИни битирди. Хоразмга йўлланма олиб ўша ерга ишга борди. Ўша ерда ўз курсдоши билан турмуш қурди. Кичик опаси архитектор. Самарқандда яшайди. Зухра Театр рассомлик институтини битирди. Факат Ҳасаннинг иши юришмади. У геология факультетига имтиҳон топшириб ўтолмади. Икки йил разведка гуруҳиси билан Бойсун тоғларида ишлаб келди. Яна имтиҳон топшириб, яна йиқилди.

Ўша ташвишли кунларни Зухра яхши эслайди. Бу пайтда онасининг рак эканлиги аён бўлган, у тўшакка ёпишиб қолган эди.

— Шу болага ёрдам берсангиз бўлмайдами, тилаб-тилаб олган битта ўғлингиз-ку, — деди бир куни Сулаймон Рустамовични қойиб. — Бир оғиз айтсангиз, йўқ дейишмайди-ку.

Ўшанда Сулаймон Рустамович изтироб билан бош чайқаган эди.

— Илтимос қиламан, нима десангиз денг. Шу масалага мени аралаштирманг. Мен бировнинг ўрнига ўзимнинг ўғлимни тикиштиришни истамайман.

...Бу — онанинг энг охирги илтимоси эди. Бир хафтадан кейин у узилди. Балки Сулаймон Рустамович кейинчалик бу нарсани ўйлаб кўп изтироб чеккандир. Аммо сездирмади. Бу орада Хасан армияга кетди. Бунга Хасаннинг ўзи ҳам қувонди. Негаки, у ҳам отасининг феълени яхши билар, Сулаймон Рустамович фарзандларидан биронтаси бирон жойда «фалончининг боласи» эканини айтиб фойдаланишини асло истамас, бунга йўл ҳам қўймасди...

Зухра қирғичдан чиққан турпни тарелкага ёйиб солди. Кейин анорни кесиб, йирик-йирик доналарини текислаб турп устига сочди. Бунақа салатни Зухранинг ўзи ўйлаб топган, онаси унга «Лолазор» деб ном қўйганди. Хозир Зухра онаси энг яхши кўрадиган таомларни тайёрлар эди. Ошга атайлаб беҳи солди. Буниям онаси яхши кўрарди. «Лолазор» салатини столнинг ўнг ёнбошига — доим онаси ўтирадиган жойга қўйди. Дастурхонни энди тузатиб бўлган эди, эшик қўнғироғи жириглади.

«Дадам», Зухра югуриб бориб эшикни очди-ю, салом берди. Сулаймон Рустамовичнинг тўла юзлари терлаб кетган, зинапоядан тез кўтарилган бўлса керак, харсиллаб нафас оларди. У кўлидаги тўрхалталарни Зухрага тутаркан, кизининг пешанасидан ўпди.

— Яхши ўтирибсанми, қизим? — деди овози хириллаб.

Тиниқиб дам олмагани учун бўлса керак, унинг кўзлари қизариб кетган, қора костюмининг елкалари чанг эди.

«Тўғри даладан келяптилар, — деб ўйлади Зухра унга жимгина тикилиб. — Дадам бечорага оғир...»

Сулаймон Рустамович йўлакдаги табуреткага ўтирди, энгашиб қўнжли ботинкасининг боғичини ечди. Кейин оқсоқлана-оқсоқлана ваннахонага кирди. Зум ўтмай сувнинг шовиллагани эшитилди. Зухра ётоқхонага илдам кириб гардеробни очди, дадасининг фиштранг янги костюмини олиб каравот устига ташлаб қўйди. Кейин дадаси олиб келган тўрхалтадан қоқланган балиқ олиб, чиройли бўлаклади-да, дастурхонга жойлади.

Бир оздан кейин сочлари хурпайиб кетган Сулаймон Рустамович чиқди, индамай ётоқхонага кирди. Зум ўтмай янги костюмини кийиб чиқди.

— Опаларинг келмадими? — деди ўз ўрнига — стол тўрига ўтираркан.

Хар йили шу куни оила жамулжам бўлиши шарт эди. Аммо бугун негадир улардан дарак йўқ. Шунинг учун Зухранинг ҳам кўнгли чўкиб турарди.

— Кеп колишар, — деди у чой қуя туриб. — Узоқ жой, бошқа шаҳар. — Шундай деди-ю, хаёлидан бошқа бир ўй ўтди. «Дадам бошқа шаҳардан етиб келдилар-ку».

— Майли... — Сулаймон Рустамович чой ҳўплаб, пиёлани чеккага суриб қўйди. Сўнг бир нуктага тикилиб, узоқ сукутга чўмди. — Аканг-ку, армияда, — деди маъюс оҳангда, — опаларинг бирров келиб-кетса бўларди... Майли, — деди яна такрорлаб. — Онангни руҳи биздан рози бўлсин...

Бу гапни ич-ичидан тошиб келаётган титроқни босиш учун паст, осуда товушда айтди. Зухра шуни сезди-ю, томоғига бир нима тикилиб, хиппа бўғилиб қолди. Она-си билан отаси қанчалик оддий, қанчалик тўғри одамлар бўлса, уларнинг ўртасида шунчалик буюк бир куч бўлганини тушунди. Секин ўрнидан турди. Кўзида йилтирлаган ёшни сездирмаслик учун девор томонга бурилиб олди. Сервантнинг эшигини атайлаб тарақлатиб очди-да, нафис олча гулларининг тасвири туширилган японча сервиз орасидан лаган олди.

— Ошни сузаверайми? — деди дадасига қарамай.

— Сузавер, қизим... — Сулаймон Рустамовичнинг овози хириллаб чиқди.

Зухра қозон қопқоғини очиши билан беҳи ҳиди димоғига урилди. Шунда онасининг рангсиз, аммо кўркем чехраси кўз ўнгига келиб тагин кўнгли бузилди. Дадаси икковларининг бир-бирига қанчалик суяниб қолишганини ўйлади. Негадир кўз ўнгига Шерзод келди. «Қизиқ, ҳамма одамлар бир-бирига шунақа яқин бўлармикин?»

У лаганни дастурхонга қўйганда ҳам шу фикр хаёлидан нари кетмасди.

— Нимани ўйлаяпсан, Зухра?

Зухра чўчиб бошини кўтарди. Дадасининг ўзига синчковлик билан тикилиб ўтирганини кўриб эсанкираб қолди. Юзлари дув қизарганини ҳис қилиб кўзини олиб қочди.

— Хеч нима, — деди ерга қараб. У дадасидан кўп

нарсани яширмас, болалигидан шунга ўрганган эди. Аммо ҳозир хаёлига келган фикрдан ўзи уялди.

Сулаймон Рустамович ош устида турган беҳини чушт пичоғининг учига илиб, тахтача устига қўйди-да, чакқонлик билан бўлаклади.

— Ол, қизим, — деди беҳиларни ош устига босиб. Энди у аввалгидай вазмин, ўйчан бўлиб қолганди. — Эртага барвақт мазор бошига бориш керак, — деб қўйди ўша оҳангда.

29

Четдан қараган кишига касалхона осойишта жойга ўхшаб кўринади. Аммо унинг ҳам ўзига яраша тошу тарозуси бор. Буни касалхонада ишлаган одам билади. Айниқса, беморларни қабул қилиб оладиган бўлимнинг ғалваси кўп бўлади. Бировни «Тез ёрдам» машинасида олиб келишади, биров қўлида ордери билан жой бўшадини кутади.

Шоира кечаси шу бўлимда навбатчилик қилди. Кеча нотинч ўтди. Кўричак бўлиб қолган бир аёлни олиб келишди. Уни хирургия бўлимига жойлаб энди тинчиганда, яна икки кишини келтириб қолишди. Бир ўтиришда жанжал чиқиб иккови ҳам яраланибди... Шоира эрталаб туриб, сумкачасидан жажжи кўзгусини олиб қаради-ю, ранги сўлғин бўлиб қолганини кўриб, кўнгли чўкди. Унинг кўз ости салқиган, пешонасидаги чизик чуқурлашгандай эди. «Ўттизга чиқмасдан қариб қоляпман, — деб ўйлади билинтирмай уф тортиб. — Иш ҳам ўлсин, ташвишлари ҳам...»

У икки четида теракзор шовиллаб турган йўлакдан ўтиб бораётганида қуёш ёйилиб кетган, касалхона ҳовлиси гавжум бўлиб қолган эди. Иш куни бошланишига оз вақт қолгани учун врачлар шоша-пиша корпусларга кириб боришарди. Шоира рўпарасидан келаётган Доктор опани узокдан кўрди. Опа яшил кофта кийиб, бошыланг бўлиб олган, оппоқ сочлари тонг қуёшида ловиллаб кўринаётганга ўхшарди. У яқин келиши билан Шоира салом берди.

— Навбатчимидингиз? — деди Доктор опа тўхтаб.

Шоира бош ирғади.

— Ҳа, приёмный покойда эдим.

— Яхши дам олинг! — Доктор опа бурилиб йўлида давом этди. Шоира яна уч кадамча босган эди, орқадан опанинг товуши эшитилди: — Айтгандай, Шоирахон...

Шоира бурилиб қаради.

— Анави йигит салом айтувди сизга, — деди опа кулимсираб. — Самандаров-чи! Ўшани кўрувдим.

Шоиранинг юраги бир қалқиб кетди. У негадир Шерзодни тез-тез эслаб турарди.

— Раҳмат, — деди у одатдагидай кулиб. — Саломат бўлсин.

Доктор опа оҳиста қўл силкиб қўйди-да, теракзор хийбондан тез-тез юриб кетди. Шоира қоровулхонадан ўтиб бораркан, негадир кўнгли ғаш бўлди. Шерзоднинг салом айтиши билан ўзининг қариб қолаётгани ўртасида қандайдир беўхшов алоқа борга ўхшар, шу нарса-ни ўйлаган сайин нохушлик сезарди кўнглида. Умуман, унинг ҳаётида нохушликлар кўп бўлди. Ҳатто энг қувончли дамларда ҳам катта-кичик кўнгилсизликлар шодлигига заҳар қўшиб турди. Шоира бу нарсаларнинг кўпчилигида онаси — ўзининг туққан онаси айбдор эканини кейин тушунди. У отасини эс-эс танирди. Отаси кўп ичар, уйларида тез-тез уриш-жанжал бўларди. Онаси ресторанда ишлар, доим ишдан кеч қайтарди. У келгунча отаси ичиб маст бўлиб олар, кейин жанжал авжига чиқарди. Сўнг отаси қаёққадир ғойиб бўлди. Уйлари тинчиб қолди. Қизиқ, шундай бўлса ҳам Шоира отасини қўмсайдиган, хархаша қиладиган одат чиқарди. Бир куни дадам қанилар, деб йиғлади.

— Даданг ўлган! — деди ойиси ғазабдан кўзлари қисилиб. — Ўли-и-б қолган. Билдингми? Яна сўрайдиган бўлсанг, тилингни суғур-иб оламан!

Шоира дадасини бошқа суриштирмади. Аммо дадасининг «ўли-и-иб» қолмаганини тушунди. Онаси ишдан ҳамон кеч қайтар, қизалоқ қоронғи уйга қамалиб, қўрқа-писа онасининг келишини кутиб ўтирарди. Онаси эса доим ярим кечада келар, баъзан уни аллақандай «амакилар» кузатиб келишар эди.

Шоира эсини таниди. Мактабга борди. Шунда дадаси бекорга кўп ароқ ичмаганини, уйларида бекорга жанжал-тўполок бўлмаганини, дадаси бекорга уларни ташлаб кетмаганини тушунди. Шоиранинг онаси ёш эди.

Унинг олдига келишган бир йигит келиб турарди. У Шоирани синглим, деб чақирар, кўп меҳрибонликлар қиларди. Шоира ўнинчи синфни битирай деб турганда, шу йигит силаб-сийпаб туриб бир чанг солди-да, Шоирани бахтиқаро қилиб қўйди. Шоиранинг бахти бодом гулидай бемаврид очилди-ю, совуқ урган чечакдек қовжиради-қолди. Онаси бундан хабар топиб, сочини юлди. Йигит нозикроқ жойда ишларкан. «Ишхонангга хабар қилиб, уруғингни ўйнатиб юбораман», деб пўписа қилди. Аммо йигит бу очофат аёлнинг овзини қалин қилиб мойлади шекилли, она тинчиб қолди. Фақат энди унинг ўз қизидан тили қисик эди. У Шоиранинг олдида ўзини айбдор санар, топган-тутганини қизига ёпиштиришдан ўзга чораси қолмаганди. Энди Шоира ҳам онасининг тили қисик жойини тушуниб қолди. Ўзига алоҳида эътибор талаб қиладиган бўлди. Медицина техникумида энг чиройли, энг қимматбаҳо кийимни Шоира кияр, энг асил тақинчоқларни Шоира тақар эди. Онаси бўлса қизининг номини «оқлаб олиш» тараддудига тушиб қолган, «танжони носоғроқ» қизини амаллаб «эгасига топшириш»ни мўлжалларди.

Шоира техникумда ўқиб юрган кезларида шунақа одам топилди. Қурилишда монтажчи бўлиб ишлайдиган бир йигит унга ошиғу беқарор бўлиб қолди. Шоира уни кўпам яхши кўрмасди. Аммо бўлғуси куёв онасига маъкул тушди. Етимгина бола экан. Йигит Шоирани сидкидилдан севар, бу қиз учун ҳар нарсага тайёр эди.

Тўй-томоша бўлди. Онасининг таъбири билан айтганда «ҳамма иш ҳамирдан қил суғургандай ўтди-кетди». Ичкуёв бўлган бола меҳнатсевар, ҳалол йигит экан. Онаси ҳадеб битта гапни қайтарарди. «Хотин киши эрининг тиззасига ўтирса бас. Кейин елкасига миниб олиши ҳеч гапмас. Эрингни қўлга ол, қизим! Эрингни қўлга ол!» Шоира эрининг елкасига миниб ўтирмади. Тўғридан-тўғри бошига чиқиб қўя қолди. Негаки, у эрини ёқтирмас эди. Нимага ёмон кўришини, нимасини ёмон кўришини билмасди-ю, севмас эди, вассалом! Эри бўлса унинг чизган чизигидан чиқмас, чиройли, суюкли хотинининг ҳар бир сўзини бажо келтирарди. Бунга сайин Шоира уни ҳурмат қилиш ўрнига энсаси қотарди. Нега шунақа бўлаётганини ўзи ҳам анча кечикиб тушунди. Кейин билса

у одамларга ишончини йўқотган экан. Эрта хазон бўлган бахори ҳаққи, алданган умидлари ҳаққи ҳаётдан қасос олаётган экан.

Бунақа пайтда одам ҳадди сиққан кишисидан аламини олади. Шоира аламини кимдан олсин? Онасиданми? Нима фойдаси бор энди? Нима ўзгаради бу билан? У аламини эридан олди. Шоира қанча ситамкор бўлса, эри шунча итоаткор бўлиб борар, бунга сайин унинг баттар ғаши келарди.

Бу орада Шоира қизча кўрди. Эрининг оилага меҳри янаям ошди. Шу билан баробар Шоиранинг талаблари ҳам ошиб борди. У яхши кийинишни, ўйнаб-кулишни хоҳларди. Эрининг маоши қўлига тегмасдан қимматбаҳо кийим-кечаклар олиб қўяр, маош жонивор юлдуз кўрмай жон берарди. Эри қурилишда ишлагани учун унга икки хонали уй беришди. Янги уйга янги жиҳозлар олиш керак. Бу пайтда Шоира техникумни битириб, касалхонага ишга кирган, лекин олган маоши ўзидан ортмасди. Эрининг оладиган ойлиги ҳам қумга сингган сув томчисидай изсиз йўқолар эди. Буюкда онаси ғиш-ғиша қилади. «Эркак одам ҳам юз эллик сўм учун ишлайди-ми», деб тўнғиллайди. «Уйингда обстановканг йўқ», деб жаврайди. Охири онасининг ўзи куёвга қарз бериб гарнитур олдирди.

Энди икки гапнинг бирида қарз масаласи кўндаланг турадиган бўлиб қолди. Онаси бу билан ҳам тинчимади. Шоиранинг қулоғига бир гапни қайта-қайта қуйди. «Тилла йиғ, болам, тилла йиғ. Оғир кунингда жонингга тилла ора киради».

Шоира эрига зулмини оширди. Бора-бора эри икки сменада ишлайдиган, таътилда бировларнинг участкасида ғишт терадиган бўлди. Оилада пул хийла кўпайди. Аммо иштаҳа деган нарсаси ҳам ўпқонга ўхшайди. Кенгайган сайин кенгайиб кетаверди. Шоира эрининг озиб-тўзиб кетганини, эски-туски кийимларга ўралиб юришини кўрар, кўрган сайин ғаши келарди.

Худди шундай кунлардан бирида Шоира ўзи орзу қилган йигитни учратиб қолди. Техникумда бирга ўқиган дугонасининг тўйига борди-ю, косагуллик қилган йигит кўзига чўғдек кўринди. Шоира келин томондан вакил бўлиб ўйнади. Косагул йигит унга кўп хушомад қилди. Тўйдан кейин машинасида кузатиб қўйишни айт-

ди. Чиндан ҳам ярим кечада бу йигитнинг «Жигули»си Шоираларнинг уйи олдида тўхтади. Йигит кинорежиссёр экан. Яқинда янги фильмни суратга олаётганини, бош қахрамон ролига Шоира жуда мос келишини айтди. Йўқ, уни кинога олишгани йўқ. Аммо Шоира билан режиссёр ўртасида ажиб бир яқинлик пайдо бўлди. Ўз эридан тополмай юрган дадилликни, киборликни, қолаверса, машинани шу йигитдан топди. Шоира эрининг кун сайин чўкиб бораётганини кўрарди-ю, ўзи учун, фақат ўзи учун шунақа бўлаётганини тушунмас, тушунишни истамасди. Режиссёр хотинини ёмон кўришини, ажрашмоқчи эканини айтди. Шоира эрини баттар ёмон кўриб қолди. Энди унинг овқат пишириб ўтириши ҳам, Шоирадан олдинроқ бориб қизчасини боғчадан олиши ҳам хунук кўринарди кўзига. Хиёнатнинг ботқоғи тез чуқурлашади. Режиссёрнинг «Жигули»си Шоираларнинг уйи олдига ҳеч ҳайикмай келадиган бўлиб қолди.

Хунук гапнинг думи узун бўлади. Эри бу хангома-лардан дарак топди. Бир куни Шоира очилиб-сочилиб «Жигули»дан тушаётганида устига келиб қолди. Йигитнинг пиджаги Шоиранинг елкасида эди. Эр ҳаммасини тушунди шекилли, Шоиранинг юзига тарсаки тортиб юборди. Алам билан қорнига тепди. «Жигули» ғириллаб бурилди-ю, жуфтакни ростлаб қолди. Бу орада учинчи қаватдан Шоиранинг онаси югуриб тушди. «Золим» куёвининг дастидан дод устига дод солди. Аллақаёқдан етиб келган маст ўткинчилар «беғуноҳ» хотин кишига қўл кўтарган «номард»ни ерга ётқизиб ўласи қилиб тепки-лашди. Шоира ими-жимида уйга кириб кетди. Анчадан кейин тупроққа беланган, калтак зарбидан лаблари ёрилиб кетган эри уйга кирди. Шоира унинг жанжал кўтаришини кутиб турган эди. Йўқ, эри жанжал кўтармади. Каравотда ухлаб ётган қизчасини устига борди-да, энгашиб у юзидан-бу юзидан ўпди. Шунда икки томчи ёш кўзидан сизиб чикди, эрта ажин туша бошлаган юзида қотиб қолди. У Шоирага, қайнонасига бир-бир қараб, индамай чикиб кетди. Шу бўйи қайтиб келмади. Шоира эрининг қизчасини жонидан ҳам яхши кўришини билар, барибир қайтиб келади деб ўйларди. Йўқ, эри қайтмади. Бир куни суддан чақириқ қоғози келди.

Одатдагидек, суд «муштипар она»га — Шоирага ён босди. Эри икки хоналик уйини индамай топширди. Фа-

кат бир оғиз гапирди. «Кўрсатган хунарларингизнинг жавобини бир кун оларсиз, ахир», деди-ю этагини қокиб чикиб кетди. Шоира эридан кутулганига, эркин бўлганига шукур қилди. У бу хабарни айтиб режиссёрни суюнтирмоқчи эди. Қизик, режиссёр суюнмади. «Чатоқ кипсиз», деди, яқинда янги фильм олиш учун узоқ муддат билан бир ерга жўнаётганини айтди-ю, шу бўйи зим-зиё бўлиб кетди... «Томга чиқаман деб ўрага тушиб қолдим», деган гап бор. Шоира шунақа ахволга тушди. Шундагина, биринчи марта, «ёмон» бўлсаям эри борлигида дуруст яшаганини ўйлади. Яна бир куни қизик воқеа бўлди. Шоира қизини олиш учун боғчага борган эди. Қизи қум сепилган майдонда болалар билан ўйнар, бир болага қараб лабини чўччайтириб гапирарди:

— Адамла кесинла, этиб бераман. Битта урадила сани!

Шоиранинг юраги шунда яна бир зил кетди. Беихтиёр ўзининг болалигини эслади. Дадасини сўраб йиғлаганида онаси айтган гап қулоғи остида тагин жаранглаб кетди. «Даданг ўли-иб қолган, билдингми?»

Йўқ, у ўз боласига бу гапни айтолмасди. У қизчасини кучоклаб ўпди. Шунда хато қилганини, ўз қисматини боласига ҳам раво кўрганини ўйлаб сесканиб кетди. Эридан алиментни «куртдек» ундириб турган бўлсаям, ҳеч қанақа нафақа ота меҳрининг ўрнини босолмаслигини тушунди.

Қиш кунларининг бирида онаси тўсатдан фалаж бўлиб қолди. Бир оёқ, бир қўли ишламай саккиз ой шифтга қараб ётди. Қизик, онаси айтган олтин оғир кунда жонига ора кирмади. Унинг жонига одам ора кирди, Шоира ора кирди. Ким билсин, эрининг охи фалакка етдими ё адолат деган тарозу ўз ҳукмини кўрсатдими, хуллас, буёқда она азоб чекди, буёқда Шоиранинг тинчи йўқолди... Қизчасини ҳафтали боғчага берди. Уйдан кўнгли совиди. Шундай кунлардан бирида у эри билан тасодифан учрашиб қолди. Ўша окшом Шоира ишдан эртароқ чикди: қизчасининг туғилган куни эди. У боғчанинг пас-так дарвозасидан кирди-ю, айвончада қий-чув қилиб ўйнаётган болалар олдига борди. Улар орасида қизчаси йўқ эди. Шоира у ёқ-бу ёққа аланглади. Боғча чеккасида, шафтоли дарахтлари остидаги скамейкада ўтирган қизчасини кўрди. Қизча дадасининг тиззасида ўтирар,

қийкириб-қийкириб кулар эди. Аввалига Шоиранинг гаши келди. Аммо зум ўтмай, кўнглида илинжга ўхшаш нарса уйғонди. У ҳали ҳам бўлса эрини гаҳ деса қўлига қўндиришга ишонарди. Секин-секин юриб яқин борди. Борди-ю, эрининг юзида аллақандай бегона бир ифода-ни — хотиржамликни пайқади. Илгари у доим куйиб-пишиб юрарди. Энди чехрасида қандайдир сокинлик пайдо бўпти. Гўё у изтироб оловида ёна-ёна тобланган, тоблана-тоблана совиган эди. Шоира гапни узоқдан бошлади. Эри бу ерга келгани яхши бўлганини, қизчасининг ақли кириб қолгани, отасини сўроқлаётганини айтди, ёшликда ҳар хил гаплар ўтишини қистириб қўйди. Эрининг бир туки ҳам ўзгармади. Фақат бир оғиз сўз айтди:

— Ўсибсиз!

Шоира тушунмаган эди, тушунтириб берди:

— Янаям сурбетлашибсиз.

Шоира ичига олов тушгандай ловиллаб кетди. «Эркак зотининг уруғига қирон келсин», деб ўзича ҳукм чиқарди. Начора, бу билан унинг ҳаёти яхшиланиб қолмади. Шоиранинг уйга келишга юраги йўқ эди. Бола боғчада, уйда ҳеч ким йўқ. У кечалари уйғониб кетса, ўзининг ёлғизлигини ўйлаб эзилади. Тез қариб қолишдан даҳшатга тушади. Шунинг учун у ишдан юпанч ахтаради. Кун ора навбатчилик қилиб ўзини овутади. Ҳали Доктор опа Шерзоднинг саломини етказганда Шоира негадир яна ўтмишини ўйлади.

Иш куни бошланган, троллейбус бўшаб қолган эди. Шоира ўртадаги ўриндикда ўтириб бораркан, тагин кўз ўнгига Шерзод келди. Ўша — бундан бир ярим ой илгари бўлган воқеадан кейин у негадир бу йигитни кўп эс-лади.

Шоира бу йигитнинг нимасини ёктириб қолганини ўзи билмасди. Фақат шуни билардики, Шерзод йўлида учраган бошқа одамларга ўхшаб Шоирага шилқимларча осилмади. Шоира унинг юриш-туришида, ўзига муомаласида қандайдир покизаликни пайқади. У ҳамма бир-бирини алдайди, эркак зотига ишониб бўлмайди, деб ўйларди. Шерзод Шоирани ҳам, ўзини ҳам алдамади.

Шоира бир имо қилсам, ҳар қандай йигит оёғим остига йиқилади, деб юрарди. Кейин билса ўзини-ўзи оёқ-ости қилиб юрган экан. Ўша — ўзи ишонган, ўзи севган

режиссёр ҳам уни оёқости қилган экан. Шерзод бўлса уни ўзига танитди. Одатда, киши ўзгаларнинг нуқсонини дарров кўради-ю, ўз айбини ҳадеганда пайкай қолмайди. Вақт-соати етиб бирон нарса сабаб бўлса-ю, ўзига-ўзи бегона назар билан, четдан қарасагина нуқсонларини кўриб хайрон қолади. Шерзод билан учрашув ҳам Шоиранинг ўзини таниши учун баҳона бўлди. Ўшанда Шоира ўзининг бу йигитга муносиб эмаслигини билиб, уни ёмон кўриб кетди, аммо кўнглининг бир чеккасида унинг тўғри иш қилганини ҳис этди. Бу йигит ўзи билибми, билмайми, Шоирага бир нарсани эслатиб қўйгандек бўлди. Бу ахволда яшаб бўлмас экан. Шоира ҳаётда бахтини тополмаганлиги учун бировлардан қасос оляпман, деб ўйларкану ўзини-ўзи жазолаётган экан. Ўзгаларни ўйинчоқ қиялпман, деркану, ўзини-ўзи ўйинчоқ қилаётган экан. Ҳаётда бунақа яшаб бўлмас экан. Эртанги кун олдида ҳисоб бермасдан яшап нодонлик экан. Шоира буни ҳис этди-ю, ёш боладек самимий, аммо мағрур бу йигитга ҳурмати ошди.

...Шоира троллейбус бутунлай бўшаб қолганини кўриб, атрофга аланглади. Шундагина охирги бекатга келиб қолганини пайқади. Сумкасини кўтариб, шоша-пиша пастга тушди. Шундоқ бекат рўпарасида икки қаватли универмаг ойнаванд эшикларини очган, харидорлар чумолидай ғимирлашиб, кириб-чиқиб, туришар эди.

Шоира беихтиёр ўша томонга қаради. У байрам яқинлиги, бунақа пайтда ноёб моллар сотилиши мумкинлигини билади. «Жуда бўлмаса атир оларман», деб ўйлади ойнаванд эшикдан кириб бораркан. У французча атирларни яхши кўрарди, аммо уни топиш анча машаққат эди. Шоира ичкари кирди-ю, газлама бўлимида навбат кутиб турган хотин-халажнинг хаяжонли шовқинини эшитиб, ўша томонга юрди. У адашмаган экан: газлама секциясида хонатлас берилаётганининг устидан чиқиб қолди. Навбатга турди. Одам кўп эмас, нари борса ўттиз-қирқ киши турарди. Кўк ласдан халат кийиб олган тилла тишли сотувчи қиз чаққонлик билан газ чўпини ўйнатар, навбат кутаётганлар эса бунақа ноёб нарса пештахтага камдан-кам чиқишини ўйлаб хаяжонланиб тирчилашар эди.

— Кўп берманг! Ҳаммага етсин! — деди кимдир қичқириб.

Бошқалар ҳам шовқин солишди.

— Шундоқ қилинг, синглим!

— Биз ҳам бенасиб қолмайлик.

Сотувчи қиз уларнинг маслаҳатисиз ҳам ишини билиб қилар, ҳар кишига икки кийимликдан ортиқ атлас бермасди. Навбат кутаётганлар буни кўриб анча тинчиб қолишди. Лекин атлас олиш барибир уларга насиб қилмади. Шоиранинг навбати етишига беш-олти киши қолганида сотувчи қиз тилла тишини ярақлатиб, ниҳоятда мулойимлик билан огоҳлантирди:

— Очередга турманглар, атлас тамом бўлди.

Харидорлар шовқин-сурон кўтариб юборишди. Сотувчи қиз икки кафти билан қулоғини беркитиб олган, тилла тишини ялтиратиб ҳадеб жилмаяр эди.

Ниҳоят, ичкаридан худди қизникига ўхшаш кўк халат кийган йигит чиқиб келди.

— Нима гап? — деди мулойимлик билан. — Мен завсекцияман.

Харидорлар яна шовқин кўтаришди:

— Нега тамом бўлади. Энди икки тўп сотдинглар-ку!

— Атлас тамом бўлди, — деди бўлим мудирӣ осойишта оҳангда. — Эрта-индин яна келиб қолади.

Харидорлар кўнишмади. Яна тўполон бўлиб кетди. Биров шикоят дафтариини сўради. Биров арзнома ёзамиз, деди.

— Редакцияга ёзиш керак! — деди кўринишидан ўқитувчиларга ўхшаган аёл аччиқланиб. — Жуда хаддидан ошиб кетди булар!

Шоиранинг кўз ўнгига ярқ этиб Шерзод келди.

— Бўпти! — деди. — Ҳаммамиз қўл қўямиз!

У универмагдан чиққанида терлаб кетган, асабийлашганидан бўлса керак, қулоқлари шанғиллар, оёқларида мадор қолмаган эди.

Шоира қизишиб кетиб, харидорларнинг шикоят хатини таҳририятга олиб беришни зиммасига олгани учун энди афсусланди. «Қандоқ бораман, — деб ўйлади шикоятни буклаб сумкасига соларкан. — Нима деб кираман?»

Аммо у ваъда қилиб қўйган, энди бормаса бўлмас эди. У эртага боришга қарор қилди.

Кеча Шерзод нашриёт билан тузган шартномага биноан янги тўпламининг қалам ҳақини олди. Кассада чикибоқ марказий телеграфга кирди. Байрамни ўтказиш учун ўзига юз сўм олиб қолди-да, қолган пулнинг ҳаммасини қишлоққа — синглисининг номига жўнатди. Аяси қанчалик қувонишини, қанчалик дуо қилишини кўз ўнгига келтириб, ўзиям суюниб кетди. Бугун эса фельетон босилиб чиқди. Шерзод иш шунчалик тезлашиб кетишини кутмаган эди. Кеча у фельетонини топшириши билан муҳаррир ўқиб чиқди-ю, навбатдаги сонда босишга топшириқ берди. У аллақандай кенгашга кетаётган экан. Муҳаррир фельетонни ўзи борида ҳал қилиб кетишни истаганини Шерзод тушунди. Бунақа ишлар «зам»га қолса мужмаллашиб кетишини, чамаси, муҳаррирнинг ўзи ҳам билар эди.

Шерзод эрталаб барвақт турди-да, гастроном олдидаги дўкончадан газета сотиб олди. «Мактабнинг хўжайини ким?» деган фельетон тўртинчи саҳифада босилган эди. Шерзод автобусда кетаркан, уни яна синчиклаб ўқиб чиқди. Раиснинг кўп йиллардан бери мўл ҳосил етиштиришга уриниб келаётгани, ишнинг кўзини биладиган одам эканлиги таъкидлаб ўтилган, аммо ўзига ортиқча бино қўйиб юборгани, одамларга зуғум ўтказаетгани танқид қилинган эди. Шерзод ўзининг бефараз ёзгани, ҳеч кимга қора бўёқ суркамаганига яна бир бор ишонч ҳосил қилиб, қувонди.

Аммо қувончи узоққа бормади. У саккизинчи қаватга чиқиши билан котибага рўпара келди.

— «Зам»нинг олдига киринг, дарров! — деди котиба Шерзоднинг йўлини тўсгудек бўлиб.

Шерзод хаёлан кулимсираб қўйди. Муҳаррир ўринбосари ёши олтмишларга борган, ўзи ҳам, феъли ҳам ғилдиракка ўхшаган дум-думалоқ киши эди. У бошини шифтга, оёғини ерга тегизмай юришга ўрганиб қолган, ўзини соясидан ўзи қўрқарди. Муҳаррир борлигида «зам»нинг бор-йўқлиги асло билинмас, аммо муҳаррир бирон ерга кетиб, иш «зам»нинг зиммасига тушса, ҳар куни мажлисбозликлар бошланарди. «Зам» бу билан бир томондан ўз ҳукмини кўрсатиб қўйишга, иккинчи томондан ҳар эҳтимолга қарши юкни ходимларга ортиб,

ўзи бир чеккага чиқиб олишга уринар эди. Шерзод бунинг сабабини яхши билади. «Зам» хато қилиб қўйишдан қўрқар, ҳамиша ҳамма иш сип-силлиқ бўлишини хоҳларди. Ҳозир ҳам у шуни ўйлади-ю, жилмайиб сўради:

— Мажлиси?

— Йўк! — котиба кескин бош чайқади. — Битта ўзингизни чақиряптилар. Боядан бери уч марта сўрадилар.

«Фельетон масаласида чақирган». Шерзоднинг хаёлига лоп этиб шу фикр келди-ю, ҳамон қўлида турган газетани буклаб, пиджагининг чўнтагига солди. «Мухаррир келиб-келиб шу пайтда сафарга кетганини қаранг, ҳамма нарсаси шунақа, аксига олади ўзи!»

«Зам»нинг кабинети ўзига хос қилиб безатилган эди. Ерга гилам поёндоз тўшалган, стол устида қадимий мармар сиёхдон, чойнак-пиёла турарди. Чарм креслога оқ филоф қопланган, креслонинг ўтиргичи юмшоқ бўлишига қарамай, «зам» уйидан махсус гардишсимон ёстиқча тиктириб келган, шу ёстиқчани тагига қўйиб ўтирарди. Ҳозир ҳам у кресло суянчиғига елкасини ташлаганча, газета ўқир, қабарик кўзойнак ортида кўзлари ғайритабиий даражада катта-катта қўринарди. У юм-юмалоқ юзига ғоят жиддий тус бериб, тўртинчи саҳифани кўздан кечирарди. Шерзод бир қарашдаёқ унинг фельетонга тикилиб ўтирганини пайқади. Секин салом берди. Мухаррир ўринбосари кўзойнагини йилтиратиб, бош силкитиб қўйди-да, «бу ёққа ўтиринг», дегандек имо қилди. Шерзод дераза ёнидаги стулга келиб ўтирди. «Зам» яна диққат билан фельетонни кўздан кечиришга тушди. У ҳеч нима ўқимас, чамаси Шерзодни бошлаб сўкишга шайланар, аммо гапни нимадан бошлашни билмас эди.

— Чақирган экансиз! — деди Шерзод, ниҳоят, тоқати тоқ бўлиб.

«Зам» кескин бош қўтарди. Кўзойнагини олди-да, қарс этиб столга ташлади.

— Сиз нима қилиб юрибсиз ўзи? — деди жеркиб. — Сизни деб қачонгача гап эшитамиз бизлар?

«Оббо, — деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай. — Анча қовуради шекилли!»

— Йўк, бунақа ишларни атайлаб қиласиз шекилли, сиз!

У «сиз» сўзини гижиниб, кесатиқ билан таъкидлади.
— Навбатчи бўлганингизда хато ўтказиб юборасиз! Саҳифа ўқиётганда аллақандай асарларингизнинг сюжети ўйлаб ўтирасиз!

Шерзод касалхонага тушиш олдидан ўтказиб юборган хатосини «зам» ҳали унутмаган экан. Яна шуни эслатиши Шерзоднинг гашини келтирди.

— Бу гапни аввалги мажлисда айтгансиз! — деди у «зам»нинг сўзини бўлиб.

«Зам»нинг лаблари титраб, сип-силлиқ, лўппи юзига қон урди.

— Манави-чи! — деди фельетон босилган саҳифани кафтининг орқаси билан шапатилаб. — Ҳамма ишни расво қилиб қўйибсиз-ку. Ким жавоб беради бунга!

— Нима бўпти? — деди Шерзод хотиржам гапиришга уриниб.

— Яна нима бўпти дейди-я! — азбаройи тутакқанидан «зам»нинг юзи баттар қизариб кетди. — Кимга осилаётганингизни биласизми? Ким билан олишаётганингизни биласизми, ўзи?! Арзимаган гапни баҳона қилиб, бутун республикага таниқли одамни фельетон қилиш шартмиди!

«Раис бува ишга киришибди, — деб ўйлади Шерзод «зам»дан кўз узмай. — Питиллаб қопти! Гап таъсир қилибди, яхши!»

«Зам» ҳамон қўлларини асабий силкитганча, шанғиллаб гапирар, раиснинг машхур одам эканлиги, шундоқ одамни фельетон қилиш мутлақо нотўғрилиги, мабодо муҳаррир буюрган тақдирдаям бу ишни қилмаслиги кераклигини гапирар эди. «Раиснинг таги бақувват, шундан кўрқяпман, деб қўя қолмайдими, бу! Нима қилади гапни чўзиб?» — деб ўйлади Шерзод дераза томонга қараб.

Ҳаво булут эди. Нашриёт ҳовлисидаги терак шохлари асабий силкинар, дарахт остида турган кабоб кўрасидан тутун буруқсаб ҳавога таралар эди. Шамол борган сайин кучайиб, яхлит деразанинг аллақаеридан ғуриллаб кирар, шифтдан ергача осилиб турган қия очик дарпарда охиста силкиниб қўяр эди. Шерзод деразанинг ташқари томонида, силлиқ алюмин соябон бурчагида хурпайиб ўтирган мусичани энди кўрди. Мусича бир бурчакка қисилиб олган, шамол кучайган сари момик

патларининг ораси очилиб кулранг тусга кирар, ингичка оёқлари билан соябон қиррасига ёпишганча, мункиб-мункиб кетар, мунчокдек кўзини жавдиратиб атрофга қараб қўяр эди. Шамол эса кучайгандан кучайиб борар, мусича сирғалиб-сирғалиб кетар, алюмин соябон қиррасига янаям маҳкамроқ ёпишарди.

— Мен билмайман! — деди «зам» столни кафти билан шапатилаб. — Ўртоқ Самандаровнинг хатоси учун мен жавоб беришни истамайман, тушундингизми? Яқинда махсус комиссия бу масалани обкомда муҳокама қилади. Бюро мажлисига ўзингиз борасиз. Ана ундан кейин обрўли одамларни фелъетон қилиш қанақа бўлишини билиб қўясиз. Бу сизга ошиқ-маъшукларнинг ўпишишини тасвирлаб роман ёзиш эмас!

Унинг охирги гапи Шерзоднинг ҳамиятига тегди. «Зам» негадир бадийий асар ёзишни енгил-елпи иш деб ўйлар, ёзувчиликни хийла майна қилиб гапирарди. Авваллари Шерзод буни сезса ҳам эътибор бермаганди. Ҳозир жим туrolмади.

— Бўпти, — деди ўрнидан туриб. — Бюрога албатта қатнашаман. Мен фелъетонни билар-билмас ёзган эмасман. — У «зам»нинг юмшоқ креслосига имо қилди. — Бу жойни ҳеч ким сиздан тортиб олмайди. Қўрқманг! Пенсияга чиққунингизча шу жой сизники! — У «зам»нинг юмалоқ юзи бир томонга қийшайиб, ғайритабиий чўзилиб кетганини кўрди-да, янаям хотиржамроқ овозда кўшиб қўйди. — Ёзувчилик масаласига келсак, сиз унга тил тегизманг. Илтимос.

Шерзод эшик олдига борди-ю, «зам»нинг илон қаққандек сапчиб ўрнидан туриб кетганини кўрди. Аммо тўхтамади. Йўлакка чиқиб, эшикни қарсиллатиб ёпди.

31

Шерзод биринчи рейсга билет олганди. Аксига олиб, самолёт кечикиб учди. «Як-40» Фарғона аэропортига қўнганида соат тўққиздан ошган эди. Шерзод такси топиб, обкомга етиб келгунча яна бир соатча ўтди. Обком биноси олдидаги гулзорда чечаклар тонг қуёшининг нурида ловиллаб порлар, асфальт майдонча чиннидай қилиб супурилган, қатор-қатор енгил машиналар ярақлаб турарди. «Чаток бўлди, — деб ўйлади Шерзод зиналар-

дан шоша-пиша чикиб бораркан. — Кечикдим. Асли поездда келаверсам бўларкан».

Кеча кечкурун «зам» уни чақиртириб, шошилинч Фарғонага боришни буюрди. Фельетон юзасидан текшириш ўтказган комиссия эрталаб обком мажлисига йигилишини айтди. «Эҳтиёт бўлинг, — деб қайта-қайта тайинлади. — Бу жуда нозик масала. Тағин қовун тушириб, бизни маломатга қолдирманг».

Шерзод алланечук сукунат чўккан йўлакдан ўтиб бораркан, тағин ўзини койиди. «Жуда хунук иш бўлди. Сендан бошқа ташвиши йўқми бу одамларнинг!»

У обком котиби ўтирадиган қабулхона эшигини очдию, энг аввал Раис бувага кўзи тушди. Раис шундоқ эшик рўпарасида — дераза олдида тик турар, қора костюм кийиб, ҳамма орденларини тақиб олган эди. Шерзод бир лаҳза тўхтади-ю, енгил нафас олди. «Ҳали бошланмабди». Раиснинг рўпарасида тарашадек озғин бир киши турар, афтидан, икковлари суҳбатлашаётганларида Шерзод кириб, гапнинг белига тепганди.

Раис бува Шерзодни кўриши билан ранги ўчди.

— Ана, келди! — у ияги билан имо қилиб Шерзодни кўрсатди. Шерзод унинг беписандлик билан гапирганини билиб ғаш келди-ю, аммо индамади. Раиснинг суҳбатдоши худди жиноятчига қарагандек Шерзодга кўзини олайтириб қараб қўйди.

— Қийинчилик йилларида озмунча ёрдам бердимми буларга! — деди раис овозини баландлатиб. — Тўйғизганнинг қорнига тепиш, деб шуни айтади-да!

Шерзод ижирғаниб юзини ўгирди. У бурчакда ўтирган аёлни энди кўрди. Сочларига оқ оралаган аёл столни оҳиста тақиллатди-да, дашном берди.

— Ўртоқлар, ичкарида мажлис кетяпти!

Раис, лаблари пир-пир учганча Шерзодга еб юборгудек қараб қўйди-да, нари кетди. Унинг вазоҳати ёмон эди. Ора-чора Шерзодга имо қилиб, суҳбатдошига алланималарни тушунтирар, суҳбатдоши ҳам бош силкиб, унинг гапини маъқуллар эди. Мана шу вазмин сукунат, раиснинг ўзини тутиши таъсир қилди-ю, Шерзоднинг елкасидан аллақандай юк боса бошлади. «Шунча одамни ташвишга солдинг, — деб ўйлади ўзини қойиб. — Шунча одамнинг вақтини олиб ўтирибсан». Кечадан бери унинг ўзи тан олишни истамай хаёлидан қуваётган шуб-

халар яна ёпирилиб келди. «Балки «зам» тўғри айтаёт-гандир. Балки Раис буванинг камчиликларини ошириб ёзгандирсан. Нима бўлгандаям бу одам хўжаликни оёққа турғазгани рост-ку! Шунча шон-шухратга бекорга эга бўлмагандир? Нимаики қилса колхоз учун, пахта учун қияшти-ку! Бу ердагилар биринчи галда унинг хизматларини ҳисобга олишмайдимиз?»

Вақт имиллаб ўтар, девордаги соат чиқиллаб, фурсат ўтишини баттар секинлаштираётгандек бўлар, бундан Шерзоднинг гаши келар эди.

Нихоят, эшик очилиб, ичкаридан уч-тўрт киши чиқди. Котиба раисга имо қилди.

— Кираверинглар.

Аввал Раис бува билан бояги суҳбатдоши, уларнинг кетидан Шерзод ичкари кирди. Хонада ўн-ўн икки киши ўтирар, кабинет жиҳозлари оддий эди. Деворга вилоят харитаси илиб қўйилган, бурчакда байроқ турарди. Шерзод стол тўрида ўтирган обком котибини таниди. Кулча юзларида деҳконча содда бир ифода акс этиб турган, доим дўппи кийиб юрадиган бу йигитни у илгари ҳам уч-тўрт бор кўрган, аммо гаплашмаган эди.

Обком котиби гапни лўнда бошлади:

— Республика газетасида «Мактабнинг хўжайини ким?» деган фельетон босилган эди. Шу фельетон юзасидан обком комиссияси текшириш ўтказган. Комиссия ҳисоботини эшитсак...

Энг аввал қисқа энгли катак қўйлак кийган семиз бир киши сўз олди. Шерзод аввалига эътибор бермаган экан. Ўрнидан турганидан кейин уни таниди. Шерзод бу одамни колхоз шийпонида Раис бува билан бирга кўрганди. Хона салқин бўлишига қарамай, бу киши қизариб-бўзариб кетган, каттакон рўмолчаси билан хадеб юзларини, йўғон бўйнини ишқалаб-ишқалаб кўярди.

— Ўртоқлар! — деди у қандайдир тантанавор оҳангда. — «Тиниксой» деганда биз энг илғор колхозни тушунамиз. Бу колхоз фақат районда эмас, бутун вилоятда планни доим биринчи бўлиб бажаради. Мана, энг свежий мисол: бу гал ҳам колхоз посевнойни биринчи бўлиб бажарди. Шундоқ одамни бутун республикага дўм-бира қилиш яхшимас.

Шерзод мажлиснинг бунақа оҳангда бошланишини кутмаган эди. Қизик, бу одамнинг далиллари чўчитиш

ўрнига қайсарлигини қўзғади. «Яна ўша гап, яна ўша қалқон! — деб ўйлади бояги кишидан қўз узмай ўтираркан. — Обкомда шунчалик суянчиғи бўлганидан кейин Раис бува керилмай ким керилсин?» Шерзод шуни ўйлади-ю, кўнглини кемириб турган шубхалар тарқалди. «Йўқ, сен тўғри иш қилгансан. Ҳақ гапни айтгансан. Қачонгача одамлар фақат бугунни ўйлаши керак. Нега энди эртанги кунни ўйламаслик керак!» Унинг томоғига яна ўша гапни келтирадиган илиқ бир нарса тикилди. Қулоқлари шанғиллаб, юраги ура бошлади. Энди у семиз кишининг гапларини эшитмас, эшитишни истамас эди.

Навбатдаги сўз бояги тарашадек озғин кишига берилди. Бу одам вилоят ижроия қўмитасида ишлашини Шерзод энди билди.

— Фактларни текширганда, ўртоқ Самандаров, — у Шерзодга имо қилиб қўйди, — бизга бир оғиз маслаҳат солсангиз бўларди. «Тиниксой»нинг раиси вилоятда энг тажрибали раҳбарлардан. Ишнинг кўзини билади. Илмли, тажрибали ходим, техникадан аъло даражада фойдаланади. — У ўтирганларга бир-бир қараб чиқди-да, овозини баландлатди. — Бунинг устига «Тиниксой» колхозида кейинги пайтларда мисли қўрилмаган ишлар қилинди. Хонадонлар газлаштирилди. Ҳар уйда телевизор бор. Янги мактаб қурилди. Колхоз мактабга доим қўмак бериб туради. Шундай экан, мактаб ҳам колхозга ёрдам бериши керак-да! Анави ўқитувчидаям айб қўп. Раис билан жанжаллашиб қолган экан, шуни редакцияга ёзиб дoston қилиб ўтириши шартмиди? Андиша деган нарса бўлиши керак одамда!

Шу ерга келганда Раис бува чидолмади шекилли, ўтирган жойида гап ташлади:

— Ифвогар-да, кўр қори! Ўзи хемирининг ишини қилмайди, ишни дўндириб қўйганни кўролмайди.

Обком котиби қўлидаги ручка билан столни тақиллатди.

— Яна гапингиз борми? — деди ижроком вакилига қараб. Унинг қошлари чимирилиб кетган, афтидан, Раис буванинг муомаласи гапни келтирган эди.

Ижроком вакили секин бош чайқади.

— Бўлди. Гапим шу...

— Гапингиз шу бўлса, нимани гапирдингиз ўзи? — Обком котиби ўрнидан туриб кетди. — Айтинг ахир, фелъетондаги фактлар тўғрими, нотўғрими?

Вакил эсанкираб қолди. Қўлларини ёзиб минғиллади:

— Умуман олганда, шунақа иш бўлган, болалар кўрак терган. Лекин раис бу ишни колхоз манфаатини кўзлаб...

— Ўтиринг! — Обком котиби ўтирганларга разм солди, — тагин ким гапиради? — деди осуда товушда, — марҳамат, ўртоқ Мирражабова.

Дераза тагидаги стулда ўтирган, сочлари текис қилиб турмакланган кўхлик аёл ўрнидан турди. Шерзод бу аёлнинг котиблардан бири эканини билар эди.

— Бизда ёмон бир одат бор! — деди у охиста хўрсиниб. — Бировни бир кўтар-кўтар қилсак, оёғини ерга тегизмай қўямиз. Бошимизга чиқариб оламиз-да, қандоқ қилиб туширишни билмай юрамиз. Бу кишининг муомаласига қаранг. — У раис томонга жаҳл билан қараб қўйди. — Сизнинг масалангиз муҳокама қилиняпти. Сиз бўлсангиз, қирқ йил педагоглик қилган одамни «иғвогар» дейсиз, «кўр қори» дейсиз. Ўша ўқитувчини мен яхши биламан. Биров билан муштлашиб сўқир бўлган эмас. Юрт учун жанг қилиб айрилган кўзидан...

Шерзод Раис бувага қараб қўйди. У аввалига нажот кутгандек атрофга аланглади-ю, кейин секин бўйинини ичига тортди. Афтидан, у бу ерда хадеб ирғишлаш яхшилиқка олиб бормаслигини тушуниб қолган эди.

— Ўртоқ Самандаров, сизда қўшимча гаплар борми?

Шерзод обком котибининг ўзига сўз беришини кутмаган эди. Беихтиёр ўрнидан қалқиди-ю, юраги гупиллаб урганча, гапни нимадан бошлашни билмай туриб қолди.

— Ростини айтсам, — деди овози хириллаб. — Бу ерга, мажлисга кириш олдидан фелъетон ёзганим учун ўзим иккиланиб қолгандим. Шундоқ тажрибали одамни танкид қилиб хато қилдиммикин, деган шубҳага борган эдим. — У Раис бувага қараб қўйди-да, хўрсинди. — Йўқ, хато қилмаган эканман. Мен Тиниқсойда туғилиб ўсганман, Раис бува яхши пахтакорлигини мен ҳам биламан. Лекин, — у бир зум тўхтади-да, ижроком вакили билан семиз кишига қаттиқ тикилди, — лекин планни ошириб адо этиш — кўнгилга келган номаъкулчиликни

қилиш деган гап эмас. Бу масалани мен шунақа тушунаман. — Шерзод энди обком котибига қараб гапира бошлади. — Бу ерда ҳамма гапни рўйирост айтиш керак, деб биламан. Шунинг учун фелъетонда айтилмаган бир-иккита гапни қўшиб қўймоқчиман.

Раис, «тагин нима демоқчи бу», дегандек қўзлари қисилиб унга қараб қўйди. Аммо Шерзод парво қилмади. Энди унинг вужудини вазмин бир туйғу эгаллаган эди. Киши кўпдан буён ўйлаб юрган ҳақиқатни айтганида шу ҳолатни бошидан кечиради.

— Тўғри, Раис бува колхозни оёққа турғиздилар. Ҳосилдорликни оширдилар. Аммо бу киши колхозчиларга ҳар тарафлама ҳукм қилишга ўрганиб қолганлар. Ўзларига шунчалик бино қўйганларки, кабинетларида, бурчакдаги сейф устида ўзларининг рамкага солинган сурати туради. — Шерзод семиз кишига кескин ўғирилди. — Ўша суратни сиз ҳам кўрган бўлсангиз керак. «Тиник-сой»га боргансиз-ку.

Семиз киши қизариб-бўзариб, рўмолчаси билан юзини сийпалади.

— Колхозга автобус Раис буванинг рухсати билан катнайди. — Шерзод раисга ўғирилди. — Тўғрими?

Раис индамай юзини бурди.

— Раис бува одамлар район марказига борса иш қолиб кетади, деб хоҳлаган пайтда автобусни тўхтатиб қўядилар. Қишлоққа театр келса, бу киши одамларнинг вақтини олмасин, деб ҳайдаб юборгудек бўлади. Ким қачон тўй қилишини Раис бува белгилайди. Кузда тўй қиладиганлар учун ўн кун вақт ажратилади. Шу пайтда улгурган одам улгуради, қолгани янаги йилга қолиб кетади. Мабодо бирон одам ўзича тўй қилса, айна базм қизиган пайтда чироқ ўчириб қўйилади. Одамлар тўйда ўтирса, эртасига ишнинг мазаси бўлмасмиш. — Шерзод ҳарчанд ўзини босишга уринса ҳам овозида ғазаб оҳанги жаранглаб кетди. — Нима ҳаққингиз бор уларга тўғанок бўлишга, одамларнинг тўйини тўхтатишга? Айтинг бўлмаса, Раис бува, ёшлар бир-бирини яхши кўриш учун ҳам сиздан рухсат олсин! — Шерзод чуқур хўрсиниб атрофга разм солди. — Ўзбек пахта деб жонини жабборга бераётганини яхши биламиз. Балки раис ҳам пахтага меҳри туфайли шундоқ қилар. Лекин бунақа қилиқлар деҳқонларнинг жонига тегади. Одамлар пахта деса бе-

зиллайдиган бўлиб қолади. Шунақа бўлаяптиям... Менинг гапим шу. Қизишиб кетган бўлсам, узр.

Шерзод жойига ўтириши билан хонага жимлик чўкди. Семиз киши каттакон рўмолчаси билан ҳадеб бўйнини артар, ижроком вакили узун бўйнини чўзиб, анча нарида, стол тўрида ётган газетага кўз югуртирган бўлар, Раис бува лабларини қимтиганча тек ўтирар эди. Ниҳоят, обком котиби ўрнидан турди.

— Ҳаммамиз иш билан банд одамлармиз, — деди у босиқ овозда. — Ҳаммамиз тиним билмаймиз. Давр талабининг ўзи шу. Ким қачон қайси ишни қилишини билиши керак. Аммо энг асосий нарсани — одамларни унутиб қўядиган ўртоқлар бор. Мана шу энг ёмон иллат. Аслини олганда бунақа қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. — У негадир бошқаларга эмас, Шерзодга қараб гапира бошлади: — пайт келиб деҳқончилик машиналар зиммасига тушади. Бунақа ақлли машиналарни яратадиган авлод бугунги ўқувчилар. — У раис томонга кескин бурилди. — Ўша, сизнинг колхозингиздаги мактабда ўқиётган болалар яратади бу машиналарни! Биз сизнинг кўп йиллардан буён раислик қилишингизниям, урушдан кейинги машаққатли йилларда колхозни оёққа турғазганингизниям биламиз. Ютуфингиздан қувонамиз. Лекин хато қилсангиз, хаспўшлаб кетмаймиз. Ҳозир баъзи ўртоқлар сизнинг хўжалигингиз кўп даромад олишини айтишди. Ҳаммаси тўғри. Аммо бугун одамлар ўзига тўғри муносабатда бўлишни талаб қилишяпти. Бу ҳам бизнинг ютуғимиз. Нега деганда, бу одамлар ўз қадриниям, фидойиликниям ўрнига қўяди. Бунақаларни кадрламаслик онкўрликдан бошқа нарсаси эмас!

Шерзод Раис бувага қараб қўйди. Раис бир нуқтага тикилиб ўтирар, аввалгидек бўйнини чўзмас, офтобда тобланган чайир юзида қандайдир сокин ифода бор эди. Гўё котиб Раис буванинг рўпарасига тиниқ бир кўзгу келтириб қўйгану, ҳар гапи билан шу кўзгуга қайта-қайта қарашга мажбур қиларди уни.

— Сиз колхознинг отаси бўласиз, — деди котиб ҳамон ўша босинки, лекин куюнчак оҳангда. — Ота деган ўз болаларига меҳрибон бўлиши керак. Колхозчининг боласи сизнинг ҳам болангиз. Унинг биринчи галдаги вазифаси — ўқиш. Ҳозир ўртоқ Самандаров айтган гапларга келсак, булар жуда жиддий масалалар. Деҳқон-

нинг тўйи, дехқоннинг маъракаси деган тушунча тагида катта гап ётибди. Инсон қадр-қиммати деган гап ётибди! Тушундингизми?! Агар сиз уларнинг пахтадан бўлак дарди йўқ десангиз, хато қиласиз.

Шерзод қалбида хушнуд бир енгиллик сезиб обком котибига тикилиб ўтирарди. Котиб унинг кўнглидаги гапларни қандайдир дехқонча бир самимият билан, куйиб-ёниб гапирарди.

32

Киши ўз онасини нима учун яхши кўришини билмайди. Ўз онаси бўлгани учун яхши кўради. Киши ўз онасида рўй бераётган ўзгаришларни ҳам яхши пайқамайди. Эътибор бермайди бунга. Ўзингиз яшаб турган шаҳар ҳам шунақа. Сиз уни нима учун яхши кўришингизни билмайсиз, аммо қаттиқ яхши кўрасиз. Унинг қиёфасида бўлаётган ўзгаришларга кўпдан диққат қилавермайсиз. Негаки, улар ҳар куни сизнинг кўз ўнгингизда рўй беради. Сиз уларни кўравериб кўникиб кетасиз. Аммо вақти келиб бир баҳона билан тўсатдан диққат билан назар ташлайсизу қанчадан-қанча ўзгаришлар бўлиб ўтганини, сиз бўлсангиз шунча пайтдан буён уларни сезмай юрганингизни ўйлаб, ҳайрон қоласиз.

Шерзод автобус деразасидан қараб бораркан, ҳозир тўсатдан шуни ҳис қилди. Баҳор байрамига тараддуд қизиб кетганди. Кўтарма машиналарнинг нарвонли майдончаси устига чиқиб олган, халат кийган кишилар бинолар деворини оқлайди. Ҳашарга чиққан ўқувчи болалар йўлкалар атрофини тозалайди, фаррош хотинлар кўча четидаги қатор-қатор чинорлар танасига оҳак суркайди. «Байрамга ҳали ўн кун бор-ку, — деб ўйлади Шерзод, ҳамон ташқарини кузатиб бораркан. — Майли, бир жиҳатдан шуям яхши. Баҳонада шаҳар чиройли бўлиб қолади». Автобус шаҳар марказига етиб келганида, Шерзод Тошкент қанчалик латофатли бўлиб кетганини яна бир чуқур ҳис қилди. Музейнинг мармар қасрига осилган шода-шода чироқлар маржони унинг хуснини янаям очиб юборгандек эди. Ранго-ранг лампочкалар ҳали ёқилмаган, аммо кечаси улар ёнса нақадар жозибали манзара кашф этишини тасаввур қилиш қийин эмасди. Шу ондаёқ кўнглида қувонч аралаш ғурурга ўхшаш

илиқ осуда бир туйғу уйғонди. У ўз хонасига кириб борганида руҳи баланд, кайфияти соз эди. Эшикни очиши билан одатдагидек хонани тутатиб ўтирган Абдувоҳидга кўзи тушди. У телефон трубкасини чангаллаганча аллаким билан гаплашарди. Шерзодга кўзи тушди-ю, қувончдан кичкириб юборди.

— Ие, мана, ўзлари кеп қолдилар! — деди гўшакка бакириб.

Шерзод портфелини стол чеккасига қўйиб телефонга қўл чўзаркан, Абдувоҳидга шубҳаланиб қараб қўйди. Абдувоҳиднинг телефонда ҳазил қилиб, лақиллатадиган одати бор эди.

— Ким? — деди Шерзод гўшакка имо қилиб.

Абдувоҳид телефон мембранасини кафти билан ёпиб, илжайди:

— Жонон! Сени яхши кўриб қолганмиш. Икки кундан буён кидиради.

«Зухра!» Шерзоднинг хаёлига шу фикр яшиндек ёрқин, яшиндек бир куч билан урилди-ю, дарров гўшакни олди. Аммо жавоб қилишдан олдин Абдувоҳидга таҳдид қилди.

— Майнавозчилик қилсанг, абжағингни чиқараман!

Абдувоҳид яна илжайди. Митти кўзлари қисилиб, чўғ порлади.

— Биров сени яхши кўрса ёмонми, овсар!

— Лаббай, — деди Шерзод ҳаяжонини босиш учун атайлаб совуқ оҳангда.

— Сиз Самандаровмисиз? — деди қўнғирокдай овоз.

Шерзод илгари Зухра билан телефонда гаплашмагани учун овозини танимасди.

— Ха, Шерзодман, — деди босиқ оҳангда.

— Сизни топиб бўладими ўзи?

— Кечирасиз, — Шерзод жилмайди, — яна Фаргонага боришга тўғри кеп қолди. Эрталаб келдим.

— Мен, Шоираман.

Шерзод эсанкираб қолди.

— Ким? — деди у беихтиёр чўзиб.

Телефондаги овоз кулди:

— Шо-ира! — деди таъкидлаб. — Хотирангиз шунақа ёмонми?

Шерзод нима бўлганда ҳам Шоиранинг қўнғирок қилишини ҳеч кутмаган эди.

— Ие, сизмисиз, Шоирахон! — деди ўзининг кул-
гили аҳволдан ўзи мулзам бўлиб. — Қаердан гапиряп-
сиз?

— Яқиндан! — Шоира яна ўша жарангдор овозда
гапирди. — Олдингизга кирмоқчи эдим. Шу билан учин-
чи келишим.

«Нима юмуши бор экан?» деб ўйлади Шерзод норо-
зилик билан. Балки бошқа пайт бўлганида у бундай аҳ-
волга тушмасди. Аммо ҳозир Зухра эмас Шоира кўнғи-
роқ қилгани учунми, ҳафсаласи пир бўлди. Шунга
қарамай иложи борица юмшоқроқ қилиб гапирди.

— Бўпти. Ҳозир рухсатнома ёзиб беришади. Сакки-
зинчи қаватдаман.

У гўшакни қўйиши билан Абдувоҳид иягини қоқиб
имо қилди.

— Ким?

— Ҳозир кўрасан! — деди Шерзод қовоғини солиб. —
Жудаям хоҳлаётган бўлсанг таништириб қўяман.

Абдувоҳиднинг қовоғи осилиб кетди. Индамай, чўн-
тагидан «Прима» чиқариб, лабига қистирди.

— Мен сенга таништириб қўй дедимми?! Уни-бун
қўй, муҳокама қанақа ўтди?

Шерзод дўстининг елкасига қоқиб жилмайди.

— Ҳаммаси яхши бўлди. Тинчликми бу ерда?

— Мухаррир келди, — деди Абдувоҳид сигаретининг
учини эзғиларкан.

Бир оздан кейин эшик очилди-ю, қисқа энгли гул-
дор кремплин кўйлак кийиб олган Шоира кириб келди.
Шу ондаёқ хонани нафис атир иси тўлдириб юборди.
Шоира янаям очилиб кетган, гавдасига мослаб тикилган
кўйлаги баданига чиппа ёпишган, бўлиқ кўкраклари кўк-
сидан отилиб чиқиб кетгудек тирсиллаб турар, кўзлари-
да ҳамон ўша — одамнинг бошини айлантириб юбора-
диган ўтли табассум бор эди. Шерзод беихтиёр касал-
хонада бўлган ўша воқеани эслади; кўнглида бир чекка-
си эхтиросга, бир чеккаси ийманишга ўхшаш аллақан-
дай мавҳум туйғу уйғонди. Кейин касалхонадан чиқиб
кетаётганида Шоира унинг рўмолчасини ювиб, шимини
дазмоллаб қўйганини эслади-да, самимий оҳангда таклиф
қилди:

— Ўтиринг, — деди дераза олдида турган стулга имо

қилиб. Чамаси, худди шунга ўхшаш хотиралар Шоиранинг ҳам хаёлидан кечди шекилли, чиройли лўппи юзлари дув қизариб кетди.

Абдувоҳид қўлида сигарета тутган қўйи Шоирага қараб анграйиб қолган, шу туришда киприк қоқишга ҳам мадори қолмагандек эди. Шерзод дўстининг мўлтираб турган кўзларига, қошиқдеккина юзи, сийрак соқол ўсган ингичка иягига қараб кулиб юборай деди.

— Танишинглар, — деди жилмайиб. — Бу киши Шоирахон. Бу — Абдувоҳид, менинг дўстим...

Шоира икки стол орасидан дераза томонга ўтиб бораркан, бош силкиб Абдувоҳидга салом берди. Шундагина Абдувоҳид бир марта оғир киприк қокди. Чала очилган оғзини юмди-да, энтикиб, «салом», деб қўйди. Кейин тўсатдан бир иш эсига тушгандек, сакраб ўрнидан туриб кетди.

— Мен ҳозир... — деди эшик томонга зипиллаб.

— Ўтиравер, — деди Шерзод кулимсираб.

— Машинкадан материал олишим керак.

Абдувоҳид эшикни ёпиши билан Шерзод Шоирага қаради. У энди қизармас, қисқа этаги остида кўриниб турган оппоқ сонларини чалиштириб ўтирарди.

— Тузалиб қопсиз, — деди у жилмайиб.

— Бунинг учун сизларга раҳмат.

— Сизгаям раҳмат! — деди Шоира тўсатдан.

Шерзод ярқ этиб унга қаради.

— Нега?

— Ўзим... — Шоира елкасини қисиб, яна жилмайди.

Шерзод ҳеч нима тушунмади, стол устидаги қоғозларни титкилай бошлади.

Шоира унинг тараддудланиб қолганини кўриб, қора ялтироқ сумкасини очди-да, икки варақ қоғоз олди.

— Мен сизга шикоят обкелдим, — деди одатдагидек жилмайиб. — Ёрдам берасизми?

— Қўлимдан келса, бемалол! — Шерзод қоғозни олди.

— Ёрдамингиз керакмасу бир текшириб кўрсанглар инсофга келиб қолишармиди...

— Нима бўлди ўзи? — Шерзод қоғозни бир чеккага қўйиб Шоирага савол назари билан қаради.

— Чайқовчиликни қачон тўхтатишади булар? — Шоира қошини чимирди. Шерзод унинг доим кулиб ту-

ришига кўникиб қолгани учунми ҳозирги ҳолати эриш туюлди. — Бир кийим атлас магазинда нари борса ўттиз сўм туради, — деди Шоира куюниб. — Бозордан юз эллик сўмга оласиз. Сешанба куни универмага атлас келган экан. Навбат билан борсам, икки тўп сотар-сотмас тамом бўлди, деб қутулди-қўйди, ноинсофлар! Ўзимиз кўриб турдик. Ҳар кишига икки кийимликдан ортик бермади. Ярим соатда юзта одам олгандаям бутун бошли универмага бор-йўғи икки юз кийимлик атлас келмагандир ахир. Ўзи-ку, байрам баҳона озиб-ёзиб бир прилавка юзини кўриб қолган бу савил. Шуниям ёлчителиб сотишмайди.

Шоира тез-тез гапирар, жаҳли чикқанидан кўзлари пирпираб оппоқ юзи қизариб кетганди.

«Тўғри, — деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай. — Бу аёл нари борса саксон сўм маош олса. Битта кўйлакнинг ўзини юз элликка олиб кийса. Киймаса тағин бўлмаса. Замон талаби ошиб бораётган бўлса. Чайқовчиликни йўқотамиз деймизу бошқа томонини ўйламаймиз. Чайқовчи матоҳини фабрикадан ўғирлаб чиқмас ахир. Магазинга келган молни ўзига ўхшаган ўғридан икки баробарига олиб, уч баҳосига сотади. Вассалом!»

— Қайси универмаг экан? — деди у қоғозга қараб.

— Ёзилган, ўша ерда! — Шоира бармоғини бигиз қилиб кўрсатди. — Навбатда турган одамларнинг ҳаммаси қўл қўймоқчи эди, қоғоз етмади.

Шерзод қоғозга синчиклаб қаради. Чиндан ҳам унга қирққа яқин одам имзо чеккан, иш жойини ҳам ёзган, кўпчилиги ишчилар, хизматчилар эди. Шерзод универмаг номини кўрди-ю, ялт этиб Шоирга қаради.

— Ие, Сайфиддин аканинг дўкони-ку, бу! Ўзингиз даволаган Сайфи Соқиевич бор-ку, ўша!

— Шунаками? — Шоира киприкларини пирпирайтиб ўрнидан туриб кетди. Гўё бу янгиликдан қувонгандай жилмайиб қўйди. Аммо зум ўтмай ўрнига ўтирди-ю, тағин кошини чимирди. — Барибир! — деди кескин оҳангда. — Авлиё бўлсаям нафсини тийиб юрсин. — У бирдан жимиб қолди-да, Шерзодга синчиклаб тикилди. — Ё бу одамни ёзишни хоҳламайсизми?

«Сен билган нарсаларни мен билмайманми, — деб ўйлади Шерзод Шоирадан кўз узмай. — На иложки, булар икки кунда ҳал бўлиб кетадиган масалалар эмас».

— Менга қаранг, Шоирахон! — деди у ярим ҳазил, ярим чин оҳангда. — Сайфи Соқиевич тугул, ундан каттаси бўлсаям ёзаман! Хотиржам бўлинг!

Шоира икковлари йўлакка чиқишлари билан Абдувоҳидга дуч келишди. У машинкаланган қоғозларни кўтариб, нимқоронғи, салқин йўлакдан секин-секин юриб келарди. Шоира Шерзод билан шу ернинг ўзида хайрлашиб қўя қолди.

Шоира йўлак бошида кўздан ғойиб бўлиши билан Абдувоҳид Шерзодга қараб илжайди.

— Зўр-ку, вей, қаёқдан топдинг?

— Таништириб қўяман десам ўзинг қочиб кетдинг-ку, дарвиш? — Шерзод кулди. — Бир жихатдан тўғри қилдинг. Эри биринчи разрядли боксчи...

Абдувоҳид янаям ёйилиб илжайди:

— Менга деса жаҳон чемпиони бўлмайдами! Зўрни зўр, дейди-да.

Шерзод қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Абдувоҳиднинг елкасига гурсиллатиб мушт туширди-да, муҳаррирнинг хонасига йўл олди.

Эшик қия очик турар, муҳаррир стол олдида тик турганча шишадан пиёлага минерал сув қуяр эди. Шерзод кириши билан муҳаррир қаддини ростлаб, сув ичди. «Яна ошқозони оғриётганга ўхшайди», ўйлади Шерзод унинг ранги ўчиб кетганини кўриб. Муҳаррир ўзининг аҳволини сездирмаслик учун бўлса керак, кескин ҳаракат билан стул суриб ўтирди.

— Қалай, бюро яхши ўтди? Раис бувангиз кўп тўполон қилмади?

— Ҳамма далиллар тасдиқланди, — деди Шерзод креслога ўтираркан. — Менимча, раиснинг ўзиям анча енгил тортди. Ора-чора одам ўзининг камчилигини кўриб енгиллашиб турса ёмон бўлмаса керак. — У қўлидаги қоғозни муҳаррирга узатди. — Яна битта галвани бошлаб келдим.

— Қани? — Муҳаррир қоғозни олиб синчиклаб ўқий бошлади. Шерзод столнинг бериги томонидаги креслода унга тикилиб ўтираркан, бу одамнинг чаккаларидаги сочлари эрта оқариб кетгани, ранги сарғайиб, кўзлари киртайиб қолгани — ҳаммаси газетачиликнинг оғир, беҳаловат меҳнатидан эканини чуқур ҳис этди. Бу одамнинг ўзини ҳамиша дадил тутиши ҳам, тезкорлиги ҳам газета-

чилик туфайли пайдо бўлган одатлар эди. «Қийин, — деб ўйлади у муҳаррирдан кўз узмай. — Кеча-кундуз тиним билмаса, доим эртанинг ташвиши билан югуриб юрса. Қийин бу одамга...»

— Шундан бир иш чиқишига ишонасизми? — деди муҳаррир кескин бош қўтариб. — Магазинчи тутқич берармикин сизга?

— Уриниб кўрай-чи, — деди Шерзод ўйланиб.

— Бўпти, ишга киришаверинг, — муҳаррир хатни Шерзодга қайтарар экан, қўшиб қўйди. — Дурустсиз-ку! Фельетон ёзмайман, деб юрардингиз. Мана, биттаси чиқувди, ўзингиз қизиқиб қолдингиз.

— Бунисини мен азбаройи фельетон ёзишга қизиққанам учун танлаганим йўқ, — деди Шерзод хотиржам оҳангда. — Бир нарсани кўпдан буён ўйлаб юрибман ўзим. Нима учун амаллаб техникумни битирган сотувчи ўзининг машинасида катайса қилади-ю, йигирма йил ўқиган инженер ёки врач автобусга осилиб юради.

Муҳаррир мийиғида кулди.

— Ёзувчисиз-да! Фалсафий умумлашмалар чиқаришга устасиз. — У жиддий тортиб таъкидлади. — Бу масалада хулоса чиқаришга шошилманг. Ҳаммага барабар бўёқ чаплаш керакмас.

— Биламан! — Шерзод ўрнидан турди. — Мен бўёқчи эмасман, биласиз-ку.

33

Газетачиликнинг битта ёмон томони бор: ишда тартиб бўлмайди. Баъзан мўлжаллаб қўйган ишингизни бир чеккага йиғиштириб, бошқа, шошиличроқ топшириқни бажаришга тўғри келиб қолади. Бу гал ҳам шунақа бўлди. Эрталабки мажлисда Шерзодга метро қурилиши ҳақида зудлик билан репортаж ёзиб келишни топширишди.

Шерзод метрочилар билан кўп учрашган, кейинчалик бу хотиралар керак бўлишини билгани учун метро қурилишига кўп катнар эди. У «Пахтакор» станцияси қад қўтариши керак бўлган чуқур ҳавза олдига етиб борганида, вақт чошгоҳга яқинлашиб қолган, «ҳовуз» ичида машина излари, пўлат арматуралар кўриниб турарди.

«Тушликка кетиб қолишмасайди», ўйлади у тик темир зиналардан пастга тушиб бораркан. Ҳавза тубида ер тагига кириб кетган «фор»нинг оғзи қорайиб кўринар, «фор» бошланадиган жойда тахта уйча қад кўтарган эди. Шерзод бу уйчада смена инженери ўтиришини биларди. У омонат эшикни очиб ичкари кирди-ю, бурчакдаги стол олдида тик турган, мовий кўзлари қоп-қора сочларига аллақандай мутаносиблик билан ярашиб тушган ихчам гавдали кишини кўрди. Шерзод бу инженерни танир, унинг фамилияси ғалати — Кац бўлгани учунми, яхши эслаб қолганди. Смена инженери ҳам Шерзодни эслаб қолган экан.

— Ҳа, пресса! — деди у Шерзоднинг кўлини ки-
сиб. — Яна материалми?

Шерзод индамай бош силкиди.

— Кузатиб борайми? — деди инженер.

— Раҳмат! — Шерзод бош чайқади. — Каска бер-
сангиз бўлди. Ўзим топиб оламан.

Инженер кулди.

— Топмай нима қилардингиз? Метронинг адашадиган кўчаси йўқ. — У тахта девордаги михда илиғлик турган сарғиш каскани олиб узатди.

«Худди Абдувоҳидникига ўхшайди», ўйлади Шерзод каскани қия туриб. Чиндан ҳам метрочиларнинг каскаси мотоцикл минганда кийиладиган каскага ўхшар, фақат сал саёзроқ, айвончаси бор эди.

У каска тасмасини томоғидан ўтказа туриб сўради:

— Бугун қайси смена ишляпти?

— Омадингиз келди! — инженер қия очик эшик томонга имо қилди. — Валихоновни қидириб юрган эдингиз. Бугун шу ерда.

«Мана бу иш зўр бўлди!» ўйлади Шерзод омонат эшикчадан чиқар экан. У Валихонов деган мохир лаҳимчи тўғрисида кўп эшитган, бир сафар бу одамнинг тупроқ тагида қолиб кетганини айтиб беришган эди.

Шерзод бетон ҳалқалар билан мустаҳкамланган метро «фор» ичига кириб борар экан, худди узундан-узоқ қувур ичига кириб қолгандай бўлди. «Фор» деворларида, у ер — бу ерда лампочкалар ёниб турар, қувур деворига осилган симлар, хавони янгилайдиган вентиляция ичаклари кўзга ташланар эди. «Фор» ичкарасига кириб кетган бир жуфт темир йўл излари оёқостида хира ял-

тирайди. Йўқ, булар ҳали метро поездининг изи эмас. Улар қўпорилган тупроқни кичкина вагончалардан ташқарига чиқариб ташлаш учун вақтинча ётқизилган. Шерзод ичкари кирган сайин ҳаво алланечук зах, оғир бўлиб борарди. Орқада, станция ҳавзасида қолган куёш нури бир парча ёруғ доғга ўхшаб қолди. Туннель ичи жимжит. Фақат олисда — олд тарафда кучсиз шовқин кулоққа чалинади. «Лаҳимчилар ишляпти», деб ўйлади Шерзод из четидан секин-секин юриб бораркан.

Анчадан кейин ичкари томондан кизғиш нур кўринди. Гулдуросли шовқин садоси эшитилди. Зум ўтмай қизил чироқ ҳам, шовқин ҳам шитоб билан яқинлашиб кела бошлади.

«Вагонеткалар келяпти», ўйлади Шерзод ўзини четга олиб. У бетон деворга ёпишганча кутиб турди. Кичик-кичик вагончаларни судраб келаётган жажжи электровоз ингичка, асабий товушда чинқирганча сурон солиб ўтиб кетди. Тупроқ ортилган вагончалар лип-лип этиб ўтди-ю, станция ҳавзаси томонга йўл олди. Яна сукунат чўкди. Шерзод уч-тўрт қадам босди-да, темир изларнинг икки четида вагончалардан тўкилиб қолган тупроққа кўзи тушди. Беихтиёр энгашиб, бир ҳовуч тупроқни кафтига олди. Тупроқ ундек майин, кизғиш тусда эди. Ер юзида юрган одам тупроқни кафтига олиб томоша қилганида бунақа аҳволга тушмайди. Аммо ер тагида — метро «фор»нинг хира чироқлари остида бу тупроқ қанақадир бошқача — ғайритабиий даражада қизил, инсон томиридан оқиб чиққан қондек илиқ эди. Шерзод тупроқни қисимлаб тураркан, ғалати ўйларга борди. Қадимий китобларда ёзилишича, одамзоднинг хоки етти қават ернинг тагигача қоплаб ётармиш. Ким билсин, балки чиндан ҳам шунақадир? Икки минг йилдан буён озмунча жангу жадалларни кўрдими бу кўҳна Тошкент тупроғи! Ўз халифаларининг бир-бирига қилган хуружи етмагандек, ўзгалар бошига от солган араблар босқини, ҳали ўзи нон ёпиш нималигини билмай туриб, ўзгаларнинг қопоналарини вайрон қилган мўғуллар қирғини, жоҳил хонлар хунрезлиги, Россия босқини озмунча қон билан суғурдими бу тупроқни. Кимнинг хоки бўлдийкин бу? Ўзга юртни забт этиш васвасаси билан от сурган келгинди жангчиникими ё ўз ватани учун жон фидо қилган аскарникими? Дунёни забт этиш учун қилич ўйнатган

фотих шоҳникими ё инсон осойишта яшасин, деб китоб
варақлаган зукко олимникими? Дунё қизиқ экан. Яхши-
лик билан ёмонлик, эзгулик билан қабоҳат ёнма-ён юр-
ганидек, яхши одамлар билан қабих кимсаларнинг хоки
ҳам ёнма-ён ётаркан.

Шерзод хира йилтиллаб ётган из четидан секин-се-
кин юриб бораркан, шуларни ўйлади.

Ниҳоят, у горнинг энг ичкарисига, сурон солиб иш-
лаётган махсус машина олдиға яқин борди. Машина кат-
та-кичик лампочкалар ёруғида аллақандай афсонавий
девға ўхшаб кўринар, тупроқ хиди чучмал мой исига
аралашиб кетганди. Шерзод лаҳимчиларнинг ишини ав-
вал ҳам бир неча бор кузатган эди. Улар кончиларнинг
болғасига ўхшаган компрессорли ўйғичлар билан тупроқ
ўйиб туширади. Тепадан туйнук очиб олингандан кейин
тахта тиргак ўрнатилади-да, пастдан янги туйнук очила-
ди. Кейин тупроқ қўприб ташланади. Машина остида
йиғилиб қолган тупроқ вагончаларда ташқарига чи-
қариб ташланади. Машина эса ярим ёй шаклидаги эгик
бетон плиталарни деворға ёпиштиради. Шундай плита-
ларнинг еттитаси бир-бириға уланса, доира пайдо бўла-
ди. Кейин лаҳимчилар ҳам, машина ҳам яна илгари сил-
жийди.

Шерзод энди машина зинасига чиқмоқчи бўлиб турган-
ди, сарғиш каска, комбинезон кийган шопмўйлов киши ту-
шиб келди. «Валихонов шу бўлса керак», ўйлади Шерзод
унга қўл узатар экан. Мўйловли киши машина шовқини-
дан ҳеч нима эшитмаётганини имо қилди. Икковлари на-
рироққа — бетон девордаги лампочка тагига бориб
тўхташди. Шерзод адашмаган экан. Валихонов унинг ния-
тини билди-ю, хайрон қолгандек елкасини қисди.

— Бизнинг нимамизни ёзасан, жиян! — деди шан-
филлаб. — Ишлаб ётибмиз-да, Худо деб.

Шерзод кулди.

— Энг яхши смена, деб макташяпти-ку!

Валихонов кафтининг орқаси билан юзининг чангини
артди. Қуюқ мўйловини силаб қўйди.

— Яхши ишлайдиганларнинг шох-бутоғи бўлмайди.
Ғайрат қилса ҳаммаям яхши ишлайверади.

— Буниси майли-ку, тупроқ тагидан қандоқ омон
чиқдингиз?

Валихонов ялт этиб Шерзодга қаради. Норозилик билан қошини чимирди.

— Энди шунга ёзиб дoston қилмоқчимисан, жиян?

— Йўқ, — Шерзод сидқидилдан бош чайқади. — Шунчаки ўзим сўраяпман.

— Бунга анча бўп кетди. Эсданами чиқиб кетди. Тошкентнинг тупроғи галати ўзи. Мана ҳозир тупроқ куп-курук. Бир метрдан кейин қарасанг, тўсатдан сизот сув чиқиб қолади. Ўшандаям... — У жимиб қолди. — Ке, жиян, мастернинг ўзи гапириб бера қолсин.

Шерзод машина зинасидан тушиб келаётган барваста гавдали йигитни энди кўрди. У ҳам Валихоновга ўхшаш комбинезон, каска кийиб олган, уст-боши чанг эди. «Смена бошлиғи шу йигит экан-да», ўйлади Шерзод унга қараб.

— Тешабоев! — новча йигит Шерзоднинг кўлини қисаркан, ўзини таништирди.

— Бу йигит қандоқ қилиб обвал бўлганини сўраяпти. — Валихонов Шерзодга имо қилди. — Ўзингиз айтиб беринг.

«Тушунтиришни ҳам боплади-ку!» деб ўйлади Шерзод хаёлан кулимсираб.

— Мен буни газетага ёзиш учун сўраганим йўқ, — деди у Тешабоевга юзланиб.

— Нима қипти, ёзсангиз ҳам бўлаверади! — Тешабоев жилмайиб Валихонов томонига имо қилди. — Икковимиз тупроқ тагида кўмилиб қолдик. Ўз айбимиз билан. Тупроқнинг намлигига мос тиргович қўйиш керак эди. Бизлар бўлсак шошиб турувдик. Тўқсон еттинчи пикетда рўпарадан келаётган курувчилар гуруҳи билан тўқнашишимиз керак эди. Шунга ишни тезлаштирмакчи эдик.

— Кейин нима бўлди?

— Нима бўларди? — Тешабоев кулди. — Лаҳимчилар иккаламизни гўр ичидан тортиб олгандек, тупроқ тагидан суғуриб чиқаришди. Кейин касалхонада ётдик. Ундан кейин бошқармада боплаб таъзимимизни беришди.

— Мана энди юрибмиз Гўрўғлига ўхшаб! — деди Валихонов шанғиллаб. Шерзод кулиб юборди.

— Яхши, умрингиз узоқ бўларкан.

— Албатта! Аммо-лекин, жиян, агар ёзадиган бўлсанг бизнинг мастеримизни яхшилаб мақтагин. — Вали-

хонов каттакон кафти билан Тешабоевнинг елкасига шатаптилади. — Инженерман, деб қўл қовуштириб ўтирмайди. Ўйгични олиб лаҳимчиларга қарашиб кетаверади.

Тешабоев хижолат бўлгандек Шерзод томонга бурилди.

— Сиз журналистикани битирганмисиз?

Шерзод индамай бош силкиди.

— Қайси йили?

Шерзод айтди.

Тешабоевнинг юзи ёришиб кетди.

— Ие, бизнинг хоним билан бирга ўқиган экансизларда. Фазлиддинова Фарида билан!

Шерзод бирдан қалқиб кетгандай бўлди. Бир зумда илиқ ёз оқшомидаги нурга тўлиқ тўйхона, тантана садолари, тўрда, Фариданинг ёнида ўтирган новча йигит кўз олдига келди. Кейин Фарида касалхонага борганида «эрим ернинг тагида» деганини эслади-ю, ҳаммасини тунди. Унинг рўпарасида худди ўша Жўравой турар эди. У ҳадеб алланималарни гапирар, юзлари шодликдан ёришиб кетган, эди. Аммо Шерзод ҳеч нимани туншунмас, ҳеч нимани эшитмасди. Ниҳоят, у бир амаллаб ўзини босиб олди.

— Ўзиям зерикди энди, — Жўрабой мулойим жилмайиб қўйди. — Ишга кирмасам бўлмайди, деяпти.

— Албатта! — деди Шерзод минғирлаб. У ўзининг бемаъни аҳволга тушиб қолганидан гаши келар, аммо нима қилишини билмасди. Шерзод бир вақтлар ўзи учун азиз бўлган бир одамни юлиб олган бу йигит олдида илжайиб туриш қўлидан келмаслигини билар, бу ердан тезроқ кетишга ошиқар эди. Ниҳоят, у жўялироқ баҳона топгандай бўлди.

— Кечирасиз, — деди иложи борица совуққон гапиршга уриниб. — Редакцияга эртароқ боришим керак эди.

Жўравой унинг қўлини самимият билан қисаркан, кўзига тикилиб туриб, тақлиф қилди:

— Уйга ўтинг, бир ўтиришамиз.

Шерзод беихтиёр кўзини олиб қочди.

— Раҳмат, — деди охиста. — Мавриди кеп қолар. — У нарироқда турган Валихонов билан шошилиб хайрлашди-да, тез-тез юриб кетди. Қизиқ, касалхонада Фаридани кўрганида кўнглида уйғонган бегоналик ҳисси

хозир, унинг эрини кўрганда қандайдир қатъий қарорга айланди-ю, Фарида билан ўрталарида бўлиб ўтган гаплар узок ўтмишга ўхшаб қолди. У анча нарига боргандан кейин бурилиб қаради. Валихонов кўринмас, Жўрабой эса, баланд гавдасини роз тутиб, чироқ остида турарди. У Шерзоднинг бурилиб қараганини кўрди-ю, қўл силтаб кўйди. Шунда Шерзод бу содда, дилкаш йигитни ёмон кўриши мумкин эмаслигини, ёмон кўришга ҳаққи йўқлигини ҳис этди. Ҳис этди-ю, негадир енгил тортгандек бўлди.

34

Шерзод мастер Тешабоев сменаси тўғрисидаги лавхани топширганидан кейин ички ишлар бошқармасига қўнғироқ қилди. Лекин улар ўз вакилини уч кунгача юбориша олмасликларини эшитиб, ўйлаб қолди. «Начора, айб ўзингда, — деди шикоят хатини чўнтагига солиб йўлга тушаркан. — Кеча вакил келганда ўзинг йўқ эдинг». У трамвайга чиққанида қатъий қарорга келди. «Битта шикоятни эплаб текширолмайманми».

Ярим соат ўтмасидан у Сайфи Соқиевич директорлик қиладиган универмага етиб борди.

Директорнинг кабинети биринчи қаватда, тор йўлакнинг охирида экан. Қабулхона кенг, девор тагига пастак суянчиқли қатор-қатор стуллар терилган, чап томондаги чарм қопланган эшик олдида қош-кўзига қуюқ бўёқ чаплаган, олхўридек балдоқ таққан малласоч котиба ўтирарди. «Ўх-хў, бутун бошли делегацияни қабул қилса бўлади-ку, бу ерда, — деб ўйлади Шерзод мийиғида кулиб. — Сайфи Соқиевичнинг димоғи баландлиги бежиз эмас экан».

Котиба уни кўриб, «безовта қилмаган сен қолувдинг энди», дегандек қошини чимирди.

— Директор занят! — деди Шерзод билан саломлашмасданоқ.

— Олдиларида ким бор? — деди Шерзод қошини чимириб.

— Ҳеч ким! Но занят!

Шерзод индамай борди-да, чарм қопланган эшикни силтаб тортди. Котиба ўрнидан туриб хай-хайлаб етиб келгунча у ичкари кириб кетди.

Сайфи Соқиевич тўрдаги стол рўпарасида қандайдир қоғозларни титкилиб ўтирарди. Шерзод бир лаҳза хонага кўз ташлади. Ерга гилам тўшалган, иккита катта деразага оловранг дарпардалар тутилган, пойгакдаги бурчакда «ЗИЛ» холодильниги. Стол устида қўша-қўша телефон турар, шифтда каттакон вентилятор парраги вазмин айланар эди.

Сайфи Соқиевич бошини кўтарди-ю, ўрнидан туриб кетди.

— Ие, Шерзоджон! — деди унинг истикболига юриб. — Кўришадиган куни бор экан-ку, ука! Қалай, опоқ бўп кетдингизми? — У Шерзоднинг қўлини дўмбок кафти орасига олиб қисди.

— Раҳмат! — деди Шерзод унинг кўзига тик қараб. — Мана, бир йўқлаб келдим сизни!

Сайфи Соқиевич кулранг костюм, мошранг бахмал дўппи кийиб олган, юзларига қон югуриб, ранги кириб қолган, кўзининг остида салкиб ётган халтачалар ҳам йўқолгандек эди.

«Дуруст, тузалиб қопти», ўйлади Шерзод чин кўнгилдан қувониб.

Сайфи Соқиевич ўз ўрнига эмас, девор тагида турган креслолардан бирига ўтирди.

— Марҳамат! — деди жажжи столнинг бериги томонидаги креслога имо қилиб. — Ўтиринг, ука! Минг раҳмат, бошим осмонга етди.

Шерзод яшил филофли юмшоқ ором курсига ўтирди.

— Чой! — деди Сайфиддин ака эшик томонга қараб.

Шерзод бурилиб қаради-ю, эшик олдида турган малласоч котибани кўрди. Чамаси, у бу «сурбет» харидордан шикоят қилиш учун киргану, директорнинг Шерзодга қилаётган муомаласини кўриб тўхтаб қолганди. Лаҳза ўтмай у устига сочиқча ёпилган чойнак, пиёлалар солинган бежирим кумуш патнис кўтариб кирди, столга чиқиб кетди. Шерзод тавозени йиғиштириб қўйиб, гапни бошлаб қўя қолди:

— Бир шикоят юзасидан келувдим, узр, Сайфиддин ака! — деди чўнтагини кавлаб хатни оларкан.

— Раҳмат! — Сайфи Соқиевич гап шикоят устида эмас, мактов ҳақида бораётгандай жилмайди. — Бош

устига, — деди ихчам пиёлада кўк чой узатаркан. — Сиз бизнинг камчилигимизни кўрсатамиз, ёрдам берамиз дейсизу биз қувонмаймизми?

Шерзод пиёлани столнинг бир чеккасига қўйди-да, Сайфи Соқиевичнинг кўзига қаттиқ тикилиб сўради:

— Хатни ўқиб берайми ё мазмунини айтиб қўя қолайми?

Сайфиддин аканинг кўзларидаги табассум бир сония ҳам йўқолмади.

— Ўқинг-да, Шерзоджон, айбдор кимлигини билайлик, айбини бўйнига қўйиб жазосини берайлик... — деди эркаловчи оҳангда.

Шерзод тахририятга келган шикоятни ўқиб эшиттириш мутлақо шарт эмаслигини билса ҳам хатни атайлаб ўқиб берди.

— Хатга ўттиз уч киши қўл қўйган.

— Баракалла! — Сайфи Соқиевич кўзларида ҳамон ўша табассум билан ўрнидан турди. — Ҳозир аниқлаймизда! — деди ўзининг столи томон юраркан. У ок тугмачалардан бирини босиб, трубкани кўтарди.

— Ҳожи! — деди кескин овозда. — Менинг кабинетимга кир. Дарров.

У қайтиб келди-да, бўшаган пиёлага яна чой қўйиб узатди.

— Хатдаги гаплар тўғри! — деди ҳамон жилмайиб. — Ўша куни газмол бўлимида атлас сотдик... Бунақа молни олиш осонмас. Базага шахсан ўзим бордим. Икки минг метр хонатлас олдик. Анави ерда, — у Шерзоднинг қўлидаги хатга имо қилди. — Тўғри ёзишибди. Ўша куни очирид қилиб сотдик. Аммо-лекин ярим соатда тамом бўлди, дегани тухмат. Икки кийимдан сотди, деганиям нотўғри. Ҳозирги харидор анойими? Керак бўлса ўн кийимлик, юз кийимлик олаверади. Дефицит мол... Абедгача талаб кетишди. Аммо-лекин ярим соатда эмас.

Эшик очилди-да, ялтироқ кўк халат кийган, кўзлари зағчаникидек чакчайган йигит бош суқди.

— Чақирдингизми, Сайфиддин ака?

— Торготделдан қайси кунги атласнинг накладнойларини обке, ука! Дарров, — деди Сайфи Соқиевич ўтирган жойида бўйнини чўзиб. Йигит чиқиб кетиши билан у яна Шерзодга ўтирилди: — ҳозир харидорлар нахал бўб кетган! — деди бош чайқаб. — Йўқни йўндирасан

деб тихирлик қилиб туриб олади. Кунда бир хил атлас кийсам, дейди. Қўша-қўша гилам олгиси келади.

— Нима қилсин? — Шерзод елкасини учирди. — Ҳалол меҳнат қилиб пул топганидан кейин яхши еб-ичгиси, яхши кийингиси келади-да! Турмуш фаровон бўлиб борапти.

— Биз ҳам шунга суюнамиз-да! — Сайфи Соқиевич тагин жилмайди. — Чой ичинг! — деди Шерзодга пиёла-ни узатиб. — Харидорнинг чўнтаги қанча қапайса, бизнинг оборот шунча кўпаяди. Аммо-лекин кўпчиликнинг кўнглини баравар овлаб бўлмайди, ука. Мингтасини хурсанд қилсангизу биттасининг кўнгли жойига тушмай қолса, бўлди, ким ёмон — биз ёмон. Бунақа ношукур одамларга хизмат қилгандан кўра... — Сайфи Соқиевич норозилик билан қўл силтади. — Аммо иложимиз қанча, вазифамиз шу!

Эшик очилиб, яна бояги кўзлари чақчайган сотувчи кўринди. У яқин келди-да, бир даста қоғозни Сайфи Соқиевичга узатди.

— Иккинчи шунақа ғалвага рўпара қилманг, жон ака! — деди у ёлвориб. — Атласни киядиган бошқалару жабрини тортадиган биз! Ўша қуниям қанча бошимни қотиришди. Нима, йўқ атласни катта холамликидан оламанми?

— Кўп вайсама! — Сайфи Соқиевич уни жеркиб берди. — Мана, — деди қоғозларни Шерзодга узатиб. Уч минг метр олинган, саккиз сўм олтмиш тийиндан, ўша куниёқ сотилган.

Шерзод минг урингани билан бунақа ҳисоб-китобларни тушунмаслигини сизди-ю, мутахассис вакилни олиб келмагани учун энди афсуслана бошлади. «Ҳар қанча текширгандаям ҳисобини тўғрилаб қўйгани аниқ».

— Ўша қуни бўлимингиз неча сўмлик савдо қилганини эслайсизми? — деди сотувчига қаттиқ тикилиб.

— Аниқ эсимда йўқ, — деди сотувчи хотиржамлик билан, — аммо ўша қуни катта савдо бўлди. — У ўйла-ниб туриб қўшиб қўйди. — Буни кассадан аниқласа бўлади.

— Ўша куннинг чекларини обкелсинми? — деди Сайфи Соқиевич ўрнидан туриб.

Сотувчи йигит бир зум талмовсираб турди-да, илдам чиқиб кетди.

— Бутунлай соғайиб кетдингизми энди, Шерзоджон? — Сайфи Соқиевич унинг ёнига келиб ўтирди. Елкасини суянчиққа ташлаганча жилмайди. — Оббо сизэй, яхшиям мана шунақа майда-чуйда ғалвалар чиқиб кепқобсиз. Бўлмаса бир йўклай ҳам демайсиз, ука.

«Қизик, — деб ўйлади Шерзод хуноб бўлиб. — Нахотки бу одам ўзининг ҳақ эканига шунчалик ишонса? Нахотки мениям шунга ишонади, деб ўйласа! Шунча харидор ноҳақу битта сотувчи ҳақ бўлиши мумкин эмаску». У Сайфи Соқиевичга яна синчиклаб разм солди. Сайфиддин ака оёқларини чалиштириб бамайлихотир ўтирар, худди пианино чалаётган мусикачидек, ялтироқ туфлиси билан ерга тўшалган гиламни тепкилаб қўяр, кўзларида аллақандай олов бор эди. Шундагина Шерзод бу одам ўзини эрмак қилаётганини тушуниб қолди. Текширишни бутунлай нотўғри бошлаганини, Сайфи Соқиевич ўзи билан мушук-сичқон ўйнаётганини, бу ўйинда ўзининг ютқазиб қўйганини пайқади-ю, вужуди ёниб кетгандай бўлди. «Хато қилдинг! Ёмон хато қилдинг! — деди ўзидан-ўзи ғижиниб. — Боринги, биладиган одамни олиб келиб кассани текширтирдинг ҳам. Ўша куниёқ ҳамма атлас сотилган, деб чек уриб қўйишмаганикин булар! Боринги, омборниям текширишсин. Бир парча атласни сақлаб қўярмиди булар. Хато, ҳаммасини хато бошладинг, галварс!»

— Менимча ГТИдан одам обкелиб бўлимни ревизия қилдирганимиз яхши, — Сайфи Соқиевич кўзларини йилтиратиб маслаҳат берди. — Байрам арафасида обротимизга сал зиён етади-ю, шундоқ бўлсаям майли, бемалол. — У дўмбоқ кафтини ёйиб яна кулди. — Бизнинг ишимизга ёрдам берасизу биз йўқ деймизми?

— Демак, харидор иғво қилиб ёлғон гапларни ёзган экан-да! — Шерзод ўрнидан турди. — Тухмат қилган, шунақами? — деди у Сайфи Соқиевичга тик қараб.

Сайфи Соқиевич калтабақай қўлларини икки ёнга ёзиб, яна жилмайди.

— Айтдим-ку, кўпчиликнинг кўнглини овлаш қийин. Очиридда туриб-туриб етолмаганидан кейин алам қилса қилгандир-да!

Шерзод Сайфиддин аканинг кўзига тикилиб туриб қўл чўзди.

— Хайр! — деди заҳархандалик билан. — Тўғри

айтдингиз, кўпчиликда гап кўп. Бир лукмадан берса тўйдиради, бир муштдан урса ўлдиради. Ҳарқалай, эҳтиёт бўлинг.

— Шошманг, ука! Дунёнинг иши битганмас! — Сайфи Сокиевич ошкора истехзо билан унинг қўлидан ушлаб холодильникка имо қилди. — Яхши бальзамим бор. Риганики. Дардингизга малҳам бўлади. Хизмат юзасидан келган бўлсангиз, юмушингиз битди. Энди одамгарчилик юзасидан улфатчилик қиламиз.

— Раҳмат! — Шерзод мийиғида кулди. — Менинг битмаган ишларим кўпайиб кетяпти. Битирмагунча тинчимайдиган одатим бор.

Шерзод совуқ бош силкиб қўйди-да, тор йўлакка, ундан савдо залига ўтди.

* * *

Байрам яқинлашиб келаётгани учун бўлса керак, зал тиқилинч, харидорлар кўп эди. Ғовур-ғувур бир зум тинмайди. Ҳўллаб артилган мрамор полдан намиққан салқин нафас урилади. Баланд шифтдаги неон лампалар кўкиш, осойишта нур сочади. Каттакон парракли вентиляторлар тинимсиз айланади. Эрталаб ёмғир ёғиб ўтганди. Ҳозир бўлса кун бирдан исиб кетди. Шунинг учун расталар олдида тўдалашган одамлар орасида плаш кийганларни ҳам, қўйлакчан кишиларни ҳам учратиш мумкин. Шерзод ойнаванд айланма пештахта олдидан ўтаётганида чироқ нурида ялтираб ётган катта-кичик соатларга қараб қўйди. Қўл соатларининг ёнига турли-туман тасмалар териб қўйилганди. Кейинги бўлим газмоллар растаси экан. Шерзод ўтиб кета туриб, тўп-тўп газмолларга разм солди. Бояги кўзлари чакчайган йигит уни кўрди-ю, намоишкорона истехзо билан юзини чириллатиб ўгирди. Нарироқда турган тилла тишли кўҳлик қизга бир нима деган эди, қиз ҳиринглаб кулди. Шерзод индамай нари кетди. Бу ерда аёллар пайпоғи билан савдо қилишар, ёнбош томонда эса тағин атторлик моллари катор тизиб қўйилганди. Шерзоднинг кўзлари яна ҳар хил тасмалар, мойупа, калитбанд сингари икир-чикирларга тушди. «Мунча кўп бўлмаса бунақа майда-чуйдалар!» ўйлади у тиқилинчдан нафаси қайтгудек бўлиб эшик томон юраркан. Шу пайт залнинг юқори томонида, эркаклар костюми сотиладиган ерда шовқин-сурон эши-

тилди. Шерзод беихтиёр тўхтаб қолди. «Нима бало, яна бирон дефицит нарсa беряптими?» Шерзод азбаройи нима гаплигига қизиққани учун эмас, ҳамма ўша томонга қараб оққани учун беихтиёр яқин бориб қолди. Шу ондаёқ бу ерда нохуш гап-сўзлар бўлаётганини тушунди. Костюм бўлимига кираверишда қиска энгли оппоқ кўйлак кийган бир киши турар, унинг ранги бўздай оқариб кетган, лабларидан кўпик сачраб, ҳадеб битта сўзни қайтарди:

— Тарбиясиз! Тарбиясиз!

Шерзод одамлар орасини ёриб ўтиб яқин келди. Шунда бу одамнинг бир қўли йўқлигини кўрди. У харид қилган нарсаларини чап қўли билан бағрига босиб олган, мрамар тошдан йўниб ишланган бургутча, муковасига яшил бахмал қопланган фотоальбом, қизғалдоқ, чучмўма аралаш жажжигина гулдаста — ҳаммаси нокулай тарзда билагида қийшайиб турарди. Ўнг қўлининг тирсагидан пасти йўқ, ёш боланикидек ингичка, тўмтоқ билаги кўйлагининг қиска энгидан чиқиб, қизариб турарди. Шерзод унинг оппоқ кўйлагига қадалган орден колодкасини кўриб қолди. «Уруш ногирони экан!» деган хаёл лип этиб фикридан ўтди-ю, атрофда тўпланиб турган одамлардан сўради:

— Нима гап?

— Тарбиясиз! — деди бояги киши яна асабийлик билан. — Бир парча қоғоз нима деган гап?! Тарбиясиз! — У ҳар қичқирганида лаблари пирпирар, ягона қўли қаттиқ титрар, азбаройи асабийлашганидан бўлса керак, оппоқ сийрак сочининг орасигача қизариб бошидан тер чиқиб кетганди. — Бир парча қоғоз кимни ўлдирибди, уятсиз!

— Ўзингизни босинг. — Шерзод унинг чап қўлидаги мрамар бургутча билан альбомни охишта олди, гулдаста ёғимланиб кетган экан — қизғалдоқлар дув этиб ерга тўкилди. — Нима қилди?

Унинг вазмин муомаласи таъсир қилди шекилли, кекса харидор ўзини анча босиб олди.

— Манови ерда мактаб бор экан, — деди якка қўли билан кўча томонга имо қилиб. — Уруш фахрийларини учрашувга чақиришувди. Болалар шу совғаларни беришди. — У Шерзоднинг қўлидаги мрамар бургутча билан альбомга имо қилди. — Аҳволни кўриб турибсиз. —

Унинг лаблари яна пирпираб кетди. — Шуни ўраб ола қолай деб бир парча қоғоз сўрасам, олдига солиб хайдаяпти, манови тарбиясиз!

Шерзод бурилиб қаради-ю, қатор-қатор костюмлар осилган узун ялтироқ илгичнинг бериги бошида ёзув машинкасига ўхшаган электр касса олдига ўтирган, халат кийган, чумчукдек ихчам йигитни кўрди. У бўлаётган гап-сўзларни мутлако эшитмаётгандек оёқ чалиштириб ўтирар, аммо ранги ўчиб кетганди.

— Қоғозим йўқ, деб тўғрима-тўғри айтиб қўя қолсаям майли эди, — деди бир қўлли киши яна овози титраб. — Ҳалимхона уёқда, зикирхона буёқдами, бу матаҳларни кимдан олган бўлсанг, қоғозниям ўшандан сўра, дейди.

Шерзод титраб-қақшаб турган бу одамнинг ҳолатини чуқур хис этди-ю, ўзи ҳам титраб кетди. Бу одамни собиқ жангчи деб, қаҳрамон деб, иззат-икром билан учрашувга чақиришган. У ҳаяжондан кўзлари ёниб ўтирган болаларга уруш хотираларини гапириб берган. Болалар унга гулдаста беришган, совға-саломлар тақдим этишган. У ўша қувонч завқи билан, ўша ҳаяжон тафти билан бу ерга киргану бир парча қоғоз сўраган. Анови аблаҳ бўлса бир сўз билан илондек чакиб қариянинг кўнглини чилпарчин қилган.

Шерзод ранги гезариб ўтирган сотувчи болага ғазаб билан қаради. Шу топда у чиндан ҳам сувилонга ўхшаб кетди. Вужудини қақшатган ғазаб юзига отилиб чикди.

— Бир парча қоғоз берсанг асаканг кетадими, — деди сенсираб. — Ё пул чикмайдиган иш қилсанг ўлиб қоласанми?

Ихчам сотувчи ўтирган жойида секин бошини бурдида, пашша кўригандек чап кўлини силтади.

— Э, ўт-э! Даллоллик қилган онангни...

Шерзоднинг миясига гупиллаб қон қуюлди. Қўлидаги альбом билан марма бургутчани ташлаб юбордими, эгасига бердими, ўзи ҳам билмай қолди. Отилиб ичкари кирди-ю, сотувчининг ёқасидан олиб даст кўтарди.

Шу ондаёқ ҳаммаёқ сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди. Сотувчилар турган жойида қотиб қолишган, бири харидорни, бири сотувчини айблаб шовқин солаётган «томошабин»ларнинг нафаси ичига тушиб кетганди.

Кейинги дақиқада Шерзод яна шовқин-сурон бош-

ланганини ғира-шира илғади-да, сотувчини судраб ўртага олиб чикди. Мушук болани кўтаргандек, оёғини ерга тегизмай судраганча зал ўртасидан олиб ўта бошлади. Одамлар ўз-ўзидан уларга йўл бўшатишар, икки томонда «жонли йўлак» пайдо бўлган эди.

Қабулхонада ўтирган котиба кўзлари олайиб ўрнидан туриб кетди. Шерзод ҳарсиллаб нафас олганча Сайфи Сокиевичнинг чарм қопланган эшигини очди. Сайфиддин ака телефонда гаплашиб ўтирарди. Шерзод йигитчани судраб бориб боя ўзи ўтирган креслога итқитди.

— Манавингизнинг оғзини боғлаб қўйинг! — деди хансираб.

Сайфиддин ака югуриб уларнинг ёнига келди. Шу ондаёқ эшик очилиб, икки-уч сотувчи, беш-олти харидор ёпирилиб киришди. Сотувчилар Шерзодни ўласи қилиб уришга шайланиб туришар, кўзлари ғазабдан чакнар эди.

— Милиция чақир! — деди кимдир қичқириб. — Ким у, хизмат вазифасини бажараётган одамга қўл кўтарган?

— Ажаб қилди! Ўлдирса арзийди.

Бир зумда шовқин-сурон бўлиб кетди. Ҳар ким ҳар хил таклиф айтар, биров зўравонни жазолаш керак деса, бошқаси сотувчини ишдан ҳайдаш керак, дерди. Аммо Шерзод бу гапларга парво қилмас, юраги гурсиллаб урар, қулоғи шанғиллар эди.

— Нима бўлди? — Сайфи Сокиевич креслода ўтирган сотувчининг тепасига келди. Чумчуқбош йигитчанинг ранги янаям оқариб кетган, оғзини каппа-каппа очиб нафас олар, чамаси Шерзод ёқасини қаттикроқ сиқиб юборган шекилли, ора-чора бўйинини силаб қўярди. Эшик олдида турган одамлар ҳамон шовқин солишар, бояги бир қўлли киши хона ўртасида туриб қолганди. У ҳайратланиб ҳарёққа аланглар, ягона қўли билан қўксига босиб олган гулдастаси юлқиниб яккам-дуккам бўлиб қолган, альбоми билан бургутчаси йўқ эди.

— Тушунтириб гапирсанг-чи! — Сайфи Сокиевич қичқириб юборди. Асабийлашганидан қовоқлари уча бошлади. Эшик олдида турганлар жимиб қолишди. Ҳали Сайфиддин акага ҳужжатларни олиб кирган зағчақўз йигит олдинга чикди.

— Мен ҳаммасини ўз кўзим билан кўрдим, — деди энтикиб. — Оқилхон туппа-тузук савдо қилиб турувди. — У боши билан имо қилиб ҳамон бўйнини силаб ўтирган ихчам йигитчани кўрсатди. — Манави зўравон, — деди Шерзодга қўлини бигиз қилиб, — ҳе йўқ, бе йўқ, бола бечоранинг кулоқ чаккасига солиб юборди! Ерга ётқизиб бўғди. Анави чўлоқ айтиб турди, буниси урди. Ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ урди. Мана, ҳамма гувоҳ!

— Шунақаи? — Сайфи Сокиевич креслода ўтирган сотувчига қараган эди, у йиғламсираб бош силкиди.

— Нимага ҳаддингиздан ошяпсиз, ўртоқ Самандаров! — Сайфиддин ака Шерзоднинг рўпарасига бостириб кела бошлади. — Нима ҳаққингиз бор ўз вазифасини адо этаётган одамга қўл кўтаришга! — у ҳар гал гапирганда қўлини пахса қилиб силкитар, ғазабдан юзлари кўкариб кетганди. Унинг боягина мулойим йилтираган кўзларида энди совуқ ғазаб олови ёнар, боягина ипакдек майин товланган овози энди темирдек жаранглаб чиқарди. Қиш уйқусида ётган айиқ нохосдан уйғотиб юборилса, кутуриб кетади, дейишади. Сайфиддин ака ҳам бирдан кутуриб кетди. — Айтинг! — деди Шерзоднинг юзига тупук сачратиб. — Оғзи тегдими, тили тегдими? Ё ҳақингизга хиёнат қилдими, айтинг!

У Шерзоднинг жавобини кутмасдан зағчақўзли сотувчига юзланди:

— Ўтир! Акт ёз...

Зағчақўз йигит зипиллаб бориб, стол ёнбошига ўтирди. Стол бурчагида ётган қоғозни олдиға тортди. Халатининг кўкрак чўнтагидан ручка чиқариб тез-тез ёзишга киришди.

Шундагина Шерзод яна бир хатога йўл қўйганини, енгилтаклик қилганини тушунди. «Чаток бўлди, — ўйлади афсусланиб. — Бу одам баҳона тополмай тургандику, ўзи! Қандоқ қилиб илинтиришни билмай тургандику! Нима қилиб қўйдинг!»

Шерзод ҳамон креслода ўтирганча «минг машаққат билан» нафас олаётган чумчукбош йигитга қайрилиб қаради. Шунда унинг атайлаб шундай қилаётганини, жўртага бўйнини силаётганини, бекиёс азоб чекаётгандек афтини буриштираётганини тушунди. Тушунди-ю, жирканиб кетди. «Гап таъсир қилармиди бу нокасга! Гап билан одам бўлармиди бу!»

Сайфи Соқиевич Шерзоднинг тепасига қандай шиддат билан бостириб келган бўлса, худди шундай шиддат билан стол олдига борди.

— Хизмат бурчини ўтаётган ходимга мушт қўтарса! Тагига босиб бўлса! Қаерда яшаяпмиз ўзи. Ким ўзи бу зўравон! — У қўллари асабий титраганча телефон кулодини бурай бошлади.

— Милициями? — деди овози жаранглаб. — Сизни...

Сайфи Соқиевич гапни тугатолмай қолди. Кейинги воқеа шу қадар тез бўлиб ўтдики, Шерзод кўз ўнгида рўй берган нарсаларни яхши англаб ҳам ололмади. Боядан бери хона ўртасида турган ногирон отилиб Сайфиддин аканинг столи олдига борди. Ягона қўли билан телефон тугмасини босди. Эзилган чучмомалар стол устига сочилиб тушди.

Сайфи Соқиевич кўзларини пирпиратиб ногиронга тикилди.

— Нега халақит берасиз? — деди ўшқириб.

— Милиция чақирмоқчимисиз? — деди ногирон жарангдор оҳангда. Энди унинг лаблари титрамас, алланечук қатъият бор эди овозида. — Қўйинг жойига!

Бу гапни у шунчалик кескин қилиб айтдики, Сайфиддин ака беихтиёр гўшакни жойига ташлади.

— Дағдаға қилишга уста экансиз! — у Сайфиддин акага бошдан-оёқ қараб чиқди. — Билиб қўйинг, мен фашистнинг дағдағасидан қўрққан эмасман. Ўпкангизни босиб олинг. Аввал гапни эшитинг. Кейин милицияга биргалашиб қўнғироқ қиламиз.

Сайфи Соқиевич кўзларини пирпиратиб ўрнига ўтириб қолди. Қария бўлган воқеани тушунтира бошлади. Шерзод ҳамон бир чеккада жим турганича Сайфиддин акани кузатарди. Уруш фахрийси воқеани айтган сайин Сайфи Соқиевич ўзгариб борар, чехрасидаги ғазаб ўрнини гоҳ хавотир ифодаси, гоҳ мулоим табассум эгалларди. Шерзод бу ўзгаришнинг маъносини тушунди. Йўқ, Сайфиддин ака азбаройи адолат тарафида тургани учун эмас, уруш фахрийси билан олишиш яхшиликка олиб бормаслигини билганидан мулоимлашиб борарди. У гап орасида бир имо қилган эди, акт ёзаётган зағчақўз сотувчи ўрнидан турди-ю, илондек сирғалиб чиқиб кетди. Эшик олди ҳам аллақачон бўшаб қолганини Шерзод

энди пайқади. Креслода эса ҳамон ўша захил юзли йигитча ўтирар, аммо энди у энтикиб нафас олмас, Сайфи Соқиевич томонга хавотирланиб қараб қўяр эди.

Нихоят, фахрий ҳамма воқеани айтиб бўлди. Сайфи Соқиевич кескин бурилиб, креслода ўтирган сотувчига қаради.

— Тур ўрнингдан, аҳмоқ! — деди қичкириб. — Отанг тенги одамга шунақа муомала қиласанми, эшак! Қоғозинг йўқ бўлса шуни жўнгина айтсанг ўласанми? Йўқол кўзимдан!

Сотувчи инқиллаб ўрнидан турди. Эшикдан чиқиб бораркан, Шерзодга тикилиб қаради. Тишлари гижирлаб кетди.

— Гап буёқда, демайсизларми? — деди Сайфиддин ака бир қўлли харидорга қараб. — Ёш-да, муомалани билмайди бу. — У бир зум жим қолди-да, Шерзодга юзланди:

— Барибир сиз ҳам яхши иш қилмабсиз. Шунчалик-ка боришингиз керак эмасди. Нима қилсаям бировга қоғоз топиб бериш унинг вазифасига кирмайди-да! Устига-устак, биров ёқасидан олса индамай кетадиганлардан эмас бу бола. Таги бақувватроқ нарсаси.

— Хизмат вазифасидан ташқари одамлик вазифаси деган тушунчаям бор! — деди Шерзод совуқ оҳангда. — Ё сизларда бунақа гаплар йўқми!

Сайфи Соқиевич хижолат чеккандек кулди.

— Ўзингиздан қолар гап йўқ, ука, ҳозир одамлар ҳуқуқини яхши биладиган бўп кетган. Айтяпман-ку, илдизи бақувватроқ бола.

— Менга худди ўша илдизи керак. Бунақаларни қутуртираётган илдишни қидириб юрибман ўзи! — Шерзод Сайфиддин акадан юз ўгириб, фахрийга қаради. Ўзининг иш жойини, ўтирадиган хонасини айтди-да, босик оҳангда қўшиб қўйди: — Сиз билан бир учрашсак. Байрам олдидан газетада хабарларингизни босиб чиқарардик.

— Яхши бўларди! — Қариянинг юзлари бирдан ёришди. Ёш боладек қувониб тез-тез бош силкиди. — Раҳмат, ука!

Табиатнинг нотантилигини қарангки, кўпинча гўзал нарсанинг умри қисқа бўлади. Ким билсин, балки бизга шунақа туюлар. Ўзимиз гўзалликка ташна бўлганимиз учун, унинг ҳуснига ҳадеганда қонавермаганимиз учун шунақа кўринар. Ҳар нима бўлганда ҳам баҳор тез ўтади. Биз гуллар рангига, чечаклар атрига, кўклам меҳрига ҳар сафар қонолмай қоламиз.

Шерзод яна бир ҳафта кечикса, лола фасли ўтиб кетишидан хавотирда эди. Қолаверса, Зухрани жуда кўргиси келарди. Шунинг учун кеча театрга телефон қилди. «Эртага лолага чиқсак», деб таклиф этди. У Зухранинг йўқ дейишини кутган эди. Аммо Зухра рози бўлди.

Шерзод Абдувоҳиднинг мотоциклини тариллатиб Охунбобоев майдонига етиб келганида кун ёйилиб кетганди. У мотоциклини гулзор майдонча этагида тўхтатди-ю, Зухрани узоқдан кўрди. Зухра хонаки бинафшалар очилиб ётган гулзор четидаги ҳаррак олдида тик турганча қандайдир журнални варақларди. У бошига кизил дуррача ўраган, эгнига яшил блузка, тўқ-хаворанг шим кийиб олган эди. Дуррачаси ҳам, шими ҳам Зухрага шундай ёпишиб тушган, шу қадар ярашган эдики, Шерзод беихтиёр жилмайди. Кўнглида қувонч аралаш соғинч бир туйғу уйғониб яқин борди. Шунда скамейка устидаги қоғоз пакетни кўрди. Халта оғзидан думалок редиска, кўк пиёз, яна алланималар кўриниб турарди. «Ўҳ-ў, бозор катта-ку!» ўйлади Шерзод Зухранинг ишбилармонлигига мийиғида кулиб. Беш-олти қадам қолганда Зухра бурилиб қаради-ю, Шерзодни кўриб жилмайди. Тиниқ, чиройли чехрасида тонг қуёши жилва қилгандек яшнаб кетди.

— Уйқучи экансиз! — деди кулиб. — Кеч қолдингиз.

— Йўқ, бугун эрта турувдим. — Шерзод унинг кафтини оҳиста қисди. — Ўртоғимнинг «пат-пат»ини олгунча кечикиб кетдим. Қўркмайсизми?

Зухра Шерзод узатган каскани оларкан, яна жилмайди.

— Ҳечам!

У дуррачасини ечиб, бошига каска кийди.

— Ярашаркан! — деди Шерзод завқланиб. — Худди астронавтларга ўхшаб кетдингиз...

...Эски шаҳарнинг тор кўчаларида самолётдан бошқа ҳамма нарсa юради. Юк машинаси ҳам, енгил машина ҳам, эшак арава ҳам... Шерзод мотоциклни кўча чеккаси-га тақаб хайдаб борар, шовкин-сурон, машиналар сигнали, аравакашларнинг бақирик-чақириғи бир зум тинмас эди. Орқадан келаётган машина қаттиқ сигнал берди. Шерзод мотоциклни янаям четроққа, қоп-қора оқава сув айқириб ётган цемент ариқча қирғоғига олди. Аммо машина сигнали ҳамон тинмас, асабни эғовлайдиган даражада тўхтовсиз шовкин соларди. Шерзод мотоциклни яна бурса, ариққа тушиб кетиши аниқ эди. У жаҳл билан чап томонга бурилиб қаради-ю, ўзига шундоқ тақалиб келаётган қора «Волга»ни, рул чамбарагини ушлаганча илжайиб ўтирган Сирожиддинни кўрди. Сирожиддин унинг гашига тегилш учун атайлаб шундай қилаётганини сизди. Негадир кеча Сайфи Соқиевич билан ўрталарида бўлиб ўтган кўнгилсиз гаплар эсига тушди. Шерзод ёлғиз ўзи бўлганида мотоциклни «Волга»нинг йўлига шартта кўндаланг қилиб, машинани тўхтатган бўларди-ю, аммо ҳозир ноилож эди: орқасида Зухра ўтирарди. У ҳам «Волга» томонга бурилиб қарар, жаҳли чиққанидан бўлса керак, қоши чимирилиб кетган эди.

«Волга» яна узундан-узоқ сигнал берди-да, мотоциклга ёнбошини уриб олгудай бўлиб, шиддат билан ўтиб кетди. Нарирокқа бориб, аллақандай оқ «Запорожец»ни кувиб ўтди-да, машиналар орасида кўздан ғойиб бўлди. «Қаёқдан учради бу? — ўйлади Шерзод кўнгли ғашланиб. — Жосусга ўхшаб доим кетимдан юради шекилли». Унинг бояғи шодон кайфияти хиралашди.

Келесдан ўтганларидан кейин ям-яшил далалар бошланди. Йўлнинг икки четида қатор-қатор тут дарахтлари саф тортган, уфққача туташиб кетган далаларда эртанги карамлар, пиёзлар, лавлагилар, гоҳ оч-кулранг, гоҳ тўқкизил тусда товланар, осмон булутли бўлса ҳам ҳаво мусаффо эди. Шерзод орқада ўтирган Зухранинг нафаси ўзининг елкасига урилаётганини ҳис этиб турар, мана шу яқинлик аллақандай рухий тетиклик бахш этган эди унга. Бир маҳал Зухра унинг елкасига оҳиста туртди. Шерзод бурилиб қаради. Зухра алланима деди-ю, Шерзод мотоцикл шовқинидан ҳеч нима эшитмади. Бунинг устига у касканинг тасмасини боғлаб олганди. Зухра қўли билан осмонни, кунчиқар томонни кўрсатди. Шерзод

бурилиб қаради-да, яхлит бир бўлак булут қуёш юзини тўсиб олганини кўрди. Булутнинг қирралари худди тилларанг ҳал берилгандай ярқираб турар, бир четида эса елпиғичга ўхшаш нур тарам-тарам бўлиб сачраб кетганди. Шерзод Зухрага бурилиб қаради-да, «чиройли!» дегандек бош силкиди. Кўнглидаги бояги гашлик тарқалиб енгил тортди.

...Ярим соатчадан кейин паст-баланд қирлар бошланди. Икки қарич бўлиб қолган буғдойлар шамолда оҳиста елпинар, булутлар орқасидан тушган қуёшнинг нурли дарчалари гоҳ у, гоҳ бу ерда яраклаб кўринарди. Шерзод бултур Абдувоҳид билан келганида қўй боқиш учун ажратилган, буғдой сепилмаган қирларни кўрган эди. Хозир ҳам заранг бўлиб кетган тупроқ йўлдан мотоциклни ўша ёққа бурди. Икки чақиримча юрмасдан ям-яшил ўтлар орасида ёкутдек товланаётган лолалар кўрина бошлади. Зухра ҳар гал уларни кўрганида Шерзоднинг елкасига туртар, кўзларида ўт ёниб, ўтирган жойида ёш болалардек ирғишлар, лолаларга имо қилар эди. Яна бир чақиримча юргандан кейин лолалар чаман-чаман очилиб ётган текис майдончага чиқиб қолишди. Майдоннинг бир чеккаси ясси қирга туташиб кетган, баланд-баланд ўтлар орасида пиёладек бўлиб очилган лолалар ловиллаб ёнар, фируза чучмомалар ерга мунис бош эгиб турарди. Шерзод лолалар аллақачон тамом бўлган, деб хавотир қилганди. Бу йил ёғингарчилик кўп бўлгани учун ҳали улар қуриб қолмаган экан. У мотоциклни тўхтатиши билан Зухра эгардан сакраб тушди-ю, шимининг почаларини шимариб олганча ўтлоқ майдончадан югуриб кетди. У шоша-пиша гоҳ у, гоҳ бу лолани узар, шодон қаҳ-қаҳ уриб кулар, шу туришда гулдан гулга парвоз қилаётган чиройли капалакка ўхшар эди.

— Шошманг! — деди Шерзод кулиб. — Бандини қисқа узяпсиз-ку! Мана бундай узинг, — Шерзод каттакон бир лолага эгилган эди, гулкоса ичидан сарғиш асалари ўрмалаб чиқди-да, ёнламаси учиб унинг юзига келиб урилди. Шерзод беихтиёр чўчиб тушди. Зухра қўлидаги лолаларни силкитганча қотиб-қотиб кула бошлади. Унинг қувноқ, жарангдор овози теран сукунат чўккан қир-адирларни уйғотишга қасд қилгандай тўлқинланиб, олис-олисларга таралди. Шерзод унга қараб

жилмайиб қўйди-да, лолаларнинг бандидан, ерга туташган жойидан тутди. — Мана бу еридан ушлаб секин тор-тасиз, — деди Зухрага кўрсатиб. — Шунда банди син-майди, пиёзи ҳам жойида қолади. Янаги йилга тагин кўкариб чиқади.

Зухра яна лола теришга тушиб кетди. Шерзод эса ўт устига газета тўшаб ёнбошлади. Чукур тин олди... Осмонда нишолдадек кўпирган тўда-тўда булутлар эрин-чоқлик билан сузади. Шу қадар осуда, шу қадар чукур сукунат чўкканки, киши қаттикроқ нафас олишга ҳам ийманади. Фақат асаларилар, тиллақўнғизлар, яна аллақандай эрка мавжудотлар бир маромда гувиллайди. Аллақаерда куйиб-ёниб тўрғай нола қилади. Аммо бу овозлар чексиз-адосиз қир-адирлар сукунати бузмайди. Аксинча, янаям чуқурлаштиради, бу сукунатга собит бир куч бахш этганга ўхшайди. Нариги адирдан бошланадиган буғдойзор шамолда оҳиста тўлқинланади. Ҳар гал шабада елиб ўтганда буғдойзор оҳиста тўлқинланади, буғдой поялари бир томонга ёнбошлайди-ю, алланечук оч-кулранг тусга кириб товланади.

Шерзод уфққа туташиб кетган мана шу ям-яшил оламга, покиза булутлар вазмин сузиб юрган осмонга тикилиб ётаркан, ўзининг қалби ҳам бирдан кенгайиб кетгандек, вужудида қудратли бир куч уйғонгандек бўлди. Мана шу кенгликларни худди ўзидек кенг, ўзидек тиниқ қилиб тасвирлаш истаги туғилди...

Зухра бирпасда оламжаҳон лола, чучмома, яна аллақандай тўқ-зангори чўл чечакларидан бир кучоқ қилиб териб келди.

— Сиз-чи? — деди Шерзоднинг тепасига келиб. — Нега термаяпсиз?

Шерзод ўзини ларзага солган хаёл оламидан ҳали чиқмаган эди. Зухрага ҳайрон қараб қолди.

— Эринчоқ экансиз, манг! — Зухра унинг қўлига бир даста чучмома узатди. У ҳарсиллаб нафас олар, юзлари қизариб кетган, қоп-қора сочлари елкасида ёйилиб ётарди. Шерзод қаддини илдам ростлади-да, чучмома аралаш Зухранинг қўлидан маҳкам ушлаб олди. Қизнинг қўлларига тупроқ теккан, лола гулкосасининг чанги юққан бармоқлари сарғайиб қолган эди. Зухра Шерзодга бир зум ҳайратлангандек қараб турди-да, секин пичирлади:

— Қўйинг... Яхшиси, лола теринг...

— Зухра! — деди Шерзод хаяжонли товушда. — Мен сизни тез-тез кўриб туришим керак. Кўрмасам бўлмайди...

— Хўп, — Зухра секин бош силкиди. Шерзод унинг қўлини қўйиб юборган эди, Зухра ширин жилмайди. — Мана энди ақлли бола бўлдингиз. — У бир зум жим қолди-да, узун киприкларини пирпиратиб Шерзодга қаради. — Ҳозир нимани ўйлаб ўтиргандингиз, айтиб берайми?

Шерзод жилмайди.

— Қани?

Зухра кучоғидаги лолаларни газета устига ташлади-да, ерга ўтирди.

— Сиз мана шуларнинг ҳаммасини, — у гул чанги теккан бармоғи билан уфқни кўрсатди, — ҳаммасини тасвирлашни орзу қилиб ўтирувдингиз. Тўғрими?

Шерзод унинг табассум порлаб турган кўзларига тикилиб, хаёлан таҳсин ўқиди.

— Қаёқдан билдингиз?

— Бунақа манзарани ҳаммаям тасвирлагиси келади. Фақат маҳорати етмаслигидан кўрқиши мумкин.

Шерзод жилмайди.

— Тўғри-ку, лекин одам ўзининг маҳоратини кўрсатиш учун ижод қилмайди-да.

Зухра киприкларини пирпиратди. Кўзларига жиддият чўкиб сўради.

— Нега?

Шерзод ўйланиб қолди. Бундан бир неча йил илгари, талабалик пайтида қизиқ воқеа бўлган эди. Ёзги таътилда у қишлоққа борди. Бир кеча ҳовлида, анжир ёнидаги чорпояда ётган эди, уйғониб кетди. Шу пайт узоқдан қўшиқ овози эшитилди. Аллақандай ўткинчи йўловчи ўзича ашула айтиб борарди. Унинг овози бўғиқ, хириллаб чиқар, қўшиқ сўзлариниям бузиб айтар эди. Аммо бу шу қадар сеҳрли, шу қадар ёқимли қўшиқ эдики, Шерзоднинг эти жимирилашиб кетди. Ўткинчи узоқлашиб кетгунча, шу қўшиқнинг сеҳрига маст бўлиб ётди. Қизиқ, кузда у ўқишга келганида концертга тушди-ю, яна худди ўша қўшиқни эшитди. Бу сафар ашулани машхур бир хонанда айтди. Лекин бу гал Шерзод маза қилмади. Шерзод кейинчалик нега шунақа бўлганини

кўп ўйлаб юрар эди. Ҳозир ҳам Зухрага шуни гапириб берди.

Зухра газета устида сочилиб ётган лолалардан кўз узмай ўтирар, жимгина тинглар эди.

— Нега шунақа бўлганини анчадан кейин тушундим, — деди Шерзод ҳам лолаларга кўз тикиб. — Ўткинчи йўловчи кўнглидаги ҳисларни қўшиққа солиб айтган. Унинг мақсади ашула айтишмас. У кўнглида борини беихтиёр қўшиқ қилиб айтиб юборган. Хонанда бўлса одамлар олдида ўзининг маҳоратини кўрсатгиси келган. Ялтироқ кийим кийиб чиққан, овози бориचा кучанган. Шунинг учун гашим келган экан. Тўғрими?

— Тўғриям, нотўғриям, — деди Зухра ўйчан товушда. — Тўғрилиги шундаки, асар у ёқда қолиб, ўзини кўрсатишга уринадиган санъаткорлар ростдан ҳам бор. У ёғини сўрасангиз, шунақа актёрлар борки, фақат ўзининг ролини ёдлаб олади-да, шуни қойил қилсам бўлди, деб ўйлайди. Ўзининг роли битиши билан жўнаб қолади. Ўша спектаклни тасодифан радиодан эшитиб қолса, «мендан кейин бунақа гаплар бўларкан-да», деб хайрон қолади. — Зухра шунақа актёрлар борлигидан аччиқлангандек, асабий кўл силтаб қўйди.

— Энди эътирозингизни айтинг, — деди Шерзод жилмайиб.

— Нотўғрилиги шундаки, — энди Зухра ҳам жилмайди, — сиз қишлоқда ўша қўшиқни эшитганингизда табиат қўйнида бўлгансиз. Юлдузларга тикилиб ётгансиз. Ўткинчининг ашуласи ўша ҳолатга мос бўлган. Концертга тушганда бўлса, сахнадаги чироқни, атрофдаги одамларни кўриб тургансиз. Шартлилик деб шуни айтишади.

Зухра жимиб қолди. Чўккалаб ўтириб олди-да, чучмома, лола, бўтакўзларни аралаштирганча, ингичка, чайир бармоқларини соч ўргандек чакқон қимирлатиб, алланима тўқий бошлади. «Гулчамбар тўқияпти», ўйлади Шерзод ундан кўз узмай. Зухра бармоқларини чакқон-чакқон қимирлатар, диққат билан ишлаётгани учун бир нуктадан кўз узмас, эгик, узун киприклари капалак қанотидек силкиниб-силкиниб қўяди.

«Пухта далил, — ўйлади Шерзод ундан кўз узмай. — Мунча бийрон бўлмаса бу...»

— Унақа тикилманг! — деди Зухра унга қарамай.

Шерзод кўзини олиб қочди.

— Раҳмат, — деди Зухра тўкилаётган гулчамбаридан кўз узмай. Кейин бир зум ишини тўхтатди-да, жилмайган кўйи чуқур хўрсиниб қўйди. — Биласизми, даланинг нимаси яхши?

Шерзод елкасини қисди.

— Масалан менга кенглиги ёқади.

— Далада одам бойиб кетади. — Зухра яна гулчамбарини тўкишга тутинди. — Далада ҳамма нарса ўзиники бўлиб қолади. Гуллару қирлар ҳам, осмону қуёш ҳам... Ҳаммаси! Табиатнинг одамга ёқиши шундан. Шаҳарда бўлса ўзинг ўтирган ўриндиқниям биров билан бўлишасан. Шунақамасми?

Шерзод ўзининг кўнглидан кечаётган туйғуларни шунчалик аниқ айтиб бергани учун Зухрага хаёлан яна бир бор қойил қолди.

— Мен сал қизғанчикроқман. Ўзимнинг улушимни бошқалар билан бўлишишни ёмон кўраман!

— Худбин бўлманг! — деди Зухра жилмайиб. — Одам яхши кўрган нарсасини яқин кишиси билан баҳам кўриши керак. — У Шерзодга зимдан қараб қўйди. — Болалигимда ҳамма нарсани Ҳасан билан бўлишардик. Офтоб уники бўлса, булут меники бўларди. Осмон меники бўлса, тоғ уники бўларди. — Зухра секин хўрсиниб қўйди. — Соғиндим.

— Қачон келади акангиз?

— Байрамдан кейин бораман, деб ёзибди.

— Армияга кетмасдан олдин нима иш қиларди? — деди Шерзод Зухранинг чакқон-чакқон ҳаракат қилаётган бармоқларидан кўз узмай.

— Разведка группасида ишларди. Геолог бўлмоқчи, — Зухра қошини чимирди. — Кўрасиз, бу йил яна геология факультетига ўзини уради. — У бир зум жимиб қолди-да, қўшиб қўйди: — Ростини айтганда, Ҳасан акам аллақачон имтиҳондан ўтиб кетиши керак эди. Билими яхши, шу соҳага жонини беришга рози. Лекин ўтолмаяпти...

— Шуниси ёмон-да, — деди Шерзод куюниб. — Баъзан институтга жон-дилдан яхши кўрган одам у ёқда қолиб, дадасининг этагига осилиб олган аллақандай чаласавод кириб олади. Бунақа талаба ўқиганда нима қилиб беради? Наридан борса, чаламулла мутахассис бўлиб етиша-

ди. Ўзи ишни қойил қилолмагандан кейин, ишни ўрнига қўяётган бошқа ҳамкасбларигаям халақит беради. — У узоқ жим қолди-да, секин қўшиб қўйди. — Бу жуда жиддий масала... Жамият тараққиётини белгилайдиган муаммо.

— Ҳозир бу ишга қаттиқ киришишяпти-ку, — деди Зухра гулчамбарни бир чеккага қўйиб. Унинг кўзларида чуқур жиддият бор эди. — Бу соҳада таниш-билишликка чек қўйилса ажаб эмас.

— Менга қолса таниш-билишлик, ошна-оғайнигарчилик деган тушунчани жазолаш учун алоҳида қонун чиқариб қўйган бўлардим. — Шерзод жаҳл билан қўл силтади. — Ҳар қанақа таниш-билишлик тагида ҳаром ният ётади. «Мен сенинг фалон ишингни битираман, сен менинг пистон юмушимни қилиб берасан». Бу тушунча заминида одамгарчилик эмас, ўз манфаатини кўзлаш, деган нарсa ётади, вассалом!

Шерзод ижирғаниб тез-тез гапирар, Зухра кўзларини катта-катта очганча унга тикилиб қолганди.

— Биттаси бор эди, — деди Шерзод ҳамон ўша баджаҳл оҳангда. — Бу дунёда ё заринг бўлсин, ё зўринг... деган гапни шиор қилиб олганди. Зўрни ишга солиб, зар топади, зарни ишга солиб зўр топади... Кеча шу одам билан яна тўқнашиб қолдик.

Шерзод Сайфи Соқиевич билан ўрталарида бўлиб ўтган воқеани ҳеч кимга айтмоқчи эмас эди. Ҳозир гап айланиб шунга тақалганидан кейин беихтиёр оғзидан чиқиб кетди.

— Энди нима қилмоқчисиз? — деди Зухра ўйчан тарзда. Унинг тўқиётган гулчамбари чала қолган, ҳали бу ерга келиб тушганларида кўзларида ёнган шодлик олови сўниб, ўзи аллақандай хомуш бўлиб қолган эди. «Бекор қилдинг! — деди Шерзод ўзини қойиб. — Бу қиз далага дам олиш учун, кундалик ташвишлардан сал бўлсаям халос бўлиш учун чиққан-ку! Театрдаги ҳар кунги гаплардан, ярим кечагача чўзиладиган репетициялардан толиққан-ку! Нима қиласан икир-чикир ғалваларингни тўкиб солиб?! Сенинг ҳасратингдан бошқа ташвиши йўқми унинг?»

— Ҳозирча нима қилишимни билмайман-ку, — деди у хушчақчақ гапиришга уриниб. — Лекин албатта нимадир қиламан. Менинг жинни одатим бор, бир ишга киришдимми, охиригача етказмай қўймайман!

— Бу одам сиз ўйлаганчалик анойига ўхшамайди, — деди Зухра ўйчанлик билан. Кейин узок муддат бир нуқтага кўз тикиб ўтирди-да, аниқ қарорга келди шекилли, ярқ этиб қаради. — Дадамлар билан бир гаплашмайсизми?

Шерзод бировнинг кўмагидан фойдаланишга тоқати йўқ эди. Айни шу масалада бўлса бировга ҳасрат қилишни ҳечам хоҳламасди. Шунинг учун ҳазил билан қутулмоқчи бўлди.

— Ҳозиргина таниш-билишликни қоралаб турувдик, — деди кулиб. — Энди ўзимиз унинг пинжига тикиламизми?

— Бу ишни ўзингиз учун қияпсизми? — деди Зухра лаблари билинар-билинемас пирпираб. Шерзод ўзининг гапи унинг ҳамиятига текканини сезиб ноқулай аҳволга тушди.

— Хотиржам бўлинг, — деди Зухра кескин оҳангда. — Дадам ҳам сиз ўйлаган маънодаги таниш-билишликни ёмон кўрадилар. Бўлмаса Ҳасан акам ҳозир институтни битираётган бўларди.

Шерзод Зухранинг лола чанги тегиб, сарғайиб қолган ингичка бармоқларидан кўз узмай жим қолди-да, сўради.

— Қаерда ишлайдилар?

— Халқ контролида, — деди Зухра энди анча сокин оҳангда. — Бунақа ишларни назорат қилиш шу ташкилотнинг вазифаси.

Шерзод беихтиёр бошини кўтариб, Зухранинг кўзига тикилди. «Сулаймон Рустамович... Рост-а, Зухранинг фамилияси Рустамова-ку!» деб ўйлади бирдан енгил тортиб. — Кеча ўзи ҳам бир кўнгли халқ назорати идорасига учрашмоқчи бўлганини эслади. «Демак, Сулаймон Рустамович Зухранинг дадаси экан-да».

Зухра ҳамон ўйчан ўтирар, бир чеккада ўт устида ётган гулчамбарга тикилиб қолган эди.

Шерзод Сулаймон Рустамович билан уч-тўрт марта кўришганди. Бултур баҳорда Олий Кенгашга сайлов бўлаётганда Шерзод сайлов участкасида раис ўринбосари бўлган, Сулаймон Рустамович шу округдан сайланган эди. Шерзод бу одамнинг сайловчилар билан учрашувдаги нутқини эшитган, ишбилармон, чўрткесар киши эканлигини сезган эди.

— Мен дадангизни танийман, — деди у хотиржам оҳангда.

— Унда янаям яхши! — Зухра енгил тортгандай жилмайди-да, ўрнидан турди. — Фақат битта нарса ёмон бўляпти. Ҳозир ёмғир ёғади, қаранг.

Шерзод осмонга қаради-ю, шитоб билан сузиб ўтаётган пастак булутлар қорайиб кетганини кўрди. Зум ўтмай шамол шиддат солиб увиллай бошлади. Осмонда қокигул укпарлари, лолаларнинг гулбарглари пирпираб учди. Нариги қирдаги буғдой поялари бир ёққа таппа ёнбошлаб, бутун майдон кулранг тусга кириб қолгандай бўлди.

— Ёмғир ёғса, мотоциклингиз ботиб қолади! — деди Зухра хавотирланиб. Унинг қоп-қора сочлари шамолда тўзиб, силкинар, у каскани киймоқчи бўлар, аммо сочларини ҳеч йиғиб ололмасди.

— Нима қипти, — деди Шерзод. — Жала ёғса қолиб кетаверамиз-да!

Зухра кулимсираб бош чайқади.

— Соат олтида спектакль бор. Етиб боришим керак.

Шерзод Зухранинг лолаларини, гулчамбарларини йиғиштиришга кўмаклашди. Бу пайт осмон бутунлай қоронғилашиб кетган, шамол янаям кучайган эди. Уларнинг шундоқ боши устида чакмоқ ярақлади-ю, момақалдироқ асабий сурон солди. Унинг садолари чексиз чўл бағрида оғир-оғир тарқалиб қайта-қайта янграб кетгандай бўлди. «Чўлда момақалдироқ ваҳимали бўларкан», — деб ўйлади Шерзод Зухрага қараб. Зухранинг қоп-қора кўзлари каска остидан жавдираб турарди.

— Кўркманг! — деди Шерзод жилмайиб. — Ҳозир катта йўлга чиқсак... Боягидан ҳам қаттиқроқ момақалдироқ гумбирлади-ю, унинг овозини босиб кетди.

Шерзод шошилиб мотоциклни ўт олдирди. Зухра бир қўлида лолалар дастасини ушлаганча мингашди. Шерзод заранг бўлиб кетган тупроқ йўлга тушиб мотоциклни физиллатганча ҳайдаб кетди. Рўпарадан эсаётган шиддатли шамол нафасни қайтарар, осмон гумбургумбурга тўлиб кетган эди. Тўсатдан заранг йўлга йирик-йирик томчилар туша бошлади. Ўша заҳоти қиялатиб жала қуйиб берди. Намиққан тупроқ иси, чўл чечакларининг ҳиди еру кўкни тутиб кетди.

— Маҳкамроқ ушланг! — деди Шерзод орқасига қа-

раб. Зухра унинг гапини эшитмаса ҳам тушунди шекилли, елкасига маҳкам ёпишиб олди.

Шерзод бирпасда шалаббо бўлиб кетди. «Шамоллаб қолади, — деб ўйлади Зухрага ачиниб. — Тўхташ керак».

Яна юз қадамча юрганларидан кейин мотоцикл филдираклари сирпана бошлади. Мотор ҳадеб вағиллар, мотоцикл бир вақтлар машина ўтган йўлнинг гоҳ у, гоҳ бу чеккасига сурилиб бориб келар, аммо олға жилолмасди. Охири бўлмади. Шерзод мотоциклни баланд қир этагида тўхтатди. Шерзод тушиши билан Зухрага қаради. Зухранинг ҳаворанг шимига лой сачраган, блузкаси кўксига ёпишиб, елкалари жикқа сув бўлиб кетган, лола-ларни ҳамон бағрига босиб турар эди. Шерзод беихтиёр унга яқин борди.

— Шамоллаб қоласиз! — деди Зухранинг кўлидан тутиб. Зухра жилмайишга ҳаракат қилар, аммо боядан бери рўпарадан урган шамол таъсир қилган бўлса керак, ияги билинар-билинемас титрар эди. Шерзод осмонга қаради. Ҳамон момақалдирок гумбурлар, ора-чора чакмоқ чакқанида қиялатиб ураётган йирик-йирик томчилар тилла тангалардай ёришиб кетарди.

— Сизни иситолмайману пана қилишим мумкин... — деди Шерзод Зухранинг елкасидан тутиб. Зухра индамай итоат қилди-да, бежирим жуссаси Шерзодга яқин келди. Шерзод унинг елкасидан тутаркан, димоғига ёмғир ҳиди аралаш атир бўйи, балоғатга етган қизлардагина бўладиган яна аллақандай сеҳрли, кишини маст қилиб кўядиган навқирон ис урилди-ю, беихтиёр эгилди. Зухранинг каскасидан муттасил ёмғир сувлари оқиб тушар, коп-қора қошларида, эгик киприкларида марварид томчилар илиниб қолган, негадир юзлари қизариб, тез-тез нафас оларди. Шерзод вужудига оташ солган бахтиёрлик туйғусидан маст бўлиб Зухрани қаттиқ бағрига босди-да, унинг юмшоқ, ёмғирдан намхуш бўлиб қолган лабларидан узоқ ўпди.

— Қўйинг... — деди Зухра пичирлаб. — Яхшимас...

Улар чўлнинг қоқ ўртасида турганча шиддат билан ёғаётган жала остида бахтдан энтикиб нафас олишар, табиат эса ҳамон тантана қилар, осмон фариштаси оғзидан олов сочиб, қаҳқаҳа урар, шу икки жонсарақ вужуд бошидан илиқ севинч ёшларини сочар эди.

...Кечаси Шерзод негадир Фаридани эслади. Эслади-ю, ғалати бир ҳақиқатни англади. Қизик, ўйлаб қараса, у Фаридани худди шунақа фаслда, апрель оқшомида илк бор бағрига босган экан. Ўшанда ҳам жала ёкқанди. Бугун ҳам шунақа бўлди. Қизик. Зухранинг ўзи ҳам Фаридага ўхшаб кетади. Фақат ундан кўра бошқачароқ, мукамалроқ... Спиралсимон тараққиёт деганлари шу бўлса керак-да. Дунёда ҳамма нарса такрорланади. Аммо такомиллашиб қайтарилади. «Ким билсин, — ўйлади Шерзод кўзларини юмаркан, — балки ўзинг ҳам қадим замонларда яшаган биронта одамнинг такроридирсан. Дунё қизик... — У фикри чувалашиб кетаётганини сезиб ҳаёлан ўзига-ўзи қўл силтади. — Қўй, оғайни, бугун дунёнинг чигалликларини ўйлайдиган кунмас. — Ҳаяжондан юзлари қизарган Зухранинг тиник чехраси унинг кўз ўнгига келди, лабларида унинг илик, майин лабларининг тафтини ҳис қилдию, жилмайди. — Бугун сен бахтиёр одамсан, тагин нима керак сенга, инсон!»

36

Сулаймон Рустамовичнинг қабулхонасида ҳеч ким йўқ эди. Девор тагидаги қатор стуллар бўш турар, бурчакдаги котиба ўтирадиган стул суянчиғига гулдор ҳарир рўмол буклаб ташлаб қўйилганди. «Тушликка чиқиб кетишибди», ўйлади Шерзод хона ўртасида тўхтаб. У энди бурилиб чиқиб кетмоқчи бўлиб турганди, ичкаридан музика товуши эшитилди. Шерзод беихтиёр ўша томонга юрди. Тепасига «Қўмита раиси» деган зарҳал ёзув илиб қўйилган эшик қия очик турар, ўша томондан вазмин, айни пайтда этни жимирлатиб юборадиган тантанавор куй садоси қуюлиб чиқар эди. Шерзод бир лаҳза ўйлаб турдида, эслади. Бу — Огинскийнинг «Полонези» эди.

Шерзод эшикни тортган эди, товушсиз очилди. Хона узун, остонадан тўргача гилам пояндоз тўшалган эди. Чап томондаги яхлит деразаларга парда тутилмаган, аммо ҳаво янгилагич қурилмага қопланган ёғоч панжара устига қатор-қатор гултуваклар қўйилган, оч-қизғиш рангдаги митти гуллар қийғос очилиб, деразанинг ярмигача тўсиб қўйган, хонага алланечук сокин бир кайфият

бахш этиб турар эди. Бир бурчакда пўлат сейф, бошқасида пастак магнитола турар, куй садолари мулойим қанот қоқар, стол орқасида Сулаймон Рустамович ўтирар эди. У қора костюм кийган, тирсагини столга тираганча, кафтини чаккасига босиб ўтирар, оқ оралаган сочлари бармоқлари орасида куюлиб тушиб турар, кўзларини юмиб олганди. Шу туришда у бемалол мизғиётганга ўхшарди. «Дам олаётган экан», деб ўйлади Шерзод эшик тутқичидан ушлаганча остонада тўхтаб. У нима қилишини билмай қолди. Бу одамнинг вақти ниҳоятда тифиз эканини, шунинг учун атайлаб тушлик пайтидан фурсат ажратиб ўзини чақирганини ўйлади-ю, кутиб туришга аҳд қилди.

Ниҳоят, куй тўхтади. Сулаймон Рустамович кўзини очди, Шерзодни кўрди-ю, дарров қаддини ростлади.

— Ие, узр, — деди ҳижолатомуз жилмайиб.

Шерзод илдам бориб сўрашаркан, ўзи ҳам сезмаган холда бу кишидан Зухрага ўхшаш белгиларни ахтарди. Сулаймон Рустамовичнинг кўзлари, қандайдир сокин боқувчи, аммо ич-ичидан ўт порлаб турган қоп-қора кўзлари Зухраникига жуда ўхшаркан. Сулаймон Рустамович жилмайганида Шерзод шу ўхшашликни, айниқса, аниқ сезди.

— Ўтиринг! — деди Сулаймон Рустамович рўпарадаги креслога имо қилиб. Кафтини тираб ўтиргани учун бўлса керак, унинг чап юзи қизариб кетганди.

Шерзод бу одамнинг фурсати озлигини яна бир бор хаёлидан ўтказди-ю, бор гапни лўнда қилиб айтиб берди.

— Менинг директор билан талашадиган нарсам йўқ, — деди ҳамма гапни айтиб бўлгандан кейин. — Эртага комиссия юбориб универмагни текшириши керак, дейишга асосим ҳам йўқ. Менга бошқа нарса кўпроқ таъсир қилади. Рост, ҳалол одамлар, эл-юртга сидқидилдан хизмат қилаётган савдо ходимлари кўп. Лекин шунақалариям борки, ҳар кўрганда кишининг гаши келади. Шунақалари борки, ўзи тўқсон сўм маош оладида, ҳафта сайин минг сўм совуриб улфатчилик қилади. Йил ўтмай шоҳона қаср қуради. Кечгача искирт халат кийиб кабоб елпийди-да, кечкурун яраклаб турган шахсий машинасини ҳайдаб дачасига боради. Эрталабгача маишат қилади. Уй солишга, машина олишга ҳамманинг ҳаққи бор. Аммо

айтинг-чи, тўқсон сўм маош билан қандоқ қилиб бир йилда қаср қуриб бўлади? Етмиш беш сўм маош билан ҳам бола-чақа боқиш, ҳам бебилиска базми-жамшидлар қилиш, устига-устак машина сотиб олиш ақлга сиғадиган гапми?

Шерзод Сулаймон Рустамовичга қараб қўйди. Сулаймон Рустамович стол қиррасига тикилиб, бир нуктадан кўз узмай ўтирар, қошлари чимирилган, кўзидаги бояги ёрқин, нурли ифода йўқолиб, чехраси аллақандай шиддатли тус олган эди.

— Бунақа одамлар бирни ўнга пуллаб, халкнинг чўнтагига чанг соладими ё кўзбўямачилик қилиб давлатнинг ҳамёнини ўмарадими, фарқи йўқ, — деди Шерзод. — Энг дахшатлиси шундаки, бу одамлар ҳаммани боплаб аҳмоқ қиялпман, деб қувонади. Бу дунёга келганидан кейин яшаб қолиш керак, дейди. Қайси йўл билан бўлмасин қандингни ур, дейди. Булар учун муқаддас нарсанинг ўзи йўқ. Ҳамма нарсани — илмниям, амалниям, муҳаббатниям, борингки виждоннинг ўзиниям сотиб олса бўлади, деб ишонади... Ундан ҳам дахшатлиси шуки, ёмон касал юкумли бўлади. Фалончи ишнинг кўзини билгани учун қаллоблик қилиб бўлсаям ҳаммадан яхши кун кўряпти, мен ҳам шундоқ қилсам бўлмасмикин, деб кўнгли ўксийдиган одамлар йўқ дейсизми? — Шерзод ҳамон бир нуктадан кўз узмай ўтирган Сулаймон Рустамовичга тагин қараб қўйди. — Кўрдингизми, бу одамлар ўзининг харом фалсафаси билан бошқаларни ботқоқликка тортади... — Шерзод узоқ жимиб қолди. Сулаймон Рустамович бармоқлари билан сигарет учини эзғилаганича ҳамон бир нуктага кўз тикиб ўтирар, аммо индамасди. Шерзод яна ўша асабийлик билан давом этди:

— Инсоният ақлини танибдики, эътиқод билан яшган. Эришиб бўладими, эришиб бўлмайдими, бари бир эзгуликка интилган. Булар-чи?! Эътиқодли одамни кўрса масхара қилади. Сен ҳалолман, деб керилиб юравер, мен сенинг бир ойлик маошингни бир соатда топаман, сен дономан, олимман, деб автобусга осилиб юравер, мен «нодон» ўзимнинг машинамда «катайса» қиламан, дейди! Мабодо шуни айтмасаям, кўнглидан албатта ўтказади. Афтингизга тикилиб туриб худбинларча кулиб қўяди.

Сулаймон Рустамович ўрнидан туриб кетди. Оксоқлана-оксоқлана дераза олдида борди. Ҳовли томонга тикилганча сигарет тутатди. Шунда Шерзод сайлов олдида унинг таржимон ҳолини ўқиганини эслади. Унда Сулаймон Рустамовичнинг Курск остонасида оғир яра-ланганлиги айтилган эди.

«Оёғидан яраланган экан-да», деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай. Шу ондаёқ дераза олдида ўтириб соат ковлаштираётган отасининг почаси шимарилган шими, учига резинка қопланган қўлтиқтаёғи кўз олдида келди. Кейин қайси куни универмагда анави захил юзли сотувчи хафа қилган уруш ногиронини эслади. Ҳаммаси йиғилиб келиб, бўғзига ғазаб бўлиб тикилди-ю, тагин ўша оҳангда давом этди.

— Биров қатағонга учради. Биров немис билан жанг қилди... Ҳаммаси нурли кун учун, нурли ҳаёт учун жон олиб, жон берди. Агар ўша кун бугунги кун бўлса, бунақа соялар қаёқдан пайдо бўляпти, Сулаймон Рустамович? Наҳотки ота-боболаримиз шулар семириб юрсин, бировнинг қонини сўрсин деб кон тўккан бўлса? Сизлар шунинг учун жанг қилганмидинглар?

Шерзод юраги гурсиллаб ураётганини, юзлари ловиллаб кетганини, томоғи қақраб қолганини ҳис қилиб жимиб қолди.

Сулаймон Рустамович оҳиста бурилиб унга қаради. Оғзидан паға-паға тутун чиқариб, оксоқланганча тепасига келди. Энди унинг кўзлари яна боягидек сокин, собит бир ишонч билан боқар эди. У Шерзоднинг елкасига кафтини қўйди.

— Соатингиз неча бўлди?

Шерзод эсанкираб қолди.

— Бирдан йигирма беш дақиқа ўтди, — деди тезгина соатига қараб. — Вақтингизни олдимми? Узр...

Сулаймон Рустамович хотиржам бош чайқади.

— Йўк, бемалол. — У негадир жилмайди. — Эслай олмайсизми, шу соатни неча сўмга олгансиз?

«Нима қизиғи бор экан?» Шерзод хайрон бўлиб қўл соатига яна бир бор қаради. Бу соатни у тўртинчи босқичда хашарга чиққанида пахта териб йиққан пулига олган. Шунинг учун нархини аниқ эслар эди.

— Қирқ уч сўм! — деди Сулаймон Рустамовичга қараб.

— Тасмаси-чи?

8

— Аниқ эсимда йўк. Бир сўм бўлса керак.
— Бир сўм эмас, бир сўм уч тийин. — Сулаймон Рустамович яна жилмайди. — Айтинг-чи, — деди сигарет тутатиб, — битта қопга шунақа тасмадан қанча кетади?

Шерзод гап бутунлай бошқа ёққа айланиб кетганидан хайрон бўлиб елкасини қисди.

— Мингта сигар.

— Менам шунақа деб ўйлагандим. — Сулаймон Рустамович Шерзоднинг елкасига тагин кафтини қўйди. — Яхшилаб жойланса, ўн мингта сигаркан... Бир қоп тасма — ўн минг сўм! Бу-ку, майда нарсa. Базадан ҳисобга киртилмаган моллар обчиқиб сотилса, ёки беш-ўн ўрам атлас устига «шапка» қўйиб, «чап»га узатиб юборилса қанча бўлади? — Сулаймон Рустамович Шерзоднинг ёнидаги креслога ўтирди. — Сиз айтган Сокиев шунақа туллак одамки, уни қармоқ билан илинтиролмайсиз. Йўғон-йўғон суянчиқлари бор. Бунақа наҳангларни тўп отиб овлаш керак... Зиёни йўк. Ҳозирча питиллайверсин. Аллақачон тўрга тушган. Каттакон тўрга тушган. — Сулаймон Рустамович Сайфиддин аканинг қанақа тўрга тушиб қолганини тасвирламоқчи бўлгандек, икки қўлини доира қилиб кўрсатди. Шунда унинг кўзларида тагин ўша тиниқ нур порлаб кетди. — Яна бир-икки ҳафта сабр қилинг, — деди у жилмайиб. — Сизга ҳамма материалларни берамиз. Шунақа қилиб ёзингки, боя ўзингиз айтган имонсиз одамлар кимга сизинишни билмай қолсин. На зардану на зўрдан мадад тополмасин!

Шерзод бу одамнинг жилмайиб турган кўзларига қараркан, унинг вужудидаги собит, қудратли ишонч туйғуси беихтиёр ўзига ҳам кўчди-ю, руҳида кўз илғамас куч пайдо бўлди. Демак, кўп нарсадан хабардор экан бу одам. Хабардоргина эмас, Шерзод билмаган яна кўп нарсаларни биларкан. Фақат унга ўхшаб шовқин солаётгани йўк. Ёш болалардек бақриб-чақираётгани йўк. Хотир-жам, совуққон кураш олиб боряпти...

— Тушундим, — деди Шерзод беихтиёр овозини пасайтириб. — Ҳаммасини тушундим. — У ўрнидан турган эди, Сулаймон Рустамович ҳам қаддини ростлади.

— Мен сизга қўнғироқ қиламан, — деди унинг қўлини маҳкам қисиб. — Сиз нурли кунларда соялар қаёқдан пайдо бўляпти дедингиз. — У Шерзоднинг қўлини

хамон кафтида ушлаб тураркан, оҳиста кўшиб кўйди. — Гап бундоқ, ўғлим. бунақа соялар ҳар доим бўлган. Ҳозир ҳам бор. Бундан кейин ҳам бўлади. Аммо улар борган сайин кўзга хунук кўриняптими, билингки нур кўпайиб боряпти. Лекин соя ўзидан-ўзи йўқолмайди.

Шерзод аянчли ҳақиқатни оддийгина қилиб кўз ўнгига келтириб қўйган Сулаймон Рустамовичга яна бир бор қаради-да, худди ўқитувчисидан сабоқ олаётган мактаб боласидек секин бош силкиди:

— Тушунарли. Ҳаммаси аён.

У ҳовлига, камалак рангида товланиб ётган гулзор олдига чиққанида, вужудида ёрқин бир енгиллик сизди, кўксини тўлдириб чуқур нафас олди.

37

Одамнинг боши — Оллонинг тоши деганлари тўғри. Яхши-ёмон кун ҳар бир кишининг бошида бор. Лекин инсон бу дунёга келганига пушаймон ейдиган кун камдан-кам бўлади. Шу бугун Сайфи Сокиевич онадан тугилганига минг-минг пушаймон еди. Бугун у ўша Горторг мудир — «шеф»нинг олдида борди. Бир ҳафтадан буён универмагни савдо инспекцияси билан халқ назорати бошқармаси текшираётгани, бу сафарги тинтув аввалгиларга ўхшамаслигини айтиб маслаҳат сўрамоқчи эди. «Шеф» уни роса икки соатча куттирди. Сайфиддин ака иш куни охирлаб қолганда, ниҳоят, унинг ҳузурига кирди. «Шеф» креслога ёнбошлаб бемалол чой ичиб ўтирган экан. Авваллари Сайфи Сокиевични кўрса қўшқўллаб кўришадиган одам бу сафар малол келгандек қўлининг учини узатди.

Сайфиддин ака бериқокдаги стулга омонатгина ўтирди.

— Оборотнинг мазаси йўқ-ку! — деди «шеф» қовғини солиб.

Сайфиддин ака амаллаб илжайди.

— Битмаган иш борми, шеф! — деди мулойимлик билан. — Буюриш сиздан, бажариш биздан-да.

— Илжайишни ким қўйибди сизга! — «шеф» сурнайга ўхшаш қийқиллаган овози билан жеркиб берди. — Бачканалик қилгандан кўра, планни ўйланг!

Сайфи Сокиевич «шеф»нинг совуқ йилтираб турган кўзларига, узун бўйнидаги учбурчак бакбақасига қараб

Ўтираркан, ўзи жарга қулаб кетгудек бўлса бу одам бир чеккага чиқиб олиб бемалол томоша қилиши аниқлигини тушунди. Йўқ, «шеф» унинг жарга йиқилишини шунчаки томоша қилиб қолмайди. Ўзининг ҳам оёғидан тортмаслиги учун орқасидан тепиб юборади. «Падарингга минг лаънат! Найнов! — ўйлади Сайфи Соқиевич қабулхонадан чиқиб бораркан. — Ҳали мени индамай кетади, деб ўйлаяпсанми? Менга бир нима бўлсин, еган-ичганингни бурнингдан булоқ қилиб ситиб оларман!»

У кўчага чиққанида бутунлай бўшашиб қолди. Мана, суянган яна битта устуни қулаб тушди... Сайфи Соқиевич шу хаёл билан бекатга бориб, автобусга ўтирди. Қизиқ, мунча кўп бу одамлар! Мунча кулади бу одамлар! Ташвиши йўқмикан ҳеч?

У ҳар куни битта югурдагининг машинасида уйга қайтар, жуда бўлмаса такси ёллар эди. Йўл шу қадар узоклигини, автобус шунақа тикилинч бўлишини энди билди. Кун исиб кетган, нафас олиш қийин, тер хиди, бензин иси аралашиб, кишининг дамини қайтарар эди. Кимдир унинг лоҳас бўлаётганини пайқади шекилли, жой берди. Сайфи Соқиевич чарми ёрилиб кетган қаттиқ ўриндиққа ўтираркан, талмовсираб «рахмат», деб кўйди.

Автобус имиллаб боради, ҳар чақиримда тўхтайтиди, биров тушиб, биров чиқади. Қулоқни қоматга келтирадиган шовқин бир зум тинмайди. Бунга сайин Сайфи Соқиевичнинг мияси ғувиллайди.

— Ўзинг паноҳингда асра, Худо! — деб пичирлади у деразадан ташқарига тикилиб бораркан.

Одамлар қизиқ. Иши юришиб турган кунлари Худога бир карра эсламайди-ю, бошига офир савдо тушганида унинг марҳаматидан паноҳ излаб қолади. Сайфи Соқиевич ҳам кейинги пайтларда кечалари Худога нола қилиб чиқадиган бўлиб қолди. У «фабрикант»нинг қамалиб қолганини эшитганида, аввалига унчалик ваҳимага тушмаган эди. Ўшанда, ҳатто дўстининг уйига бориб, хотинини юпатди. Бу савдолар хусумат туфайли бўлганини, шундоқ дўстини қаматиб қўйиб, индамай турмаслигини айтди. Уни эрта-индин чиқариб оладиган бели бақувват одамлар борлигини айтиб, кўнглини кўтарди. Аммо иш бошқачасига айланиб кетди. Байрам арафасида универмаг секцияларини тафтишчиларнинг катта гуруҳи текшира бошлади. Сайфиддин ака бу галги текширувчилар

унча-мунчага қўнадиган одамлар эмаслигини, унинг илдиз-илдизигача зил кеткизадиган ишлар бошланай деб турганини, шу иш бошланса зарлару зўрлар жонига ора киролмаслигини ҳис қилди. Бу «ғалва»ларни энг аввало Шерзоддан кўрди. Ўша бола келиб-кетди-ю, шу савдолар бошланди. У ишни пухта қиларди. Савдодаги қирим-чиқимни доим тўғрилаб қўяр, универмагдаги ўзига яқин «болалар»га ҳам шуни ўргатган эди. Лекин комиссия ҳам анойи эмасди. Қайси мол қаёқдан қайси йўл билан келгани-ю, қаёққа кетаётганини битта-битталаб текшира бошлади. Бунинг устига тарози посонгисининг бир палласида турган «фабрикант» темир қафасда ўтирибди. Посонгисининг бир палласи қимирлагандан кейин иккинчиси ҳам ликилламай иложи йўқ. Ана унда...

Сайфи Соқиевич у ёғини ўйлагиси келмасди. У кечалари секин-секин нола чекарди.

— Ўзинг паноҳингда асра, Худойим!

Байрам ҳам азадек ўтди. Ҳар гал байрамда улфатлар йиғилишиб, Бўстонликдаги махсус олиб қўйилган ишратхонага боришар, қўй сўйиб, қимизхўрлик қилишар, пул учун ҳар нарсага тайёр дўндик жувонлар билан базми жамшид қуришар эди. Бу сафар Сайфиддин ака ҳеч ёққа бормади. Биров одаммисан, деб эшигидан кириб ҳам келмади. Шунда у қизиқ бир нарсани ўйлади: Сайфиддин ака болалигида боғларининг этагидан ўтадиган анҳорда кўп чўмилар, қумлоқ соҳилда офтобда тобланиб ётишни яхши кўрарди. У ҳўл қумни бир ерга тўплаб ўзига турли «қасрлар» қуради. Тасаввурида бу «қасрлар»да подшолар яшар эди. Аммо қун қизиб, қуёш тиккага келиши билан қум қуриб қолар, афсонавий «қасрлар» ўзидан-ўзи ўпирилиб тушар эди. Энди ўйласа, унинг атрофидаги одамлар ҳам ҳўллаб ёпиштирилган дўстлар экан. Қуёш тиккага келиб бир қиздирган эди, ҳаммаси уваланди-ю, ҳар ёққа сочилиб кетди. Мана бугун яна бир суянчигидан айрилди. Найнов ўзини қуруққа олиб қочди... Бир ёқда уйида ҳаловат йўқ.

Сайфи Соқиевич бир ҳафтадан бери «ортиқча» нарсаларни енгиллатишга киришган эди. Энг аввал «фабрикант» совға қилган оқ тулпорни йўқотди. Кейин ўттиз тўртта катта-кичик гиламни узоқ-яқин қариндошлариникига тарқатди. Шунда яна нима учун «ЗИЛ» холодильнигини бир эмас, учта олганига, рангли телевизор бўлса, Сирожиддиннинг уйидагиси билан қўшилиб бир

эмас, тўртта бўлиб кетганига, ҳеч ким чалмайдиган роялнинг нима кераги борлигига ўзи ҳам ҳайрон қолди. Хотин киши тиллага ўч бўлади. Сайфи Сокиевич бошига тушай деб турган ташвишни айтиши билан хотини ваҳима ичида тилла тақинчоқларини, ялтироқ кийим-кечакларини, бурчак-бурчакка тикиб ташлаган кийимлик матоларини яширишга тушди.

Сайфи Сокиевич автобусдан тушганида қуёш ботиб борар, гузардаги чойхона олдида ўсган азамат толлар учида шафақ ўйнар, сўриларда одам гавжум эди. Аллакимлар унга салом берди шекилли... Сайфиддин ака анграйиб қараганча бош силкиб алик олган бўлди. Кейин тез-тез юриб ўз кўчасига кирди. У тезроқ уйига боришни, одамлар кўзидан тезроқ яширинишни хоҳларди.

Кунгурадор куббалардан нақш қилиб чинор ёғочидан ясалган дарвоза илгари ҳар кўрганида бир олам қувонч бағишларди. Бу дарвозани у Тошкентнинг манаман деган усталарига буюриб, нақшинкор қилиб ишлатганди.

«Ўзгартириш керак, — деб ўйлади у бир зум тўхтаб. — Ичи қора нокаслар шуниям гап қилади ҳали». У бир неча қадам орқага чекинди-да, қасрдек салобат тўкиб турган уйига разм солди. Бу сафар четдан, бегона назар билан қаради. Ўзининг уйи ҳам, Сирожиддинники ҳам кўзига жуда ваҳимали кўриниб кетди. Гулдор жило бериб ишланган баланд карниз, яхлит деразаларга тутилган нақшли панжаралар ўтган-кетганнынги эътиборини беихтиёр тортар эди. Шунда у яна бир нарсани ўйлаб, сесканиб кетди. Борингки, уйини шипшийдам қилиб қўйди ҳам. Аммо бир эмас, иккита қасрдек участкасининг деворига ёпиштирилган мрамар «шуба»ни кўчириб ташлаб бўлмайди-ку! Ҳар қандай овсар ҳам шу «шуба»нинг ўзи неча минг туришини билади-ку!

— Худонинг ўзи асрасин! — деди у пичирлаб.

Салқин дарвозахонадан ўтиб, ҳовлига кирди. Атиргуллар қийғос очилган, гўё ҳозиргина ботган қуёш шафағининг бир бўлаги шу ҳовлига тушиб қолгандек, гулзорда оч-пушти нур таралиб турганга ўхшар, этак томонга кетган асфальт йўлканинги икки чеккасида сарв дарахтлари саф тортиб турар, ундан нарида қора лолалар товланиб кўзни олар эди. Бўм-бўш отхонанинги эшиги ланг очик турар, гараж олдидаги майдонча бўш эди.

«Сирож ҳали келмабди, — деб ўйлади Сайфи Соқиевич беихтиёр этак томонга юраркан. Одатда, Сирожиддин кечқурун келганида машинасини шу майдончада юварди. — Машина Сирожнинг номида, биров тегиб кўрсинчи». У гулзор четидан ўтди-да, шийпон олдига бориб қолди. Шифтга товус тасвири туширилган, паркет поллари ярақлаб турган мана шу шийпон унинг кўпдан-кўп қувончли дамларига гувоҳ бўлганди. Мана шу шийпонда унинг номига олам-олам мактов гаплари айтилганди. Хозир шийпон ҳам кўзига хунук кўриниб кетди. «Қани энди ўша номардлар! — деб пичирлади у гижиниб. — Қаёққа қочиб кетди ҳаммаси? — Шийпон остидаги мармар ҳовузчада сузиб юрган хонбалиқлар унинг гашини келтирди. — Кўмиб ташлаш керак!»

У вазмин оёқларини аранг судраб, айвон олдига келди. Зиналардан кўтариларкан, айвон остидаги ертўлага яширилган пулларини эслади. Майли, буни-ку амаллаб яширар, аммо кўша-қўша кассалардаги пулларини нима қилади?! Текширадиган одамлар хоҳласа бир кунда ҳаммасини аниқлаб олмайдими?

Сайфи Соқиевич гарангсиб ётоққа кирди. Хона бўш, ўртада битта эски шолча ётар, бурчакда темир каравот турар эди. Уй ёруғ бўлса ҳам Сайфиддин ака юраги сиқилиб чироқни ёкди. Шифтдаги хира лампочка ёнди. Аввал мана шу шифтда тилла суви югуртирилган чет эл қандили минг бир хил рангда товланар эди. Энди қирқ вольтли олмадеккина лампочкага куни қолди. Шунга қарамай «ҳовуз» қилиб ишланган, сирли жило берилган шифт ярақлаб кўзини оляпти.

«Қаёққа даф бўлди бу!» Сайфи Соқиевич хотинини излаб яна айвонга чикди. Сирожиддиннинг уйи томондан хотинининг товуши келаётганини эшитиб, ўша ёққа юрди. У кириб борганида хотини тахмондаги атлас, бахмал кўрпачаларни йиқитар, келини эса уй ўртасида индамай какқайиб турар эди. Элмира уни кўриб салом берди. Сайфиддин ака алиқ олмай, бош силкиб қўйди: «Калтакесакка ўхшаб сумраймай ўл!»

У кейинги пайтда келинидан ҳадсикирайдиган бўлиб қолганди. Охирги жанжалга сабаб бўлган тилла қошиқлар эртасига топилди. Шийпон зинасига тушиб қолган экан. Шундан кейин Элмира отасиникига кетиб қолмоқчи бўлган, аммо Сайфиддин ака гап-сўзни кўпайтирмаслик учун амаллаб тўхтатиб қолганди. Бошига мана бу

ишлар тушганида Элмирадан ҳам гумон қилди. Келини ўша кеча «хаммаларинг ўғрисан», деб бақиргани унинг эсидан чиқмаган эди. Ҳозир ҳам шуни ўйлади-ю, Элмирадан юз ўгириб хотинига қаради. Хотини ҳеч қанақа тақинчоқ тақмаган, ҳалпираган штапель қўйлак кийиб олган эди. Илгарилари оғзини иложи борича катта очиб кулишга ҳаракат қиладиган бу хотин энди тишининг оқини, тўғрироғи, тишининг саригини кўрсатишга кўркадиган бўлиб қолганди. «Хотин киши одамми? — ўйлади Сайфиддин ака ундан кўз узмай. — Тилла балдоқларингни яширганинг билан нақд ўттиз иккита тилла тишингни суғуриб ололмайсан-ку, хумгазак!»

— Нима қияпсан? — деди у жеркиб.

— Беш-ўнта кўрпани йўқотиб турайлик. Ҳарна бегона кўздан нари турсин!

— Олаверинг, ойи, олаверинг, — деди ҳамон уй ўртасида қаққайиб турган Элмира пинагини бузмай. — Биттасиниям ишлатган эмасман.

Сайфиддин ака ярқ этиб келинига қаради. Ўшандан бери қайнона-келин араз, бир-бири билан гаплашмас эди. Ҳозир Элмира бу гапни жуда хотиржам айтди. У осойишталик билан қайнонасининг ҳаракатларини кузатар эди. Умуман, бу оилада бўлаётган югур-югурларга Элмира бефарқ қараётгани кўриниб турар, у гўё кўпдан кутиб юрилган иш бўлаётгандек беписанд эди.

«Мунча совуқ бу, — деб ўйлади Сайфи Сокиевич гижиниб. — Мунча заҳар! Илонга ўхшайди, газанда».

Келинининг гапи қайнонага оғир ботди шекилли, бо-биллаб берди:

— Яхши кунлардан аяб, ёмон кунга асраб қўйган экансиз-да!

— Мен умуман ишлатмоқчи эмасдим! — деди Элмира яна ўша осойишталик билан.

Унинг мана шу гапи — «умуман ишлатмоқчи эмаслиги», Сайфиддин аканинг шубҳасини янаям оширди. «Сув ўзимизнинг уйдан лойқаланган бўлмасин тағин», деб ўйлади тез-тез юриб чиқиб кетаркан. Ҳозир у ҳаммадан шубҳаланарди. Аммо энг катта шубҳаси Шерзоддан, ўша китмир ёзувчидан эди. «Ҳамма ғалвани ўша бошлади! — деб ўйлади у зинадан тушиб бораркан. — Баннисада ётганимдаёқ кўнглимдан ўтувди-я! Бунақалар бориб турган пес бўлади. На ўзи ейди, на бошқаларга едиради. Бор бўлсанг, кўролмайди, йўқ бўлсанг беролмайди.

Ўшанда ишхонага келганда очикдан-очик айтди-ку, ҳали яна гаплашиб қўямиз, деб. Падарингга лаънат-эй! Асли ўшанда тинчитиб юборсам бўларкан. Ўзи қўлга тушиб турувди-я! Бировни урганга статья бор ахир...»

У асфальт йўлка олдига энди етган эди, машина сигнали эшитилди. «Волга» дарвозадан охиста кириб келди-да, ҳовли этагига — гараж олдига ўтди. Сирожиддин машинадан тушиши билан Сайфиддин ака яқин борди.

Сирожиддин эшикни қарсиллатиб ёпиб, салом берди.

У ҳар вақтдагидек чакқон, кўзлари ўйнаб турар эди.

«Ёш-да, барибир ёш, — деб ўйлади Сайфиддин ака ўғлига бошдан-оёқ қараб. — Мўйчинак тишламаган ҳали. Хеч нимани ўйламайди!»

— Менга қара, ўғлим, — деди у Сирожиддинни машина панасига тортиб. — Гап бор.

Сирожиддин яқин келиб кулоқ тутди. Шунда Сайфиддин ака унинг оғзидан коньяк ҳиди келаётганини пайқаб, кўнгли тагин ғаш тортди.

— Хотин киши дўст бўлмайди, — деди у пичирлаб. — Хотинингга эҳтиёт бўл.

Сирожиддин унга ярқ этиб қаради. Ранги ўчиб, мушти тугилди.

— Секин, — деди Сайфиддин ака янаям пастроқ товушда. — Айниқса, ҳозир эҳтиёт бўлиш керак. Кейин, — у пичирлаб гапиришга тушди. — Анаву ёзувчи бола бор-ку, бу ғалваларни бошлаган ўша бўлади! Билиб қўй, менинг пайимни қирқишга тушган бу бола. Худо кўрсатмасин, газит-пазитга уриб чиқса борми, иш бутунлай чувалашиб кетади. Тушундингми?

Сирожиддин кўкиш кўзлари ғазабдан қисилиб кетди.

— Шунақами? — деди тишларини ғижирлатиб. — Газетага ёзмоқчимилар ҳали?

— Ўзингни бос! — Сайфиддин ака унинг елкасига туртди. — Ҳалиям бўлса бало-қазонинг олдини олиш керак. Оғзига сикқанини олсину тинч қўйсин одамни бу ҳароми!

Сирожиддин дадасининг кўзига тикилганча узоқ жим қолди. Сайфи Сокиевич унинг хаёлидан нималар ўтаётганини билмас, аммо бир режа тузаётганини тушуниб турарди.

Ҳа, Сирожиддин режа тузарди. Шерзод тўғрисидаги гап унинг учун қутилмаган янгилик бўлди. Тўғри, у

Шерзоднинг Зухрани мотоциклга мингаштириб кетаётганини кўрганда гаши келган, аммо аллақандай бир артистка учун у билан олишиб ўтиришни ўзига эп кўрмаганди. Бир куни бу йигит билан тўқнаш келишини ўйлаган эмасди.

Рост, Шерзод Самандаров таниқли ёзувчи. Сирожиддин унинг баъзи нарсаларини ўқиган, Шерзод билан институтда учрашув бўлиб қолса талабалар учун байрам бўлиб кетишини билади. Лекин ким бўлсаям, Сирожиддиндан четроқ юрсин. Сирожиддин йўлига тўғаноқ бўлганларни босиб-янчиб ўтишга кучи етади. Аввал ҳам йўлини тўсганлар бўлган. Сирожиддин пул биланми бошқа биланми, ишқилиб жиғини эзиб қўйган уларни! Бу сафар ҳам индамай турмайди. Нега деганда, Шерзод дадасига эмас, Сирожиддинга ҳам чоҳ казипти. Унинг режаларини чалкаштириб юборяпти. Дадаси тўғри айтади. Ёзувчи бирон ғалвани бошласа, гап чувалашиб кетади.

У дадасининг бели бақувватлигига, таниш-билишлари кўплигига ишонарди. Ундан кўпам хавотир олмасди. Дадаси анойимас. Қаёқдан бўлмасин, суянчиқ топади. Лекин Шерзоднинг хавфли томони бошқа ёқда. Агар у фельетон-мельетон ёзадиган бўлса, шабадаси дадасидан кўра кўпроқ ўзига тегади. Сирожиддин шуни ўйлаб хавотирга тушиб қолди. Биринчи бўлиб Домла чеккага чиқиб олади. Ўзи кафедрада Домланинг обрўси ҳаминкадар. Бунинг устига «фельетон» бўлиб урилган ўртоғининг боласини диссертация ёқлатиш учун уриниб ётибди, деган таънадан ўлгудек кўркиши турган гап. Бу фикр бошқаларнинг хаёлига келмаса ҳам Домла ўзидан кўрққанидан шу баҳонани ўйлаб топади. Устига-устак, факультетда Сирожиддинни жинидан ёмон кўрадиган, Домланинг этагига осилиб юрганини сезиб энсаси қотаётган одамлар сон мингта! Қилич Валиевга ўхшаганлар бўлса, Сирожиддинни Домласи билан бир сихга тортиб кабоб қилиб юборишга тайёр. Балки унинг кўнглида бунақа ният йўқдир. Лекин Сирожиддин бу одамни ҳар кўрганида шуни ўйлайди. Назарида Қилич Валиев ҳар сафар унга тешиб юборгудек текилиб қараётганга, «Қорнингда нима борлигини билмайман-у, аммо бошингда илм йўқлигини аниқ биламан», деяётганга ўшайди. Шуни ўйлайди-ю, ҳар гал уни кўрганда Сирожиддиннинг гаши келади. Лекин гаши келсаям илжайиб қўяди.

Нима қилсаям кафедра мудир ахир. Катта олим... Шундай одам Сирожиддинни бир туртиб қўйса, кейин нима бўлади? Сирожиддин шунча елиб-юургани бекор кетадими? Домласига ўхшаган арзимаган одамларнинг оёғига шунча йиқилиб, индамай кетаверадими? Йўқ, бу балонинг олдини олиш керак. Дадаси пишиқ, дадаси йўлини топиб кетади. У энг аввал ўзининг ишини ўйлаши керак. Нима бўлса бўлсин, ўзининг тагига сув кетмасин!

Ниҳоят, у бир қарорга келди шекилли, ҳамон рўпарасида туриб жавоб кутаётган отасига қараб, заҳарханда билан кулиб қўйди.

— Қўяверинг, дада! Ўзим гаплашиб қўяман ўша мирзақуруқ ёзувчи билан. Пул бўлса чангалда шўрва!

— Баракалла ўғлим, бир иложини қил! — деди Сайфиддин ака илтижо қилгудек бўлиб. — Қанча олса олсину тилини тийиб юрса бўлди!

Сирожиддин дадасининг кўзлари киртайиб қолганини, шу бир неча кун ичида шалвираб тушганини энди пайқади.

38

Шерзод рассомларнинг кўргазма залида Ўрол Тансиқбоев асарлари намойиш қилинаётганини эшитиб қолди. У, бу рассом асарларини жуда яхши кўрар, ҳар бир полотнога соатлаб тикилиб қолар, ҳар гал уларни кўрганда қалбида алланечук виқорли, осойишта туйғулар уйғонарди. Бугун Шерзод кўргазмани Зухра билан бориб кўрмоқчи бўлди.

У театр олдига етиб келганида, кун пешиндан оғган, ҳаво иссиқ эди. Театрнинг тарғил дарвозаси одатдагидек ёпиқ турар, асфальт йўл товадек қизиқ кетган, кўнгилни оздирадиган чучмал мум ҳиди анқир эди. Шерзод бери-роқда бекат яқинидаги заранг дарахти тагида туриб анча кутди. Репетиция чўзилиб кетди шекилли, Зухра ҳадеганда чиқавермади. Шерзод зерикиб бекатда турган одамларни томоша қила бошлади. Ҳамма қаёққадир шошилади, бетоқат бўлиб йўлга қарайди. Ора-чора гувиллаганча троллейбус келиб тўхтади. Эшиклари тарақлаб очилиши билан иссиқдан бўғилган йўловчилар отилиб пастга тушишади. Бекатдаги одамлар эса ичкари кириб олса, иссиқдан қутуладигандек ўзини троллейбусга уради.

«Қийин, — ўйлади Шерзод улардан кўз узмай, — серкуёш ўлкада яшаймиз деб қувонамизу шу қуёшнинг ўзи баъзан қийнаб юборади одамни».

Кимдир унинг елкасига қўлини қўйди. Шерзод бурилиб қаради-ю, рўпарасида турган Сирожиддинни кўрди. Сирожиддин калта енгли йўл-йўл қўйлак қийиб олган, тилла гардишли қора кўзойнагининг бандидан ушлаб пирпиратиб ўйнаганича жилмайиб турар эди. У Шерзод билан кўришаркан, театр дарвозаси томонга имо қилди. Кўзларида истехзоли табассум ёнди.

— Шу ёққа ишга ўтганмисиз, қоровул бўлиб?

— Шунақа бўлган, — деди Шерзод кулиб. — Яна битта штат бор экан, келмайсизми сиз ҳам?

— Аввал қанақа ишлигини билайлик, — Сирожиддин яна жилмайди. — Келсак келаверамиз-да!

— Жосус ролига муносиб одам топилмаётганмиш.

Сирожиддин қах-қах уриб кулди. Шерзодни қўлтиқлаганча четга, девор томонга бошлади.

— Ҳалиям шайтон арава миняпсизми? — деди йўл-йўлакай атрофга аланглаб.

Улар бекатдан анча узокда, аллақандай қурилиш майдончасининг атрофини ўраб турган тахта девор тагида тўхтадилар. Девор панаси соя бўлса ҳам нафасни қайтарадиган даражада дим, қўланса мум ҳиди димоқни ёрарди. Шерзод бу ис қаёқдан келаётганини энди билди. Қурилиш майдонида қорамой эритишаётган экан. Девор ортидан қоп-қора тутун буруксир, қуюндек ўрлиб хавога кўтарилар эди.

— Сизга мотоцикл ярашмайди, машина олинг! — деди Сирожиддин сояга ўтаркан.

Бу гапни у шу қадар самимий айтдики, Шерзод хайрон қолди. У чиндан ҳам машина сотиб олишни орзу қилар, лекин ҳар сафар тўпламларига пул олганда каттароқ улушини аясига жўнатар, қолганини ўртоқлари билан ўтиришларга сарфлаб юборар эди. Ҳозир Сирожиддиннинг сидқидилдан айтган маслаҳати эски орзусини яна эсига солди.

— Кўрармиз, — деди ўйланиб, — машина олиш қочмас.

— Сиз ижоддан ташқари мақола-пақолаям ёзиб турасиз-а! — деди Сирожиддин қандайдир бепарво оҳангда.

Шерзод ярқ этиб унга қаради-ю, гапни қаёққа бу-

раётганини тушунди. «Ха, гап буёқда экан-да, — у фижилиб Сирожиддинга қараб қўйди. — Дадаси элчи қилиб юборибди-да!» Сулаймон Рустамович хали Шерзодни йўқламаган, шунинг учун Шерзод Сайфи Сокиевичларнинг иши нима бўлганидан беҳабар эди. «Дўппи тор келиб қопти-да», деб ўйлади у Сирожиддинга қаттиқ тикилиб.

— Ха, мақола-пақолаям ёзиб тураман! — деди совуқкина қилиб.

— Ўшангаям гонорар оласизми?

Шерзод кулимсиради.

— Албатта.

Сирожиддин яна кўзойнагининг бандидан ушлаб айлантира бошлади.

— Қанча оласиз?

— Билмадим, — деди Шерзод елкасини қисиб. — Бу қанақа мақолалигига боғлиқ. — У Сирожиддиннинг кўзига тешиб юборгудек тикилди-да, қўшиб қўйди. — Масалан, оддий мақолага камрок, фелъетонга кўпроқ...

Сирожиддин кўзойнагини борган сайин тезроқ пирпирата бошлади. «Асабийлашма, биродар! — деб ўйлади Шерзод кулимсираб. — Айтавер дардингни!»

Сирожиддин кўзойнагини ўйнашдан тўхтади.

— Менга қаранг! — деди алланечук чапанича шиддат билан. — Сиз билан эркакчасига гаплашса бўладими?!

— Бўлади! — Шерзод ундан баттарроқ шиддат билан яқин келди. — Айтинг!

Сирожиддин шошилмади. Шерзодга бошдан-оёқ синчковлик билан назар солиб чиқди-да, шимининг чўнтагини узоқ қовлаштириб, сигарет олди. Яна ўшандай имиллаб гугурт чизди.

— Айтинг, — деди Шерзод ўзининг ранги ўчиб кетгани, юраги қаттиқ ура бошлаганидан гаши келиб.

— Гап бундок, — Сирожиддин оғзидан паға-паға тун чикарди. — Гап бундок, сиз дадам тўғрисида ёзмокчи бўлиб юрибсиз, тўғрими? — У Шерзоднинг кўзига алланечук беписанд қараб қўйди.

Мана шу беписандлик Шерзодга айниқса оғир ботди.

— Тўғри, — деди ўзи ҳам иложи борица осойишта гапириб. — Ёзмокчиман.

— Ёзмайсиз...

Сирожиддин бу гапни уч яшар ўғилчасига «шўхлик қилма», дегандек ярим дашном, ярим эркалаш оҳангида айтди. Унинг кўзларида ташвиш эмас, ўз куч-қудратига ишонч, ҳатто истехзоли кулги бор эди.

— Ёзсам-чи? — деди Шерзод лабларини қимтиб.

Сирожиддин яна сигаретини сўриб тортди.

— Шунинг учун эркакчасига гаплашамиз, деяпманда! — У Шерзодга яна бошдан-оёқ қараб чикди. — Сиз ёзганингиз билан дадамга ҳеч нима қилмайди. Дадамнинг илдизи бақувват. Бу ишга аралашмаганингиз маъқул. Ўзингизга жабр қилманг! Тушундингизми?

«Хўш, давомини айт!» — ўйлади Шерзод лабларини тишлаб. Энди унинг юраги ғазабдан гупиллар, вужуди ўт бўлиб ёниб кетаётгандай эди.

— Йўк, — деди у хириллаб, — тушунмадим...

— Гап шу! — Сирожиддин сигаретни ерга ташладида, ялтироқ туфлиснинг товони билан узоқ эзфилади. — Сиз ўша нарсани ёзмайсиз. Фельетон ёзиш-ёзмаслик ҳар кимнинг шахсий иши. Бунинг учун ҳеч ким сизга индамайди. Баҳонада битта «Жигули»лик бўлиб қоласиз.

— Бори шуми? — деди Шерзод лабларини қимтиб.

— Шу, — Сирожиддин хотиржам оҳангда қўшиб қўйди. — Мен сизга эркакча гапни айтдим. Жавобини ўйлаб кўринг.

— Сизга эркакча жавоб керакми? — Шерзод унинг бурилиб кетаётганини кўриб йўлини тўсди.

— Ҳа, — деди Сирожиддин яна бепарволик билан, — эркакча жавоб керак.

— Мана!

Шерзод қаттиқ урдими ё Сирожиддин бундай бўлишини кутмаган эдими, девор тагига бориб тушди. Бир лаҳза гарансиб ётди-да, қўллари билан тахта деворга суяниб қаддини ростлади. Унинг шими тупроққа коришган, қора кўзойнаги анча нарига, чанг босган йўлка чеккасига отилиб кетган эди.

— Яхши! — деди у хириллаб. Шунда Шерзод унинг лаблари орасидан қон сизиб чиқаётганини кўрди. — Яхши! — Сирожиддин гандираклагудек бўлиб ўрнидан турди-да, шимининг почаларини қоқиб тозалаган бўлди. — Кафанингни тайёрлаб қўй! — У йўлка четида ётган кўзойнагини тепиб ўтаркан, хириллади. — Фельетонингни пулига кафанлик олиб қўй!

Шерзод турган жойида қалтирар, пешонасидан совук тер чиқиб кетган, алланима томоғини хиппа бўғиб қўйган эди. Сирожиддин катта йўлни кесиб ўтгунча Шерзод унинг изидан қараб турди. Шундагина кўчанинг нариги бетида бақатерак соясида турган «Волга»ни кўрди.

— Мараз! — деди у энди тилга кириб.

Шу ондаёқ ҳаяжонли бир овоз уни орқага бурилиб қарашга мажбур қилди.

— Шерзод ака!

Йўлка бошидан Зухра югуриб келар, кўзларида қўрқув бор эди. У тез югурганидан бўлса керак, юзлари қизариб кетган, сочлари ёйилиб елкасига тушганди.

— Нима гап? — деди яқин келмасданоқ ҳарсиллаб.

«Кўрибди. Яхши бўлмади», — деб ўйлади Шерзод жилмайишга ҳаракат қилиб.

— Тинчлик.

Зухра яқин келди-да, унинг елкасига қўлини қўйди.

— Қўрқиб кетдим, — у энтикиб жилмайди. — Қўйинг-э! Отелло бўлиш сизга ярашмас экан.

Шерзод тушунмади. Аммо гапни бошқа мавзуга буриш учун соатига қараб қўйди.

— Тўрт бўпти. Юринг. Кўргазма бекилиб қолмасин.

39

Шерзод ишга кечикиб келди. Кабинет эшиги кулфлигини кўриб ҳайрон бўлди. «Дарвиш келмабди-да», деб ўйлади калит солиб эшикни очаркан. Ҳаммадан олдин келиб оладиган Абдувоҳид бугун йўқ эди. Унинг стули столга тақаб қўйилган, доим сигарет тутаб турадиган каттакон шиша кулдон бўш эди. Шунда Шерзод кеча Абдувоҳиднинг навбатчилик қилганини эслади. «Иш чўзилиб кетган бўлса керак», деб ўйлади ўз жойига ўтираркан. У ишни нимадан бошлашини билмай бир зум хаёл суриб туриб қолди. Кеча халқ назоратидан телефон қилишган, бугун соат ўн иккида Сулаймон Рустамович уни кутишини айтишган эди. Шерзод соатига қараб қўйди. Хали бир соатча вақт бор... «Демак, масала ҳал бўлган, — кечадан буён хаёлида чарх ураётган фикр яна қуюлиб келди — Сулаймон Рустамович материалларни тўплаган... Сирожиддин бекорга типирчилаб қолмаган экан-да».

Телефон кўнғироғи жиринглаб, хаёлини бўлди.

— Менга Самандаров керак эдилар! — деди янгроқ овоз.

Шерзод бир зум иккиланиб турди-ю, товуш эгасини таниди.

— Шоирахон, яхшимисиз, — деди жилмайиб. — Сиз ташлаб кетган шикоят хати текшириляпти.

— Ўзингизмисиз? — деди Шоира яна ўша янгроқ товушда. — Мен бошқа нарсани айтмоқчийдим. Шикоят эсимдаям йўқ.

Шерзод кулди.

— Нега эсингизда бўлмас экан. Бошқаларни ишга солиб қўйиб ўзингиз унутиб юборасизми?

Шоира бир зум жим қолди-да, сўради:

— Рахмонов Абдувоҳид сизларда ишлайди-а?

Шерзод трубкани қулоғига маҳкам босиб тураркан, Абдувоҳидга Шоирани таништиргани, дўсти Шоирани кўрганида анграйиб қолганини эслади. «Бирон ерда гап отиб қовун туширган бўлмасин, дарвиш», деб ўйлади хаёлан жилмайиб.

— Ишлайди, — деди трубкага. — Танийсиз, шекилли.

— Кеча у кишини хирургия бўлимига олиб келишди.

— Нима? — Шерзод сакраб ўрнидан туриб кетди. — Нимага олиб боришади?

— Кеча приёмный покойда навбатчи эдим. «Скорий»да олиб келишди.

Бу сафар Шоиранинг янгроқ товуши хунук эшитилди Шерзодга.

— Нима? — деди бақириб. — Нимага «Скорий»да олиб боришади?

— Авария бўпти! — Шоира Шерзоднинг товушидан унинг аҳволини тушунди шекилли, энди секин, тушунтириб гапирди. — Мотоцикли авария бўпти. Мия чаноғи билан қовурғаси синган.

— Ҳозир бораман! — Шерзод энди трубкани улоқтирмоқчи бўлиб турган эди, Шоиранинг шоша-пиша қичқиргани эшитилди.

— Алло, алло!

— Ха, — деди Шерзод жеркиб, — тагин нима гап?

— Келишингиздан фойда йўқ! — деди Шоира ҳам кескин оҳангда. — Бемор кечаси операция қилинган. Реанимацияда. Олдига ҳеч кимни қўйишмайди. Яхшиси уйидагиларни юпатинг.

— Бу нима деганингиз? — Шерзод гарангсиганча яна гўшакка кичқирди. — Тушунтириб гапиринг ахир!

— Уйидагиларга айтинг. Операциядан яхши чиқибди денг!

Шерзод оёқларидан мадор кетиб ўтириб қолди. «Нима бўлади! — Бу савол боядан бери миясига қайта-қайта урилаётганини энди пайқади. — Нима бўлади энди? Ойим шўрлик нима қилади энди? Болалари нима қилади?»

У телефон гўшагидан қисқа-қисқа гудок эшитилаётганини энди пайқади. Трубкани жойига ташлади-ю, лифт томонга югурди. «Нимага авария бўлади? Қанақа авария? Абдувоҳид эҳтиёт бўлиб юрарди-ку доим!»

У Самарқанд дарвоза даҳасининг тор қўчаларидан ўтиб бораркан, шу саволлар миясида кузгундек чарх урар, атроф эса сокин эди. Гўё ҳеч нима бўлмагандек пахса деворлар ортида мусичалар сокин ку-кулар, думбул бўлган оқ ўриклар тотли ис таратар эди. Кечаси қаттиқ шамол бўлган шекилли, кўп ўрикларнинг шохи синиб кетган, баъзилари девор устига илиниб қолган, аммо кўча озода эди. Ҳар бир хонадон ўз дарвозасининг олдини чиннидай супуриб қўйган эди. Фақат Абдувоҳидларнинг пастак дарвозаси олдида тупроқ ўйнаб ётар, девор тагидаги тахта скамейкани чанг босганди.

Шерзод яқин келиши билан эшик ғийқиллаб очилди-да, енгсиз чит қўйлак кийган кизалоқ отилиб чиқди. Унинг ялангоёқлари, қўлчалари, ҳатто тўзғиб кетган сочларигача тупроқ эди. Шерзод Абдувоҳиднинг кизларини доим адаштириб юрарди. Ҳозир негадир дарров таниди. Бу — дўстининг ўртанча кизи Зулайҳо.

— Зулай! — Шерзод турган ерида тўхтади-да, чўнқайиб қучоғини очди.

Зулайҳо пилдираб келди-да, унинг бўйнига осилди. Шерзод уни даст кўтариб кум гардидан оқариб қолган дўмбоқ юзидан ўпди.

— Уйда ким бор? — деди томоғини бўғиб келаётган аллақандай шўртанг бир нарсадан нафаси қайтиб.

— Адам йўқла, — деди кизча ҳамон унинг бўйнини қўйиб юбормай. — Энди адам ўлалла-а?

Кизалоқ бу гапларни кўзларини катта-катта очиб шу қадар ишонч билан айтдики, Шерзод сесканиб кетди.

— Унақа дема! Эртага аданг келади. Сенга-чи, каттакон қўғирчоқ обкелади.

— Й-ў-ўқ, — деди қизалоқ бош чайқаб. — Ман биламан, адам ўлалла!

Шерзоднинг юраги орқасига тортиб кетди. Гандирак-лагудек бўлиб пахса деворга суяниб қолди. Оёқ-қўлидан мадор кетиб Зулайхони скамейкага ўтқизди. У эшик очилганини, Абдувоҳиднинг хотини чиқиб келганини анчадан кейин пайқади. Қизик. Шерзод уни дафъатан таниёлмай қолди. Одам бир кунда шунчалик ўзгариши мумкин экан. Доим кулиб турадиган бу аёлнинг кўзлари ич-ичига тушиб кетган, лўппи юзлари сарғайиб, аллақандай чўзинчоқ бўлиб қолган, бошида рўмоли йўқ, сочлари тўзиган эди. У эмизикли қизчасини кўтариб олган, қизалоғи жажжи кўлчаси билан ҳадеб унинг кўкрагини таталарди. Ўзига сингилдек бўлиб қолган бу аёлнинг мана шу маҳзун ҳолати Шерзодга аллақандай куч ато қилди.

— Ҳозир касалхонадан кўнғироқ қилишди, — деди Шерзод иложи борича хотиржам гапириб. — Аҳволи яхшимиш. Қўрқманг.

Абдувоҳиднинг хотини эшитилар-эшитилмас пичирлади.

— Раҳмат.

Шерзод унинг йиғидан шишиб кетган юзи, қизарган кўзларига тик қарашга журъат қилолмади.

— Ойим қанилар? — деди қия очиқ дарвозадан ичкарига қараб.

— Банниса эшигида қолдилар! — Абдувоҳиднинг хотини овози титраб, кафти билан юзини тўсди. — Ҳеч қаёққа кетмайман, дейдилар.

— Ўзингизни қўлга олинг! — Шерзод аёлнинг елкасига қўлини қўйди. — Йиғламанг!

Аёл чуқур энтикди.

— Эсим қурсин, киринг ичкарига.

Шерзод пастак дарвозадан кириши билан димоғига райхон иси урилди. Чап томондаги гулзорда райхонлар барқ уриб ётар, ҳовли юзи ифлос, ҳаммаёқда шохшаббалар сочилиб ётарди.

Зулайхо пилдираганча ҳовли тўрига югурди. Ёнғоқ шохига қилиб қўйилган, икки қулоч арқондан ясалган арғимчоққа осилди. Ундан наридаги супа устида хонтахта турар, хонтахтада қолган шиша идишдаги мураббони ари талар эди.

— Нима бўпти ўзи? — деди Шерзод ҳовли ўртасида тўхтаб. — Қанақа авария?

— Аниғини ҳеч ким билмайди. — Абдувоҳиднинг хотини қўлидаги қизалоғини ерга қўйди. — Бор, Мухайё, опанг билан ўйна, — деди ҳиқиллаб. — Маҳалланинг сартароши кўрибди. Шундоқ кўчанинг бошида машина уриб кетибди.

— Қанақа машина? — деди Шерзод гарангсиб. — Ушлашибдими?

Абдувоҳиднинг хотини алам билан бош чайқади:

— Урибди-ю, кетаверибди. Ноинсоф одам экан. Ҳеч бўлмаса касалхонага вақтлироқ оборганидаям шунчалик бўлмас эди. — У яна ҳиқиллади. — Кўп қон кетган, дейишади.

— Нега ўзи уриб, ўзи қочиб кетади! — деди Шерзод бўғилиб. — Ҳеч бўлмаса биронта белгиси бордир машинанинг?

Абдувоҳиднинг хотини яна кескин бош чайқади.

— Билмайман! Ҳеч нимани билмайман.

«Изига тушиш керак! — Шерзод хаёлига келган фикрдан қувват олгандек эшик томонга бурилди. — Сартарош билан ҳозироқ гаплашиш керак. Нега энди уради-ю, кетаверади. Ким ўзи у зўравон!»

— Мен ҳозир... — У эшик олдида бир лаҳза тўхтади. — Ўзингизни қўлга олинг, — деди юпатиб.

У чойхона олдига келгандагина харсиллаб қолганини, юраги қаттиқ-қаттиқ ураётганини сизди. Шундагина юриб эмас, югуриб келганини пайқади. Чойхона гавжум, сўриларда чойхўрлар бемалол чордана қуриб ўтиришар, тол шохига илинган тўрқовоқларда беданалар қарсбадабанг базм қилишарди.

Чойхона ёнбошидаги ойнаванд сартарошхонанинг эшигига оқ дарпарда тутилган эди. Эшик очиқ турар, оқ парда секин-секин силкинарди.

Шерзод эшик пардани силтаб тортди-да, ичкари кирди. Каталакдек тор хона тўрида ингичка стол турар, столга каттакон тошойна тик қилиб қўйилганди. Ойнада бўйнига оқ фартук тутилган чўққисоқол чолнинг акси кўринарди. Оппоқ халат кийиб олган сартарош ҳадеб сув хўллаб чолнинг бошини ишқаларди.

Шерзод салом бериб, остонадаги эски стулга чўкди. Сартарош унга қиё боқмай, «Валей» деб қўйди-да, чолнинг бошини ишқалашда давом этди. Чамаси, у чол билан айни қизғин гапга тушганида Шерзоднинг кириб келиши жинига ёқмади. Шерзод буни сартарошнинг

кип-қизил баркашдек лунжи бир томонга бурилиб кетганидан сезди.

«Чолнинг чиқиб кетишини кутиш керак! — деб ўйлади у сартарошга зимдан қараб. — Қайсар одамга ўхшайди бу. Гап олиш ҳам қийин шекилли!..»

— Бу итдан таркаганларга хайронман! — деди сартарош бирданига чийиллаб. — Билмадим, нимадан курук қоларкан булар! Бола бечорани урди-ю, индамай кетди-ворди, ит эмган!

— Палакат-да, палакат! — деди чол минғиллаб. — Палакат қош билан ковокнинг ўртасида туради, деган машойиҳлар.

Шерзод сесканиб кетди. Гап кечаги авария хақида кетаётганини сезди-ю, нафасини ичига ютиб қулоқ солди.

— Э, палакат дегани мунақа бўмийди. — Сартарош кип-қизил лўмбиллаган қўлини сочиқ билан ишқаб артди. — Кўриб турибман, болапақир маттасекилини бир чеккага олди. Орқадан келаётган мошина бўлса, чироғини ёқиб бало-қазодай устига бостириб келаверди. Ичиб олган, бу эшак! Бўлмаса бировни уриб ғизғизон бўп кетадими хотинталок!

Шерзод сеҳрланиб қолгандек сартарошнинг оғзига тикилиб ўтирар, гапининг давомини кутарди. Аммо энди сартарош жимиб қолди. Устарасини олиб, стол бурчагига михлаб қўйилган тасмага урганча чархлай бошлади. Шерзод ортиқ чидолмади.

— Кечаги аварияни айтяпсизми? — деди хотиржам гапиришга уриниб. — Жуда ёмон бўпти-да.

— Секинроқ айтасанми, ука! — сартарош устарани қайишга жаҳл билан қаттиқ-қаттиқ ура бошлади. — Бировнинг тилаб-тилаб олган боласини мажақлаб кетди-ю, ақалли тўхтамади, қизингни...

— Номер-померини кўрдингизми? — деди Шерзод ҳаяжондан нафаси қайтиб.

— Қаёқда! — Сартарош қайишини силтаб қўйиб юборди. — Шамолдай учиб келди-ю, урди-кетди, хотинталок! Аммо-лекин битта-яримта бўйни йўғоннинг мошинаси экани аниқ. Худо ҳаққи, аниқ. Қоп-қора зулукдай «Волга». Олдинги иккита ципраси нол-нол эди. Нон урсин агар, ноль-ноль эди. Ноль-ноль номер кимда бўлади? Бўйни йўғонда! — сартарош чолнинг бошига шириллатиб устара тортаркан, ҳамон чийиллаганча ал-

ланималарни тушунтирар, аммо Шерзод энди унинг гапларини эшитмасди. «Қора «Волга», — деб ўйлади у чувалиб кетаётган фикрини тўплашга уриниб. — Олдинги номери ноль-ноль... Шошма-шошма... — бирдан унинг миясида чакмоқ портлаб кетгандек бўлди. — Сирожиддин! Сирожиддиннинг машинаси бўлмасин тагин!..»

— Менга қаранг, амаки! Машинанинг орқасидан вентилятор кўринмадими?

— Нимага бақирасан манга, ука! Ман қаттан биламан? — Сартарош тажанглик билан бош чайқади. — Бола бечора қора қонга беланиб қолди-ю, вентиляторминан нима ишим бор? — У устарани чолнинг боши устида муаллақ тутганча ўйланиб қолди. — Аммо-лекин деразасига парда тутиб кўйганди, чоғи. Атлас парда...

«Ўша! — деб ўйлади Шерзод бирдан миясига куйлиб келаётган фикрлардан боши сиркиллаб. — Худди ўзи! Бошқа ҳеч ким машинасига атлас парда тутмайди».

Шу ондаёқ тахта девор тагида икки букилиб ётганча лабининг қонини артаётган Сирожиддин кўз ўнгига келди. Унинг алам билан айтган сўзлари қулоғи остида жаранглади. «Кафанингни тайёрлаб қўй!» «Ўша! — деб ўйлади у аламдан вужуди титраб. — Доим мотоцикл миниб юганингни кўрган. Абдувоҳидни сен деб ўйлаган. — У вокзалга борганида Сирожиддин мотоциклнинг номерини масхара қилганини эслади. Бундан чикди сенга отилган ўқ Абдувоҳидга теккан. Нега? Бу қандоқ адолатсизлик! — Унинг тишлари гижирлаб кетди. — Ўзингга тегса бўлмасмиди. Бола-чақанг йўқ, орқа этагингда оғирлигинг йўқ!.. Шошма! «Волга»нинг номери қанақа эди! Шерзод ҳарчанд уринмасин эслай олмади. Қизиқ, у ҳеч қачон қизиқмаган экан бунга. Фақат Сирожиддин ўшанда вокзалда мактанганини эслади. «Киройи номер олгандан кейин ноль-нолидан олиш керак!» Ҳа, худди шундоқ деганди. Худди шундоқ!»

Шерзод сакраб ўрнидан турди-ю, кўчага отилди. Семиз сартарош орқасидан анграйиб қараб қолганини ҳам, ҳозирги ёшларнинг бетоқатлигини айтиб чолга ҳасрат қилганини ҳам эшитмади.

У автобус бекатига қараб югураркан, ҳадеб пичирларди: «Тезроқ бориш керак, тезроқ!» Шерзод Сайфи Соқиевич айтган манзилни яхши эслаб қолганди. «Мевазордаги энг катта участка! Театр Навоийга ўхшаган уй...» Сайфи Соқиевич бу гапни қайта-қайта айтгани-

данми, уйини «Навоий театри»га ўхшатгани учунми, бу сўзлар Шерзоднинг хотирасига маҳкам ўрнашиб қолганди. «Тезроқ бориш керак! — деб пичирлади у яқинлашиб келаётган сурмаранг таксига қўл кўтариб. — Хеч бўлмаса машинасида бирон белги қолгандир. Мотоциклни урган машина пачоқ бўлмайдами? Тезроқ бориш керак, тезроқ!»

40

Сирожиддин ҳеч қачон шу кечадаги сингари азоб чекмаган эди. Кечаси билан шамол ғувиллаб чиқди. Сирожиддин ташқарида шамолнинг шиддат билан уввос солишига, аллақерда увиллаётган итнинг хосиятсиз нолишига қулоқ солиб ётар, мижжа қоқолмас эди. Уй ичи нимқоронғи, девор соати ғашни келтириб тинимсиз чиқиллар, ташқарида эса ваҳимали шовқин-сурон бир нафас тинмасди. Элмиранинг чуқур-чуқур нафас олиб оёйишта ухлаши ҳам, соатнинг чиқиллаши ҳам, шамолнинг сурони-ю, итнинг увиллаши ҳам унинг ғашига тегар, кўзлари қум тикилгандай ачишар, аммо ухлай олмасди. Кўзини юмиши билан ўша даҳшатли воқеа ярқ этиб хаёлида жонланар, ётган жойида сесканиб тушар эди. «Хеч ким кўрмаган, — дерди у қайта-қайта пичирлаб. — Кўрса изимга тушарди! Хеч ким кўрмаган!»

Йўқ, у бунақа қилмоқчи эмасди. Ҳаммаси ўзидан ўзи, бир зумда бўлиб ўтди. Сирожиддин эсини йиғиб олгунча ҳаммаси тамом бўлди... бирпасда тамом бўлди... Тушдан кейин у Домлани кутиб олгани аэропортга чиқди. Домла самолётдан очилиб-сочилиб тушди. Эр-хотин Сирожиддин олиб берган путёвка билан яхши ҳордиқ чиқаришгани билиниб турар, икковининг ҳам димоғи чоғ эди. Домла Сирожиддинга жуда яхши муомала қилди. Ишини тезлаштиришини айтди. Сайфи Соқиевични суриштирди. Сирожиддин дадасининг ишлари орқага кетаётганини айтмай қўя қолди. Домлани уйига кузатиб қўйдида, «Баҳор» ресторанига борди. Кўп ичганиям йўқ, нари борса икки юз грамм коньяк ичди, милиция тўхтатса хиди сезилмаслиги учун озгина қалампирмунчок чайнади. Ресторандан чиқди.

Агар ўша лўппи юзли официантка учрамаганда ҳам тўғри уйга келган бўларди. Аксига олиб энди моторни юргизганда ўша жонон оёқостидан чиқиб қолди. Сиро-

жиддин у билан икки-уч марта улфатчилик қилганди. Бу сафар ҳам «тайёр нарса»ни ташлаб кетгиси келмади. Уни уйига — Чоруга кузатиб борди... Улфатчилик чўзилиб кетди, Сирожиддин қайтиб чиққанда қоронғи тушган, кайфи хийла ошиб қолганди. У машинани Самарқанд дарвоза кўчаси томон бураркан, кўнгли жуда равшан эди. Ҳар томонлама иши юришиб турган бўлса, шундоқ жононлар хизматига шай турса: тагин нима керак!

Тўғри, кейинги кунларда уларнинг хонадонидан файз кетди. Икки ҳафтадан буён дадаси тик этса кўчага қараб ваҳимада юрибди. Сайфиддин аканинг юзига қараб бўлмайди. Бир йил ерга ёпишиб ётган касалдек сарғайиб кетди. Унга ҳеч ким тегаётгани йўқ. Аммо тегиши аниқ. Нимадир бўлади. Бунақа пайтда ўша бўладиган нарсанинг ўзидан ҳам ваҳимаси ёмон. Дадаси тўғри айтади, ҳаммасини ўша мирзақуруқ ёзувчи қилди. Сирожиддин бола бўлиб фақат битта одамдан калтак еган эди. Анови профессор Валиев уни бир тарсаки урганди. Аммо Сирожиддин унга индамаганди. Негаки, бу одамга ҳали кўп иши тушишини биларди. Келиб-келиб Шерзоддан, ўша аблахдан калтак егани унга алам қилди. Шошмай турсин. Ҳали шунақа қасос оладики, ундан!

Сирожиддин Самарқанд дарвоза кўчасидан машинасини ҳайдаб бораркан, шуни ўйлади-ю, ёниб кетди. Қанийди ҳозир дуч келса!

Машина тор кўчада елиб борар, эллик қадам олдинда аллақандай мотоцикл тариллаб оламни бузарди. Сирожиддин оёқостидан зипиллаб чиқиб қоладиган мотоцикллару велосипедларни жинидан ҳам ёмон кўрарди. Ҳозир ҳам уни тезроқ қувиб ўтишга аҳд қилди. Яқинроқ борган эди, қизил мотоциклнинг номери таниш кўринди. Сирожиддин ўз кўзига ишонмай олисни ёритадиган чироғини ёқди. Йўқ, у адашмаган эди. Олдинда ўзининг ўн учу ўн уч рақамли шайтон аравасини миниб Шерзод кетарди. Ҳа, бу ўша Шерзод эди. У Шерзоднинг яшил каскасини ҳам, мук тушиб олган кўйи мотоцикл рулини чангаллаб бораётган қўлларини ҳам аниқ кўрди. Унинг кўзига қон қуюлиб кетди. Кучи борича газ бериб бостириб бора бошлади. «Жон керак бўлса қоч!» — деди пичирлаб. Шерзод орқасидаги машина чироқларини баралла ёқиб келаётганини кўриб, мотоциклни йўл чеккасига олди. «Кўрқмас экансан-а! — деб пичирлади Сирожид-

дин вужудига ёпирилиб келган аллақандай кучдан рохатланиб. — Кўркмас экансан-а, мирзақуруқ! Мана бўлмаса!» Ўз қудратидан лаззатланиш туйғуси тўсатдан қутириб ҳамла қилди-ю, Сирожиддин рулни мотоцикл устига буриб юборди. Шу ондаёқ машинанинг ўнг қанотига алланима қаттиқ урилганини, мотоцикл коптокдек бир чеккага учиб кетганини кўриб қолди. Кейин тезликни камайтирмасдан машинани хиёл чапга бурди-да, шиддат билан ҳайдаб кетаверди. У ҳадеб орқасига бурилиб қарагиси келар, аммо кўрқар эди. «Орқангдан қувишади! — бу фикр унинг хаёлига яшиндек урилди. — Ҳозир қувишади. Одам ўлдирдинг. Одам!» У машинани шиддат билан ҳайдар, орқада йилт этган чироқ кўринса, ваҳимадан энтикиб газни босар эди.

Йўқ, ҳеч ким уни қувмади. Сирожиддин дарвозадан кириб, гараж олдидаги майдончада тўхтагандан кейингина титроғи босилди. У тушиши билан дарров машинани кўздан кечира бошлади. «Агар фара синиб қолган бўлса, тамом, ўшандан топиб олишади, — деб ўйлади ўнг томондаги чироқни кўздан кечириб. — Йўқ, чироқ синмабди, ҳаммаси жойида! Хайрият. — У машинани шоша-пиша гаражга киритди. — Битта-яримтаси номерни кўриб қолмаган бўлса, марра сеники. Ҳеч ким ҳеч нима ни исботлай олмайди».

Гараж дарвозасини қулфлади. Ховли қоронғи эди. Кейинги пайтларда дадаси билан онаси кун ботар-ботмас уйга кириб кетишар, унга ҳам шу кунларда тезроқ қайтишни тайинлашар эди. Сирожиддин асфальт йўлкадан ўтиб, ўзларининг айвонига кирди. Ундан ётоққа ўтди. Шундагина аъзойибадани жикка сув бўлиб терлаб кетганини пайқади. Ётоқхона қоронғи, ёғоч каравотда Элмира ётарди. Сирожиддин чироқни ёқмасликка аҳд қилди. Эндигина ётган эди, Элмира керишиб эснади-да, ўрнидан турди.

Кейинги кунларда эр-хотин деярли гаплашмас, кеч-қурун Сирожиддин ишдан келиши билан Элмира гап йўқ, сўз йўқ, бир коса овқатни олдига дўқ этиб келтириб қўяр, кейин тескари қараб ётиб оларди. Ҳозир ҳам ич кийимида Сирожиддиннинг олдидан ўтди-да, эшик ёнбошидаги ёқкични чиқ этиб босди. Сирожиддин томонда ковоғини солиб қараб қўйди-ю, кўзлари олайиб кетди.

— Нима бўлди? — деди ваҳима билан.

Сирожиддин сесканиб тушди.

— Нима, «нима бўлди!» — деди титраб.

Элмира унинг тепасига келди.

— Кўзингиз ғалати...

«Тур-э, падарингга лаънат!» — деди ичида Сирожиддин юзини ўгириб. У устига чойшабни ташлаб бурканар экан, жеркиб берди:

— Чирокни ўчир!

Элмира анчагача ухламай ётди. Сирожиддин унинг ухламаганини, хаёл суриб ётганини билар, аммо гапиргиси келмасди. Ниҳоят, Элмира чукур-чукур осойишта нафас олиб уйқуга кетди. Сирожиддин ҳарчанд ўзини чалғитса ҳам ухлай олмади. Ташқарида шамол увиллайди. Аллаким деразага осилиб ичкарига қараётгандай, дарвоза қўнғироғи жиринглаётгандай бўлади. Кўзини юмса коптокдек учиб кетган мотоцикл хаёлига келади, яшил каска кийиб олган Шерзод арвоҳдай устига бостириб келаётганга ўхшайди.

Ҳеч нима қилмаган бўлса-чи! Машинамни таниб қолган бўлса-чи! Йўғ-э, йўл четидаги тўсиққа бориб урилганини ўз кўзи билан кўрди-ку!

Йўқ, у Шерзодни босиб кетмоқчи эмасди. Бошқачароқ қасос олмоқчи эди. Ўзи бир чеккадан туриб пул билан иш битирмоқчи эди. Пул нималар қилмайди бу дунёда... Бугун Шерзод ўзидан-ўзи оёқостидан чикиб қолишини қаёқдан билибди? У ўзи қилиб қўйган ишнинг даҳшатини энди сезди. Бутун бошли одам ўлади-ю, ҳеч ким билмасмикан? Тагин унча-мунча одам эмас, ёзувчи! «Ишқилиб, ҳеч ким кўрмаган бўлсин! — деб пичирлади у ибодат қилаётган одамдек шифтга бокиб. — Ҳеч ким кўрмаган бўлсин...»

Унинг боши сиркиллаб оғрир, кўзининг ич-ичида олов ёнаётгандек ловиллаб ачишар эди... Фақат тонг отгандагина унинг кўзи илинди. Қизик, яна Шерзодни туш кўрди. Қанақа тушлигини аниқ билмайди-ю, аммо тушига Шерзод кирди. Буниси аниқ.

У сесканиб кўзини очганда уй ичи ёп-ёруғ, ҳеч ким йўқ эди. Девордаги соатга каради-ю, ўн иккидан ошганини кўриб ҳайрон қолди. Унинг боши ҳамон сиркиллар, кўзи ловиллаб ачишарди. У секин-секин юриб дарвоза олдига келди, ташқарида куёш чарақлаб ётар, шамол тинган эди. У стол тортмасидан электр устарани олди. Бурчакдаги трюмо олдига келиши билан сесканиб кетди.

Тошойнадан унга ранги синикқан, кўзлари қип-қизил, сочлари тўзғиган, майкачан, бегона бир одам ўқрайиб қараб турар эди.

У индамай стулчага ўтирганча соқолини ола бошлади. Зум ўтмай тепасига Элмира келди. У енгил гулдор халат кийиб олган, ҳозиргина кир ювган бўлса керак, совун ҳиди келарди ундан. Сирожиддин бурнини жийириб, юзини ўгирди.

— Нима бўлди ўзи? — деди Элмира қошини чимириб.

Сирожиддин яна сесканиб тушди. Мунча меҳрибон бўп қолди бу. «Бир нимани сезган бўлмасин!»

— Нима «нима бўлди!» — деди кўзи олайиб. — Нега осилиб қолдинг менга?!

— Кечаси билан алаҳлаб чикдингиз... Ичкилик ҳам ўлсин!

«Топган гапини қара! — деб ўйлади Сирожиддин энсаси қотиб. — Аравангни тортсанг-чи!»

У шошилиб ҳовлига тушди. Нариги ҳовли ўлик чиққан уйдай жимжит, дадаси ҳам, ойиси ҳам кўринмасди. Сирожиддин шошилиб гаражга кирди. Машинани тислантириб асфальт майдончага олиб чиқди. Худди шуни кутиб тургандек майкачан бўлиб олган ўғилчаси югуриб келди.

— Манам туший, ада! — деди ялиниб. У ҳозиргина қулупнай еган бўлса керак, лабининг чети қип-қизил бўлиб қолганди.

— Халакит берма! — деди Сирожиддин уни оҳиста нари итариб. У машинани яна бир бор синчиклаб кўздан кечира бошлади, ўнг томонга ўтиб энгашиб қаради-ю, дахшатдан кўзлари олайиб кетди. Кеча қоронғида яхши кўрмаган экан. Машинанинг ўнг қаноти, ялтироқ буфернинг усти пачоқ бўлган эди. Афтидан, мотоциклга буфернинг бурчаги урилган, зарб кучлилиқ қилганидан қанотни ҳам пачоқлаб юборган эди. У шошилиб энгашди. Пачоқ бўлган жойни кафти билан силаган эди, бўёғи кўчиб тушиб, «ямоқ» бўлиб қолди. «Тузаттириш керак!»

Худди ўша кафти билан босиб турган жойга соя тушди-ю, Сирожиддин жаҳл билан б ошини кўтарди. Унинг тепасида кўзларини жавдиратиб ўғилчаси турарди.

— Нима қипти, ада? — деди у катталардек жиддият билан.

— Йўқол! — деди Сирожиддин бақириб. У яна энгашиди-да, пачокни кўздан кечирди. «Қибрайга обориш керак, — деб ўйлади юраги кўрқувдан типирчилаб. Қибрайдаги устахонада унинг эски мижози — ингичка мўйловли арман йигит бор эди. Машинанинг бирон жойи пачок бўлса ўша тузатарди. — Тезроқ обориш керак. Нима қилсаям чеккароқ жой!»

Ўғилчаси яна яқин келди шекилли, тагин худди ўша жойга сояси тушди.

— Қочсанг-чи! — Сирожиддин жаҳл билан қаддини ростлади. Ростлади-ю, даҳшатдан қичқириб юборганча орқасига тисарилди. Аммо бир қадам босмасданоқ машинага урилиб, капотга суяниб қолди. Унинг рўпарасида Шерзод, кеча ўзи пачоқлаб кетган ўша Шерзод кўзларидан ўт сачраб турарди. Сирожиддин худди арвоҳга дуч келгандек, кўзлари олайганча ёнбош томонга сурила бошлади. Аммо алланима оёғига маҳкам осилиб олган, ҳеч юролмас, назарида бу воқеалар ўнгида эмас, тушида бўлаётгандек эди. Сирожиддин ваҳима ичида бурилиб қаради-ю, оёғига осилиб олган ўғилчасини кўрди. Болакай унга қараб кулиб турар, лабининг икки четидаги кулупнай юки қизариб кўринарди. Сирожиддин талваса билан олайиб яна Шерзодга қаради.

Қизик, Шерзод ҳам негадир болакайга қараб турарди. Кейин у бир қадам босди-ю, Сирожиддиннинг тепасига келди.

— Унинг учта боласи бор эди, номард! — деди секин, аммо шиддатли оҳангда.

Сирожиддин аввалига ҳеч нима тушунмади. Кейин ўзининг янглишганини, хато қилганини, энди ҳаммаси тамом бўлганини тўсатдан тушунди-ю, лаблари титраганча бир томонга сурила-сурила чекина бошлади.

Ўғилчаси ҳамон уни қўйиб юбормас, худди ундан айрилиб қолаётгандай оёғига осилиб олган, кўзларидаги бояги шодон кулги сўнган эди.

Шерзод бўлса, икки қадам нарида турар, унга шиддатли, оловли нафрат билан тикилиб қотиб қолганди.

Шерзод шу кеча Абдувоҳиднинг олдида навбатчилик қилди. Абдувоҳид дераза тагидаги каравотда ётар, ҳаммаёғи дока билан ўраб ташлангани учун, юзи янаям кич-

райиб қолганга ўхшарди. У кўзларини чирт юмиб ётар, лаблари шишиб, қовоклари моматалоқ бўлиб кетган эди.

Ярим кечага бориб, касалхона тинчиб қолди. Шерзод каравот ёнбошидаги стулда оёқларини чалиштириб, дўстидан кўз узмай ўтирар эди. Абдувоҳид ора-чора секингина инграб қўяр, шунда шишиб кетган лаблари титраб кетар, Шерзод унинг қаттиқ азоб чекаётганини ҳис этиб, сесканиб тушар эди. Бора-бора Шерзодни уйку элита бошлади. Унинг кўзлари ачишар, борган сайин томоғи қурир, боши айланиб кетаётганга ўхшарди. Ниҳоят, у толиқди. Силлиқ тумбочка устидаги графин билан стаканни дераза тоқчасига олиб қўйди-да, стулни яқинроқ суриб ўтирди. Тумбочкага тирсагини қўйганча боши ғувиллаб-ғувиллаб пинакка кетганини ўзи ҳам билмай қолди.

Бир маҳал у Абдувоҳиднинг кўз очганини ички бир туйғу билан ҳис қилди-ю, уйғониб кетди. Абдувоҳид шифтга, лопиллаб ёниб турган чироққа тикилиб ётар эди. Шерзод ўрнидан туриб кетди. Абдувоҳид анчагача унга тикилиб ётди-да, бир нима деб пичирлагандек бўлди. Шишиб кетган лаблари оҳиста қимирлади. «Сув сўраяпти!» Шерзод беихтиёр энгашиб қулоғини тутди.

— Овсар! — деди Абдувоҳид эшитилар-эшитилмас пичирлаб.

Шерзод дўстининг кўзига тикилди-ю, унинг митти кўзларида ўзига қадрдон бўлиб қолган шўхчан нур порлаб кетганини сизди. Шу ондаёқ қалби қувонч туйғусига тўлиб, кулиб юборди.

— Ўзинг овсар! — деди жилмайиб. — Эшитдингми, ўзинг дарвишсан!

Абдувоҳид ҳам жилмайди. Кўзлари янаям кичрайиб ялтираб кетди. Шерзод илдам юриб, дераза дарчасини қия очди. Палатага мусаффо тонг шабадаси қуюлиб кирди. Осмон бўзариб келар, юлдузлар сийраклашиб қолган, фақат олисда, кунботар томонда тонг юлдузи олмос томчисидай ёрқин-ёрқин порлар эди. Табиат тонготар олдидан бўладиган суқунатнинг ҳузурбахш йўргагида мудрар, шабада ҳам, осмон тархида соялардек кўринаётган дарахтларнинг япроқлари ҳам, юлдузлар ҳам бу сокинликни бузишдан чўчигандек жой-жойида қотиб қолганга ўхшарди.

Шерзод бурилиб Абдувоҳидга қаради. Абдувоҳид тафин кўзларини юмиб олган, аммо унинг юзида бояги

азобли ифода энди йўқ эди. Шерзод кўнглида тошган қувончини ичига сиғдириолмай қолди. Дўстининг оромини бузмаслик учун унсиз бориб, чирокни ўчирди-да, ёруғ йўлакка чикди. Зиналардан секин-секин тушиб, ҳовлига чикди. Кўксига мусаффо намхуш тонг нафаси урилди-ю, вужудида алланечук енгиллик сезди. Бошининг ғувиллаши ҳам, кўзларининг ачишиши ҳам босилди. У касалхонанинг теракзор хиёбонига кириб борар экан, қаердадир жажжи бир қушча чирқиллади. Аввалига уйқусирагандек, журъатсиз овоз билан «чирқ» этиб кўйди. Кейин, ўзининг товушидан ўзи уйғониб кетди шекилли, шодон сайраб юборди. Худди шуни кутгандек, худди шу қушчанинг жарангдор кўнғироғини эшитишга мунтазир бўлиб тургандек табиат бирдан уйғонди. Тонготар суқунатида қотиб қолган шамол отини қамчилади, зумрад япроқлар туғилиб келаётган янги кунни олқишлаб, шодон-шодон қарсак чалди.

Кунчиқар томонда олтин киприкларини пирпиратиб қуёш кўз очди. Осмонга нур елпигичи таралди. Таралди-ю, оламини мунаввар қилиб юборди. Нур қудратидан хуркиган соялар эса қора қанотларини оғир-оғир силкитганча титраб-қақшаб олисларга чекина бошлади. Шерзод бу сеҳрли манзараларни кузатиб тураркан, қалбида яна ўша кадрдон бир туйғуни — вужудини ларзага солган ёзиш туйғусини ҳис этди. Кейинги уч ой ичида — ўзи касалхонага тушганидан буён бўлиб ўтган воқеалар бутун тафсилоти билан, бутун ҳаяжонию фалсафаси билан қайтадан жонланди.

Шерзод уларнинг ҳаммасини ёзиш истаги билан ёна бошлади.

1973—1975

ТҶЙЛАР МУБОРАК

Икки пардали комедия

(Янги тахрирда)

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР

Мўминжон Қобулович — кибернетика институтининг
бўлим мудири.

Неъматилла — бўлим ходими, Мўминжоннинг дўсти.

Латифжон — бўлим ходими, Мўминжоннинг дўсти.

Мадина — талаба.

Кимё хола — Мадинанинг холаси, «челнокчи».

Наримон — бизнесмен.

Опа — институт директори.

Биринчи тансоқчи

Иккинчи тансоқчи

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Саҳна кўндалангига иккига бўлинган. Битта хона Мўминжонники, иккинчиси ходимларники. Ўртада эшик бор. Мўминжоннинг хонасида стол, телефон. Деворга аллақандай рақамлар билан тўлиб кетган чизмалар осиб қўйилган. Чизмаларнинг ўртасида Мадинанинг қўлда чизилган расми. Ходимларнинг хонасида иккита стол, битта телефон. Бу хонадаги деворда ҳам чизмалар. Бироқ Мадинанинг расми йўқ. Столда графин, стакан. Бир чеккада шахмат тахтаси турибди.

Мўминжон ўз хонасида бетоқат бўлиб, у ёқдан бу ёққа бориб-келаяпти. Ора-чора девордаги Мадинанинг расмига қараб, уф тортади. Шу пайт хонага калтак еган, бирининг

кўйлаги шимидан чиқиб кетган, бирининг дўпписи қийшайиб қолган Неъматилла билан Латифжон кириб келишади.

НЕЪМАТИЛЛА (*қийшайиб кетган дўпписини ушлаб*). Вой бошим!

ЛАТИФЖОН (*белини силаб*). Вой белим! Супургисининг банди арматураданми, нима бало, белни синдирди-ку!

НЕЪМАТИЛЛА. Вой! Итини айтмайсанми, итини! Чегарадан олиб келганми, эшикдан киришинг билан «қўлингни кўртар», дейди-я!

ЛАТИФЖОН (*ўтирмоқчи бўлади, аммо бели оғриб туриб кетади*). Ох!

МЎМИНЖОН (*талмовсираб*). Нима бўлди?

НЕЪМАТИЛЛА. Ўл бўлди!

ЛАТИФЖОН. Дард бўлди!

ИККАЛАСИ. Бало бўлди!

НЕЪМАТИЛЛА (*дўпписини ечиб, бошини Латифжонга кўрсатади*). Бунга қара, Латифжон. Капгирини белкуракдан ясаганми, нима бало, бошимни шудгор қилиб юборди-я! Картишка экса бўлади-ку!

ЛАТИФЖОН (*бир қўли билан Неъматилланинг бошини, бир қўли билан ўзининг белини силаб*). Вой белим! (*Мўминжонга*). Нима қасдинг бор эди, бизда, а?

НЕЪМАТИЛЛА. Шундан бошқаси қуриб қолганмиди, а?

МЎМИНЖОН (*энтикиб*). Мадина!

НЕЪМАТИЛЛА. Командировкага бормаям ўл. Мадина кўрмаям ўл!

ЛАТИФЖОН. Совчиликка юбормаям ўл! Қай гўрда кўра қолдинг ўшани?!

МЎМИНЖОН (*ўз хаёли билан*). Вокзалда...

ЛАТИФЖОН (*алам билан*). Биламан! Ёмғир ёғи-и-иб турувди... Вой белим!

НЕЪМАТИЛЛА. Ха, майдала-а-аб ёмғир ёғиб турувди. Вой, бошим!

МЎМИНЖОН (*ширин хаёл билан*). Кейин вагонга чикдик. Уям чикди, менам чикдим. Битта купега кириб қолдик. Уям кирди, менам кирдим. Кейин ўтирдик. Уям ўтирди, менам ўтирдим. Уям менга қаради, менам унга қарадим... Ойим раҳматли айтардилар: қиз болани кўзида ажинаси бўлади. Яқинига борсанг бошинг айланиб қолади, дердилар. Рост экан, ўзидан ўзи бошим айланиб

кетовурди, оёқларим қалтираб кетовурди, кетовурди. Уям индамади, менам индамадим. Кейин (*кичик пауза*) бир-биримизга тикилиб ўтириб тонг оттирдик!

ЛАТИФЖОН. Биламан, биламан. Тошкентга келганда, поезддан тушаётганда, вой белим... поезддан тушаётганда, у айтди: (*овозини қизларникидек ингичкалаштириб*). «Яхши йигит экансиз, танишиб қўяйлик, — деди. — Отим Мадина», деди. Ҳайронман, сен ландавурнинг нимангни ёқтирдийкин ўша қиз?

МЎМИНЖОН. Мадина!

НЕЪМАТИЛЛА. Сен бўлсанг уч-тўрт марта учрашдин-гу, бизни совчиликка юбординг. Вой бошим! (*ўйла-ниб*). Энди-чи, менга қара, Мўминжон, жон дўстим, сен эсли-хушли йигитсан-а?

МЎМИНЖОН. Мадина!

НЕЪМАТИЛЛА. Кимсан — каттакон инженерсан-а? Бутун бошли институтнинг бўлим мудирисан-а?

ЛАТИФЖОН. Шуни айтгин. Шунисини айтгин! Ўн беш кун командировкага кетганида қанақа тўполон бўлиб кетганини айтгин!

МЎМИНЖОН. Мадина!

НЕЪМАТИЛЛА. Э, шошмасанг-чи! Ўн беш кун йў-фингда ҳаммаёқ остин-устин бўлиб кетди. Одамлар телефон қилавериб жинни қилиб қўяй деди. Опани биласан-ку, Опани! Сиқиб қонимизни ичди. Менга қара, жон дўстим, бир марта сўзимизга киргин, уйланмагин!

ЛАТИФЖОН. Хотинни бошингга урасанми? Йигирма етти йил хотинсиз юрган одам эндиам ўлиб қолмасан!

НЕЪМАТИЛЛА. Сен билмайсан, хотиннинг турган битгани ғалва бўлади. Ана, ишонмасанг, Латифжондан сўра. Айт, Латифжон, дардингни тўкиб сол, дўстим.

ЛАТИФЖОН. Агар-чи, вей, мен-чи, қайтадан туғиладиган бўлсам, хотин зотини кўрсам, ўн чақирим наридан қочган бўлардим. Айниқса, мана шу ўзимни хотиним бор-ку, ўзимни хотиним, шуни кўрсам, минг чақирим на-ридан бурилиб кетган бўлардим!

НЕЪМАТИЛЛА. Ана, эшитдингми, ана! Мени хотиним-чи уйга борсам, қилдирмаган иши қолмайди. Эрта-лаб туриб чой қайнатаман — бир!

ЛАТИФЖОН (*қўшилишиб санаб туради*). Бир!

НЕЪМАТИЛЛА. Қуймоқ пишираман.

ЛАТИФЖОН. Икки!

НЕЪМАТИЛЛА. Болани ювинтираман.

ЛАТИФЖОН. Саккиз!

НЕЪМАТИЛЛА. Кийинтираман.

ЛАТИФЖОН. Ўн бир!

НЕЪМАТИЛЛА. Боғчага ғириллайман.

ЛАТИФЖОН. Ўн саккиз!

НЕЪМАТИЛЛА. Кечкурун яна боғчага югураман.

ЛАТИФЖОН. Йигирма бир!

НЕЪМАТИЛЛА. Шанба кунлари йиғилиб қолган бир ҳафталик кирни юваман. Тагин тепамда белини ушлаб туриб, ақл ўргатади. «Чистата-чистатайт»да ювмасангиз кир очилмайди» дейди (*йиғламсираб*). Юмуш қилавериб-қилавериб домахазайка бўпкетдим! Фақат биттагина туғиб беришим қолди!

ЛАТИФЖОН. Менинг хотиним-чи, вей! Қирқта шайтонни рўпарасига ўтқизиб қўйиб чилёсин қилиб ташлайди.

НЕЪМАТИЛЛА. Ана, эшитиб қўй, ана!

МЎМИНЖОН. Мадина!

НЕЪМАТИЛЛА. Биринчидан, эркинг йўқолади. Сен илм одамисан. Мажлис бор, илмий кенгаш бор. Беш минут кеч қолсанг ёқангни ҳидлайди. Ҳам ичган-ичмаганингни билиб олади, ҳам қанақа атир хиди келаётганини суриштиради.

ЛАТИФЖОН. Иккинчидан, дам олиш кунинг ҳаром бўлади. Эрталабдан қўлингга сумка тутқазиб, бозорга ғириллатади.

МЎМИНЖОН. Мади-и-и-на!

НЕЪМАТИЛЛА. Э, яна гапиради-я! Қанақа ғалчасан ўзи! Ҳеч бўлмаса бизларни ўйлагин. Сен уйлансанг, институтдаги ишни ким қилади?

МЎМИНЖОН. Мадина!

Хонага кўзойнакли Опа киради. Қўлида карнай қилиб ўралган қоғоз-чизмалар бор. У ёқ-бу ёққа аланглайди. Латифжон билан Неъматилла эгилиб салом беришади. Опа уларга ўтиринглар, деб имо қилади. Неъматилла билан Латифжон илжайиб таклифни рад этишади. Аммо Опа қатъий имо қилганидан кейин иккаласи ҳам минг азоб билан афтини буриштириб ўтиради.

ОПА (*Латифжоннинг тепасига келиб, чизмани очади. Чизмада «Мадина» деган сўз ёзилган*). Нима бу?

ЛАТИФЖОН (*чизмадаги ёзувни ўқиб*). Мад... Мад... (*Елкасини қисади*).

ОПА (*бошқа чизмани очиб*). Буниси-чи?

ЛАТИФЖОН (*Кўзи олайиб*). Мад... Мад...

ОПА (*жаҳл билан Неъматилланинг олдига боради. Дагдага билан*). Мана бу нима деяпман?

НЕЪМАТИЛЛА. Мад... Мад... Мадина!

Мўминжон томонга қарайди. Мўминжон ўрнидан туриб кетади.

ОПА. Кибернетика институтининг ҳисоботида Мадинага бало борми?

НЕЪМАТИЛЛА. Опажон... Оп-оп... Опажон, мен ёзганим йўқ! Ўлай агар, ёзганим йўқ!

ЛАТИФЖОН. Менам ёзганим йўқ, Опажон. Мен чизаман.

ОПА (*гоҳ Латифжонга, гоҳ Неъматиллага қараб*). Ўзларинг-ку, Мўминжон Қобулович ўн беш кун йўқлигида хемирининг ишини эпложмадиларинг. (*Чизмаларни столга қўйиб, дафтарчасини олади. Варақлайди. Латифжонга*). Та-ак... Сиз ўтган сешанба куни ишга етти минут кеч қолгансиз. Сабаб?

Латифжон «нима дей» дегандек Неъматиллага қарайди. Неъматилла тилини тишлаб, кўзини олайтиради.

ЛАТИФЖОН (*эслаган бўлиб*). Э-ха-а, биласизми, Опажон, кўшним ўлиб қолувди. Шундок ён кўшнимиз... Яхши одам эди, раҳматли...

ОПА. Ўлса нима бўпти? Материалистик фалсафани ўқимаганмисиз? Туфилмоқ — ўлмоқ демакдир. Ё сизам кўшилишиб ўлдингизми?

ЛАТИФЖОН (*мингиллаб*). Йўқ, опажон, ҳозирча ўлганим йўқ. Опажон... Энди ҳарқалай кўздай кўшни. Қабристонга обордик.

ОПА. Агар яна бир марта қабристонга борсангиз, ўша ерда қолаверинг!

ЛАТИФЖОН. Майли, Опажон. Қол десангиз, қолавераман.

ОПА (*Неъматиллага*). Сиз-чи? Нимага (*дафтарчасини варақлаб*) ўтган жума куни иш тугашига ўн олти минут қолганда жуфтакни ростладингиз? Сизнинг кимингиз ўлди?

НЕЪМАТИЛЛА. Ҳеч ким ўлгани йўқ, Опажон, ҳеч ким ўлгани йўқ! (*Латифжонга қараб, «нима баҳона*

топай?» деб имлайди. Латифжон қўлини настига қилиб ёш болани тасвирлайди. Қизалоқнинг сочига бантик тақаётгандек имо қилади). Ие, ҳа-а-а, опажон, бўлди, эсимга тушди! Қизимни боғчасига борувдим. Мен борма-гунча боғчасидан кетмайди. Аяси борсаям «папам» келсин, деб пойлаб ўтиради. Қизим-чи, опажон, шунақа ақлли, шунақа доно! Оти Лола эди. Келинингиз иккаламиз сизга ҳавас қилиб, «Лёля» деб ўзгартирдик. Аясини «мамуля», мени «папуля» дейди.

ЛАТИФЖОН (илжайиб). Мени «дядюля» дейди!

МЎМИНЖОН (Опага мўлтираб қараб). Анави сўзни мен...

ОПА (унинг гапини охиригача эшитмай). Буларнинг танобини тортиб қўйишни эпломасангиз менга қўйиб беринг! Мясорубкадан ўтказиб котлет қилиб ташлайман! (Неъматилла билан Латифжонга). Ишлаш керак! (Шаҳдам қадамлар билан чиқиб кетади.)

МЎМИНЖОН (мингиллаб). Мен ёзгандим...

ЛАТИФЖОН. Э, ёзмай ҳар нарса бўл! Пешанамдан тер чиқиб кетди-я!

НЕЪМАТИЛЛА. Оҳ-ҳ... (Латифжонга). Ёмон чакдим?

ЛАТИФЖОН. Белимни оғриғиям эсимдан чиқиб кетди.

НЕЪМАТИЛЛА. Бошим ҳам оғримай қолди.

МЎМИНЖОН. Мен ёзгандим! (Она ташлаб кетган чизмани очади. Оҳ тортиб) Мадина!

НЕЪМАТИЛЛА. Яна Мадина дейди-я! У ёқда калтак есак, бу ёқда «Кобра» чакса... (ўйланиб). Менга қара, калламга бир фикр келиб қолди. Уйлангинг келяптими? Жудаям уйлангинг келяптими? Ана, Опани обқўяқол. Нима кипти, эсли-хушли, бутун бошли институтнинг директори. Ўзи Кобра бўлсаям, сени хурмат қилади. Ўлай агар, эрга тегса-чи, захарлиғиям босилади. Мени айтди дерсан, уч кунда босилиб қолади. (Мўминжон алам билан юзини буради.) Хафа бўлдингми? Нима қилай, дўстим. Мадинани холаси сенга бермайди. Билдингми? Миллионерга беради!

ЛАТИФЖОН. «Крутой»га беради!

НЕЪМАТИЛЛА. «Новий ўзбек»ка беради!

ЛАТИФЖОН. «Супермаркет»нинг директориға беради!

НЕЪМАТИЛЛА. Коммерсантга беради!

ЛАТИФЖОН (*ўйланиб*). Менга қара, Мўминжон. Буям бир гапий-да, ўртоқ. Шу... менинг жиянимни об-қўяқол! Яқинда институтни битиради. Мана бундай қиз! Қош-кўзлари қоп-қора. Сочлари қўнғирокдек!

НЕЪМАТИЛЛА (*қиқирлаб кулади*). Сочлари қўнғирокдекмиш. Кўрганман. Парик кийиб юради. Кулранг парик. Яхшиси, сени ўзим куёв қиламан! Қайинсинглимни олиб бераман. Божа бўламиз!

ЛАТИФЖОН (*масхара қилиб кулади*). Божа бўлармишлар! Ҳозир хотинингни нима деётгандинг? Таппи-таппидан узоққа тушмайди!

МЎМИНЖОН (*бақириб*). Мадина-а-а!

ЛАТИФЖОН. Яна гапирди-я! Вей, қанақа одамсан ўзи?! Тўй қанақа бўлишини биласанми?

НЕЪМАТИЛЛА. Бошига тушмагандан кейин қаёқдан билади бу? (*Мўминжонга.*) Қани айт-чи, тўйни қанақа қилмоқчисан ўзи?

МЎМИНЖОН. Тўйними? (*ҳаяжонланиб*). Мен одамларга таклифнома тарқатмайман. Мўминжон уйланаркан, деб эшитганлар ўзи келаверади. Сурнай чалинади. Сенлар «Тўйлар муборак»ни айтасан. Мадинанинг дугоналари рақсга тушади (*орзумандлик билан.*) Йўқ, аввал сенлар ўйнайсан, кейин уларни ўртага тортасан...

НЕЪМАТИЛЛА. Менга қара, ўв, куёвтўра! Пулинг борми?

МЎМИНЖОН. Бор! Мана! (*Чўнтагидан, тортмасидан, хона бурчагидаги шкафдан пул чиқаради.*) Мана!

ЛАТИФЖОН (*чамалаб кўриб*). Бори шуми?

МЎМИНЖОН. Ҳа? Етмайдими? (*Чўнтагидан танга чиқариб стол устига қарсиллатиб қўяди.*) Мана!

НЕЪМАТИЛЛА (*маза қилиб кулиб*). Нима бу! Тўйга йиққанингми, ё обед пулими?

ЛАТИФЖОН. Сен ҳали эл олдига дастурхон ёзиб хурсандчилик қилсак, шу тўй деяпсанми? Аввало, қалин пули тўлайсан!

МЎМИНЖОН. Ёлғон! Қалин йўқ бўлиб кетган.

НЕЪМАТИЛЛА. Ўрнига сут пули чиққан. Уни...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан!

НЕЪМАТИЛЛА. ЗАГСига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан! Уч юз доллар!

НЕЪМАТИЛЛА. Лимузинда катайса қилишга...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан! Беш юз доллар.

НЕЪМАТИЛЛА. Видеога...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан! Уч юз.

НЕЪМАТИЛЛА. «Свадебний кўйлаги»га...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан! Уч юз доллар.

НЕЪМАТИЛЛА. Фатасига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан! Юз доллар.

НЕЪМАТИЛЛА. Палакат босиб фонограмма ўчиб қолса ўзиям соқов бўлиб қоладиган «хонанда»га...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан! Беш юз доллар... Сеникини «конвейер» қилиб, қирқ минутдан кейин бошқа тўйга югуради...

НЕЪМАТИЛЛА. Ресторанга...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан. Камида уч минг доллар.

НЕЪМАТИЛЛА. Онасига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан!

НЕЪМАТИЛЛА. Аммасига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан!

НЕЪМАТИЛЛА. Холасига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан!

НЕЪМАТИЛЛА. Янгасига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан!

НЕЪМАТИЛЛА. Келиннинг ўзига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан!

МЎМИНЖОН (*талмовсираб*). Қанақаси бу? Демак... мен... ўз севгимни ўзим сотиб олишим керакми? Бундан чиқди муҳаббат ҳам, она сути ҳам сотиладими? (*секин, изтироб билан.*) Қачон, қаерда ёзилган бу қоида?

НЕЪМАТИЛЛА. Хеч қачон. Хеч қаерда!

ЛАТИФЖОН. Одамлар ўйлаб чиқарган. Эскилик сарқитини йўқ қилиб ўрнига янгисини ўйлаб топган.

НЕЪМАТИЛЛА. Бойваччалар омон бўлса, бундан зўрларини топади!

МЎМИНЖОН: Ишонмайман! Мадина унақа эмас! Мадина ўзини сотмайди!

НЕЪМАТИЛЛА. Балки Мадина унақамасдир. Лекин холасини кўрганмисан? Кимё холани кўрганмисан?! (*бақириб.*) Одам эмас, аждар-ку у, аждар!

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Кимё холанинг уйи. Яхши жиҳозланган. Гидамлар, телевизор, видео. Кўринадиган жойда катта хитой вазаси турибди. Кимё хола хокандоз, супурги, швабраларни йиғиштириб, тинимсиз жавраяпти. Мадина диванда шумшайиб ўтирибди.

КИМЁ ХОЛА. Падарингга лаънат! Совчиликни ким кўйибди, сенларга! Аввал ботинкангни боғичини тақишни ўрган. Мундоқ шик-модний кийинишни ўрган! Автобусга осилиб келганини ўз кўзим билан кўрдим-а!

МАДИНА. Нима қилиб кўйдингиз, хола? Нима қилиб кўйдингиз!

КИМЁ ХОЛА. Ҳа, мен сенларга космический қарабда кел деётганим йўқ. Самолётда кел, деётганим йўқ. «Мерседес»да кел, «БМВ»да кел деётганим йўқ. По крайней мере ўзимизнинг «Нексия»да кел, ўлар ердამисан? Кимга оғиз солаётганингни биласанми?

МАДИНА. Нима қилиб кўйдингиз? Ҳеч замонда совчиларниям уриб ҳайдайдими одам?

КИМЁ ХОЛА. Урганим йўқ, капгир тегиб кетди. Впрочем, айб крахаборларнинг ўзида! Аввалига яхшиликча тушунтирдим. Оповси айлансин, тенг-тенги билан, сизлар Мадинахоннинг тенги эмассиз, дедим. Тушунмайди, ни за что тушунмайди. Нукул олий маълумотлигини пеш қилади.

МАДИНА. Олий маълумотли бўлса ёмонми?

КИМЁ ХОЛА. Олий маълумотлилик мансаб бўлганими? Дарахтни бир тепсанг мингта диплом дув-в-в этиб ёғилади. Ким айтади сени современий қиз деб?

МАДИНА. Эртага менам инженер бўламан-ку!

КИМЁ ХОЛА. Сенинг йўриғинг бошқа. Диплом олсанг бўлди. Инженер эмас, предприниматель бўласан. А вапше энг қашшоғи интеллигент бўлади. Интеллигентнинг тўй қиламан, деб ўн йил йиғиб юрган пулига каммерсант бир марта абед қилади.

МАДИНА. Бировнинг касбини ҳақорат қилманг!

КИМЁ ХОЛА. Ҳақорат қилаётганим йўқ. *(Пауза. Овози ўзгариб)* Менга қара, жон болам. Мен сени бахтингни ўйлашимни биласан-а? Йўқ, унақа тескари қарамасдан ростини айт: биласан-а? *(Мадина индамай бош силкийди.)* Мана бу бошқа гап. Мен-чи қизим, сенга-чи, шунақанги зўр, шунақанги «мировой» куёв

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан! Беш юз доллар.

НЕЪМАТИЛЛА. Видеога...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан! Уч юз.

НЕЪМАТИЛЛА. «Свадебний кўйлаги»га...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан! Уч юз доллар.

НЕЪМАТИЛЛА. Фатасига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан! Юз доллар.

НЕЪМАТИЛЛА. Палакат босиб фонограмма ўчиб қолса ўзиям соқов бўлиб қоладиган «хонанда»га...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан! Беш юз доллар... Сеникини «конвейер» қилиб, қирқ минутдан кейин бошқа тўйга югуради...

НЕЪМАТИЛЛА. Ресторанга...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан. Камида уч минг доллар.

НЕЪМАТИЛЛА. Онасига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан!

НЕЪМАТИЛЛА. Аммасига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан!

НЕЪМАТИЛЛА. Холасига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан!

НЕЪМАТИЛЛА. Янгасига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан!

НЕЪМАТИЛЛА. Келиннинг ўзига...

ЛАТИФЖОН. Тўлайсан!

МЎМИНЖОН (*талмовсираб*). Қанақаси бу? Демак... мен... ўз севгимни ўзим сотиб олишим керакми? Бундан чикди муҳаббат ҳам, она сути ҳам сотиладими? (*секин, изтироб билан.*) Қачон, қаерда ёзилган бу қоида?

НЕЪМАТИЛЛА. Ҳеч қачон. Ҳеч қаерда!

ЛАТИФЖОН. Одамлар ўйлаб чиқарган. Эскилик сарқитини йўқ қилиб ўрнига янгисини ўйлаб топган.

НЕЪМАТИЛЛА. Бойваччалар омон бўлса, бундан зўрларини топади!

МЎМИНЖОН: Ишонмайман! Мадина унақа эмас! Мадина ўзини сотмайди!

НЕЪМАТИЛЛА. Балки Мадина унақамасдир. Лекин холасини кўрганмисан? Кимё холани кўрганмисан?! (*бақириб.*) Одам эмас, аждар-ку у, аждар!

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Кимё холанинг уйи. Яхши жиҳозланган. Гидамлар, телевизор, видео. Кўринадиган жойда катта хитой вазаси турибди. Кимё хола хокандоз, супурги, швабраларни йиғиштириб, тинимсиз жаврапти. Мадина диванда шумшайиб ўтирибди.

КИМЁ ХОЛА. Падарингга лаънат! Совчиликни ким қўйибди, сенларга! Аввал ботинкангни боғичини тақишни ўрган. Мундоқ шик-модний кийинишни ўрган! Автобусага осилиб келганини ўз кўзим билан кўрдим-а!

МАДИНА. Нима қилиб қўйдингиз, хола? Нима қилиб қўйдингиз!

КИМЁ ХОЛА. Ҳа, мен сенларга космический карабда кел деётганим йўқ. Самолётда кел, деётганим йўқ. «Мерседес»да кел, «БМВ»да кел деётганим йўқ. По крайней мере ўзимизнинг «Нексия»да кел, ўлар ердამисан? Кимга оғиз солаётганингни биласанми?

МАДИНА. Нима қилиб қўйдингиз? Ҳеч замонда совчиларниям уриб ҳайдайдими одам?

КИМЁ ХОЛА. Урганим йўқ, капгир тегиб кетди. Впрочем, айб крахаборларнинг ўзида! Аввалига яхшиликча тушунтирдим. Оповси айлансин, тенг-тенги билан, сизлар Мадинахоннинг тенги эмассиз, дедим. Тушунмайди, ни за что тушунмайди. Нуқул олий маълумотлигини пеш қилади.

МАДИНА. Олий маълумотли бўлса ёмонми?

КИМЁ ХОЛА. Олий маълумотлилик мансаб бўптими? Дарахтни бир тепсанг мингта диплом дув-в-в этиб ёғилади. Ким айтади сени современний қиз деб?

МАДИНА. Эртага менам инженер бўламан-ку!

КИМЁ ХОЛА. Сенинг йўриғинг бошқа. Диплом олсанг бўлди. Инженер эмас, предприниматель бўласан. А вапше энг қашшоғи интеллигент бўлади. Интеллигентнинг тўй қиламан, деб ўн йил йиғиб юрган пулига каммерсант бир марта абед қилади.

МАДИНА. Бировнинг касбини ҳақорат қилманг!

КИМЁ ХОЛА. Ҳақорат қилаётганим йўқ. *(Пауза. Овози ўзгариб)* Менга қара, жон болам. Мен сени бахтингни ўйлашимни биласан-а? Йўқ, унақа тескари қарамасдан ростини айт: биласан-а? *(Мадина индамай бош шилқийди.)* Мана бу бошқа гап. Мен-чи қизим, сенга-чи, шунақанги зўр, шунақанги «мировой» куёв

топганман-ки, кўрсанг ўзингам бўшаши-и-иб кетасан!
Қомат — бесподобний! Кийиниш — шик! «Бакс» —
навалом! Хоҳласа, «Ипподром»нинг ярмини сотиб
олади!

МАДИНА (*истеҳзо билан*). Ақл-чи, ақл?

КИМЁ ХОЛА. Ақлига нима қипти? Ким айтади,
Наримонхонни ақлсиз деб? Пул бўлса ақл топилаверади!
Тегмасанг ҳам майли. Аввал бир кўргин.

МАДИНА. Ўзингизни қийнаманг, холажон. Қўйинг,
Наримонхон-паримонхонингизни. Мени... мени танлага-
ним бор...

КИМЁ ХОЛА (*бирдан ўзига келиб*). А? Нима де-
динг?

МАДИНА. Бояги... совчилар келди-ку...

КИМЁ ХОЛА (*бақариб*). Вой, халиги интеллигент-
ларми? (*Мадина индамай, бош иргайди.*) Вой, ўша не-
рхаларми? Вой шўрим! Қаёқдан пайдо бўлди?

МАДИНА (*ўйчанлик билан*). Вокзалда...

КИМЁ ХОЛА. Нима?

МАДИНА. Ёмғир ёғиб турувди.

КИМЁ ХОЛА. Нима-нима?

МАДИНА. Битта вагонга чикдик... Менам чикдим,
уям чикди.

КИМЁ ХОЛА. Нима деддинг? Тегишдими?

МАДИНА (*ҳамон ўша ўйчан овозда*). Битта купега
кирдик. Менам кирдим, уям кирди.

КИМЁ ХОЛА. Тегдими?

МАДИНА. У менга тикилиб қолди. Менам унга ти-
килиб қолдим. Бир-биримизга тикилиб, тонг оттирдик.

КИМЁ ХОЛА. Вой купега кирмай оёқлари синсин!
Вой тикилмай кўзлари тешилсин! Вой, мен айтувдим-
а, практикага юбормайман, девдим-а! (*бирдан йиглаб*)
Онагинанг раҳматли сени менга топшириб кетувди-я!..

МАДИНА. Холажон! Нима кераги бор шунақа
ваҳималарни. Ишонинг, гапимга холажон! У бошқаларга
ўхшаган сурбет эмас, покиза йигит.

КИМЁ ХОЛА (*қулоқ солмай*). Ўз қўлимда жон
бераётганида айтувди-я, сен менинг единственный жига-
римсан, мана шу қизимнинг орзу-ҳавасларини ўзинг
кўргин, девди-я!..

МАДИНА. Етиларига зўрға етиб келувдингиз, ше-
килли.

КИМЕ ХОЛА. Ўлмасдан бир йил олдин васият қилганди. (*Тўсатдан дод солиб.*) Вой энди нима қиламан, жигаре-е-ем! Мени айбим йўқ, жигаре-ем. Паблату бўлсаям институтга олиб кирдим, жигаре-е-ем!

МАДИНА. Ўз кучим билан кирдим-ку!

КИМЕ ХОЛА (*ўша оҳангда*). Математика домлангга Дубайдан обкелган этикни «шапка»сиз сотганман, билдингми? Вой жигаре-ее-ем! Арвоҳларинг чирқиллаяпгандир, жигаре-е-ем! Нима қилай жигаре-ем, мени айбим йўқ, жигаре-е-ем! (*Шифтга имо қилиб.*) Тш... Ана! Арвоҳкапалак! Онангни арвоҳи анави ерга келиб кўниб турибди. Онангнинг арвоҳини чирқиллатма. (*Ўзича фотиҳа ўқийди.*)

МАДИНА (*аввал шифтга хавотирланиб қарайди. Кейин энсаси қотиб*). Бошимни қотирмасангиз-чи!

КИМЕ ХОЛА (*бирдан жазаваси тутиб*). Йўқми? Шундоқ меровой йигитни кўрмайсанми? Йўқми? Ёқаман! Ҳаммасига ўт қўяман! (*Гардеробни очиб, латта-путталарни улоқтириб ташлайди.*) Менам ўт қўяман, сенам ўт қўясан!

МАДИНА (*қўрқиб*). Хола! Холажон!

КИМЕ ХОЛА. Вой мени қўйвор! Гугурт қани? Гугуртни топ! Топ дейман!

МАДИНА (*Гугурт чиқариб, чўзади*). Бўпти, ёқамиз! Аввал гиламдан бошлаймиз. Бельгийский гиламдан! (*Гилам томон юради.*)

КИМЕ ХОЛА (*Гугуртни пуфлаб ўчиради*). Вой, нега ёқаркансан! Жарақ-жарақ пулга келган бу! (*Ўзини у ёқ-бу ёққа ташлаб йиглайди.*) Кўриб турипман, арвоҳларинг чирқиллаяпти, жигарим! Вой жигарим! Вой сердцам! (*Бирдан юрагини чангаллаб қолади.*)

МАДИНА (*Типирчилаб дори қидиради*). Холажон...

КИМЕ ХОЛА. Вой сердцам! Овора бўлма... Валакардин йўқ. Вой! Чоп, Хадичаникига чоп. Уям сердечный, дориси бордир. (*Мадина чопиб чиқиб кетади. Кимё хола дик этиб ўрнидан туриб телефон қилади. Овози кескин ўзгариб*). Хой, Бону, ўзингизмисиз? Наримонхон қаёқда юрибди, бир ҳафтадан буён? «Бизнесга кетган?» Бизнесга бало борми, бу ёғини бизнеси чиқиб ётибди-ку! Мен буни туппа-тузик «крутой» десам? Нима? «Чимкенский» кўчагами? Бизникигами? Ну, майли, шошиб турибман. Кейин перезвонить қиламан. (*Дори олиб*

келаётган Мадинани кўриб, ўзини диванга ташлайди.)
Вой сердсам!

МАДИНА. Мана, холажон! *(Дори ичиради.)*

КИМЁ ХОЛА *(йигламсираб.)* Барака топ, қизим! Беш кунлигим борми-йўқми, менам ойингга ўхшаб пўк этаман-у, ўламан-кетаман. Мен сени бахтингни ўйлаган-дим. Майли, кимни хоҳласанг, мен мешайт қилмайман... Манавиларни йиғиштириб олақол. Эшикли уй... Биров келиб қолса, уят бўлади.

Мадина нарсаларни йиғиштириб, ичкари кириб кетади.

НАРИМОН *(Иккита пакет кўтариб киради. Замонавий кийинган)*. Ассалому алайкум, аяжон!

КИМЁ ХОЛА. Ваалайкум ассалом, Наримонхон! *(Қўлидан пакетни олади.)*

НАРИМОН. Кечирасиз, аяжон, бир минут! *(Эшик ортида гойиб бўлиб яна иккита пакет олиб киради.)* Ассалому алайкум, аяжоним!

КИМЁ ХОЛА. Ваалайкум ассалом, Наримонхонжон! *(Пакетларни олади.)*

НАРИМОН. Кечирасиз, бир минут! *(Чиқади. Яна иккита пакет кўтариб киради)*. Ассалому алайкум, аяжонгинам!

КИМЁ ХОЛА *(оғзи қулогиди)*. Ваалайкум ассалом, Наримонхонжонбек! Вой, қайси шамол учирди, қоқиндик, қайси шамол учирди?

НАРИМОН. Ҳа, энди, аяжон, бизни унча-мунча шамол ўрнимиздан қимирлата олмайди. Бўрон учирди, аяжон, бўрон!

КИМЁ ХОЛА. Вой, ўзим сиздан айланай! *(Мадина кирган хонага имо қилиб.)* Вой сизни учирган бўрондан ўргилай! Мадинахон! Мадинахон-уу! Бу ёққа чик. Мехмон келди. *(Мадина ичкаридан чиқади.)* Вой, современний ёшларам шунақа бўладими? Танишмайсизларми бундок.

НАРИМОН *(қўл чўзади)*. Ассалому алайкум, Наримонхон.

МАДИНА *(қўл чўзиб)*. Мадина!

КИМЁ ХОЛА. Вой, мен ҳозир... Партнихага кўйлак буюриб қўювдим. *(Чиқа бошлайди.)*

МАДИНА. Хола...

КИМЁ ХОЛА. Ҳозир болам, ҳозир. *(Чиқади.)*

МАДИНА. Наримон ака... Тушунган йигит экансиз, мен сизга бир нарсани...

НАРИМОН (*бепарволик билан*). Шошманг, Мадинахон, шошманг! Ҳали кўп гаплашамиз. Вазангиз борми?

Мадина ижирганиб ваза олиб чиқади. Наримон пакетдан олма, анор, узум, ананас, банан, апельсин олиб вазага салади. Бошқа пакетдан арок, коньяк, виски, шампан, шоколад чиқаради. Чиройли, катта гулдастани тавозе билан Мадинага узади. Мадина гулни хохламайроқ олади.

МАДИНА. Раҳмат. Биласизми, мен сизга бир нарсани...

НАРИМОН. Шошманг, асалим, шошманг. Ҳали кўп гаплашамиз, деяпман-ку! Аввал манавиларни тартибга келтириб олайлик. Бундаа-ай одамларга ўхшаб яйраб ўтирайлик. Илтимос, рюмкаларни олиб чиқсангиз.

МАДИНА. Наримон ака...

НАРИМОН. Ҳўп денг энди! Стол безатишни бир кўрсатиб кўяй. (*Мадина қадаҳларни олиб чиқади. Наримон шоколад зарини очади, бир зумда дастурхонни чиройли қилиб безатиб ташлайди.*) Банкетларда, Мадинахон, официант жуда хушёр бўлиши керак. Ким нима ичаётганини эслаб қолиши, қадаҳ яримлаши билан тўлдириб қўйиши шарт. Ҳар бир ичкиликнинг ўз қадаҳи бўлади. Арак билан коньякка кичкина рюмка, винога каттароқ бокал, шампанга фужер...

МАДИНА. Официантмисиз, нима бало?

НАРИМОН. Хоҳланг официант денг, хоҳланг брокер, хоҳланг бизнесмен денг, хоҳланг коммерсант... Ҳаммасидан бор, аканг қарағайда! Асосий касбим — пул топиш. Иккинчи талантим — пулни қаерга, қачон ишла тишни билиш. Одамлар пул топиб, ақл топмайди. Менчи, Мадинахон, бугун қаерга минг доллар қўйсам, эртага қандай қилиб икки минг доллар бўлиб қайтишини олдиндан ҳисоблаб қўяман... Қани, марҳамат, ўтирсинлар, сидом плиз, сеньёрита!

МАДИНА. Ҳамма нарсани биладиган йигит экансиз, Наримон ака! Мен ҳам бир гапни айтиб қўйишим...

НАРИМОН. Момент, сеньёрита, момент! Бунақа гапларни «жиндай-жиндай» олиб гаплашилади.

МАДИНА (*ундан дурустроқ ақл чиқмаслигини*

билиб, кескин бурилиб). Мен чойга қарай! (Ошхонага кириб кетади.)

НАРИМОН (*Дастурхон безашда давом этади. Залга қараб*). Свежийгина чувиха экан! Аяда пул кўп, аяда! Бўзчининг моксидай бу ёғи Дубайга, у ёғи Кореяга қатнайди-ю, пул бўлмайдами?! Жиянчасини илинтириб олайлик, у ёғи бир гап бўлар. (*Ошхона томонга қараб*.) Қайси биридан куяй, Мадинахон? Французский коньякми, шотландский вискими?

МАДИНА (*ичкаридан*). Нима?

НАРИМОН. Сизга қайси биридан куяй, дейман?

МАДИНА (*ичкаридан*). Раҳмат, мен ичмайман.

НАРИМОН. Қўйсангиз-чи, Мадинахон. Ҳозир ичмайдиган қиз борми? Шунақанги қизлар борки, вискими, коньякми, отиб олади-да, «Мальборо»ни чекиб туриб бир пуфласа, гижинглаган от гурс этиб ағдарилиб тушади! (*Кулиб*). Майли, сиз шампан ича қолинг. (*Бокалга шампан қуйиб, коньякка аралаштиради. Залга қараб*.) Шунда тез «олади»! (*Мадина ошхона эшигидан мўралаб унинг найрангини пайқаб қолади. Аммо билмаган кишидек унинг ёнига келади*.) Қани, сенъёрита Мадина, шуни олинг! (*Коньяк аралаш шампан қуйилган бокални узатади*.) Бола бўлиб қўлим қайтмаган. Қани, танишганимиз учун! Ҳеч қачон 01, 02, 03 га ишимиз тушмасин! Кираверсин давлат, чиқаверсин палакат! Олайлиг-у олдирмайлик!

МАДИНА (*унинг кўнгли учун бокални қўлига олади*). Биронта музика бўлсамикан, Наримон ака!

НАРИМОН (*ўз қадаҳини ичади*). Момент, жонидан, момент! (*Магнитофон қўяди. Рақсбоп куй янграйди. Наримон Мадинани белидан қучиб, рақс тушади. Шилқимлик қилиб бағрига тортади. Мадина унинг оёгини қаттиқ босади*.)

НАРИМОН (*афти буришиб*). Оёқ... Кечирасиз, оё-ё-ё-қ!

МАДИНА. Қанақа оёқ?

НАРИМОН. Юрадиган. Илтимос, алохида-алохида туша қолайлик.

МАДИНА. Йўғ-е, бирга тушаверамиз. Нима, мен билан рақс тушишни хоҳламайсизми? (*Рақс туша туриб қўлидаги бокални Наримоннинг гарданидан қуйиб юборади. Наримон илондек тўлганиб кетади*.)

НАРИМОН. Вой-вой!

МАДИНА. Ие...

НАРИМОН (*афтини буриштириб*). Вой, нима қил-дингиз?

МАДИНА. Кечирасиз... Қўлим титраб кетди.

НАРИМОН. Нима бало, унча-мунча олиб турасизми?

МАДИНА (*«Йўқ» деб бош чайқайди. Унинг водолазкасига қараб*). Узр, Наримон ака. Шундоқ польский водолазкангиз...

НАРИМОН (*йигламсираб*). Итальянский.

МАДИНА (*унинг шимига қараб*). Эсизгина, итальянский шимингизга ҳам тегибди-ку.

НАРИМОН. Американский (*орқасини ўгириб маркасини кўрсатади*).

МАДИНА. Вой, жуда хижолатли иш бўлди-да. (*Бирдан Наримоннинг оёғи остига қараб.*) Нима қияпсиз, Наримон ака!

НАРИМОН (*эсанкираб*). Коньяк бу, синглим, коньяк...

МАДИНА. Ечинг!

НАРИМОН. А?

МАДИНА. Ечинг, дейман!

НАРИМОН. Йўғ-э...

МАДИНА. Ечаверинг. (*Наримон водолазкасини ечади.*) Бемалол...

НАРИМОН. Лаббай?

МАДИНА. Унисиниям...

НАРИМОН. Шимимния-а?

МАДИНА. Шимингизниям.

НАРИМОН (*илжайиб*). Қандоқ бўларкин?

МАДИНА. Яхши бўлади. Қайтага бемалол ўтирамиз. (*Наримон умидвор бўлиб Мадинага термилади.*)

МАДИНА. Ванна бу ёқда. (*Наримонни ваннага киритиб юборади. Наримон аввал майкасини, кейин шимини узатади. Мадина бу томондан Кимё холанинг халатини узатади.*)

НАРИМОН (*ваннадан туриб*). Женский-ку!

МАДИНА. Бори шу, Наримон ака, бизда бошқачаси йўқ-да!

НАРИМОН. Э, бўлди, йўлини топдик. Ташвиш қилма. (*Ялангоч бадани устидан Кимё холанинг узун халатини кийиб чиқади. Мадина сесканиб ўзини орқага*

ташлайди.) Қалай, ярашибдими? (*Халатга имо қилиб.*) Ўзиям чиройликкина экан! (*Тўсатдан ҳавони ҳидлаб.*) Ия, ниманинг ҳиди чиқаяпти, Мадинахон? Вой-бў! Бир нима қуйиб кетяпти-ку!

МАДИНА. Вой, эсим курсин, овқат бошлаб қўювдим-а!

НАРИМОН. Э, бизга қўйиб бермайсизми, бунақа ишларни! Бизнес бошлашдан аввал «Лаззат» ресторанида завзал бўлганман. Биз-да, любой овқатни сайратворадиган! Ошхона қаёқдайди? (*Мадина кўрсатади. Наримон чиқиб кетади. Ошхонадан туриб гапиреди.*) Чумчук сўйсаям қассоб сўйсин! Вой-бу, Мадинахон, қозоннинг қулоғигача ёғ тўлдириб қўйибсиз-ку!

МАДИНА. Билмасам, доим овқатим шунақа ёғли бўлиб кетади.

НАРИМОН. Одам биронтасини яхши қўриб қолса, овқати ёғли бўлади. Бундан кейин худо хоҳласа, нукул ёғ ичида юрарканмиз-да.

(Мадина гап орасида шоша-пиша Наримоннинг кийимларини ваннахонага киритиб қўяди. Ўзи шошиб қўча кийимларини кияди.)

МАДИНА. Овқат пиширишга ҳеч укувим йўқ-да. Буни қаранг, бефстроган деган овқат одамнинг исмидан олинган экан. Яқинда билибман.

НАРИМОН (*ошхонадан туриб*). Ҳа-да, Мадинахон! Бефстрогонни Бефстроган деган одам кашф қилган. Со-сиска энг аввал Францияда чиққан. Спагетти итальянларнинг овқати. Кейинги сафар сизга ўз қўлим билан гамбургер қилиб бераман, хўпми?

МАДИНА. Барибир ҳеч қайси овқат ўзимизнинг паловга етмайди. Палов жуда бошқача овқат-да. Айниқса, биров пиширани маза бўлади. (*Секин эшикни очиб, чиқиб кетади.*)

НАРИМОН (*Ошхонадан чиқиб келади*). Ия нимасини айтасиз, Мадинахон? Палов бундан роса 1231 йил илгари кашф қилинган. Александр Македонский Ўзбекистонга келганда паловни еб, ие, дунёда, бунақа овқат ҳам бор экан-ку, деган экан. Наполеон пошшо Каспий денгизидаги Борса келмас оролида дам олиб ётганида ўзбекча паловдан ўз қўлим билан бир ошам еб ўлсам, армоним йўқ, деган экан. (*Кулиб.*) Нега кулмайсиз, Мадинахон! Мадинахон? Мадина! (*Қадаҳни тўлдириб*

коньяк ичади.) Ку-ку, мен кетяпман. Қаёққа бекингингизни биламан. (*Хиргойи қилиб.*) Тошга ёмғир кор қилурми, муттасил ёққан билан, давлатингиз кам бўлурми, бир қиё боққан билан. Бир қия қиё боқинг, жоним! (*У ёқ-бу ёққа аланглайди. Ваннахонага киради-да, алам билан додлаб каттакон тоғора кўтариб чиқади. Сувга бўктирилган кўйлак-шимини чўзиб томоша қилади.*) Хой қиз, отинг нимаиди? Нима қиб кўйдинг?!

Шу пайт эшик кўнғироғи жиринглаб қолади. Наримон чўчиб тушади. Кўнғироқ яна жиринглайди. Наримон қаёққа қочишини билмай қолади. Энди эшикни кимдир муштлай бошлайди. Наримон титраб-қақшаб яқин боради.

НАРИМОН (*титраб*). Кимди?

КИМЁ ХОЛА. Мадина! Оч эшикни!

НАРИМОН. Вой, ая...

КИМЁ ХОЛА (*овози*). Очинг дейман!

НАРИМОН (*эшикни очади, илжайиб*). Ая... Ая...

Аяжон...

Кимё хола Наримоннинг аввал ўнг томонига ўтиб қарайди. Кейин чап томонига ўтиб қарайди. Кейин атрофини айланиб чиқади. Сўнгра дастурхонга, оғзи очилган ичкиликларга қараб, бирдан кўзи олайди. Дод солади.

КИМЁ ХОЛА. Дод! Вой-дод!

НАРИМОН. Ая, аяжон...

КИМЁ ХОЛА (*пешонасига шатиллатиб*). Вой пешонам! Вой шўр пешона бўлмай ўлай. Вой шарманда бўлде-е-ем! Вой бу пазорга қандай чидайман. Мен совре-
менный бўлганим билан бунақа хунар кўрсат деганим йўқ эди-ку! Қирчинингдан қирқилгур! (*Уни қува бошлайди.*)

НАРИМОН (*Лапанглаб қочади*). Ая! Ая деяпман!

КИМЁ ХОЛА. Нима ая! Тўлаб бер қизимни! Тўлаб бер деяпман! Нима қип кўйдинг қизимни?

НАРИМОН (*йигламсираб*). Мен эмас, жиянингизни ўзи мени шунақа қип кўйди-ку! (*Йиглаб юборади. Рўмолча излаб, халат чўнтагини кивлайди. Чўнтакдан сийнапўш чиқади. Сийнапўшга бурнини артади. Кимё хола сийнапўшга узоқ тикилиб қолади, Наримон қўлидаги нималигини билиб, баттар қўрқиб кетади. Кимё хола сийнапўшники унинг қўлидан юлиб олиб, у ёқ-бу ёгини томоша қилади. Дод солади.*)

КИМЁ ХОЛА. Дод! Вой-дод! Мендан қутулиб бўпсан! Ўн беш йилга қаматмасам, отимни бошқа қўяман! Қизим қани? Қаерда ётибди? (*Сийнапўш билан Наримонни бўғади.*)

П а р д а

ИККИНЧИ ПАРДА

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Биринчи кўринишдаги манзаранинг ўзи. Мўминжон ўз хонасида бошини чангаллаб ўтирибди. Неъматилла билан Латифжон ўз хонасида шахмат ўйнапти. Уларнинг телефони муттасил жиринглайди.

ЛАТИФЖОН. Ол!

НЕЪМАТИЛЛА. Ўзинг ол!

ЛАТИФЖОН. Сенинг галинг, ол! Кеча охиргисини мен олганман.

НЕЪМАТИЛЛА (*олади*). Ҳа! Нима дейсиз? Ҳа, институт! Мўминжон Қобулович керак бўлса, ўзига қилинг! (*Кичик пауза*). Телефонни узиб қўйган бўлса мен нима қилай?!

Жаҳл билан трубкини қўяди. Телефон яна жиринглайди. Энди Латифжон олади.

ЛАТИФЖОН. Ҳа! Академиядан? Мўминжон Қобулович йўқ. Билмайман! (*Қўяди, телефон яна жиринглайди.*)

НЕЪМАТИЛЛА. Алло! Вазирликдан бўлса нима қилай?! Жаҳл билан гўшакни қўяди. (*Телефон яна жиринглайди. Энди Латифжон олади.*)

ЛАТИФЖОН. А? Билмайман! Мен Мўминжон Қобуловичнинг котибаси эмасман! (*Телефон тагин жиринглайди. Неъматилла олади.*)

НЕЪМАТИЛЛА (*дағдаға билан*). Ҳа! Ким? (*Бўшашиб.*) Э, Опажон! Ҳозир! Ҳозир! (*Латифжон зипиллаб бориб, Мўминжоннинг хонасига мўралайди. Шивирлаб.*) Кобра сўраяпти!

МЎМИНЖОН. Мадина!

ЛАТИФЖОН (*қайтиб келиб, телефонга*). Мадина! Ие, кечирасиз Опажон! Мўминжон Қобулович «Мадина» деяптилар. (*Гўшакни қўяди.*) Нима қилдик энди-а?

НЕЪМАТИЛЛА. Билмадим, билмадим. Чинданам яхши кўриб қолган бу! Бошим қотиб қолди. (*У ёқ-бу ёққа юриб ўйлайди.*)

ЛАТИФЖОН. Ўйла, Неъмат, ўйла! Сенинг калланг компьютер!

НЕЪМАТИЛЛА (*ўйлаб туриб*). Топдим!

ЛАТИФЖОН. Ана, айтдим-ку, сенинг калланг...

НЕЪМАТИЛЛА. Топдим! Сен — Мадинасан!

ЛАТИФЖОН (*гаши келиб*). Нима? Компьютерингга вирус тушиб қолдими, нима бало?

НЕЪМАТИЛЛА. Сен — Мадинахонсан!

ЛАТИФЖОН (*истехзо билан*). Нима қилай, Мўминжонга тегайми?

НЕЪМАТИЛЛА. Йўқ, аксинча! Холаси Мадинани Мўминжонга бермаслиги аниқми?

ЛАТИФЖОН. Аниқ!

НЕЪМАТИЛЛА. Энди Мадинани Мўминжон билан гаплаштирмаслиги аниқми?

ЛАТИФЖОН. Аниқ!

НЕЪМАТИЛЛА. Шунинг учун нима қилиш керак? (*Латифжон «мен қаёқдан билай?» дегандек елка қи-сади.*) Алоқани узиш керак, каллаварам! Мўминжоннинг кўнглини совитиш керак. Мўминжонга телефон қиласан. Совчиларингиз бошингизда қолсин, бало-баттар, алвидо, дейсан. Тамом-вассалом!

ЛАТИФЖОН (*қўл силтаб*). Бўлмайди, эполлмай-ман.

НЕЪМАТИЛЛА. Бўлади! Эплайсан! Эсингдами, янги йил кечаси Қорқиз бўлиб чиққандинг. Ўзинг ҳам шунақа хушбичим, овозинг шунақа ингичка бўпкет-гандики, ўлай агар, қиз бўлсанг, жон деб уйландим!

ЛАТИФЖОН. Бор-э, бошимни қотирма!

НЕЪМАТИЛЛА. Нима, дўст керакмасми сенга? Мўминжонга жонинг ачимайдими? Шу кетишда эртаиндин жинни бўпқолади-ку бу! Хўп дегин, жон Латиф!

ЛАТИФЖОН (*иккиланиб*). Лекин билиб қўй, бир нарса бўлса, ўзинг жавоб берасан.

НЕЪМАТИЛЛА. Албатта, иккаламиз жавоб берамиз-да!

ЛАТИФЖОН (*гўшакни кўтариб, овозини ингичка қилиб, машқ қилиб кўради*). Мўминжон ака...

НЕЪМАТИЛЛА. Бўлмайди, ингичкароқ!

ЛАТИФЖОН. Мўминжон ака!

НЕЪМАТИЛЛА. Нима бало, томофингда мегафон борми? Тумов бўлган бегемотга ўхшайсан-а!

ЛАТИФЖОН. Мўминжон ака...

НЕЪМАТИЛЛА. Йиғламсираб гапир. Ўкинч оҳанги бўлсин.

ЛАТИФЖОН (*йиғламсираб*). Мўминжон ака-а-а-а...

НЕЪМАТИЛЛА. Ана, бўлди! Энди шошмай тур. (*Мўминжоннинг эшигидан мўралайди*). Мўминжон... Мўминжон...

МЎМИНЖОН. Нима дейсан?

НЕЪМАТИЛЛА (*чайналиб*). Шу... биттаси телефон қилувди. Мадинаман, дедими-ей...

МЎМИНЖОН (*бирдан ҳуши жойига келиб*). Нима?! Қани?

НЕЪМАТИЛЛА. Биз билан гаплашгиси келмади. Телефонингни ула. Ҳозир кўнғироқ қилади.

Мўминжон ҳовлиқиб телефонни улайди. Неъматилла ўртадаги эшик олдида туриб Латифжонга имо қилади. Латифжон Мўминжонга кўнғироқ қилади.

ЛАТИФЖОН (*ингичка товушда*). Алло! Мўминжон ака...

МЎМИНЖОН. Мадинахон! (*энтикиб*) Мадинахон! Овозингизга нима қилди?

ЛАТИФЖОН. Шамоллаб қопман. (*йиғламсираб*) Бўлди! Отимни атаманг. Совчиларингиз бошингизда қолсин!

МЎМИНЖОН. Мадина!

ЛАТИФЖОН. Бўлди! Ҳеч нима керак эмас. Мени бошқа безовта қилманг.

МЎМИНЖОН (*ёлвориб*). Мадина! Шошманг.

ЛАТИФЖОН. Алвидо, орзу-умидларим, алвидо чин муҳаббатим!

Трубкани шарақ этиб қўяди. Неъматилла қўлини «мих» қилиб кўрсатади.

МЎМИНЖОН. Мадина! (*Бўшашиб ўтириб қолади.*) Стол устидаги қозғаларни гижимлайди, у ёқдан-бу ёққа бетоқат юради. Неъматилла Латифжонга имо қилиб унинг хонасига бошлайди. Йўл-йўлакай графиндан сув қуйиб Мўминжонга олиб киради.

НЕЪМАТИЛЛА. Ма, ичгин, дўстим. (*Сувни уза-тади. Мўминжон сувни ичмай, ўз бошидан қуяди.*) Эсингни едингми? Жиннимисан, вей? Дунёда қиз зоти қуриб қоптими?

ЛАТИФЖОН. Шундан бошқаси йўқми?

МЎМИНЖОН. Йўқол! (*Латифжон индамай тура-веради.*)

НЕЪМАТИЛЛА. Хўжайиннинг гапини эшитдингми, қанақа сурбет одамсан? Йўқол дегандан кейин йўқол-гин-да! (*Латифжон чиқиб кетади. Мўминжонга.*) Энди, дўстим...

МЎМИНЖОН. Сенам йўқол! (*Бақириб.*) Йўқол! (*Неъматилла бўшашиб бериги хонага чиқади.*)

ЛАТИФЖОН (*истеҳзо билан*). Ассалому алайкум, хуш кептилар энди. (*Ўйланиб.*) Нима қиламиз-а, Неъмат? Важоҳатини кўрдингми? Бу тентак ўзини бир бало қип қўйишданам тоймайди.

НЕЪМАТИЛЛА. Чатоқ бўлди. (*Ўйланиб.*) Яна телефон қилмасанг бўлмайди, Латиф!

ЛАТИФЖОН. Сўқади-да.

НЕЪМАТИЛЛА. Сўкмайди. Ўзи ўлай деб турибди-ку! Шошма, аввал гап ўргатиб чиқай. Бир-икки марта қизлар билан гаплашиб юрибдими бу аммамнинг бузоғи! (*Бориб эшикдан мўралайди.*)

МЎМИНЖОН. Тинч қўясанми-йўқми? (*Унинг ёқасига ётишади.*) Ҳаммасини сенлар расво қилдинг! Совчиликка борма йўллари! Ҳаммаси тамом бўлди.

НЕЪМАТИЛЛА (*жаҳл билан*). Э, қанақасан ўзи? Қиз боланинг шунақа ноз-фироқлари бўлади. Ҳали яна телефон қилади.

МЎМИНЖОН. Қилмайди.

НЕЪМАТИЛЛА. Қилади!

МЎМИНЖОН. Мен Мадинани яхши биламан. Энди қилмайди! (*Аразлаб дераза олдига бориб олади. Неъматилла зимдан орқага қараса, Латифжон телефон қилиш ўрнига хаёл суриб турибди.*)

НЕЪМАТИЛЛА (*Латифжон эшитиш учун бақириб*). Мен сенданам яхши биламан. Қилади! (*Латифжон томонга қараб.*) Ҳов, аҳмок! Қилади! Қилади-и-и! (*Латифжон ҳуши жойига келиб, телефонда шоша-пиша рақам тера бошлайди. Неъматилла Мўминжонга ақл ўргатади.*) Мадинахон қўнғироқ қилса, сўрагин: қанақа косметикани ёқтирасиз, дегин, вақтингиз бўлса, дискоте-

кага кирардик, дегин... (Телефон жиринглайди. Гўшакни Неъматилла олади.)

НЕЪМАТИЛЛА (жаҳл билан). Алло, ким бу?

ЛАТИФЖОН (унинг овозини таниб). Ўв, аҳмоқ, менман!

НЕЪМАТИЛЛА (овози ўзгариб). Ие, ҳа-а-а, Мадинахонмисиз?

МЎМИНЖОН (учиб келиб, телефонни юлқиб олади). Мадинахон?

ЛАТИФЖОН (ингичка овозда эркаланиб). Мўминжон ака...

МЎМИНЖОН. Ўзингизмисиз, Мадинахон?

ЛАТИФЖОН. Ўзим, Мўминжон ака, ўзим...

МЎМИНЖОН. Одамни эвордингиз-ку, Мадинахон!

Неъматилла Мўминжонни ўз холига қўйиб, бериги хонага чиқади. Латифжон гапираётган телефон гўшагига қулоғини тутиб, эшитади.

ЛАТИФЖОН. Ўзимниям пачағим чиқиб кетди. Ҳали сал кўнглим тўлиб турувди, шунга сизни хафа қилиб қўйдим, кечиринг.

МЎМИНЖОН. Мадинахон, сиздан бир нарса сўрасам хафа бўлмайсизми?

ЛАТИФЖОН. Вой, нимайди?

МЎМИНЖОН. Аввал айтинг, хафа бўлмайсизми?

ЛАТИФЖОН. Майли, сўрай қолинг.

МЎМИНЖОН. Сиз нақана атирни яхши кўрасиз?

ЛАТИФЖОН. Менми? «Геркулес»ни-да!

(Неъматилла уни туртади. «Жинни» деб бошига нуқиб кўрсатади.)

НЕЪМАТИЛЛА (қаттиқ пичирлаб). Аҳмоқ!

ЛАТИФЖОН (кафти билан гўшакни тўсиб, Неъматиллага ўз овозида). Бошқасини билмасам, нима дей?

НЕЪМАТИЛЛА. Ўл!

ЛАТИФЖОН. Французский-да, янги чиққан.

МЎМИНЖОН. Қаердан кўнғироқ қияпсиз, Мадинахон?

ЛАТИФЖОН. Яқин. (Нима дей?» деган маънода Неъматиллага қарайди.)

НЕЪМАТИЛЛА (ҳовлиқиб). Ошхона...

ЛАТИФЖОН. Ошхона бор-ку, анави янги очилган. Хусусий лағмонхона...

МЎМИНЖОН. Ўшанинг олдидамисиз, ҳозир тушаман!

ЛАТИФЖОН (*шоша-пиша*). Йўқ, керакмас! Керакмас!
МЎМИНЖОН. Кетдим! (*Гўшакни қўяди.*)

НЕЪМАТИЛЛА. Лағмонхонага бало борми? Кўчанинг нариги бетида-ку!

ЛАТИФЖОН (*ингичка овозда*). Оғзимга бошқа гап келмаса (*ўз овозида*) нима қилай?!

Мўминжон хонасидан отилиб чиқиб келади.

НЕЪМАТИЛЛА (*унинг йўлини тўсиб*). Ие, бормисан оғайни! Қоринлар пиёзнинг пўстига айланиб кетди-ку!

ЛАТИФЖОН. Тўғри айтасан, бир овқатланиб келайлик.

НЕЪМАТИЛЛА (*орзумандлик билан*). Бир лағмонхўрлик қилайлик!

ЛАТИФЖОН. Ўлгудек қиммат-ку, аммо чўзма лағмонни боплайди!

МЎМИНЖОН (*типирчилаб*). Менинг қорним тўқ. Мен овқат емайман. Менинг қорним ёрилиб кетай деяпти!

Учовлашиб парданинг олдига чиқишади. Мўминжон бўйинини чўзиб, у ёқ-бу ёққа қарайди.

НЕЪМАТИЛЛА. Кимни қидиряпсан, дўстим?

ЛАТИФЖОН. Менга айт, менинг кўзим ўткирроқ.

МЎМИНЖОН (*бирдан бақариб*). Қачонгача менга эргашиб юрасанлар! Ўз ҳолимга қўясанми-йўқми?

Айланиб-айланиб қайтиб келадилар. Неъматилла Мўминжоннинг бир томонида, Латифжон бир томонида хонасига киришади.

МЎМИНЖОН (*хуноб бўлиб*). Ўз ҳолимга қўясанларми-йўқми?

НЕЪМАТИЛЛА ВА ЛАТИФЖОН (*бир овозда*). Биз сени ёлғиз қолдирмаймиз!

МЎМИНЖОН. Тинч қўясанларми-йўқми? (*Икковини ёқасидан олиб, судраб чиқади.*)

НЕЪМАТИЛЛА (*бош чайқаб*). Бўлмайди! Яна қўнғироқ қилмасанг бўлмайди.

ЛАТИФЖОН. Тағин Мадина бўламанми?

НЕЪМАТИЛЛА. Бошқа илож йўқ.

ЛАТИФЖОН. Нима дейман? Гапирадиган гапим қолмади-ку!

НЕЪМАТИЛЛА. «Ҳали ўртоқларингиздан уялиб кетиб қолдим» дейсан. «Сизни соғиндим, тушларимда кўриб чиқаман, доим тушимда осмонларда учиб юрасиз, бало-баттар» дейсан. Хуллас, амаллайсан-да.

Латифжон телефонни бурайди. Мўминжон олади.

ЛАТИФЖОН (*ингичка овозда*). Мўминжон ака-ў-ў-ўв!
МЎМИНЖОН. Қаёққа қочиб кетдингиз, Мадинахон?

ЛАТИФЖОН. Анови иккита ўртоғингизни бошлаб тушдингиз-ку! Уялдим-да...

МЎМИНЖОН. Мен бошлаб тушганим йўқ, ўзлари эргшиб тушди. Ўлгудек бефаросат-да, булар.

НЕЪМАТИЛЛА (*Латифжонга пичирлаб*). Тушни айт, тушни. (*Қўлини силкитиб, учиб юргандек қилади.*)

ЛАТИФЖОН. Биласизми, Мўминжон ака, холам, мени уйга қамаб қўйганларидан кейин сизни ҳар куни туш кўрдим. Тушимда доим осмонда учиб юрасиз...

МЎМИНЖОН (*огзи қулоғида*). Раҳмат, Мадинахон. Менам сизни ҳар куни тушимда кўраман. Кечаям кўрувдим-ку, айтишга уялиб турибман.

ЛАТИФЖОН. Вой, жудаям уяладиган туш бўлса, айтмай қўя қолинг.

МЎМИНЖОН. Йў-ўқ, уятлимас. Тушимда-чи, ойим раҳматли сизнинг қўлингизга қип-қизил олма бериб кетибдилар.

ЛАТИФЖОН. Вой, қаёқдан билибдилар. Олмани бирам яхши кўраман-ей!

МЎМИНЖОН. Тушда кўрган олма нима бўлишини биласизми, Мадинахон?

ЛАТИФЖОН. Вой, нима бўлди?

МЎМИНЖОН (*ўзи ҳам уялиб*). Фарзанд!

ЛАТИФЖОН. Вой! (*Қорнини ушлайди. Неъматилла маза қилиб кулади.*)

МЎМИНЖОН. Тағин-чи, Мадинахон, ойим бир эмас, иккита олма берибдилар. Сиз иккаласиниям шошиб-пишиб ел олибсиз!

ЛАТИФЖОН. Вой ўлай! (*телефонли қўли билан қорнини ушлайди. Ўз овозида гапириб юборади.*) Мен эгизак туғармишман! Э, тушинг билан қўшмазор бўл! Падарингга лаънат!

МЎМИНЖОН. Алло, Мадинахон, алло!

ЛАТИФЖОН (*телефонга*). Э, қўйинг-э!

МЎМИНЖОН. Мадинахон, қаердасиз?

ЛАТИФЖОН. Яна ўртоқларингизни бошлаб тушасиз-да.

МЎМИНЖОН. Эндиям эргаши-чи! Ҳаммасини расво қилган шулар! Иккаласи бир-биридан баттар. Совчиликка борганда кўргандирсиз. Анави каттароғи бор-ку, оти Неъматилла.

ЛАТИФЖОН. Неъматилла? *(Неъматиллага имо қилиб кулади.)* Ўшанинг оти Неъматиллами? *(Неъматилла ўзидан мамнун бўлиб, гердайиб, у ёқ-бу ёққа юра бошлайди.)*

МЎМИНЖОН. Ҳа-да! Кўрдингизми, юришини кўрганмисиз, худди бузоққа ўхшайди.

ЛАТИФЖОН *(ҳузур қилиб кулади)*. Ҳа, кўриб турибман. Тўппа-тўғри айтдингиз. Худди бузоққа ўхшайди! *(Неъматилланинг кўзи олайиб кетади)*. Шунча пайтдан буён нимага ўхшайди, деб юардим. Қаранг, худди бузоққа ўхшаркан!

Неъматилла алам билан уни туртади.

МЎМИНЖОН. Иккинчисини айтмайсизми, иккинчисини, Латифжонни.

ЛАТИФЖОН *(бирдан дами ичига тушиб)*. Анави келишгангина, хушбичимгина йигитми?

МЎМИНЖОН. Ия, нимаси келишган? Сиз уни узоқдан кўргансиз. Яқинроқдан қарасангиз, уч кун касал бўлиб ётасиз!

ЛАТИФЖОН. Мўминжон ака, унақа деманг, Мўминжон ака. Туппа-тузук йигитни камситманг, Мўминжон ака...

МЎМИНЖОН. Бурнини кўрдингизми, бурнини?

ЛАТИФЖОН *(ўзининг бурнини ушлаб кўриб)* Кўрдим. Бурнига нима қипти? *(Энди Неъматилла кула бошлайди)*.

МЎМИНЖОН. Нима қиларди. Бир қарич келади! Қулоғига эътибор бердингизми, қулоғига! Ҳар биттаси чапалоқдек.

ЛАТИФЖОН *(қулогини ўлчаб кўради)*. Қулоғиям бинойидек шекилли? *(Неъматилла ҳузур қилиб кулади)*.

МЎМИНЖОН. Анави Неъматилла бузоқ бўлсаям, сал-пал калласи ишлайди-я, буниси, кечирасиз-ку, нақ хўтикчанинг ўзгинаси!

ЛАТИФЖОН *(алам билан)*. Нима? Хўтик? Ким хўтик?

МЎМИНЖОН. Ким бўларди, Латифжон-да! Эндиям йўлимни тўссин-чи, икковиниям ўлгудек дўппослайман. Қаердасиз, Мадинахон?

ЛАТИФЖОН. Йўқ, аввал сиз айтинг, ким хўтик? (*Ўзи ҳам худди хўтиikka ўхшаб ер тепинади.*) Нега энди хўтик бўларкан. Нега ҳақорат қиласиз? Нима ҳақкинғиз бор?

МЎМИНЖОН. Ие, нима деяпсиз, Мадинахон? Мен анави йўлимни тўсган хираларни айтаяпман. Куйиб кетганимдан айтаяпман. Қаердасиз, ҳозир бораман!

ЛАТИФЖОН. Керакмас! Ҳеч нима керакмас! Фирт жинни экансиз. Аҳмоқ! (*Гўшакни қўйиб қўяди. Неъматилла роҳат қилиб кулади.*)

МЎМИНЖОН. Алло! Мадинахон! Алло! (*Бошини чангаллаб ўтириб қолади. Сакраб ўрнидан туради. Шиддат билан бу хонага чиқади.*)

НЕЪМАТИЛЛА. Ҳа, дўстим, нима бўлди?

МЎМИНЖОН. Дард бўлди! Бало бўлди, билдингми? (*Йиғламсираб.*) Ҳаммаси тамом бўлди! Менга эргашиб нима бор эди сенларга-а? Умрида лағмон емаган очофатлар! Заҳарингга бутербротми, «гуммами» еб қўя қолсаларинг ўлармидинг?! (*Неъматиллага.*) Ҳа, нега бузоққа ўхшаб бўзраясан?! (*Латифжонга.*) Сенчи, сен? Нега хўтиikka ўхшаб кулоғингни динг қилиб турибсан?

ЛАТИФЖОН. Яна «хўтик» дейди-я, нима бу?

НЕЪМАТИЛЛА. Шошма, оғайни, ҳозир ҳаммасини тушунтирамиз.

МЎМИНЖОН. Йўқол! Кўзимга кўринма!

ЛАТИФЖОН. Расво бўлди! (*Неъматиллага, жаҳл билан.*) Ҳаммасини сен бошладинг!

НЕЪМАТИЛЛА. Нима? Ўзинг эмасми, телефон қилиб, (*овозини ўхшатади*) «Мўминжон ака, мен — Мадинахонман, сизни тушимда кўрдим, Ҳасан-Ҳусан туғиб бераман», деган.

ЛАТИФЖОН. Ҳаммасини сен ўргатдинг!

МЎМИНЖОН (*ўзига келиб*). Ҳали шунақами?

НЕЪМАТИЛЛА. Мўминжон... Мўминжон... Мўминжон... (*Тисарилади.*)

МЎМИНЖОН (*дудуқланиб*). Мўм-мўм... Мўм-мўм... Мўминжон...

НЕЪМАТИЛЛА. Мўминжон... Мўминжон... Ҳозир ҳаммасини тушунтирамиз!

МЎМИНЖОН. Мана тушунтириш! Мана! Стол устидаги шахматни улоқтиради.

НЕЪМАТИЛЛА. Шошма. Эсингни йиғ, ўртоқ!

МЎМИНЖОН. Мана, сенга, мана! Мана!

Хамма нарсани тепкилиб ташлайди. Неъматилла билан Латифжон хонадан қочиб чиқиб кетишади. Мўминжон хонасига кириб, эшикни ичидан кулфлаб олади. Столга бориб, бошини чангаллаб ўтиради. Шу пайт бериги хонага кўзойнакли Опа киради. Ивирсиб ётган нарсаларга ҳайрон бўлиб қарайди.

ОПА. Жинни бўлганми булар! (*Мўминжоннинг телефон рақамини теради. Мўминжон Латифжон деб ўйлаб баттар жаҳли чиқиб кетади.*)

МЎМИНЖОН (*ўзича*). Масхара қилишни кўрсатиб қўяман сенларга! (*Гўшакни юлқиб олади.*) Ҳа!

ОПА. Қобуловмисиз?

МЎМИНЖОН. Ҳа, Мўминжонман! Эринг йўқлигини биламан. Аммо сенга эр бўлолмайман!

ОПА. Алло, нима гап ўзи? Эрим бор-йўқлиги билан нима ишингиз бор.

МЎМИНЖОН. Мен сенга эр бўлолмайман, деяпман, тушундингми? Бошқасини қидир, билдингми?

ОПА. Вой, нима деяпсиз ўзи?

МЎМИНЖОН. Яхшиси, эълон бер. Менга эр керак, дегин.

ОПА (*сочини юлиб*). Нима-нима! Бу қанақа аҳмоқлик!

МЎМИНЖОН. Битта эълон берсанг, йигирмата эр югуриб келади! Иложи борица аҳмоқроғидан танлагин. Қанча овсар бўлса, шунча яхши, ўзингга мос.

ОПА. Ўчир овозингни, ярамас!

МЎМИНЖОН (*баттар кулиб*). Иложи бўлса-чи, бир йўла иккита эрга теккин, хўпми?

ОПА (*Бошига муштлаб*). Гўшакни жойига қўй дейман, аҳмоқ! Уруғингни ўйнатиб юбораман!

МЎМИНЖОН. Ўйнатасан-а, ўйнатасан! Директор опа бор-ку, Кобра, ўшанга айтсам, ўзингни уруғинг ўйнаб кетади. Кўзойнагини ечиб қўйиб, бир чакса, тил тортмай ўласан!

ОПА (*ўз-ўзини уриб*). Ким Кобра? Ким иккита эрга тегади? Вой-дод! Бу гапларга қандоқ чидайман?!

Гўшакни қўяди. Ўрнидан турмоқчи бўлади-ю, столга мук тушиб, ҳушидан кетади. Мўминжон хонаси эшигидан ғазаб билан мўралайди.

МЎМИНЖОН. Шунақа бўлади! Бировни эрмак қилиш шунақа бўлади! (*Дафъатан Опага кўзи туша-*

ди-ю, бошини чангаллаб қолади. Ҳаммасини англаб, турган жойида тебрана бошлайди.) Кечирасиз, опагон, кечирасиз. Кечирасиз. (Гандираклаб хонасига қайтиб киради. Столга мук тушиб, ҳушидан кетади. Бериги хонага Неъматилла билан Латифжон кириб келишади).

НЕЪМАТИЛЛА (беҳуш ётган Опага таъзим қилиб.) Ассалом алайкум!

ЛАТИФЖОН. Ассалом алайкум! Ие?! (Югуриб, Опанинг бошига келади.) Кўзингизни очинг, опагон!

НЕЪМАТИЛЛА (беҳуш ётган Мўминжонни кўриб). Ие?! (Югуриб Мўминжоннинг бошига боради.) Ўзингни бос, дўстим! Мадинани сенга обертмасам, отимни бошқа кўяман!

ТЎРТИНЧИ КЎРИНИШ

Иккинчи кўринишдаги манзаранинг ўзи. Мадина диванда китоб ўкиб ўтирибди. Кимё хола уй жиҳозларини артиб, тозаллаган кўйи жаврапти.

КИМЁ ХОЛА. Таможнядаги акулани «акам» дедим. Налаговойдаги наҳангни «укам» дедим. Юртма-юрт юриб челнокчилик қилдим. Шу қиз орзу-ҳавас кўрақолсин, дедим. Бу бўлса падвадит қиб ўтирибди одамни!

МАДИНА. Нима қипман, холажон, нима қипман?

КИМЁ ХОЛА (унинг овозига тақлид қилиб, масхара-ралаб). «Нима қипман, нима қипман?» Наримонхондек йигитни, шундоқ авторитетний бизнесменни қип-яланғоч ечинтириб қўйиб, тагин нима қипман, дейди-я!

МАДИНА. Биров унга ечинсин, дебдими?

КИМЁ ХОЛА. Ия, рўпарасида симпатичний қиз кўзини сузиб, қошини қоқиб, «ечини-и-инг», деб турганидан кейин любой йигитам эри-и-иб кетади-да!

МАДИНА. Менга-чи, холажон, худди ўша дуч келган қизга эри-и-иб кетмайдигани керак!

КИМЁ ХОЛА. Наримонхон сенга керак бўлмаса, менга керак эди! «Қриша» бўптирувди. «Точка»ларимга келадиганларни даф қилиб турувди!

МАДИНА. Бундан чикди, мени «бартер» қилмоқчи экансиз-да. (Жаҳл билан нариги хонага кириб кетади.)

Эшик қўнғироғи узок, шиддат билан жиринглайди. Кимё хола бориб очади-ю, кўрқув ичида ўзини орқага ташлайди.

КИМЁ ХОЛА (*кўксига туфлаб*). Вой ўлай! Вой ўлмасам!

Хонага аввал Латифжон кириб келади. Таниб бўлмайдиган даражада ўзгариб кетган. Ажнабий кийимда. Кўзида қора кўзойнак. Бошида сомбреро. Бўйнига йўгон «тилла» занжир осиб олган. Қўлида дипломат. Шимининг чўнтагидан «пистолет» банди чикиб турибди. У Кимё холанинг устига бостириб келаверади, Кимё хола чекиниб бораверади. Кейин «тахт» кўтарган икки забардаст тансоқчи киради. Иккаласи каратечилар кийимида. Белида қора белбоғ. Улар ҳашамдор «тахт»ни икки томондан кўтариб келяпти. «Тахт»да Неъматилла ўтирибди. У ҳам бутунлай ўзгариб кетган. Қора кўзойнак таққан. Бўйнида «тилла» занжир. Бармоғида кўзи ёнғокдек келадиган «тилла» узук. Латифжон бостириб келаверади, Кимё хола чекиनावеради, охири тап этиб диванга ўтириб қолади. Тансоқчилар «тахт»ни ўртага қўйиб, унинг икки томонида тиз чўқади.

НЕЪМАТИЛЛА (*дағдага билан*). Финиш!

ТАНСОҚЧИЛАР (*бараварига*). О-кей, босс! (*Қаддини ростлаб гоз туради*).

ЛАТИФЖОН. Сирпал!

ТАНСОҚЧИЛАР (*баравар*). О-кей, босс! (*Бурилиб, чикиб кетади*.)

НЕЪМАТИЛЛА (*Узугининг кўзини пуфлаб, бармоғи билан силайди. Бу унинг одати. Кимё холага узук, менсимай қараб туради. Дағдага билан*). Хелло!

ЛАТИФЖОН (*Кимё холага*). Гут монинг! Салом!

КИМЁ ХОЛА (*довдираб*). Ассалому алайкум! (*Ичкарига*). Хой, Мадинахон!

Латифжон уй жиҳозларини менсимай кўздан кечи-
ради.

ЛАТИФЖОН. Барахолка! (*Дипломатидан ён дафтар, ҳар хил асбоблар чиқаради. Ичкаридан Мадина чиқади*.)

КИМЁ ХОЛА (*дудуқланиб*). Танийсанми? (*Бармоғи билан «меҳмон»ларга имо қилади*.)

МАДИНА. Ҳайронман...

КИМЁ ХОЛА. Менам танимайроқ турибман. Анови иккита сўхтаси совуқ...

ЛАТИФЖОН (*дағдага билан*). Ним-м-м-м-а?!

КИМЁ ХОЛА. Анави қадди-қомати келишгангина, симпатичнийгина йигитлар нега нукул «босс-босс!» дейди? Худди бировни босиб кўядигандек?

ЛАТИФЖОН (*тўнғиллаб*). Хомтама бўлманг, сизни босмайди! Булар личний охрана! Телехлар! Тушундингизми?

КИМЁ ХОЛА (*дами ичига тушиб*). Хуш кепсизлар, оповси айлансин, хуш кепсизлар! Қадамларингизга хасо-нот. Танигандек бўп турибману...

ЛАТИФЖОН. Адашмасам, сиз Химия холасиз?

КИМЁ ХОЛА. Химиямас, Кимё хола, оповси айлансин, Кимё хола.

ЛАТИФЖОН. Нима фарқи бор, Химиями, Кимёми...

КИМЁ ХОЛА. Как раз сиз айтган одам мен-да! Буни қаранг, бизниям йўқлайдиганлар бор экан-ку!

ЛАТИФЖОН. Ол-райд! Сиз — Мадинахонсиз? (*Унга яқин келиб, қора кўзойнагини ечади, яна тақиб олади. Мадина уни танийди.*)

МАДИНА. Худди шундоқ, жаноб, худди шундоқ! (*Кулиб юбормаслик учун кафти билан оғзини тўсади.*)

НЕЪМАТИЛЛА (*тахтни муштлаб, дагдага билан*). Ста-а-арт!

ЛАТИФЖОН (*қўрқиб*). О-кей, босс! (*Кимё холага*.) Ишга кириш деяптилар Босснинг вақтлари зик! Хар минути юз «бакс» туради! Аччиғлари чикса, хозир ҳаммаёқ вайрон бўп кетади! Тушундингизми? (*Кимё хола ҳеч балони тушунмаса ҳам бош иргайди.*) Бу киши (*Неъматиллага имо қилиб*) босс бўладилар. Мен босснинг деловой контрактлар бўйича помошнигиман. Бояги йигитлар — телехранител! Бизларни «Супер-босс» юбордилар. Элчи қилиб. Контракт тузиш учун. Ўзлари келмоқчи эдилар-ку, янги дачага видео-бар қурдираётгандилар. Шуни ўз кўзим билан кўрмасам бўлмайди, дедилар. (*Қўлини пахса қилиб, дагдага билан.*) Тушундингизми.

КИМЁ ХОЛА (*ҳеч балога тушунмай*). Қанақа дача, оповси?

НЕЪМАТИЛЛА (*тагин «тахт»ни муштлаб*). Дебил!

ЛАТИФЖОН. Ана, босснинг аччиқлари чиқяпти! Кап-катта хотин шуниям тушунмайди, деяптилар. «Супер-босс». Чорвоқ денгизи бўйида янги дача қуряптилар, тушундингизми? Саунаси, бассейни, видеобари, массаж хонаси билан. Тушундингизми? Эртага ўзлари Малайзияга учиб кетишлари керак. Бизни тўй контрактини тузиб келиш учун юбордилар, тушундингизми?

КИМЁ ХОЛА. Узр, оповси, одамнинг ёши бир жойга боргандан кейин хиёл аннақароқ бўпқоларкан. Қанақа тўй, ўргилай, қанақа «контракт?»

НЕЪМАТИЛЛА (*узугини силаб*). Танбур!

ЛАТИФЖОН. Ана, босс жаҳлга миндилар! Боядан бери кулофига танбур чертяпсанми, деяптилар. (*Дона-дона қилиб.*) «Супер-босс». (*Неъматиллага имо қилиб*) босс билан мени совчиликка юбордилар. Энди етиб бордимиз?

КИМЁ ХОЛА (*ҳамон талмовсираб*). Ҳа-ха, тушундим, оповси, тушундим. Ҳой, Мадинахон, акаларингни шляпасини обқўй! Эҳтиёт қил, қимматбаҳо шляпалар-а, бу!

Мадина яқин келаётганда Латифжон «сиз аралашманг, уйга кириб кетаверинг», деб имо қилади. Мадина кулиб юбормаслик учун қафти билан оғзини тўсиб, уйга кириб кетади.

КИМЁ ХОЛА. Сўраганнинг айби йўқ. Бу «боссингиз» нима иш билан...

ЛАТИФЖОН (*жеркиб*). Яна «босс» дейди-я! «Босс» эмас, «Супер-босс», инсон! «Супер-босс»!

КИМЁ ХОЛА. Кечирасиз, «Супер-босс» нима иш билан занима тас қиладилар? Инженерми? Ўқитувчимиз?

НЕЪМАТИЛЛА (*Жаҳл билан «тахт»дан туриб кетади*). Ўқитувчи-и-и-и?!

ЛАТИФЖОН. Мактабда икки соат дарс бериб, бозорда беш соат сигарет сотадиган ўқитувчига элчи бўлдикми биз?!

КИМЁ ХОЛА (*чехраси ёришиб*). Вой, бир сўрадим-қўйдим-да, олим-полимми деб?

ЛАТИФЖОН. Оли-и-им? Йигирма йил қоғоз қиртиллатиб, оладиган маоши сомсапазнинг бир кунлик «нали»га етмайдиган олимга вакил бўлдикми?

НЕЪМАТИЛЛА (*«тахт»дан тушиб*). Аллес!

ЛАТИФЖОН. О-кей, босс! (*Икковлари аразлаб эшик томон юрадилар.*)

КИМЁ ХОЛА (*уларнинг йўлини тўсиб*). Вой, қаёққа?

ЛАТИФЖОН. Қўйинг-е, хола! Бошингизга қўнган бахт қушини таёқ олиб ҳайдайдиган «дебил» экансиз! Бўпти, хайр!

КИМЁ ХОЛА. Случайно оғзимдан чиқиб кетди! Оғизгинам курсин, нечаяно чиқиб кетди. Кечиринглар,

ўргилай! (*Неъматиллага*) Мен дурочкани кечиринг, «боссжон!» (*Уларни зўрлаб орқага қайтаради.*)

ЛАТИФЖОН. Шунақамас-да, хола! Бизни ким деб ўйлаяпсиз? Ким айтади, сизни юрт кўрган деловой хотин деб!

КИМЁ ХОЛА. Вой, биларкансиз-ку, айланай! Мен ҳозир сапсем мандраж бўпқолдим. Ҳой, Мадинахон! Чой обчиқмайсанми, азиз меҳмонларга! (*Йигламсираб.*) Менам синглимдан қолган шу ёлғизгина қизнинг бахтини ўйлайман. Орзу-ҳавас билан қарс-бадабанг тўйлар қилсам дейман.

ЛАТИФЖОН (*овозини пасайтириб*). Ростини айтсам, холажон, келин ойимиз ҳам офатижон эканлар-да! Шундоқ «Супер-босс»ни шайдо қиптиларми, бир гап бо-о-р!

КИМЁ ХОЛА (*қийшанглаб*). Мадинахон ўзимизга тортган-да, оповси! Биз ҳам ёшлигимизда паклонникларнинг саноғи йўқ эди!

НЕЪМАТИЛЛА (*узугининг кўзини силаб*). Гипербола!

КИМЁ ХОЛА. Лаббай? (*Латифжонга қарайди.*)

ЛАТИФЖОН. Сизни неча марта эрга теккан деб сўраяптилар.

КИМЁ ХОЛА. Вой бир марта, оповси. Всего-навсего бир марта-я! Эрим ўқитувчи эди, ажрашиб кетганмиз. Ўшандаям бошқа турмуш қурмадим.

ЛАТИФЖОН. Хўп, демак, тўй умрда бир марта бўладиган савдо. Шунақами?

КИМЁ ХОЛА. Албатта, оповси, албатта. Илоё биттаси билан қўша қарисин.

ЛАТИФЖОН. Хўп, қанча қалин берайлик?

КИМЁ ХОЛА (*овозини пасайтириб*). Вой, қалин деманг-е! Қалин эскилик сарқити-я! Мадинахон эшитиб қолса, ёмон бўлади-я! Сут ҳақи денг, оповси. Мен Мадинахонни эмизмасам ҳам она ўрнида оналик қилиб келяпман. (*Чайналиб*) Энди... Сут ҳақи от билан туя бўлармиди? У ёқда анави фотиҳа қипқўйган қудаларнинг қарзи бўйнимда турибди...

ЛАТИФЖОН. Бўпти! Чайналиб нима қиласиз?! Саксон минг берсак етадимиз?

НЕЪМАТИЛЛА (*узугини силаб*). Паст кетма! Юз!

ЛАТИФЖОН. О-кей, босс! (*Кимё холага.*) Юз минг экан.

КИМЁ ХОЛА. Подумашь, нашли дурочку! Юз минг сўмга хотинчангга одноразовий китайский туфли оберсанг, ёмғирда бир марта кияди-да, кечкурун қўлтиқлаб келади!

НЕЪМАТИЛЛА билан ЛАТИФЖОН. (баравар) Доллар!

КИМЁ ХОЛА (Юрагини чангаллаб қолади). Хой, Мадинахонбоную-ю-ю! Ошга уннамайсанми, мундок, акажонларинг толикиб қолди-ку!

НЕЪМАТИЛЛА. Менга қаранг, Химия хола! Бизнинг. Супер-босси»миз майдалашиб ўтирмайдилар. Оптовий савдо қилиб қўяқоладилар, тушундингизми?

КИМЁ ХОЛА. Оптовой денг, ўргилай! Хой, Мадинабону! Чакқон-чаққон бўлмайсанми, бўлақол!

МАДИНА (чой олиб чиқади.) Холажон, ҳозир ошга уннаймайман.

ЛАТИФЖОН (Мадинага). Сиз бир дақиқа кетмай туринг. (Кимё холага) Тўй умрда бир марта бўладиган савдо. Тўғрими?

КИМЁ ХОЛА. Тўппа-тўғри!

ЛАТИФЖОН. Демак, тўйни қанақа ўтказиш керак?

КИМЁ ХОЛА. Законний қилиб ўтказиш керак. Шик қилиб ўтказиш керак! Ўзим ўргилай сизлардан!

ЛАТИФЖОН. Ундай бўлса бошладик!

НЕЪМАТИЛЛА. Этикет!

ЛАТИФЖОН. О-кей, босс! Никоҳ либосини ҳал қилган деяптилар! Хўш, адашмасам, келинойим иссиқ-мижоз кўринадилар. (Бичиқларнинг рулеткасини олиб, Мадинанинг ёнига боради.) Шамоллаб қолмасликлари учун никоҳ кўйлагини айиқ терисидан тиктирамиз.

НЕЪМАТИЛЛА. Аляска!

ЛАТИФЖОН. О-кей, босс! (Кимё холага тушунтириб) Алясканинг оқ айиғи экан. (Мадинанинг у ёнига ўтиб, бу ёнига ўтиб ўлчашига тушади.)

МАДИНА. Вой, нима қилаяпсиз? (Қаршилиқ қилган бўлади.)

КИМЁ ХОЛА. Жим тур! Ўзингдан катта бир иш қилганда жим тур! Между прочем, меникини ўлчаб қўяқолдинг, резмеримиз пачти бир хил.

ЛАТИФЖОН. Бир хилга сапсем ўхшамаяпти-ку, холажон! (Мадинани ўлчашда давом этади.) 18, 72, 61. (Мадинага шивирлаб.) Мўминжоннинг олдида бормасангиз бўлмайди. (Мадина «холам қўймайди», дегандек имо

қилади.) Шошмай туринг, ҳозир йўлини топамиз. 39, 41...

КИМЁ ХОЛА (*бирдан эсига тушиб*). Вой, менга қаранг, оқ айикни терисини қаёқдан оласизлар?

ЛАТИФЖОН. Яна гапиради-я! Куёвингиз кимлигини биласизми? «Супер-босс» кимлигини биласизми?

НЕЪМАТИЛЛА. Радиограмма!

ЛАТИФЖОН. О-кей, босс! (*Кимё холага.*) Аппарат!

КИМЁ ХОЛА. Қанақа аппарат?

ЛАТИФЖОН. Нима бало, телефон ҳам йўқми бу хонадонда?

КИМЁ ХОЛА. Мана, жоним, мана! (*Уяли телефон келтириб беради.*)

ЛАТИФЖОН (*«Тут-тут-тут-тут» қилиб рақам теради*). Алло, «Сафари» фирмасими? Аляскага радиограмма юборинг! Зудлик билан оқ айик терисини жўнатишсин! Шахсан «Супер-босс»нинг закази! Беш яшарлик айик бўлсин. Ундан кичкинаси етмайди!

КИМЁ ХОЛА. Тўғри айтасиз. Ортиб қолганини шапочка қиламиз!

ЛАТИФЖОН (*блокнот варақлаб*). Фатаси...

НЕЪМАТИЛЛА. Жаннат!

КИМЁ ХОЛА. Қанақа жаннат?

ЛАТИФЖОН. Жаннат қушининг патидан бўларкан. «Супер-босс» Австралиядан олиб келганлар. Шуба... Зебранинг терисидан. «Супер-босс» Кенияда ўз қўллари билан отганлар. (*Дафтарчасини варақлаб.*) Хўш, этикчаси... тимсоҳ терисидан...

НЕЪМАТИЛЛА (*узугини силаб*). Конго!

ЛАТИФЖОН. О-кей, босс! Конго дарёсининг тимсоҳи бўлиши керак. (*Кимё холага.*) Сиз бирон марта тимсоҳ терисидан сапожка кийганмисиз?

КИМЁ ХОЛА. Йўғ-а, ҳеч киймагандим.

ЛАТИФЖОН. Майли, тўй баҳона сиз ҳам бир тимсоҳ сапожки кийиб қолинг! (*Мадинанинг оёгига разм солиб.*) Келинойимники — 37. Сизнинг размерингиз (*энгашиб, Кимё холанинг оёгини уқалаб кўради.*) Вой бў! Оёқданам Худо берган экан ўзи! Бир йўла она-бола тимсоҳнинг бошини ейдиган бўлдингиз-да!

КИМЁ ХОЛА. Давлениям бор-да, оповси, шунга оёғим сал шишиб кетган.

ЛАТИФЖОН (*«Тут-тут»латиб рақам теради*).

Спецательмеми? «Супер-босс»нинг закази нима бўлди? Ҳа, тимсоҳ! Иккита тикасан! Биттаси — 37. Биттаси (Кимё холанинг оёғига қараб) 43.

КИМЁ ХОЛА (*жонҳолатда телефонга чўзилиб*). Вой, 39, айланай, 39. Толька қўнжини кенгроқ тикишсин.

ЛАТИФЖОН (*дафтарчани варақлаб*). Тақинчоқ масаласи. Бриллиант комплект. (*Мадинанинг бармоғини ўлчаган бўлиб. Шивирлаб гапиради.*) Тезроқ бора қолинг. Мўминжон ўзини бир бало қилиб қўядиганга ўхшайди. (*Овозини баландлатиб.*) Размери 18 экан.

Мадина розилик билдириб, бош ирғайди.

КИМЁ ХОЛА. Менинг пальчигим — 20.

ЛАТИФЖОН (*Унга қулоқ солмай, телефон рақамини теради*). «Феруза» комплексими бу? Анавидан тайёрлаб қўйганмисан? Нима? Танимадинг?! (*Бақириб.*) Қишда 12 йилга қия бўпкетаётганингда кимнинг олдига йиғлаб борувдинг?! Мен ўша «Супер-босс»нинг вакили бўламан! Ҳа, мана бу бошқа гап! Размери 18. Нима? Беш минг долларлигини хотинингга оберасан. Бизга ўн минг долларлиги керак. Келин нозик жойдан.

НЕЪМАТИЛЛА (*Мадинанинг чиқиб кетиш учун баҳона тополмай турганини билиб*). Экскурсион! Саёҳатион!

ЛАТИФЖОН. О-кей, босс!

КИМЁ ХОЛА (*ўз хаёли билан банд*). Шу кунларда яна давлениям ошган кўринади, оповси айлансин. Анқаранинг Қопали чорсу бозорида японский браслет кўрувдим. Тилла браслет. Давленияни стабилний қиларкан. ~~Л~~тиги икки минг доллар...

ЛАТИФЖОН (*унга қулоқ солмай*). Менимча келин-ойим сал шошиб турганга ўхшайдилар. (*Мадинага*) Пастда «Мерс-600» турибди. Бир айланиб келмайсизми?

МАДИНА. Билмасам, холам рухсат берармикинлар. Ўн кундан бери кўчага чиқармай...

КИМЁ ХОЛА (*унинг гапини бўлиб*). Акаларинг айланиб кел, дегандан кейин айланиб кел. «Шестисот Мерс»га чиқиб-чиқиб ол!

ЛАТИФЖОН (*телефон рақамини теради*). Алло, охрана! Ҳозир келинойи тушадилар. Хохлаган жойларига олиб борасан! Келинойини биров ранжитса, «Супер-

босс» терингни шилиб олади. Баста! (Мадинага) Бояги телохранителлар билан борасиз.

МАДИНА (*тушуниб турса ҳам иккиланган бўлиб*). Қўйинг, уяламан. Бегона одамлар билан...

КИМЁ ХОЛА. Боравер қизим, боравер! (*ўзича*). Ҳали ёш-да, билмайди: эракнинг ҳам бегонаси бўларканми?

ЛАТИФЖОН (*Мадинани эшик томон бошлаб, паст товушда*). Иложи бўлса, Мўминжонни бошлаб келаверинг, бу ёғини пишитиб қўямиз. Фақат Мўминжонга бизнинг бу ердалигимизни айтманг.

Мадина чиқиб кетади. (Кимё холага)

Хў-ў-ўш, нимани гаплашаётган эдик, холажон?

КИМЁ ХОЛА. Бу япон тушмагурлар жуда хунаманд бўларкан-да!

ЛАТИФЖОН: Шошманг, холажон, шошманг. Ҳали сизга гал келади. (*дафтарчасини varaқлаб*.) ЗАГС масаласи.

НЕЪМАТИЛЛА. Сепарат!

КИМЁ ХОЛА (*Латифжонга қараб*.) Нима дедилар?

ЛАТИФЖОН. Сепарат сулҳ! Келин билан куёвнинг ЗАГСдан ўтиши хужжатли фильм қилиб қўйилади. Тарихда қолиши учун. Йигирмата оқ, йигирмата қора «Мерс» экспорт бўлиб юради. Ўша куни шаҳардаги ҳамма бозорлар, ҳамма супермаркетлар ёпиб қўйилади. фақат келин билан куёвга хизмат қилади! ЗАГС банкети «Шаратон» меҳмонхонасининг катта залида ўтказилади. Дастурхоннинг энг тўрида сиз ўтирасиз!

КИМЁ ХОЛА. Оғзингизга шакар, оповси айлансин! Вой, бахтингдан айланай, қизим!

ЛАТИФЖОН. Ие, ҳали нима деяпсиз, холажон? Тўй кечаси, биласизми, нималар қилинади? «Супер-босс» никоҳ кечасига атаб махсус қаср қурганлар. Уч қаватли. Шунинг ҳовлисига дор қуриб, дорбозларни ўйнатамиз. Полвонлар кураш тушади.

НЕЪМАТИЛЛА. Иллюзион! Гамадрил! (*Кимё хола «нима деяптилар?» деган маънода Латифжонга қарайди*.)

ЛАТИФЖОН. О-кей, босс! (*Кимё холага*) Гипнозчи эсингдан чиқмасин, деяптилар. (*Телефон рақамини те-*

ради.) Циркми бу? Иллюзиячиларинг қани? Йўқ, гастролга бормаи туради. «Супер-босс»нинг тўйида қатнашиши керак.

КИМЁ ХОЛА. Гипнозчининг нима кераги бор, оповси?

ЛАТИФЖОН. Буям бир ҳавас-да, холажон! Тўйдан эсдалик бўлиб қолади. (*Сирли қилиб.*) Айниқса, биттаси бор холажон, Худонинг балоси! Одамнинг рўпарасига келиб мундай, мундай (*қўллари билан қилиб кўрсатади*) қилади-да, маймунга айлантириб қўяди!

КИМЁ ХОЛА. Э, қўйсангиз-чи, шуям гап бўлди-ю! Ҳеч замонда одам маймунга айланарканми?

ЛАТИФЖОН. Майли, ўша куни ўзингизга рўпара қилиб қўяман, кўрасиз-да!

НЕЪМАТИЛЛА. Вертушка!

ЛАТИФЖОН. О-кей, босс! Тўй оқшомида келин билан куёв вертолётга чиқиб шаҳар тепасида ўн бир марта айланишади: почетний круг! Кейин вертолёт тўйхонанинг тепасига келиб тўхтади-да, осмондан миллионта атиргулни сочиб юборишади! (*Алла Пугачеванинг «Миллион алых роз» қўшиғи янграйди.*)

КИМЁ ХОЛА. Вой бахтингдан ўргилай қизим! (*Қўшиққа жўр бўлиб ўйнаб кетади.*) «Миллион-миллион-миллион алых роз...» (*Латифжон қарсак чалиб туради.*)

ЛАТИФЖОН. Тўйхонанинг махсус залларидан биттаси музлатиб қўйилади. Куёв билан келин фигурний катание учишади! (*Мушиқа янграйди. Латифжон билан Кимё хола «фигурний катание» учган бўлишади.*)

КИМЁ ХОЛА (*харсиллаб*). Вой, юрагим уриб кетди-я.

ЛАТИФЖОН. Дам олинг, холажон, дам олинг. (*Дафтарчасини варақлаб.*) Тўйдан кейин ёшлар никоҳ сафарига чиқади. Биласизми, қаёққа?

КИМЁ ХОЛА. Анталияга!

ЛАТИФЖОН. Йўқ!

КИМЁ ХОЛА. Парижга!

ЛАТИФЖОН. Йўқ! Филиппинга! «Тасадай манубе» қабиласига! Биласизми бу қанақа қабила? Ўн минг йил аввал инсониятдан ажралиб кетган. Ўтган асрда топилган. «Супер-босс» сизниям олиб кетадилар.

КИМЁ ХОЛА. Кошкийди-я, кўрмаган жойларни кўриб келардим.

НЕЪМАТИЛЛА. Геккон!

КИМЁ ХОЛА (*Латифжонга*). Нима деяптилар?

ЛАТИФЖОН. Калтакесак, деяптилар. Бугундан бошлаб калтакесак ейишни машқ қилинг, холажон. Тасадайлар нуқул калтакесак ейди. Ундан кейин яланғоч юришингизга тўғри келади. Тасадайлар кийим кийган одамни кўрса, еб қўяди.

КИМЁ ХОЛА (*айниб*). Қўйинг, ёшларни ичида нима бор менга?

НЕЪМАТИЛЛА. Церемониал!

ЛАТИФЖОН. О-кей, босс! (*Кимё холага*) Нафасингизни ростлаб олдингизми, холажон? Диққат билан қулоқ солинг. Тўйни шундай ўтказишга розимисиз?

КИМЁ ХОЛА. Розиман!

ЛАТИФЖОН. Розимисиз?

КИМЁ ХОЛА. Розиман!

ЛАТИФЖОН. Учинчи марта сўраяпман: розимисиз?

КИМЁ ХОЛА. Айтдим-ку! Миллион доллар... тоис миллион марта розиман!

ЛАТИФЖОН. Мана энди, холажон, умрингизда бир марта бўладиган тарихий лаҳзаларга етиб келдингиз. Контрактни имзолаймиз! (*Тантанали мусиқа янграйди. Латифжон дипломатдан чарм папкага солинган ҳужжатларни чиқаради.*) Уч жойига имзо чекасиз! Мана, мана, мана! (*Икковлари қўл қўйишади. Латифжон папканинг биттасини Кимё холага беради, биттасини ўзи олади. Икковлари қўл қисилиб, бир-бирини табриклайди. Неъматилла уч марта тантанали қарсак чалади. Латифжон бирпас расмий тусда қараб тургач. Овозида виқор билан.*) Холажон! Биз бир элчимиз. Биласиз, элчига ўлим йўқ. Зиммамиздаги баъзи юмушларни бажариб олишимиз керак. Сўраганнинг айби йўқ: ўзингизни тўйга тайёргарлигингиз қандоқ?

КИМЁ ХОЛА. Ҳаммасини законний қипқўйганман. Кўрсатайми, а, кўрсатайми?

ЛАТИФЖОН. Майли, кўрсак кўрайлик-чи. (*Дипломатидан қандайдир асбоб чиқаради. Хитойи вазани кўрсатиб.*) Адашмасам, буям келиннинг сепига қўшилса керак?

КИМЁ ХОЛА. Албатта! Бунинг чиройлилигини қаранг. Рисунокларини қаранг. Асл мол!

ЛАТИФЖОН. Ҳозир кўрамиз-да. (*Яқин бориб, аппарат билан вазани текшира бошлайди. Аппарат чишллаб кетади.*) Шу асл молми?

КИМЁ ХОЛА. Бўлмаса-чи, китайский фарфор! Ан-
тиквар!

ЛАТИФЖОН. Тўғри, китайский. Одноразовий. Фар-
фор эмас, фаянс! Қанчага олгандингиз?

КИМЁ ХОЛА. Беш юз долларга!

ЛАТИФЖОН. Беш долларгаям арзимаиди!

КИМЁ ХОЛА. Нега арзимас экан. Ўз кўлим билан
олганман-а!

ЛАТИФЖОН. Мен нима қилай, холажон. Аппара-
тим алдамайди-ку. Мана! (*Аппаратни яқинлаштиради,*
яна чийиллаб кетади.) Қайси мол тоза, қайсиниси
«туфта» — шундай кўрсатиб беради. Бунингиз қалбаки!
Қаердан олудингиз?

КИМЁ ХОЛА. Супермаркетдан. Наримонхон ўзи
танлаб берувди.

ЛАТИФЖОН. Наримонхон-паримонхонингизни бил-
мадим-у, супермаркет деганининг ҳаммасиям «супер»
эмас! Шунақангилари борки устига ялтироқ бирка ёпиш-
тириб кўяди-да, тезакни холва деб сотади!

КИМЁ ХОЛА. Вой, яшамагур! Вой, кўзингга снай-
пернинг ўқи теккур! Мен унга кўрсатиб қўяман, туфта
мол сотишни!

НЕЪМАТИЛЛА. Хансю!

ЛАТИФЖОН. О-кей, босс! (*Кимё холага*) Энди бун-
дай қиласиз, холажон. Бунақа майда-чуйда нарсаларни
матох деб юрманг-да, японский сервиз олинг. Япониянинг
Хансю оролида чинни заводи бор. Қирқ саккиз персонли
биттагина сервиз оласиз. Нар и борса минг доллар бўлар,
боринг ана икки минг бўлар. Шунгайм ота гўри қозихо-
нами? Хафа бўлмайсиз-ку, ҳали бошқа сепларниям
аҳволи шунақадир?

КИМЁ ХОЛА. Ҳечам-да, ҳаммасини законний кип-
қўйганман! (*Чиройли целлофан қопчиқдаги адёлни олиб*
чиқади.)

ЛАТИФЖОН. Нима бу?

КИМЁ ХОЛА. Адёл. Двухспальный. Эмиратдан об-
келганман. Бунинг майинлигини қаранг, юмшоқлигини
қаранг! Ўнта олганман.

ЛАТИФЖОН (*Аппаратни яқинлаштириши билан*
чийиллаб кетади). Об-бо!

КИМЁ ХОЛА (*аччиги чиқиб*). Нима «оббо?» Яна
нимаси «оббо?»

ЛАТИФЖОН. Мана, мана! Ўзингиз кўринг! (*Аппа-*

*ратни Кимё холага тикиштиради. Аппарат Кимё хола-
нинг қорнига рўпара келганда, айниқса, қаттиқ чийил-
лаб кетади. Кимё хола ўзини орқага ташлайди.)*
Кўрдингизми, тозамас!

КИМЁ ХОЛА. Ким тозамас?

ЛАТИФЖОН. Жун!

КИМЁ ХОЛА. Вой, мени қорнимда жун нима қил-
син?

ЛАТИФЖОН. Сизникимас, адёлники! Экологически
хавфли. «Супер-босс» келинойи билан шуни ёпиниб ёта-
дими энди? Аллергия бўлқолса нима қиласиз?!

КИМЁ ХОЛА (*ундан баланд келиб*). Мунча тегма
нозик бўлмасалар «Супер-босс»ингиз? Эркак дегани мун-
доқ крр-р-рутой бўлади, оповси!

ЛАТИФЖОН. Шовқин солманг, холажон, шовқин
солманг. Уят бўлади. Сиз современний хотинсиз-ку,
нима қиласиз, ўнта адёл, йигирмата кўрпача, ўттизта
кўрпани! Битта бўлсин-у, зўридан бўлсин! (*Дафтарча-
сини варақлаб.*) Қаёқдайди бу? Ҳа, мана. «Келин-
куёвнинг шахсий ҳаётига тааллуқли ашёлар». Кўрпа.
Қоракўл терисидан!

КИМЁ ХОЛА. Нима?

ЛАТИФЖОН. Кўрпа қоракўл терисидан қоплати-
лиши керак экан. (*Дафтарчасига қараб.*) Антиқа қо-
ракўлдан!

КИМЁ ХОЛА. Вой, битта шубасининг ўзи уч минг
туради-ку!

НЕЪМАТИЛЛА. Доллар!

КИМЁ ХОЛА. Тўғри, доллар! Бутун бошли кўрпага
етадиган қоракўлни қаёқдан оламан?

ЛАТИФЖОН. Начора, холажон, керак бўлгандан
кейин оласиз-да! Ичига пахта-махта, пух-мух солиб юр-
манг. Ҳознинг патидан бўлсин!

НЕЪМАТИЛЛА. Хендерланд! Га-а-ага!

КИМЁ ХОЛА. Нима деб қағиллайди бу?

ЛАТИФЖОН. Қағиллаётганлари йўқ, «га-а-га» де-
яптилар. Нидерландиядаги денгиз бўйида га-а-га деган
ғоз бўлади. Ўшанинг патидан соласиз.

КИМЁ ХОЛА. Ким айтди шу гапни, ки-и-им?

ЛАТИФЖОН. «Супер-босс»нинг орзуси шу. Паст
кетманг-да, холажон, паст кетманг! Ҳали куёвнинг сар-
полариям шу аҳволда бўлса, шарманда бўлдим деяве-
ринг! (*Кимё хола жаҳл билан ичкари кириб, каттакон*

тугун кўтариб чиқади. «Керак бўлса кўрақол», деган-дек тап этиб ташлайди. Латифжон кўйлакни ҳидлаб кўради, дўппига қулоқ солади, хуллас ҳаммасини йўққа чиқаради. Охири бир туфлини узоқ томоша қилади. Тагига чертиб кўради.)

КИМЁ ХОЛА (кесатиб). Ҳа, буям экологически не-чистий эканми?

ЛАТИФЖОН. Гап ундамас, холажон, гап ундамас.

КИМЁ ХОЛА. Ҳа, нимада бўлмаса?

ЛАТИФЖОН. Ҳар кимнинг ихлос кўйган нарсаси бўлади. «Супер-босс» туфлини яхши кўрадилар. Аммо бунақасини эмас.

НЕЪМАТИЛЛА. Анаконда!

КИМЁ ХОЛА. Нима дейди?

ЛАТИФЖОН. Аждар деяптилар. Кубада танишин-гиз йўқми?

КИМЁ ХОЛА. Э, Қўқондаям йўқ!

ЛАТИФЖОН. Кубада анаконда деган илон бўлади. Бўлма илон. Узунлиги олти метр келади. Шундан битта-гинасини топтирасиз. Терисидан туфли тиктирасиз. Раз-мер 41 бўлсин! Ола-була туфли оёқда чиройли туради-да!

КИМЁ ХОЛА. Хо-о-о! Ола-була туфли кийгилари кепқонтими «Супер-боссингизни?»

НЕЪМАТИЛЛА. Фил!

ЛАТИФЖОН. О-кей, босс! Пошнаси филнинг суя-гидан бўлиши керак экан!

КИМЁ ХОЛА. Хо-о-о! Филнинг суягидан бўлсинми? Мабодо филнинг ўзи керакмасми, «боссингиз»га!

ЛАТИФЖОН. Керакмас! Эфиопияда собственный за-поведниклари бор! Йигирмата филни бўрдоқига боқиб кўйибдилар. Фил суягидан қилинган пошна едирил-майди. Вот, масала қаерда. Қолаверса, сиз тимсоҳ тери-сидан сапожка кийганингизда «Супер-босс» аждар тери-сидан туфли киймайдиларми?

НЕЪМАТИЛЛА. Масай!

ЛАТИФЖОН. Танзаниянинг масай қабиласида келин томон куёвга арслон терисидан камар совға қилиши керак. «Супер-босс» шунақа камар таққилари келяпти. Кўнгил-да, кўнгил!

КИМЁ ХОЛА. Менга қара, хой, ўша «боссинг»...

ЛАТИФЖОН. «Босс» эмас, «Супер-босс»!

КИМЁ ХОЛА. Ўша «Суп-п-п-ербоссинг»ни иштаҳаси мунча карнай? Кўнгиллари яна нималарни тусайди?

ЛАТИФЖОН. Ҳеч нима керакмас! Биттагина пойга машина совға қилсангиз бўлди!

НЕЪМАТИЛЛА. «Феррари!»

ЛАТИФЖОН. Нарӣ борса уч юз минг доллар туради. «Супер-босс» автомобиль пойгасига қизикадилар. Хобб-да, хобби!

КИМЁ ХОЛА. Вой ўша «суп-п-пербоссинг»ни хоббилари ириб тушсин! Вой ўша хоббилари чириб тушмаса розимасман! Қани, туёфингни шиқиллат-чи!

ЛАТИФЖОН. Қаёққа кетамиз? Бу ёқда чаллар масаласи турибди ҳали! Чалларни келин томон қилади. Худди ўша «Шаратон» меҳмонхонасида! Беш юз кишилик залда. Ўзингиз яхши биласиз-ку, холажон. «Тўққиз-тўққиз» деган нарсалар бор. (*Дафтарчасини очиб, бидирлаб ўқиб беради.*) Тўққиз тоғора ош. Тўққиз тоғора хасип. Тўққиз тоғора норин. Тўққиз тоғора табака.

НЕЪМАТИЛЛА. Фазан!

ЛАТИФЖОН. О-кей! Қирғовул гўштидан! Тўққиз тоғора...

КИМЁ ХОЛА. Ўчир!

ЛАТИФЖОН. Тўққиз тоғора чизбургер! Тўққиз тоғора криветка! Тўққиз тоғора хот-дог! Свежий сосискадан!

КИМЁ ХОЛА. Ўчир дейман, хозир сердсам ёмон бўпқолади!

ЛАТИФЖОН. Ҳали ҳаммасини ўқиганим...

КИМЁ ХОЛА (*диванга беҳол ўтириб*). Хой, сосиска, бу ёққа кел. (*Неъматилага.*) Сенам бери ке. (*Иккаласини икки ёнига ўтқзади.*) Илоҳи оми-и-ин! (*Ҳамалари фотиҳага қўл очадилар.*)

НЕЪМАТИЛЛА. Икки ёш қўша қарисин!

ЛАТИФЖОН. Қўша-қўша фарзандли...

НЕЪМАТИЛЛА. Бахтли-саодатли...

КИМЁ ХОЛА (*гагини кесиб*). Иккалангни орқа-олдингга қора тош! Омин! Қани, жўнаб қол-чи!

НЕЪМАТИЛЛА. Ие, қаёққа кетамиз?

ЛАТИФЖОН. Келиш меҳмондан... (*ўйлаб туриб*) кетиш ҳам меҳмондан! «Супер-босс»нинг топширигини бажармай ҳеч қаёққа кетмаймиз! Одам орзу-ҳавас кўриши керакми-йўқми?

КИМЁ ХОЛА (*юрагини чангаллаб*). Керакмас. Орзу-ҳавасларинг бошингда қолсин!

ЛАТИФЖОН. Ҳеч ким кўрмагани кўриши керакми-йўқми?

КИМЕ ХОЛА. Айтдим-ку, ҳеч нима керакмас дедим-ку!

ЛАТИФЖОН. Хо-о-о! Олиш ёқади-ю, бериш ёқмас экан-да! Катта олгандан кейин катта берасиз-да! Тўйни законний қилиб ўтказиш керакми-йўқми?

КИМЕ ХОЛА. Шу гапни ўйлаб топганни уйига ўт тушсин, бўлдим!

НЕЪМАТИЛЛА. Интеллигент!

НЕЪМАТИЛЛА. О-кей, босс! О-кей! О-кей! (*Ховлиқиб.*) «Супербосс»ни яна бир топшириғи эсдан чикибди-ку. Бошим кетарди-я! (*Кимё холага.*) Ўтиринг хола, тўғрига қараб ўтиринг! «Супер-босс» қайнонам интеллигентний бўлиши керак, деганлар. Кўзойнак тақсангиз, интеллигентний бўласиз! (*Унинг кўзини йириб кўради.*) Плюс икки!

КИМЕ ХОЛА. Хой, нега кўзимга қўлингни тикасан? (*Ўрнидан турмоқчи бўлади.*) Мен кўзойнак тақмайман.

ЛАТИФЖОН. Яхшилик ёқмаган банда экансиз-да! Тинч ўтирсангиз-чи. Кўзойнак керак бўлмаса, ойнасини олиб ташлаб, бандини тақиб юраверасиз. Асл тилладан. Буям бир ҳавас-да!

КИМЕ ХОЛА. Вой, ҳавасларингга ўт тушсин! Катта тўйни орзу қилган ниятига етмасин, қоч!

НЕЪМАТИЛЛА. Дантист!

ЛАТИФЖОН. О-кей! (*Кимё холага*) Оғзингизни очинг! Очинг деяпман! «Супер-босс» қайнонамга тиш қўйдириб бераман, дейдилар-у сиз ноз қиласизми? (*Унинг тишини санайди.*) Ўттизта экан! Ёши элликдан ошиб ақл тиши чикмаган одамни биринчи кўришим! Майли, ўттиз иккита ясатамиз. Барибир ҳаммасини суғуриб ташлайди-ку!

КИМЕ ХОЛА. Нима? Менга тиш керакмас. Кўнглим афдарилиб кетди, қўйвор, яшамагур!

ЛАТИФЖОН. Қўркманг, ҳаммасини бирдан суғурмайди. Бешта-бештадан суғуриб ўрнига платина тиш қўяди.

КИМЕ ХОЛА. Менга платина керакмас. Сапсем керакмас! Нега гуппа-гузик тишимни олдирарканман!

НЕЪМАТИЛЛА. Океания!

ЛАТИФЖОН (*Кимё холанинг бўйнига рулетка ташлайди*). Маржон!

КИМЕ ХОЛА. Вой-дод! Қўйвор! Нега бўғасан, йигит ўлгур!

ЛАТИФЖОН. Ўчиринг овозингизни! «Супер-босс» Океаниядан акула тишидан маржон олиб келганлар. Шуни тақиб юрасиз!

КИМЁ ХОЛА. Дод, маржонинг бошингда қолсин! НЕЪМАТИЛЛА. Теш!

КИМЁ ХОЛА. Нимани тешади?

ЛАТИФЖОН. О-кей! (*Дипломатини қараб.*) Ие, иод эсдан чиқибди-ку! Қон кўп кетади-да энди. (*Чўнтагидан «пистолет» чиқаради.*)

КИМЁ ХОЛА. Нима қилмоқчисан? Вой-дод, булар мени отмоқчи!

ЛАТИФЖОН (*дўқ уриб*). Эсингиз жойидами? Қуданиям отадими, одам! (*«Пистолет бандидаги «тепки»ни босади. Маълум бўлишича, бу тахта тешадиган дрель экан. Шуни гириллатиб, Кимё холанинг устига бостириб боради.*) «Супер-босс» Ҳиндистондан сизга атаб олтин булоқи опкелганлар. Бурнингизни тешиб, тақиб қўямиз!

КИМЁ ХОЛА. Олтинларинг ордона қолсин! Булоқинг бошингда қолсин. Вой, сердсам! Вой! Вой, ростданам сердсам! (*Ҳушидан кетади.*)

ЛАТИФЖОН. Уфф-ф! Адо бўлдим! (*Пешонасининг терини артади.*) Бор, сув-пув обке! Бўл, тезроқ, аҳмоқ! Ҳозир ўлиб қоламан. (*Неъматилла ошхонага кириб, косада сув олиб чиқади. Йўл-йўлакай ютоқиб ичади. Кейин Латифжонга ичиради.*) Холангаям бер. Тавбасига таянди шекилли, шўрлик! (*Неъматилла Кимё холага сув ичиради.*)

КИМЁ ХОЛА (*кўзини очиб*). Ҳалиям шу ердами-санлар? (*Йигламсираб.*) Ҳалиям даф бўлмадингми?

НЕЪМАТИЛЛА (*расмий оҳангда.*) Қаёққа кетамиз, хола? Дипломатия деган нарсани биласизми? Контрактга қўл қўйиб қўйган бўлсангиз!

ЛАТИФЖОН (*дипломатдан қогоз олиб*). Уч жойига қўл қўйгансиз. Мана! Халтаева! Халтаева! Халтаева!

КИМЁ ХОЛА. Халтаева эмас, Холтоева, даф бўлгур! Нега халта бўларканман!

ЛАТИФЖОН. Қаёқдан билай? Ўзингиз шунақа деб ёзиб қўйибсиз-ку! Шу сизнинг қўлингизми, ахир? Бунинг отини контракт деб қўйибди!

КИМЁ ХОЛА. Мен контрактни бекор қиламан! Мен бунақа тўй қилмайман!

ЛАТИФЖОН. Қиласиз!

КИМЁ ХОЛА. Қилмайман!

НЕЪМАТИЛЛА. Қиласиз!

КИМЕ ХОЛА (*ер тепиниб*). Қилмайман! Ер ютгур, қилмайман. Мен современиий хотинман! Қизимни ўзининг танлаганига бераман! (*Шу пайт Мадина билан Мўминжон кириб келишади.*) Ўз суйганининг қўйнига олмадек қилиб сопқўяман! (*Бирдан Мадина билан Мўминжонга кўзи тушиб.*) Мана, мана шу йигитга бераман!

ЛАТИФЖОН. Берасиз-а, берасиз! «Супер-босс» бу ёқда қолиб...

КИМЕ ХОЛА. Хе, ўша «Суппер-боссинг»ни қора боссин! (*Мўминжонни бағрига босиб.*) Вой, келдингми, болагинам! Вой, холагинанг бўйларингга тасаддиқ, келдингми-а?

НЕЪМАТИЛЛА. Шунга берасизми?

КИМЕ ХОЛА (*тантана билан*). Шунга!

ЛАТИФЖОН. Шунга-я?

КИМЕ ХОЛА. Худди шунга! Вой буни қоматларини қара! Вой, беспадобний қоматингдан холанг айлансин! (*Мўминжонни қучоқлаб ўпади.*) Қаёқларда юрувдинг, болагинам!

ЛАТИФЖОН (*қизишиб*). Бермайсиз!

КИМЕ ХОЛА. Бераман!

МЎМИНЖОН (*бирдан жазаваси тутиб*). Янами? Тинч қўясанларми-йўқми?! Ўз ҳолимга қўясанларми-йўқми? (*Уларнинг устига бостириб кела бошлайди.*)

НЕЪМАТИЛЛА билан ЛАТИФЖОН: (*бараварига*) Мана энди тинч қўямиз!

НЕЪМАТИЛЛА. Бахтли бўл, дўстим!

ЛАТИФЖОН. Бахтли бўл! Тўйлар муборак бўлсин!

Каратэчилар кийимидаги, белига қора «пояс» таққан тансоқчилар кириб келади. Бирининг қўлида рубоб. Бирининг қўлида доира. Иккови жўр бўлиб, қўшиқ бошлайди.

ТАНСОҚЧИЛАР (*бараварига*). Тўйлар муборак. Кўргони келдик. Сен бирла даврон сургони келдик...

П а р д а

ОДАМ ОВОЗИ

Мастура хола ярим уйғониб, ёнини пайпаслади. Асқаржонни тополмай бирпас гаранг бўлиб ётди-да, кўзини очди. Кун ёйилиб кетибди. Уй ичи жимжит. У ўрнидан туриб ўтирди. Гулдор ёстикнинг тагини тимирскилаб, илиққина нос шишасини топди. Тиззасини кучоклаб ўтирганича эшик томонга қараб қўйди. Секин хўрсинди. Данагидан мағизи ширин дегандек, неварасига ўрганиб қолган экан. Асқаржон доим уни «ачом қилиб» ётар, мана шунақа хаёл суриб ўтирганида, эшикни тарақлатиб очиб кириб қолар, уй бозор бўлиб кетарди. Мана, уч ҳафтаки, Асқаржон йўқ. Отаси «дом»га кўчиб кетган. Йўлдошлари ҳам, келини ҳам юринг деб, уввало қисташди, Мастура холанинг ўзи кўнмади. Икки хонали секция экан. Эр-хотин ёш... Бунинг устига чолининг чироғини ўчириб, хайҳотдай ховлини ташлаб қаёққа борарди.

Мастура хола яна неварасини ўйлади. Асқаржонни боғчага беришган экан. Ичкиб қолмасин-да ишқилиб...

У секин айвонга чиқди. Куз ҳам келибди. Айвон зинасидан этакдаги хужрага, ундан бурчакдаги ошхонагача чўзилган силлиқ йўлкага олма хазонлари тўкилибди. Гулзордаги райхонлар шалпайиб қолибди.

Мастура хола инқиллаб зинадан тушди. Ошхонага кириб, самоварга ўт ташлади. Тандир олдида ётган чўлтоқ супургини олиб, чап қўлини тиззасига тираганича энкайиб йўлкани супурди.

Ёлғиз ўзи чой ичкиси келмади. Пастак гиштин девордаги туйнукдан қўшни ховлига мўраллади. Ўртадаги сўрида кўрпачага мук тушганча, яланғоч товонларини бир-бирига уриштириб китоб ўқиб ётган қизни кўриб, овоз берди:

— Лола, ойингни чақир.

— Ойим ишга кетганлар.

Ха-я, бугун сешанба-я!.. Холпошша интернатда ишлайди. Кунора боради.

Мастура хола бирпас иккиланиб турди-да, яна қиздан сўради.

— Ўзинг чой ичдингми?

— Ичдим, — деди қиз китобдан бош кўтармай.

Мастура хола нари кетди. Наридан-бери икки пиёла чой ичиб, кўчага чиқди. Дарвоза ёнидаги ёғоч ҳарракка ўтирди. Кўча бошида қўйлакчан ўйнаб юрган қора-қура болалар уни кўриб қолишди-ю, қий-чув кўтариб, олдига келишди.

— Ая, Асқар қачон келади? — деди болалардан тикроғи ҳарракка, Мастура холанинг ёнига ўтириб.

Қизик, ёши олтмишдан ошибди-ю, болалар уни буви эмас, ая деб қақиришади.

Мастура хола бармоқларини букиб, ҳисоблай бошлади. Бугун сешанба бўлса, чоршанба, пайшанба... Хали тўрт кун бор экан.

— Эртага, — деди у болага қараб. Кейин илдам ўрнидан турди. — Кетмай туринглар.

У уйга кирди-да, вазадаги попуқкандан кафтида олиб чиқди. Болалар конфетни олиб, қий-чув кўтарганча диконглаб кетиб қолишди.

Мастура хола бошини бир ёнга ташлаганча ўтираверди. Дераза олдига қатор экилган олчалардан шовиллаб хазон тўкилди. Устига ўргимчак тўри ёпишган бир дона қизғиш япроқ шундоқ унинг тиззасига тушди. У хазонга узоқ қараб қолди. Кейин шипиллаган қадам товушларини эшитиб, бошини кўтарди.

— Вой, Замира! — деди негадир қувониб. Елкасига сумка осиб, қора атлас қўйлак кийиб олган Замира салом бериб, кўришиш учун кифтини тутди. Замира нариги маҳалладаги Қажум сартарошнинг қизи. Уч ойми-тўрт ойми бўлди, битта боласи билан эридан чиқиб келган. Почтачилик қилади.

— Йўлдош акамнинг журнаlines олиб келдим. — Замира сумкасини ҳарракга қўйиб, кўк муқовали юпқа журнал чиқарди.

Мастура хола журнални олиб, муқовасидаги катта-катта ёзувларга тикилди.

— Йўлдош аканг йўқ, — деди у журнални ҳарракка ташлаб. — Дўмга кетди.

— Вой, кўчиб кетишдими? — Замира ҳайрон, Мастура холанинг кўзига тикилди. — Сиз қолдингизми?

— Ман дўмда нима қиламан?! Бир кун туриб қон бўлиб кетдим. Келин ойинг ишда. Неварам боғчада. —

Мастура хола билинтирмай хўрсиниб қўйди. — Ў-ўтирибман, — деди чўзиб. — Худога шукур, Йўлдошали ҳамма нарсани ғамлаб берган.

Замира сумкани олиб, елкасига илди. Авваллари у хат-пат олиб келса, эшикдан ташлаб кетаверарди. Ҳозир Мастура хола Замира билан гаплашгиси келди.

— Қизинг катта бўлиб қолдими? — деди у Замиранинг сумкасига қараб қўйиб.

— Юрибди, — деди Замира секингина.

— Эрингдан хабар йўқми?

Замиранинг ранги ўчди.

— Унақа эрдан қаро ер яхши... Битта боламни ойдинда оёғим билан боқаман.

— Уйга кир, чой дамлаб қўйдим, — деди Мастура хола ялингудек бўлиб.

— Раҳмат, хола, — Замира сумкасига имо қилди. — Ҳали анча хатим бор. — У бошини бир ёнга ташлаганча тез-тез юриб кетди.

Аксига олиб, маҳаллада кампир кам. Тошбуви раҳматлик кўкламда қазо қилди. Жаннати хотин эди шўрлик. Тўхтамиш Самарқандга, қизиникига кетган. Отинникига борсамикан?.. Йўғ-е, ифво қилиб, одамнинг юрагини бузади. Фалончининг қизи мундоқ, пистончининг ўғли ундоқ. Савил! Олдин ўзингни бил! Ажаб бўлди. Қизи бир кечада қочиб кетди. Уч ойдан кейин кўчкордай ўғил туғиб келди. Ўла, бешик тўйи қилиб бердинг-ку...

Мастура хола у-бу билан ўзини овутмоқчи бўлди-ю, кўнглига сиғмади.

Кеч кирди. Мастура хола Йўлдошали келса керак, деганди. Йўк, дараги бўлмади. Авваллари кунора келиб турарди. Кейин камқатновроқ бўлиб қолди. Майли, ўғил-дир-қиздир, ўзидан тинсин.

Тавба, кексайганингдан кейин одамга унча-мунча нарса ёқмай қоларкан. У Холпошникига чиқиб телевизор кўрмоқчи бўлди-ю, кўнглига сиғмади. Уйга кириб чўзила қолди. Гулдор шифтга тикилганча узоқ ётди. Бултурлари дуруст эди. Шу кўкламдан буён кўп чарчайдиган бўлиб қолди. Оёқлари қақшаб-қақшаб оғрийди. Холпош ҳам телевизорни ўчирди шекилли, сукунат чўкди. Уй ичидаги зулмат яна ҳам қуюқлашиб кетгандек бўлди. Нимагадир Мастура холанинг юрагини кўрқинчга ўхшаган бир нарса

ғижимлай бошлади. Қачондир, қаердадир кулоғига ча-
лингган гап хаёлига келди. «Ўғлинг еб, ўрга кетар, қизинг
еб, қирга кетар, ўз чолингдан қўймасин!»

Кўнгил қурсин... Бўлмаса шу топда чолини эслай-
дими! Раҳматлик, унинг ўз қўлида жон берган эди. Унда
Йўлдошали Масковда — ўқишда эди... «Тўрттасини ерга
қўйиб, топганимиз ҳам, тутганимиз шу, — деган эди у
ўлар чоғида, — мингдан-минг розиман. Чироғимни ўчир-
маса бўлди».

Ўғил-қизнинг ҳоли шу экан-да. Чилласи чиқар-чиқмас
қошини қара, кўзини қара деб бир қувонаркансан. Тили
чикиб, ойи деса бир суюнаркансан. Ўзинг емай едириб,
киймай кийдириб, катта қилиб, энди оғзим ошга етди де-
ганингда, қиз эрим деркан, ўғил хотиним деркан, ўзи
билан ўзи овора бўларкан, кетаркан. Бўлмаса, дўмда
нима қилади. Шундоқ данғиллама уйи бўлса, ҳовлиси
бўлса. Шунча йил кутиб, очиртим келганида олмай-
манми, дейди. Бошқага бер. Уйи йўқларга бер. Келин
ҳам ўзига еткунча... Қишда у ёкда, ёзда бу ёкда тураве-
рамиз, эмиш. Тағин, сизам юрасиз, дегани ортиқча. «Ик-
кита хона экан. Бир амаллаб жойлашармиз», дейди.
Майли, шунчалик ҳурмат қипти, барака топсин, ўзидан
тинсин. Яйрасин-яшнасин... Ўзи бўлса, кўзи тирик экан,
чолининг васиятини ерда қолдирмайди.

Мастура хола қачон ухлаганини билмади. Яна кун
ёйилганда турди. Яна кечгача кутди. Йўлдошали бугун
ҳам келмади. Мастура хола, айниқса, Асқаржонни со-
ғинди.

Ҳа, бола-я! Ақалли ўғлингни етаклаб ров келиб, ров
кетсанг, ҳақинг кетадими?

У кечкурун Холпошшаникига чикди. Она-бола сўрида
ош еб ўтиришган экан, дик этиб, ўрнидан туришди. Хол-
пош сўри панжарасидан энгашиб, Мастура хола билан
айланиб-ўргилиб кўришди. Боёқиш, яхши хотин. Эри —
шопир. Бошқа шаҳарларга юк ташийди. Ҳафталаб йўқ
бўлиб кетади. Ўтирибди, уйини уй, жойини жой қилиб...
У Мастура холани қўлидан судрагудек сўрига чиқарди.

— Неварангизни соғингандирсиз? — деди чой уза-
тиб.

— Ҳа, — деди Мастура хола. Кейин иккиланиб
турди-да, қўшиб қўйди. — Ҳали Йўлдошали келиб кетди.

Алламаҳалгача у ёк-бу ёкдан гаплашиб ўтиришди.

— Лола чиқа қолсин олдингизга, — деди Холпош Мастура хола зинадан тушаётганда.

— Йўғ-е, ўзингиз ёлғизсиз...

Мастура хола айвон чироғини ёкди. Полда қадам товушлари ўзига эриш туюлиб, гурсиллаб кетгандай бўлди. Кўнгли ғаш тортиб, уйга кирди. Ўзини овутиш учун иш тикмоқчи бўлди. Қаёқда! Сўқир бўлиб қолган бу кўз ўлгур! Бир вақтлар қандоқ эди! Осмондаги қушни бежарди.

У чироқни ўчириб, ўрнига кирди. Оғир кўрпа уни бўғиб қўйгандек юк бўлди. Хонага зим-зиё сукунат чўкди. Шундай сукунат чўкдики, ўзининг юрак уришини ўзи аниқ эшита бошлади. Бора-бора қулоқлари шанғиллаб кетди. Зилдай жимжитлик унинг вужудини шафқатсиз қўллари билан ғижимлаб тўшакка михлаб ташлади. Ҳозир сал ҳаракат қилса, жони чиқиб кетадигандек қотиб қолди.

— Ёлғизлик Худойимга муносиб! — деди у секингина, аммо овози шундай жаранглаб эшитилдики, ўз товушидан ўзи чўчиб кетди...

Одамнинг тушига нималар кирмайди. Қаранг, чолини кўрибди. Кўргандаям аниқ-таниқ кўрди. Зир югуриб юрганмиш. «Хаскаш қани, Мастир? Ариқ ифлос бўлиб кетибди-ку! Нега ҳеч ким қарамайди? Бир кун бўлма-сам, ҳолинг шу-да!» дермиш қойиб.

Мастура хола чўчиб уйғонди. Тонг отиб қолибди. У тиззасини кучоқлаб ўтирганча нос чекди... Арвоҳи чирқиллаб юрибди-да... балки ёнига чақираётгандир. Нима қипти? Вақт-соати етганидан кейин бандаси омонатини топширади-да. Нима, дунёга устун бўлармиди?

У ҳовлига тушди. Йўлкани айланиб ўтиб, ошхонага кирди. Хомсувоқ қилинган девордаги михда илиғлик хаскашнинг силлиқ бандини силаб қўйди. Бир вақтлар чоли шу хаскашни тутарди. Тавба, унинг асбобларини биттасини ҳам бежо қилмай асрайди-ку, нега бунақа қойиб юрибди?

Чойдан кейин у тагин дарвоза ёнидаги ҳарракка чиқиб ўтирди. Бояги туши кўзидан нари кетмай тураверди. Юрагини ваҳима босди. Нима қиларини билмай одамларни томоша қила бошлади. Бу дунёнинг ишлари битмас экан. Биров у ёққа ўтади, биров бу ёққа, ҳамма қаёққадир шошади.

Муюлишдан жомадон кўтарган икки йигит чикиб келди. Биттаси, қорачадан келган, баланд бўйли, чуқур дўппи кийиб олибди. Иккинчиси рангпаргина йигитча, бир қўлида жомадон, бир билагига костюмини илиб келяпти. Афтидан, мусофирга ўхшашади. Ўқувчи болалардир-да.

Йигитлар Мастура холанинг олдига келиб салом беришди.

Мастура холанинг улар билан гаплашгиси келди.

— Бировни қидириб юрибсизларми? — деди у йигитларнинг қўлидаги жомадонларига қараб.

— Ўзимиз, буви... — деди қорача йигит жилмайиб.

Унинг жилмайишими, «ў»ни аллақандай мойлаброк гапиришими, Мастура холага ёқди.

— Қайси юртдансан, болам? — деди қорача йигитга қараб. Кейин ёнидан жой кўрсатди. — Ўтир.

Йигитлар жомадонларини оёқлари орасига олиб ўтиришди.

— Анжандан, — деди бояги йигит. Рангпар бола ҳам бошини силкитиб жилмайиб қўйди.

— Ўқийсизларми?

— Ўқиймиз, — деди яна ўша йигит. — Политехническийда.

— Бу ёқда қариндошларинг борми? — деди Мастура хола яна жомадонга қараб.

— Йўқ, — деди йигит бош чайқаб, — кавартир қидириб юрибмиз, буви. Ётоқхона бору, кавартир тинчроқ-да...

Мастура холанинг кўнглида ноаниқ, аммо майин илиқлик пайдо бўлди.

— Бу атрофда кавартир қўядиган одам йўқми? — деди рангпар йигит ўртоғининг елкаси оша Мастура холага қараб.

Мастура хола йигитларга бошдан-оёқ қараб чикди. «Жой ўлсин! Нима, ейилиб қолармиди? Шулар ҳам ўқийман деб онасининг бағридан чикиб келган-да...»

— Юринглар, — деди у ўрнидан туриб.

Йигитлар хайрон бўлиб бир-бирларига қараб қўйишди.

— Кўтарсанг-чи, юкингни, болам!

Учовлари олдинма-кетин айвонга чиқишди.

Мастура хола Йўлдошалининг хонасини очди.

— Киринглар.

Йигитлар шифтига «ховуз» қилиб гулдор фанер қоқилган, деразаларига шойи дарпардалар тутилган уйга киришга ботинолмагандек эшик олдида туриб қолишди.

— Бизга аши уям бўлавуради, — деди қорача йигит ҳовли этагидаги ҳужрани кўли билан кўрсатиб.

Мастура хола индамасдан эшикдан нари кетди.

— Киринглар, гиргиттонлар, — деди илтимос оҳангида.

Йигитлар бир-бирларига қараб-қараб ичкарига киришди-да, жомадонларни девор тагига қўйишди.

— Ҳақи қанақа бўлади, буви? — деди қорача йигит эшик тавақасидан ушлаб туриб.

— Ўқишларингга бораверинглар! — деди Мастура хола унга қарамай.

...Кечкуруни бир қозон мошкичири қилди. Анжанликлар мош овқатни хуш кўрмайди, дейишарди. Майли, келишсин-чи...

У гулзор четидаги водопроводда лаган ювиб турган эди, йўлак томондан қадам товушлари эшитилди. Кейин янгроқ овоз қулоқлари остида жаранглаб кетди.

— Ая!

Мастура хола лаганни ерга қўйиб, чўнкайганча қучоғини очди. Қип-қизил жемпер кийиб олган Асқаржон пилдираб келиб унинг қучоғига отилди. Мастура хола унинг у юзидан-бу юзидан ўпди. Нимагадир қорайиб қолгандек кўринди кўзига.

Майда-чуйдалар солинган тўрхалта кўтариб олган Йўлдошали жилмайиб келиб салом берди.

— Мана, йўқолиб кетганлар келди, ойи, — деди айбдор оҳангда.

«Ўзгариб кетибдими, кўзлари киртайиб қолибдими?»

Мастура хола сўрагиси келди-ю, ийманди, келини билан қучоқлашиб кўришди. Бўйнига осилиб олган Асқаржонни кўтариб уйга олиб кирди.

Икковлари дастурхон ёзишаётган эди, айвондан Йўлдошалининг товуши келди.

— Бу кимники, ойи?

Мастура хола Асқаржонни тиззасига олди-да, ўтирган ерида жавоб қилди.

— Кавартир қўйдим.

Тахмондан кўрпача олаётган келиннинг қўллари

хавода қотиб қолди. Мастура хола унинг хайратланиб тикилиб турган чиройли кўзларига қараб қўйди-да, Асқаржоннинг бошини силади.

— Квартир дейсизми? — деди келини кўрпача ёзаётиб.

— Ҳа, — Мастура хола унга қарамай Асқаржондан сўради. — Боғчага боряпсанми?

— Энди бормийман! — Асқаржон унинг пинжига кирди. Йўлдошали эшикдан қовоғини солиб кирди-да, костюмини ечиб, қозиққа илди.

— Нима қиласиз бошингизни қотириб, ойи! Юринг десак, у ёққа бормадингиз! Нимангизга етказолмаяпсиз?

«Ҳах, бола-я! Кўпайгур-а! Онанг пулни нима қилади? Нафақа пулидан ўлимлигиниям ғамлаб қўйибди».

— Мусофир болалар экан, — деди Мастура хола секин.

Овқат устида гап-сўз бўлмади. Чойдан кейин Йўлдошали туриб костюмини кийди. Асқаржон пайқаб қолди шекилли, Мастура холанинг бўйнига осилиб олди.

— Ман кетмийман.

Онаси унинг қўлидан тортди.

— Боғча опанг хафа бўлади, ўғлим.

Асқаржон йиғлаб юборди.

— Аямминан ётаман, — деди оёғини типирлатиб.

— Вой, сенсиз битта ўзим кўрқаман! — деди онаси уни кўтариб. — Опанг ёлғиз қолса майлими?

Йўлдошали уларнинг жанжалига бир оз қараб турди-да, нимагадир ийманиб, илтимос қилди.

— Сиз ҳам юра қолинг, ойи!

Унинг гуноҳкор одамдай ялиниши Мастура холанинг юрагини эзди. Бола-да, бола! Шу топда нима қилади уни судраб.

— Эртага бораман! — деди Мастура хола кўнгли ийиб. — Жон болам! Эртага ўзим бораман.

Мастура хола уларни кўча эшиккача кузатиб чиқиб, орқасига қайтди. Анчагача қулоғи тагида Асқаржоннинг йиғиси эшитилиб турди.

Уй ичи яна жимжит бўлиб қолди. Анчадан кейин айвонда гурс-гурс қадам товушлари эшитилди.

Катта-катта қоғоз халта кўтарган йигитлар олдинмакетин кириб келишди.

Қорача йигит каттакон ошқовокни токчага қўйди.

— Эртага бир сомса қилиб бермайсизми, буви! Тан-дир бор экан.

Уйингга бугдой тўлгур-ей! Бу йил ўзи ҳам қовок сомса емаган эди-я!..

Мастура хола хонтахтага бир лаган мошкичири келтириб қўйди.

— Ўзингиз емайсизми, буви, — деди қорача йигит қошиқни қўлига олиб.

— Ман едим, — деди Мастура хола. — Билмадим, мошовқат санларга ёқадими, йўқми...

— Ёққанда қандок!

У болаларнинг овқат ейишига қараб жимгина ўтирди.

— Ёлғиз ўзингиз турасизми? — деди рангпар йигит шошилмасдан қошиқ сола туриб.

— Нега? — деди Мастура хола жилмайиб. — Ўғлим бор. Неварам бирам ширинки... Ҳозир келиб кетишди.

— Бошқа ёқда туришадими?

— Нега бошқа ёқда турсин. — Мастура хола ғурур билан гапирди. — «Сентир»дан секция олишган! Бирам яхши. Ҳаммоми бор, гази бор. Ўғлим боёқишга қийин. Катта жойда ишлайди. Шундан-шунга қатнаш осонми? Ўзим қўймадим. Ишхонангга яқинроқ жойдан уй олгин дедим.

Бир оздан кейин йигитлар нариги уйга кириб кетишди. Мастура хола деразани очиб қўйди. Кўрпача ёзиб чўзилди. Хонага муздак куз ҳавоси кирди.

Нариги хонадан йигитларнинг овози эшитилиб турарди.

— Шах!

— Тўхтанг... қайтадан юрайлик, ҳали қандок эди?

— Ашнақасиз-да энди...

Бир вақт эшик қия очилиб, қорача йигит мўралади.

— Чой ичасизми, буви? Қўк чой дамладик.

— Йўк, — деди Мастура хола ўрнидан ярим қўзғалиб. — Ўзларинг ича қолинглар, гиргиттон...

У чироқни ўчирди. Нариги уйдан ҳамон йигитларнинг гангур-гунгур суҳбати эшитилиб турар, ора-чора қах-қах кулги садоси янграб эди.

«Боёқишлар! Ўқийман, одам бўламан деб шунча жойдан келишибди. Мусофирчилик осон гапми? Худо билсин, оналари қай аҳволда ўтирганикин?»

Унинг кўзлари секин-секин юмила бошлади. Қўшни

хонадаги овозлар ҳамон тинмас, негадир бугун Мастура холанинг бағри бутун, кўнгли тинч эди. У бора-бора ухлаб қолди. Неча кунлардан буён биринчи марта ёнбоши ерга тегиб, ором олиб ухлади.

1969 йил

КЎКТОЙ

(Воқеий ҳикоя)

Эрта билан туриб айвонга чиқсам, ҳаммаёқни оппоқ қор қоплабди. Кечаси бутун қишлоқ жимжит бўлиб қолгани, итлар ақилламагани, томдан тушаётган ёмғирнинг шовиллаши тўхтагани шунинг учун экан. Ҳавода ҳамон паға-паға учқунлар эриниб айланади. Шифер томлар ҳам, тошдан тикланган паст-баланд деворларнинг усти ҳам, шохлари эгилган дарахтлар-у, тутун бурқсиб турган мўрилар ҳам оппоқ. Қорлиқ ўзининг майин сукунати билан бор жонзотни йўргаклаб ташлагандек. Фақат эгри-бугри кўча бўйлаб тушиб қолган излар қишлоқда тонг ҳаёти бошланганидан дарак беради. Аллаким қишлоқ этагидаги булоқ бошига сув олиш учун кетган бўлса керак изи тушиб қолибди.

Кеча тоғлар қўл чўзса етгудек жойда эди. Энди эса қор пардаси орқасида қолибди. Ҳовли бурчагидаги ошхонада костюмчан бўлиб олган Ваҳобжон ака гурсиллатиб ўтин ёрапти. Тошкентдан келган меҳмонлар кеча Ваҳобжон аканикида тунаб қолгандик. У, менга кўзи тушиб, болтани ташлади. Тоғ ётқизилган, устини қор босган йўлқадан сирғана-сирғана айвон томон юрди. Ердан бир ҳовуч қор олди-да, қўлини, юзларини ишқаб ювди. Бир зумда қорамағиз юзи қизариб кетди. Кўзларидан ўт чакнаб қичқирди:

— Ювининг қорга, маза қиласиз!

Юзимга қор ишқашим билан ловиллаб ёниб кетгандек бўлди.

— Бугун зўр улоқ бўлади, томоша қилмаймизми? — деди Ваҳобжон ака ҳовур кўтарилиб турган юзини сочик билан ишқалаб артаркан.

Ҳар қандай одамда ҳам гўдаклигидан қолган одат бўлади. Ёш бола ўзи билмаган нарсага қанчалик қизиқса, кап-катта одам ҳам шунчалик интилаверади. Улоқни

эшитдим, типирчилаб қолдим. Тезроқ улоқ бўладиган майдонга бордим, отлар дупури, чавандозларнинг ҳайқиригини эшитгим келди. Умида кўпкарини кўрмаган одамга қизиқ-да.

Чой устида ҳам гап бошдан-оёқ шу ҳақида бўлди. Бир уй одам худди футбол ишқибозларига ўхшаб қизишиб, тортишарди.

— Эшитдингми, пискентлик Тўрабой полвон отини «Волга»га алишмапти.

— Баракалла! Нима, алишиб, эсини ептими! Ҳақиқий чавандоз отини самолётгаям алишмайди.

— Шокирвойнинг отини кўрдингми, осмонга сапчийди жонивор.

— Қўйсангиз-чи, гижинглагани бир пул! Кўрдим, бўйни узун бўлгани билан илиги пуч!

— Кўрамиз, ҳали нима бўлишини!

— Жумавой тўғри айтади. Боши япалоқ от улоққа ярамайди.

Гангир-гунгур билан чой ҳам охирлади. Меҳмон деб сийлашди, шекилли, Жумавой деган хушмўйлов йигит ўз отини берадиган, уни тоғ тепасидаги адиргача мен миниб борадиган бўлдим.

Қор тинибди. Яқин-яқиндаги тоғлар ўзининг кулранг ўнгирлари билан кўзга яққол ташланади. Чўққилар бошига ҳамон қор ёғаётган бўлса керак, тутаб ётибди.

Зум ўтмай Жумавой кўзлари чакнаб турган, пешонасида юлдуздек кашқаси бор жийрон отини етаклаб келди.

Ховлига кириши билан от сапчиб кишнаб юборди. Депсиниб пишқира бошлади.

— Келаверинг, меҳмон! — деди Жумавой жиловдан маҳкам тутиб.

Сузишни билмайдиган одам ҳайқириб оқаётган сой устидаги лопиллаб турган яккачўпга қандай оёқ қўйса, мен ҳам отга шундай хавотирда ёндошдим. Яқинлашишим билан от осмонга шундай сапчидики, дарров жиловидан қўлимни ола қолдим.

— Қўрқманг, ўзи асовроқ, — Жумавой жиловини маҳкам тортиб, жилмайиб қўйди. Бу гап «олиб қочса мен жавоб бермайман», дегандек эшитилди-ю, «пиёда бормоқчи» эканимни айтдим.

Боядан бери тагига қор уюб қўйилган олма дарахти ёнида турган Сарсенбой ака деган сийрак соқол кирғиз киши гапга аралашди.

— Менинг отимни олинг меҳмон, жуда ювош от.

Бирпасдан кейин у каттакон кўкиш-кулранг отни етаклаб келди.

От қанчалик ювошлигини билмадим-ку, қўл чўзсангиз белига аранг етадиган даражада катта, ваҳимали эди.

— Кўктой ювош, — деди Сарсенбой ака тагин. — Бемалол минаверинг!

От чиндан ҳам ювош экан. Ким миняпти, деб қайрилиб ҳам қарамади. Фақат мудроқ кўзларини ярим очиб қўйди.

Йўлга тушдик. Жийрон учишга қанот тополмай елиб келяпти. Кўктой бўлса эриниб қадам ташлайди. Ҳадеб никтайверсанг, «уришиб нима қиласан», дегандек пишқириб қўяди.

Қир ошишимиз билан ажойиб манзара намоён бўлди. Олисда Оҳангарон шаҳарининг узун мўрилари, шаҳарни кўмир кони билан боғловчи электровоз излари, довонга чўзилиб кетган қора тасмадек асфальт йўл, пастдаги қишлоқ — бари қор остида мудрайди. Юқорида эса виқорли тоғлар.

Олдинда кетаётган жийрон қаттиқ кишнаб ўзини отди-ю, елдек учиб кетди. Қир ортидаги адир томондан бошқа бир от кишнаб жавоб қилди. Адир одамга тўлиб кетган, саксон-тўқсон чоғли отлиқлар уймалашиб турибди.

Айни вақтида етиб келибмиз.

— Ҳозир улоқни олиб келишади, — деди тўдадан кимдир.

Йўлда тизза бўйи қор эди. Бу ерда бутун майдон от туёқларидан текисланиб кетибди. Беқасам чопон кийиб, телпагини бостириб олган болакайлар қорбўрон ўйнайди, кураш тушади. Ўспиринлар уларни койиган бўлади-ю, зум ўтмай ўзлари ҳам бир-бирини думалата бошлайди. Қий-чув, кулги, аския.

— Олиб келяпти! — деган хайқириқ эшитилди.

Қир этагида алланиманн ёнбошида осилтириб келаётган отлиқнинг қораси кўринди. Бу — анча йирик, тарғил тусли улоқ эди.

Боядан бери отини силаб-сийпаб турган чавандозлар ҳаракатга тушиб қолишди. Яқин жойда турган оқиш кулранг соқолли чол бир жуфт кулчани қийикчага ўраб, белига боғлади. Атрофдагилар секин пичирлашди.

— Нон балодан асрайди, қувват бўлади.

— Отанинг билгани билган, йиқилса нон кўтаради.

...Улоқ бошланиши билан ҳеч нимани кўриб бўлмай қолди. Ўнларча отлиқ улоқни ўраб олди. Кейин кимдир улоқни олди шекилли, қий-чув бўлиб кетди. Бир оздан кейин саман от майдонни айланиб томошабинларга яқинлаша бошлади. Бояги чол улоқни тақимиға босиб келаётганини кўриб, ҳамма қарсак чалиб юборди. Ёш отлиқ йигит томошабинлар тўдасига яқин келганда чолға етиб олди. Кекса чавандоз хавфни сезиб, улоқни бошқа тақимиға олмоқчи бўлганда йигит маҳкам ёпишди. Аммо қариянинг тажрибаси устун келди. У от жиловини четга тортди. Йигит улоқни қўйиб юборди. Шунда бутун оломон бир қалқиб тушди. Ҳаммаси бир зумда бўлиб ўтди. Улоқ отнинг олдинги оёғига теккан бўлса керак, от мункиб ўн қадамча нарига бориб йиқилди. Лекин кекса чавандоз аллақачон узангидан оёғини чиқариб улгурган эди. Бир лаҳзада қорини қоқиб, ирғиб турди-да, отига югурди. От ҳам пишқириб ўрнидан туриб кетди. Икковлари яна тўдага урилишди.

Шу тобда ҳамма бир ҳаяжонда нафас олар, ҳамманинг томирида ғайрат қони жўш урарди. Шундоқ олдимиздан терлаб кетган саксон чоғли от кишнаганча, дупур-дупур қилиб учиб ўтар, чавандозлар ҳайқирар, қамчи қарсиллар эди. Фақат Кўктой ҳамон мудрайди. Тушсам қайтиб минишим мушкуллигини билганим учун эгарда кимир этмай ўтирибман. От бўлса пинагини бузмайди. Улоқчи шерикларининг кишнашига қайрилиб қарамайди. Тавба, шунақаям танбал от бўладими?

Ёнимда Сарсенбой ака турганини анчадан кейин сездим. Чопонини ечиб, чийдухоба кўйлақда қолибди. Белини маҳкам боғлаб олган. У улоқчилардан кўз узмайди, янаям қисилиб кетган қийиқ кўзларидан ўт чакнайди.

— Чопасизми? — дедим унинг ҳаяжонини кўриб.

— Майли, — деди у ҳам дарров.

Эгардан тушиб жиловни тутқаздим. Шунда антиқа ходиса рўй берди. Бирдан Кўктойнинг кўзларида худди эгасиники каби ўт чакнаб кетди.

Чавандоз узангига оёқ қўяр-қўймас ингичка, ҳаяжонли товушда ҳайқирди.

— Ҳа, жонивор!

От гужанак бўлиб туриб, бир сакради-ю, беш газ на-
рига бориб тушди. Кўз очиб юмгунча тўдага урилди.

Бир оздан кейин икки отлик тўдадан ажралиб чиқди.
Тавба, жийрон билан баб-баравар югуриб келаётган
Кўктойми?

Лахза ўтмай чавандозлар томошабинлар тўдасига
яқинлашди. Бошини танғиб олган ўрта яшар киши тиш-
ларини фижирлатиб отини ниқтар, қамчи дастасидан тиш-
лаб олган Сарсенбой ака эса жиловини бутунлай қўйиб
юборган, икки қўллаб рақибининг тақами остидаги
улоққа ёпишиб олган эди. Шу тобда у икки от ўртасидаги
кўприкка ўхшар, ярим ётиб келарди. Кўктой югуриб
борар экан, оёғи остига эмас, бурилиб улоққа қарарди.
Нихоят у эгасининг улоқни маҳкам ушлаб олганига
ишонч ҳосил қилди шекилли, шартта бурилиб терс то-
монга югурди. Ҳамма ёқни қий-чув, хайқириқ босиб
кетди. Кўз ўнгимда бўлиб турган ҳодисага ақлим бовар
қилмасди. Нахотки, бу ўша Кўктой бўлса-а?

Кўктой ҳаммани доғда қолдириб, яна бир неча бор
улоқни олиб чиқди. Сарсенбой ака бир неча бор улоқни
Жумабойга оширди. Кечгача майдоннинг тит-пити чиқиб
кетди. Терлаган отлар, кизишган чавандозлар кун қандай
кеч бўлганини сезмай қолдилар. Олис-олисларда қиш
қуёши бир мўралади-ю, сувга тушган чўғдек ўчиб қолди.
Қор босган совуқ ўнгирлардан юз-кўзини чимчилайдиган
изғирин эсди. Сарсенбой ака қишлоққа қайтишда ҳам
Кўктойнинг жиловини менга берди. Кўктой устимга ким
минди, қаёққа кетяпти, менга барибир, дегандек, мудроқ
кўзларини юмиб-очганча эринчоқлик билан қадам босар,
чамаси менинг қанақа «чавандоз»-лигимни билиб олган
эди...

БОЛАЛИК ҲИКОЯЛАРИ

ЖИНТЕПА

Бу воқеага анча бўлди. Ўшанда олтинчи синфда
ўқирдим. Аниқ эсимда бор: апрель ойи эди. Тоғлиқлар
равочнинг тошбосди деган турини яхши билишади. Равоч
энди ўсиб келаётганида бир томонга ёнбошлашиб устига
тош босиб қўясиз. Шунда, офтоб тушмагани учун равоч

ҳам серсув, ҳам чучук бўлиб ўсади. Қишлоқ болалари равоҷ чиқиши билан танлаб-танлаб устига тош бостириб қўйишади. Бировнинг тошбосдисига биров тегмайди. Қоида шу.

Апрель ойи бўлгани учун қишлоғимиз атрофидаги тепаликлар, тоғлардаги равоҷ болалар ўртасида аллақачон «бўлашиб» олинган эди. Фақат кунботар томондаги Жинтепа чўққисига ҳали ҳеч ким чиқмаганди. Жинтепа энг баланд чўққи бўлганидан унда қор кеч эриган, равоҷ ҳам кеч чиққан, буни болалар билишарди. Аммо бу чўққига чиқишга ҳар кимнинг ҳам юраги бетлайвермасди. Биз кичкина пайтимизданоқ Жинтепа ҳақидаги ҳар хил ваҳимали гапларни эшитавериб, юрак олдириб қўйгандик.

Айтишларича, бир чўпон сурувини бокиб юриб тоғда адашиб қолибди. Кечасига қолиб кетибди. Қараса, олисда олов ёниб турганмиш. Бошқа чўпонлар ҳам бор экан, деб суюнибди. Ўша жойга яқин бориб қараса, гулхан атрофида яп-яланғоч қизлар сочини ёйиб ўтирганмиш. Чўпон орқасига қарамай қочибди. Анча вақт касал бўлиб ётибди...

Қишлоқ дўконини қўриқлайдиган чол ҳам Жинтепага чиққанида соқов бўлиб қолган, дейишади. Айтишларича, у ёшлигида туппа-тузук экан. Бир куни тоққа — ўтинга чиқибди. Ўтин кесгунча қоронғи тушиб қолибди. Кечаси чўққидан тушиб келаётса, йўлда сават замбил ётганмиш. Керак бўлиб қолар дебди-ю, бандидан судраб кетаверибди. Қараса, замбил ўзидан-ўзи оғирлашиб бораётганмиш. Бояги киши қора терга ботиб кетибди. Охири чарчаб қолибди. «Сават замбил ҳам шунақа оғир бўладими», дебди ўзига-ўзи. Шунақа деса орқасидан гўлдираган овоз эшитилибди: «Оғирлиги қанча келади?» Қоровул бундай ўгирилиб қараса, замбил эмас, бадбашара бир махлуқнинг қулоғидан ушлаб келаётган эмиш. Қоровул: «Дод!» — деб пастга югурибди. Шу-шу тилсиз бўлиб қолибди.

...Ўша куни якшанба эди. Ўртоғим Адҳам билан Жинтепага чиқиб, равоҷларга тош бостириб тушадиган бўлдик. Йўл олис бўлгани учун эрта турдим. Ўша ёқда ермиз, деб битта нонни қийиқчага тугиб олдим. Адҳамларникига чиқсам, бувиси супада ўтириб хамир қораётган экан. Унинг кўзи яхши кўрмаса ҳам қулоғи жуда яхши эшитарди. Адҳам билан пичирлашаётганимизни сезиб қолди.

— Нима? Жинтепа? Ҳамма ғалва сен такадан чиқади. — У қаддини ростлаб менга ўқлов ўқталди. — Йўлдан урма болани! Иккалангниям жин чалиб, оғзингни қийшайтириб кетади.

Адҳам иккаламиз вақт ғаниматида жуфтақни ростлаб қолдик. Кўчага чиққанамизда ҳам Адҳамнинг бувиси қаттиқ-қаттиқ қойиётганини эшитиб турдик.

— Хали даданг келсин, бир урдириб томошангни кўрмасам, юрган эканман. Жинтепада балo борми сенларга!

Иккаламиз олдинма-кейин йўлга тушдик. Жинтепанинг йўли олис. Аввал сойдан ўтилади. Кейин мол фермасининг ёнидан ўтиб, қир ошамиз. Ундан кейин узумзор келади. Ундан ҳам ўтиб яна қир ошамиз. Кейин арчазор оралаб чиқиб кетилаверади, кетилаверади, охири Жинтепага чиқилади. Ҳаво мусаффо. Шундоқ оёқ остида қоқигуллар, бўтакўзлар очилиб ётибди. Осмонда тўрғай типирчилаб нафас олмай сайрайди. Танҳо бургут ҳавода вазмин сузиб ўлжа ахтаради. Арчазорга киргунимизча пешин бўлиб қолди. Бир томонга қийшайиб ўсган қаттақон арча остида ўтириб нонни еб олдик.

— Булут чиқди, — деди Адҳам оёғини чалиштириб ётганича, арча шохлари орасидан осмонга қараб. — Тезроқ юрмасак бўлмайди.

Чиндан ҳам ҳаво салқинлашиб борар, осмонда тўда-тўда булутлар сузиб ўтарди. Жинтепага чиқиб боргунимизча ҳаммаёқни булут ўраб олди. Аммо чўққи устидаги ялангликка чиқишимиз билан булутни ҳам, шамолни ҳам унутдик. Ҳар ер-ҳар ерда тўда-тўда бўлиб очилган лолалар шамолда чайқалиб турар, худди оловдек ловиллаб кўзни оларди. Иккаламиз у ёқдан-бу ёққа югуриб лола тердик, энди бир қарич бўлиб ўсган равочлар устига тош бостирдик.

— Мен қирқ биттасига бостирдим, — деди Адҳам ҳарсиллаб. Унинг пешонаси терлаб кетган, катак кўйлагининг этаги шимидан чиқиб кетгани учун шамолда қанотдек силкинар эди.

— Мен санамадим, — дедим кучайиб бораётган шамолдан баланд келиш учун бақириб.

Шу пайт бошимиз устида чақмоқ ярқ этди-ю, момақалдироқ гумбурлади. Адҳам менга, мен Адҳамга қарадим. Қоп-қора булутлар борган сайин пасайиб келаётганга ўхшар, шундай бошимиз устидан қора ту-

мандек шиддат билан сузиб ўтарди. Бирпасда атроф ғира-шира қоронғи бўлиб қолди.

«Ҳозир жала қуяди», деб ўйладим у ёқ-бу ёққа аланглаб. Атрофда ёмғирдан яширинадиган на бир да-рахт, на бир харсанг — ҳеч нима йўқ эди. Яна мома-қалдироқ гулдиради. Ўша захоти Адҳамнинг даҳшат тўла товуши эшитилди:

— Рустам! Бошинг ёняпти, Рустам!

Хайрон бўлиб Адҳамга қарадиму даҳшатдан қотиб қолдим. Адҳамнинг сочлари тикка-тикка бўлиб кетган, негадир сочи орасидан кўкимтир чўғ сачраб осмонга отиларди.

— Ўзингни... ўзингни бошинг ёняпти! — дедим ду-дуқланиб.

— Вой-дод! — Адҳам кўзлари олайиб бошини чангаллаганича югуриб кетди. Мен ҳам тошларга қокилиб-қокилиб унинг кетидан чопдим. Момақалдироқ тинимсиз гумбурлар, ора-чора сукунат чўкканида сочларим ўзи-дан-ўзи тиккайиб ёниб кетаётганга ўхшар, Адҳамни ча-қирай десам, қўрққанимдан овозим чиқмасди.

Орадан қанча ўтганини билмайман. Бир маҳал йи-гирма кадамча олдинда югуриб кетаётган Адҳам бир нарсага қокилиб йиқилиб тушди. Мен етиб келганимда у ҳамон бошини чангаллаганча кийикўтлар орасида ғужа-нак бўлиб ётарди.

— Тур ўрнингдан, Адҳам! — дедим елкасидан тутиб. У қўрқув билан менга қаради.

— Бошинг ёниб кетмадими? — деди йиғламсираб.

— Ўзингники-чи?

Иккаламиз беихтиёр бошимизни ушлаб кўрдик. Йўқ, ҳеч қаеримиз ёнмаган, сочимиз ҳам куймаганди.

— Ўз кўзим билан кўрдим! — деди Адҳам ҳамон кўрқувдан кўзлари олайиб. — Сочингдан олов чиқиб кетди. Худо урсин, ўз кўзим билан кўрдим.

— Мен ҳам кўрдим! — дедим Адҳамнинг бошига синчиклаб қараб. — Сенинг бошингдан ҳам чўғ чиқиб кетди. Сочинг ўзидан-ўзи тикка бўлиб, чўғ сачраб кетди. Кўкимтир чўғ.

Яна момақалдироқ гумбурлади. Йирик-йирик ёмғир томчилари шатир-шутур қилиб туша бошлади.

— Ажина! — Адҳам сакраб ўрнидан туриб кетди. — Ажина чалади. Қоч!

Яна аввалгидек у олдинда, мен кейинда югуриб кетдик. Аммо энди Адхамнинг бошидан чўғ чиқмас, савалаб ёмғир ёғар эди. Фақат ферма олдида келгандагина сал нафасимизни ростладик. Қишлоққа кирганимизда ёмғир тиниб қолган эди. Жинтепа устида қуёш ботиб борарди.

Адхамнинг уст-боши лой бўлиб кетганди. У хайрлашмасдан тўғри уйига кириб кетди. Мен ҳам уйга кирдим даимни чиқармай, ётиб ола қолдим. Жинтепага чиққаннимизни ойим эшитса, соғ қўймаслигини билардим.

Кечаси билан алоқ-чалоқ тушлар кўриб чиқдим. Қамишзорга кириб қолибманми-ей, қамишлар ёниб кетибдими-ей...

Эрталаб ювинаётганимда нукул лабим ачишаверди. Артинаётиб, ойнага қарасам, ҳамма ёғимга учуқ тошиб кетибди.

— Кунбўйи ҳар хил ўйинларни ўйнайди-да, кечаси алаҳлаб чиқади! — деди ойим зарда билан.

Индамасдан папкани кўтариб Адхамларникига чиқдим. Бувиси ҳадеб сигирнинг елинига ёпишаётган бузoқни четга тортаётган экан.

— Менга беринг, буви, — дедим арқонга қўл узатиб.

— Қоч, қоранг ўчгур! — Адхамнинг бувиси арқоннинг бир учи билан елкамга тушириб қолди. — Болани нима қилдинг? Сенга балоям урмайди...

Демак, эшитибди... Папкамни кўтарганча секин ичкари кирдим. Адхам кирпеч илинган девор остидаги каравотда ётар, рангида ранг қолмаган эди.

— Тузукмисан? — дедим пешонасига кафтимни босиб. Унинг боши чўғ бўлиб қизиб кетганди.

— Дарсга боролмайман, — Адхам секин пичирлади. — Тезроқ кета қол. Бувим уришадилар.

Бувисининг жаҳлини чиқармаслик учун секин чиқиб кета қолдим.

Ҳали дарс бошланмаган эди. Кечадан буён ичимга сиғдиролмаётган гапни ўзим билан битта партада ўтирадиган Нусратга айтиб бердим. Нусрат кўзимга қараб турди-да, бирдан хохолаб кулиб юборди.

— Бошинг ёниб кетган бўлса, манавини қаёқдан олдинг! — деди пешонамга чертиб.

Аτροφимизни болалар ўраб олишди. Нусрат гапларимни оқизмай-томизмай болаларга айтиб берди. Чекка-чеккадан масхараомуз саволлар ёғила бошлади:

— Бошингни устида гугурт чакқанинг йўқмиди?

— Балки чакмоқ тегиб ёниб кетгандир?

— Адҳам-чи, Адҳам... Уям калла шўрва пиширдими? Хатто ҳеч қачон бунақа гапларга аралашмайдиган энг ювош Мўминжон ҳам гап отиб қолди:

— Бошинг ёнганида қанақа хид чиқди?

Ҳаммалари синфни бошига кўтариб қаҳқаҳа отиб кулишди.

Биринчи дарс биологиядан эди. Одамнинг маймундан тарқалганини жон куйдириб тушунтирадиган, ўзининг ҳам аллақаери маймунга ўхшаб кетадиган, қаншари паст, бурун катаклари кенг ўқитувчимиз бўларди. Ўша синфга кириши билан ҳамма жимиб қолди. У одатича стулни қоғоз билан яхшилаб артди-да, ўтириб йўқлама қила бошлади. Адҳамнинг фамилиясини айтганида ёнимдаги Нусрат ҳаммадан олдин жавоб қилди:

— Адҳамни ажина чалиб кетибди.

Болалар гурр этиб кулиб юборишди.

Ўқитувчимиз журналдан бошини кўтариб, жеркиб сўради:

— Нима?

— Мана, Рустам кўрибди, — деди Нусрат менга имо қилиб.

— Нимани кўрибди?

— Ажина чалганини, — деди Нусрат яна илжайиб. — Жинтепага чиқишган экан, ажина чалиб кетибди.

Жаҳли чиққанидан ўқитувчимизнинг юзи қизариб кетди.

— Тур ўрнингдан! — деди менга. — Нима деб алжирадинг? Қанақа ажина?

Секин ўрнимдан турдим.

— Мен ажина чалди деганим йўқ, — дедим тўнғиллаб. — Адҳамнинг бошидан чўғ чиқиб кетди.

Ўқитувчининг бурун катаклари янаям кенгайиб кетди.

— Ўзингникидан чиқмадими ишқилиб?

Болалар боягидан баттар қаҳқаҳа уриб юборишди.

— Чиқди! — дедим қайсарлик билан.

Ўқитувчининг олдинга туртиб чиққан ияги янаям чўзилиб кетгандек бўлди.

— Нима чиқди? — деди киноя қилиб.

— Чўғ чиқди! — дедим овозим титраб. — Сочимдан чўғ чиқиб кетди.

— Сочингдан эмас, кўзингдан чиқиб кетгандир.

Болалар яна хохолаб кулишди.

Алам билан бақириб юбордим:

— Ахир мен ўз кўзим билан кўрдим.

— Сенинг бошинг эмас, миянг ёниб кетганга ўхшайди. Ўтир!

Биология ўқитувчиси нима деди, нима дарс ўтди, эсимда йўқ. Танаффус пайтида болаларга мазах бўлмаслик учун мактаб боғининг этагидаги исикхона атрофида айланиб юрдим. Дарсга киргим келмасди. Ҳозир физика ўқитувчиси киради. Яна йўқлама қилади. Адҳамга гал келганда ҳаммаси қайтадан бошланади.

Физика ўқитувчимиз Исмоил ака йўқлама қилиб ўтирмади. Синфга кириши билан атрофга бир қаради-ю, сўради:

— Адҳам қани?

Болалар худди шуни кутиб тургандек, хохолаб кулишди.

Исмоил ака қошини чимириб сўради:

— Нима гап?

Нусрат ўзини тутолмай қорнини ушлаб кула бошлади.

— Рустам айтсин, — деди кулгидан нафаси қайтиб. — Ўзи айтсин.

Алам ичида Нусратнинг биқинига шундай туширдимки, букчайиб қолди. Ҳеч ким бунақа бўлишини кутмаган бўлса керак, синфга сув қуйгандек жимлик чўкди.

— Мен ўз кўзим билан кўрдим, — дедим алам билан қичқириб. — Сенлар ишонмасанг, мен айбдорманми!

Исмоил ака аста юриб тепамга келди.

— Нимани кўрдинг? — деди секин, қатъий овоз билан.

Мен индамай эшикка чиқиб кетишни ҳам, Исмоил аканинг саволига жавоб беришни ҳам билмай, туриб қолдим.

— Нимани кўрдинг? — деди у яна.

— Адҳамнинг бошидан чўғ чиқиб кетганини, — дедим пичирлаб.

Исмоил ака кўзимга узоқ тикилиб қолди.

— Қаерда?

— Жинтепада.

Бояги муштнинг алами кетди шекилли, Нусрат яна илжайди:

— Ажинанинг оловини кўрибди.

— Жим ўтир бирпас! — деди Исмоил ака жеркиб. Кейин яна кўзимга тикилди. — Момақалди роқ бўлаётганмиди?

Мен индамай бош силкидим.

— Булутлар паст сузаётганмиди?

Исмоил ака масхара қилмаяптими, деган хаёлда унинг кўзига тикилдим. Йўқ, унинг қиёфаси жиддий эди.

— Паст эди, — дедим секин.

Исмоил ака негадир бошимга шапатилаб қўйди. Болаларни эркалаганда шунақа қиладиган одати бор эди.

— Сен камдан-кам учрайдиган табиат ҳодисасини кўрибсан! — деди жилмайиб. Кейин синфга юзланди. — Болалар, географиядан Колумбни ўқигансизлар-а?

Болалар чекка-чеккадан тасдиқлаб жавоб қилишди.

— Ана ўша Христофор Колумб янги ер излаб кетаётганида денгизда қаттиқ довул кўтарилади. Бўрон бир неча ҳафта давом этади. Охири денгизчиларнинг тоқати тоқ бўлиб, кемани орқага қайтаришни талаб қилишади. Аммо Колумб йўлидан қайтмайди. Шунда денгизчилар ғазабланиб, қўзғолон кўтаришади. Колумбни оёқ-қўлини боғлаб денгизга улоқтирмоқчи бўлишади. Энди кемадан отиб юборай, деб туришганида Колумб бирдан қичкириб қолади. «Яна бир кун муҳлат беринглар. Эртага бўрон тинади, ҳаво очилиб кетади», дейди. Денгизчилар унга ишонишмайди. Шунда Колумб кема мачтасининг учида илиниб турган коптокдек оловни кўрсатади. «Мана шу олов эртага бўронни тиндиради», дейди Колумб. Денгизчилар иккиланиб қолишади. Уни сувга ташламай туришга қарор қиладилар. Ростдан ҳам кечаси тўсатдан бўрон тинади. Эртасига чарақлаб қуёш чиқиб кетади. Денгизчилар Колумбнинг авлиёлигига яна бир бор ишонишади.

Бутун синф сув қуйгандек жимиб қолган, болалар Исмоил аканинг ҳикоясини маҳлиё бўлиб тинглашар эди. Ўзимнинг ҳам оғзим очилиб қолганди.

— Колумб авлиё эмасди, — деди Исмоил ака. — У табиат қонунларини биларди. Осмонда тўйинган зарядлар кўпайиб кетганидан кейин ҳаво очилишини тушунар эди. Елканга қўнган олов копток паст сузаётган булутлар заряди билан кема минорасининг тўқнашуви туфайли бўлган эди. — У бир зум жимиб қолди-да, яна сўради: —

Рус аскарлари Болгарияга Шипка доводидан ошиб борганини биласизлар-а? Ўша доводдан ўтаётган жангчилар ҳам милтиқларининг найзасида кўкимтир олов ёниб турганини кўп кўришган. Рустам билан Адхамнинг сочида ёнган чўғ ҳам худди ўшанақа зарядлар бўлади. Момак-алдироқ пайтида икковлари энг баланд жойда — Жинтепада бўлишган. Зарядлар уларнинг сочига кўнган.

Болалар хангу манг бўлиб менга қарашди. Нусрат ҳам оғзини очиб анграйиб ўтирар, киприк қоқишга мадори қолмаган эди.

Кўп ўтмай Адхам тузалиб кетди.

САЪВА

Хуршиднинг холаси қишлоқда туради. Шаҳардан автобуга ўтириб, икки соат юрилса, шундоқ тоғ этагидаги қишлоққа кириб борилади.

Хуршид автобусдан тушганида вақт пешиндан оққан эди. У холасининг пастак девор билан ўралган ховлисига кириб борса, Анвар қўлида қафас билан чиқиб келаётган экан. Анвар — холасининг ўғли. У ҳам бешинчи синфда ўқийди. Хуршидни кўриб суюниб кетди.

— Ойи, Хуршид келди! — деди бақириб.

Айвон бурчагида бир палла ковокни кириб ўтирган холаси шошилиб ўрнидан турди.

— Вой ўзим айланай, шаҳарлик боламдан! — У қўлида қирғич билан айвондан шошилиб тушди-да, Хуршидни бағрига босди. — Ажаб қибсан-да келиб. Қовок сомса ёпай деб турувдим. Ойинг яхшимилар? Даданг тузукмилар? Ўқишларинг яхшими?

Хуршид холасининг кетма-кет бераётган саволларига жавоб қиларди-ю, икки кўзи Анварнинг қўлидаги қафасда эди. Қафас ичида бўйни, кўкраги кизил, кул ранг қанотида сарғиш патлари бор саъва питир-питир қилиб, учиб-кўнарди.

— Қаёқдан олдинг? — деди у хаваси келиб.

— Сандиктошдан тутдим. — Анвар қафаснинг у ёқ-бу ёғини ўгириб кўрсатди. — Ҳозир ҳам саъва тутгани кетяпман.

— Менам борай!

— Бўпти, фақат овозингни чиқармайсан.

Холасининг ҳай-ҳайлашига қарамасдан икковлари кўчага югуришди. Мактаб олдидаги спорт майдонида яна беш-олти бола пойлаб турган экан. Ҳаммасининг кўлида худди Анварникига ўхшаган қафас, қафасда саъва. Баъзиларида, ҳатто иккитадан қуш бор.

Кеч куз бўлгани учун дарахтларнинг яланғочланиб қолган шохларида мезонлар осилиб ётарди. Шамдек диккайиб турган тераклар, ўрикзорлар орқада қолди. Хуршид тоғ йўлида юриб ўрганмагани учун Сандиктош тепалигига чиққунча терлаб кетди. Тепаликнинг сатҳи кенг, унда-мунда сарғайиб ётган бурганлар, янтоқлар кўринадиди, аммо биттаям дарахт йўқ эди. Хуршид бу ерда саъва бўлиши мумкинлигига ҳечам ишонмади.

— Ҳозир саъва кўп, — деб тушунтирди Анвар қафасни лапанглатиб бораркан. — Саъвалар кузда учиб келади-да.

— Қани, биттаям йўқ-ку?

— Келади, — деди Анвар ишонч билан. — Мана булар сайрасин, албатта келади. — У қафасларга имо қилиб кўйди.

Қафасларни ҳар жой-ҳар жойга қўйишди. Кейин ҳар битта қафас олдига тузоқ ўрнатишди. Хуршид болаларнинг чаққонлик билан ишлашини ҳайрон бўлиб томоша қилиб турарди. Анвар қафасни бурган панасига қўйиб, бақувватроқ таёкни ерга сукди. Кейин бошқа бир ингичкароқ чўпни қиялатиб кўйди-да, ҳар иккала чўпнинг учини резинка билан боғлади. Ундан кейин резинка тагидан яна битта чўп тикқанди, учбурчакли айри пайдо бўлди.

— Тузоқ шуми? — деди Хуршид ҳайрон бўлиб.

— Шу! — Анвар билафонлик билан имо қилди. — Қани манави чўпга тегиб кўр-чи.

Хуршид резинкани итариб турган чўпга бармоғини тегизиши билан чўп учиб кетди-ю, резинка «қарс» этиб бармоғини қисиб қолди.

Болалар кулиб юборишди.

— Ана тузоққа тушдинг!

— Қойилман! — деб юборди Хуршид.

Анвар чўнтагидан гуручга ўхшаган дон олиб тузоқ атрофига сепди.

— Бу нима ўзи? — сўради Хуршид ҳайрон бўлиб.

— Махсар! — деди Анвар. — Саъва махсарни яхши кўради. Қани, энди ҳамма жой-жойига!

Болалар тузоқ кўйилган жойдан эллик кадамча нарига бориб бири тош орқасига, бири бурганлар панасига яшириниб олишди. Хуршиднинг назарида бир соат ўтгандек бўлди. Кушлардан ҳамон дарак йўқ эди. У нима бўляпти, дегандек қараган эди, Анвар «жим ётавер», деб имо қилди. Бир маҳал қафасдаги саъвалар чив-чив қилиб сайрашга тушди. Шунда аллақаердан уч-тўртта саъва учиб келди. Хуршид ҳаяжонланиб кетганидан юрагининг гурсиллаб уришини ўзи ҳам аниқ эшита бошлади. Ана, саъвалардан бири Анварнинг қафаси атрофида айланиб учди-да, нарироққа бориб кўнди. Кейин яна учиб, нари кетди. «Бўлди, — деб ўйлади Хуршид ҳафсаласи пир бўлиб. — Энди яқин келмайди. У яна Анварга қараган эди, Анвар «қимирлама», деб имо қилди.

Худди шу пайт бояги саъва тагин учди-да, шох бутоғига ўхшаб диккайиб турган бояги резинкали чўпга кўнди. Хуршид назарида қарс этган товушни ҳам эшитгандек бўлди. Саъва худди тўрга тушган капалакдек жонсараклик билан типирчилар, аммо учолмас эди.

Болалар бир-биридан ўзиб, тузоқ томонга югуришди.

— Тегмаларинг! — деди Анвар ҳарсиллаб. У ипдек ингичка оёқчаси резина тузоққа илиниб қолган саъвани ушлади-да, авайлаб бўшатди.

— Синмабдими? — деди Хуршид саъвага ачиниб.

— Йўқ, фақат думи сал юлинибди. — Анвар қафас эшикчасини очиб, янги тутилган саъвани ичкарига қўйиб юборди-да, дарров эшикчани ёпди. — Мана энди иккита бўлишди, зерикмайди.

Аввалги саъва унчалик типирчиламаса ҳам, қафасга янги тушган, думи юлинган қушча ўзини ҳар ёққа урар, сим тўрни узиб юборгудек бўлар эди.

Шу куни Хуршид қафас олдидан кетолмай қолди. У шунақа чиройли қушчаларни шаҳарга олиб бориб ўртокларига кўрсатса, қандай зўр бўлишини ўйлаб юраги орзикиб кетди. Лекин Анвардан сўрашга уялди.

Эртасига уйига қайтаётганида Анварнинг ўзи гап очиб қолди.

— Саъваларни берсам боқасанми?

— Боқаман! — деди Хуршид қувониб. Шунақа деди-ю, иккиланиб қолди. — Ўзингга-чи?

— Мен бошқасини тутиб олавераман! — Анвар қафас эшикчасини сим билан чандиб боғларкан, ҳозир бориб

яна хоҳлаганча саъва тутиб оладигандек ишонч билан кўл силтади. — Бизда саъва кўп.

— Раҳмат, — деди Хуршид суюниб. — Бизникига борсанг, мен сенга фламастер бераман. Янгиси бор.

Хуршид тўртинчи қаватдаги уйларига кириб келганида овғи қулоғида эди. Ойиси унинг кўлидаги қафасни, чиройли қушчаларни кўриб севиниб кетди.

— Вой, анчадан бери канарейка оламиз, деб юрардик. — У ичкарига қараб хитоб қилди. — Қаранг, дадаси, Хуршид саъва обкепди.

Негадир Хуршиднинг дадаси кувониш ўрнига қовғини солди.

— Учириб юбор! — деди тўсатдан.

Хуршид жовдираб ойисига қаради.

— Вой нега, боқади! — деди ойиси Хуршиднинг бўшашиб қолганини кўриб.

— Уволига қолади. Тутилган қуш қафасда яшамайди.

— Балки ўрганиб кетар. — Ойиси гоҳ қафасга, гоҳ Хуршидга қараб қўйди. — Балконга олиб чиқа қол.

Хуршиднинг қишлоқдан бир эмас иккита саъва тутиб келгани бирпасда бутун синфга ёйилди. Синфдошларидан етти киши дарсдан чиқа солиб, Хуршидларникига югуришди.

— Саъваларим яхши ўтиришибдими? — деди Хуршид эшикдан кирар-кирмас.

— Анави биттаси ёмон экан. — Ойиси ачиниб бош чайқади. — Наригисини чўкиб ташлаяпти.

Хуршид қараса чиндан ҳам думи юлинган саъва шеригининг бошини чўқилаб патини юлиб ташлабди. Бечоранинг боши қип-қизил гўштга ўхшаб қолибди.

Болалар чувиллашиб маслаҳат қила кетишди.

— Алдаб чакириб тузоққа туширгани учун чўқиётгандир.

— Бошқа қафас топиш керак.

— Балки дон талашгандир.

— Ана, қафаснинг ичи тўла дон-ку.

— Бошқа қафасга солса зерикиб қолмайдими?

Маслаҳат билан иккала саъвани битта қафасда қолдирадиган, агар думсиз зўравон яна жанжал бошласа, ажратиб қўйишадиган бўлишди. Аммо думсиз саъва энди уришмади. У нукул ташқарига талпинар, шериги бўлса хурпайиб бир бурчакда жимгина ўтирар эди.

Кечгача болалар кушчалар билан овора бўлишди. Биров сувини янгилади, биров писта берди.

Эртасига Хуршид уйғониши билан балконга югурди. Девордаги михга илиғлиқ турган қафасни олди. Олди-ю, ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. Кеча қафаснинг бир четида мунғайиб ўтирган саъва бошини қаноти тагига тикқанча, йиқилиб ётарди. Хуршид аввалига кушчани ухлаб ётибди, деб ўйлади-ю, аммо зум ўтмай саъваси ўлиб қолганини тушунди. Иккинчи саъва эса ҳамон аввалгидек типирчилар, қафас тўрини узиб кетгудек бўлар эди.

Хуршид қафасни бир чеккага қўйди-да, қўллари титраб эшикчага боғланган симни еча бошлади. Сим чандилаб боғлаб ташланган экан. Ҳадеганда очилмади. Унинг юраги гуп-гуп урар, қафасни тезроқ очмаса, иккинчи кушча ҳам ўлиб қолаётгандек туюларди. У хато қилганини, бир кушчанинг ўлимига сабабчи бўлганини тушунди. Балконнинг бурчагида ётган фанер кутидаги қақир-куқурлар орасидан омбур топди. Қафас эшикчасининг симини узиб ташлади-да, эшикчани очди. Саъва ҳамон ўзини ҳар томонга урар, аммо эшикча очилганини пайкамас эди. Хуршид қафаснинг ҳар томонига кафти билан уриб-уриб, кушчага эшикни кўрсатишга ҳаракат қила бошлади. Шунда саъва бирдан эшикча олдига келиб қолди. Бир зум ҳайрон бўлгандек тўхтаб қолди-ю, шу ондаёқ ўкдек ташқарига отилди. Балкон панжараси устидан учиб ўтаркан, бор овоз билан «чив-чив-чив» деб сайраб юборди. Хуршид уч кундан бери унинг сайрашини биринчи марта эшитди. Саъва уй олдидаги япроқлари тўкилган дарахтзор устидан шиддат билан айланиб учиб ўтди-да, рўпарадаги чинор шохига бориб қўнди. Кўксини тўлдириб яна «чив-чив-чив» деб сайради.

Хуршиднинг кўнгли кутилмаган кувончга тўлди. Ҳов ўшанда Анварнинг тузовига саъва тушганида ҳам, ўртоғи унга кушчаларни совға қилганида ҳам бунчалик суюнмаган эди.

— Вой бечора, уволига қобсан-ку!

Хуршид қафас устига эгилиб турган ойисини энди кўрди. Ойиси ўлиб қолган саъвага ачиниб йиғлаб юборай деб турарди. Хуршиднинг кувончи йўқолди. Балкон бурчагида турган белкуракни, қафасни олди-да, пастга тушиб кетди.

1975 йил.

Ёш ёзувчи Марат Азизов нашриёт директоридан ранжиди. Шу йил унинг янги китоби чиқиши керак эди. Директор нашриёт режасидан чиқариб ташлабди. «Қоғоз етишмаяпти», деди у ночор қиёфада.

Марат аввалги китоблари тез тарқаб кетганини билар эди. Ётиғи билан тушунтиришга ҳаракат қилди. Барибир натижа чиқмади. «Вазирга учрашинг, — деди директор. — Буни мен ҳал қилолмайман».

«Одамлар ўқимай, йиллаб дўконда чанг босиб ётадиган китобларни чиқаришади, — деб ўйлади Марат иккинчи қаватга, вазирликка чиқиб бораркан. — Тағин қоғоз етишмайди дейишади».

У вазирни танимас, аммо ёш ижодкорларни яхши кўришини кўп эшитган эди. «Хотиржам гапиришим керак», деб ўйлади у залворли эшикнинг қуббадор тутқичидан ушлаб тортар экан.

Қабулхона эшигидан юқоригача гулдор пойандоз тўшалган эди. Хонанинг икки четида қатор-қатор стуллар. Дераза тагидаги стол ёнида котиба ўтирарди. У тирсакларини машинка қопқоғига тираганча аллақандай китоб ўқир, зангори дарпарда тутилган деразадан тушаётган қуёш нурида қизғиш ҳиндий рўмоли, қисқа энгли атлас кўйлаги ловиллаб ёнарди.

— Мумкинми? — деди Марат ҳамон эшик тутқичини кўйиб юбормай.

Қиз китобдан бош кўтарди-да, негадир жилмайди. Унинг чехраси тиниқ, жилмайганида кўзларида алланечук жозибали бир ўт порлаб кетар эди.

— Келинг, — деди у секин.

«Чиройли қиз экан, — деб ўйлади Марат гулдор пойандоздан авайлаб юриб бораркан. — Нимагадир қабулхонада доим чиройли қизлар ишлайди». Шу пайт у қизнинг қўлидаги китобни таниб қолди. Зангори муқовасидан таниди. Бу ўзининг китобчаси, университетни битираётган йили чиққан қиссаси эди. Илгарилари у бировнинг қўлида китобини кўриб қолса ҳаяжондан юраги гурсиллаб кетарди. Йўқ, кейин-кейин кўникиб қолди. Ҳозир ҳам китобга қарамасликка ҳаракат қилиб, ёнбошдаги эшикка имо қилди.

— Домла бормилар?

— Қобил Қодирович шу ердалар, — қиз яна жилмайди. — Аммо бугун қабул йўқ. Чоршанба куни келасиз. Мен рўйхатга ёзиб қўяман. — У китобчани стол чеккасига қўйди-да, қалам-қоғоз олди.

— Фамилингиз?

— Азизов.

— Исмингиз?

— Марат.

Қиз ёзишдан тўхтаб, ярқ этиб бир унга, бир китобчага қараб қўйди.

— Қаерда ишлайсиз?

Марат қизнинг шубҳаланаётганини кўриб, жилмайди.

Қиз қошини чимириб, совуққина сўради.

— Касбингиз борми?

— Бор, — деди Марат. Кейин ийманиб айтди. — Ёзувчи... Ёш ёзувчи.

Қиз қаламини стол устига қарс ташлади.

— Ҳазилни ёмон кўраман!

— Мен ҳам... — Марат шартта бурилди-да, пойандоз бўйлаб шахдам-шахдам юриб кетди. Хона ўртасига етганида эшик очилиб, қизғиш сочли сепкилдор қиз бош сукди.

— Хилола... — У Маратни кўрди-ю, қизариб кетди. Салом бериб йўл бўшатди.

«Оти Хилола экан-да», деб ўйлади Марат. Аммо котиба томонга бурилиб қарамади. Эшикни оҳиста ёпиб, чикиб кетди.

— Ким у, Замир? — деди Хилола ҳозиргина ёпилган эшикка имо қилиб. — Танийсанми?

— Вуй, танимадингми? — Замира хона ўртасида туриб қолган, сепкилдор юзи ҳамон ловиллаб ёнар эди.

— Марат Азизов шу-да! Курсимизда учрашув бўлганида кўрганман.

— Мен бўлсам... — Хилола хижолатдан қизариб китобчани қўлига олди. — Ҳазиллашяпти деб ўйлабман.

— Уришдингми?

— Қаёқдан билай? — деди Хилола бўшашиб. — Мен Марат Азизов катта киши бўлса керак, деб юрардим.

— Вой, ҳали уйланмаган-ку. — Замира билагонлик қилиб унинг қўлидаги китобни кўрсатди. — Шу китобда ўзини ёзган-да! У доим ўзининг бошидан ўтганларни

ёзади. — Замира бир нафас хаёл суриб турди-да, сўради. — Кимда ишй бор экан?

Хилола унинг кўзидаги айёр табассумни кўриб, атайлаб бепарво гапирди:

— Қобил Қодировичнинг олдига кирмоқчи экан.

Замира секин уф тортди:

— Мен вазир бўлсам, унинг илтимосига дарров хўп дердим... Чиройли-а?

— Хилола ўзининг қизара бошлаганини пайқаб, дераза томонга қараб олди.

— Бор, хонангга чик!

Замира қарсак чалиб кулиб юборди.

— Эҳтиёт бўл, Марат Азизовнинг мухлислари кўп.

Хилола унга қайрилиб қарамас, аммо шу топда қилаётган тегажаклиги ёқар эди. У китобчани шошилишч варақлар, бир нарсани ўйларди. «Ўзининг бошидан ўтганларни ёзар экан-да». Хилола Маратнинг бошқа хикояларини ҳам ўқиган, ҳар гал янги қўшиқ эшитгандай роҳат қилиб ҳаяжонланиб ўқиган эди.

«Нега чоршанбада келасиз дедим, — деб ўйлади у дераза ортида оҳиста силкиниб турган сарғиш чинор япроқларидан кўз узмай. — Душанбада ҳам қабул бор эди-ку».

* * *

Чоршанба деган кун Ҳилоланинг хаёлида ҳеч қачон шунчалик кўп чарх урмаган эди. У тонг отиши-ю, кеч киришини ҳеч қачон шунчалик орзиқиб кутмаганди. Орачора Замира кириб қолар, худди Ҳилоланинг кўнглидагини билиб тургандай Марат Азизовдан гап очар, ҳар сафар: «Эҳтиёт бўл, ёзувчининг мухлиси кўп бўлади», деб қўяр эди.

Ҳилола парво қилмади. У ёзувчилар гўзалликни яхши кўради, деб кўп эшитган. «Шундоқ экан, бўпти-да, Хилола чиройли қиз».

Ўша куни у ўзига оро берди. Сочини чиройли қилиб турмаклади. Янги кофта кийди.

Марат кириб келганида у деразадан сершовкин қўчани томоша қилиб турар эди. Аммо эшикни очган киши худди шу — Марат эканлигини ички бир туйғу билан сездию, бурилиб қаради. Юраги типирчилаб уриб кетганини, юзлари ловиллаб ёнаётганини пайқаб, беихтиёр жилмайди.

— Мумкинми? — Марат худди ўша кундагидек оқ кўйлак, қора шим кийиб олган, эшик туткичидан ушлаб турарди.

— Келинг, — Ҳилола овозини титраб, салом берди. Марат бўш стулларга қараб сўради.

— Менинг навбатим келдими?

— Қобил Қодирович чет элга кетдилар, — деди Ҳилола хотиржам гапиришга уриниб. — Ўн беш кунлардан кейин келадилар.

— Майли, ўн беш кундан кейин келаман.

У энди бурилиб кетаётган эди, Ҳилоланинг кўнглида аллақандай савол борлигини билиб тўхтади.

— Бир нима сўрамоқчимисиз? — деди қизнинг кўзларига тикилиб. Шу онда хаёлига яна ўша фикр келди. «Чиройли қиз. Ким билсин, ақли қанақайкин. Кўпинча қизлар ўзининг гўзаллигини пайқаса, ақлини ишлатмай қўяди-ку...»

Ҳилола қизариб-бўзариб тортмадан китобчани олди.

— Шу сизнинг китобингизми?

Марат индамай бош силкиди.

— Қанақа қилиб ёзасиз?

Марат беғараз кулди.

— Стол ёнига ўтириб ёзаверади-да. — Шундай дедию, қизнинг ўзи билан гаплашгиси келиб турганини сезиб, юраги илиқ хаяжондан типирчилаб кетди. Ўша — биринчи марта кўрганидан буён бу қизни кўп ўйлаганини, аммо негадир унутишга ҳаракат қилганини эслаб, жилмайди. — Бу ҳам бир касб-да, Ҳилола.

— Бари бир тушунолмаман.

— Яхши, — деди Марат унинг кўришгиси келиб турганини сезиб. — Хоҳласангиз бугуноқ тушунтиришга ҳаракат қиламан. Кечқурун соат еттида Анҳор кўприги олдида кўришамиз.

У қизнинг розилигини сўраб ҳам ўтирмади. Бориши аниқлигини билиб, кескин бурилди-да, чиқиб кетди.

* * *

Улар анҳор ёқалаб боришар эди. Сув жимгина оқар, қоп-қора тўлқинлар устида қирғоқдаги чироқлар шодасининг акси силкиниб турарди. Қаердадир трамвайларнинг хорғин ноласи эшитилади. Куз ҳавосида кеч очилган гулларнинг ўткир, нозик иси кезади.

— «Сўнган юлдуз шуъласи»да ўзингизни ёзганмисиз?

Марат таққа тўхтади-да, Ҳилоланинг кўзларига тикилди. Неон лампалар нури остида қизнинг чехраси бир оз рангсиз, аммо жозибали кўринар эди.

— Ким айтди сизга?

— Ўзим... — Ҳилола ёлғон гапирганидан уялиб, юзини ўгирди-да, секин-секин юриб кетди. — Мен ҳамма ёзувчилар ўзининг бошидан ўтганини ёзади, деб ўйлайман.

— Йўқ! — Марат кескин бош чайқади. — Унақа бўлса кундалик ёзиб қўя қолган маъқул эмасми?

Ҳилола тушунмади.

— Ҳаммасини ичингиздан тўқиб чиқарасизми? Бўлмаса ёзганларингиз ёлғон экан-да.

Марат анчагача индамай борди-да, сўради:

— Ўша китобдаги гапларга ишондингизми, ахир?

Ҳилола ювош бош силкиди.

— Мен Ферузани худди ўзимга ўхшатдим.

— Демак, ёлғон эмас экан-да.

Ҳилола бари бир тушунмади.

— Сиз ёзувчиларга маза! — деди ўйланиб. — Илҳом келганда китоб ёзасизлар. Ҳамма сизларни мактайди...

— Илҳомнинг ўзи нима? — деди Марат унинг гапини бўлиб.

Ҳилола соддалик билан елкасини учуриб қўйди.

— Билмасам... «Илҳом париси», «илҳом гулшани» яна алланималар дейишади-ку. — У ўгирилиб қараб, яна елкасини учирди. Шу топда шунчалик содда, шунчалик яхши кўриниб кетдики, Марат унинг билакларидан маҳкам ушлаганча қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Жимжит боғ устида Маратнинг кулгиси жаранглаб акс садо берди. Қайсидир чинор шоҳида мудроққа кетган қушлар «гув» этиб қоронғи осмонга кўтарилди.

— Ҳаммаси мавҳум гап! — деди Марат кулгидан нафаси қайтиб. — Илҳом ҳаммада ҳам бўлади. Илҳом — тез, осон, маза қилиб ишлаш дегани. — Кейин у бирдан жиддийлашди-да, секин қўшиб қўйди. — Гоҳо ойлаб-йиллаб қийналиб, битиролмай юрган ишингизни бир кунда бажариб қўясиз. Шунақа ишлайсизки, ўзингиз ҳам роҳат қиласиз...

Қизғиш чироқ ёниб турган симёғоч тагидаги ҳарракга ўтиришди.

Ҳилола унга зимдан қараб қўйди. Марат оёқларини чалиштириб, тиззасига кафтини қўйганча, индамай ўтирар, сувга тикилиб ниманидир ўйлар эди. Ҳилола энди бояги гаплардан зерика бошлади. У Маратдан бошқачароқ ўзи ҳам маъносини тушуниб етмаган сирлироқ гап кутар эди.

— Шу ерни жуда яхши кўраман, — деди Марат ўйчан овозда. — Нимагадир тинч, ёлғиз ҳис қилгим келади ўзимни. Шаҳарнинг шовқинидан бешиб кетади одам.

— Дам олиш кунни бизлар пахтага чиқамиз, — деди Ҳилола ишхонадаги янгиликни эслаб.

— Ха, куз келди, — деди Марат. — Пушкин айтган маънос ва ўйчан фасл.

Ҳилола кечадан бери ўйлаб юрган саволини эслади.

— Ҳамма ёзувчилар аввал шеър ёзиб, кейин ҳикояга ўтади, дейишади. Сиз ҳам шеър ёзганмисиз?

— Ёзганман. Ҳалиям ёзаман. Ўзим учун.

Ҳилола тушунмади.

— Нега «ўзингиз учун?»

Марат кулди.

— Чунки эълон қилишга ярамайди.

— Унда нега ёзасиз?

— Айтяпман-ку, шунчаки, кўнглимда борини қоғозга тушириш учун.

Ҳилола унинг «ўзи учун» ёзгани шеърини эшитгиси келди.

— Шунақалардан биронтасини ўқиб бера оласизми? Мен учун!

Марат бир зум ўйга толди.

— Бўпти, — деди ниҳоят. — Фақат кулмайсиз. Куз ҳақида шунақа машқим бор эди... — Анча муддат ўйга толиб ўтирди-да, қандайдир паст, шикаста овозда ўқий бошлади.

*Самода турналар шодаси
Гоҳида ох чекиб ўтарлар.
Самода булутлар подаси
Гоҳида ёш тўкиб ўтарлар.
Билмадим, бу ненинг талқини,
Богларда эрта куз салқини...*

*Аргамчи учмоқда мезонлар,
Дарахтлар тўкмишлар охорин.
Ингранар касалманд хазонлар,
Ёд этиб ўткинчи баҳорин.
Билмадим, бу ненинг талқини,
Богларда эрта куз салқини...*

*Тунларим уйқусиз ва сергаш,
Ҳадикли тушларни кўрарман.
Ҳар сахар турарман ва яккаш
Ўзимдан оҳиста сўрарман:
«Билмадим, бу ненинг талқини,
Богларда эрта куз салқини...»*

Марат кўзларини сувга тиккан кўйи ўқиётган сатрларда аллақандай маъюс оҳанг, кузнинг мунгли манзараси кўриниб турар, Хилола хазон шитирлаган боғлар орасида юриб бораётгандек эди.

Марат жимиб қолди.

— Давоми-чи? — сўради Хилола.

— Давоми йўқ! — Марат қандайдир синиқ оҳангда кулди. — Айтдим-ку, шоир эмасман, деб. Сўнг негадир бошқа мавзуга ўтди. — Кеча университетда бирга ўқиган ўртоғимдан хат олдим. Қишлоқда ўқитувчилик қилади. Мактаб болаларини далага ҳайдаб ишлатадиган колхоз раисини район газетасида танқид қилган экан, ишдан хайдалибди. — Марат чуқур хўрсинди. — Албатта, айб фақат раисда эмас...

Хилола унинг эзилиб гапираётганини кўриб, ачинди.

— Дунёда ёмонлар кўп-да... Кўйинг, ўйламанг...

Марат тагин синиқ жилмайди.

— Ёмон одам... Сиз ҳали ёзувчиларга мазза, китобини ёзиб юраверади, дедингиз. Фақат ўзининг дардини ёзган одам ёзувчи эмас. Аввало бошқаларнинг дардини ўйлайди. Хатто сиз айтаётган ёмонларни ҳам тушунишга ҳаракат қилади. Ахир туғилганида ҳамма ҳам пок бўлади-ку! Қаламкаш душманидан ҳам дўст ахтаришга уринади.

Хилола яна зерика бошлади.

— Кетайлик-а, — деди Марат унинг истагини пайқаб.

Кўприқдан ўтиб кетишаётганида Марат панжарага суяниб тўхтаб қолди.

— Ана сиз! — деди болаларча хушчакчақ оҳангда. Хилола муздай темир панжарага кафтини босганча ҳайрон бўлиб сувга қаради.

— Ана, ана, сузиб юрибсиз, — деди Марат сув юзида қалқиб турган ингичка ойни кўрсатиб. — Ўша сизсиз-да!

Хилола, юрагида илиқ туйғулар уйғониб, Маратга меҳр билан қараб қолди. Энди у боягидек ўйчан, вазмин эмас, гўдакдек содда бўлиб қолган эди.

* * *

— Кино ёқдими? — деди Хилола елкаси оша бурилиб қараб.

У нафис пуштиранг жемпер кийиб олган, сочини банд қилиб турмаклаган эди.

Марат йўлкада сочилиб ётган хазонларни шитирлатиб босиб бораркан, орқага қараб қўйди. Санъат саройининг яхлит ойналаридан нур ёғилиб турарди.

— Йўқ, — деди у ўйчан овозда. Кейин яна хазонларни шитирлатиб босиб борди-да, ўша хаёлчан алпозда давом этди. — Бир аёлнинг эридан ажралишини оқлаш учун бутун қишлоқ аҳлини қоп-қорага чиқариш шартмикин?

Хилола кулди:

— Агар ўша қишлоқда аёлни тушунадиган одам бўлмаса-чи?

— Наҳотки? — Марат худди касбдошлари билан баҳслашаётгандек қизишиб кетди. — Наҳотки бутун бошли қишлоқ қоп-қора бўлса? Наҳот ўша хотиннинг ўз иззат-нафсини ҳимоя қилишга уринаётганини тушунадиган биронта одам топилмаса?

Хилола бир нафас жим борди-да, ҳозиргина экранда кўрган воқеалардан яна ҳаяжонланиб кетди.

— Сизнинг «Бир лахзалик қувонч» ҳикоянгизда ҳам шунга ўхшаш воқеа тасвирланган эди. Лекин сиз унда хотинни эмас, эрни ҳимоя қилгансиз. — У жилмайиб Маратга қараб қўйди. — Ўша ҳикоянгиз менга ёқмаган.

Марат тўхтаб қолди. Хилола ҳам уч-тўрт кадам юриб борди-да, пастак арғувон соясида тўхтади. Марат унинг чехрасини аниқ кўрмаса ҳам, жилмаяётганини билиб турарди.

У бундан уч йил илгари журналда чиққан ҳикоясини

эслади. Институтни битирган ўқитувчи қиз курсдошига турмушга чиқади-ю, дала ҳаётининг романтикасига берилиб, эрининг қишлоғига жўнаб кетади. Аммо қишлоқ ҳаётига кўниколмай эридан ҳам, севгисидан ҳам воз кечиб, шаҳарга қайтиб келади. Ўша пайтлари танқидчилар ҳикоянинг ҳаётий асар эканини айтиб мақташган эди.

— Нимаси ёкмади? — деди Марат имкон борича совуққон гапиришга уриниб. Кейин секин Ҳилолани кўлтиғидан олди. У бу қиздан ўзи излаб юрган фазилатни топганига кувонар, Ҳилола ўзининг ижодига қизиқа бошлаганидан шод эди.

— Айтдим-ку, — деди Ҳилола ҳамон жилмайиб. — Сиз эрни ҳимоя қилиб, хотинни қоралагансиз. Эр хотинни ўз ҳукмига бўйсундиришга нима ҳаққи бор? Қишлоқ эрнинг ватани бўлса, шаҳар хотиннинг ватани эмасми?

Марат бошини қуйи солганча бораркан, чуқур хаёлга толди. У ҳикояда эрни ҳам, хотинни ҳам ҳимоя қилмаган, фақат шиорларда ёзиладиган гаплар пуч эканини, ҳаёт бўёқлари кўп эканини ёзган эди.

— Ёзувчи холис бўлиши керак, Ҳилола, — деди у хўрсиниб. — Мен ҳеч қачон бировни қоралаб, бировни оқламайман. Турмушда фақат оқ, фақат қора бўёк бўлади деган гап ёлғон.

— Билмадим, — Ҳилола билагини унинг кафтидан бўшатди. — Ҳарҳолда сиз йигит томонини олгансиз.

Катта-катта ойналаридан нур сочилиб турган трамвай бекатга келиб тўхтади.

— Хайр, — деди Ҳилола Маратнинг кўлини қисиб.

«Ким билсин, — деб ўйлади Марат ёйларидан чирсиллатиб чўғ сачратиб кетаётган трамвай ортидан қараб қоларкан. — Балки чиндан ҳам тарафгарчилик қилгандирман. Балки ноҳақдирман».

Унинг кўнглини доим тарк этмайдиган бир ғашлик, ўз ёзганларидан қоникмаслик туйғуси яна кемира бошлади.

* * *

Улар арғамчи учишарди. Қайиқча борган сайин баландроқ кўтарилиб тушар, Ҳилола қўрқув ичида арғамчининг ён тарафидаги йўғон симларни маҳкам ушлаб

олган, юраги гупиллаб урарди. Ҳар сафар қайиқча тепага кўтарилаётганида Маратнинг қорача чехрасини, шабададан пешонасига ёйилиб тушган сочларини, ҳаяжонданми, қувончданми, қисилиб кетган кўзларини кўрар эди. Арғамчи пастлаётганида эса, кўйлагининг этаклари шамолда кўтарилиб кетмаслиги учун энгашиб олишга ҳаракат қиларди.

— Бўлди! — деди у кулги аралаш қийқириб. — Бўлди, Марат ака.

Марат арғамчини янаям қаттиқроқ силкита бошлади, Ҳилоланинг боши айланиб кетди. Пастда навбат кутаётган бир тўда одамлар ҳам, арғамчи юқорилаганида аниқ кўринаётган дарахтларнинг учи, олисда, қуёш ботиб кетган уфқда ёниб турган шафақ ҳам хира бир туманлик ичида айлана бошлади. Унинг кўз ўнгида фақат Маратнинг чехраси қолди.

— Бўлди... — деди у ялиниб. Кейин бир кўлини қўйиб юборди-да, беихтиёр Маратнинг елкасидан ушлаб олди. Маратнинг терлаган сочлари пешонасига текканини сезиб, ҳаяжон билан оҳиста шивирлади.

— Тўхтатинг...

Шу пайт Маратнинг лаблари унинг кулоғи остида секин пичирлади:

— Кўп соғинадиган бўлиб қолдим, Ҳилола.

Ҳилола унга қарамасликка ҳаракат қилиб, яна ялинди.

— Тушайлик...

Арғамчи секинлай бошлади. Ҳилола Маратнинг ўзига ҳамон тикилиб турганини билар, аммо йиқилиб кетишдан қўрқиб, кўлини унинг елкасидан тортиб ололмасди.

Марат бу қизни чиндан ҳам кўп соғинадиган бўлиб қолган эди. Ҳилола унинг қалбидаги совуқ бир бўшлиқни тўлдира бошлаган, у кўпдан буён битмай келаётган ярасига энди малҳам топгандай эди...

Ҳилола пастга тушганидан кейин бир лаҳза оёқлари титраб туриб қолди.

— Ернинг қадри ўтди-а, — деди Марат қулиб. — Доим уни тепкилаб юрамизу бир қадам узилсак, соғиниб қоламиз. Ҳар гал самолётга чиқишим билан шуни ўйлайман. — У бир нафас ўйланиб турди-да, сўради. — Қаёққа борамиз?

Ҳилола елкаларини учириб қўйди.

— Анҳорни яхши кўрасиз-ку. — У Маратнинг гапини эслатиб, тегажаклик қилди. — Тинч, ёлғиз ҳис қилгингиз келади ўзингизни...

Уларнинг ҳар доимги жойлари банд эди: бир жувон аравачадаги болакайни тебратиб ўтирарди. Излай-излай бир оёғи шундоқ сувга ботиб турган ҳаррак топишди. Ўтиришлари билан Марат яна сувга тикилиб қолди.

Бир оздан кейин уларнинг ёнидан йўғон сочини битта қилиб ўрган қиз баланд пошналарини тақиллатиб ўтиб кетди. Нарироққа бориб тўхтади-да, улар томонга қараб қўйди.

Марат кизнинг ҳаракатларини кузата бошлади. «Кутган одами келмабди», деб ўйлади у. Қиз уч-тўрт қадам у ёқ-бу ёққа бориб келди-да, туфлисининг ингичка учи билан йўлкада ётган тошни тепди. Тош чилп этиб сувга тушди. Анҳордаги чироқлар маржони чил-чил бўлиб кетди, нузли тасмадай силкина-силкина яна жойига келди. «Ҳикояга яхши деталь» деб ўйлади Марат.

— Яхши киз эканми?

Марат бурилиб каради-ю, Хилоланинг ўзидан кўз узмай ўтирганини кўрди. Аммо нимани сўраётганини дафъатан тушунмади. Кейин бирдан тушунди-да, бошини сарак-сарак қилди.

— Йўғ-е... Мен бутунлай бошқа нарсани ўйлаётгандим.

— Марат ака, — деди Ҳилола шубҳали оҳангда. — Институтни битиргунча ҳам ҳеч ким билан юрмаганмисиз?

Марат унинг кўзларида қатъий бир ифода кўрди-ю, қалбининг энг чуқур жойидаги ҳам аламли, ҳам соғинч туйғу яна тугён урди. Ҳа, у яхши кўрган эди. «Сўнган юлдуз шуъласи»да ўзининг ҳам натижасиз муҳаббати тасвир этилганди. Ҳозир ўша сўнган юлдузнинг ёник шуъласи яна ярқ этиб кетди.

— Яъни бировни яхши кўрганмисиз, демокчисизда, — деди у иложи борица хотиржам гапиришга уриниб. — Ҳа, яхши кўрганман!

— Кейин-чи?

Марат Ҳилоланинг овозида совуқ оҳанг борлигини сезиб, янаям хотиржамроқ гапирди.

— Кейин узоқлашиб кетганмиз.

— Ундан кейин-чи?

— Ундан кейин яна иккита қизни учратдим. — Марат кулди. — Улар мендек довдирни ёқтиришмади.

Хилола бошини қуйи солганча ўтирар, изтироб чекаётгани билиниб турарди.

Марат унинг қўлларини маҳкам ушлади-да, кафтини каттиқ қисганча ҳаяжондан овози титраб, илтижо қилди.

— Хилола, қўйинг... Нима кераги бор шу гапларнинг! — У кафти билан қизнинг иягидан қўтариб, ўзига қаратди. — Хилола...

Хилола қўзларини чирт юмиб олди. Унинг қалби титраб, ҳозир Марат ўзини ўпишини билар эди. Энди унинг қаршисида ёзувчи Марат Азизов эмас, оддий йигит Марат, мана шу «ғалати бола» қолган эди.

Мақтабни битириш кечасида Бахтиёр деган бола Хилолани биринчи марта ўпган, тирноғининг учидан пешонасигача ўпиб чиққан, сен бўлмасанг ўзимни ўлдираман, деб йиғлаган эди. Ҳозир у Маратнинг ҳам ёлворишини, йиғлагудек ёлворишини кутарди.

Аммо Марат ўпмади ҳам, ёлвормади ҳам.

Хилола секин қўзларини очди-ю, Маратнинг бутунлай бошқа томонга қараб ўтирганини кўриб хайрон қолди. Ўн қадамча нарида, қоронғи бурчақда елкалари туртиб чиққан бир чол хассасининг учи билан ариқчага тўлиб қолган хазонларни титкилаб турарди. Марат ҳамон Хилоланинг иягидан тутиб турар, аммо чолдан кўз узмас эди. У Хилоланинг ўзига қараётганини сезди шекилли, сўради:

— Биласизми, шу чол нимани ўйлаяпти?

Хилола ижирғаниб, бош чайқади.

— Йўқ! Сиз ёзувчисиз. Сиз билинг!

Марат кулди.

— Мен ҳам билолмай қийналяпман-да! Балки хазон бўлган умрини ўйлаётгандир. Балки шу ерда биринчи бор севгилиси билан учрашгандир. Одам умри поёнига етиб қолганини пайқай бошласа қилган хатоларини кўп эслайди-ку...

Хилола нохушлик билан юзини ўгирди.

Марат унинг қўнгли чўкканини сезди. Хилоланинг кафтини олиб, юзига босди.

— Хилола, менга ҳамроҳ керак, қўмакчи керак, — деди ҳаяжон билан. — Баъзан ўзимга ўзим шунчалик хунук, ожиз кўриниб кетаманки!..

Хилола унинг юзлари ловиллаб турганини сезди, кафтини тортиб олмади.

Гоҳо, сутдек ойдин кечалари ховли ўртасидаги супа-дами, чорпоядами ётганингизда бирдан уйғониб кетасиз. Оппоқ нури билан сукунат селини ёғдираётган тўлин ойга тикилсангиз, тўсатдан юрагингиз кўксингизга сиғмай типирлаб кетганини ҳис қиласиз. Қандайдир сеҳрли, нотаниш оламга кириб қолгандек бўласиз.

Марат кўпдан буён ана ўша олам тасаввури билан яшар эди. Шу кеча уйғониб кетди-ю, бирдан ўзи кўпдан буён аниқ тасаввур қилолмай юрган оламини кўзгудек равшан кўрди.

Каравотдан сакраб турди-да, қўшни хонага, куз ҳавосида муздай бўлиб қолган, пастак шифтига қоғоз қоқилган хонага ўтди. Титроқ қўллари билан чирокни ёқди-ю, устига газета тўшалган жажжи стол қаршисига ўтирди. Бир ярим йилдирки, мана шу стол ёнига келишга юраги бетламай юрар эди. Бир ярим йилдирки, ўша сирли олам ҳаёлида тунлари уйқусиз кезиб чиқар, аммо унга киролмай азоб чекар эди. Бу — ижод олами эди!

У бу оламга кириш учун Римнинг тенгдоши бўлган Афросиёбни қаричма-қарич кезиб чикди. Ўрта Осиёда яқингача аниқ фанлар йўқ эди, деган бемаъни даъвони рад этиш дардида бир ярим йил ёнди. Тарихнинг чанг босган сўқмоқларини киприклари билан авайлаб тозалагудек бўлди.

Бир ярим йилдирки, бўлажак китобининг қаҳрамонлари унинг атрофида айланиб юрарди-ю, аммо туткич бермасди. Мана, бугун улар бирданига ўз оёғи билан Маратнинг қалбига кириб келди. Марат уларнинг чехрасидаги ҳар бир тукигача, кўнглидаги ҳар бир ниятигача аниқ кўра бошлади. Мавҳум бир оламда қочиб юрган қаҳрамонлар энди уни ўз ортида эргаштириб кетди.

Марат шаршарадек оқиб келаётган фикр-туйғуларини тўкиб сола бошлади. Қўллари титраб эгри-бугри ҳарфлар билан ёза кетди.

Энди уни ҳеч ким, ҳеч нима бу азиз оламдан суғуриб ололмайди.

Эшик ғийқиллаб очилганидан кейингина Марат тонг ёришиб қолганини билди. У ҳамон қоғоздан бош кўтармай, кўз қири билан қараб қўйди. Остонада бошига тивит рўмол ўраб олган онаси турар эди.

— Келинг, — деди Марат вазиятни ўзгартирмай.

Она унинг кетинг деган маънода айтганини тушунди. Ўғлининг одатларига аллақачон кўникиб кетган эди. «Ётиб дам ол» демоқчи бўлдию бунақа пайтларда унинг ўжар, инжиқ бўлиб қолишини билгани учун шарпадай силжиб чиқиб кетди.

Онаси бир қўлида чойнак, бир қўлида қанд кўтариб кирганида Марат икки бобни битирган эди. Унинг кўзлари ачишар, кўп чекканидан бўлса керак, юраги санчарди.

* * *

Хилола эшикдан кириб келди-ю, дераза супчасига тирсаги билан таяниб турган Замирани кўриб, қувониб кетди. Қобил Қодирович ҳали ишга келмаган, қабулхона бўш эди. Ташқарида ҳаво булут бўлгани учун, оқиш кандиллар эрталабдан ёқиб кўйилибди. Замира унинг қаршисига югуриб келди-да, кучоклаб олди.

— Пальто олдим, — деди сепкилли юзи қувончдан кизариб.

— Вой, бир кўрай!

Замира дераза супчасида ётган ўроғлиқ қоғозни очди.

— Кийиб кўргин, сенга ҳам лойиқ шекилли.

Пальто Хилолага лоппа-лойиқ келди. Бу — ўзи қачондан буён орзу қилиб юрган тўқ кул ранг пальто эди.

— Қаёқда бор экан? — деди у ялингудек бўлиб.

Замира сарғиш қошларини учириб кулди.

— Ҳо-о, ёзувчи акангиз топиб берсин... — У яна тегажаклик қилди. — Топиб бўпти! Қоғоз қоралашдан бошқа нарсани билмайди. Кеча қанақа бўлди? — деди у пальтони қоғозга ўраркан.

Хилола ундан сир яширмас, кеча ҳам висолга кетаётганини айтган эди.

— Яхши. — У Маратнинг кечаги гапларини эслаб ширин жилмайди. — Ҳеч тушунолмаيمان бу болани! Бир қарасанг, чолларга ўхшайди, бир қарасанг, ёш болага айланиб қолади.

— Янги ҳикояга қаҳрамон излаётгандир-да, — Замира жилмайиб туриб, уф тортди. — Ўртоғим бечора!.. Кеча сен билан кўришган, бугун бошқаси билан учрашади. Ёзувчининг хотини битта бўлмайди. Институти-

мизда учрашув бўлганидан кейин ҳам бир қиз Марат Азизовга хат ёзавериб, эси кетган эди.

Илгарилари Хилола Замиранинг ҳазилларига парво қилмаса ҳам, бора-бора жаҳли чиқадиган бўлиб қолганди. Ҳозир яна гаши кела бошлади.

— Хат ёзса ёзаверсин! — деди атайлаб бепарво оҳангда. — Менга нима?!

Замира шодон кулганча уни кучоқлаб олди.

— Ростини айтяпман-да, ўртоқжон. Мана! — У сумкасини титкилаб, буклоғлик газета чиқарди. — Ёзувчининг қанақа одамлигини ёзганидан билса бўлади.

Хилола газетани бепарво қўлга олди. Бу — университетнинг қўп тиражлик газетаси эди. Учинчи саҳифада Маратнинг «Изтироб» деган ҳикояси босилибди.

Замира чиқиб кетиши билан Хилола ҳикояни шошилиб ўқий бошлади. Бу Маратнинг талабалик даврида ёзган ўртамиёна ҳикояси эди. Ҳикояда севгисига хиёнат қилган йигитнинг изтироблари тасвирланган экан.

Хилола ҳикояни ўқидию, кўнглида оғир ғашлик уйғонди. Шу кун у кечгача қандай ишлаганини билмади.

* * *

Марат таҳририятга тушган кейин келди. Йўлакда муҳаррирга дуч келиб қолди. Муҳаррир совуққина саломлашди-да, ўтиб кетди.

Марат тушунди. «Уч кун ишга келмаганим учун ранжиган». Аммо у парво қилмади. Ҳозир дашном эшитишдан ҳам, ишдан ҳайдалишдан ҳам чўчимасди. Мана, тўрт кундирки, у ўзга бир оламда — ўз асарининг оламида яшаяпти. Тўрт кундирки, кеча-кундуз қулоғи остида майин бир куй жаранглаб турибди. Бу куй унга куч бағишлаб, қалбини нурли туйғуларга тўлдириб юборяпти. Бу куй тўхтамагунча у ҳеч нимани тан олмайди!

Кечқурун Марат Хилола билан учрашиши кераклигини эслади. Ўша — охирги марта кўришганларида у янги спектаклга тушамиз деб ваъда берган эди.

Марат етиб келганида Хилола каттакон ойнаванд афиша олдида турарди. «Худди оққушга ўхшайди» деб ўйлади у Хилоланинг қўлини қисаркан. Чиндан ҳам Хилола оқ кўйлак, оқ кофта, оқ туфли кийиб олганди.

Марат, Хилола ўзининг оёқларига тезгина қараб қўйганини кўрди-ю, беихтиёр шими дазмолланмаганини

эслади. «Соқол масаласи ҳам чатоқ бўлса керак», деб ўйлади у.

— Бугун театрга тушмаймиз!

Ҳилоланинг кўнгли бир қалқиб тушди.

— Нега? — деди овози титраб. Ҳилола оилада кенжа қиз бўлганиданми, эрка эди. У кеча, дадасига жанжал қилиб, театрга кийиш учун атайлаб оқ кўйлак олдирган эди.

— Нега? — деди Ҳилола алам билан Маратнинг кўзига тикилиб. Шу топда унинг кўзлари қизариб кетганини, ранги сарғайиб, лабининг икки четида чуқур-чуқур чизикчалар пайдо бўлганини пайқади.

Марат янги спектакль ҳам Афросиёб тарихи мавзусида эканини эшитганди. У китобини битирмагунча биронта томоша кўрмаслик, биронта китоб ўқимасликка қарор қилган эди. Фикри чалғиб кетишидан кўрқарди.

— Ишим бор, — деди у, «янги нарса ёзипман» дегиси келмади. «Туғилмаган болага от қўйишнинг нима кераги бор. Ким билсин, балки асар яхши чиқмас». У ёзаётганини бошқалар у ёқда турсин, ўзидан ҳам қизганарди.

— Нима иш? — деди Ҳилола умидсиз оҳангда. У негадир Замиранинг гапларини эслади. «Бугун сен билан кўришади, эртага бошқаси билан...»

— Кетамиз, — Марат уни қўлтиқлаб олди-да, троллейбус бекатига бошлади. — Кейин, — деди жилмайиб. — Кейин айтаман, хўп?

Ҳилола троллейбусга чиқиб кетди. Марат эса ўз оламига йўл олди.

* * *

Ниҳоят Марат қиссасига нуқта қўйди. Уч ҳафтадан буён вужудини ларзага солиб, кеча-кундузнинг фарқига бормай ишлашга мажбур этган фикру туйғулари ниҳоясига етди. Кўп қаҳрамонлар тақдири ўзи бошда ўйлаганидан ўзгачароқ бўлиб чиқди. Кўп қаҳрамонлар уни кўф-ирчоқдек ўйнатиб қўйди.

Марат қаттиқ толиққанини, йиқилгудек бўлиб қолганини шундагина пайқади. Аммо руҳи тетик, кайфи чоғ эди. У яхши асар ёзганини биларди.

Шу кунлар давомида Ҳилола билан ҳам дурустроқ гаплашмаганини, қиз ундан қачондир, негадир ранжиб қолганини туш каби ғира-шира эслади. Вазир қабулига

хамон кирмаганини, таҳририятнинг биронта ишини қилмаганини энди ўйлай бошлади.

Таҳририятда чиндан ҳам иш тўпланиб қолган экан. Марат боши билан шўнғиб кетди. Хатларни кўздан кечирди. Ёш қаламкашлар билан гаплашди. Кечга яқин Хилолага қўнғироқ қилиб, кўришишни илтимос қилди.

У энди плашини кийиб, чиқиб кетаётган эди, қўнғироқ жиринглаб қолди.

«Ёш шоирлардан биронтаси шеърининг тақдирини сўраса керак». У бир қўли билан плашининг тугмаларини қадаркан, бошқа қўли билан гўшакни кўтарди.

Қандайдир нотаниш аёл овози уни сўради.

— Мен эшитяпман, — деди Марат охирги тугмани халкадан ўтказаркан.

Гўшак узок вақт жимиб қолди-да, йиғи овози эшитилди.

Марат ҳайрон бўлиб жойига ўтириб қолди.

— Кечирасиз, кимсиз? — деди девордаги соатга тезгина қараб олиб. Ўн беш дақиқа қолибди.

— Сиз мени танимайсиз, — нотаниш овоз йиғи аралаш хўрсинди. — Сиз билан маслаҳатли ишим бор.

Марат эртага келинг демоқчи бўлди-ю айтолмади, кўнгли бўлмади.

— Келинг ҳозир, — деди яна соатга қараб, — иккинчи қаватдаман.

Марат гўшакни қўйди-да, чироқни ёқди. «Хилола кутиб қоладиган бўлди-да», деб ўйлади кўнгли ғаш бўлиб.

Бир оздан кейин эшик очилиб, остонада кўҳликкина қиз кўринди. Плашининг елкалари, қўлидаги ёмғирпўши хўл эди. «Ёмғир ёғаётган экан, — Маратнинг кўнглидаги ғашлик кучайиб кетди. — Хилола хафа бўлади-да».

Қиз ичкарига киришга кўрққандек хамон остонада турарди.

— Ўтиринг, — деди Марат диванни кўрсатиб.

Қиз диваннинг бир чеккасига омонат ўтирди-да, қизариб кетган кўзлари билан унга қараб қўйди.

— Вактингизни олдимми?

— Нима бўлди, синглим? — деди Марат плашини ечиб, стул суянчиғига ташларкан. — Нега хафа бўляпсиз?

Қиз унга бир қараб қўйди-ю, яна кўзларида ёш қалқиди.

— Мен сизни яхши биламан. — Қизнинг ўпкаси тўлиб ҳиқиллаб қолди. — Сиз яхши, олижаноб одамсиз.

Марат гапининг давомини кутиб, индамай ўтираверди.

Қиз плашининг чўнтагидан рўмолча олиб, кўз ёшларини артди.

— Бир йигит бор эди. — Қиз юзини дераза томонга буриб олди. — Бир-биримизни яхши кўрардик. Мен дарс тайёрлагани унинг ётоқхонасига бориб турардим... — Қиз жимиб қолди-да, бирдан хўнграб юборди. — У мени алдаб кетди. Армияга кетиб қолди.

Марат тушунди. Кўнглини кемираётган гашлик бошини сиркиратиб юборди. У кафти билан пешонасини чангаллаганча сўради:

— Энди нима қилмоқчисиз?

Қиз ярқ этиб унга қаради.

— Ўзимни ўлдираман!

— Бўлмаган гап! — Марат кўлини шартта туширди-да, совуққина гапирди. — Ўзини ўлдирадиган одам аввал эълон қилиб, кейин ўлдирмайди.

Қиз аччиқ ҳақиқатни шундоққина кўз ўнгига келтириб қўйган Маратга ҳайрон қараб қолди.

— Онангиз бормилар? — деди Марат бир оз юмшок оҳангда.

Қиз асабийлик билан қўл силтади.

— Улар нимани тушунарди? Эски одам... Эрга берамиз деб ётишибди.

«Қачондан буён сен янги одам бўлиб қолдинг! — деб ўйлади Марат ғижиниб. — Дуч келган одамга кучоғини очиш янгилигу номусли бўл дейиш эскиликми? Номуснинг қадрини мунча арзонлаштирмаса булар?

У сигаретанинг учини асабий эзғилаб чекди. Марат кўпдан буён шу гапларни ўйлаб юрарди. Мана, яна бир мисол. У ўзини босиб олди. «Бу қиз танбеҳ эшитгани эмас, маслаҳат сўрагани келган-ку».

— Хат ёзпими? — деди у хотиржам оҳангда.

— Эрга тегиб кетавер, дебди. — Қиз уф тортди.

— Нега шунақа деб ёзганини биласизми?

Қиз маъюс бош чайқади.

— Сизга ишонмаяпти!

Қиз бунисини ҳеч ўйлаб кўрмаган бўлса керак, киприкларини ҳайрон пирпиратди:

— Нега ишонмайди?

— Сиз хар сафар йиғлаб ёзаверманг, — деди Марат унинг саволини эшитмагандек. — Энди сиз қанча ялиниб ёсангиз, у шунча узоқлашиб кетаверади.

— Нима қилай бўлмаса? — деди қиз ўкинч оҳангида.

— Эртага унинг хатларини олиб келинг, — деди Марат ўрнидан туриб. — Биргалашиб жавоб ёзамиз. Мен айтиб тураман, сиз ёзасиз.

У плашини кийди-да, эшикни очди.

— Келишдикми, эртага ёзамиз.

Қизнинг кўнглида умид чироғи ярқ этиб кетди шекилли, секин шивирлади.

— Раҳмат....

* * *

Марат симёғоч тагида елкаларини қисиб, ёмғирдан жунжикиб турган Ҳилолани узоқдан кўрди-ю, юраги зириллаб кетди.

«Плаш киймаган экан». У қоп-қора йўлкада ёмғирдан ялтираб ётган чироқ нурларини босиб югуриб борди-да, Ҳилолани билакларидан тутиб ўзига қаратди.

— Кечиринг!

Ҳилола Маратнинг қўлини силтаб ташлади. Унинг сочлари ҳам, пуштиранг жемпери ҳам ивиб кетган, ранги сўлғин эди.

— Кечиринг, — деди Марат яна ялинч оҳангда. Кейин плашини ечиб, Ҳилоланинг елкасига ташлади.

— Қочинг! Уятсиз! — Ҳилола плашни силтаб ташлади. Унинг хўл энги Маратнинг юзига шاپиллаб урилди.

— Хайр! — Ҳилола кескин бурилди-да, сумкасини силкитганча, қўлмак сувларни сачратиб чопиб кетди.

Марат нариги симёғоч тагида унга етиб олди. Муздай елкаларидан ушлаб, энтикканча шивирлади.

— Тушунсангиз-чи, ахир. Бир қиз билан гаплашдик. Биров ёрдам сўраб турганида ташлаб кетолмайман-ку.

Ҳилола шартта бурилиб қаради. Унинг сўлғин юзидан ёмғирми, кўз ёшими оқиб тушар эди.

— Сизнинг қизларингиз кўп, — деди у овози титраб. — Одамларингиз кўп!

— Бугун шунақа бўлиб қолди-да, нима қилай? — Марат плашини яна унинг елкасига ташлади. Ҳилола

тагин силтаб юборди. Плаш лойқа кўлмак сувга тушди.

— Шилқимлик қилманг, — деди Хилола йиғи аралаш. — Театрга борганда-чи, кутубхона олдида кўришганимизда-чи, музейга бормоқчи бўлганимизда-чи! — У яна чопиб кетди.

Марат эгилиб плашни олди. Хилоланинг қадам товушлари тез узоқлашиб борарди. Шундагина у бу кизни севиб қолганини, қаттиқ севиб қолганини чуқур хис этди. Юрагининг бир парчаси узилиб кетаётгандек яна унинг кетидан югурди. Боғ четида етиб олиб қўлидан тутди.

Ёмғир ҳамон шивалаб ёғар, Марат энди плаш лой бўлганини, уни Хилолага кийгизиб бўлмаслигини ўйлаб кийналарди.

— Хилола, унда, — деди нафаси қисилиб. — Унда мен бир нарса ёзаётган эдим.

— Нарса ёзаман деб ҳаммадан кеча қолинг. — Хилола энди йиғламас, овозида темирдек қатъият бор эди.

— Бошқа иложим йўқ эди, — деди Марат ўйчан.

— Иложим йўқ денг?

Марат унинг титраб турган лабларига қараб бошини қуйи солди.

— Йўқ.

Хилола бундай жавобни кутмаган эди. У Маратнинг ялинишини хоҳларди.

— Бўлмаса, — Хилола овози қалтираб такрорлади. — Бўлмаса мендан кеча қолинг!

Марат ҳамон бошини қуйи солиб турар, асфальт йўлкага ёпишиб ётган хазонни туфлисининг учи билан эзгилар эди.

— Мен айтгандим, — деди у сокин охангда. — Менга дўст керак, ҳамроҳ керак, дегандим...

— Йўқ, айтсангиз-чи, ижодингиз учун мендан кеча қолинг. Ўзингиздан бошқа ҳеч кимни ўйламай кўя қолинг!

Марат унинг кўзларида ғазаб борлигини кўриб, кўнгли оғриди. Наҳотки у чиндан ҳам фақат ўзини ўйлаётган бўлса?! У шу кунгача бирон марта дурустроқ ўйлаб кўрмаган гапларни Хилоладан эшитиб хайрон бўлди. Ахир у одамларга ўхшаб башанг кийинишни, зиёфатларга боришни, уй-жой солишни шунчаки майда

гаплар деб юрарди-ку. Нахотки келиб-келиб энг яқин одами бўлиб қолган, қалбининг нурли бир парчасига айланган мана шу қиз унга таъна қилса.

— Айтинг! — деди Хилола ҳамон лаблари титраб. Кўзларида совуқ ўт ялтираб кетди.

Шундагина Марат бу қиз уни ҳеч қачон тушуна олмаслигини, ўзи ўйлаганидан кўра каттароқ эътибор талаб қилишини чуқур ҳис этди.

— Хилола, — деди қизнинг кўзларига қарамасликка ҳаракат қилиб. — Мен бошқача яшай олмайман, балки иккимиз ҳам адашгандирмиз. Сиз тўғри айтяпсиз. — У бир лаҳза ўйланиб турди-да, маъюс жилмайди. — Бир умрлик ташвишимга сизни шерик қилишимнинг нима кераги бор?

У кескин бурилди-да, чироқ нурида ялтираб ётган халқоб устидан сакраб ўтди. Нарирокқа бориб қайрилиб қаради. Хилола халқоб олдида бошини қуйи солиб турарди.

Марат томоғини аламли бир ўт ёндираётганини пайқади-ю, плаш ушлаган қўлини баланд кўтарди.

— Хайр, — деди овози титраб. — Мендан ранжиманг. — У охириги сўзларни иложи борица хотиржам айтишга ҳаракат қилди. — Бахтли бўлинг, Хилола!

Хилола у томонга салгина эгилгандек, ишончсиз бир қадам қўйгандек бўлди. Аммо Марат энди қайрилиб қарамади. Илондек ялтираб ётган йўлкадан ўз соясини босганча секин-секин юриб кетди.

Ҳамон ёмғир савалар, дарахтларнинг сарғайган япроқлари чироқлар нурида хира йилтиллаб эди. Аллақаякда хазон тутаётган бўлса керак, аччиқ бир ис диомини куйдирарди.

У плашини осилтирганча, кўлмак кечиб борар, боя тахририятга йиғлаб келган бахти қаро қизнинг аччиқ қисматини ўйлар, ўзи эса қаяққа кетаётганини билмас эди.

1969

МИТТИВОЙЛАРГА

ШОХРУХНИНГ ТОПИШМОҚЛАРИ

(АЛИФБОНИ ЎРГАНАМИЗ)

Арчада бор, толда йўқ,
Асалда бор, болда йўқ.

(«А» ҳарфи)

Киприкда бор, қошда йўқ,
Кексада бор, ёшда йўқ.

(«К» ҳарфи)

Баликда бор, кўлда йўқ,
Бармоқда бор, кўлда йўқ.

(«Б» ҳарфи)

Лочинда бор, ғозда йўқ,
Лаганда бор, тосда йўқ.

(«Л» ҳарфи)

Далада бор, йўлда йўқ,
Даштда бору, чўлда йўқ.

(«Д» ҳарфи)

Маржонда бор, дурда йўқ,
Маёқда бор, нурда йўқ.

(«М» ҳарфи)

Элакда бор, унда йўқ,
Эчкида бор, думда йўқ.

(«Э» ҳарфи)

Нарвонда бор, симда йўқ,
Нихолда бор, чимда йўқ.

(«Н» ҳарфи)

Фазода бор, ерда йўқ,
Филда бору, шерда йўқ.

(«Ф» ҳарфи)

Оловда бор, кўрда йўқ,
Оҳакда бор, бўрда йўқ.

(«О» ҳарфи)

Гуручда бор, мошда йўқ,
Гавҳарда бор, тошда йўқ.

(«Г» ҳарфи)

Патнисда бор, жомда йўқ,
Пишиқда бор, хомда йўқ.

(«П» ҳарфи)

Ҳаммада бор, кўлда йўқ,
Ҳамёнда бор, пулда йўқ.

(«Х» ҳарфи)

Қоғозда бор, хатда йўқ,
Қанотда бор, патда йўқ.

(«Қ» ҳарфи)

Ишкомда бор, токда йўқ,
Игнада бор, чокда йўқ.

(«И» ҳарфи)

Рубобда бор, созда йўқ,
Рақамда бор, сўзда йўқ.

(«Р» ҳарфи)

Жирафда бор, қўйда йўқ,
Жилғада бор, сойда йўқ.

(«Ж» ҳарфи)

Сахрода бор, кирда йўқ,
Саккизда бор, бирда йўқ.

(«С» ҳарфи)

Тарокда бор, сочда йўк,
Тўкда бору, очда йўк.

(«Т» ҳарфи)

Ўрмонда бор, тоғда йўк,
Ўтлоқда бор, боғда йўк.

(«Ў» ҳарфи)

Ушокда бор, нонда йўк,
Уфқда бор, осмонда йўк.

(«У» ҳарфи)

Фарамда бор, томда йўк,
Фаллада бор, донда йўк.

(«F» ҳарфи)

Варракда бор, қушда йўк,
Ваннада бор, душда йўк.

(«В» ҳарфи)

Шакарда бор, тузда йўк,
Шойида бор, бўзда йўк.

(«Ш» ҳарфи)

Ханжарда бор, кинда йўк,
Харсангда бор, қумда йўк.

(«Х» ҳарфи)

Чанғида бор, дорда йўк,
Чуқурда бор, горда йўк.

(«Ч» ҳарфи)

Юлдузда бор, ойда йўк,
Юганда бор, тойда йўк.

(«Ю» ҳарфи)

Кенгда бору, торда йўк,
Чангда бор, дуторда йўк.

(«НГ» ҳарфи)

Зебрада бор, отда йўк,
Занжирда бор, ипда йўк.

(«З» ҳарфи)

БАХОДИР НЕГА АДАШИБ ҚОЛДИ?

Уй олдидаги майдончада анча болалар тўпланиб турган эди. Лайло, Азиз, Алишер, Лола, Санжар тизилишиб турар, Доно эса бир нималарни гапирарди. Баходир яқин бориб, кулоқ солди.

— Қани, ким биринчи бўлиб жавоб беради? — сўради Доно.

— Мен! — деди Алишер.

— Фамилиянг нима?

— Юсупов.

— Отинг-чи?

— Алишер.

— Яхши, — деди Доно, — нечанчи уйда турасан?

— Қирқ саккизинчи уй, тўртинчи қават, ўттиз бешинчи хонадон.

— Кўчамизнинг номи нима?

Баҳодир у ёғини эшитгиси келмади.

— Юр, Алиш, сирпанчик ўйнаймиз, — деди ўртоғининг кўлидан тутиб.

— Нега халақит берасан? — Доно уни уришиб берди, — Биз «адрес айтиш» ўйнаяпмиз.

— Мен Алишер билан сирпанчик учмоқчиман, — деди Баҳодир. — Юр, кетдик.

— Йўқ, — Алишер бош чайқади. Кейин Дононинг саволига жавоб берди:

— Мажнунтол кўча...

— Учмайсанми, бўпти! — деди Баҳодир. — Мен сенга ўхшаб қиз болалар билан ўйнамайман!

Нарига борди-да, нима қилишини билмай, қордан шохи эгилиб ётган дарахтларни, бир кампир етаклаб кетаётган оппоқ кучукни томоша қилди. Кейин зерикди. Болалар билан ўйнай деса аразлаган.

У ўзидан-ўзи катта кўчага чиқиб қолди. У ерда худди Баҳодирни кутиб тургандай, қип-қизил автобус гувиллаб келди. Шундоқ унинг олдида тўхтади. Каттакон ойнаванд эшиклари тарақлаб очилди.

Баҳодир қандоқ қилиб автобусга чиқиб олганини ўзи ҳам билмай қолди. Одам кам экан. У дераза ёнидаги жойга ўтириб олди. Автобус физиллаб юриб кетди. Дераза рўпарасидан баланд-баланд уйлар, оппоқ қорга бурканган дарахтлар, хиёбонлар ўта бошлади. Кўчанинг нариги томонидан қатор-қатор машиналар, трамвайлар ўтади. Қандайдир машина қор супуради. Маза! Баҳодир болалар билан ўйнамай, автобусга чиққанига суюниб кетди. Бир маҳал қараса автобус бўшаб қолибди. У ҳам чопиб бориб, олдинги эшикдан тушди. Вуй, одамнинг кўплигини! Ҳамма қалин кийиниб олган. Ҳов нарида арча безатиб қўйилибди. Бир киши анча-мунча шар ушлаб турибди. Қизил, кўк, сариқ... Тагин каттакон бодрингга ўхшаган узун-узун шарлар ҳам бор. Баҳодир бу одам шунча шар билан қандай қилиб осмонга учиб кетмаганига ҳайрон қолди. «Пальтоси оғир бўлса керак», ўйлади у.

Яна нарироққа борган эди, ширин кулчалар дўконига дуч келди. Ана, оқ халат кийган семиз хола пирожний сотяпти. Ана, попукли жун қалпоқ кийган қиз маза

килиб еяпти. Баҳодирнинг жуда ҳаваси келди. Яқин бориб, индамай тураверди.

— Пирожний егинг келдими? — деди семиз хола дўкон туйнугидан бошини чиқариб.

Баҳодир индамай бошини силкиди.

— Бўлмаса, ойингга айт, олиб берсин.

Баҳодир индамай тураверди.

— Ойинг қани? — Бояги хола Баҳодирнинг бош эгиб турганини кўриб, яна сўради. — Ким билан келгансан?

Рост-а, Баҳодирнинг битта ўзи келди-ку, буёққа. Энди қандоқ кетади! Адашиб қолади-ку. Нима қилади энди?

У шуни ўйлаб бирдан йиғлаб юборди.

— Вой, манави бола адашиб қопти! — деди пирожнийчи хола.

Кейин дўкончанинг эшигини очди-да, кўлида пирожний билан унинг олдига келди.

— Ма, ўғлим, йиғлама! — деди юпатиб.

— Керакмас. Уйга кетаман! — Баҳодир овозини баралла қўйиб йиғлай бошлади.

Бирпасда одам тўпланди. Бояги шар сотиб турган киши унга бирийўла учта шар тутқазди. Иккита қизил, битта сариқ. Аммо Баҳодир ҳеч нимага қарамай йиғлай-верди.

Охири узун бўйли бир амаки шундай деди:

— Бу бола қайси автобусда келганини билмаса, адресини билмаса, милицияга обориш керак. Ота-онаси хавотир олиб ўтиргандир.

Баҳодир милиция хонасига ҳеч кирмаган эди. Қўрққанидан йиғиси ҳам босилиб қолди. Айвонли шапка кийган киши негадир кулиб сўради.

— Хўш, жиян, отинг нима?

— Баҳо.

— Баҳодирми?

— Ҳа, — деди Баҳодир ҳиқиллаб.

— Фамилиянг-чи?

— Ойипип. — У яна ҳиқиллагани учун фамилиясини яхшилаб айтолмади ҳам.

— Ориповми?

— Ҳа.

— Нечанчи автобусда келувдинг?

— Билмийман! — Баҳодир яна йиғлаб юборди. — Қизил автобусда!

— Йиғламагин-да, жиян, ҳозир ҳаммасини аниқлай-миз. — Милиционер амаки уни юпатди. — Қаерда турасизлар?

— Чилонзорда.

— Нечанчи мавзе?

— Қирқ саккизинчи.

— Чилонзорда қирқ саккизинчи мавзе йўқ. Қирқ саккизинчи уй бўлиши керак. Шунақами?

Баҳодир индамай бош силкиди.

— Баракалла, жиян. Ўғил бола деган ҳар нарсага йиғлайвермайди. Энди нечанчи мавзеда туришингни билиб олсак бўлди.

Буниси Баҳодирнинг эсида йўқ эди. Тагин йиғлай бошлади.

— Боғчага борасанми? — деди милиционер амаки унинг бошини силаб.

— Бораман, — деди Баҳодир ҳиқиллаб.

— Нечанчи боғча?

Баҳодир бунисини ҳам билмасди.

— Боғчанглар қаерда ўзи?

— Уйимизнинг ёнида...

— Яхши. — Милиционер амаки яна ўйланиб қолди. — Боғча опангни оти нима?

— Назила опа.

Милиционер амаки тез-тез юриб борди-да, телефонни кўтарди.

— Сержант Ваҳабов, аниқлаб кўринг-чи, Чилонзор туманидаги қайси боғчада Назира деган тарбиячи ишларкан?

Милиционер амаки телефонни жойига қўйиб, Баҳодирнинг ёнига келди.

— Энди сен катта йигит бўлиб қопсан. Ўқишни, ҳисобларни билишинг керак.

Эшик очилиб худди милиционер амакига ўхшаб кийинган бошқа бир киши кириб келди.

— Ўртоқ лейтенант! — деди у. — Чилонзор туманидаги тўртта боғчада Назира деган тарбиячи ишларкан. Ўн еттинчи кварталда, тўққизинчи кварталда, Чўпонота кўчасидаги ва Мажнунтол кўчасидаги боғчаларда!

— Билдим! — Баҳодир ўтирган жойида кичкириб юборди. — Мажнунтол кўчасида турамиз. Алиш ҳам боғчага боради.

— Қаёқдан эсладинг? — деб сўради милиционер амаки.

Боя Алишер Дононинг саволига жавоб бериб, Мажнунтол кўчаси, қирқ саккизинчи уйда турамиз, дегани Баҳодирнинг ёдига тушди. Алишерлар тўртинчи, баҳодир учинчи қаватда туришади-ку!

— Ўзим, — деди бошини қуйи солиб.

Милиционер амакининг сариқ машинаси уни бир зумда Чилонзорга — шундоқ уйлариининг олдида обориб қўйди.

Дадаси билан ойиси Баҳодирни қидиравериб, роса ҳолдан тойишган экан. Дадаси уни яхшилаб жазоламоқчи эди-ю, ойиси ўртага тушди.

— Бўлди, Баҳодир иккинчи бунақа қилмайди.

Ростдан ҳам Баҳодир иккинчи бунақа қилмайдиган, болалар билан бекорга аразлашмайдиган, билар-билмас автобусга ўтирмайдиган бўлди. Лекин бу ҳали ҳаммаси эмас. Эртасига у Алишер, Доно, Азиз — ҳамма ўртоқларининг олдида борди-да, шундай деди:

— Келинглар, «адрес айтиш» ўйнаймиз. Шунақа қилса, одам адашиб қолмас экан.

ЧАНА

Фарҳодга дадаси чана олиб келди. Тагин қанақа денг? Орқасида суянчиғи бор. Сирпанчик қанотлари ярак-ярак қилади.

— Чанангни-чи, ўртоқларинг билан учгин, хўпми? — деб тайинлади дадаси.

Фарҳод эртасига нонушта қилар-қилмас чанасининг ипидан тортиб, кўчага олиб чиқди. Осмондан капалакқор ёғар, болалар қий-чув кўтариб ўйнашар, биров сирпанчик учар, биров қорбобо ясар эди.

Улар Фарҳодни кўришлари билан атрофини ўраб олишди.

— Вуй, Фарҳоднинг чанасини! — деб кичкирди Баҳодир.

— Қара, суянчиғиям бор экан! — Дилдора чананинг суянчиғидан ушлаб кўрди.

— Ялтирашини қаранглар! — деди Шавкат қойил қолиб.

— Қоч, босиб кетади! — Фарход чананинг ипидан маҳкам ушлаб олди-да, Шавкатни туртиб ўтиб кетди. Қўчанинг нариги бетидаги тепаликка чиқа бошлади.

— Мениям учир, Фарход, — деди Дилдора унга эргашиб.

— Ҳо, синиб қолади-да! — Фарход чанасини судраб кетаверди.

Тепаликнинг энг устига чиқиб, чанага ўтириб олди. Кейин оёғи билан бир силтаган эди, чана шувиллаб пастга учиб кетди. Фарходнинг юзига қор учкунлари урилар, чана қўшдек учиб борар, унинг қулоғи остида шамол ғувиллар, аммо совқотмас эди. Мазза!

Чана пастга тушганидан кейин Фарходнинг ёнига Баҳодир югуриб келди.

— Галма-галдан уча қолайлик, Фарход, — деди у ялиниб. — Бир гал сен тортасан, бир гал мен.

— Йўқ, ипи узилиб кетади, — Фарход қовоғини солиб олди.

— Қизғанчиқ, — Баҳодир шундай деди-да, сирпанчиқ учаётган болаларнинг олдига кетиб қолди.

Фарход яна тепаликка чанасини судраб чикди. Кейин пастликка учиб тушди. Беш-олти марта шундай қилганидан кейин чарчаб қолди. Пастликка сирғаниб тушиш мазза эди-ю, чанани юқорига судраб чиқиш ёқмасди. Текис жойда учай деса, биров чанани тортмагунча сирпанмас экан.

Фарход чанасини судраб, болаларнинг олдига борди.

— Юр, Баҳодир, — деди ўртоғини чақириб. — Майли, галма-гал учамиз. Бир гал сен тортасан, бир гал мен.

— Керакмас! — Баҳодир қўл силтади. — Мен болалар билан ўйнайман.

Фарход чанасининг ипидан ушлаганча қорбобо ясаётган қизчаларнинг олдига борди. Дилдора энди қорбобонинг қўлини ясаётган экан.

— Юр, Дилдора, иккаламиз тепаликдан чанада тушиш ўйнаймиз, — деди Фарход.

— Ҳали бермадинг-ку чанангни. Энди керакмас, — Дилдора бошқа қизлар билан қорбобо ясайверди.

Фарход уларнинг ўйинини бирпас томоша қилиб турди-да, зерикиб кетди. Болаларнинг олдига бораё деса,

Баходир билан Шавкатдан уялади. Битта ўзи чана учай деса, хечам қизиги қолмади. У алам қилганидан йиғлаб юборай деди. Дадаси нима учун «Чанангни болалар билан биргалашиб учгин», — деганини энди тушунди. Секин-секин болаларнинг олдига борди-да, чанани уларнинг ўртасига суриб қўйди.

— Ҳаммамиз галма-галдан учамиз, бўптимиз, — деди секингина.

Болалар бу сафар йўқ дейишмади. Бирпасдан кейин Фарходнинг ялтироқ чанаси тагин тепалиқдан шувиллаб туша бошлади. Энди унда болалар, қизалоқлар маза қилиб учишар эди.

ЖАСУР «ПОЛВОН»

Жасур билан Шахло битта кўчада туришади. Иккаласи иккинчи синфда ўқийди. Иккаласи битта партада ўтиради. Шахло синфдаги энг кичкина, энг нозик қиз. Жасур эса синфдаги энг бақувват бола. Ўзи яхши бола-ю, ғалати қилиқлари бор. Дарсда парта тагида доим оёғини ликиллашиб, полни тепиб ўтиради. Олдинги партада ўтирган қизларнинг сочини бир тортади-да, хеч нима бўлмагандек, тескари қараб олади. Шахло: «Жим ўтир!» — деса, Жасур дарров мушт ўқталади. Шахло ўқитувчи опасига айтиб берай деди-ю, чақимчилик қилгиси келмайди.

Танаффус пайтида-ку Жасурнинг дастидан хеч кимга кун йўқ. Эшик олдида туриб олиб, болаларни чалиб йиқитади, партани гумбирлатиб ногора қилиб чалади.

Бугун ҳам катта танаффусда янги «хунар» чиқарди.

— Синфимизда энг зўр ким? — деди доска олдида чиқиб олиб.

Болалар индамай туришган эди, ўз саволига ўзи жавоб берди:

— Синфимизда энг зўр — мен!

— Мақтанчок! — деди Шахло лабини буриб. — Зўр одам ўзини хечам мақтамайди.

Жасур «зўр»лигини исботлаш учун нима қилишни олдиндан ўйлаб қўйган экан.

— Қани, ким партадан-партага сакраб ўта олади? — деб сўради у.

Болалар партадан-партага сакраш мумкин эмаслигини айтмаслариданок Жасур лип этиб биринчи парта устига чикиб олди. Худди эчкига ўхшаб бир сакраган эди, иккинчи партага бориб тушди.

— Мана, кўрдингларми! — деди у осмонга ирғишлаб. — Қани, ким шундай сакрай олади?!

Шу пайт дарсга қўнғироқ чалиниб қолди-ю, Жасур билан «мусобақа»лашмоқчи бўлиб турган болалар жой-жойларига ўтириб олишди. Ўқитувчи опа бу сафар ёлғиз ўзи эмас, директор билан кирди. Директор ҳаммага бир-бир қараб чикди-да, негадир сўраб қолди:

— Синфингизда энг ботир бола ким?

Жасур худди дарсни яхши тайёрлаган пайтдаги каби биринчи бўлиб қўлини кўтарди.

— Мен!

— Тўғри, — дейишди болалар чувиллашиб. — Жасур ҳаммадан кучли!

— Партадан сакрашгайм уста, — деб қўйди Шахло. Аммо унинг гапини ҳеч ким эшитмади.

Директор секин-секин юриб Жасурнинг ёнига келди.

— Жуда яхши! — деб елкасига қокди. — Азамат йигитча экансан. Ўғил бола шунақа бўлиши керак. Бугун мактабимизга доктор келган. Касал бўлиб қолманглар, деб ҳаммангизга укол қилади. Эмлашни сендан бошлаймиз. — Директор шундай деб қараса, Жасур — йўк! Аллақачон партанинг тагига кириб кетибди.

— Ўзинг айтмовмидинг, энг ботир боламан, деб? — деди директор кулиб.

Жасур ҳаммага жавдираб қарар, йиғлаб юборай деб турарди.

— Мен... унақа демадим, — деди овози титраб.

Синфдаги болалар баравар кулиб юборишди.

— Мендан бошлай қолинглар, — деди Шахло ўрнидан туриб. — Укол фойдали-ку, одам касал бўлмайди...

... Шу кундан бошлаб Жасурнинг «полвон»лигина ҳеч ким ишонмай қўйди.

ХАЗОНЧИНАК

— Эртага вақтли турасан, — деди шанба куни Эркинга дадаси. — Ғани амакингникига борамиз.

Эркин суюниб кетди. Фани амаки — дадасининг ўртоғи. Қишлоқда туришади. Абдулла деган ўғли бор. Уям Эркинга ўхшаб иккинчи синфда ўқийди. Ёзда меҳмонга келганида Эркиннинг велосипедида роса учган.

— Фани амакиннинг боғида хазончинак қиламиз, — деди дадаси.

Эркин хазончинак нималигини билиб олмоқчи бўлди-ю, энг аввал Абдуллани сўради:

— Абдуллайм бўладими?

— Албатта бўлади, — деди дадаси.

Шу куни Эркин вақтли ётиб олди. Эрталаб барибир ухлаб қолди. Уни ойиси уйғотди. Эркин шоша-пиша ювиниб, зиналардан пастга тушди. Дадаси машинанинг моторини юргизиб турган экан. Улар аввал шаҳар кўчаларидан ўтишди, кейин қишлоқнинг тупроқ йўлларида, далалар четидан анча юришди. Ниҳоят, машина каттакон ёнғоқ тагига келиб тўхтади.

— Ана, Фани амакиннинг чайласи! — деди дадаси.

Эркин машинадан тушди. Ўн беш-йигирма қадам нарида ердан баланд қилиб кўтарилган, устига шох-шаббалар ёпилган чайла турарди. Ундан нарида эса қатор-қатор ишкомлар кўринарди. Эркин ўша томонга чопмоқчи эди, чайла тагига ётган каттакон тарғил итни кўриб тўхтаб қолди. Итнинг қулоқлари қирқилган, худди арслонга ўхшарди. Шу пайт чайланинг нарвонидан Абдулла тушди.

— Келавер, — деди қичқириб. — Қоплон тегмайди, ювош.

Эркин ўртоғи билан кўришди.

— Юр ишкомларни айланамиз, — деди Абдулла.

— Кетдик.

Улар энди ишком томонга юришган эди, ола-була, думи узун қуш қаттиқ сайраганча уларнинг боши устидан учиб ўтди. У шунақа паст учар, шунақа шовқин солардики, Эркин аланглаб томоша қила бошлади. Бунақа қушни у ҳайвонот боғида ҳам кўрмаган эди.

— Бу қанақа қуш, Абдулла? — деб сўради ўртоғидан.

— Вой, билмайсанми, зағизғон-ку, — деди Абдулла. — Ёнғоқ экаяпти.

Эркин тушунмади.

— Қуш ҳам ёнғоқ экадими?

— Экади-да! Зағизғон ёнғокни яхши кўради. Ёнғок пишганда чақиб ейди. Ортиқчасини тўплаб қўяди. Бир хил пайтда тумшуғидан ёнғок тушиб кетади. Агар ёнғок юмшоқ, нам ерга тушиб қолса, янаги йилга ўша жойдан кичкина кўчат ўсиб чиқади. Билдингми?

Абдулла гапини айтиб бўлгунча ишкомга кириб қолишди. У худди яшил гумбазли йўлакнинг ўзгинаси эди. Узум новдалари томга ўхшаб туташиб кетган, сарик, қизил япроқлар ловуллаб кўринар, оёқ остида хазон шитирлар эди.

— Қани, узум йўқ-ку, — деди Эркин аланглаб.

— Хазончинак деб шуни айтади-да. Узумлари узиб олингандан кейин қолиб кетганини қидирамиз. Мана, қара! — Абдулла сап-сарик узум япроғини у ёқ-бу ёққа суриб мўралади. — Мана, топдим!

Эркин қараса, чиндан ҳам япроқлар орқасида бир бош узум беркиниб ётган экан.

— Мен узай, мен узай! — деб у қўл чўзиб.

— Майли, уза қол. Аммо хазончинакнинг қондаси — ҳар ким ўзи топган узумни ўзи узади.

Эркин нариги токнинг ёнига чопиб борди. Япроқларни титкилаб қараса, боягидан ҳам каттароқ узум боши осилиб турибди.

— Менам топдим! — деди кичқириб.

Улар кечгача хазончинак қилишди. Эркин бирпасда узумга тўйиб қолди. Аммо ҳар гал узум бошини топганида қувониб кетарди.

— Яқинда токларни кўмамиз, — деди Абдулла.

Эркин хайрон бўлди:

— Нега кўмасизлар?

— Кўммаса, қишда совуқ уриб кетади. Узум новдаларини хашак билан ўраб ерга кўмиб қўямиз. Кейин баҳор келиб, ер илиганида яна очамиз. Тагин ишкомларга кўтариб боғлаб қўямиз.

Эркин токларни қандай кўмишни жуда кўргиси келди.

— Токларни кўмаётганда менам қарашай.

— Бўпти.

Кечқурун уйга қайтишаётганида Эркин илтимос қилган эди, дадаси кўнди:

— Ўртоғингга қарашмоқчи бўлсанг, албатта олиб келаман.

ФИЛ БИЛАН МАЙМУН

(Муҳаммадёрнинг эртаги)

Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим замонда ка-а-такон ўрмон бор экан. Ўрмонда ҳар хил ҳайвонлар яшаркан. Улар орасида энг катта, энг ақлли, энг кучлиси фил экан. Фил ҳар куни «гум»-«гум»-«гум» қилиб қадам ташлаб ўрмонни айланиб чиқаркан.

Бир куни Фил дарахтлар орасидан кетаётса, бир нарса елкасига «тақ» этиб тушибди. Фил қараса, ёнғок экан. У хартуми билан ёнғокни оғзига солиб еб олибди. Бир оз юрганидан кейин тагин бир нарса — «поп» этиб тушибди. Буниси банан экан. Фил бананни ҳам ебди. Яна бирпасдан кейин шундоқ оёғи тагига қип-қизил, чиройли олма тушибди. Фил олмани ҳам ебди-да, нимага устимга ўзидан-ўзи мевалар тушаяпти деб ҳайрон қопти. Бошини кўтариб қараса, олманинг баланд шоҳида думи узун, қулоқлари шалпанг, ўзи кичкинагина Маймун ўтирганмиш.

— Сен кимсан? — деб сўрабди Фил.

— Мен Маймунман, — дебди шалпангқулоқ.

— Боядан бери меваларни ташлаётган сенмисан? — деб сўрапти Фил.

— Ҳа, менман, — дебди Маймун. — Сизни мевалар билан меҳмон қилгим келди-да, Фил амаки!

— Сен яхши бола экансан, кел, ўртоқ бўламиз, — дебди Фил.

Маймун шохдан-шохга осилиб, пилдир-пилдир қилиб ерга тушибди. Филга қўлини чўзибди. Фил унга хартумини узатибди. Икковлари саломлашиб, ўртоқ бўлишибди...

Ўша кундан бошлаб Маймун Филни ҳар куни банан, олма, анор, кокос ёнғоғи билан меҳмон қиладиган бўпти. Аммо кунлардан бир куни Фил ўрмонда юраверибди, юраверибди, дарахтдан биттаям мева тушмабди. Фил ҳайрон бўпти.

— Маймунжон, қаёқдасан? — деса ҳеч ким жавоб бермабди.

Хартумини баланд кўтариб:

— Маймунжон, хой, Маймунжон, қаёқдаса-а-а-н? — деб хайқирибди.

Шунда узокдаги каттакон дарахт тепасидан:

— Мен бу ёқдаман, Фил амаки, — деган овоз кепти.

Фил яқинроқ бориб қараса, Маймун баланд дарахтнинг қир учида беркиниб ўтирганмиш.

— Сенга нима бўлди, Маймунжон? — дебди Фил. — Пастга туш.

— Қўрқаман, — дебди маймун овози қалтираб. — Мени Йўлбарс еб қўйишига сал қолди. Зўрға қочиб қолдим, ҳов ана, дарахт панасида турибди.

— Хой, Йўлбарс! — дебди Фил. — Маймунжонни хафа қилма, у менинг дўстим бўлади. Тегма унга!

— Мен ҳеч кимдан қўркмайман, — дебди Йўлбарс мақтаниб. — Хоҳласам сениям еб қўяман!

Филнинг жаҳли чиқиб кетибди.

— Шунақами, ҳали? — дебди-да, хартуми билан Йўлбарснинг белидан қисиб, уло-о-о-қтириб юборган экан, Йўлбарс узокда турган баобоб дарахтига гурс этиб урилибди-да, шолоп этиб йиқилиб тушибди.

— Вой белим, вой оёғим! — дебди йиғлаб.

— Ўзидан кичкинани хафа қилиш шунақа бўлади! — дебди Фил. — Ҳозироқ бу ўрмондан чиқиб кет!

Йўлбарс чўлоқланиб-чўлоқланиб ўрмондан чиқиб кетибди.

Ўшандан бери Фил ҳар куни «гум»-«гум» этиб қадам ташлаб ўрмонни айланар, маймун эса дўстини ҳар хил мевалар билан сийлар экан.

ЧОЛ БИЛАН ОЛМАХОН

(Хумоюннинг эртаги)

Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим-қадим замонда, жуда катта ўрмонда бир Чол яшар экан. У ўрмон қорувули экан. Ўрмондаги ҳамма дарахтлар, ҳайвонлар, гуллар уни яхши кўраркан.

Қахратон қиш пайти ярим кечаси Чол ғалати товушдан уйғониб кетибди. Қулоқ солса, биров деразани тақиллатаётгандек эмиш. Чол чироқ ёкиб, дераза олдига келса ҳеч ким кўринмасмиш. Бўронда қор деразага урилаётган бўлса керак, деб ўйлабди Чол. Бирпасдан кейин дераза тағин тақиллабди. Чол бориб, деразани

очибди. Қараса, деразанинг нариги томонида ўзи кичкинагина, думи узунгина бир Олмахон ўтирганмиш.

— Бобожон, — дебди Олмахон. — Уйингизга кирсам майлими, жуда совқотиб кетдим.

— Киравер, — дебди Чол.

Олмахон бир сакраб ичкари кирибди. Кейин бошидан ўтган воқеани гапириб берибди.

— Қаттиқ бўрон бўлди. Мен қавагига уя қурган да-рахтни ағдариб юборди. Совукда музлаб кетдим. Ундан кейин ўрмонда бўрилар изғиб юрибди, ўшалардан қочиб келдим.

— Ҳечқиси йўқ, — дебди Чол. — Ёз чиққунча меникида тураверасан.

Чол Олмахонни нон, ёнғоқ, қуруқ мевалар билан роса меҳмон қипти. Улар бир неча ой бирга яшабдилар. Баҳор келиб, қунлар исигач Олмахон Чолга раҳмат, деб ўрмонга кириб кетибди.

Бир куни Чол ўрмонни айланиб келса, уйининг осто-насида анча-мунча ёнғоқ уюлиб ётганмиш. «Шунча ёнғоқни ким обкепти экан», деб ўйлабди Чол. Эртасига эса анча-мунча маймунжонлар, ёввойи кулупнайлар турганмиш. «Буларни менга ким олиб келяпти», деб ҳайрон бўпти Чол. Шунда рўпарадаги каттакон арча шохи орасидан: «Мен» деган овоз келибди. Чол қараса, арча орқасида бир эмас, бир неча олмахонлар ўтирган эмиш. Улар орасида қишда ўзининг уйида яшаган Олмахон ҳам бормиш.

— Булар менинг дўстларим, — дебди Олмахон Чолга. — Биз сизга ўрмондаги энг яхши мевалардан олиб келдик. Бундан кейин ҳам олиб келамиз...

Ўша-ўша Чол билан Олмахон қадрдон дўст бўлиб қолишибди.

«КЎКЙЎТАЛ»

Телевизор томоша қилиб ўтирсам, бир фермерни кўрсатиб қолди. Қашқадарёдами-ей, Сурхондарёдами-ей, биттаси саккизта новвос боқибди, азамат! Ҳар новвосларки, филдек келади! Э, қандингни ур азамат, дедим. Ўйлаб ўтириб дилимда бир ният туғилди. Мен ҳам «фермерлик» қилсам-чи? Тўғри, шаҳар жойда фалон гектар ер оламан, деб бўлмайди, новвос боқишнинг ҳам иложи йўқ. «Сичқон сиғмас инига, ғалвир боғлар думига», дегандек олти сўтихлик ховлида новвос у ёқда турсин, эчки ҳам боқиб бўлмайди! Яхшиси, теплица қураман: иссиқхона! Худога шукр уйим жудаям катта эмас. Ҳовли ҳангиллаб ётибди. Хизматим ҳам жа унчалик қийинмас. Қоровулчилик. Бир кун «исмин»га борсам, икки кун уйдаман. Мен ҳам хусусий фермер бўлсам, теплица курсам, қишда кўкпиёз, редиска, кашнич, укроп дегандек. Эрта баҳорда памилдори, бодринг... Қарабсизки, аканг қарағай пулнинг тагида қолиб кетади! Йўқ, мен унақа ноинсофлардан эмасман. Бошқалардан арзонроқ сотаман. Хусусий фермамнинг номини ҳам ўйлаб қўйдим: «Инсоф!» Рост-да, инсоф сари — барака, деган машо-йихлар! Ён қўшним катта жойда ишлайди. Шунга мас-лаҳат солсам, маъқул бўлди.

— Фақат, — деди қўшним, — теплица солишнинг ўзи бўлмайди. Маблағ керак. Каттагина маблағ! Маблағ топдим. Эскироқ бўлса ҳам юриб турган «Жигулим» бор эди: «нол олти!» Сергелининг бозорига обчиқиб сотдим. Пулни сандиққа солиб, ғайрат билан ховли этагини қазиб ётсам, қўшним чиқиб қолди. «Нима ҳаракат?» деган эди, бўлажак теплицага пойдевор қазийётганимни айтдим.

— Майли-ку, — деди қўшним, — теплица қуришдан олдин лицензия олиш керак, рухсатнома! Бўлмаса, очган кичик корхонангиз незаконний бўлади!

Иссиқхона «законний» бўлиши учун ҳокимликка боришим керак экан. Туман ҳокимлигига бордим. Ўғлим тенги йигит ҳушмуомалалик билан кутиб олди.

— Хизмат почча? — деди. Билдимки, бу йигит наманганлик экан. Наманганликлар ҳурмат қилган одамани «почча», дейди. Худди Фарғонада «тоға», Хоразмда «дойи», Тошкентда «амаки» дегандек. Иссиқхона очмоқчи эканимни эшитиб, хурсанд бўлди.

— Тўғри қиласиз, почча! — деди. — Менинг дидомлар ҳам очганлар. Намонганда! Биз гул экамиз.

Яхши йигит экан. Ҳамма йўл-йўриғини тушунтирди. Энг аввал маҳалладан испаравка олишим керак экан. Фалончи Пистончиев чиндан ҳам шу ерда туради, теплица куриш учун етарли майдони бор, деб... Кечкурун маҳаллага чиқсам, испаравка берадиган ўзимнинг собиқ синфдош дўстим экан. «Бераман деса қулига, чиқариб қўяр йўлига!» деб шуни айтса керак-да! Қучоклашиб кўришдик. Ўқувчилик пайтларимизни эсладик. Ланка тепганимиз, ёнғоққа тош отиб, синфхона деразасини синдириб қўйганимиз... Ниятимни айтган эдим, синфдошим негадир бирдан жиддий тортди. Столнинг нариги томонига ўтиб ўтирди. Қоши чимирилди.

— Справка дейсизми? — деди негадир «сизсираб».

— Фамилиянгиз? Исми-шарифингиз?

— Жиннимисан? — деган эдим, қоши баттар чимирилди.

— Фамилиянгизни сўраяпман!

Начора, айтдим.

— Турар жойингиз? Туғилган йилингиз? Иш жойингиз? Мутахассислигингиз? Қарамоғингизда нечта жон бор? Судланганлар, қамалганлар йўқми?

Ҳаммасини айтдим. Дўстим каттакон дафтарга шошилмасдан ёзиб олди.

— Шамолладингизми? — деди тўсатдан.

Хайрон бўлдим.

— Шамоллаганим йўқ.

— Бўлмаса нега йўталапсиз?

— Қани йўталганим?

У қаламни зарда билан столга отди.

— Ҳамма гап шунда-да, хумпар! Нега йўталмаяпсан?!

— Нега йўталишим керак?

— Мактабда ҳам аҳмоқ эдинг, аҳмоқ! — деди у бақариб. — Йўтал, дегандан кейин йўталгин-да, бефаросат! — шундай деб икки бармоғини ишқалаб кўрсатди.

Энди тушундим. Чўнтагимдан битта минг сўмлик чикарган эдим, хиёл чехраси ёришди.

— Яна йўтал, хумпар! Жонлироқ йўтал!

Тагин тўрттагина «йўталган» эдим, испаравка қўлимга тегди. Дўстим мен билан қайтадан қучоқлашиб кўришди.

— Бу дунёда бормисан, ўртоқ! Соғлиқларинг яхшими, ўртоқ? Юз долларлик пулдек камнамосан, ўртоқ? Невараларинг чопқиллаб юрибдими? Қайси куни Хомид қоранинг ақиқасида ўртанча қудангни кўриб қолдим. Жа зўр одам-да қуданг, кўрсанг мендан салом айтгин, ўртоқ!

Чиқиб кетаётганимда каттиқ тайинлади:

— Тез-тез кебтур, испаравка керак бўлса бирпасда ест қиламан, ўртоқ!...

Ҳокимиятдаги «қайним» яна очиқ чехра билан қарши олди.

— Энди иш жойингиздан испаравка оласиз, почча. Бу одам чиндан ҳам бизда ишлайди, меҳнат интизомини бузмайди, кичик корхона очса ишга зарари тегмайди, деган маънода.

Ишхонадаги испаравка берадиган қиз тушга яқин келди.

— Бланка йўқ, амаки! — деди ниятимни эшитиб. — Компьютер ҳам ишламаяпти. К тому же эртага Дилянинг туғилган куни. У менга «Шанель» падарка қилганди!

Ростини айтсам, ҳеч балога тушунмадим.

— Армияга борганмидингиз? — деган эдим, қизнинг ипдек қошлари чимирилиб, сочига тегай деб қолди.

— Нима? — деди чийиллаб.

— Шинел падарка қилган бўлса, армияга борганмисиз, дейман?

— Қанақа «шинел?!» Шанель! Французкий духи! Тушундингизми амаки? Бир флакони эллик доллар туради!

Синфдош дўстимга «йўталганим» эсимга тушиб, ўртачароқ «йўталган» эдим, камлик қилди. Дилянинг «шинели»га каттиқ «йўталиш» керак экан. Ҳайтовур испаравка қўлга тегди. Фақат чўнтакда шамол ғириллай бошлади. Йўқ, бундан кейин «йўтал»ни дипломатгами, хўжалик сумкасигами солиб юрмасам бўлмас экан!

«Қайним» бу гал ҳам мулойим кутиб олди.

— Энди райгаздан испаравка керак, почча.

— Райгазнинг нима кераги бор? — деган эдим, тушунтирди.

— Ҳамма гап райгазда-да, поччажон! Теплицани таппи билан иситмайсиз-ку! Мени дидом ҳам газ билан иситуттилади!

Райгаз бошлиғининг юзи ичига газ тўлдирилган пуфакдек дўмбоққина экан.

— Ҳа-а-ай, — деди салмоқлаб, — Акун теплица курупман, денг?

— Энди қурмоқчиман.

— Акун газ сўропман, денг?

— Теплицани газ билан иситади-да, укажон! — дедим «қайним»нинг гапини эслаб.

— Иби! — деди у елкасини учириб. — Ман сизга газни қайдан олай? Ичимдан чиқариб берайми, охе? Манга газ йўқ! Газни давленияси кун сайин пасайиб кетопти! Боғчага бачалар совуқ қотгон, сизни теплицангизга памадор пишгон! Шунайми?

Хафсала билан «йўталган» эдим, газнинг давленияси кўтарилди, боғчадаги болалар совқотмайдиган бўлди....

Бу сафар «қайним» жиндай хомушроқ қарши олди. Қўлидаги хужжатларни варақлаб, тўсатдан сўраб қолди.

— Ие, неваралар ҳам борми, почча?

— Бор! Худога шукр, иккита!

— Икковиям боғчага боруттими?

— Боради. Икковиям боради.

— Боғчадан испаравка оласиз, поччажон!

— Теплицани боғчада қураётганим йўқ-ку!

— Тўғри, поччажон, — деди «қайним», — теплицани ҳовлига қурасиз. Аммо теплицадаги патинжонни невараларингиз ушласа, неварангиз, Худо кўрсатмасин, оқар сувда «хўпэтиб», сариқми, дезинтериями юқтирган бўлса, сизнинг патинжонни еган харидор касал бўлиб қолса...

...Боғча опа бўғирсокдеккина жувон экан. Мени кўриб суюниб кетди. Невараларимни роса мактади! Жаҳонгир жуда шустрый эмиш. Ухла деса, каравот тагига кириб кетармиш. Қайси куни ҳамма болалар ухлаб ётганда шарни пуфлаб, «баранг» этиб ёриб юборган экан, ёнидаги каравотда ётадиган кизалоқ ҳушидан кетиб қолганмиш. Зато Нигорочка «паслушний» эмиш.

— Батарея ўлгур ишламаяпти, — деди батареяни чангаллаб. — Мана, ўзингиз ушлаб кўринг! Газ-ку етарли, трубалар чириб кетган! Янгилаш керак! Шу бугун Жаҳончикдан айтириб юбормоқчи эдим. Радителлардан пул йиғяпмиз. Ўн минг сўмдан. Жон бошига, тоис бола бошига. Ундан кейин саккизинчи мартга «утренник» қилмоқчимиз. Сиз ҳам албатта келинг!

Начора, «йўталдим». Қаттиққина. Кучанибгина...

...«Қайним» аввалгидан ҳам хомушроқ кутиб олди.

— Табиатни муҳофаза қилиш ташкилотидан испаравка обкелинг! — деди совуққина қилиб.

Табиатни муҳофаза қилиш ташкилотининг каттакон хонасида, каттакон одам каттакон стол ортида сигарет бурқситиб, кулини каттакон кулдонга чертиб ўтирган экан.

— Галинг, ёшулли! — деди овози гулдираб. — Нечиксиз?

Ҳаммасини бир бошдан тушунтирдим.

Каттакон одам сигаретини баттар бурқситиб, норози бош чайқади:

— Теплицани найтасиз ёшулли, кўчангизда ёп борма?

— Нима у «ёп»?

— «Ёп»да, ариқ! Теплисани гўнги ариққа тушами ахир?

— Ариқ йўк, — дедим тушунтириб. — Канализация бор.

— Товуқ ферма очсангиз-а, — деди у тўсатдан. — Юмурта барак ер эдик.

— Товуқ ҳам яхшию, — дедим мурсага чакирувчи оҳангда, — аммо ҳамма ёқни ифлос қилгани чаток.

— Қўйсангиза, ёшулли! — деди у каттакон кафти билан тутун ҳайдаб. — Теплиса ифлос қилмайми? Гўнг сасимайми? Газ ҳавони бузмайми, ёшулли?!

Қарасам, гап чалкашадиган. «Йўталдим». Қаттиқ-қаттиқ «йўталдим». Теплица ҳеч қаерни ифлос қилмайдиган, гўнг сасимайдиган, газдан атир иси келадиган бўлди. Сотилган машина пулининг баракаси учиб, таги кўриниб қолди.

Ҳокимиятдаги «қайним» бу сафар салом-алик ҳам қилмади.

— Налоговой инспекцияга кириг! — деди тўнғиллаб.

Налоговой инспекция дегани арининг инига ўхшаркан. Бири киради, бири чиқади. Бири бакиради, бири дўк уради... Менга кечга яқин навбат келди.

— Теплицани нима қилмоқчисиз? — деди малласоч йигит қоғоз титкилаб.

— Шу... кўкатлар, резавор...

— Қанақа «ревизор?»

— Ревизормас, резавор. Кўкпиёз, кашнич, укроп...

— Хрен-чи?

Аввалига ҳеч балони тушунмадиму, кейин бориб етди. Демак, бу ўртоқ қишга тузлов қилишни яхши кўради. Тузлов эса хренсиз бўлмайди.

— Экаман, албатта экаман! — дедим ишонтириб. — Биринчи хрен сизники бўлади. Свежийсидан обкеб бераман!

Негадир гапим умуман таъсир қилмади.

— Гадавой даромадингиз қанча? — деди қоғоздан кўз узмай.

— Қанақа даромад?

— Теплицанинг даромади!

— Ҳали теплица қурганим йўқ.

— Қурасизми ахир?!

Қарасам, «йўталишдан» бўлак иложим йўқ...

«Қайним» менга қайрилиб ҳам қарамади.

— Землемерга учрашинг! — деди юзини ўгириб. — Иккинчи қават.

Сўраб-сўраб, землемернинг хонасини топдим. Ингичка мўйлови ўзига ҳўп ярашган одам экан.

— Килигиз, — деди этакдаги курсига имо қилиб. — Исанмисиз?

Хужжатларни обдон кўздан кечириб, сўради:

— Земелний участок позволять итами?

— Ҳовлим катта, — дедим тушунтириб, — олти сотих.

— Постройка қилган чиқарсиз олай?

— Бор. Икки уй, бир айвон.

— Незаконний пастройка юқми?

— Йўқ, ҳаммаси законний!

У қоғозларни шошилмай, узоқ варақлади.

— Теплицани нишатасиз? Проект разработка итарға тигиш, пожарний охранадан справка оларға тигиш. Сигиз-туғиз кушнидан официальный разрешение оларға

тигиш! Ай, сплошной валакита, сволош! Лучше всего до-
полнительный постройка итинг-да и всё! Олти сотих зе-
мельный участок пастройка итарға бирилған, теплица ку-
рарға тугул!

— Бошқалар теплица кураяпти-ку, — дедим ялингу-
дек бўлиб. — Хозирча уй-жойим етарли. Амаллаб ту-
рибмиз. Қолаверса, янги уй куришга пул қани?

— Интересно! — У сарик мўйловини кийшайтироб-
роқ илжайди. — Теплица строить итарға оқча бор. По-
стройка қиларға йук, шулайми?

— Энди, шу... машинани сотувдим...

Землемернинг юзи ёришди.

— Неужели? «Нексия» или «Мерседес?»

— «Жигули» эди, анча уринган...

— Сумға сотдигизми или долларға?

...Бўлмади! Машинамнинг сўнгги пулини «йўталдим!»

...Бу сафар «қайним», айниқса, хуноб бўлиб ўтирган
экан. Қўлимдан қоғозларни юлқиб олиб, улоқтириб
юборди.

— Қанақа одамсуз! — деди йиғлагудек бўлиб. — Уч
ойдан бери қатнайсуз, нега йўталмайсуз?! Нега бош-
қаларға йўталасизу, менга йўталмайсуз, поччажон! Сизда
инсоф борми, поччажон?!

Ростимни айтсам, «қайним»нинг олдида ер ёрилмадию,
ерга кириб кетмадим! Буни қаранг, мен аҳмоқ, мен калла-
варам ҳаммага «йўталибману», шунча хизмат қилган «қай-
ним»га «йўталиш» хаёлимга келмабди! Эрталаб йўлга
чиқаётиб, теплица куришга маслаҳат берган кўшнимдан
ўн минг сўм қарз олгандим. Ҳар эҳтимолга қарши.
Шуни узатган эдим, «қайним» баттар тутақиб кетди.

— Йўталингиз шуми, почча! Ўлар ердамисиз, почча!
Хозир местный йўтал ўтмайдиган бўлган, «кўки»дан
йўталинг, билдингизми, «кўки»дан...

Кўчага чиқсам, ёмғир қуйиб ётибди. Аксига олиб со-
ябон ҳам олмаган эканман. Уйга кириб келдим, ўзидан-
ўзи йўтал тута бошлади. Йўқ, идоралардаги «йўтал»мас,
ростакам йўтал! Нафас олсам, ўпкам уч йил аввал қазо
қилган раҳматли холамнинг амиркон махсисидек фикил-
лайди... Ярим кечага бориб, иситма кўтарилиб кетди.
Хотиним «тез ёрдам»га телефон қилиб, ярим соатча гап-
лашди. Икки гапнинг бирида «ахволи оғир», дейди.
Охири, телефонни кўтариб бошимга келди.

— Мана, ўзингиз тушунтиринг! — деди гўшакни кўлимга тутқазиб. Бир амаллаб гўшакни қулоғимга босдим.

— Камида ўн литр! — деди аллақандай аёл шанғиллаб.

— Нима ўн литр? — дедим ҳансираб.

— Боядан бери қулоғингизга танбур чертаяпманми! Бензин! Ўн литр бензин!

— Бу бензаколонка эмас, — дедим нафасим баттар қисиб.

— Тушуниб турибман! — деди аёл ҳамон шанғиллаб.

— Энергоносителлар қиммат. Лимит тамом бўлган. Машинада бензин йўқ! Ярим кечаси кўчада қолиб кетайликми?

Машина сотганимда гаражда қолган ярим канистр бензин эсимга тушди. Сўнгги кучимни тўплаб инқилладим:

— Келаверинг, барака топгур! Бензин бор.

Хайтовур бирон соатлар деганда «тез ёрдам» етиб келди. Уйга дўхтирдан олдин шўпир кирди. Бу ёқдан мени суяб чиқишди, у ёқдан ўғлим гараждан олиб чиққан канистрни кўтариб шўпир зинғиллади.

— Тўқсан учми, ока? — дедию, жавобимни ҳам кутмай, машинасига бензин қўйди. Канистрни машинасининг юкхонасига ташлаб қўя қолди. — Янаги сафар «визов» қилганингизда ташлаб кетарман, ока. Шошиб турибмиз. Яна уч жойдан бензин, тоис касал олишимиз керак!

Инсофли одамлар экан. Фирр этиб «гўрбанниса»га олиб боришди. «Гўрбанниса»нинг навбатчи дўхтири ёш бўлса ҳам кўзи пишиб кетган экан. Бир қарашда касалимни аниқлади-қўйди.

— Ташвиш қилманг, кеннойи! — деди хотинимга. — Окам кўкйўтал бўптила. Та-а-ак, палатада жой йўқ, аммо окамизни қабул қиламиз! Каридорга кушетка қўйиб берамиз. Яхши одамларга ўхшайсизлар... Таа-ак, ёзиб олинг, кеннойи! Бўмаса эсиздан чикиб кетади. — Шундай деб тортмадан қоғоз-калам олиб, хотинимга тутқазди. — Осма уколга система. Олтита, ну дапустим ўнта! Шприц — ўттизта. Ҳозирча етади. Етмаса, яна этамиз. Никотинка, баралгин, атееф — булар ампулада. Та-а-ак, таблеткалар. Анальгин, йўқ, яхшиси анаприлин, эффементи кучли. Сульфадемитоксин. Раунатин. Окамда

давление бор экан. Демидрол ёки тазепам ҳам бўлаверди...

Дўхтирнинг оғзидан муттасил отилиб чиқаётган сўзларни ғира-шира эшитяпман. Бошим ғувиллаб, нафасим сиқиб борапти.

— Ёздизми, кеннойи? — деди дўхтир бир зум тўхтаб. — Таа-ак, каридор биздан. Кушетка биздан. Матрас биздан. Таа-ак ёзинг кеннойи. Ёстик авра. Чойшаб. Пододеяльник. Сочик. Иложи бўлса иккита. Бинт, йод, пахта. Стерилний бўлсин... Чойнак, пиёла, коса, вилка, қошиқ, кўк чой — икки пачка...

У ёғи нима бўлганини билмайман. Бир маҳал кўзимни очсам, тепамда хотиним йиғлаб ўтирибди. Дўхтир билагимни ушлаб, томир санаяпти. Ўпкам оғзимга тикулгудек йўтал тутди.

— Ташвиш қиманг, кеннойи, ташвиш қиманг, — деди дўхтир хотинимни юпатиб. — Окамни бир ҳафтада отдек қиворамиз! — Кейин менга юзланди. — Йўталинг, ока, каттикроқ йўталинг! Иложи бўлса, «кўки»дан йўталинг! Қанча кўп йўталсангиз, шунча тез тузаласиз!

СОАТ

Эрталаб ишга кетаётиб, бундай қарасам, қўл соатим тўхтаб қопти. Силкитиб кўрдим, бураб кўрдим, қани юрса!

— Соат тўхтаб қопти, — дедим остонада турганча.

Келинингиз чимирилди.

— Сизнинг қўлингизга тушган нарса соғ қолармиди?

Аслида-ку, соатда ҳаққим ҳам қолмаган. Ўн йилдан берими, ўн беш йилдан берими тақаман. Шунақа-ку, соатни келинингиз совға қилган. Ўз қўли билан. Хотин кишининг совғаси туфли ичидан туртиб чиққан михга ўхшайди. Ўзини эслатиб турмаса, кўнгли жойига тушмайди. Устига-устак бизнинг соат аллақандай батареяли соатлардан эмас. Механический! Бураладиган!

— Ёш болага ўхшайсиз, — деди келинингиз дашном бериб. — Дарров тузаттириб олинг!

Нима бўлса бўлди, дедиму бекатдаги соатсознинг дўкончасига кирдим. Бир кўзига дурбин тақиб ўтирган бурни чўмичдай соатсоз қошини учуриб имо қилди:

— Хизмат, акамулло?

Индамай соатни узатдим. У соатнинг орқа қопқоғини очди-да, оғир-оғир бош чайқади.

— Соат деганини мундай тутмайдилар-да, акамулло! Муни қаранг! Муни қаранг! — У аллақандай катта-кичик винтчалари қалашиб ётган соатни бурнимнинг тагига олиб келиб кўз-кўз қилди. — Бир тонна кир йиғилибди-ку ичига! Ҳа энди ўзингиз бир кун ювинмасангиз таъбингиз тирриқ бўлиб юрасиз. Хай, бу соат деганиниям озода сақлаш керак-да, акамулло. Яқин беш йилдан буён қўл тегмай кирлаб кетибди-ку, жонивор.

— Қачон тузатасиз? — дедим гапни чўзмаслик учун жеркиброк.

— Хай, энди, акамулло, бўёқчининг нили эмас-да бу. Ҳар битта винтини олиб тозалаймиз. Яна ўрнига қўямиз. Хай, ана беш кунда келсангиз, соат тап-тайёр-да, акамулло!

— Қўя қолинг, уста, — дедим чайналиб. — Келгуси сафар олиб келарман.

— Ихтиёр ўзингизга.

— Уста соатни қайтарди-ю, бир кўзига дурбинни тутиб ишини қилаверди. Бекатга бориб чорак соатча турдим ҳамки, автобусдан дарак йўқ. Энди хуноб бўла бошлаган эдим, кўчанинг у юзида, сартарошхона ёнбошида жойлашган бошқа бир соатсозлик дўкони эсимга тушиб қолди. «Бир кириб кўрмайманми, — дедим ўзимга-ўзим. — Ишга кечикишга кечикдим. Барибир соатни тузаттириш керак-ку». Бу дўконнинг устаси жингалак сочли йигит экан. Чаққонлик билан соатни очди-ю, шу қадар алам-ситам билан ҳуштак чалиб юбордики, соатга эмас, устага раҳмим келиб кетди. Кейин худди оғир жиноят қилиб қўйган одамга тикилгандек кўзимга узок қараб қолди.

— Ҳа? — дедим унинг тикилишига тоб беролмай.

— Ёкут! — деди соатсоз маъноли бош чайқаб. — Нима ёкут?

— Ҳар қандай механический соатда тош бўлади. Мана, «двенадцать камней», деб ёзиб қўйибди. Демак, бу соатда ўн иккита тош бор, дегани. Тош нимадан бўлади? Ёкутдан!

— Нима қипти? — дедим хавотирланиб.

— Нима қиларди, соатингизнинг тоши тўкилиб тамом

бўпти, оғайни! Ёқут деган нарса қанақа камёб тошлигини биласизми? — Уста сирли бир гап айтаётгандек овозини пасайтирди: — Менга қаранг, оғайни, ўзимизнинг одам экансиз. Сиз учун майли, топаман.

— Қанча бўлади? — дедим енгил тортиб. Уста олий математика машини бажараётгандек пешанасини тириштириб узоқ ҳисоблади. — Ўн беш минг сўм! — деди ниҳоят мушкул масалани ечгандек енгил тортиб. — Сизга ўн беш минг. Ҳозир мунайчукун соатларга запчас топиш осонмас. Антиквар — бу соат. Аммо-лекин ўзимизнинг одам бўлганингиз учун амаллайман-да, оғайни! Бўлмаса-ку, бу соатни аллақачон поезднинг тагига ташлаб юбориб, қутулганингизнинг суюнчисига зиёфат қилиб беришингиз керак эди-я!

— Раҳмат! — устанинг қўлидан соатни тортиб олдим. У ўрнидан туриб кетди.

— Ие, ҳа, йўл бўлсин, оғайни!

— Поезд йўлига! — дедим тўнғиллаб. Автобусдан тушиб ишхона дарвозасига етибманки, ҳамон бошимга бало бўлган соатнинг, усталарнинг гўрига ғишт қалайман. Аксига олиб, шундоқ... кираверишдаги темир дарвозанинг ёнида ҳам соатсозлик устахонаси бор экан. Ҳар куни шу ердан кириб чиқарканману, эътибор бермас эканман. Ишинг тушмаганидан кейин шу-да! Мана, қасдлашиб бўлса, деб бу устахонага ҳам кирдим. Афтига қараб ёшини билиб бўлмайдиган, пешанаси тиришган, юзи қошиқдеккина киши ойна тўсиқ орасидаги текшикчадан индамай қўл узатди. Соатни олди-ю, негадир орқасини эмас, ойнасини очди. Бир нима қирс этди. «Тамом!» — дедим ичимдан зил кетиб. — Соатдан ажралдинг. Бир чеккаси яхшиям бўлди. Қутулдинг».

Уста қўлидаги соатга қараб соатимни тўғрилади-да, тўйнуқдан узатди.

— Марҳамат!

Хайрон бўлиб соатни қулоғимга тутсам, бинойидек юриб турибди.

— Қанча бўлади? — дедим киссамни кавлаб.

— Пулингиз керакмас. Мили ойнасига тегиб қопти. Ўхтиёт қилинг!

МУСОФИР БЎЛМАГУНЧА

...Бир замонлар чет элга чиқиш жудаям Марсга бўлмаса ҳам Ойга учиш билан тенг эди, десангиз бугунги ёшлар ишонмайди... Ўша замонда денг... омадим чоғиб десаммикин, палакат босиб десаммикин, чет элга чиқадиغان бўлқолдим. Тагин қаёққа денг? Капстранга! Эскилар «мусофир бўлмагунча мусулмон бўлмайсан», деб бежиз айтмаганини ўшанда тушундим. Аввал ўн бештами, йигирматами суратимни олишди. Кейин йигирматами — йигирма бештами қоғозни тўлдирдим. Кимсан? Нимасан? Қаерда туғилгансан? Қачон? Отанг ким? Онанг-чи? Улар қаерда, қандай иш қилган. Ишласа, неча йил ишлаган? Мабодо отанг ўлган бўлса, қачон ўлган-у, нега ўлган, қаерга кўмилган? Онанг-чи? Авлодажодингда қамалганлар ёки чет элда яшайдиганлар борми? Сизларни билмадиму, шахсан мен ўйлаб қарасам, ҳаммаси жўяли саволлар. Рост-да! Аллақачон бандаликни бажо келтирган отам раҳматликнинг катта бобоси қайсидир хорижий давлатда ҳамон ҳасса таяниб юрган бўлса-чи? Яхшими-ёмонми, инглиз тили ўқитувчиси деган номимиз бор, ахир. Мени ўғирлаб кетиб, шўролар юртига ашаддий душман бўлмиш агентларга тилмоч қилиб олишса-чи? Ҳайрият! Анкетамдан биттаям ишқал чиқмади.

Московнинг чет элларга самолёт учирадиган аэропортида тўпланган тумонат одам орасидан ўтиб, омон-эсон божхона эшигига етиб келдик. Кўк шапка кийган сезгир ҳарбий кўзимга шунақанги узоқ, шунақанги синчиклаб тикилдики, беихтиёр ерга қарадим. (Бултур хайвонот боғига болаларни саёҳатга олиб борганимда олти қулочлик бўғма илон куёнга шунақа чақчайгани эсимга тушди).

— Гражданин! — деди хушёр чегарачи ҳамон кўзимга чақчайиб. — Доллар борми?

— Йўқ!

— Олтин борми?

— Ие, менда олтин нима қилади?

— Саволга жавоб беринг!

— Олтин йўқ!

— Антиквар? Хоч борми?

— Нима у?

— Наркотик модда-чи?

— У нима дегани?

— Чекадиган!

— Бор. «Космос».

— Ароқ борми?

— Бор. Икки шиша. Ҳамма олгани учун мен ҳам...

— Бу ёққа! — Ҳушёр чегарачи ияги билан имо қилди.

Чамадонингни кўтар! Тамом бўлдинг, мулла Алижон!.. Совуққина хонага кирдик. Жомадон титкиланди. Сочик у ёққа ташланди, соқол машина бу ёққа... Келинингиз «мусофир юртларда тишингизни кирини сўриб юрасизми», деб иккитагина қази пишириб берган эди. Ўшанга айниқса, қизиқиб қолишди. Тўғри-да! Колбаса деса колбасага ўхшамайди, гўшт деса — гўштга! Орасига тилла тангалар тикиб қўйилган бўлса-чи? Қази шўрлик обдан текширилди. Жомадон «шубҳадан холи топилгач», янги буйруқ бўлди: «Ечин!» Пайпоғимнинг орасигача қараб кўрдилар. Ҳеч бало топилмагач, божхона ходими буюрди:

— Бўпти, ўтаверинг, гражданин!

Хайрият-эй! Жомадонни чала-чулпа ёпиб югурдим. Шу пайт радиода биз учадиган самолётга таклиф қилиб қолди. Гапиради-гапиради-да, охирида «сенкью» деб қўяди. Вой овсар-ей! Ўзи таклиф қилиб, ўзи раҳмат дейишга бало борми. Ит қувган соқовдек ойнабанд эшик томон чопдим. (Ҳарна олдинроқ борганим.) Узундан-узоқ йўлакдан ўтиб, узундан-узоқ автобусга чиқиб олдим. Автобус гириллаб борди-да, самолёт олдида тўхтади. Ерга тушай десам, эшиги очилмайди. Қарасам, ҳамма бир томонга силжияпти. Биз ҳам одоб сақлаб (айни пайтда шошилиб) оломонга қўшилдик. Тавба! Бунақа автобусни биринчи кўришим! Эшигини тўппа-тўғри самолёт туйнугига рўпара қилиб қўйса-я! Бунга қаранг!

Хушрўй стюардесса тайёрага кириб бораётган ҳар бир йўловчига салом беради.

— Хэлло! Хуш келибсиз, жаноб!

Менга қараб алоҳида таъзим қилди.

— Хэлло, сэр!

Ҳа, маккор! Ҳозир илжаясан-да, беш дақиқадан кейин: «Кечирасиз, гражданин, жойни бўшатишингизга тўғри келади, паттани адашиб беришибди, кейинги рейсда

учасиз», деб тушириб юборасан! Ўрнимга ўзингни паттасиз танишингни ўтқазиб қўясан. (Кўрганмиз бунақасини! Аҳмофингни ҳаммомдан қидир.)

Югуриб бориб ўриндикқа ўтириб олдим. Шоша-пиша тасмани белимга боғладим. Эндиям тушириб кўр-чи!

Нафасимни ростлаб олмасимдан бояги хоним тепамда пайдо бўлди.

— Яхши жойлашиб олдингизми, сэр? Чанқамадингизми?

— Но! Но! — дедим тўнғиллаб.

Шундаям илжаяди.

— Чеккингиз келса, марҳамат! Ёнингиздаги қўшингиздан рухсат сўраб, чекаверинг!

Тамаки хумор қилаётганини қаёқдан билди бу? Ё синамоқчими? «Гражданин фалончи жамоат жойида чекди», деб эртага газетангда дўмбира қилмоқчисан-да! Овора бўласан! Бакириб бердим.

— Но! Айм нот смокинг! — дедим инглизчани «қойил қилишимни» намойиш этиб.

Зум ўтмай димоғимга тамаки ҳиди кирди. Бирам ширин, бирам хушбўй лаънати! Мундай қарасам, ёнимда ўтирган семиз ажнабий бемалол сигарет тутатяпти. «Пэл-мэлл!» Бор-э, ажнабий чекканда, мен индамай ўтираманми, дедиму, ўзимизнинг «Космос»ни бурқси-тишга тушдим.

Самолёт осмонга кўтарилиб улгурмасдан бояги хоним ялтироқ бандли аравагани судраб ёнимга келди.

— Кўнглингиз нима тусайди, сэр? Пиво? Енгил вино? Коньяк, виски?

Вой алвасти-ей! Қаранг маккорлигини! Бизнинг юртда ичкиликка қарши кураш бошланганини билиб туриб атайлаб қияпти. Бир култум ичсам борми, дарров хўжайинларига хабар қилади. Хўжайинлари совет ҳукуматига, ҳукумат мактаб директориға... Қарабсизки...

— Но! — дедим сиполик билан қўл силтаб.

Қўшним узунчоқ бокалдаги винони, пластмасса стакандаги пивони олиб, кетма-кет иккаласини бўшатди. Хузур қилиб кекирди.

— Нима, сиз чанқамадингизми? — деди тўсатдан.

Ия, мен буни ажнабий деб ўтирсам, ўзимиздан экан-ку! Минг йиллик кадрдонимни топгандек, қувониб кетдим. Бирпасда апоқ-чапоқ бўлдик-қолдик! Сашавой кўриниши

савлатли бўлгани билан мендан уч ёш кичкина экан. У ҳам бизнинг гуруҳда — сайёҳ экан. Ўша мамлакатга аввал ҳам борган экан.

— Сашавой, укам! — дедим орзумандлик билан. — Бир шиша пиво бўлса-ку жон деб ичардим-а, менда доллар йўқ-да! Долларга алмаштириб берган ўттиз сўмга ўғлимга шим олишим керак. Жинси шим...

Сашавой қорнини лиқиллатиб, мазза қилиб кулди.

— Эй, Али! Али! Пиво билан сухой вино текин! Билдингми! Коньяк, виски — у бошқа масала. Валюта керак! — шундай деди-да, тугмачани босган эди, сертабассум хоним пилдираб етиб келди.

— Жанобга... — Ҳамроҳим менга имо қилди. — Икки шиша пиво, икки бокал вино! (Қойилман! Инглизчани сувдек биларкан.)

— Момент сэр... — Хоним таъзим бажо айлаб зипиллаб кетди.

— Нега... икки шиша? — дедим талмовсираб.

— Мен ҳам чанқаброқ турибман. — Сашавой қорнини силаб қўйди.

Тонготар палласи чириб бораётган капитализмнинг ириб битиш арафасида турган мамлакатига қўндик. Божхонага кирдик...

Ҳозир бошланади! Қаердан келдинг? Нима мақсадда келдинг? Неча кунга келдинг? Отанг ким? Онанг қачон ўлган? Нечта боланг бор?

Одамга алам қиларкан! Вой, каллаварамлар-ей! Ақалли биттаси «кимсан» демаса-я! Кутиш залига чиқишимиз билан Сашавой қўлимдан судради.

— Юр! Машина кутиб турибди.

Жон-поним чиқиб кетди.

— Жомадоним! — дедим бақириб. — Жомадоним! Ичида иккита қази, тўртта патир, писта-бодом бор!

— Ўчир-ей! Чамадонингга ит ҳам тегмайди. Юравер!

... Автобусда кетяпмиз. Кўзим осмонўпар иморатлар, бир-биридан чиройли машиналарда-ю, хаёлим жомадонда. Эсиз-эсиз иккита қази, тўртта патир, хотиним ўз қўли билан думба ёғига қовуриб берган ярим тоғора бўғирсок... қулоғини ушлаб кетди-да! Сашавой бўлса, парвойи палак! Суянчиққа бош ташлаб, мудраб кетяпти. Орасира ўртачароқ хуррак ҳам отиб қўяди. Э, хомсемиз! Ўзингни юкинг йўқ-да! Менинг шунча нарсам гумдон бўлса май-

ли-а! Қаранг, ўзи семиз бўлсаям, уйқуси зийрак экан! Машина тўхташи билан дарров кўзини очди.

— О, «Виктория!» — деди автобус деразасидан қараб. — Беш юлдузли меҳмонхона! Во! Ташвиш қилма, Али! Мен сенга ҳамроҳ бўламан!

Ҳамроҳ бўлармиш! Ундан кўра жомадонимни топ!

Узун-қиска бўлиб мусофирхонага кирдик.Ё, тавба! Жинними булар?! Ҳе йўқ-бе йўқ, ҳар биримизнинг қўлимизга биттадан калит тутқазяпти. Бошпурт текшириш — йўқ. Қоғоз тўлдириш — йўқ... Ўғрилиқ шунақадан бошланади-да!

— Мана, хонамиз ҳам ёнма-ён экан! — Сашавой елкамга қокди. — Юравер!

Ғижиниброқ кетидан эргашдим. Йигирма олтинчи қаватга кўтарилдик. У ўзининг, мен ўзимнинг хонамни очдим. Қарасам, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, шундоқ кираверишда жонажон, кадрдон жомадоним турибди-да!

... У ёғи нима бўлди, демоқчимисиз? Нима бўларди! Музейларга бордик, театрларга... Тўғри, сафардошларимиз ўнг келди дегунча гуриллаб ўзини дўконга уради. Нима зарил! Биз — интеллигентмиз! Педагогмиз! Унақа очкўз эмасмиз...Шунақа-ку... Ўғилчанинг буюртмаси нима бўлади? Амриқоча жинси шим? Бу ёғи сафаримиз ҳам қариб қолди.

Сашавойга ялиндим. «Шундоқ-шундоқ! Сен дунё кўрган одамсан. Мениям дўкон-пўконга олиб кирсанг-чи!»

Сашавойнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Ну, Али! Вот дурак! Алмаштириб берган 30 сўмни қайтиб олиб кетмоқчимидинг? У ёқда била-санми, нима бўлади? — Бармоқларини панжара қилиб кўрсатди. — Валюта олиб ўтдинг, деб, тиқиб қўйишади, овсар. Юр, тезроқ қутул ўша сабил қолгур долларингдан! ...Бир дўкон олдида тўхтадик.

— Бу озиқ-овқат магазини! Супермаркет! — Сашавой қўлимдан тортди. — Жинси шим бошқа жойда сотилади.

— Хай, бир кирайлик, дўстим, — дедим ялиниб.

Эҳ-ҳа! Дўконмас, томошахона-ку бу! Сут — ўн хил! Қаймоқ — саккиз хил! Гўшт — ўн икки хил! (Борингки, беданаю какликкача бор!) Пишлоқ — йигирма хил! Колбаса — ўн саккиз хил! Кокос ёнғоғи, банан, гилос (кузда гилос қаёқдан келганийкин), нок, шафтоли, узум...Йў-ўк! Бу ерда бир гап бор. Атайлаб, бизга

ўхшаган туристларга кўз-кўз қилиш учун очиб қўйган бу дўконни! Мени анойи деб ўйлаяпсанми? Қани, сот мард бўлсан! Ўғлимга жинси олмасам-олмабман!

— Саша! — дедим ҳовлиқиб. — Қоғозинг борми?

— Нимаиди? — Сашавой киссасидан ёндафтарчани чиқарди.

— Очирид! Гражданлар, очирид! — Сашанинг кўлидан дафтарчани юлқиб олиб, ёза бошладим. — Мен биринчиман. Саша — иккинчи. — Ҳаяжонланиб кетганимдан ўзбекча, русча, инглизча сўзларни аралаш-куралаш қилиб, бақиравердим: — Гражданлар! Очиридга туринглар! Менга пишлоқ керак! Банан! Кокос ёнғоғи! Келаверинглар! Учинчи ким, учинчи? Фақат илтимос, тартиб сақлансин!

Бир маҳал қарасам, Сашавойнинг кўзи ола-кула бўлиб кетяпти, нукул хансирайди. Тили калимага келмайди.

Калта юбка кийган қиз югуриб келди.

— Хэлло, сэр! Ким сизни ранжитди? Марҳамат, ичкари кириг! Экап оф кофе, плиз...

Сашавой шундагина тилга кирди.

— Но, миссис, но, — деди ясама табассум билан. — Бу сэр ўзи шунақа... ҳазилкашроқ...

Судрагудек бўлиб, кўчага олиб чикди.

— Эсинг жойидами? — деди қизариб-бўзариб. — Одамни шарманда қилдинг-ку!

— Нега шарманда қиларканман? Озиқ-овқат программасини ёзмасдан туриб, қаёқдан топибди шунча нарсани? Ҳаммаси ёлғон!

— Ўғлингга шим олмоқчимисан? — Сашавой чуқур хўрсинди. — Бер, ўша долларингни! Юр бу ёққа! Фақат, илтимос, энди кўчада пойлаб турасан.

На илож?! Кўндим... Ишонсангиз, тўрт қаватли эмас, беш қаватли эмас, ўттиз қаватли универмаг олдида тўхтадик. Сашавой «шу ерда қимирламай тур», деди-ю, ичкари кириб кетди. Ростини айтсам, узоқ кутганим йўқ. Сашавой чиройли «салапан» қопчиқ кўтариб чикди.

— Ма! Қирқ саккизинчи размер. Сдачини ол: тўрт доллар. Кетдик энди. Группа бошлиғидан балога қолиб юрмайлик!

— Қаёққа кетамиз? — дедим мазахўрак бўлиб. — Хотинимга қўйлак олмаймизми?

Сашавой кўзимга тикилиб турди-турди-да, хасрат

аралаш уф тортди. (Назаримда, қорни ҳам пучайиб колгандек бўлди.)

— Қайси аҳмоқ сенинг тўрт долларингга яхши кўйлак беради?

Баланд келдим.

— Бўлмасам, хотинимнинг олдига икки кўлимни бурнимга тикиб бораверайми?

— Э-э, бошга битган бало бўлдинг-ку! Юр-чи, шу атрофда комисион дўкон бор эди.

Юриб-юриб бир дўконга кирдик. Дўмбоққина сотувчи киз югуриб келиб, салом берди.

— Гуд ивнинг, сэр! Виски, кофе?

Вискига бало борми? Матоҳингни кўрсатмайсанми? Ажаб, ҳайҳотдек дўконда харидор йўқ. Япон телевизор, Жанубий Корея магнитофонлари, япон камералари. Хайрият, латта-путталар ҳам бор экан. Мана, ўша кўйлак! Худди хотиним орзу қилгани! Бежирим, гулдор! Биз томонларда камида икки юз сўм туради! Тепасига ўн доллар деб ёзиб қўйибди. Инглизчани қойил қилишимни билдириб қўйиш учун сўрадим:

— Хау мач даз ит кост, неча сўм туради

— Тэн доллар.

Тэн доллар эмиш! Ўн долларим бўлса, сенга ялиниб ўтирармидим. Магнитофон олиб қўя қолмасмидим, аҳмоқ? Қарасам, хонимча кўйлакни кўлимга тутқазяпти.

— Но! Но! — дедим ваҳимага тушиб. — Ай хэв но тэн доллар. Менда тэн доллар йўқ!

Шовқин-суронни эшитиб, ичкаридан сумакдек найнов йигит чиқди. Савдо ходимини (ие, кечирасиз, миссис — бизнесменни) нега хафа қияпсан, деб қулоқ-чаккамга тушириб қоладими, десам, йўқ, аzza-баzza салом бериб, кўлини чўзяпти!

— Сенькю сэр! — дедим жонҳолатда. — Менга кўйлак но!

Орага Сашавой тушди. Кўйлак ўн долларга қимматлик қилишини айтди.

— О-кей! Севен доллар! — капиталист илжайди.

— Но! Но!

— Сийкс доллар!

— Но, керакмас, менда олти доллар йўқ, ай хэв онли фо доллар, фақат тўрт доллар!

— О кей! — капиталист тагин кўлимни қисди. —

Майли, ҳозир фо доллар, қолганини эртага ташлаб кетасиз.

Кўркиб кетдим.

— Но-о-о! — дедим тажанг бўлиб. — Биз эртага учиб кетамиз. Ай вонт ин хоум. Уйга! Тю-тю-тю!! Советюнион!

— Москау! О-о-о! Советюнион! Сувенир, сэр, сувенир!

Қарасам, кўйлақни қўлтиғимга қистиряпти. Садақа қияпти, шекилли?!

— Но! — дедим ер тепиниб. — Но! Хоҳласанг фо доллар. Хоҳламасанг, катта кўча! Бунақа кўйлақлар бизда твенти цент — йигирма тийин туради, тушундингми?

— О-кей, сэр! Фо доллар... — капиталист дўстона илжайди. — Кофе, виски?..

Фирибгар! Ўзинг тўрт долларга жон деб турган экансан-ку, тагин олифтагарчилик қиласан!... Эртасига сахарлаб она юрт томон учдик. Самолётдан тушишим билан жонажон Москванинг қор аралаш мусаффо ҳавосини тўйиб-тўйиб симирдим. Оҳ-оҳ-оҳ! Қандай мазали! Қандай муаттар! Хаёл суриб турсам, кўк шапка кийган аэропорт ходимаси елкамга туртди.

— Эй, кишлак! Сенга алоҳида таклиф керакми? Чик автобусга!

Бор экансиз-ку, опажон! Бир ҳафтадан бери ўнг елкам кичишиб юрган эди, ўзи!

Меҳмонхонанинг эшигига «Жой йўқ» деб ёзиб қўйилган бўлса-да, бизга жой топилди. (Харқалай мусофир юртдан мозор босиб келяпмиз.) Анкета тўлдирдик. Кимсан? Нимасан? Қаерда яшайсан? Қаердан келдинг? Нима учун борган эдинг? Бу ерда қанча бўласан? Қачон кетасан? Нимага кетасан?

Жонажон саволларни шунчалик соғиниб қолган эканманки, анкетани узоқ, завқ билан, чиройли хуснихат билан тўлдирдим. Мундай қарасам... жомадонимни... Ё алҳазар! Шундоққина оёғим остида турган эди-я! Майли, садқайи сар! Қазии еб бўлинган! Бўғирсоқни Сашавой билан баҳам кўрганмиз. Соқол машина уйдаям бор! Бир кун соқол олмасак... Биров куёв қилармиди бизни! Фақат жинси шим билан хотинимнинг кўйлаги...

Майли, буниям яраси осон. Эртага ГУМга кирамиз... Харид қиламиз...

Магазин дегани бундоқ бўпти-да! Уч юзтача одамдан кейин навбатга турдим. (Бор экансан-ку, акагинанг айлангур очирид!)

— Охири сизми? — дейишим билан лаби бўялган хотин бобиллаб берди:

— Ҳа, нимаиди? Қоп кўтариб келгандирсан?

— Жонга тегди булар! — Юзи тиришиб кетган чол оёқ-қўли асабий қалтираб чийиллади. — Мешочниклар! Нима кўрса ташмалаб кетади. Биз, москваликларга нима қолади?

Тўғри айтяпти! Қийин шуларга! Тулалик ўзи тайёрлаган колбасани Москвадан олиб кетса, ярославлик ўзи ишлаган пишлокни Москвадан харид қилса, дўппи кийган ўзбек ўзи эккан пахтадан тикилган шимни Москвадан сотиб олса? Олис чет элдан олиб келинганини жонажон пойтахтда биров «шмон» қилиб кетгани билан кимнинг иши бор? Ўзингга эҳтиёт бўл! Жомадонингни бутингга қистириб, устига миниб ол!

Уч юз киши бирдан гапирса, ғалати бўларкан. «Мешочник» бўлдим, «азиат» бўлдим, «приписчик» бўлдим, «басмач» бўлдим... Чидадим. Начора, айб ўзимда! Жомадонимга хушёр бўлсам-ку...

Икки соатчада омон-эсон ичкари кириб олдим. Мана ўша шим! Жинси! Ранги ҳам ўша, бичими ҳам. Тўғри, чоклари жиндай кийшиқрок, баҳоси жиндай баландроқ... Нима қипти? Этикеткасини олиб ташлаймиз. Кейин, учинчи қаватга чиқиб, яна бирон соат очирид турсам, хотиннинг қўйлаги ҳам...

Кассага югурдим. Шапалокдек олтин балдоқ таққан қизалок узатган пулимни нари сурди.

— Паспорт!

— Нима?

— Паспорт! Московская прописка!

— Ахир мен Москвада...

— Ўтинг, гражданин! Следующий!

... Домодедово деган аэропортда самолётимиз жиндек кечикди. Аввал бир соатга, кейин уч соатга, ундан кейин етти соатга... Ростини айтсам, суҳандон қизга ачиниб кетдим. «Фалон рейс билан Тошкентга учадиган самолёт...» деб қайта-қайта гапиравериш оғзи қуруқшаб кетди, шўрликнинг!

Палакатни қаранг! Самолётга чиққан захоти тугма-

чани босишга бало бормиди! Ҳалиям чет элда юрибман, дедим шекилли. Илжайдим.

— Миссис! Иложи бўлса чой... Совқотиб кетдим... Плиз...

— Нима? — Стюардессанинг қоши чимирилди. — Ким «плиз?»

— Миссис, — дедим ялиниб. — Иложи бўлса битта чой. Плиз... Марҳамат...

Стюардесса ўсиб кетган соқолимга, бошимдаги дўппимга тикилиб турди-да, ажиб бир табассум ҳадя этди.

— Балким кофе ҳам сўрарсиз! Тасмани тақинг, гражданин!

Капитализмнинг касали тез юқаркан-да! Стюардессанинг жаҳли чиққанини кўриб турибман. Чекишни ким қўювди менга! Ўша заҳоти тепамда пайдо бўлди.

— Гражданин! — деди лаблари гезариб. — Ҳозир самолётдан улоқтириб юбораман!

Хайрият! Улоқтириб юбормади. Бир соатдан кейин тайёра радиосидан баджаҳл стюардессанинг мулойим овози янгради:

— Хурматли пассажирлар! Тайёр бўлиб туришингизни сўраймиз. Ҳозир сизларга прохладительний напиток берилади!

Стюардесса қанча баджаҳл бўлса, шунча меҳрибон экан. Биз ҳам бир стакан «прохладительный» сувдан, жиндақ қарироқ, жиндақ чандирроқ бўлсаям оч қорин билан йиғлаб кўришадиган товук оёғидан бенасиб қолмадик.

Тошкентда эса каминани айрича иззат-икром билан кутиб олишди. Бир эмас, иккита милиционер! Тушунадиган болалар экан. Атиги эллик сўм жарима солиб, қўйиб юборишди.... Мана энди туппа-тузук мусулмон бўлиб ўтирибмиз. Яхшиям мусофир юртига борганим...

Мактаб-чи, дейсизми? РайОНОдан хат келибди. Директоримиз ётиғи билан тушунтирди.

«Самолётда безорилик қилибсиз. Чекибсиз! Педагог ҳам шунақа бўладими? Соқол олмасангиз, хизмат бурчини бажараётган аэрофлот ходимини «плиз» деб ҳақорат қилсангиз... Биламиз, сиз яхши ўқитувчисиз. Лекин... Бунақа одам мактабда ишласа... Ёшлар тарбиясига...

Мениям ўйланг! Тобуткашмиз... Кўздек кўшнимиз. Мендаям бола-чақа бор».

Ростини айтсам, директор шўрликка ачинганимдан йиғлаб юбордим.

Ҳозир ота касбини қиялпман — сандиқчиман. Топиш-тутишим ёмон эмас. Ойига учта сандиқ ясасам, аввалги маошимдан тўрт хисса кўп пул бўларкан... Ўша стюардессани кўриб қолсам, яна бир марта «плиз-и-из!» деб қўймоқчиман! Шояд ишларим янаям юришиб кетса!

1987 й.

МОДДИЙ ЁРДАМ

Бу ғавғоларнинг ҳаммаси арзимаган гапдан бошланди. Бир куни касаба уюшмасининг бошлиғи Усмон ака ёнимга келиб, елкамга қўлини ташлади.

— Аёлларга қалайсиз? — деди тўсатдан.

Ҳеч балога тушунмадим.

— Қайси маънода?

— Ну, масалан, ҳурмат қилиш маъносида.

— Ҳа, энди эл қатори, — дедим ростини айтиб.

— Бўлмаса бундай... Бир хизмат қиласиз. Уч кундан кейин хотин-қизлар байрами. Эркаклар номидан кичкинагина зиёфат уюштирсак нима дейсиз?

— Неча сўм керак? — дедим мақсадини тушуниб. Фирмамизда бунақа тадбирлар тез-тез бўлиб туради. Биров нафақага чиқади, биров уйланади, биров туғади, дегандек...

Чўнтагимдан энди пул чиқараётган эдим, Усмон ака қўлимни ушлади.

— Пулингиз керакмас, — деди сирли қилиб. — Сиз бермайсиз, оласиз!

— Нима?

— Оласиз? Бир варақ қоғозга ариза ёзиб берасизу, эллик минг сўм оласиз. Биз шунга ихчамроқ банкет қиламиз.

Мендан нима кетди. Барибир, аёллар байрамида эркаклар номидан ўзимиз ҳам қатнашамиз-ку! «Менга ёрдам беринглар, қийналиб қолдим», деган маънода ариза ёзиб қўл қўйиб бердим. Ўша заҳоти кассирдан эллик минг олиб, Усмон аканинг қўлига топширдим.

Байрам кўнгилдагидек ўтди. Жиндай шампан ичдик, аёлларни қутладик...

Бу гаплар паққос эсимдан чикиб кетган эдию, бир қуни касаба уюшмасининг мажлиси бўлди. Усмон ака қилинган ишлар ҳақида гапира туриб, тўсатдан қўлини бигиз қилиб мени кўрсатиб қолди.

— Мана, яхши устамиз Ботировни олайлик. Шу ўртоқ оғир касал бўлиб ўрнидан туролмай ётганида биз унга эллик минг сўм моддий ёрдам бердик!

Атрофда ўтирганларнинг ҳаммаси бир йил тўшакка ёпишиб ётган одамни кўрмоқчи бўлгандек менга бурилиб қаради. Хайрон бўлдим! Бола бўлиб «их» деган эмасман. Қишда қорда ювинаман. Тошни есам, қум қилиб юбораман! Энди шуни айтмоқчи эдим, қарасам, Усмон ака бошқа масалага ўтиб кетибди. Индамай қўяқолдим.

Орадан бир ҳафта ўтдими, ўн беш кунми, Усмон аканинг хонасига чақириб қолишди. «Энди моддий ёрдам берса олмайман», деган ўй билан эшикни очсам, хонада кўзойнак таққан семиз хотин, рўпарасида Усмон ака ўтирибди. Стол устида ҳар хил қоғозлар, папкалар...

— Танишинг! — деди Усмон ака мени кўрсатиб. — Ботиров деганимиз шу киши бўладилар.

Аёл кўзойнак ортидан юзимга синчиклаб тикилди.

— Опамиз тафтиш комиссиясининг аъзоси бўладилар, — деди Усмон ака. — Шаҳар бошқармасидан келганлар.

— Қалай, участкангизни тиклаб олдингизми? — деди нотаниш хотин меҳрибонлик билан.

Хайрон бўлиб Усмон акага қарадим. Кўзини қисяптими, қовоғи учаяптими, тушунолмай гарангсиб турган эдим, Усмон ака гапни илиб кетди.

— Э, унчалик ёнган эмас! — деди шанғиллаб. — Бу кишининг ўғилчаси шўх-да! Онаси дўконга чикиб кетганида электр плиткани разеткага тикибди. Шунга ақли етганини кўрмайсизми? Боғча боласи-я бўлмаса! Отасига ўхшаган шустрий-да! Биз берган эллик минг сўм билан уйни таъмирлаб олдингиз-а, тўғрими?

Нима деб гўлдираганимни билмайман. Амаллаб чикиб кетдим.

Бора-бора бу гаплар унут бўлди. Энди тинчидим деб юрсам, Янги йил арафасида касаба уюшмасининг ҳисобот мажлиси бўлиб қолди. Ўзингиз биласиз, эси

бор одам мажлисининг орқароқ қаторида ўтиргиси келади. Аксиға олиб, кечикиб келибман. Мажбур бўлиб биринчи қатордан жой олдим. Иккита одамдан кейин минбарга Усмон ака чиқди. Мени гапирмаса эди, деб юрагим пўкиллаб турганди, худди айтганимдек бўлди.

— Ҳурматли мажлис қатнашчилари! — деди у кичикроқ дастурхондек келадиган рўмолчаси билан пешанасини артиб. — Биз нукул ишни ўйлайвермай, инсонларга ғамхўрлик қилишни ҳам билишимиз керак. Одам ҳамма нарсадан азиз, биродарлар! Мана, ҳурматли Ботировни олайлик. Ажойиб кадр! Фирмамизнинг кўрки. Устига-устак кўп болали оиланинг бошлиғи. Бир эмас, олтита қизи бор! Биринчи қор ёққан куни учинчи синфда ўқийдиган қизалоғи яхмалак ўйнайман деб оёғини синдирибди! Ботировга дарров эллик минг сўм моддий ёрдам бердик!

Кўз ўнгим қоронғилашиб кетди. Сакраб ўрнимдан турдим-да, минбарга қараб бор овозда кичқириб юбордим.

— Дод!

Каттакон зал сув қуйгандек жимжит бўлиб қолганини, ҳамма менга ҳайратланиб қараётганини пайқадим.

— Мен ҳеч қачон ёрдам олган эмасман! — дедим қўлимни пахса қилиб. — Ҳеч қачон ўладиган касал бўлмаганман! Уйимга ўт кетганмас! Ёнадиган участканинг ўзи йўқ! Бир хонали каталак квартирада турман. Разеткага сим тикадиган ўғлим ҳам, яхмалак учадиган қизим ҳам йўқ, билдингми?! У ёғини сўрасанг, хотиним ҳам, хотин олишга пулим ҳам йўқ! Қутулдимми энди?!

Нафасим бўғзимга тикилиб, ҳарсиллаганча жойимга ўтирдим. Усмон ака семизгина бузоқбоши кўриб қолган хўроздек бошини гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа ташлаб, менга узоқ тикилиб турди-да, негадир илжайди.

— Ўртоқлар! — деди маҳзун оҳангда. — Инсонларга кўпроқ ғамхўрлик қилайлик, деб бежиз айтмадим, биродарлар. Кўриб турибсизлар! Бир йил ичида Ботиров биродаримизнинг бошига шунча ташвиш тушди. Уйига ўт кетди. Ўзи касал бўлиб, бир ўлимдан қолди. Ширингина қизалоғи майиб бўлди... — У менга қараб оғир-оғир бош чайқади. — Тағинам фил экансиз,

биродар! Худо сабр берсин. — Кейин йиғилганларга қараб, «ана шунақа гаплар», дегандек маъноли бош чайқади. — Хафа бўлманг, — деди тагин менга юзланиб. — Биз сизни албатта даволатамиз. Яхши психиатрлар бор! Керак бўлса эллик минг сўм эмас, олтмиш минг, ҳатто етмиш минг моддий ёрдам берамиз!

Ўрнимдан яна сапчиб туриб кетдим. «Ёрдамнинг билан қўшмазор бўл!» деб бақирган эдим.... ҳеч ким эшитмади. Ҳамма гулдурос қарсак чалар, Усмон ака эса виқор билан минбардан тушиб борар эди...

ОМАДЛИ ЖЕНТЕЛЬМЕНЛАР

— Азиз телетомошабинлар! Пирамиданинг қир учига чиқиб, Жомолунгма чўққисини томоша қилаётган, бир миллион, беш миллион, боринг ана эллик миллион ютаётган, бахтли воқеага рўпара келиб бахтини топаётган, аъло ўйин ўйнаб, рақиб дарвозасига жавобсиз ўнта тўп ураётган азаматлар сони кун сайин кўпайиб бормокда. Мана, ўзингиз гувоҳ бўлинг!

— Марҳамат қилиб, ўзингизни таништирсангиз?

— Мен Бухоронинг Рометан районидаман. Отим Бақоев Пўлот. Ўзийм мактабга ишлайман. Шунайчи-кун панжшанбе куни хотиним билан машинага Бухорода бориб эдийм. Кетопсак, лотарейя сотопти. Сотувчи ўзимнинг собиқ ўқувчим экан. «Домулла Бақоев, деди, мангинанинг латарейясида биртагина олинг, охе!» деди. Хотиним айтди: «Кот-мотта одам латарейяни нима қиласиз, ундан кўра бачаларга банан олайик», деди. «Хай бирта латарейя олсак олибмизда», деб шунай ўчирсам, «автомобил» деб ёзиб қўйибди. Хотиним «иби-и-и!» дедию, йиқилиб тўхтади!

— Сизни чин дилдан табриклаймиз, Пўлатжон! Хотинингизни ҳам қутлаб қўйинг. Бундан кейин машина ютсангиз, йиқилиб юрмасинлар! Мана, сизга машинанинг калити! Мана, қўшимча пул!.. Аммо бу ҳали ҳаммаси эмас, азиз дўстлар! Бугун бахти кулганларнинг кунидир! Мана, яна бир голибимизни кўриб қўйинг!

— Исмингиз?

— Мен Ҳамидхон Ҳабибхоновман. Намонгоннинг Учқўрғонидан бўламан. Ўтган ҳафта институтга кетутсам

супермаркетнинг олдида лотерея сотутти экан. Учтагина-сини олган эдим, машина чиқди!

— Табриклаймиз, Ҳамидхон ука! Муборакбод бўлсин! Айтинг-чи, ўқийсизми, ишлайсизми?

— Институтда ўқийман.

— Кўрдингизми, азизлар! Омад кулиб бокса ёш ҳам, касб ҳам танлаймайди! Айтинг-чи, Ҳамидхон ука, отанангиз бормилар?

— Борлар. Дидом борлар. Абам борлар. Мана, абамнинг ўзлари.

— Ие, аяжон, сиз Ҳамидхоннинг аялари бўласизми?

— Ашнақа, укажон! Баламнинг бахтидан ўргилай! Латареяга ютганини эшитиб, калдираб қолсам денг! Дидасини айтмаймизми? Баҳорда қурт ўлгирга барг кесаман деб тутдан йиқилиб беланги бўпқолган эдилар. Хушхабарни эшитиб, диканглаб туриб кетсалар денг! Минг раҳмат сизларга!

— Мана, укажон, машинанинг калити! Хайдашни биласизми?

— Биламан, ока, правам бор!

— Ундай бўлса, оқ йўл сизларга! Қаранг, хурматли томошабинлар! Ёшгина йигитчанинг машинага чаққонлик билан миниб, учириб кетганини қаранг! Шу кетиши бўлса, тўрт соатдан кейин ўзини Учқўрғондан кўради! Азизлар, навбатдаги ғолибимизни кўрсангиз, хайратда қолишингиз аниқ! Мана, ўзингиз гувоҳ бўлинг!

— Сиз қаердансиз, отахон?

— Немене?!

— Қаердан бўласиз, дейман?

— Жақинроқ кел, ширағим, қулоғим овор!

— Қаердан келгансиз, деб сўраяпман, бобой?

— Южный Қазақстаннинг Кентов қалъасиндин! Олтинши увлим Жеттисойда «Алғабас» совхозинда малши бўлиб ишлайди. Ўси увлимни кўраен деб келиб эдим. Ипподромға барсам, бирови латарея сатиб жатқан экан. «Алинг ақсақал, машин жутасиз», деди. Сасиб қалиб ўновини олиб эдим, бировини ўширсем, машина шиғибтур.

— Эшитдингизми, дўстлар! Отахоннинг гапларини эшитдингизми? Бизнинг ўйинимизга фақат ҳамюртларимиз эмас, қардош қўшниларимиз ҳам ишқибоз

бўлмоқда. Ишқибоз бўлибгина қолмай, ютмоқда! Неча ёшдасиз, отахон?

— Не дейсин?

— Ёшингиз нечада?

— Жетмис жеттида! Ат жили тувғанмин.

— Қаранг, кадрли дўстлар. Ёши етмиш еттига чиққан, юзидан нур ёғилиб турган отахонни табрикланг! Машинанинг қанақасини танладингиз, отахон?

— Вов ширағим, моған тўрт дўнгалеги бўлса бўлди.

— Айтинг-чи, отахон, оилангиз катта бўлса керак?

— Улкен. Уш қатин...

— Кечирасиз, отахон, нима учта?

— Уш аелим бор. Ўзбек байиса том солади, қазақ байиса қатин олади, деган сўзни эсипегенмисин? Уш қатин, ўн жетти увил-қиз, қирк уш неvara, секкиз шўберам бор.

— Қойилман, отахон! Учала кампингиз билан қўша қаринг! Неvara-чевараларнинг роҳатини кўринг! Бўлдим, хайр, омадингизни берсин!

Азиз томошабинлар! Ҳали айтганимиздек, бугун чиндан ҳам ғолиблар куни! Ана, тагин бир омадли йигит келмоқда! Ўзингизни таништирсангиз?

— Отим Сардор. Фамилиям Рустамов.

— Сардоржон! Бошингизга бахт куши қандай кўнганини батафсилроқ айтиб беролмайсизми?

— Этсам этвураман! Бувам раҳматли этганийдила. «Қиморри яқинига йўлама, бадбахт, қиморвоззи косаси оқармийди», диганла. Латарея-патареяга тоқатим йўқ. Оддих куни шошиб кетвоссам, бир бола «маши латарейни олинг, ока, мошина ютасиз», дийди. «Ютадиган латарей бўса нега ўзинг омийсан?» дисам, «пулим йўғде, ока», дийди. «Неччи пул?» дисам, «беш юз», дийди. Минг сўм берсам, қўлимга иккита билет тиқиштивотти. «Хов, братан, издачисини бермисанми, сани латарейанг диб ўйимга пияда кетаманми?» дисам, «иккита олаворинг», раҷчўт бўловуз», дийди. Э, боре, нима бўса бўлди, диб, мундоқ ўчирсам, мошина чикди!

— Ана, кўрдингизми, азизлар! Омаднинг кулиб боқишини қаранг! Ўзингиз қаерда яшайсиз, Сардоржон?

— Точний адресим керакми, пажалиста! Тошкент шаҳар, Оқтепа массиви, Қўштерак кўчаси, ўн тўртинчи уй!

— Нима? Стоп! Калланг ишлайдими, ука! Адресга бало борми? Эртага бутун маҳалланг, қариндош-уруғинг ютган машинанг қани деса, нима қиласан?

— Мани аҳмоқ диб ўйлавоссизми, ока! Хич қанақа «Октепа-моктепа»ни билмийман! Адресим сапсем бошқа. А вапше отимам Сардормас, Алибек! Ҳамма Альберт дийди!

— Шунақа демайсизми, укажон! Внимание, запис! Ҳурматли томошабинлар. Кулиб турган йигитнинг қувонч тўла кўзларига қаранг! Мана, сизга машинанинг калити! Яна бир нарса сўрасам, майлими, Сардоржон?

— Сўрийвуринг!

— Уйланганмисиз?

— Велосипед олишга пул йўғу, хотинга бало борми?

— Шунинг учун сўрадим-да, укажон! Мана, сизга яна тўрт миллион сўм пул! Каттакон тўй қилишга бемалол етади! Танлаганингиз борми ўзи?

— Бор! Беш-олтитаси очирит бўптирипти!

— Тўйингизга бизни ҳам таклиф қилинг, Сардоржон! Кўрдингизми, азизлар! Бугун Сардоржонга қўшалок байрам! Бўлажак кўев гулзорга кирган боғбондек энг сара гулни танлаб олади ва қарс-бадабанг тўй қилади! Сўнг Сардоржон келинни миниб, «Дамас»ни қўлтиқлаб... тойис... «Дамас»ни миниб келинни қўлтиқлаб никоҳ сайлига чиқади. Азиз дўстлар! Шундай қилиб, бугун сиз бир эмас, тўрт нафар бахти қулган ғолибни кўрдингиз!.. Навбатдаги ютуқ сизники бўлиши мумкин. Шошилинг! Имкониятни бой берманг! Ўйнанг! Ютинг!

Муаллиф изоҳи. Бу гапларнинг ҳаммаси ҳазил. Телевизорни бўкиртириб реклама қиладиган лотереячиларга ҳам, чипта сотиб олмаса, «аллергияси» кўзиб, кечаси билан «қашланиб» чиқадиған мухлисларга ҳам омад тилайман!

МЎМИНТОЙ

«Поччалар Ача бўлди, Ачалар Почча бўлди».

Халқ мақоли

Куала-Лумпурдан учган «Боинг» ҳаво кемаси Тошкент аэропортига келиб қўнганида кун оғган эди.

Мўминтой халқаро залда интиқ бўлиб тағин бир соатча кутди. Ниҳоят залнинг нариги эшигида Маликаи Турондот кўринди. Ёнида тансоқчиси — «у-шу» бўйича Осиё чемпиони Барчиной. Мўминтой ҳамма эркаклар қатори хотинини кўзи тўрт бўлиб кутган, соғинган эди. Қўлидаги гулдастани кўтариб истиқболига югурди. Маликахоннинг лабидан бўса олмоқчи эди, хотини юзини тутиб қўя қолди. Мўминтой кўнгли чўкса ҳам сездирмади.

— Ассалому алайкум, хоним, — деди одоб билан. — Зиёратлар қабул! Яхши келдингизми?

Маликахон аёлларга хос вазминлик билан «дуруст» дедию, зина томон йўналди. Учовлашиб пастга тушдилар. Яп-янги «БМВ»нинг эшиклари очик турар, хайдовчи белгиланган тартибга биноан рулда қилт этмай ўтирарди. Мўминтой Маликахоннинг ёнига ўтирмоқчи эди, хотини «шўпирнинг олдига ўтираверинг», дегандек имо қилди. Ўзи тансоқчиси билан орқа ўриндиқдан жой олди.

Эркак кишининг кўнгли нозик бўлади. Айниқса, хотинини соғинган эркакнинг. Мўминтой аразлаганини билдириш учун машина эшигини қарсиллатиб ёпди. Маликахон эрининг дили оғриганини сезди.

— Умидчик қалай? — деди жилмайиб.

Мўминтойнинг кўнгли ёришди.

— Юрибди чопқиллаб, — деди ортига ўгирилиб. Сўнгра бунақа пайтда аёлни «эритиш» учун барча эркаклар айтадиган гапни такрорлади. — Сизни шунақанги соғинган, шунақанги соғинган! Ҳар куни боғчадан келиши билан «аяжоним қанила?» деб хархаша қилади. Бола ичикиб қолмасайди, деб кўрқаман, хоним!

Уйга етгунча бошқа гаплашмадилар. Қўшқаватли дарвозадан кирдилар. Маликахон имо қилган эди, Барчиной ёнбошдаги хонага кириб кетди. Бу — тансоқчиларнинг хос хонаси бўлиб, тартибга кўра Маликахон таклиф қилмагунча улар хонадан чиқмасди.

Эр-хотин... кечирасиз, хотин-эр иккинчи қаватга чиқиб, арабий гиламлар тўшалган ётоққа кирдилар. Мўминтой Маликахонга соғинч тўла кўзлари билан мўлтираб термулди. Маликахон денгизда кўп чўмилган бўлса керак, юзлари тиниқлашиб, янаям очилиб кетган эди.

— Яхши келдингизми, хоним, чарчамадингизми? — деди эркакларча назокат билан.

— Чарчаганда нима? — деди Маликахон зардасиз оҳангда. — Самолётда саккиз соат учишнинг ўзи бўладими? — Сауна тайёри?

— Тайёр! — деди Мўминтой ҳозиржавоблик билан.

— Яхши. — Маликахон энди ечинаётган эди, йўлак томондан эркак кишининг ийманибгина йўталгани эшитилди. Мўминтой билди: бу — уй хизматчиси Тошпўлат эди.

— Нима гап? — деди йўлакка чиқиб.

— Умиджонни боғчадан обкелувдим, — деди Тошпўлат пичирлаб. — Кираверсинми?

Мўминтой хотинидан берухсат нима дейишини билмай турган эди, ичкаридан халат кийган Маликахоннинг ўзи чиқиб келди.

— Қани Умидчик? — деди ҳаяжонланиб.

Тошпўлат лўмбиллаб зинадан тушиб кетди. Зум ўтмай уч яшар Умиджон узун йўлак бошида кўринди. Маликахон «болажоним, бормисан?» деб кучоқ очган эди, Умиджон негадир онасига эмас, «адажон-о-он» деб отасининг бағрига отилди. Мўминтой хотинининг олдида каттиқ изза бўлди. Бу нимаси, худди ўргатиб қўйгандек.

— Аяжонингни ўпмайсанми, жиннивой! — деди болани эркалаб. — Ҳар куни «аяжоним қачон келади», дердинг-ку!

— Мен сенга пулътли самолёт обкелдим, Умидчик! — Маликахон шундай деб ётсираброк турган болани бағрига босди. Икки юзидан ўпаётиб, бирдан жиддий тортди. — Пешанасига нима қилди? — деди гоҳ эрига, гоҳ Тошпўлатга қараб. — Нега ғурра бўлди?

— Ҳечқиси йўқ, — деди Мўминтой айбдор оҳангда. — Боғчада Жамила деган қиз билан уришибди. Болада, бола...

— Неча марта айтаман, Умид қиз болалар билан ўйнамасин, деб! Бу — ўғил бўлса... — Маликахон таҳдид билан Тошпўлатга қаради. — Ҳой, мўйлов! Болага қарасанг, ўласанми? Уч юз долларни бекорга олаяпсанми, тўнка!

— Узр, бекам! — деди Тошпўлат ерга қараб. — Иккинчи такрорланмайди!

— Агар шу боланинг бир жойи тирналса, мўйловингни узиб қўлингга тутқазаман, тушундингми? Тошпўлат «Хўп бўлади, бекам, хўп бўлади», деганча орқасига

тисарилиб, зинадан тушиб кетди.... Маликахон икки юзи шафтолидек қизариб саунадан чиққанида емакхонада кечки овқат тайёр эди.

— Чучвара қилдим, — деди Мўминтой мақтаниб. — Ўз қўлим билан! Холмат яхши ошпаз бўлгани билан хамир таомга укуви йўқ.

Хотинини соғинган эркакнинг қўли ширин бўп кетарканми, Мўминтойнинг чучварасига гап йўқ эди! Ҳар биттаси нари борса данакдек! Бунақанги чучвара туғишга фақат эркак кишининг қўли келишади!

Мўминтой таомдан аввал буфетдаги шотланд вискисидан қадахга куяётган Маликахонга «қўйинг, шуни ичмасангиз бир нима бўладими?» деб дашном бергиси келдию, тилини тийди. Ичгиси келган аёлнинг шаштини қайтариб бўларканми? Эр-хотин... кечирасиз, хотин-эр иштаха билан овқатланишди.

— Ўзим ҳам сизнинг чучварангизни соғингандим, бегим, — деди Маликахон. — Нукул балиқ, криветка ейвериш жонга тегди.

Мўминтой, «бегим» деган эркаловчи сўзни эшитиб эриб кетди. Эркак кишига нима керак? Бир оғиз ширин сўз, бир оғиз мақтов...

— Хоним, — деди мулойим табассум билан. — Қанийди ҳеч қаёққа бормасангиз, ёнимда ўтирсангиз-да, ҳар куни оғзингизга ёқадиган таомлар пишириб берсам...

Мўминтой ҳарчанд эркаланиб гапирмасин Маликахонга малол келгандек бўлди.

— Унда бизнесни ким юритади, оилага ким бош бўлади, хўжайин?

Хотини «хўжайин» деган сўзни истехзо билан айтганини Мўминтой тушунди. (Эркак киши сезгир бўлади.) Вазиятни юмшатиш учун гапни бурди.

— Хоним, — деди сирли қилиб. — Қаранг баҳор ҳам келди...

— Шунақами? — Маликахон ипдек қошини чимирди. — Денгиз бўйидаги мамлакатларда баҳор, ёзнинг фарқи бўлмайди...

— Шунақасиз-да, хоним! — Мўминтой аразлаб лабини бурди. — Сиз баҳорниям билмайсиз...

— Хўп, баҳор келса нима бўпти? — сўради Маликахон.

Эркак кишининг хаёли камбағалнинг ҳовлисига

ўхшайди. Камбағалнинг ҳеч вақоси йўқлиги учун ҳовлиси кенг кўрингандек, эркакнинг орзу-хаёлллари ҳам чегара билмайди.

— Эсингиздами... — Мўминтой орзумандлик билан хўрсинди. — Тўрт йил олдин айна шунақа баҳор пайти, Умиджон туғилишидан олдин «Кўк сомса егим келяпти», дегандингиз. «Жоним билан, пишириб бераман» десам, «йўқ, ўзим қиламан», деб «мадор сомса» пиширгандингиз... Бирам ажабтовур сомса бўлгандики! Халиям мазаси оғзимда турибди!

Эри кўзларини сузиб, шу кадар эркаланиб гапирдики, Маликахоннинг меҳри товланди.

— Сиз «мадор сомса» ейман дейсизу, биз йўқ деймизми, бегим! — деди аёлларга хос қатъият билан. — Фақат ичига нима солишни эслатиб қўйсангиз бас! Эртагаёқ «телех»лар билан Олой бозорига тушиб ҳаммасини ест қиламан, эржон!

Мўминтой яйраб кетди.

— Бозорга бораси-и-з, — деди жилмайиб. — Кўкат растасига кирасиз. Бир боғ кўкпиёз, салапан халтачада ялпиз, бир боғ жағ-жағ...

— Ниманинг жағи? — деди Маликахон тушунмай.

— «Жағи» эмас, жағ-жағ! — деди Мўминтой. — Шунақа кўкат бор! Турган-битгани витамин! Кейин, жиндай йўнғичқа, яъни беда, икки боғ «мадор»... Паркетнинг «мадор ўти» бўлсин. Хушёр бўлинг, тагин чалғитиб, қўлингизга хрен-прен тутказиб юборишмасин!

— Хренни сиздан яхши биламан! — деди Маликахон. — Аннақа... бодрингга ўхшаган нарс-да! Жигар-ранг.

— Сиз бақлажонни айтаяпсиз. Хрен дегани эшакнинг қулоғига ўхшаган бўлади. Илдизи тузловга солинади. Мадор ўтнинг барги ингичка, узун бўлади...

Маликахоннинг уяли телефони жиринглаб, гапнинг белига тепди. Нариги томондан «Алё-ё-ё, Малика Турандатовна!» деган чийилдоқ овоз келиши билан Маликахоннинг юпка лаби титраб кетди.

— Хой, мегажин! — деди паст, аммо таҳдидли оҳангда. — Эрталаб ровно соат ўнда банкка борасан! Лично ўзинг бориб, ўн саккиз миллионни менинг счётимга ўтказмасанг, малла сочингни битталаб юламан! Пулни ўтказиб, менинг и-мэйлимга поручение номерини

юборасан! Хотин кишининг гапи битта бўлади, тушундингми?

Мўминтой хотинининг важохатини кўриб кўрқиб кетди. Эсли эр аччиғи чиққан аёлидан нарироқ юради, деган қоидага амал қилиб, болани ухлатиш баҳонасида зипиллаб чиқиб кета қолди. Қайтиб кирса, Маликахон сигарет тутатган кўйи тажанг бўлиб яна рақам тераётган экан. Охири телефон уланди шекилли, чехраси ёришди.

— Алло, Киото? — деди суҳбатдоши рўпарасида тургандек табассум билан. — «Самурай корпорейшн!» Алло, Такамури-сан?

Шу кўйи чорак соатча гаплашди. Ниҳоят «компаньони» билан бир тўхтамга келишди, чоғи, «О-кей! Сенкью. Бай-бай!» деб оромкурсига суянди.

Мўминтой аста келиб хотинининг елкасидан кучди. Бошига эгилиб, сочидан таралаётган муаттар бўйни хидлади. (Эркак қавми хидга ўч бўлади. Фақат бегона хидни тез пайқаши чатоқ.) Ҳозир ҳам Маликахондан ёт ис келгандек бўлдию, ҳушёр тортиди.

Маликахон ҳам чарчаб турганиданми, кайфияти йўқми, юзини ўгирди.

— Шу... эркак зоти қизиқ-да, — деди ижирғаниб-роқ. — Айни ишинг кўп пайтида мушукка ўхшаб оёғингга суйкалади!

— Доим шунақа қиласиз! — Мўминтойнинг кўзида ёш ғилтиллади. — Шуям умид билан бир ёстикқа бош кўйган, демайсиз! «Такамури»ми, «Эчкимури»ми, ўшалардан қолманг, хўпми? Эркак экан, деб бир муштипарни эзаверасизми?

— Бўлмаса мен бола боқиб ўтирай-да, сиз кўчага чиқиб пул топиб келинг, — деди Маликахон зарда билан. — Дунёнинг у бурчидан бу бурчига бўзчининг моксидек қатнанг! Шартномалар тузинг! Банк билан ишланг! Божхона билан муомала қилинг! Тагин нима керак сизга, хўжайин! Еганингиз олдингизда, емаганингиз ортингизда бўлса. Тагингизга машина обериб кўйган бўлсам. Қиладиган ишингиз бир болага оталик қилиш экан. — У жаҳл билан юзини ўгирди. — Битта бола туғдириб кўйиб мақтанганига ўлайми? Қиз бола туғдирсаям майлийди.

Мўминтой аразлаб чиқиб кетаётган эди телефон

жонивор яна жиринглади. Гўшакдан эркак кишининг
ғўлдираган овози эшитилди:

— Салом алейкум, миссис Малейка!

— О-о-о, мистер Аҳмадий! — Маликахон бир зумда
жаҳлдан тушиб очилиб-сочилив узоқ гаплашди. Айниқса,
хайрлашар чоғида айтган гапи Мўминтойнинг жон-
жонидан ўтиб кетди. — Ай лав ю, хабибий, мистер
Аҳмадий! Ай лав ю! Гуд бай!

Уйда ўтирган эркакнинг сериалдан бўлак нима эрмаги
бор? Мўминтой ҳам ярим йиллаб чўзиладиган ажнабий
сериалларни кўравериб, инглизчани бинойидек
тушунадиган бўлиб қолган, «ай лав ю» — «мен сени
севаман», дегани эканини биларди. Устига-устак бултур
ётоқдаги гиламни келтирганида Маликахон «бу
«Аҳмадий» фирмасининг гилами, уч минг доллар
туради», деб огоҳлантиргани эсида эди.

— Аҳмадийни «ай лав ю» қилсангиз мени нега ушлаб
турибсиз хотинхўжа?! — деди алам билан. — Мард
бўлсангиз жавобимни беринг! Ҳали қарасанг «Такамури»,
ҳали «Арнольд», ҳали «Аҳмадий»! Бўлди! Жонимдан
тўйдим!

Маликахон баланд келди.

— Эркак кишига бало борми аёлларнинг ишига
арлашиб, а? Бизнес дегани шунақа бўлади, эси паст
одам! Бирини «жоним» дейсан, бирини «азизим» дей-
сан, бири билан ёқа бўғишасан. Бўлмаса, нон еёлмайсан!

— Нима, мени «лох» деб ўйлаяпсизми? — Мўминтой
хиқиллаб йиғлаб юборди. — Бўлди! Отамникига кетаман!
Битта болам билан кўчада қолмасман! Отамнинг тор
бағрига сиққан кенг уйига сизмайманми?

— Отангизнинг кўзи учиб турибди! — Маликахон
қўл силтади. — Икки хонали «хрущёвка»сига тўртта
товуқ кирса, нафаси қайтиб учтаси ўлиб қоладию,
нақдлаб қўйибдими сизга?! Пенсияси бир кун кечикса
почтахонанинг эшигига бориб пойлаб ўтирадиган отангиз
сўлақмондек қилиб боксинми, сизни?! Кенг уйнинг
куёвчаси бўлиб ўтирганингизга шукр қилсангиз-чи,
бойвачча!

— Очимдан ўлмасман! — Мўминтой кўзёшини
рўмолчага артди. — Зўр келса мардикор бозорга
чиқаман! Бировнинг уйини супуарман, бировнинг
кирини юварман, бир куним ўтар...

— Ўтадия-ўтади! — Маликахон асабий қолди. — Байталдек гижинглаган ҳар хотинлар борки, дераза тозалайсиз, деб обкетади-да, шунақанги «ишлатадики», бир ойгача беланги бўлиб юрасиз!

Мўминтой мунгайиб қолди. Эркак барибир андишали бўлади-да! Ўзи-ку, майли, бир кунини кўрар, хотинидан ажраса боланинг холи нима кечади? Умиджонни обкетса, таъминлаши керак. Ташлаб кетай деса ўғлисиз бир кун яшолмайди. Шу ёғини ўйлаб бир гапдан қола қолди. Маликахон ҳам ошириб юборганини сезди чоғи, бир оздан кейин ёнига келиб, бошига эгилди.

— Менгаям осон тутманг, бегим, — деди қандайдир синиқ оҳангда. — Ҳамма нарсанинг тош-тарозуси бор. Пул топиш осонми?

— Пул ўлсин, аяси, пул ўлсин! — деди Мўминтой йиғламсираб. Чамаси шу гапида ҳамма дарди мужассамдек эди.

Маликахоннинг эрига раҳми келди. Аммамнинг бузоғига ўхшаган лалайган бўлса-да беозоргина, муш-типаргина бўлиб, қўли косов, мўйлови супурги — хизматини қилиб юрибди-ку ахир! Шунини ўйлаб эрининг бошини силади.

— Ўзимнинг Мўминчигим! — деди эркалаб. — Мен сизни ҳеч кимга алишмайман, жоним!

Ана, бўларкан-ку! Мўминтойнинг чехраси баҳор қуёшидек чарақлаб кетди. Эркак киши шу-да! Ёлғонлигини билиб турсаям ширин гапга ишонгиси келади. Начора, ишонмай иложи ҳам йўқ-да!

Эр-хотин... кечирасиз, хотин-эр энди бир-бировига қучоқ очишган эди, болалар хонасидан Умиджоннинг фингшигани эшитилди. Зум ўтмай баралла овозда йиғлаб юборди.

— Адажо-о-он, гаршо-о-ок!

Мўминтой зипиллаб жўнаб қолди. Болани тўсиб келиб ётқизди шекилли, бўғиқ товушда айтаётган алласи эшитилди. «Алла болам, аллаё алла. Тойчоқ болам аллаё, алла. Ғамга ботган бошима, алла, Кўзим тўла ёшима, алла...»

Бир оздан кейин у ёқда Умиджон, бу ёқда Маликахон мазза қилиб уйқуга кетишди...

... «Мадор сомса» ҳам насия бўлди. Эртаси пешинда бизнесмен Маликаи Турондот «Эмират»га учиб кетди...

Агар «палакат босиб» лойихачи бўлмаганимда, албатта милиция ходими бўлардим. Ўзи болалигимдан орзуим шу эди... Майли, ҳозир гап бунда эмас. Бу воқеага кўп йиллар бўлди. Ўшанда арзимас нарсаси учун «шонли совет милицияси»нинг фидойи старшинасини шунчалик ташвишга солганимдан ҳамон хижолатдаман. Аслида-ку айб менда эмас, «Пўнчикда!»

...Ўша куни мукофот пули олмасак, «Пўнчик» мукофотни «юваниз» деб тиқилинч қилмаса, шунча галва йўқ эди.

Шундай қилиб, лойиха институтининг «уч оғани ботирлари» яъни, Бобур — «Пўнчик», Ботир — «Тараша» ва Баҳром, яъни мен — лақабимни айтмай қўяқолай, иссиққина қахвахонага кирдик. Бурчакдаги илгичга кийим-бошларни ечиб, сосиска едик. Биттагина «Портвейн»ни бўшатдик.

— Энди менга жувоб! — деди Бобур лунжини юмронқозикдек тўлдириб сосиска чайнади. — Дилишкани боғчадан олмасам, ўртоқ хотин ўлдиради!

Зум ўтмай кийиниб келиб, яна тепамизда пайдо бўлди.

— Ма, эҳтиёт қил! — деди банди елим қоғоз билан ямалган каттакон папкамни стол тагига тиқиб. — Анави ерда бегона кампания ўтирибди. Илиб кетмасин тагин!

«Пўнчик» пишиқ-да! Калласи ишлаганини қаранг.

«Тараша» бир зум хаёл суриб ўтирди-да, сийрак киприкларини пирпиратди.

— Эшитиб кўрчи, қорнимдан йиғламсираган товуш келмаяптими?

— Келяпти! — деди илжайиб. — Меникидан ҳам келяпти. Бояги вино зерикиб қолди, шеригини чақиряпти.

Хай, «йигирма олтинчиси»дан яна биттагинасини «отдик». Қорин тўқ — қайғу йўқ... Илгич олдида борсак, телпагим йўқ! Пальто бор. Шарф бор, фақат телпак йўқ. Янгигина, иссиққина телпагим! Илгич атрофини қарадик, бўм-бўш бўлиб қолган столларнинг тагига чикдик: йўқ! Тамом-вассалом!

Тарвуз қўлтиқдан тушиб, ташқари чикдик. Қўлоғим шунақанги музлаб кетдики, чертсангиз жиринг этиб синиб тушадиган. Ҳалиги кайфдан асар қолмади. Бунга қарангки, эллик қадам юрмай тепасида неон чироқ ёниб

турган «оперпункт» рўпарасидан чиқиб қолдик. Ҳар куни шу ердан ўтиб эътибор бермаган эканмиз.

— Бўлди! — деди Ботир тарашадек гавдасини ғоз тутиб. — Телпагинг топилади! Мана, милиция топиб беради!

Каталакдек хона тўридаги столда ўтирган старшининг вазоҳатини кўриб бақа бўлиб қолдим! Тўланбой полвон унинг олдида боғча бола! Ҳар елкасига иккитадан одам ўтирса чирпирак қилиб ташлайди! Юзлари қипқизил. Соқол олаётганда беҳосдан тиф тегиб кетса, камида бир ярим литр қон оқса кераг-ов!

— Киравер! — деди «Тараша» далда бериб. Кейин гапни совутмай старшинага мурожаат қилди. — Ўртоқ начальник! Жиноят содир бўлди. Ўғирлик!

Старшина чарчаганми, уйкудан қолганми, хузури қилиб обдон эснади. Этак томондаги лиқилдок курсиларга имо қилди.

— Т-а-ак... — деди кўзидан оққан мўлдир-мўлдир ёшларни артиб. — Т-а-ак...

— Ўртоқ начальник... — Ботир тагин гап бошлаган эди, старшина рапидадек кафтини кўтарди.

— Пастрадавший ким?

— Манаву! — Ботир менга имо қилди. — Ярим соат олдин...

— Минуточку, гражданин! — деди старшина анчайин кескин оҳангда. — Пастрадавшийнинг ўзи гапирсин!..

Ҳаммасини айтиб бердим. Бир бошдан. Кўрқибгина... Старшина тоқат билан эшитди. Кейин стол тортмасидан қоғоз олди.

— Т-а-ак, энди бошлаймиз! — деди тантанавор алфозда. — Фамилиянгиз?

Айтдим.

— Исмингиз?

Айтдим.

— Иш жойингиз?

Айтдим.

— «Полингиз?..» Ҳа, тушунарли... Вазифа-нгиз?

Айтдим.

— Уй адресингиз?

Айтдим.

— Оилавий аҳволингиз?

Унисиниям айтдим.

— Бобонгиз нима иш билан шуғулланган?

— Билмайман, — дедим хайрон бўлиб.
— Нега билмайсиз?
— Унда мен йўқ эдим.
— Харашо. Аввал судланганмисиз?
— Йўқ.
— Қандай мукофот олгансиз?
— Э, кўп олганмиз! — дедим мактаниб. — Бугун ҳам олдим. Ўттиз уч сўм. Кварталний мукофот!
— Унисини сўраётганим йўқ! — деди старшина асабийлашиб. — Сайланганмисиз?
— Бўлмаса-чи! Месткомда хазинабонман.
— Уф-ф! — Старшина қоғоз қиртиллатавериб чарчаб кетди шекилли, каттакон рўмолча билан пешанасини артди.
— Итак, нима бўлди? — деди кўзимга тикилиб. — Бир бошдан айтинг.

Хайрон бўлиб гоҳ унга, гоҳ Ботирга термулдим.

— Айтиб бердим-ку ҳаммасини.

— Гражданин Баҳром Холмирзаев... — у қўлидаги қоғозга қараб олди. — Тўйс... Холмуродов! Бояги айтганларингиз оғзаки гап. Буниси — дакумент! Айтингчи, пастрадавший Холмирза... тўйс Холмуродов, қайси стадия?

Капалагим учиб кетди.

— Қанақа «статья»?

— Статья эмас, стадия! — деди старшина жеркиб-рок. — Исклерозингиз нечанчи стадия?

— Қанақа склероз?

— Исклероз бўлмасангиз телпакни нега йўқотасиз?

— Йўқотгани йўқ, ўғирлатди, — деди Ботир тушунтириб.

— Минуточку, гражданин! — деди старшина. — Пастрадавшийнинг ўзи гапирсин! — Кейин бир зум ўйланиб қолди. — Харашо! Қайси кафега кирдингиз?

— Мана шу, — дедим чайналиб. — Эллик қадам наридаги...

— Оти борми ўша кафенинг?

— «Лаззат».

— Қайси кўчада жойлашган?

— Мана шу кўчада. Хов ана, чироғи кўриниб турибди, ўртоқ лейтенант.

Лейтенант деганим ёқди шекилли, старшина анча юмшади.

— Кўчанинг номини сўрасам, бу чирокни гапиради, — деди нолиб. — Одамларга ҳайронсан, қаяққа борганини ўзи билмайди-да, тагин претензия қилади! Итак, кафега кирдингиз... Кейинчи?

— Шу... ечиниб, кийимларни илгичга илдик.

— Қайси томондайди?

— Нима «қайси томонда?»

— Вешалка!

— Бурчакда, чап томонда.

— Нега чап томонда?

— Ҳайронман.

— Нимадан ясалган?

Ҳеч балога тушунмадим.

— Нима, «нимадан ясалган?»

— Вешалкани сўраяпман! — деди старшина аччиқ-ланиб. — Нимадан ясалган? Ёғочми, темирми?

— Темир! — дедим ишонч билан.

— Илгаги нечта эди?

Қаранг, шунисига эътибор бермаган эканман.

— Эсимда йўқ.

— «Эсимда йўқ» эмиш... Телпакни қайси илгичга илган эдингиз?

— Бунисиям... — дедим баттар эсанкираб. — Эсимдан чиқибди, ўртоқ лейтенант.

Старшина бу гал ҳам юмшади.

— Харашо... кейин-чи?

— Шу ... овқат едик.

— Қанақа овқат?

— Сосиска.

— Неча порса?

— Мен бир порс, манаву бир ярим...

— Шеригингиз ўзи учун жавоб беради... Итак, қанча ўтирдингиз кафедра?

— Бир соатча.

— Тиш дўхтирга қатнаб турасизми?

— Нимайди? — дедим ҳайратланиб.

— Саволни мен бераман, пастрадавший Холмирза... тўйс, Холмуродов! Тишингизнинг мазаси йўқми?

— Йўғ-е, тишим бутун.

— Тиши бутун одам тўртта сосискани бир соат ейдими?

— Очирит кўп экан, — дедим ёлғон гапириб.

— Хўп, кейин нима бўлди?

— Кейин... кийинаман деб бундоқ қарасам, телпагим йўк!

— Харашо, — деди старшина бир қадар енгил тортиб. — Телпагингиз қанақа эди?

— Шу... телпақдақа телпақ...

— Оти нима ўша телпақнинг: кубанками, ушанками?

— Анавинга ўхшаган, — деб Ботир тиззасига кўндириб ўтирган телпаққа имо қилдим.

Старшина яна узоқ қороз қиртиллатди.

— Қачон сотиб олган эдингиз?

Елка қисдим. Худо ҳақи, телпақни қачон олганим паққос эсимда йўқ экан.

— Уч йилча бўлди, — дедим дудмал қилиб.

— Бизга канкретний гап керак, — деди старшина норози оҳангда. — Аниқ айтинг!

— Уч йил бўлди! — дедим таваккал қилиб.

— Қайси пайтда?

— Тушунмадим, — дедим кўзимни пирпиратиб.

— Нимани тушунмайсиз? — старшина юзимга синчковлик билан тикилди. — Ёзда олганмисиз, қишдами?

— Қиш эди!

— Соат неча эди?

— Пешинга яқин.

— Аникроғи?

— Ўн икки ярим! — дедим иккиланмай.

— Ҳаво қанақа эди?

— Нима?

— Ўша пайтда, яъни бундан уч йил аввал — йигирманчи январь куни кундуз соат ўн иккидан ўттиз минут ўтганда, телпақ сотиб олаётганингизда об-ҳаво қанақа эди?

— Эсимда йўк, — дедим тан олиб.

— Нега эсингизда йўк? — деди старшина кўзимга боягидан ҳам синчковроқ тикилиб.

— Э, бўлди! — дедим ёдимга тушиб. — Гупиллатиб қор ёғиб турганди.

— Яхши! Текшириб кўрамиз. — У бир зум сукут сақлади. — Неча сўмга олган эдингиз?

— Телпақними?

— Пальтони сўраётганим йўк-ку! — деди старшина энсаси қотиб.

Қаранг, буниси ҳам хаёлимдан кўтарилган экан.

Индамай ўтирганимни кўриб, старшина баттар туюқди:

— Хеч бўлмаса, қаердан олганингизни биларсиз?
— Биламан, — дедим ҳозиржавоблик билан. —
Бозордан олганман!

Старшина уф тортди.

— Магазин тўла телпак, булар бозорга югуради!
Қайси бозордан?

— Эски жўвадан.

— Кимдан олгансиз?

— Биттасидан.

— Аниқ гапиринг! Ким экан ўша телпакфуруш?

— Қаёқдан билай.

— Одамларга ҳайронсан. Мол олади-ю, кимдан
олганини билмайди.

Телпак сотган одам эркакми, хотинми?

— Эркак эди, — дедим жонланиб.

— Алоҳида белгиси бормиди?

— Ниманинг?

— Ниманинг эмас, кимнинг! — деди старшина
хуноби ошиб. — Телпакфурушни сўраяпман!

— Бор эди! Бошига бир эмас, учта телпакни устма-
уст қўндириб олган эди.

— Телпакни ўша одамдан олганингизга гувоҳингиз
борми?

— Йўқ, — дедим ростини айтиб.

— Шунақа-да! — старшина надомат билан бош
чайқади. — Ҳозир кўрсангиз танийсизми?

— Телпакними?

— Телпакфурушни! — деди у тоқати тоқ бўлиб. —
Кейин бир қадар жаҳлдан тушди шекилли, осойиш-
тароқ сўради. — Астари қанақа эди?

— Нима?

— Телпакнинг астари қанақа эди? Кўкми, қорами,
қизилми?

Ўлай агар, телпакни шунча кийиб, астарига қара-
маган эканман.

— Эсимда йўқ, — дедим бўшашиб.

Старшина хўрсинди.

— Одамларга ҳайронсан. Кийим кийишни биладию
рангига қарамайди. Алоҳида белгилари бормиди?

— Телпакфурушнингми?

— Телпакнинг!

Нажот кутиб Ботирга қарадим.

— Бор эди! — деди «Тараша» ўтирган жойида бир

кимирлаб. — Чап кулокчини қийшиқроқ эди, Куядори хиди келиб турарди.

— Малчите пажалиста, гражданин! — Старшина жўвадек бармоғини кўтариб, пўписа қилди. — А, вап-ше, — деди хафсаласи пир бўлиб, — битта гувоҳ инобатга ўтмайди. Камида иккита керак. — Кейин менга юзланди. — Мўйнаси қанақа эди?

Эсанкираб қолганимдан саволини яхши тушунмадим.

— Нега анграясиз, пастрадавший? — У қошини чимирди. — Қанақа мўйна эди? Норками? Қоракўлми, андатрами?

— Куён эди.

— Алоҳида белгиси бормиди?

— Телпакнингми?

— Куённинг! Куённинг ранги қанақа эди?

— Кулранг эди!

— Эркакмиди?

— Телпакфурушми?

— Куён! — деди старшина ростмана бўғилиб. — Куён эркакмиди, урғочими?

Боядан бери чидаб ўтирган «Тараша»нинг тажанглиги тутиб кетди шекилли, шартта ўрнидан турди.

— Хунаса! — деди кўлини пахса қилиб. — Хунаса куён эди! Бир оёғи чўлок эди! Бир кўзи ғилай эди!

— Гражданин! — старшина чаққонлик билан ўрнидан туриб устимизга бостириб кела бошлади. Аммо хона ўртасида такка тўхтаб қолди. Баркашдек юзининг марказида кўриниб-кўринмай турган тугмачадек бурни кимирлаб кетгандек бўлди. Ҳавони бир-икки ҳидлади-да, голибона илжайди. — Йигирма олти! — деди тантана билан. — Йигирма олтинчи портвейн! — гурс-гурс юриб бориб, стол устидаги телефон гўшагини юлқиб кўтарди. — Алё, хушёрхонами? Оперуполномочиний Эшбоев гапиряпти...

— Қо-о-оч! — «Тараша» шунақанги чинқирдики, хона жаранглаб кетди. — Қочиб қол! — деди-ю, ўзини эшикка урди. Оёғим остида ётган папкамга чанг солиб, мен ҳам кетидан ташландим.

...Атрофи гарбил тахта билан ўралган, зилзиладан кейин қайта қурилаётган аллақандай бино тагига етганда нафасимизни ростлаб олдик.

— Хафа бўлма, ўрток, — деди Ботир фарч-ғурч қор

кечиб бораркан. — Бошинг совқотган бўлса, менинг телпагимни кийиб кетақол...

— Э, йўқол! — дедим алам билан...

Уйга келишим билан келинингиз чиройли табассум ҳада этди:

— Телпагингиз қани?

— Ие, тушиб қопти! — дедим бошяланглигим энди эсимга келгандек сочимни чангаллаб.

Келинингиз боягидан ҳам чиройлироқ жилмайди.

— Бошингиз тушиб қолмадими ишқилиб?

Эртасига «Пўнчик» одатдагидек ишга кечикди. Ботир билан кечаги хангомани эслашиб ўтирсак, котиба қиз Гуличка эшикдан мўралади.

— Сиз! — деди менга қўлини бигиз қилиб. — Директорга! — Срочно!

Юрагим така-пука бўлиб кирсам, директор тажанг бўлиб турган экан.

— Кеча нима ҳунар кўрсатдингиз? — деди чимирилиб.

Энди офиз очмоқчи эдим, жеркиб берди.

— Ўн беш сутка ўтиришни хоҳламасангиз манави жаримани тўлаб келинг. Эллик сўм! — шундай деб аллақандай қоғозни юзимга улоқтирди. — Ичадиган — булар, балогардон — мен!

Хонага қайтиб кирсам, «Пўнчик» энди келиб турган экан.

— Нима бўлди? — деди Ботир иккови бараварига.

— Ўл бўлди, дард бўлди! — дедим бақариб. — Сен, ярамас «Пўнчик» кафега судрамасанг, телпагим йўқолмасди... Телпагим йўқолмаса...

— Телпак? — Ботирнинг лунжи шишиб кетгандек бўлди. — Папкангни очиб кўр-чи?

Ҳеч балога тушунмай, каттакон папкамни очдим. Қай кўз билан кўрайки, телпагим бир кулоқчини қийшайиб илжайи-и-иб ётибди! Алам билан «Пўнчик»-нинг ёқасига ёпишдим. Лўппи юзи тандирдан янги чиққан нондек қизариб кетди.

— Қўйвор! — деди хансираб. — Кеча бегоналар илиб кетмасин деб папканга солиб қўйгандим. Яхшиликка ёмонликми, «Чурук папка!»

Ана холос! Баҳонада менинг лақабимни ҳам билиб олдингиз.

Стефан ЦВЕЙГ,
Австрия

КУЙГАН ЮРАК ФАРЁДИ

Хикоя

Инсон юрагини абгор қилиш учун қисмат ҳар доим бор куч-қудрати билан уравермайди. Арзимаган баҳона билан кишини ўлимга маҳкум қилиш Яратганнинг енгилмас иродасидир. Биз тақдирнинг дастлабки ожизгина шарпасини ўзимизнинг оддий тилимизда шунчаки баҳона деб атаймиз. Кейин эса қисматнинг илк зарбаси нақадар қудратли оқибатларга олиб келганини кўриб, ҳайрон қоламиз. Лекин касаллик зоҳир бўлишидан анча илгари пайдо бўлгани сингари, инсон қисмати ҳам кўзга ташланган дақиқада эмас, анча олдинроқ ҳал бўлади. Тақдиримиз бизларга рўбару келишидан илгари вужудимизнинг энг тийран жойларида, қонимизда яшириниб ётади. Кейин киши бирдан ўз-ўзини таниб қолади. Бу — ўз-ўзига қарши курашиш билан барабар. Ўз-ўзига қарши курашиш эса ҳамиша кўнгилсиз оқибатларга олиб келади.

* * *

Қария Соломонсон (ўз юртида уни коммерция маслаҳатчиси Соломонсон деб аташарди) Гард қўли соҳилдаги мусофирхона ҳужрасида тун ярмидан оғанда уйғониб кетди. У бу ерга пасха байрамини ўтказиш учун оиласи билан келган эди. Чол қаттиқ оғриққа чидолмас, гўё кимдир қорнини мижиғлаётгандай бўлар, кўкраги қисилиб, аранг нафас оларди. Уни ваҳима босди: жигари касал, ўқтин-ўқтин санчиб турарди. Бунинг устига дўхтирларнинг: «Карлсбадга бориб даволанинг», дейишига қарамай, оиласи билан жанубга келишни маъкул кўрган эди. Чол яна жигар касалим кўзгаб қолдимикан, деган хаёлга бориб кўрқиб кетди. Даҳшат ичида мешдай қорнини пайпаслаб кўрди. Оғриқ пасаймаса-да, бирмунча

таскин топди. Биқини санчиб оғрир эди. Чамаси, бу ернинг овқатлари зўрлик қилган бўлса керак. Балки ошқозони бир оз заҳарлангандир. Италияга келадиган сайёҳлар тез-тез шундай оғриб туришади-ку. У хийла тинчланиб, титроқ кўллари қорнидан олди. Аммо оғриқ ҳамон сусаймас, нафас олишга йўл қўймай чангаллаб олганга ўхшарди. Шунда у туриб юрсам босилармикан, деган умидда инқиллаб-синқиллаб ўрнидан турди. Чиндан ҳам оёққа туриб, бир неча қадам юрган эди, аҳволи анча енгиллашгандек бўлди. Лекин хона тор, бунинг устига қоронғи эди. Чол ёнидаги каравотда ухлаб ётган хотинини уйғотиб юборишдан ийманди. Уйғониб қолса, безовта бўлади, деган ўйда елкасига халатини ташлади-да, сарпойчан оёғига тунлик шиппагини кийиб, бир оз кезиб келиш мақсадида йўлакка чиқди.

У эшикни очганди йўлакнинг ланг очиқ деразаларидан черков куббасида жаранглаган соат зангининг садолари ёпирилиб кирди. Тўрт марта янграган занг овози кўлнинг нариги соҳилига урилиб, юмшоққина акс-садо берди-ю, сукунат қўйнига сингиб кетди: соат тунги тўрт бўлганди.

Йўлак қоп-қоронғи эди. Аммо чол унинг тўғри, лекин анча узунлигини эсларди. Чол йўлакнинг у бошидан-бу бошига бориб келар, чуқур-чуқур нафас олар, оғриғи борган сари пасаяётганидан қувонарди. У энди ўз хонасига қайтиб кирмоқчи бўлиб турганди, тўсатдан сезилар-сезилмас шовқинни эшитиб тўхтаб қолди. Қаердадир, яқингинада бир нима ғийқиллади, кимларнингдир пичир-пичир гаплашгани эшитилди. Қия очилган эшикдан тушган ингичка нур бир лаҳза зулматни кесиб ўтди. Бу нима бўлди? Чол беихтиёр бурчакка қисилиб олди. Албатта, у нима бўлаётганини билишга қизиққанидан эмас, биров унинг уйқусизлик касалига мубтало одамдек ярим кечада йўлакда тентираб юрганини кўриб, гап қилишдан чўчигани учун шундай қилди. Йўлакка нур тушган пайтида ўша очилган эшикдан оппоқ кўйлак кийган бир аёл чиқиб, йўлакнинг нариги бошига шўнғиб кетганини кўриб қолди. Ё унга шундай туюлди, билолмади. Йўқ, адашмаган экан. Чиндан ҳам йўлак охиридаги эшиклардан бирининг туткичи шиқирлади. Кейин яна ҳамма ёқ зулмат қўйнида сукутга чўмди.

Чол юрагига биров найза санчгандек бирдан қалқиб

кетди. Ахир йўлак бошида, эшик тутқичи хоинона шикирлаган жойда унинг хоналари жойлашган-ку. Уч хонали ўша номерни оиласи билан ижарага олган ўзи-ку. Хотини ўликдек ухлаб ётибди. Ҳозиргина ўша ердан чиқди-ку! Демак бу... адашиши мумкин эмас, бу — бировнинг ҳужрасидан яширинча чиқиб кетган аёл Эрна. Эндигина ўт тўққизга кирган суюкли қизи Эрна экан-да!

Чолнинг аъзои баданидан совуқ тер чиқиб, қалтираб кетди. Бу, Эрна — унинг қизалоғи, шўх-шаддод эркаси. Йўғ-э, адашди. Ундай деса, нега у бировларнинг хонасига кириб юрибди? Чол бу фикрни елкасига миниб олган шайтонни ҳайдагандек хаёлидан қувди. Лекин ўша эшикка кириб кетган аёл унинг миясига маҳкам ўрнашиб олди. Йўқ, бу хаёлни юлиб ташлаб бўлмайди. Бу аёлнинг кимлигини билиши керак. Адашдими, йўқми? У нафаси бўғзига тикилиб, деворни пайпаслаганча қизининг хонасига — ўзиники билан ёнма-ён хона эшигига етиб борди. Етиб борди-ю, унинг тирқишидан ингичка нур тушиб турганини, эшик зулфидан хоналарга зиё таралаётганини кўриб аламидан додлаб юборай деди. Соат тўртда қизининг хонасида чироқ ёниб турибди! Мана, тагин бир далил: чироқ ўчиргич шикиллади, ингичка нур зулмат кўйнида эриб кетди. Йўқ, йўқ, энди ўз-ўзини алдаши бефойда. Эрна, унинг қизи Эрна ярим кечаси бегона ҳужрадан яширинча чиқиб, ўз хонасига кириб кетди.

Чол безгак тутгандек қалтирар, совқотар, аъзои баданидан совуқ тер чиқиб кетган эди. Эшикни бузиб кираман, уриб пачақлаб ташлайман шармандани! Аввало у шундай хаёлга борди. Лекин бир қадам ҳам юролмай, оёқлари чалишиб кетди. Ниҳоят, ўз ҳужрасига бир амаллаб етиб олди-да, ўлар ҳолатда яраланган жонивордек тўшакка муккасидан йиқилиб тушди.

* * *

Чол қимир этмас, кўзларини катта-катта очганча зулматга тикилиб қолганди. Аввалига у пишиллаб ухлаётган хотинини туртиб уйғотгиси, ҳозир ўзи кўрган даҳшатли воқеани айтиб бергиси, бутун ғазабини тўкиб солгиси келди. Лекин бу шармандали воқеани қай юз билан, қай тил билан гапирсин? Йўқ, асло, асло гапиролмайди. Унда нима қилади? Нима қилсин? У фикрини бир ерга тўплаб олишга уринар, хаёллари эса кўршапалаклар

сингари миясида тўхтовсиз чарх урарди. Ахир, ахир бу даҳшат-ку! Эрна, меҳрибон кўзлари порлаб турган, нозиккина, эркатой қизалоғи... Кун кеча эмасмиди, алифбе варағидаги ҳарфларни тушунолмайд жажжи, қизғиш бармоқлари билан сўзларни хижжалаб ўқиб ўтиргани. Кун кеча эмасмиди, у мактабдан олиб келиш учун борганида зангори кўйлагининг этагини хилпиратиб истикболига югуриб чиққанлари. Ўшанда у йўл-йўлакай қандолатчининг дўконига кириб, қизига пирожний олиб берарди. Шира теккан гўдак лабининг бўсасини ҳамон унутгани йўқ, ахир. Буларнинг ҳаммаси кун кеча бўлмаганмиди? Йўқ, орадан анча йиллар ўтиб кетди. Анча йил... Йўғ-э, кечагина болаларча эркалик билан витринада турган, олдига зар уқа тutilган зангори свитерни олиб берасан деб хархаша қилмаганмиди! «Дадажон, жон дада, хўп деяқол», деганича кафтларини жипслаштириб, қувонч билан жилмайиб турган эди-ку. Ҳар сафар қизи шундай ишонч билан кулиб турганида унинг юзидан ўта олармиди! Энди бўлса, қизи унинг хонасидан икки қадам наридаги бегона эркак хонасига кирди, унинг тўшагида ётди...

«Ё Худо, ё Худо! — беихтиёр инграб юборди чол. — Бу қандоқ шармандалик! Қандоқ шармандалик! Менинг болагинам, нозиккина, суюкли қизалоғим бегона эркак билан... Ким билан? Ким бўлди у? Бу ерга келганимизга бор-йўғи уч кун бўлди-я! Илгари у қирриғи чиққан бу олифталарнинг ҳеч қайсисини — олмабош граф Убальдинни ҳам, итальян офицерини ҳам, мекленбурглик анави баронни ҳам билмасди... Келганимизнинг эртасига танцада танишишди. Бугун бўлса, дарров уларнинг биттаси билан... Йўқ, бу иш энди бўлаётгани йўқ. Чамамда, бу илгарироқ бошланган. Уйда... Мен аҳмоқ, мен меров, қари аҳмоқ... Фаҳмим етмапти-я. Ростаданам улар тўғрисида нима биладан ўзи? Кунбўйи шуларни деб ишласам. Идорада ўн тўрт соатлаб ўтирсам. Бир вақтлар сотиладиган молларнинг нусхаси солинган чамадонни қучоқлаб поездларда ҳам санғиганман. Пул деб, ҳаммасини пул топай деб қилардим. Шулар чиройлироқ кўйлак сотиб олсин, тўқ юрсин деб... Кечқурунлари итдек чарчаб уйга келсам булар йўқ; гоҳ театрда, гоҳ балда, бир қарасанг меҳмондорчиликда. Буларни мен қаёқдан билай. Кунбўйи нима ишлар қилишини туш кўриб ўтирибманми? Энди

бор-йўғи битта нарсани биламан: менинг қизим суюқоёқ хотинларга ўхшаб кечалари эркакларга ўзининг ёш, покиза танини такдим этаркан! Э Худо, қандоқ шармандалик!»

Чол овир-овир инграр, фикрлар қуйилиб келгани сайин яраси янгиланиб борарди. Назарида кимдир унинг бош қопқоғини очиб қўйган-у, қон босган миясида қипқизил куртлар ғимирлаётганга ўхшарди.

«Шундай экан, нега буларнинг ҳаммасига чидаяпман? Нега энди мен бу ёқда ўз ёғимга ўзим қоврилиб ётаману, анави беҳаё шарманда хотиржам ухлаши керак? Нимага ўшандаёқ олдига кириб, шармандалигини юзига солмадим? Нега суяк-суягигача майдалаб ташламадим? Негаки, ожизман, қўрқоқман... Мен ҳамиша уларнинг олдига ожиз бўлиб келдим. Нима дейишса кўндим... Аммо... Ўзим ит азобида яшасам ҳам, шуларнинг ҳаётини енгиллаштириб берганимдан фахрланардим-ку! Ҳар бир пфенингга¹ тиш-тирноғим билан тирмашардим. Шуларнинг хурсандчилиги учун ҳар қандай азобу уқубатларга тайёр эдим. Энди, уларни бойвучча қилиб қўйганимдан кейин она-бола мендан ҳазар қиладиган бўлиб қолишди. Хунукман, саводсизман... Қаёқдан саводхон бўлай? Ўн икки ёшимда мактабдан тортиб олиб, ишга солдилар. Мен пул топишим керак эди. Пул, пул, пул топишим... Сотиладиган молларнинг намуналари солинган чамадонни қўлтиқлаб аввал қишлоқма-қишлоқ, кейин шаҳарма-шаҳар кездим. Ўзим идора очмагунча озмунча дайидимми? Сал жир битиб, ўз уйига эга бўлганидан кейин, менинг пок номим, яхши отим ёмонга чиқди. Мендан уяладиган бўлиб қолишди. Она-бола «яширин коммерция маслаҳатчиси» деган унвонни сотиб оласан, деб мажбур қилишди. Фрау Соломонсон, деган ном уларга ярашмасмиш, кибор бўлгилари кеп қопти. Киборлар эмиш! Уларнинг даъволарига қарши, «улуғлар давраси»га қарши гапирганимда, раҳматлик онам уй ишларини тинчгина, соддагина бошқарганини, ёлғиз отамизу бизлар учун яшаганини айтганимда масхара қилиб қулишди, «Қолоқсан, эски одамсан», дейишди... «Дадажон! Сен жудаям қолоқсан», деди анавиниси... Ҳа, мен эскиман, қолоқман... Ўзи бўлса бегона эркакнинг тўшагида... Қизалоғим, менинг ягона,

¹ Пфенинг — чақа пул.

биттаю битта болагинам... Оҳ, қандоқ шармандалик, қандоқ шармандалик!»

Чол аламидан инграб юборганидан хотини уйғониб кетди.

— Нима бўлди? — деб сўради уйқу аралаш.

Чол қимир этмай, нафасини ичига ютиб ётаверди. Шу ётганча ўз ғам-андуҳларининг қоп-қора кафанига ўралиб, юрагини кемираётган куртларга ем бўлган қўйи тонг отгунча қимирламади.

Чол нонуштага ҳаммадан олдин келди. У чуқур хўрсиниб стол ёнига ўтирди, аммо томоғидан ҳеч вақо ўтмади.

«Яна ёлғизман, — деб ўйлади у. — Қачон қарама ёлғизман. Эрталаб, идорага кетаётганимда улар театр ва баллардан чарчаб келиб, ноз уйқуда ётган бўлади. Кеч-курун ишдан келганимда аллақайси гўрда — ўз даврасида вақтичоғлиқ қилишаётган бўлади. Мени албатта унақа давраларга олиб боришмайди. Оҳ, пул-а! Лаънати пул-а!

Уларни пул бузди. Пул туфайли бир-биримизга бегона бўлиб кетдик. Ҳаҳ, аҳмоқ-а! Нима қилиб бўлса-да, кўпроқ пул ишлай дебман-а! Хўш, оқибати нима бўлди? Ўзим гадога айланиб қолдим. Улар эса бузилиб кетди. Эллик йил эшакдек ишладим, дам олиш нималигини билмадим. Энди бўлса ёлғизман».

Хотини билан қизи ҳадеганда келавермагач, унинг жаҳли чиқди. «Нега келишмаяпти? Хотин билан гаплашишим керак. Айтаман унга... бу ердан кетишимиз керак. Кетмасак бўлмайди. Нега кела қолмайди-а? Ҳа, дам оляпти. Роҳатланиб дам оляпти. Менинг эса бу ёқда ичимни ит таталаяпти. Ўшанинг онаси-да... Соатлаб пардоз қилади. Ваннага тушади, маникюр, сартарошхона... Соат ўн бирсиз иши битмайди. Ҳа-я, онаси шундоқ бўлганидан кейин қизи ундан ўтиб қаёққа борсин. Оҳ, пул-а, лаънати пул-а!»

Орқа томондан енгилгина қадам товуши эшитилди.

— Салом, дадажон! Яхши ухлаб турдингми? — Майин лаблар унинг қизиб кетган чаккасига ёпишди. Чол беихтиёр бошини силтаб, четга олди. «Коти» атирининг чучмал исидан кўнгли беҳузур бўлди. Қолаверса...

— Нима бўлди, дадажон, яна кайфинг бузукқа ўхшайдими? Менга қаҳва билан қуймоқ, қовурилган

чўчка гўшти олиб келинг... Дада, яхши ухламадингми, ё нохушроқ гап эшитдингми?

Чол ғазабини ютди. Қизининг кўзига қарашга ботинолмай, бошини қуйи солди-ю, миқ этмади. У қизининг дастурхон устида ўйнаб турган оппоқ, зотли овчи итнинг оёғига ўхшаш дўмбоққина тирсагини кўриб турар эди.

Вужудини титроқ босиб, қизининг гўдакларча нозик кўлларига ийманиб қараб қўйди. Куни кеча ҳар оқшом уйқуга ётишдан олдин мана шу кўллар уни кучиб хайрлашмаганмиди? У қизининг янги свитер остида бир текис кўтарилиб турган думалоқ кўкрагига разм солди. «Бегона эркак билан яланғоч ётган, — деб ўйлади чол алам ва изтироб билан, — ўша аблах уни силаб-сийпалаган, эркалаган... Оҳ, менинг шўрлик болагинам, юрагимнинг мадори, оҳ, қизалоғим... о, ярамас!» У инграб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди.

— Нима бўлди, дадажон? — деб сўради Эрна ташвиш ва меҳр тўла овоз билан.

«Нима бўлди, дейсанми? — деб ўйлади чол ғазаб билан. — Менинг қизим мочағар чиқиб қолди. Ўзига айтай десам, журъат қилолмаёпман».

У шундай деб ўйлади-ю, эшитилар-эшитилмас гўлдираб қўйди:

— Ҳеч гап, ҳеч нима... — У шошилиб газетани очди-да, савол назарида қараб турган қизига кўринмаслик учун юзини тўсиб олди. Қизининг кўзига қарашга ботинолмади. Унинг кўллари калтирар эди. «Ҳозир, ҳозир айтиш керак. Ҳозир икковимиз танҳомиз», — деб азоб чекарди чол. Лекин тили калимага келмас, ҳатто қизининг кўзига тик қарашга журъат тополмасди.

Кейин стулни кескин силтаб, зўрға ўрнидан турди-да, бурилиб боққа чиқиб кетди. У иродасига бўйсунмай юзидан йирик-йирик ёш томчилари оқиб тушаётганини сезиб қолган эди. Йўқ, қизи буни кўрмаслиги керак.

Паст бўйли, калтабақай оёқли чол боғда узоқ кезиб, кўлга дикқат билан тикилди. Унинг тўкилай-тўкилай деб турган ёшлар билан хиралашган кўзлари, ҳарқалай, табиатнинг гўзаллигини пайқамай қолмади. Ям-яшил майсалар билан қопланган қирлар хотиржам ястаниб ётар, ора-чора учли найзалардек осмонга санчилган сарв дарахtlари қорайиб кўринар, ундан ҳам нарида эса қиррадор тоғ чўкқилари кўзга ташланар эди. Тоғлар жондан

азиз болакайларининг ўйинини томоша қилаётган одамлар каби сипо, хотиржам алпозда кўлнинг гўзаллигини кузатиб турарди. Гуллаган табиат меҳрибонлик ва беозорлик билан ҳар кимни сахий ва бахтиёр бўлишга ундар, хизир назар қилган жанубнинг абадий табассуми илохий бир нур таратиб турар эди.

«Бахтиёр бўлиш эмиш, — чол оғирлашиб кетган бошини алам билан чайқаб қўйди. — Ҳа, бу ерларда бахтиёр бўлса арзийди. Мен умримда бир марта, фақат бир марта тантанаю дабдабалар билан дам олгим, ташвиш нималигини билмайдиган одамларнинг ҳаёти нақадар яхши бўлишини синаб кўргим келганди. Ҳисобкитоблару майда-чуйда савдоларга эллик йиллик умримни сарф этганимдан кейин, биринчи марта, бор-йўғи бир неча кунга бу ерга шу ниятда келувдим. Обориб гўрга тикишларидан олдин бир марта бўлса ҳам ҳузур қилсам дегандим.

Ё Худойим... Олтмиш бешни уриб қўйибман. Бир оёғим ерда, бир оёғим гўрда... Энди пул ҳам, дўхтир ҳам ёрдам беролмайди... Ҳеч бўлмаса ҳаётим сўнггида эркинроқ нафас олиб, ўз тўғримда ўйлаб кўришга ҳам имконим йўғ-а?! Раҳматлик отам: «Сен билан менинг пешанамга Худо роҳатни битмаган. Бошинг гўрга киргунича тўрва-халтангни орқалаб юравер», деб бекорга айтмаган экан. Куни кеча энди дам олсам бўлар, деб кўнглимга тугиб қўйгандим. Чиройли, хушчақчақ қизимга ҳавас билан боқиб, қувончига шерик бўлгандим... Бугун эса, Худо кўшкўллаб урди. Ҳаммаси адои тамом бўлди. Энди мен пушти камаримдан бино бўлган қизим билан на гаплаша оламан, на кўзига тик қарай оламан, шарманда бўлдим... Энди ҳамма жойда — уйда ҳам, идорада ҳам, кечаси ётганимда ҳам: ҳозир у қаерда, қаёқларда эди, нима қилиб келди, деган ўй тинчлик бермайди менга. Энди уйимга ҳам хотиржам қайтолмайман. Эсимда, у менинг истиқболимга югуриб келаётганида теримга сифмай кетардим. Энди эса бу лабларни қандайдир мараз ўпганини билиб тураман. Ёнимда йўқлигида хавотир олавераман, олдимда юрганида эса кўзига қаролмайман. Йўқ, бу хилда яшаб бўлмайди, асло яшаб бўлмайди».

Чол у ёқдан-бу ёққа бориб келар, маст одамдек ҳадеб ўзига-ўзи гапирар эди. Кўл томонга тез-тез нигоҳ ташлар, кўз ёшлари эса соқолидан тинимсиз оқиб тушарди.

У пенснесини олди-да, намланиб кетган шапкўр кўзларини қисганча тор сўқмоқда тўхтаб қолди. Чолнинг ҳозирги аҳволи шундай абгор ва аянчли эдики, ёнидан ўтиб кетаётган боғбон бола пик этиб кулганча, зимдан қараб турди-да, кейин мазах қилиб итальянча алланима деб қичқирди. Чол ўзига келиб, шошганича пенснесини кўзига тақди-да, одамлардан панарокда ўтириш учун боғ ичкарасига кириб кетди.

Лекин у ерда ҳам ўзига маъқул жой тополмади. Негаки, ҳамиша қадрдон бўлган, энди эса юрагини қиймалаётган кулги садоси уни чўчитиб юборди. Бу янгроқ овоз унинг кулоқларига ўн тўққиз йилдан буён оромбахш куйдек эшитиларди. У мана шу кулги учун Познанга, Венгрияга учинчи класс вагонларида судралиб борар, шу кулгининг умри боқийлиги учун, пул деб аталувчи сарик нажасни унинг оёқлари остига тўкиб ташлар, у ҳам мана шу нажасдан куч олиб, яйраб-яшнарди. Чол фақат мана шу кулги учун, унинг нафис лабларидан ҳамиша кулги аримаслиги учун яшаб келди, жигарини касалга чалинтирди. Энди бўлса, шу кулги, мана шу мараз кулги унинг кўксини қиймалаяпти.

Ҳарна бўлганда ҳам бу васвасалар чолни тўсиб қололмади. У яқинроқ бориб, теннис майдончасидаги қизга кўзи тушди. Қизалоғи яланғоч қўллари-ла эркин ҳаракатлар қилар, шўх кулгиси теннис коптоғи билан бирга зангори осмонга парвоз қилар эди. Уч эркак — кенггина спорт кийими кийиб олган граф Убальди ҳам, тор ҳарбий тужуркадаги офицер ҳам, чиройли бриджа кийиб олган мекленбурглик барон ҳам унга суқланиб тикилиб туришарди. Мускулдор бу уч эркак типирчилаётган капалакни ўраб олганга ўхшарди. Чолнинг ўзи ҳам бу манзарадан кўз узолмай қолди, ё Тангрим, мана шу калтагина оппоқ кўйлақда қизалоғи мунчаям товланмаса! Унинг ёш, маст килувчи бадани югурганида, енгилгина сакраганида эркин, кескин ҳаракатлари билан шундай танг қолдирардики кишини! Ана, у, осмонга оппоқ коптокни ирғитди. Кейин иккинчисини, учинчисини улоқтирди. Келишган қомати шунақаям серкиллаб кетдики... Мана, у охири коптокни илиб олиш учун сакради. Чол қизини ҳеч қачон шундай ҳолатда кўрмаган эди. У ойнадек тиниқ кўлнинг тўлқинларидан чиққан фариштага ўхшаб кетди. Майин, келишган гавдаси ҳеч қачон ҳозиргидек

чаққон ва эркин ҳаракат қилмаган эди. Йўк, у димиққан шаҳарда, тош деворлар ўртасида ҳеч қачон қизини шу аҳволда кўрмаган эди. Қизининг товуши ҳеч қачон уйда ҳам, кўчаларда ҳам бу дунёнинг жами ташвишларидан холи бўлиб, бундай жарангламаган эди. Одатда, осмон-фалакда парвоз қилаётган тўрғай шундай яйраб-яйраб сайрайди.. Йўк, йўк, у ҳечам ҳозиргидай очилиб кетма-ганди! Чол мафтун кўзларини ундан узолмай қолди. У атрофидаги ҳамма нарсани унутиб, оппоқ аланга бўлиб ловиллаётган қизига тикилиб қолганди. Чол қизининг хуснига махлиё бўлиб, ундан бир умр кўз узмай тураверишга тайёр эди. Шу пайт қизи баланд сакради-да, ўзига улоқтирилган энг охириги тўпни ҳам чаққонлик билан илиб олди-ю, қизишиб кетганидан ҳарсиллаб, ғолибона табассум билан коптокни кўксига босди.

Уни ҳирс билан кузатиб турган эркаклар опера ариясини эшитиб, мамнун бўлгандек кичқириб юборишди:

— Яшанг, браво!

Уларнинг ғўлдираган овози чолни хушига келтирди. У эркакларга ғазаб билан қараб қўйди.

«Мана, ўша ярамаслар! — деган ўй санчилади юрагига. — Мана улар! Лекин буларнинг қайсиниси? Шу уч олифтадан қай бири қизимга эга чиқди экан? Сипсиллиқ бўлиб атир сепиб олганини қаранг бу такасалтангларнинг! Бизлар буларнинг ёшида идорада йиртик-ямоқ шим кийиб ўтирардик. Харидорларнинг остонасига бош уравериб, чипта кавушимиз илма-тешик бўлиб кетарди. Ким билсин, балки оталари ҳалиям шулар одам бўлсин, деб эртаю кеч пешана терини тўкиб пул ишлаш дардида юргандир. Булар бўлса айшини суриб, тарала-бедод қилиб юрибди. Баданлари ҳам офтобда қизариб кетибди, сурбетлик билан тиржайиб туришларини айтмайсизми. Дуч келган олифта қизга сал хушомад қилса бас, ошиғи олчи. Нимагаям келишган, хушчақчақ бўлмасин. Аммо буларнинг қайси бири ўша? Ахир, биттаси ҳозир ҳам қизимни хаёлан ечинтириб, маза қилиб танглайини тақиллатиб турибди-ку. Ҳа, у қизимнинг ҳар бир тукигача кўрган, мана ҳозир ҳам кечаси тагин бирга бўлишини ўйлаб, кўз қисаётгандир. Ярамас, аблах! Итдек ўлдириб ташлайман!»

Майдончада турганлар уни пайқаб қолишди. Қизи жилмайганча чол томонга қараб ракеткасини силкиб

қўйди. Эркаклар таъзим қилишди. Чол ҳеч кимнинг саломига алик олмади. Фақат гурур билан жилмайиб турган қизига қовоқлари шишиб кетган, қон тўлган қўзлари билан тикилиб тураверди. «Яна илжаяди-я, беҳаё!» Балки ўша ифлос ҳам «Бу қари, аҳмоқ жухуд ниманинг фаҳмига борарди, тун бўйи тўшагида хуррак отиб чиқади, мияси айниган чол нималар бўлаётганини билсайди», деб илжаяётгандир. Ҳа-ҳа, биламан. Сизлар тупукни босиб олишдан ҳазар қилгандай мени четлаб ўтасизлар. Лекин қизим-чи? Ёқимтой қизча сенларнинг хизматингга тайёр. Онаси... рост, онаси семиз, тарвақайлаб кетган, пардоз-андоз билан одам бўлиб юрибди. Аммо ҳалиям қўлга илинаверади. Сўрасанг йўқ демайди... Рост, итваччалар! Сенларнинг гапингда жон бор. Ахир уларнинг ўзи сенларнинг кетингда илиқиб юрибди-ку... Бировнинг юраги абгор бўлаётгани билан сенларнинг нима ишинг бор. Ўзларинг вақтичоғлик қилсанг, анави суюқоёқларни қондирсанг бўлди-да... Қани энди тўппонча билан қоқ пешанасидан отиб ташласам, қамчи билан савалаб хумордан чиқсам. Нимаям қилардим. Сенларнинг ўйлаганинг рост. Ҳеч ким бундоқ қилмайди. Сўлагини ичига ютган итдек аламимни, ғазабимни ичимга ютишдан бошқа иложим йўқ. Қўрқоқлик қиялсан, қари аҳмоқ. Нимага беҳаё қизингнинг қўлидан судраб уларнинг даврасидан олиб чиқмайсан. Ўз ёғингга ўзинг қоврилиб мум тишлаб турибсан, қўрқоқсан, юраксизсан, ҳезалаксан!»

Чол майдон четидаги сим тўрни чангаллаб олганча ғазабдан титрарди. Тўсатдан ерга тупурди-да, гандираклаганча нари кетди.

Чол шаҳарча кўчалари бўйлаб тентираб борарди. Бирдан у магазин витринаси олдида тўхтаб қолди. Дераза ортида ранг-баранг пирамида шаклида ва зиначали куббаларга ўхшатиб дид билан тахлаб қўйилган турли-туман майда-чуйдалар кўзга ташланарди. Улар орасида сайёҳлар учун керак бўладиган ҳамма нарса — эркаклар қўйлаги ва қармоқлар, блузкалар ва илмоқлар, галстуклар, китоблар, ҳатто печеньегача бор эди.

Лекин чол мана шу қимматбаҳо ва чиройли лашлушлар орасига ташлаб қўйилган ёлғиз бир нарсага — учига темир қопланган йўғон чўқмор — таёққа қараб турарди. Бундай таёқни маҳкам ушлаб бир урсами...

«Ўлдираман, итни!» — деб ўйлади чол алаҳлаган одамдек, деярли хузурбахш бир туйғуда ёниб. У дўконга кирди-да, ҳар ер-ҳар ерида бутоқ кўзлари бўртиб турган оғир чўқмор ҳассатаёқни арзимаган пулга сотиб олди. Таёқ дастасини кафтига қисиши билан кучига куч қўшилганини сезди. Ахир ҳар қандай қурол ҳам жисмоний ожиз кишида маълум даражада ўз-ўзига ишонч уйғотади-ку! Чол таёқни қаттиқ қисиб олган, қўл мускуллари таранг тортилаётганини сезиб турарди. «Ўлдираман... ўлдираман итни!» — деб қайтарарди ўзига-ўзи. Унинг оғир, ҳар лаҳзада қоқилаётган қадамлари беихтиёр қатъийроқ, текисроқ бўлиб борарди. У бошини баланд кўтарганча чакқон борар, йўқ, соҳил бўйлаб юриб эмас, югуриб, нафаси қайтганча, терга ботганча келар эди. Шу топда у тез юрганидан, ниҳоят, ғазаби юзига тепганидан терлаб кетганди. Титроқ қўллари таёқнинг каттакон думалоқ дастасини ҳадеб қисарди.

Шу алфозда у салқин айвончанинг кўкиш соясига кириб борди-да, кўзлари билан нотаниш душманини ахтара бошлади. Ҳа, у адашмаган эди. Бурчакда қулай тўқима креслога ястаниб олганча хотини, қизи ва кунда шунда уч эркак содали вискини найчадан шимириб, шодон гап сотиб ўтиришарди. «Қайси бири ўша? — деб ўйлади у таёқни кафтига маҳкам қисиб олганича. — Қайси бирининг бошини мажақлаб ташлай. Қайсинининг, қайсининг?.. Лекин Эрна унинг кўзларидаги маънони тушуниб қолди шекилли, илдам турганича қарши-сига югуриб келди.

— Қаёқда қолдинг, дадажон? Биз ҳамма ёқни қидириб чиқдик. Биласанми, жаноб фон Медвиц автомобилда сайр этишга таклиф қияпти. Дезенцаногача борамиз, бутун кўлни айланиб чиқамиз. — У эркаланиб чолни столча томонга етаклади. Чамаси, отам таклиф қилишгани учун ташаккур айтади, деб ўйлаган бўлса керак.

Эркаклар чол билан саломлашиш учун сертакаллуф киёфада ўрниларидан туришди. Чол қалтираб кетди, лекин у ёнгинасида қизи турганини сезар, мулойим эркалигини ҳис қилар, бу эса унинг қатъиятини пучга чиқарарди. Унинг иродаси синди. Чол ўзига узатилган қўлларни кетма-кет қисиб қўйди-да, индамасдан ўтирди. Чўнтагидан сигара олиб, юмшоқ тамакини ғазаб билан ражий бошлади. У келганда тўхтаб қолган французча

сухбат тагин давом этди, ора-сира қаҳқаҳа овозлари янграйверди.

Ғужанак бўлиб олган чол, индамай ўтирар, сигара учини шундай куч билан чайнардик, тамакининг жигар ранг суви тишларини қорайтириб юборди. «Ҳа, улар ҳақ, минг марта ҳақ... — деб ўйларди у. — Ўша аблах менинг башарамга тупуриб юборса арзийди. Ахир мен унинг кўлини қисдим-ку! Шу учаловидан бири — ўша ярамас эканлигини била туриб, битта стол қаршисида хотиржам ўтирибман. Ҳатто уролмадим ҳам. Йўк, мен унга назокат билан кўлимни чўздим... Улар менинг устимдан кулишга ҳақи бор, тамомила ҳақи бор. Худди мен бу ерда йўқдек, аллақачон гўрда ётгандек. Бемалол гаплашишларини қара! Ахир уларнинг иккови ҳам — Эрна ҳам, онаси ҳам французча биттаям сўз тушунмаслигимни жуда яхши билишадик-ку! Ақалли икковидан бири йўлига бўлса-да, мени бу шармандали аҳволда қолганимни кўра туриб, бир оғиз гапирмади-я...

Менга парво қилмасликка уринишяпти. Улар наздида мен бир хокисор кимсага эмас, халақит бериб турган думга ўхшайман. Мендан ҳазар қилишади, уялишади. Фақат пул берганим учун чидаб ўтиришибди. Ҳа, пул-а, ифлос, жирканч пул-а! Худонинг қаҳрига учрагур шу пулларни бериб уларни йўлдан оздирдим. Ҳей, хотиним, ҳей, пушти камаримдан бино бўлган жувонмарг қизим, менга бир оғиз сўз қотсаларинг-чи, ақалли бир оғиз-а... Йўк, мана шу такасалтанглардан, олифталардан кўзларингни узолмаяпсанлар... Ҳар гапига кийкиргудек бўлиб кулаётганингни қара... Мен бўлсам... чидаб ўтирибман. Ҳиринглашларингга қулоқ солиб... Савалаб абжафингни чиқариб ташлаш ўрнига, чидаяпман. Йўк, кўз олдимда ҳар хил ҳунар чиқаришидан илгари мана шу таёқ билан урайми, тиркиратиб юборайми... Қизиқ... ҳаммасига йўл қўйиб, аҳмоқ бўлиб жимгина ўтирсам-а... Қўрқоқ... юраксиз, ҳезалак!»

— Рухсат этинг, — деди итальян офицери чала-ярим немис тилида ва чолнинг зажигалкасига қўл чўзди.

Чукур хаёллардан ўзига келган чол чўчиб тушди ва ҳеч нимадан ҳадиксирамай, тикилиб турган офицерга ғазаб билан қараб қўйди. Вужудини чидаб бўлмас нафрат эгаллади, титроқ қўллари беихтиёр таёқни қисди. Лекин

шу ондаёқ лаблари қийшайиб, маъносиз бир қиёфада илжайиб қўйди.

— О, албатта рухсат бераман, — деди у кескин, бўғиқ товушда. — Албатта, ҳе-хе, ҳе... ҳаммасига рухсат бераман... нима хоҳласангиз ўшанга... ҳе-хе-хе, менда нимаики бўлса ҳаммаси сизники... Менинг олдимда нима хоҳласангиз қилаверишингиз мумкин.

Офицер унга ҳайрат билан қараб қўйди. Тилни яхши билмагани учун чолнинг гапларини тушунмади. Лекин чолнинг бемаъни илжайиши уни ҳайрон қолдирди. Немис беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Иккала аёлнинг ранги докадек оқарди. Ўртага момақалдиروқ олдидан бўладиган таранг сукунат чўкди.

Лекин чолнинг ғазабли илжайиши тезда ғойиб бўлди: таёғи қўлидан сирғалиб тушиб, калтак еган итдек букчайиб қолди. Ўзининг жасоратидан кўрқиб ноқулай аҳволда кулиб қўйди. Эрна оғир сукунатни бузиш учун шоша-пиша алланима деди, немис барони ясама кўтаринкилик билан жавоб қайтарди ва орадан бир неча дақиқа ўтгач, узилиб қолган суҳбат тағин хотиржам уланиб кетди.

Чол шодон гап сотаётган бу кимсалар ўртасида чуқур хаёлга ботганча индамай ўтирарди. Четдан қараганда ухлаб қолганга ўхшарди. Қўлидан сирғалиб тушган таёқ оёқлари остида ётар, кафтига қўйиб олган боши борган сари оғирлашар, лекин унга ҳеч ким эътибор бермасди: унинг ғамгин сукунати устидан сўз тўлқинлари шовиллаб ўтар, ора-сира ҳазил, кетидан кулги кўпиклари қайнаб чиқар, у эса чексиз-адосиз шармандалик ва ғам-андух денгизининг қоп-қора тубида қимир этмай ётарди.

Эркаклар ўринларидан туришди. Эрна шоша-пиша уларга эргашди. Бир оздан кейин онаси ҳам шошилмай шундай қилди. Улар тўдалашиб меҳмонхонага йўл олдилар. Мудраб ўтирган чолга алоҳида таклиф қилишни лозим топмадилар. Чол атрофи бирдан бўм-бўш бўлиб қолганини ҳис қилиб, кўзини очди. Одатда, киши кечаси ухлаб ётганида устидан кўрпа сирғалиб тушиб кетиб, ялонғоч бадани совқотиб қолса, шундай бўлади. У беихтиёр бўш креслоларга қараб қўйди. Лекин бу пайтда меҳмонхонадан джазнинг кескин овози янграй бошлаган, кулги ва хушомадли ҳайқирик товушлари эшитиларди. «Танца тушишяпти! Ҳа, танца қилиш, тиним билмай

ракс тушиш уларнинг қўлидан келади. Қайта-қайта қонини қизитишади, беҳаёларча бир-бирининг пинжига киришади. Кейин қарабсизки, муроди ҳосил бўлади. Такасалтанглар, аҳмоқлар! Кечкурун ҳам, кечаси ҳам, кундузи ҳам танца тушиб хотинларнинг бошини айлантиришади».

Чол яна ғазаб билан таёғини олди-да, уларнинг орқасидан судралиб кетди, эшик олдида етгач тўхтаб қолди. Барон ракс тушаётганларни кўриш учун рояль олдида ёнламаси ўтириб, мода бўлган Америка куйини чалачулпа чалар, Эрна офицер билан танца тушарди. Узун оёқли граф Убальди эса унинг хўппасемиз кампири билан анчагина қийналиб ўртада айланарди. Лекин чолнинг кўзи Эрна билан офицерда эди. Бу такасалтанг худди ўзиникидек қизининг елкаларига қўл ташлаб олганини қара. Қизи ҳам унинг бағрига кириб кетгудек бўляпти! Шундоқкина кўз ўнгида эҳтиросларини бир амаллаб босиб бир-бирига ёпишиб туриши-чи. Ҳа, бу ўша. Уларнинг ҳар бир ҳаракати шундан дарак бериб турибди. Ҳа, бу ўша, бошқаси бўлиши мумкин эмас. Чол унинг сузилган кўзларида яна ҳам тўлиқроқ роҳатнинг порлаб турган хотирасини уқиб олди. Ҳа, мана ўша ўғри! Ҳозир хилпираб турган енгилгина кўйлак остида яширинган нарсани кечаси эҳтирос билан силаган шу! Чол беихтиёр қизи томонга бир қадам ташлади. Шу топда у офицернинг қўлидан қизини юлқиб олмоқчи эди. Лекин қизи у томонга қайрилиб қарамади ҳам. У бутун вужуди билан куй оҳангига берилиб кетган, ўзини бошқариб бораётган кўлнинг ҳар бир ҳаракатини сезиб турар, оғзини ярим очиб, бошини орқага ташлаганча куй оқимида ҳушсиз одамдек сузиб борар, маконни ҳам, замонни ҳам ҳис қилмас, қизариб кетган ғазабнок кўзларини ундан узолмай безгак тутгандек қалтираб, энтикиб турган чолни сезмасди. У фақат ўзини, жўшқин куйга мос ҳаракат қилаётган ёш баданини сезарди, холос. У фақат ўзини ва рўпарасида турган эркакнинг иссиқ нафасини, кучиб олган кучли кўлларини сезар, мана шу туйғуга пешвоз чиқиб унинг ёлиб кучига таслим бўлишга тайёр эди. Чол ҳам буларнинг барчасини аламли бир сезгирлик билан пайқаб турарди. Қизи айлана-айлана ундан узоқлашган сари уни бир умр йўқотиб қўяётгандек бўларди.

Куй айна қизиб турган пайтда сими узилган тордек

тўсатдан тўхтади. Барон ўрнидан сакраб турди-да, кулганча французчалаб гапирди:

— Бўлди, мен сизлар учун чалиб бердим. Энди ўзим ҳам танца тушгим келяпти.

Жуфтлашиб танца тушаётганлар унга жавобан шодон кулишганча ажралишди, мўъжаз давра уйнинг ҳар томонига тарқалиб кетди.

Чол ўзига келди: нимадир қилиши, бир нима дейиши керак! Овсар одамдек бир чеккада турмаслиги, бу давранан ғирт аҳмоқ бўлиб чиқиб кетмаслиги керак! Хотини салгина энтиккан, аммо афтидан ғоят мамнун қиёфада унинг ёнидан ўтиб кетди. Кўнгилдаги ғазаб чолнинг бир қарорга келишига ёрдам берди. У тўсатдан хотинининг йўлини тўсди.

— Юр! — деди у кескин оҳангда. — Мен сен билан гаплашиб олишим керак.

Хотини унга ҳайрат билан қаради. Чолнинг қони қочган юзидан тер қуйилар, кўзлари аланг-жаланг эди. Нимага энди худди шу пайтда халакит бериши керак экан? У бирон-бир баҳона топиб қутулиб қўя қолиш учун оғиз очган эди, лекин чолнинг хатти-ҳаракатларида қандайдир ғайритабиий, одамни чўчитадиған нарса борлигини пайқаб қолди-ю, боягина ғазаби кўзиганини эслаб, истар-истамас кетидан эргашиди.

— Excusez, monsieurs, un unstant¹, — деди у эркаклардан узр сўраб. «Ўшалардан кечирим сўраяпти-я, деб ўйлади чол ўкинч билан. — Улар-чи, столдан туриб кетишаётганида мендан узр сўрашмаганди-ку! Улар мени итдек хор қилиб, хоҳлаганча тепкиласа бўлаверади, дейишяпти. Мен эса чидаяпман, демак, улар шундай дейишга ҳақли».

Хотини қошини чимирганча ундан гап кутар, чол эса муаллим қаршисида турган ўқувчидай гапиришга журъат этолмасди.

— Нима гап? — сўради хотини ниҳоят.

— Мен хоҳламайман, хоҳламайман, — деб ғўлдиради чол овози титраб. — Мен... мен... бу одамлар билан гаплашишларингни хоҳламайман...

— Қайси одамлар билан? — сўради хотини ҳақоратланган одамдек жаҳл билан чолга талмовсираб қараб.

¹ Кечиринг, жаноблар, бир лахзага (франц.).

— Анавилар билан, — чол ғазабланиб меҳмонхона томонга боши билан имо қилди, — булар менга ёқмайди, хоҳламайман.

— Нимага?

«Ҳамиша шунақа ҳокимона оҳангда гаплашади, — деб ўйлади чол алам билан, — худди мен хизматқоридай». Кейин ҳаяжондан тутила-тутила давом этди.

— Сабаби бор... Жуда жиддий сабаби бор. Менга ёқмаяпти. Мен Эрнанинг бу одамлар билан гаплашишини хоҳламайман... Мен ҳаммасини тушунтириб ўтиришга мажбур эмасман.

— Ундоқ бўлса — афсус, — деди хотини кибр билан. — Лекин мен уйимизда ўралашиб юргандан кўра, ниҳоятда одобли ва ҳурматга сазовор шу йигитлар даврасида бўлиш яхшироқ деб ҳисоблайман.

— Ҳурматга сазовор йигитлармиш! Булар бориб турган такасалтанглар, билдингми! Булар... булар, — чол гапиролмас, алаmidан томоғи хиппа бўғилиб қолган эди. У тўсатдан ер тепинди. — Мен хоҳламайман, ман этаман, билдингми?

— Йўқ, — деди хотини хотиржамлик билан, — мен ҳеч нимага тушунолмаёйман. Ҳайронман, нега энди қизнинг оромини бузишим керак экан?

— Оромини эмиш! Оромини! — Чол калтак егандек қалқиб кетди. Юзи ёниб пешанасидан муздек тер қалқиб чиқди. Суяниб қолиш учунми, уриш учунми, кўлини таёқ томонга чўзди. Аммо таёқни унутиб қолдирган экан. Бу уни дарров ҳушига келтирди. Ўзини босиб олди. Бирдан юрагига илиқ қон югурди. У хотинининг ёнига келиб қўлларидан тутмоқчи бўлди. Овози юмшаб, деярли ўтинч оҳангида гапира бошлади:

— Кулоқ сол. Сен мени тушунмаяпсан... ахир мен ўзим учун сўраётганим йўқ-ку... ўзимгамас... Бу менинг сендан сўраётган биринчи илтимосим: кетамиз. Флоренцияга, Римга, қаёққа десанглар борамиз, мен ҳаммасига розиман. Ўзларинг айтинглар. Қаёққа десанглар, қаёққа хоҳласанглар... Фақат бу ердан кетамиз. Илтимос қиламан сендан. Кетамиз, бугуноқ кетамиз. Мен бунга ортик чидолмайман, чидолмайман...

— Бугун? — Хотини ҳайрат билан унга қараб қовоғини солди. — Бугун кетамиз дейсанми? Бу қандоқ хомхаёл? Бу одамлар сенга ёқмагани учун, бор-йўғи шу-

нинг учун кетамизми? Ёқмаса, улар билан кўришмай қўя қол. Ким сени мажбур қияпти.

Чол ночор киёфада хотинига икки қўлини чўзиб, илтижо қилди.

— Мен чидолмайман. Эшитяпсанми, чидолмайман, чидолмайман! Нималигини сўрама... Илтимос... Лекин ишонсанг-чи, ахир, тоқатим қолмади... Ақалли умримда бир марта, бир мартагина менинг ҳам гапимга киришлар.

Яна рояль даранглаб кетди. Хотин аламидан қийна-либ кетаётган эрига ачингандек қараб қўйди. Шу топда юзи қизариб кетган, кўзлари шишган, қисқа енгидан чиқиб турган қўллари титраётган бу пакана, семиз одам шундай кулгили ахволга тушгандики, унинг аянчли киёфасини кўришнинг ўзи оғир эди. Аммо хотин юрагининг бир бурчида уйғонган шафқат туйғусини босиб, совуқина жавоб берди.

— Йўқ, иложи йўқ. Бугун биз улар билан машинада сайр этамиз деб ваъда қилганмиз... Уч ҳафтага деб ижарага жой олиб қўйиб, эртага кетсак, масхара қилишади... Кетишимизга бирон-бир сабаб ҳам йўқ... Мен шу ерда қоламан, Эрна ҳам...

— Мен кетаверсам бўлади-а? Мен бу ерда... бу ерда мен... Сенларнинг кўнгилхушлигингга халақит бера-япман. Шундайми? — кичқирди чол овози хириллаб. У шартта қаддини ростлади, қўллари мушт бўлиб тугилди. Пешана томирлари бўртиб кетди. Чамаси, у нимадир дегиси ёки нимадир қилгиси келарди. Лекин индамай силтаниб бурилди-да, гавдасини у оёғидан бу оёғига ташлаганча, майда одимлар билан зина олдига борди. Орқасидан биров қуваётгандек шоша-пиша зинапояларни тез-тез босиб чиқиб кетди...

Чол ҳарсилларди. Тезроқ ўз хонасига ета олса, танҳо ўтириб, ўзига келса, хушини тўплаб олсайди! Мана, у ниҳоят юқори қаватга чиқди. Чикди-ю, тўсатдан унинг ичини аллаким ўтқир тирноқлари билан чангаллаб олгандек ранги оқариб, деворга суяниб қолди. О, қуриб кетсин бу даҳшатли оғриқ! Бакириб юбормаслик учун тишини тишига босиб инграр, санчиқ аламидан ғужанак бўлиб олганди.

У нима бўлаётганини дархол тушунди. Жигар оғриғи тутиб қолганди. Кейинги йилларда бу дарди тез-тез қўзиб турарди. Лекин ҳеч қачон ҳозиргидек қаттиқ азоб чек-

маган эди. «Ортиқча ҳаяжонланманг, — деб ўйлади у врачнинг маслаҳатини эслаб. Лекин оғриқ азобига қарамай яна ғазаб билан ўз-ўзини қийнай кетди. — Ҳаяжонланманг, ташвиш чекманг, эмиш. Айтишга осон. Бошига шундоқ иш тушса, ташвиш чекмай кўрсин-чи ўша жаноб профессорнинг ўзи ҳам. Оҳ... оҳ...»

Ўтли тирноқлар яраланган вужудига яна ҳам чуқур ботар, чол эса бор овози билан инграр эди. У хонасига бир амаллаб етиб бориб эшикни очди-ю, диванга йиқилиб, ёстикни тишлаганча ётиб қолди. Оғриқ анча пасайгандай бўлди. Ўтли тирноқлар энди унинг ярасига аввалгидек чуқур ботмасди. «Компресс қўйиш керак, — деб ўйлади у. — Дори томизиб ичсам, дарров қайтади». Лекин ёнида унга ёрдам берадиган ҳеч кими йўқ эди, ҳеч ким. Нариги хонага ёки ақалли қўнғироқ тугмасигача етиб боришга эса кучи етмас эди.

— Ҳеч кимим йўқ, — деб ўйлади у ўкиниб. — Бир кунмас, бир кун итдай ўламан-кетаман... Сезиб турибман, оғриётган жигарим эмас. Ажалим етганга ўхшайди. Энди ҳеч қандай профессор ҳам, дорилар ҳам асраб қололмайди. Олтмиш бешда оғриган одам тузалмайди. Ич-ичимни эззилаётган оғриқ — бу ажал. Қолган икки-уч йиллик умрим эса ўлиш бўлади. Секин-секин ўлиш... Лекин қачон, қачон яшадим ўзи? Қачон инсонларга ўхшаб турмуш кечирдим? Шу ҳам ҳаёт бўлдим? Умр бўйи шу лаънати пулнинг кетидан қувдим! Уни ҳам бошқалар учун йиғдим. Энди улар менга ёрдам бера олармиди? Ҳа, менинг хотиним бор эди. Уни қиз олганман, яхши кўриб уйланганман. У туғиб берди. Неча йиллар бир ёстикқа бош қўйиб яшадик, бир ҳаводан нафас олдик. Энди-чи? Унинг турқини ҳам, овозини ҳам таниёлмай қолдим. У менга бегона одамдек гапиради. Ҳаётиму туйғуларим, ўйлаган ўйлариму, азобларим билан иши йўқ. У аллақачон бегона бўлиб кетган. Меҳр-оқибат қаёқда қолди? Қаёққа қойиб бўлди? Қизим-чи? Кези келганда йўргаклаб ўстирдим, янгича яшашга интилдим, пешанангга битилган ёруғ кунлар ҳам келади, ўлсанг ҳам орқангда чировингни ёқадиган боланг бор, дедим ўзимга-ўзим. У бўлса кечалари кўзимни шамғалат қилиб етти ёт бегона эркаклар билан ётиб юрибди... Бўлди, энди ўлсанг орқангда қоладиган одам йўқ. Булар учун мен ўлиб бўлганман. Э Худо, ўзинг мадад бер, ҳеч қачон ҳозиргидек ғариб бўлмагандим!»

Шафқатсиз оғриқ ҳамон чолнинг баданини ғижимлар, кейин бир оз қўйиб юборар, аммо бошқа бир нарса унинг чаккаларини борган сайин кучлироқ қисарди. Хаёллар, қизиб кетган чакмоқтошлар сингари бешафқатлик билан пешанасини ёндирарди. Энди бундан қутула олмайди. Чол нимчасининг тугмаларини ечди. Қаппайиб кетган қўйлаги остида қорни лопиллаб турарди. У оғриётган ерини қўли билан авайлаб босиб қўйди. «Бор-йўғим фақат шу, — деб ўйлади у, — ўша иссиқ тери остида, ичимда оғриётган нарсагина меники. Фақат шу нарса ўзимники... Йўқ, энди коммерция маслаҳатчиси ҳам, хотиним ҳам, қизим ҳам, пул ҳам, идора ҳам — ҳаммаси адои тамом бўлди. Менинг бор-йўғим бармоқларим тегиб турган шу қорниму ичимни ёндириб юбораётган бедаво дард... Қолганлари ўткинчи гаплар. Энди уларнинг мен-чун ҳеч бир аҳамияти йўқ. Бу азобу ташвишларим эса ёлғиз ўзимники. Улар энди мени тушунишмайди, мен ҳам уларни тушунмайман. Мен бутунлай ёлғизман, ғарибман. Буни ҳеч қачон бунчалик очиқ-ойдин ҳис қилмагандим. Афсуски, энди, ажалга рўпара келиб қолганимда билдим. Ёшим олтмиш бешга кирганда, эрта-индин ўлишим муқаррар бўлиб қолганда билдим, жуда кеч билдим. Анави шармандалар бўлса рақс тушиб, вақтичоғлик қилиб, илиқишиб юришибди. Бутун умримни шу нонқўр, яхшиликни билмайдиган, одам қадрига етмайдиганларга сарфлаганимни, ўзим эса бир дам ҳам рўшнолик кўрмаганимни энди тушундим. Бор-е, менга нима, нима ишим бор улар билан? Ўз отасини, ўз жуфти ҳалолини ўйламаган имонсизлардан шафқат тилагандан кўра, ўлганим афзал эмасми?»

Оғриқ пасая бошлади. Оловли тирноқлар энди унчалик азоб бермас, лекин чол ниманидир сезиб турарди. Бир нарса уни бўғиб келар, ичини таталарди. Чол кўзларини юмганча ётар, ўзида бўлаётган аллақандай ўзгаришга диққат билан қулоқ соларди. Назарида қандайдир бегона, кўзга кўринмас бир куч аввалига ўткир, кейин эса тўмтоқ бир қурол билан унинг ич-ичини таталар, баданининг қайсидир толаларини битта-битта суғуриб ола бошлаган эди. Оғриқ тўхтади. Бояги даҳшатли азоблар ҳам йўқ эди. Аммо ичида нимадир эзилиб оқар, нимадир ўла бошлаганди. У нимаики билан яшаган бўлса, нимаики севган бўлса, бариси мана шу — оҳиста ёнаётган

оловда куйиб кўмирга айланиб, кул билан қопланганча, ноумидликнинг зулмат тўла ёпишқоқ балчиғига чўкиб борарди. Чол ғира-шира сезиб турарди: нимадир бўляпти. У мана шу ерда — диванда ётиб ўз ҳаётини армон билан эслаётган бир пайтда нимадир рўй беряпти. Нимадир адо бўлди. Нима ўзи? Чол ҳамон жимгина ётганча кулоқ соларди.

Юрагининг сўниши чолда ана шундай бошланди.

Чол ним қоронғи хонада кўзларини ярим юмиб ётарди. Аста-секин унинг кўзи илинди. Хиралашган шуурида тушидами, ўнгидами, аллақаеридан, қандайдир кўз илғамас ярасидан алланечук намхуш, иссиқ бир нарса силқиб чиқиб, томирларига қуйилаётгандек, конига қўшилиб кетаётгандек, аммо ташқарига эмас, ичкарига оқиб кираётгандек туюларди. Лекин яраси оғримас, унинг қаердалигини ўзи ҳам билмас эди. Йўқ, унинг ҳеч қаери оғримас, бу ҳолат секин, жуда сокинлик билан рўй берарди. Унсиз, илиқ кўз ёшига ўхшаш томчилар тўппатўғри юрагига томарди, аммо унинг юраги заррача ҳам парво қилмас, шу бегона томчиларни лаблари билан сасизгина сўриб олаётгандек бўлар, ҳар дақиқа оғирлашиб-оғирлашиб борарди. Мана, у йириклашиб, шишиб кетди. Кўкрак қафасига сиғмай ҳам қолди. Ана, у ўз оғирлиги билан пастга қараб осилиб тушиб боряпти, тўқималарни парчинлаб, таранг тортилган мушакларини силтаб ташляпти. Яраланган, каттакона юрак борган сайин чидаб бўлмас даражада кўксига тикилиб қоляпти. Бирдан... бирдан, оҳ... шундай оғриқ бошландики! Ақл бовар қилмас даражада оғирлашиб кетган юрак жойидан силжиб, секин-аста пастга тушиб кетяпти. Бирданига эмас, силтаниб эмас, оҳистагина, майингина узилди-да, энди пастга тушиб боряпти. Тепадан отилган тош ёки пишиб шохидан узилган мевага эмас, йўқ, оғир, намхуш булут парчасига ўхшаб мавҳум бир бўшлиқ томон сузиб кетяпти. Танидан чиқиб, аллақандай зулмат қўйнига сингиб боряпти. Тўсатдан даҳшатли сукунат чўкди. Ўша ер бўм-бўш, совуқ ва ваҳимали бир нарсага айланиб қолди. Энди юракнинг уриши эшитилмас, бояги илиқ томчилар томмас, ҳаммаси ўлган, жимиб қолган эди. Кўтарилиб-тушиб турган кўкрак ичида ўша қўл етмас бир нарса ўзининг қора тобутида ётганга ўхшарди.

Чол уйқу аралаш ўзини алаҳлатаётган бу чуқур са-

росимани шу қадар аниқ сездик, уйғониши билан юраги борми ёки йўқлигини аниқлаш учун беихтиёр чап қўқсини ушлаб қўйди. Худога шукур! Унинг бармоқлари остида нимадир секин, тартибсиз гупиллар, лекин барибир бу бўғиқ гупиллаш бўшлиқдан келаётгандек, юрак эса ўз ўрнида йўқдек туюларди. Чол ғалати бир нарсани хис қилар, гўё танаси юрагидан ажралиб кетганга ўхшарди. Энди уни ҳеч қандай оғриқ безовта қилмас, азобдан адои тамом бўлган асабларини қақшатмас, бутун вужуди карахт бўлиб қолганга ўхшарди. «Бу қанақаси бўлди? — деб ўйлади чол. — Ҳозиргина чидаб бўлмас азобда тўлғанаётгандим, ичимда нимадир ёниб кетаётгандек, бир нима бўлаётган эди-ку. Асабимнинг ҳар бир толаси қақшаётганди-ку! Менга нима бўлди?» У ўзининг вужудидаги бўшлиққа қулоқ тутди: бирон нарса узилиб кетмадимикин? Лекин ҳеч қандай товуш эшитилмас, қоннинг оқиши ҳам, юракнинг уриши ҳам сезилмас, ҳаммаси бўшлиққа сингиб кетган эди.

У қулоқ солиб ётаверди-ётаверди: йўқ, ҳаммаси тамом бўпти, ҳаммаси сўнибди. Қилт этган товуш йўқ. Энди ҳеч нима томоғидан бўғмай қўйди, ҳеч нима қисилмайди, азоб ҳам бермайди. Ўша азоб бераётган жой ёниб кулга айланган дарахтнинг ўзагидек қоп-қора ва бўм-бўш бўлиб қолганга ўхшайди. Чолнинг томирларида қон шу қадар унсиз айланардики, назарида, ўзини-ўзи ўлиб қолган ёки аллақайси ери ўлган деган хаёлга борди. Ўзининг бадани ўзига ўликниқидек совуқ туюлгани учун чол иссиқ қўлларини бирон жойига тегизишдан чўчир эди.

Чол зўр бериб тинглар эди. Қўл томондан келган соат занги садоларини эшитмас, оқшом қуюқлашиб бораётганини билмас эди. Тун ёпирилиб келар, оқшом қоронғиси хонадаги нарсаларни аста-секин зулмат пардасига ўраб борарди. Ниҳоят, деразанинг бир чеккасидан кўриниб турган осмоннинг бир парча оқиш бўлаги ҳам сўнди. Чол ўзини ўраб олган тун зулматини пайқамас эди. У фақат ўз зулматини ўйлар, ўзининг ички бўшлиғига қулоқ солар, ажалини кутгандек ўша бўшлиқдан овоз кутарди.

Тўсатдан қўшни хонага шодон кулги садоси ёпирилиб кирди. Қия очик эшикдан чироқ нури сачради. Чол қўрқув ичида сакраб туриб кетди. Хотини билан қизи келди. Ҳозир улар диванда ётганини кўриб қолиб, сўроққа ту-

тишади. У шошилиб нимчасининг тугмаларини қадади. Хушидан кетиб қолганини улар билиб нима қилади. Нима иши бор уларнинг?

Аммо она-бола чолни излашмади. Улар шошилишаётгани кўриниб турарди. Шошилишч занг товушлари учинчи марта янграб, кечки овқатга чорлар эди. Чамаси, улар кийинишяпти шекилли. Чол эшик тирқишидан она-боланинг ҳар бир ҳаракатини кўриб турарди. Ана, улар жавон тортмасини очиб-ёпишди, узукларини олиб мармар қўл ювғичнинг супачасига жаранглатиб қўйишди, ботинкаларини тарақлатиб ечиб ташлашди. Ана, бир нафас тиним билмай бир-бирларига гап маъқуллашяпти. Уларнинг ҳар бир сўзи, ҳар сўзнинг ҳар бир бўғини чолнинг динг қулоқларига ўлим азобини берувчи аниқлик билан эшитилиб турарди. Улар аввалига ўз жазманлари тўғрисида гапиришди, уларни масхара қилиб кулишди, сайр қилишаётганда рўй берган қизиқ воқеани эслашди, шошиб ювиниб-таранганча ўзларига оро бераётиб, бир-бировига қисқа-қисқа гап ташлаб қўйишди. Кейин бирдан гап чолга кўчди.

— Дадам қаёқда қолди? — деб сўради Эрна отасини шунчалик кечикиб эслаганидан ўзи ҳам хайрон қолиб.

— Қаёқдан билай? — деб жавоб қилди онасининг овози. Эрини эслашнинг ўзи унинг жиғига текканлиги товушидан билиниб турарди. — Пастда бизларни кутиб Франкфурт газетасида чиққан биржа бюллетенини юзинчи марта ўқиётгандир-да. Шундан бошқа қизикадиган нарсаси борми унинг. Бу ерга келганидан буён бирон марта қўлни томоша қилган бўлса отимни бошқа қўяман. Бу ер унга ёқмаётган эмиш. Бугуноқ кетишимизни хоҳлаб қолибди.

— Бугун? Нимага энди? — деган товуши эшитилди Эрнанинг.

— Билмасам. Унинг калласида нима борлигини қаёқдан билай. Бу ердаги давра уни қаноатлантирмаётганмиш. Бизнинг танишларимиз унга ёқмасмиш. Уларнинг даврасига мос эмаслигини ўзи билаётгандир-да... Бетига қарашга тоқатим йўқ. Қачон қарасанг кийимиғимизни кетган, ёқавайрон. Сенинг гапингга киради, айтиб қўйгин, ақалли кечкурун дурустроқ кийиниб юрсин. Бугун эрталаб бўлса... Лейтенантга ташланиб қолганини кўрдингми? Ер ёрилмади-ю, кириб кетмадим.

— Ха-я, нима бўлди ўзи? Сендан сўрайман деб хаёлимдан кўтарилибди. Дадамга нима жин тегди? Хеч қачон авзойи бунчалик бузилмаганди... Қўрқиб кетдим.

— Нима бўларди, кайфи бузукдир-да. Биржаларда нарх-наво тушиб кетган бўлса керак. Балки бизлар французча гаплашаётганимизга жини қўзигандир. Бошқаларнинг қувончини кўролмайди ўзи. Сездингми, танца тушаётганимизда дарахт орқасига беркинган қотилдек турганди, эшик олдида. Кетамиз. Ҳозироқ кетамиз, эмиш. У кишига шуниси маъқул бўлиб қолибди. Бу ер унга ёқмаса ёқмас. Бизларнинг қувончимизга нега тўсқинлик қилади? Майли, мен унинг инжиқлигига парво қилмайман. Билганини қилаверсин!

Она-боланинг гапи узилиб қолди. Чамаси, улар кечки пардозини тугатишди шекилли, йўлак эшиги очилди, қадам товушлари эшитилди. Чироқ ўчди.

Чол диванда қимир этмай ўтирарди. У она-боланинг ҳамма гапини эшитди. Қизиги шундаки, юраги қилт этмади. Яқиндагина чидаб бўлмайдиган азоб бериб кўкрагида чиқиллаб турган соат мурвати сокин ва хотиржам бўлиб қолди. Чамаси, синиб қолган бўлса керак. Ҳозиргина юрагига берилган зарбадан кўнгли заррача таъсирланмади. Унинг ғазаби ҳам, нафрати ҳам қўзимас, ҳеч нима, ҳеч нимаси қолмаган эди. Чол костюмини текислади, зиналардан секин-секин тушиб, хотини билан қизининг олдига худди бегонадек бориб ўтирди.

* * *

Овқат устида чол она-бола билан гаплашмади. Улар эса қисилган мушт каби бу шафқатсиз сукунатга эътибор ҳам бермадилар. Чол улар билан хайрлашмасдан ўз хонасига кирди-да, чироқни ўчириб ётди. Орадан бир оз вақт ўтгач, окшомни кўнгилли ўтказган хотини келди. Эрини ухлаб ётибди, деб хаёл қилди шекилли, қоронғида ечинди. Кўп ўтмай чол унинг вазмин, текис нафас олаётганини эшитди.

Чол ўзи билан ўзи ёлғиз қолганча кўзларини катта очиб, тун қаърига тикилиб қолганди. Унинг ёнида нимадир ётар ва зулматда чуқур-чуқур нафас оларди. У ўзи билан бир ҳаводан нафас олаётган бу хотин қачондир ёш ва эхтиросли бўлганини, унга бола туғиб берганини,

сирли бир яқинлик билан қон-қонигача ўзига сингишиб кетганлигини эслашга ҳадеб уринарди. У шундоққина ёнида — қўл чўзса етгудек жойда ётган мана шу иссиқ ва юшоқ тана бир вақтлар ҳаётимнинг мазмуни эди, деган ўйни ўз-ўзига укдиришга ҳаракат қиларди. Лекин қизиқ, ўтмиш хотиралари унда килча ҳам туйғу уйғотмади. Қўл тўлқинларининг қирғоқдаги шағалларга урилиб деразадан кириб турган шовиллаши қандай эшитилса, хотинининг пишиллаб нафас олиши ҳам шундай туюлар эди унга. Ҳаммаси тамом бўлган, ҳаммаси ўтиб кетган, тасодифий, бегоналарча бир ёстикдошлик қолганди ўрталарида. Албатта, ҳаммаси тамом, адо бўлганди.

У яна бир марта, атиги бир марта сесканиб кетди: қизининг хонасидаги эшик секин, ўғринча ғийқиллади. «Демак, бугун тагин...» деб ўйлади у. Аллақачон жонсиздек бўлиб қолган юраги салгина санчиб кетди. Бир дақиқа юрагининг аллақаери узилаётган асаб толасидек оғриди. Лекин бу ҳам ўтиб кетди. «Билган ахлатини емайдами, менга нима!»

Чол шундай хаёлга бориб яна ўзини ёстикқа ташлади. Унинг қизиб кетган бошини зулмат энди анча майинлик билан чулғаб олди, қонига меҳрибон, ёқимли шабада урилди. Тез орада қуш уйқусидек зийрак уйқу толиққан онгини хира туманлик сари етаклаб кетди.

* * *

Эртасига эрталаб уйғонган хотини чолнинг кийиниб олганини кўриб:

— Қаёққа? — деб сўради уйқу аралаш.

Чол қайрилиб қарамади. У хотиржамлик билан тунлик кўйлагини чамадонга жойлар экан:

— Ўзинг биласан-ку. Мен уйга қайтяпман. Энг зарур нарсаларни олдим. Қолганини жўнатиб юборарсизлар, — деди.

Хотин кўркиб кетди. Нима гап ўзи? У эрининг шу алфозда, тишларини ғижирлатиб, совуқ, кескин овозда гапирганини ҳеч қачон эшитмаган эди. У ўрнидан сакраб турди.

— Нахотки кетмоқчи бўлсанг? Шошма, бизлар ҳам кетамиз. Эрнага ҳам шундай деганман.

Лекин чол кўнмади. Бетоқатлик билан бошини чайқади.

— Йўқ, йўқ, керакмас. Қолаверинглар, — у хотинига карамасдан эшик олдида борди. Тутқични ушлаш учун чамадонни ерга қўйишга тўғри келди. Мана шу қисқа бир лаҳза ичида қўп нарсаларни эслади. У ўзга бир эшик олдида харидор билан хайрлашар экан, ҳар сафар молларнинг намунаси солинган чамадонни минг марталаб худди шундай останага қўйганча қўлини кўксига босиб ўз хизматини тавсия этар эди. Лекин унинг юмуши энди тамом бўлди. Шунинг учун ҳам у хайрлашишни лозим топмади. Чол бир оғиз ҳам сўз айтмади, хайрлашиш маъносида қараб ҳам қўймади, ўзи билан ўтмиш ҳаёти ўртасида турган эшикни қарсиллатиб ёпди.

Она-бола нима воқеа юз берганини пайқамай қолишди. Аммо чолнинг тўсатдан ва шу қадар зудлик билан кетиб қолиши уларни ташвишга солиб қўйди. Улар ўша заҳотиёқ Германия жанубидаги шаҳарларига чолнинг кетидан майин, меҳрибонлик оҳанглари билан тўлиб-тошган хатлар ёзиб, рўй берган англашилмовчиликларни батафсил тушунтирдилар. Она-бола чолнинг қандай етиб боргани, саломатлигини суриштиришар, ҳатто чет элдан дарҳол қайтишга ҳам тайёр эканликларини таъкидлашарди. Чол жавоб қилмади. Улар яна хатлар ёзишди, телеграммалар жўнатишди, жавоб бўлмади. Бир хатда пул сўраб ёзишган эди, пул келди. Фирма мухри босилган пул қоғозида бирор оғиз саломалик йўқ эди.

Аҳволнинг бундай мавҳум ва мушкул вазияти уларни тезроқ қайтишга мажбур қилди. Она-бола етиб келадиган кунларини олдиндан маълум қилган бўлсалар-да, вокзалда ҳеч ким кутиб олмади. Уйда ҳам ҳеч нарса тайёрлаб қўйилмаган экан. Хизматчи аёл чолнинг ҳардамхаёллик билан телеграммани столга ташлаб чиқиб кетгани ва ҳеч қандай буйруқ бермаганини айтди.

Кечкурун улар овқатланишиб ўтиришганида, ниҳоят, кўча эшик тарақлаб очилди. Она-бола сакраб ўринларидан туриб, чолнинг истиқболига югуришди. Чол уларга хайрон қараб қолди. Телеграмма ёдидан чиқиб кетган бўлса керак. Лекин унда ҳеч қандай ўзгариш юз бермади. Биргалашиб емакхонага кирди ва она-боланинг гапларига бепарво қулоқ солиб ўтирди. У ҳеч нима сўрамас, сигарасини жимгина сўрар, саволларига қисқа-қисқа жавоб қилар, кўпинча эшитиб ҳам ўтирмасди. У

худди кўзлари очиклигича ухлаётганга ўхшарди. Кейин кийналиб ўрнидан турди-да, ўз хонасига кириб кетди. Кейинги кунларда ҳам аҳвол шундай давом этаверди. Қаттиқ ташвишга тушиб қолган хотин эри билан гаплашишга ҳаракат қилар, у қанчалик ёпишса, чол шунчалик қайсарлик билан жавоб беришдан қочар эди. Нимадир чолнинг қалб сандиғига қулфланиб қолган, энди уйдагиларнинг унга қўли етмас эди. Чол ҳамон она-бола билан бир дастурхон атрофида ўтириб овқатланар, меҳмонлар келса, меҳмонхонага чиқар, лекин ўз хаёллари билан бўлиб, жимгина ўтираверарди. Энди у ҳамма нарсага бепарво қарар, суҳбат устида чолнинг кўзига кўзи тушган одамнинг юраги ачишиб кетар, негаки, олис бўшлиқларга тикилган бу маъюс кўзлар атрофдаги ҳеч нарсани илғамас эди. Чолнинг ғалати бўлиб қолганини тезда бошқалар ҳам билишди; танишлари чолни кўчада учратиб қолишса, ёнида кетаётган ҳамроҳларини туртиб имо қилишарди. Шаҳарнинг энг бой ва ҳурматли одамларидан бўлган чолғижимланиб кетган қийшиқ шляпа кийиб юрар, сюртуғи сигара кули билан қопланган бўлар, у гадой сингари деворга қапишиб, ҳар қадамда гандирак-лаб борар ва ҳамиша ўзига ўзи алланималарни ғўлдираб юрарди. Агар унга таъзим қилишса, чол қўркув аралаш қараб қўяр, гап сўрашса, суҳбатдошига бепарво тикилар ва қўл бериб сўрашишни ҳам унутар эди. Аввалига кўпчилик одамлар чолнинг қулоғи оғир бўлиб қолибди, деган андиша билан ҳар гапни баландроқ овозда такрорлайдиган бўлишди. Бироқ чолнинг қулоғи оғир эмасди. У суҳбатдошининг гапини тушуниши учун фикрини тўплаб олгунча анча вақт ўтар, лекин гапнинг ярмига келганда у яна хаёлот оламига шўнғиб кетар, кўзлари бир нуктага тикилиб қолар, суҳбатдошини хайратда қолдирганча, гапини бўлиб хайрлашарди-да, шошилиб жўнаб қоларди. Хаёллар дунёсидан уйғониш машаққат эканлиги, ўзи билан ўзи оворалиги, унинг учун дунёда ҳеч ким қолмаганлиги кўриниб турарди. Уйида ҳам у ҳеч кимни суриштирмас, хотинининг унсиз аччиқланишларини, қизининг хайратда қолганини гўё сезмас эди. Унинг бепарволик қасри атрофини ўраб олган деворни ақалли бирор дақиқага тешиб ўтишга кодир бирон сўз, бирон савол йўқ эди. Ҳатто шунча йиллик умрини хазон қилган касби ҳам унинг учун бегона бўлди-қолди. У

онда-сонда идорага кириб қолар, лекин ходимлар чолни ҳамиша бир вазиятда — стол ёнидаги креслода ўтирганча ҳамон ўқилмаган хатлардан кўз узмай турган вазиятда кўрар эдилар. Ниҳоят, чол бу ерда ўзининг ортиқчалигини тушунди-да, келишни йиғиштириб қўйди.

Аммо бутун шаҳарни ҳайратда қолдирган нарса бошқа эди. Жамоатнинг художўй аъзоларига бирор марта яқинлашмаган чол бирданига тақводор бўлиб қолди. Ҳеч қачон овқатга ҳам, амалий суҳбатга ҳам вақтида етиб келмайдиган одам энди яхудийлар ибодатхонасига бир дақиқа ҳам кечикмай келадиган бўлди. У қора шойи такия кийиб, елкасига оқ ёпинғич ташлаб олганча ҳамиша бир ерга — бир вақтлар отаси ибодат қиладиган жойга келиб туриб олар ва оғир-оғир силкинганча қироат билан ибодат оятларини ўқирди. Қулоқлари остида бегона ва бўғиқ сўзлар янграётган мана шу деярли кимсасиз ибодатхонада у ўзини, айниқса, танҳо ва эркин ҳис қилар, сокинлик ва хотиржамлик унинг аламларини сал бўлса-да, енгиллаштирар, қалбидаги зулмат бирмунча камроқ эзфилаётгандек бўларди.

Чол Яратганга тавалло қилаётганда маййит тепасида йиғлаб, мархумга аза тутганча Худодан унинг гуноҳини сўраётган қариндош-уруғларини тасаввур қилар, шунда кўзлари жиққа ёшга тўлиб кетар эди. У оилада кенжа фарзанд эди. Энди унинг ҳеч кими қолмади. Ҳеч ким унинг гуноҳини сўраб Худога илтижо қилмайди. Чол шуларни ўйлаб, бутун вужуди билан берилиб ўзи учун ўзи оят ўқир, мен аллақачон ўлганман, деб ҳисоблар эди.

Бир куни кечқурун у одатдагидек шаҳарда тентираб уйига қайтаётганида ёмғир ёғиб қолди. У паришонлик билан соябонини унутиб қолдирган экан, извошчилар озроқ пул берсангиз, уйингизга элтиб қўямиз, деб таклиф қилишарди. Уйларнинг йўлаклари ҳам, магазинлар тепасидаги соябонлар ҳам чолни тўсатдан ёғиб қолган селдан сакланиш учун ўз бағрига чорлаётгандай бўлар, лекин дарвеш чол шалаббоси чиқиб кетганига қарамай, ҳеч нимага парво қилмай, кўча ўртасидан борарди. Фижимланиб кетган шляпасининг чуқурчасига сув тўлиб кетди. Костюмининг енгларидан оққан ёмғир жилғалардек оёғи остига шовиллаб туша бошлади. Лекин чол бунга парво қилмас, деярли бўм-бўш кўчада ёлғиз бо-

рарди. Ўзининг ҳашаматли уйига унинг эгаси эмас, кўчада қолган дайдиларга ўхшаб шилта-шалаббо бўлиб етиб келди. Шу пайт чироқлари ёкилган автомашина лой сачратиб ёнидан ўтди-да, дарвоза олдида тўхтади. Машина эшиклари очилди. Машинадан хотини, унинг бошида илтифот билан соябон кўтариб турган, башанг кийинган меҳмон йигит ва яна бир жаноб тушиб келишди. Чол улар билан нақ дарвоза ёнида тўқнашди. Хотини уни кўриб таниди-ю, даҳшатга тушди. Бошдан-оёқ жикка ҳўл, шимлари фижимланиб кетган, сувга тушган мушукка ўхшарди. У беихтиёр тескари қаради. Чол хотинининг меҳмонлар олдида мулзам бўлганини тушунди-ю, хафа ҳам бўлмади, ғазабланмади ҳам. Хотинини, ўзини меҳмонлар билан таништиришдек мушкул юмушдан халос қилиш ниятида, бурилиб, бир неча қадам юрди-да, жимгина орқа эшикдан кириб кетди.

Шу кундан бошлаб чол орқа эшикдан кириб, тор зиналардан унсиз чиқиб-тушиб юрадиган бўлиб қолди. Бу ерда у ҳеч кимни учратмаслигига имони комил эди. Бу ерда унга ҳеч ким ҳалал бермас, ўзи ҳам ҳеч кимга ҳалакит қилмас эди. Энди у емакхонага ҳам кирмас, қари хизматчи аёл овқатни хонасига келтириб берарди. Хотиними, қизими кириб қолса, чол бир оз хижолат чекиб, аммо қатъият билан уларни чиқариб юборарди. Ниҳоят, она-бола чолни тинч қўйишди, аҳволидан ҳабар олмай-диган ҳам бўлишди. Чол ҳам уларни суриштирмай қўйди. Кўпинча девор ортидан чолнинг қулоқларига кулги ва куй садолари эшитилиб қолар, у ярим кечагача эшик олдида келиб-кетаётган экипажларнинг шовқинини эшитиб турарди. Энди девор ортидаги хоналар унга бегона эди. У деразадан кўчага қайрилиб ҳам қарамасди. Фақат онда-сонда ҳамма унутган хўжасининг олдига ит келиб қолар ва қаравоти қаршисида ётиб олар эди.

Чол энди тамомила ўлиб бўлган қалбида оғриқ сезмас, лекин юрагига ёпишиб олган қора зулук камон ғимирлаб даҳшат соларди. Ҳафта сайин юрак хуружи тез-тез такрорланадиган бўлиб қолди. Ниҳоят, азоблардан адои тамом бўлган чол дўхтирнинг гапига кириб, ўзини яхшилаб текширтди. Профессорнинг қиёфаси ташвишли эди. У беморга операция қилиш зарурлигини ётиғи билан тушунтирди. Бироқ чол кўрқмади. У фақат ғамгин жилмайиб қўйди. Худога шукур, ниҳоят ўладиган бўлдим,

нихоят ҳар куни ўлиш тамом бўлади, саодатли ўлим яқинлашяпти. У операция ҳақида оиламга хабар қилишларингни тақиқлайман, деб дўхтирга тайинлади, операция кунини белгилашларини сўраб тайёрлана бошлади. Сўнгги марта ўз идорасига борди. Энди бу ерда уни ҳеч ким кутмас ва унга худди бегонадек қарашарди. Чол ўттиз йиллик қора чарм креслосига ўтирди-да, чек дафтарчасини олиб, варақлардан бирини тўлдирди. У чекни жамғарманинг бу қадар кўплигидан оғзи очилиб қолган жамоат оқсоқолига топширди. Пулнинг ҳаммаси савоб ишлар қилиш ва ўзининг мазорига қараб туриш учун васият қилиб қолдирилган эди. Чол ўзига миннатдорчилик билдиришларидан қўриқиб, шошилиб чиқиб кетди. Қаердадир шляпаси тушиб қолган эди, уни олишга ҳам сабри чидамади. Бош яланг, заъфарон юзлари буришган, кўзлари хиралашган ҳолда (ўткинчилар унинг орқасидан ҳайрон бўлиб қараб қолишарди) сандироклаганча гўристонга, ота-онасининг қабрига етиб борди. Бу ерда ҳам одамлар унга ҳайрат билан боқишарди. У моғор босган сағана тошлари билан худди тирик одамлардай узоқ гаплашди. Балки яқин орада ёнларингга келаман, дегандир. Балки рози-ризалик тилашгандир, унинг сўзларини ҳеч ким эшитмади. Фақат оят ўқиётган лаблари қимирлар ва боши тобора эгилиб борарди. Тиланчилар атрофини ўраб олишганда, чол чўнтагидаги қоғоз ва танга пулларини уларга улашди. Пули тугаганда эса юзини ажин босган, қадди букилган бир кампир ёнига келиб қўл чўзди. Саросимага тушиб қолган чол чўнтақларини титкилади-ю, бироқ ҳеч нима тополмади, фақат бармоғини оғир ва кераксиз бўлиб қолган нарса — олтин никоҳ узуги қисиб турарди. Чолнинг хаёлида аллақандай хира хотиралар йилт этди. У шошилиб узукни бармоғидан суғуриб олди-да, ҳайратда қолган кампирга узатди.

Шундай қилиб, у ҳамма нарсасидан мосуво бўлиб, гадо ҳолига тушган алпозда жарроҳнинг пичоғига кўксини тутиб берди.

* * *

Чол наркоздан кейин ҳушига келганида, дўхтирлар беморнинг аҳволи оғирлигини ҳисобга олиб, хотини ва қизига операция бўлиб ўтганини хабар қилиб, чақиртирдилар. Чолнинг кўкиш қовоқлари аранг очилди. «Мен

қаердаман?» деган назар билан таниш хонанинг оқиш деворларига тикилди.

Қизи унинг рангсиз, озгин юзи устига эгилди. Шунда сўнгги бор чолнинг кўз қорачиғларида аллақандай чўғ ялтираб кетди. Мана у, севимли қизи, мана у, Эрна, но-зиккина, гўзал қизалоғи! Чолнинг аламдан қисилган лаб-лари секин, жуда секин қимирлади. Уларда аллақачон унутилган сезилар-сезилмас табассум пайдо бўлди. Қиз чолнинг мана шу ожиз, ночор кувонч ифодаси акс этган табассумидан таъсирланиб, унинг қонсиз юзидан ўпиш учун эгилди.

Лекин бирдан ўтмиш хотираларини эсга солувчи шай-тон васваса қилдими ёки мудроқ онгида унутилган олис хаёллар уйғондими, беморнинг ҳозиргина бахт ифодаси порлаб турган юзи қўрқинчли даражада буришиб кетди. Кўкарган лаблар ғазаб билан юмилди, кўрпа остидаги кўллар қандайдир жирканч, ҳаром нарсани итариб таш-ламоқчи бўлгандек типирчилади, азобланган вужуд ҳая-жондан титрай бошлади.

— Йўқол! Йўқол! — деб пичирлади ҳаёт ифодаси сўнган лаблар паст, аммо аниқ-тиниқ товушда. Ўлаётган беморнинг ҳаракатларида шу қадар нафрат ва ночор-ликдан азобланиш бор эдики, дўхтирнинг унга раҳми келиб, хотинларни нарига итариб ташлади.

— Бемор алахлаяпти, — шивирлади у. — Уни ўз холига қўйинглар.

Хотини билан қизи кетган замони беморнинг чехра-сида аввалгидек ҳорғин хотиржамлик ифодаси пайдо бўлди. У ҳамон нафас олар, бутун тирик мавжудот ола-диган ҳавони хириллаб кўксига тортар, кўкраги борган сайин баландроқ кўтарилиб тушар эди. Лекин кўп ўтмай беморнинг кўкси аччиқ насибани симирмай қўйди. Дўхтир чолнинг кўксига кулоқ солганида, юраги унга азоб беришни бас қилган эди.

ДЎСТЛИК ҲУРМАТДАН БОШЛАНАДИ

Одамлар ўртасидаги дўстлик қанчалик бебаҳо неъмат бўлса, халқлар орасидаги биродарлик ундан-да қадрлироқдир. Зеро ҳар бир халқ ҳурмат ва эҳтиромга лойиқ. Ҳар бир халқ бошқа халқлар билан тенглик ва биродарликда яшашни муқаддас қадрият ҳисоблайди. Бошқа миллатлар қатори ўзбекнинг ҳам бағрикенглик, биродар-парварлик, оға-инилик удумлари минглаб йиллик тарихга эга... Афсуски, саксонинчи йилларда халқимиз бошига тушган янги қатағон — «ўзбек иши», «пахта иши» деб номланган адолатсиз ҳуружларнинг аланга олишида миллатлар орасига нифоқ солишдан уялмайдиган айрим оммавий ахборот воситаларининг ҳам ҳиссаси «салмоқли» бўлди.

Мана бир мисол.

Таҳририятга келган йигит ўзини таништирди:

— Омонжон Нурматовман, Тошкент Давлат университетида ўқийман. — Шундай деб у «Молодой коммунист» журналининг 1989 йил 2-сонини топширди. — Тушунолмай қолдим, — деди ҳаяжонланиб. — Бунақа пала-партиш гаплар халқлар дўстлигига қай даражада хизмат қиларкин? Ахир бу камситиш-ку!

Етмиш йил мобайнида биз халқлар дўстлиги ҳақида кўп ёздик. Янаям кўпроқ гапирдик. Чиндан ҳам халқлар, миллат ва элатлар ўртасидаги қардошлик — жамиятнинг энг нодир, энг азиз неъмат, энг кучли қуролидир бири. Бу қурол кўп оғир синовлардан ўтди. Ақалли иккинчи жаҳон урушини эслаш кифоя. Лекин бу нозик масалада шу пайтгача айтишга «истиҳола» қилиб келинган нуқталар — миллий сиёсатга ҳилоф равишда бир халқни иккинчи халқдан устунроқ қўйишлар, қардош халқ тилига, тарихига, маданияти ва удумларига беписанд муносабатда бўлиш ҳоллари ҳам йўқ эмас эди.

1979 йили Москвада чоп этилган «Клуб служебного собаководства» деган тўпламни варақлаймиз. Китобда 19 нафар малакали итшуноснинг турли мақолалари босилган.

Китобда итвачча зотини аниқ белгилашдан тортиб қандай овқатлантиришгача, итнинг кўринишидан тортиб қайси соҳада «мутахассис» қилиб етиштириш методикасигача мукаммал тасвирланган. Ҳатто малакали итбоз И. Духновскийнинг «Итларга қандай лақаб қўйиш керак?» — деган мақоласигача бор. Духновский итга исм қўйишнинг турли усулларини таклиф этади. Айтайлик, қулай усуллардан бири зотдир кучукбаччанинг ота-онасини билсангиз, иккаласининг номидан бир бўғиндан олинг — янги лақаб пайдо бўлади. Дейлик, итнинг отаси Барон, онаси Сильва бўлсин. Итингизга Барси деб лақаб қўйинг, жуда ўринли бўлади. Ёки табиат ходисалари, географик номларни танлаш ҳам мумкин. Бўрон, Тайфун, Момақалдирок, Казбек, Дон, Амур... Ёки бўлмаса ҳайвонлар номини танласангиз ҳам зиёни йўқ. Бўри, Олма-хон... Лекин итга инсон исмини қўйиш керак эмас. Мақола муаллифининг фикри жўяли. Шу гаплардан кейин у итларга қўйиладиган лақаблар рўйхатини келтиради. (Эркак-урғочилигига қараб). Марҳамат, танлаб олаверинг: Акбар, Алишер, Анвар, Араб, Арман, Асқар, Ботир, Бек, Жўра, Комила, Лола, Мухтор, Наим, Нодир, Наргис, Нодира, Умар (Омар), Падар, Рафик, Садир, Султон, Тохир, Тойир, Ҳайдар, Ҳасан, Шайх, Амир, Майна... Ана сизга бўлажак итлар!

Афсус, китобда И. Духновскийнинг исми-шарифи тўлиқ айтилмаган. Билмадим, балки Игордир, балки Исаак, балки Илья... Нима бўлганда ҳам итга бу қадар беқиёс меҳр қўйган кимса ўз тавсиясида бирорта (ҳатто энг зотдор итга ҳам) Игорь, Исаак, Илья деб лақаб қўйишни лозим топмайди. Тўғри-да, айтайлик, итшуноснинг ён қўшнисини тўрт оёқли биродарига дейлик (Игорь) деб лақаб қўйса-да, унинг кўз ўнгида «Игорь», ма, еб ол» деб суяк ташласа, итсевар «олим» бу манзарадан унчалик ҳам қувонмаса керак. Шундай экан, нега у ўзига раво кўрмаган нарсани ўзгаларга раво кўради?

Табиийки, Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқлари ҳам қадимдан ит боқади. Айниқса, чорвадор учун ит энг яхши кўмакчи бўлиб келган. Бизнинг халқимизда, мумтоз шеърятда ит вафодорлик рамзи саналади. Лекин халқимиз ҳеч қачон итга одам исмини қўймаган, бунга ҳақорат деб билган.

Майли, ҳозир Шарқ шеъряти ёки кинизм фалсафа-

сидан гапириб ўтириш шарт бўлмаса керак. Лекин савол туғилади: боринги, Духновскийнинг ит етаклаб юриш (ёки итга эргашиб юришдан) бўлак ташвиши бўлмасин. Боринги, ўзи тавсия қилган лақаблар Шарқ халқлари фарзандига қўядиган исмлар эканини билмасин. Лекин жилла курса Алишер, Мухтор, Нодира, Омар (Умар) деган жаҳоншумул номлар нахотки ақалли қулоғига чалинмаган бўлса? Алишер Навоий, Умар Хайём бутун дунёнинг, Нодира ўзбекнинг, Мухтор Авезов қозоқ адабиётининг фахри-ку! Итсевар ўз мақоласида итларга одам исмини қўйиш номақбул деганида мазкур исмлар одамнинг оти эканлигини ўйлашга ақли етмадимикин? Духновский томонидан йўл қўйилган калтабинлик ёки атайлаб қилинган қитмирлик ва юз минг нусхада чоп этилган китоб халқлар дўстлигига қанчалик «хизмат» қиларкин? Бирон ўзбек итшуноси китоб ёзиб, итга атоқли рус шоирларидан ёки олимларидан бирининг исмини лақаб сифатида тавсия этса, қандай ваҳшийлик бўлур эди!

Буни турғунлик даврининг «мевалари»дан бири, деб қўя қолиш мумкин эди. Бироқ таассуфки, камситишлар, тухматлар, бир ёқламаликлар давом этапти.

Энди Ўрта Осиёнинг «бекиёс билимдонлари» — Борис Калачёв билан Сергей Поляковларнинг «Маиший ислом» мақоласини «Молодой коммунист» журналидан хотиржам ўқиб чиқайлик. Мазкур мақоладаги бош мақсад шу: эскилик саркитлари ҳамон яшаб келмоқда. «Миллий удумлар» деб аталмиш тўй ва маросимлар оддий меҳнаткашнинг илигини сўриб оляпти. Келинга сеп йиғишдан тортиб қалин беришгача — барчаси ҳалол меҳнат билан кун кўрувчи оиланинг бошига битган бало. Бундай тўй ва маъракаларга минглаб сўм маблағ сарфланади. Шунча пул топиш учун Ўрта Осиё қишлоқ аҳли қандай қилиб бўлмасин қўшимча даромад топиш йўллари излайди. Минг хил усулни ишга солиб, томорқасини кенгайтиради. Бу ердан ўзга регионларга олиб бориб сотса, катта фойда келтирадиган «харидоргир» маҳсулотлар етиштиради. Яйловлардан амалда текин фойдаланиб мол боқади. Туғилиш кўпайиб кетаётганлиги сабабли қишлоқ жойларда ерсиз ва ишсиз қолганлар шаҳарга бориб заводда ишлашни хоҳламайди, ўзга регионларга кўчмайди. Аммо бошқалардан ёмонроқ яшаш-

ни, кичикрок тўй қилишни хоҳламайди. Ўзини енгил-елпи ва «ёғли» юмушга уради: олибсотарлик, восита-чилик, чайқовчилик билан шуғулланади.

Мақола руҳидан гап асосан мана шу муаммолар ҳақида кетаётганлиги тушунилади.

Харнечук мақола анча «жонкуярлик» билан ёзилган, жўяли фикрлар бор. Лекин унда Ўрта Осиё халқлари ҳаёт тарзини, урф-одатларини ва энг муҳими Ўрта Осиё қишлоғидаги реал аҳволни чуқур ўрганмасдан, бир ёқлама, камситувчи оҳангда айтилган тухмат гаплар шунақа кўпки, ошкоралик замонида биз ҳам ўз эътирозларимизни билдирсак.

Мақола «Молодой коммунист» журнаliga келган хатдан бошланади. Ўш вилоятининг Фрунзе районида истиқомат қилувчи аллақандай П. Эргешов деган шахс «юмалоқ хат», яъни «анонимка» ёзган.

П. Эргешовнинг хатини лўнда ифодалаш керак бўлса, гап моҳитяти қуйидагича:

Биз тўйиб овқат емаймиз. Дурустроқ бошпанамиз йўқ. Болаларимиз йиртиқ-ямоқ кийимда юради. Буларнинг ҳаммасига урф-одатларимиз айбдор. Оилангда бола туғилдими, бешик тўйи қилиб ҳаммани тўплашга мажбурсан. Бола олти-етти ёшга тўлса суннат тўйи қиласан. Боланг армияга кетадиган бўлса тагин ҳаммани тўплаб тўй қиласан. Мехмонларни тўйдириш керак. Армиядан қайтса, яна битта тўй. Юзлаб мехмонлар қорни ёрилгунча овқат ейди. Йигит диплом олса, кимдир пенсияга чиқса тагин тўй. Кимингдир ўлса, бошқа туманлардан ҳам одамлар ёпирилиб келади. Камида бир сигир, икки-уч қўй сўйиб худойи қиласан, муллаларга, таниш-нотаниш чолларга тўн кийгизасан, устига-устак пул берасан. Хар пайшанба тагин «тўй» қиласан. Хўш, буларнинг ҳаммасига пул қани? Албатта ўғрилик қиламиз-да. Бошқа илож йўқ!

Тўй кунлари одамлар ишга бормайди. Жамиятга зарар етказди. Юлғичлар, ўғрилар кўпаяди. Бу эса ўз навбатида ёш авлодни ҳам қўли эгриликка ўргатади...

П. Эргешовнинг баъзи фикрларига қўшилиш керак. Афсуски, инсон бошига кулфат тушиб турганида ёрдам бериш ўрнига ниманидир юлиб қолишга уринадиган ноинсофлар йўқ эмас. Аммо Қирғизистонда қандайлигини билмаймиз-ку, Ўзбекистонда маййит чиққан уйдан

тўн кийиб кетишдек ғайриинсоний манзарани кўрган эмасмиз. Бир-биридан ошириб тўй қилишлар, шу билан мақтанишлар ўзбекларда ҳам бор. Одамнинг эси қанча паст бўлса, димоғи шунча баланд бўлади, деганлари бежиз эмас. Бундай «ном чиқарар» дабдабали тўйларни қоралаш керак. Аммо бу билан таъзиялару тўйлар одамларни ўғирлик қилишга ўргатапти, деб ялписига хулоса чиқариш тўғри бўладими? Тўй (табиийки, рисоладаги тўй) одамларни бирлаштирадиган, биродарлик руҳида тарбиялайдиган омиллардан бири. Бинобарин, бошқа ҳамма эллар қатори Ўрта Осиё халқлари ҳам минг йиллардан буён қилиб келаётган тўйларни бирваракай қораласак инсофданми? Уйда янги инсон дунёга келса, бунини оила ва қариндошлар даврасида нишонлаш шунчалик ёмон нарсаси? Ҳаётдан кўз юмган инсонни сўнгги йўлга кузатиш учун одамлар йиғилса, ҳеч қандай тамасиз ҳамдодар бўлса бунинг нимасига хафа бўлиш керак? Аслида гап удумларнинг ўзида эмас, уни суиистеъмол қилаётганларда шекилли?

Муаллифлар «жабрдийда» П. Эргешовнинг ана шундай «дардли» хатидан кейин қаламларининг найзасини Ўзбекистонга қаратадилар ва «дахшатли» далил келтирадилар: «Республикада 1987 йили 270 аёл ўзига-ўзи ўт қўйди».

Хай-хай-хай! Кўп дахшатли гап! Шу қадар «дахшатли»ки, Ўзбекистонда рўй берган бундай хунук ҳодиса ҳақида ёзмаган одам, босмаган матбуот қолмади ҳисоб. Бировлар бунини ақидаларга, бировлар феодал муносабатларга боғлади, яна бировлар ўзбек хотинлар азбаройи боласи кўпайиб кетганидан ўзини ўзи ўлдиряпти, деди. Албатта, ўша 270 ҳодисанинг ҳар бирини алоҳида диққат билан ўрганиш керак. Эскилик сарқитлари, қизларни мажбуран хоҳламаган одамига узатишлар, эркакнинг аёлга паст назар билан қараши, қайнона-келин можаролари — аёлларнинг ўз жонига қасд қилишга олиб келадиган сабаблар орасида булар ҳам бор! Аммо улар жуда мураккаб сабабларнинг бир қисми, холос.

Мақолада, келинлар, ҳақиқатнинг юзига тик қараб гаплашайлик, деб бир неча марта таъкидланган. Келинлар, биз ҳам ҳақиқатнинг юзига тик қараб гаплашайлик. Худди ўша 1987 йили шўролар юртида 54 минг 105 киши ўзини ўлдирган. Шундан 13 минг 924 нафари

аёллар бўлган. (Ўзбекистондаги 270 аёл ҳам шу ҳисобга киради. Бу — мамлакат миқёсида ўзини ўлдирган аёллар сонининг тахминан 2 фоизини ташкил этади). Москва-нинг ўзида худди ўша йили 1275 киши жонига қасд қилган (Ўзбекистондан беш ҳисса кўп. Шулардан камида 270 нафари, эҳтимол, ундан ҳам кўпроғи аёллар бўлса ажаб эмас).

Албатта, улар ўзига ўт қўймаган. Бири ўзини осган, бири маст бўлиб юқори қаватдан ерга сакраган, бири сирка ёки уйку дори ичган, ўзини поезд тагига ташлаган, томирини кесган, газни очиб қўйиб заҳарланган... Нима бўлганда ҳам оқибати бир гўр эмасми?

«Огонёк» журнаliga раҳмат! Одамларнинг ўз жонига қасд қилиш сабаблари мураккаб эканлигини, бу фактларни фақат бир нарсaga боғлаш тўғри эмаслигини ёзди («Огонёк», 1989 йил 3-сон).

Шундай қилиб, 1987 йили Ўзбекистонда 270 аёл ўзини ўзи ўлдирди. Бунга сабаб фақат эскилик сарқитларию «чиркин» миллий урф-одатлармикин?

Феодал Туркистондаги аёл нима қиларди? У моддий жиҳатдан эрига тўла қарам эди. Бу эса ўз навбатида маънавий қарамликни келтириб чиқарарди. У эрта билан туриб нон ёпади, сигир соғади, феодал эрига қарайди, болаларига қарайди, эрини ишга жўнатиб, кир ювади, кашта тикади, яна мол-холга қарайди, кечкурун овқат қилади. Кейин эрини қутади. Устига-устак кундош азоби...

Инсоф қилайлик. Октябрь тўнтаришидан сўнг гарчанд аёл қоғозда бекиёс ҳуқуқлар олган бўлса-да, шўро мамлакатадаги аёлларнинг заҳмати камайдами? (Гап қишлоқ аёли ҳақида кетяпти. Негаки, ўзига ўт қўйган 270 аёлнинг деярли ҳаммаси қишлоқдан.) Бинобарин, аёлнинг ўз жонига қасд қилишига фақат шариат ақидалари, эскилик сарқитлари, миллий удумлар эмас, бошқа сабаблар ҳам бор шекилли? Ўзбекистонда болаларни боғча ва яслилар билан таъминлаш мамлакат умумий кўрсаткичидан 1,5 марта, бу юмуш яхши йўлга қўйилган регионлардан 2—3 марта орқада туради. 1985 йилда Ўзбекистон шаҳарларида мавжуд мактабгача ёшдаги бир миллиондан ортиқ боланинг 650 минг нафари (60 фоиздан кўпроғи), қишлоқдаги 2 миллиондан зиёд шу ёшдаги болаларнинг 440 минг нафари (25 фоизи) ясли ва боғча билан таъминланган, холос. Савол туғилади: Октябрь

тўнтариши қишлоқдаги ўзбек аёлининг аҳволини енгиллаштирдими?

Мақолада Ўрта Осиёдаги иқтисодий тизим ҳам «билафонлик» билан қуйидагига таҳлил этилади.

«Ўрта Осиё региониди иқтисод аниқ-равшан икки қисмга бўлинади. Биринчиси — биз шартли равишда «давлатники» деб атайдиган қисм: социалистик саноат, қишлоқ хўжалигида эса давлат ёки кооператив (колхоз) экономикаси. Иккинчи қисм — уни шартли равишда «оилавий» деб атаймиз: асосан қишлоқларда мавжуд бўлган ва кўп ҳолларда қишлоқ аҳлининг шахсий хўжалиги деб аталувчи иқтисодиёт. Агар биз иқтисоднинг биринчи қисми ҳақида деярли ҳамма нарсани билсак ва бу соҳа турли мутахассисларнинг кўп сонли армияси томонидан таҳлил қилиб борилса, иккинчи қисми ҳақида — «оилавий» иқтисод тўғрисида ўқувчилар кенг оммаси амалда ҳеч нимани билмайди.

Бу масалада кўплаб «нима учун» деган саволлар туғилади. Масалан, нима учун саноат корхоналарида маҳаллий миллат вакилларида малакали ишчилар фожиади даражада кам ва бу корхоналар четдан ишчиларни олиб келиш ҳисобига яшайди? Нима учун ер ва сувдан жинояткорона фойдаланилади? Нима учун давлат секторида ҳосилдорлик паст, оилавий экономикада эса юқори? Объектив ва субъектив сабабларни анализ қилиб, «нима учун» деган бундай саволларнинг кўпига жавоб топиш мумкин. Лекин биз уларга янада аниқлик киритамиз. Бу ўринда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини асосан бошқа республикаларга олиб бориб юқори баҳоларда пуллаш катта аҳамият касб этади», деб аниқлик киритади муаллифлар.

Шундан сўнг Ўрта Осиё минтақасида кўплаб одамлар шахсий томорқаси ҳисобига «бойлик орттираётгани», колхоз далаларида эса асосан аёллар ва ўқувчилар меҳнат қилаётгани айтилади.

Мақола муаллифларининг колхоз даласида аёллар ва ёш болалар меҳнат қиляпти, деган гапи тўғри. Бу — бизнинг ҳам оғриқ нуқтамиз ва бунинг учун ўзбек деҳқони айбдор эмас. Агар деҳқон ҳалол меҳнатига яраша ҳақ олса, боласини ишлатиб қўймас эди. Айрим кишиларнинг Сибирь ва Узоқ Шарққа тарвуз-қовун, пиёз обориб сотаётгани ҳам бор гап. Бунинг отини «чай-

ковчилик» деб атаса ҳам бўлади, атамаса ҳам. Сабаб: ўша одам Сибирь ва Шарқда йўқ нарсани олиб бораяпти, яъни маҳаллий аҳолини маҳсулот билан таъминлаяпти. Бунинг сабаби ҳам яна ўша — деҳқон меҳнатининг арзонлигига бориб тақалади. Деҳқончиликдан олган маоши билан рўзгор тебратиш оғир бўлса нима қилсин?!

Мақола муаллифларининг ҳар қадамда такрорлаётган «нима учун» деган саволига жавобан биз ҳам «нима учун» деб сўрашга мажбурмиз.

Биринчи савол. Нима учун саноат корхоналарида маҳаллий миллат вакиллари фожиали даражада кам ишлайди? Ўринли сўроқ. Унга шундай жавоб бериш мумкин. Ўзбекистон саноат корхоналарида маҳаллий миллат вакилларининг камлигига бош сабаб, азбаройи ўзбекларнинг заводда ишлашга уқувсизлиги, уни хоҳламаслиги, турли диний ақидалару, халқ удумлари шу нарсага тўсқинлик қилишида эмас. Бу аянчли ҳодисанинг илдизи олисга бориб тақалади. 30-йиллар бошида маҳаллий миллат вакиллари саноат корхоналарига кўплаб жалб қилинган. Улар завод ва фабрикаларда бошқалардан кўра ёмон ишламаган. Лекин ўша паллада бошланган мамлакат пахта мустақиллиги учун кураш кампанияси ер илмини яхши биладиган маҳаллий миллат вакилларини ёппасига далага жалб қилишга олиб келган. Сталинизм зуғуми эса бу нарсани янада чуқурлаштирган. Маҳаллий аҳоли асосан пахта экиш, ер очиш, канал қазिश билан машғул бўлган. Нима учун, ҳатто ҳозир ҳам саноат корхоналарига мутахассислар асосан четдан олиб келиниши керак? Ҳурматли муаллифлар бу муаммони очиқчасига қўйгани учун миннатдорчилик билдириш лозим. Негаки, яқин-яқинларгача бу ҳақда биз гапирсак, «нима, қардошларимиз бизнинг юртимизга келиб ишласа ёмонми, нега миллатчилик қиласан?», деган таъна эшитишимиз мумкин эди. Ҳолбуки, бу муаммо аллақачон пишиб етилган. Ўрта Осиё ва айниқса, Ўзбекистонда турар жой, иш ва озиқ-овқат танқислиги сезилиб турибди. Аҳоли зич яшайдиган Фарғона водийсида ортиқча ишчи кучларини қаёққа қўйиш муаммоси кўндаланг. Шундай экан, улардан малакали ишчилар тайёрлаш масаласига жиддий киришиш керак.

Ер ва сувдан «жинояткорона» фойдаланиш масаласида эса муаллифлар билан баҳслашишга тўғри келади.

Мақолада, кўпинча одамлар бўш ётган ерларни тўғридан-тўғри эгаллаб олаверади, шариат ақидасига биноан эса ким ариқ қазиб сув чиқарса, ер ўшанинг шахсий мулкига айланиб қолаверади, деган фикр айтилган. Чамаси муаллифлар маҳаллий шароитни билмайди. Ўзбекистонда (айниқса Фарғона водийсида) ҳар қарич ер, ҳар томчи сув ҳисобли. Колхоз раиси ёки совхоз директориға пахта керак. «Юқори»дан пахта талаб қиладилар. Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги М. Муҳаммаджонов маълумоти:

«Турғунлик йилларида пахтанинг ялпи ҳосилини кўтариш ва тезроқ шон-шухрат қозониш учун шўрхок ерларға ҳам пахта экилди. Холбуки, улар пахта учун нобоп эди.

Давлат томонидан пахта хом ашёси сотиб олиш миқдорини 4 миллион тоннаға тушириш, пахта майдонларини камида 600 минг гектарға камайтириш пайти етди. Бундан кейин пахтани 1,5 миллион гектардан ортиқ майдонға эксак, оқибати ёмон бўлади, деб ҳисоблаймиз. Ҳатто шундай қилинган тақдирда ҳам бошқа қишлоқ хўжалик экинларига майдон қатъий ҳисоб-китоб билан тақсимланмоғи лозим. Шундай қилингандагина Ўзбекистон аҳолисини дон, сабзавот, ҳўл мева, чорвачилик маҳсулотлари билан таъминлаш имконияти туғилиши кўриниб турган ҳақиқат. Бутуниттифоқ ташкилотлари ҳам буни яхши тушунади. Лекин улар республикаларға юқоридан туриб буйруқ беришдан кечган эмас. Модомики пахта планини бундан кейин ҳам юқоридан белгилаб беришаверар экан, пахта монокультураси деган фалокат сақланиб қолаверади».

Калачёв ва Поляковлар тағин давом этади. Мақолада яна шундай дейилади:

«Томорқа дегани оддий тушунча эмас. У — ердан фойдаланишнинг бир неча категорияларидан иборат. Биринчиси — шахсий томорқа. Ўрта Осиёнинг кўп районларида томорқанинг максимал миқдори 0,15 гектар белгиланган. Бу майдон турли йўллар билан кенгайтириб борилаверади. Биринчиси — фарзандларни жуда ёшликдан ва ўз қариндошларига уйлантириб қўйиш. Уйланиб отасининг қарамоғида яшаб қолган ўғил хусусий участка олиш ҳуқуқига эга бўлади ва томорқасига четга олиб чиқиб сотса, катта фойда келтирадиган харидоргир экинларни экаверади...

Иккинчи категория. Колхоз ёки совхоздан ер участкасини ижарага олиш. Бизнинг кунларда бу нарсa «оилавий пудрат» деб аталади. Ижарага олинган ерни оилавий усулда ишлаш билан бир қаторда четдан одам ёллаб, асосан дайдилар меҳнатидан фойдаланиш имкониятлари ҳам кенгаймоқда. Хатто кишлоқ хўжалигидан узoқ бўлган киши ҳам оиласида беш нафар меҳнатга лаёқатли катта ёшли одам мавжуд бўлган хонадон беш гектар ерга сепилган пиёзни эплаши мумкин эмаслигини тушунади. Бундай пайтда «оилавий участкада» баъзан «чидаса бўладиган» нархда ёлланма ишчилар тер тўкади. Бу эса ўзгалар меҳнатини эксплуатация қилиш демак», деб ёзади муаллифлар.

Аввал «ўзгалар меҳнатини эксплуатация қилиш» масаласига тўхталайлик. Масалан, Ўзбекистоннинг туб аҳолиси беш гектар ерга пиёз экиб, «дайдилар»ни ишлатгани ва бировлар меҳнатини эксплуатация қилаётгани ҳақидаги гап ёлғон!

Ўзбекистон деҳқонлари бировларни ишлатиш у ёқда турсин, ўзи меҳнат қилиши учун ҳам майдон топиши мушкул. «Жонқуяр муаллифлар»га бир савол бергимиз келади. Ўзингизда деҳқонлар шаҳарга қочиб, миллионлаб гектар кишлоқ ерлари хувиллаб ётганида нега сиз бизнинг ерлар билан бунчалик қизиқасиз?

Томорқалардан «беқиёс» бойлик орттириш муаммосига тўхталайлик. Муаллифлар Ўрта Осиёда томорқанинг максимал миқдори 0,15 гектар (15 сотих) белгиланган, дейишганида ҳақли. Аммо мақола муаллифлари пахтакор районларда (кўпроқ Ўзбекистон ва Тожикистонда) томорқа майдони 6 сотихга, хатто 4 сотихга тушиб қолган жойлар ҳам борлигини билишмаса керак.

Оилавий пудрат — ота-она, бола-чақа, ака-ука, опасингил ҳаммаси биргалашиб саратон офтобида куйиб меҳнат қилиши, маҳсулот етиштириши деган маънони англатади. Бунинг учун уларга маломат қилиш эмас, раҳмат дейиш керак шекилли? У ёғини сўрасангиз, оила бўлиб меҳнат қилувчи ўзбек деҳқони ўзига тополмаётган майдонда қандай қилиб бошқаларни ишлатиб «эксплуатация» қилсин?!

Деҳқон колхоз ёки совхоз даласидан кўра томорқасида кўпроқ ҳосил олиши, жамоат секторидан кўра ўз томорқасига кўпроқ меҳр қўйиши тўғри. Бунинг бир қанча сабаблари бор. Биринчидан, Ўзбекистон колхоз ва

совхозларида асосан пахта экилади. Пахтадан йилда фақат бир марта ҳосил олиш мумкин. Томорқадан эса деҳқон бир неча марта ҳосил олади. Иккинчидан, жамоат секторида деҳқоннинг меҳнати сувтекинга тушади.

Қашқадарёлик иқтисодчи В. Холиқов хатидан: «Пахтакор саратон офтобида куйиб, бир сотих ғўзани чопиқ қилгани учун 19 тийин ҳақ олади. Имоним комилки, бошқа юртлардан келган одамга олтин берсангиз ҳам 50 даражали офтоб тагида кетмон чопмайди. Шундай қилиб, бир сотих ғўза чопиғи 19 тийин. Ўша деҳқон шаҳарга бориб қолса, аэропорт ёки вокзалдаги кооператив ҳожатхонага кириш учун 20 тийин ҳақ тўлайди. Демак, пахтакорнинг бир кунлик оғир меҳнатига оладиган ҳақи тўрт марта ҳожатхонага киришга етади».

Академик М. Муҳаммаджонов маълумоти: «Ўзбекистон қишлоқ аҳли жон бошига йилига ўртача 8 кило ғўшт истеъмол қилади. Бу эса РСФСРдагидан 8 марта, Москва шаҳридагидан эса 20 марта камдир. Қишлоқдаги 37 фоиз хўжаликнинг сигири йўқ. 50 фоиз аҳоли қўй ҳам боқа олмайди. Умуман республика бўйича жон бошига 20,7 килограмм ғўшт, 132 литр сут етиштирилади. Бу эса мамлакат умумий кўрсаткичидан 3 марта камдир».

Иқтисод фанлари номзоди Р. Абдумажидов маълумоти: «Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, 1987 йилга қадар ёғ-экстракт заводларида қайта ишланган пахта чиқиндилари — кунжаранинг 8,5 фоизи, шулханинг 13,6 фоизи республика хўжаликларидаги мавжуд жамоат чорвачилигига ажратилган. 1988 йилдан бошлаб кунжаранинг 17,5 фоизи шулханинг 13,0 фоизи шу мақсадга ажратиладиган бўлди. Кунжара ва шулханинг асосий қисми қардош республикаларга жўнатилади. Учқўрғон ёғ-экстракт заводи шулхани қардош Белоруссиянинг Гомель вилоятига юборади. Давлат шулханинг 1 тоннасини 2 сўмдан сотиб олади ва завод ҳар тонна шулхадан 70 сўмлик фойда кўради. Пахтакор ўзи етиштирган пахта чиқиндиси саналмиш шулханинг бир килосини ҳам қонун йўли билан арзон баҳода сотиб ололмайди. Ёғ-экстракт заводида ишлайдиганлар бу имкониятга эга. Ҳар бир ишчи йилига бир марта 180 кило шулха сотиб олиши мумкин. Лекин у ҳар тонна ҳисобига 37 сўмдан тўлайди». Демак, завод ишчиси шундай имкониятга эга. Савол туғилади. Деҳқоннинг ўзи-чи? У ҳам шулха олмоқчи

бўлса камида шунчадан пул тўлаши керак! Табиий савол туғилади. 2 сўм билан 37 сўм орасида қанча фарқ бор?

Иқтисод фанлари доктори Валерий Александрович Осминин маълумоти: «Ҳисоб-китоблар шуни кўрсатадики, бир центнер ғалла ишлаб чиқариш учун кетадиган бевосита меҳнат 1,6 одам-соатни ташкил этса, бир центнер пахта етиштириш учун 36 одам-соат меҳнати сарфланади. Демак, ўртадаги фарқ 22 марта кўп. Бирок ғалла билан пахта харид баҳоси ўртасидаги тафовут 4—5 мартадан ошмайди. Бундан ташқари, кейинги 15 йил мобайнида минерал ўғитлар, техника, ёнилғи-мойлаш материаллари нархи 1,6 марта, яъни 160 фоиз кўпайди. Пахта хом ашёсининг харид баҳоси эса, фақат 12 фоиз ошди». («Коммунист Ўзбекистана» журнали, 1988 йил, 11-сон).

В. А. Осминин маълумоти: «Етиштирилган пахта толасининг ўндан бир қисмидан камроғи Ўзбекистонда қайта ишланади. Ҳисоб-китоблар кўрсатмоқдаки, республикадан ташқарига олиб чиқиб кетилган ушбу хом ашё базасида ўша районларда 65 миллиард сўмликдан ортиқ умумжамоат маҳсулотлари ишлаб чиқарилади ҳамда 25 миллиард сўмлик миллий даромад олинади». Минг раҳмат, Валерий Александровичга. Холислиги учун раҳмат!

Калачёв ва Поляковлар эса бунақа «майда-чуйда» нарсаларга парво қилмайдилар. Улар бу юрт фожиаларининг «бош сабабини» излаб «топади»лар. Буни қарангки, Ўрта Осиёда «жиноятчилар» кўпайиб кетаётганига... хотинларнинг кўп туғаётгани сабаб эмиш! Баракалла! Энди, эр-хотиннинг тўшагини «ҳидлашинг» қолувди! Улар бундай деб ёзади: «Туғилишнинг ниҳоятда сероблиги (болалар ўртасида ўлим ҳодисаси кўплигига қарамай) туфайли аҳоли сони ўсиб кетяпти. Шу боисдан хусусий ер ҳаммага етмайди. Саноат корхоналарига ва айниқса, ўзга регионларга кўчиб боровчилар фавқулодда кам. Шу тариқа «улушсиз қолган», «камситилган», айти чокда, ўзгалардан ёмонроқ яшашни хоҳламайдиган одамлар тўдаси пайдо бўлади».

Мақолада илгари сурилган тағин бир мулоҳазага ҳайратланмай илож йўқ! Эътибор беринг! «Хатто бошқа республикаларга (масалан, олий ўқув юртида таълим олиш учун) узоқ муддатга борган ёшлар ҳам ўқиб юрган пайтида Москва, Ленинград, Киевда бошқалар ўзини

қандай тутса, шундай юришади. Атрофдаги студентлардан фарқ қилмайди. Аммо юртига қайтиб бориши билан ўтмишини тамоман унутади ва маҳалла қонунларига бўйсуниб яшайди».

Очигини айтганда, буниси энди бемаънилик! Абсурд! Айтайлик, талаба йигит ёки қиз Москва, Ленинград ёки Киевда ўқиб келди. Демак, у беш йил мобайнида бошқа одамга айланиши керак. Иложи бўлса, халқининг удумларини, тарихини, она тилини унутиши керак. Шундайми?

Тасаввур қилинг. Оддий талаба эмас, бутун бир оила Москва, Ленинград, Киев, Владивосток ёки бошқа шаҳардан келиб, Тошкентдами, Душанба ёки Олмаотадами яшади дейлик. Боринги, беш йил эмас, йигирма йил яшади. Кейин тақдир тақозоси билан ўз юртига қайтиб борди. Демак, энди у бутунлай бошқа одамга айланиши, ўз халқининг урф-одатларини унутиши, қарнай-сурнай чалиб тўй қилиши, боласини хатна қилдириши керакми? Бу бемаънилик-ку, ахир!

Ўзбекистонда яшаган бирорта миллат вакилига удумини, кадриятларини ўзгартириш ҳақида ҳеч ким ҳеч нима деган эмас. Ўзбекистонда яшайдиган ўзбеклар, руслар, корейслар, яхудийлар, крим-татарлар ҳаммаси ўз удумига биноан тўй ва маърака қилади. Ҳозиргача бунга биров ҳайрон қолганлиги ёки ғашлик қилганини кўрганимиз йўқ. Аксинча, ўзбекнинг таъзиясида мусулмон мазолига борадиган руслар, рус биродарларини дафн этишда қатнашадиган ўзбеклар жуда кўп. (Тўйлар-ку, ўз-ўзидан турли миллат вакиллари иштирокида бўлади). Албатта, ўзбекнинг мазорида рус тиловат қилмаслиги, рус биродарини дафн этганда иштирок этган ўзбек «поминка» қилмаслиги мумкин. Лекин бу уларнинг бир-бирига ҳамдардлик билдиришига асло монелик қилмайди.

Дарвоқе, мақолада бир неча ўринда «маҳалла» сўзи аччиқ киноя билан ишлатилган. Ҳайронмиз, бу жаноблар маҳаллани нега бунча ёмон кўради? Биз бир нарсани таклиф қилар эдик. Улар Тошкентга келиб, истаган бир маҳаллада икки-уч ой яшаб кўришсин. Шунда маҳалланинг афзалликларини ўз кўзлари билан кўриб, ишонч ҳосил қиладилар. Албатта, кўп қаватли уйлар жойлашган кварталлар билан маҳаллани солиштириб, бирини улуглаш, бошқасини камситиш тўғри эмас. Бироқ айрим

ҳолатларни айтишга тўғри келади. Ба-
уйдаги ён қўшни бир-бирини танимаса кўп қаватли
хоҳламаса, маҳалладаги қўшни миллати ва танишни ҳам
ўзбек ёки русми, татар ёки корейсми, тан қатъи назар,
лиши билан саломлашиб, бир-бирига таллаб дуч ке-
сўрайди. Бирон тасанинг боласими, нидан хол-аҳвол
бўлиб қолса ёрдамга шошилади. Битта таварасими бетоб
рофдаги қўшнилар дарҳол йиғилади. (Иш тўй қилса ат-
тўла хати эълон қилинган П. Эргешов Мақолада ҳасрат
фат қорнини тўйдириниш» учун эмас, кўп ёзганидек, «очо-
чига шерик бўлиш учун.)

...Шундай қилиб Борис Калачёв ва
деган «дониймандлар» мақоласи Ўзбеки Сергей Поляков
лувчи» тагин ўша «дахшатли» далил би-стонни «фош қи-
«XXI аср бўсағасида эса ҳамон ўшан якунланади.
одат — одамни қурбон қилишнинг ҳис-ша варварларча
этомкада: 271, 272, 273...»

Тушунарли истехзо! Демак, «ёввой
мавжуд «варвар»лик удумлари ҳамон и» Ўзбекистонда
ришда давом этипти. Начора, «ёввойи э аёлларни ўлди-
дай варварлик удумларидан «холи бўлганмас» ва ҳар қан-
тахтда ҳам XXI аср бўсағасида одамни олисдаги пой-
қурбон қилиш ҳисоб-китоби беш ҳисобларнинг ўз-ўзини
мокда: 1276, 1277, 1278 ... Ичкиликбозлар кўп давом эт-
бузуклик, оғир жинсий хасталик туфайли, наркоманлик,
Аввал ўзингга бок...

1989 йил, март

ИНСОФ

Халқимизнинг ажойиб удумлари б
танглайини кўтараётганда «умринг узок бор. Чақалоқнинг
тавфиқли бўл», деб дуо қилади. Бир кўлсин, инсофли-
этаётганда «инсоф сари барака», дейди. Он муаммони хал
софлигидан ранжиса, «инсоф қилинг-да. Бировнинг ноин-
ди. Ва ниҳоят жудаям жонидан ўтиб қана, биродар», дей-
ку, кўполроқ бўлса ҳам халқ иборасини келтирса, (кечирасиз-
айтишга мажбурман) «ўғри бўл, фар (и) ўз номи билан
бўлгин-да», дейди...

Хуллас, «Инсоф» деган тушунча
гаплар кўп. Ўйлаб қарасам, бу сўзнинг а билан боғлиқ
даги таржимасини топиш анчайин мушкул бошқа тиллар-
рус тили — дунёдаги энг бой тиллардан бўлган. Масалан,
ран бири. Унда

«честность», «порядочность», «великодушие», «долг», «совесть» сингари теран маъно ташувчи сўзлар кўп. Бироқ менимча, улар айнан «инсоф» деган сўз маъносини тўлиқ англатмайди. Балки адашаётгандирман, лекин билишимча шундай.

Кизик, инсоф деган нарсанинг ўзи нима? Унинг салмоғи нима билан ўлчанади? Чегараси қаердан бошланади-ю, қаергача давом этади?

Узоқ-яқин ўтмишга назар ташласак, бу тушунча билан боғлиқ талай ривоятлару ҳикоятлар эсга тушади.

...Бир дўкондор юмуш билан уйига бориб келса, шогирди хурсанд бўлиб ўтирганмиш. Сабабини сўраса, бир тўп газламани тўрт юз дирҳамга сотиб, анча фойда кўрганини айтибди. Дўкондор шогирдига ўша харидорни қаердан бўлмасин топиб келишни буюрибди. Шогирд бозор айланиб, харидорни топиб кепти.

— Шогирдим адашиб икки юз дирҳамлик мато учун сиздан тўрт юз дирҳам олибди, — дебди дўкондор ва ортиқча пулни қайтариб берибди. Харидор хайрон бўпти.

— Мен бу ерлик эмасман, — дебди. — Бизнинг юртда бу мато тўрт юз дирҳам туради, шогирдингиз адашгани йўқ, берган пулимга розиман.

— Мен эса рози эмасман, — дебди дўкондор. — Бизда икки юз дирҳам туради, менга бировнинг ҳақи керакмас.

Турк олими Юсуф Товаслининг «Ҳикматлар хазинаси» китобида тағин бир ривоят бор. Абдурахмон деган одам ҳазрат Умарнинг хонадонига юмуш билан борибди. Қоронғи тушиб қолган, халифа шам ёруғида ишлаб ўтирган экан. Меҳмон билан сўрашгач, ёниб турган шамни ўчириб, бошқа шамни ёқибди.

— Мана энди гаплашсак бўлади, — дебди меҳмонга.

Меҳмон хайрон бўпти.

— Бояги шамни нега ўчирдингиз-у, нега худди шунақа бошқа шамни ёқдингиз?

— Ёниб турган шам давлатники эди. Мен унинг ёруғида давлат ишини бажараётгандим, — дебди халифа. — Сен билан қиладиган суҳбатимизнинг давлат юмушига даҳли йўқ. Шунинг учун ўз пулимга сотиб олган шамни ёқдим...

Халқимизнинг ғаройиб удумлари, маънавий фазилатлари бадиий адабиётда, айниқса, Қодирий асарларида нозик ифодасини топган. «Ўткан кунлар» романидаги

бир воқеани эслайлик. Отабек Тошкентда Зайнабга уйланишга мажбур бўлади. Бироқ тўй ўтгач «қанот чиқариб» Марғилонга «учади». Бу орада Ҳомиднинг фитнаси билан Мирзакарим қутидор хонадонига Отабек номидан Кумушни «талоқ қилгани» ҳақида хат борган. Шом намозига шошилаётган Қутидор эшикдан чиқиши билан Отабек уни кўради-ю, отини кўча ўртасида қолдириб, қайнотасининг истиқболига югуради. Қутидор учун бу икки ҳисса ҳақорат бўлиб туюлиши табиий эди. Не ниятлар билан ўстирган биттаю битта қизи Кумушни бахтиқаро қилган, устига хотин олгани етмагандек, тагин «талоқ хати» ёзган собиқ куёв унга кучоқ очиб келса! Мирзакарим қутидор «уятсизга менинг уйимда ўрин йўқ», деб эшикни ёпади. Ҳеч нимадан беҳабар Отабек хушсиз бир алпозда туриб қолади.

Мана шу ўринда оддий китобхон деярли эътибор бермайдиган ғалати гап бор. «Отабек эсини бошига йиғиб, михлангани еридан кўзғалганида шом намози ўқилиб битган, кишилар уйларига қайта бошлаган эди. У келиб отига минди ва «чух» деди. Лекин от кўзғалмади. Икки-уч камчидан сўнг толга боғланган тизгин шарт этиб узилиб кетгач, боя юриб кетган отини ўткинчилардан биттасининг боғлаб турганини эслади. «Чух» деди, от кўчанинг шарқига қараб кетди...»

Савол туғилади. Отабекнинг кўча ўртасида бошвоқсиз қолган отини толга арқонлаб қўйган ким? У Отабекни танирмиди? Нега энди етти ёт бегона одамнинг уловини етаклаб бориб арқонлаб қўйди? Зарилмиди шундай қилиши? Гап шундаки, ўша инсонда инсоф бор эди!

Чуқурроқ ўйлаб қарасангиз, инсоф билан инсофсизлик ўртасидаги чегарани ажратиш гоҳо қийин кечишини кўрасиз.

Шўро замонида баъзилар ишга кирмоқчи бўлса, «ой-лигимас, кунлиги қанча?» деб сўрарди. Сабаби — ҳамма нарса ҳамманики ва ҳеч кимники эмас эди. Етмишинчи йиллари қайси бир макарон заводи билан боғлиқ латифанамо хангома машҳур бўлиб кетган эди. Заводга Германияданми-ей, Чехословакиями-ей замонавий машина олиб келишибди. Машина хамирни ўзи қориб, тобига келтириб, ўзи макарон линиясига расамади билан тарқатиб берар экан. Ҳамманинг жони кириб қопти. Ақлли машинанинг тугмачасини вақтида босиб турсангиз, бас. Шунақа-ку, орадан бирон ой ўтгач, машина хумпар ёмон

«хунар кўрсатибди». Беш тонна хамирни айлантираётган мослама «ғўлдир-ғўлдир» қилиб турибди-да, хамирни макарон линиясига узатиш ўрнига варақлатиб ерга тўкиб ташлабди. Беш тонна хамирнинг ер билан битта бўлиб, оқиб ётишини бир тасаввур қилинг! Ҳаммаёқ алғов-далғов бўлиб кетибди. Олис юртга сим қоқиб, зудлик билан мосламани тузатиб беришни талаб қилишибди. Усталар етиб келиб қараса, чиндан ҳам аҳвол чатоқ. «Нега бизга бузуқ машина ўрнатдинглар?» — дебди заводдагилар. Усталар машинани текшириб кўришибди. Кейин ерга оқиб ётган хамирни текширишибди. Сўнг айтишибди: «Машина бузуқ эмас, уни ишлатаётганлар бузуқ! Хамирга ун билан бирга шакар, сут, тухум, маргарин — ҳаммасини етарли миқдорда солмаса, машина «туфлаб ташлайди». Шунақа «ёмон одати» бор!»

Одамзод машина эмас. Шу боис гоҳо инсоф билан инсофсизлик чегарасини «ажрата олмай қолиши» ёки атайлаб ажратмай қўя қолиши ҳам мумкин...

Кўп нарсалар хусусийлашгани бир жихатдан яхши бўлди. Шахсий манфаат бор жойда интилиш бор. Интилиш бор жойда тараққиёт бор.

Авваллари кўча четида битта такси тўхтаса, йигирмата одам ҳаллослаб борарди. Ҳозир кўча четида битта одам қўл кўтарса, йигирмата машина ғийқиллаб тўхтайтиди. Автобуслару троллейбуслар бекатда турна қатор. Булар ҳаммаси яхши. Фақат «инсоф сари барака» бўлса, бас... Киракашлар орасида ҳам автобус ҳайдовчилари ичида ҳам ноинсофлари йўқ эмас.

Қайси куни автобус бекатида узоқ туриб қолдим. Роппа-роса бир соатда келди, азамат. Ўн беш чоғли йўловчи салонга чиқдик. Яна чорак соатлар турдик. Маълум бўлишича, ҳайдовчининг мўлжалидаги йўловчилар чиқмагунча сабр қилиш керак экан. Ҳайдовчи бағоят хотиржамлик билан ҳаммадан кира ҳақи йиғиб олди. Шунда бир кампир мингиллаб қолса денг!

— Қайтимини бермайсанми, болам?

— Мен сизга «издача»ни қаердан оламан? — деди ҳайдовчи аччиқланиб, — Қанақа майда гап хотинсиз?

«Тўғри» айтади, шоввоз! У-ку ҳар кимдан «арзимаган» пул уриб қоляпти. Кунбўйи тер тўкиб автобус ҳайдаганида беш минг бўлар, боринг, ана, ўн минг бўлар. Кампир эса қайтимини қистаб ўтирибди. Шу ҳам «инсофданми?»

Аптекаларни айтинг, аптекаларни! Ҳар қадамда дорихона! У боши билан бу бошининг ораси тўрт чақирим келмайдиган битта кўчада ўн бешта аптека! Нон дўконидан аптека кўл. Баъзан нима бало, одамлар нон ўрнига ҳам дори ейдими, деб ўйлаб қоламан. Деярли ҳаммаси хусусий! Беморларнинг ҳожатини чиқараяптими, омадини берсин! Аптекани эслаганимнинг боиси шуки, дори керак бўлиб қолди. «Минг йилдан бери» ишлатиб келинадиган оддий дори. Аптекалардан бирига кирдим. Ҳаммаси ораста, замонавий... Дори дарров топилди. «Арзимаган» уч минг бир юз сўм экан. Менга қимматроқ туюлди. Иккиланиб кўчанинг нариги бетига ўтсам, яна бир дорихона бор экан. Буниси жўнроқ, пешонасида ялтироқ ёзуви йўқ. Ўша дорини сўрадим. Бир минг тўрт юз сўм экан! Аптекачи аёлдан дорини сотиб олдим-да, роппа-роса эллик қадам юриб, кўчанинг бериги бетидаги дорихонага қайтиб кирдим. Ўша дорининг қанча туришини яна сўрадим.

— Ҳозир айтдимку, — деди «бу аптекачи» тушунтириб. — Бу чет эл дориси — «польский!»

— Буниси-чи? — дедим қўлимдаги дорини кўрсатиб. Аптекачи дорини олиб томоша қилди.

— Буям «польский!»

— Уям-буям «польский» бўлса, нега сизники икки хисса қиммат? — дедим ҳайратланиб.

«Бу аптекачи» бир қадар хижолат чеккандек бўлди.

— Энди, ака... — деди дудмал қилиб, — ўзингиздан қолар гап йўқ. Бизнинг ҳам харажатларимиз бор. Кўз тикиб турганлар бор...

Эринмасдан аввалги дорихонага тагин қайтиб кирдим. Аптекачи аёлдан унинг дориси бошқаларникидан нега арзон эканини сўрадим.

— Менинг авлодларим аптекачи бўлган, — деди у. — Отам ҳам, қайнотам ҳам... Раҳматли адам қаттиқ тайинлар эдилар. «Дорини одамлар мухтожликдан олади, дорининг ҳақиға хиёнат қилиб бўлмайди», деганлар...

...Одамлар пул ўлсин-а, пул ўлсин, деган гапни ярим таассуф, ярим табассум билан хитоб қилиши бежиз эмас. Баъзан пул учун шунақанги нарсаларни ўйлаб топишадики, ҳайрон қоласан!

Қишда ҳадеб бозорга қатнаш ташвишидан қутулиш учун бирйўла 150 кило пиёз сотиб олдим. Бозорнинг олди пиёзи. Целлофан тўр қоп ичида яраклаб турибди. Ҳаммаси бир текис. Ҳаммаси йирик-йирик!

— Укажон, пиёзнинг ҳаммаси бир хилми? — десам, пиёзфуруш ранжиди.

— Мен сизни алдайманми?

Тўртта қопчиғини уйга келтириб, ағдарсам, ҳар қопчикдан камида беш-олти килодан «болачалар» чикди. Данақдан каттароқ, ёнғоқдан кичикроқ. Бир текис пиёз орасига шунча майдасини қандай жойлаганига ҳеч ақлим етмайди! Целлофан тўрхалтадан майдаси кўриниб туриши керак-ку? Бозорга қатнаб юрадиган қайнимга шу гапни айтсам, мазза қилиб кулди.

— Бунинг отини «карнай усули» дейди!

«Карнай усули» ғалати экан. Пиёзфурушлардан бири целлофан тўр халтани очиб туради. Бошқаси халта тагига йирик пиёзларни бир қатор териб чиқади. Кейин тўр қопнинг ўртасига печканинг тунука дудбуронини тик қилиб қўяди-да, сифғанича майда пиёздан «карнай» ичига тўқади. Атрофига эса йирик пиёзларни жойлаб чиқишади. Кейин тунука карнайни секин тортиб олади-да, устига тагин яхши пиёзни териб, қопнинг оғзини боғлайди. Қарабсизки, қопнинг қаёғини ағдарманг, ҳамма томонида йирик пиёз кўриниб туради. Орасида эса «болачалари». Баайни бўғоз сигирдек! Ростини айтсам, конфетнинг орасига мураббо тикишдек ноёб «карнай усули»ни ўйлаб топган азаматга шу пайтгача нега Нобель мукофоти беришмаганига ҳайронман!

...Бўйинбоғ олмоқчи бўлиб, «супермаркет» деган кошонага кириб қолсам денг! Иккинчи қаватга кўтарилишим билан қошлари қилдеккина, қўйлақчасининг этаги тиззасидан бир қарич тепада турган қиз рўпара келди. У ёққа борсам, бу ёққа боради, бу ёққа борсам, у ёққа. Бу қизни менинг нима бунчалик қизиқтириб қолди, деб ҳайрон бўлдим-у, кейин миямга урди: бирон нарсани ўмариб кетмасин, деб кузатиб юрибди! Ниҳоят ўзим хоҳлаган бўйинбоғни топдим. Чиройли, ялтироқ қутичада. Нархини сўраган эдим, бояги қиз табассум ҳадя этди.

— Ўн саккиз минг сўм!

Ҳайрон бўлдим.

— Нима, бунинг ичида бўйин ҳам борми?

Қиз қилдек қошини чимирди.

— Тушунмадим.

— Бўйинбоғнинг ичида одамнинг бўйни ҳам борми? — дедим тушунтириб. — Галстук деганиям ўн саккиз минг турадими?

— Сиз «супермаркет»да юрибсиз, амаки! — деди у. — Арзон матах оладиган одам «барахолкага» боради.

«Жиянчам» тўғри айтган экан! Оддий магазиндан худди ўшанақа ялтироқ қутичадаги, худди ўшанақа галстукни беш мингга олдим. Қизга ичимда раҳмат айтдим, аммо бир оз ўйлаб туриб ўзимни ёмон кўриб кетдим. Аслида, шу бўйинбоғ деган дардисарни «супермаркет»дан ўн саккиз мингга ола қолсам бўлар экан. Қийин ўша «супермаркет»дагиларга! «Жиянчам» қилдек қошига оро бериш учун кун ора сартарошхонага кириши керакми? Кўйлак тиктириши учун ҳафтада бир «Модалар уйи»га қатнаши керакми? Шунча пулни қаердан олсин? Албатта, ўзининг «босс»идан олади-да! «Босс» кимдан олади? Сиз билан менга ўхшаган харидордан-да! Ҳалиям инсофи бор экан! Бўйинбоғни эллик минг сўм деса, нима қилардим?

Албатта, «бозор иқтисоди»нинг ўз қонун-қоидалари бор. «Чидаганга чиқарган». Ҳар ким ўз молини ўзи баҳолайди. Эҳтимол ота-боболаримиз «бозор — шайтоннинг айвони», деганда шуни назарда тутгандир... Шунақа-ку, «бозор иқтисоди»нинг шафқатсиз қонунларига бўйсунмайдиган, бўйсунишни хоҳламайдиган ҳолатлар ҳам бўлиб туради. Одамнинг инсоф доираси шунақа паллада синовдан ўтади.

Бултур киш чилласида тобим қочиб қолди. Иситма кўтарилиб кетди. Шифохонага ётай десам, иш тифиз. Дўхтирлар ҳар саккиз соатда укол қилишни буюрган. Кундузи-ку, майли. Поликлиникага бориб эмлатаман. Кечасининг иши қийин... Маҳалламиздаги ҳамшира аёл ҳар кеча соат ўн иккида, эрталаб соат саккизда уйга келиб укол қилди. Олти кун... Худога шукур, дард чекинди. Охирги уколни қилганда, ийманиброқ қўлига пул тутқаздим.

— Минг раҳмат, сизга. Узр, «кўл ҳақи» деган гап бор...

Ҳамшира кўзимга таънали қаради:

— Шунақа десангиз, хонадонингизга бошқа қадам босмайман. Биз қўшнимиз-ку, домла, маҳалладошмиз...

...Шаҳар чеккароғидан машинамга бензин қуйган эдим. Ишонсангиз, машина жонивор тўхтаган жойида мотори ўчиб қолаверди. Уйга минг машаққат билан етиб олдим. Яхшиям, «машинанинг бензобакидан кириб, глушителидан чиқиб кетадиган» танишим бор. Моторни очмасданоқ касалини топди.

— Нима бало, бензин куйдингизми, дизтопливами?

Хусусий бензоколонка очган бошқа бир танишимга шу воқеани айтиб ҳасрат қилсам, койинди.

— Жа ошириб юборибди-да, ноинсоф! Мен унақа қилмайман. Тўғри, юз прасан тоза бензин қуяман, демайман. Бунақаси отликқаям йўқ. Жиндай «эконом» қилиб қолиш, деган гап биздаям бор. Аммо, лекин бир хилларга ўхшаб ҳар канистирдан икки-уч литрлаб «уриб» қолмайман. Атиги бир литр. Хўш, нима қилай бўлмаса! Бири келади текшириб. Бири келади пишқириб! Ҳар куни йигирма литр бензинни «такса» қилиб бўйнимга илиб қўйганлар бор.

...Соҳибқирон Амир Темур замонидан бери бизнинг кунларгача доврўғи дoston бўлиб келаётган тошкентлик машхур моштабиблар сулоласининг вакили Абдужаббор ҳожи Моштабиб ўзининг хотиралар китобида болалик чоғида бўлиб ўтган бир воқеани ҳикоя қилади.

Иккинчи жаҳон урушининг қишли-қировли кунларидан бирида табибнинг эшиги тақиллаб, ҳарбий кийимдаги одам Абдужабборнинг бобоси Муҳаммад Иброҳимни йўқлаб келади. «Отаҳон, мени танияпсизми?» деб сўрайди кулимсираб. Кекса табиб уни эслай олмаганини айтганда, меҳмон уруш арафасида кўпқарида йиқилиб оёғи синганини, уни табиб даволаганини ёдига солади. Шу мўътабар зот даволаган оёғи билан ярим дунёни айланиб келганини айтади. Ва ўша пайтда урушга кетиб, табибни рози қила олмагани учун узр сўрайди. Юк ҳалтасидан аллақанча емак чиқариб, тақдим этади. Қаҳатчилик ҳамани қақшатиб турган паллада бу — бутун бир ҳазина эди. Табиблар оиласи ҳадяни яқин-йироқ кишилари билан баҳам кўрадилар...

Ажаб! Қаҳатчилик йилларида қачондир ўзини даволаган табиб ҳузурига сўроқлаб келган оддий аскар нега шундай қилди экан? Орадан шунча йил ўтиб кетган бўлса, табиб уни батамом унутиб юборган бўлса. Аскар тиззасигача қон кечиб, дийдаси қотиб кетган бўлса... Табибни излаб келмаслиги ҳам мумкин эди-ку! Ё унинг давлати аптекачиникидан, бензоколонка очган танишимникидан кўпроқ бўлганми?

...Дунёда халқ кўп, миллат кўп. Ҳар бирининг ўз урф-одатлари, ўз дунёқараши бор. Бироқ яхлит олганда бани инсоннинг ҳаммаси яккаю ёлғиз Оллоҳнинг бан-

даси! Шу боис уларнинг феъл-атворида, хатти-ҳаракатларида ғаройиб муштаракликлар бўлади.

Устоз Озод Шарафиддинов билан бир вилоятдаги шифо масканида даволанадиган бўлдик. Мамлакатимиз ғалла мустақиллигига энди эришган, ҳамма ерга нукул пахта тикиштирмай, ғалла майдонлари кенгайтирилган кезлар эди. Биз даволанаётган сихатгоҳнинг этаги чексиз буғдойзорга тутшиб кетган, айни ўрим пайти эди. Димоқни буғдой ҳиди, нон иси қитиклайди. Белга урадиган ғаллазор шовиллаб турибди. Ҳамманинг кайфи чоғ. Дехқонлар хурсанд! «Гектаридан фалон центнерини режа бўйича топширсанг, қолгани ўзингники», деб қўйилган... Ҳар хонадон фалон тоннадан буғдой олишни мўлжаллаб турибди. Ўзи тановул қилади, ортганини сотиб тўй қилади, том солишни бошлайди...

Келгуси йилда домла бетоб бўлиб қолди, сихатгоҳга ўзим бордим. Эски раис ошнам билан суҳбатлашсам, машқи пастрок.

— Нима, бу йил ҳосилнинг чўғи камроқми? — десам бош чайқади.

— Одамлардан инсоф қочди, домла. Кўз-кулоқ бўлиб турмасанг, пайт пойлаб буғдойни ўриб кетишдан ҳам тоймайди булар!

Аввалига раис буванинг гапига ишонмадим. Наҳотки, одамлар шунчаликка бориб етса! Эртаси ваннахонада навбат кутиб ўтириб, дам олувчилардан бири билан суҳбатлашиб қолдим, Шу ернинг одами экан.

— Ноинсофликни деҳқонмас, буларнинг ўзи бошлады! — деди у чапанича шанғиллаб. — Бултур ҳаммани ёш бола қилиб лақиллатди-ку, булар!

Маълум бўлишича, ўтган йили хўжалик ғалла режасини мўлжалдан анча ошириб адо этган. Хирмон кўтарилиб, одамлар ўз улушини олмоқчи бўлиб турганида ишқал чиққан. Дехқонлар мўлжалдаги буғдойнинг учдан бирини ҳам ололмаган.

Раис билан кейинги суҳбатимиз совуққина бўлди.

— Одамларда ишонч йўқолишига сиз ҳам сабабчисиз! — дедим. — Сиз шу хўжаликнинг бошлиғисиз. Ота ўрнидасиз! Нега одамларни алдайсиз?

— Хўжалик режани бажаргани билан туман уддалолмай қолди, — деди раис қовоғини солиб. — Туман энди амаллаган эди, вилоят оқсади. Бир томондан кичик

ҳоким, бир томондан, катта ҳоким сикувга олиб турганидан кейин қўлимдан нима келарди?

Тутоқиб кетдим.

— Қачонгача ёмон ишлаганнинг хунини яхши ишлаган тўлайди, биродар! Сиз деҳқонни алдаб ноинсофлик қилгансиз, одамларнинг кўнглида раҳбарларга нисбатан ишончсизлик туғдиргансиз. Юртбошимиз неча марта айтаяпти: каттадир-кичикдир раҳбар борки, ҳалол бўлсин, қўл остидагиларни алдамасин, деб неча бор жон куйдириб такрорлаяпти, биродар!

Раис узоқ сукутдан сўнг ўрнидан турди.

— Сиз бу ерда яшамайсиз-да, ака, — деди юзини буриб...

...Бу гаплардан ҳамма одамларда инсофдан чекиниш пайдо бўпти-да, деган андишага бориш тўғри бўлмайди. Худога шукур, инсофлилар инсофсизлардан кўра кўп чандон ортиқ. Акс ҳолда дунё остин-устун бўлиб кетарди. Орамизда пок-ҳалол аптекачилар ва дўкончилар, хайдовчи ва бозорчилар, бензинчи ва хўжалик раҳбарлари оз эмас. Бизнинг халқимиз инсоф масаласида бировдан сабоқ олмайди, керак бўлса, сабоқ беради! Ўз вақтида «Туркистон вилоятининг газити» муҳаррири бўлиб ишлаган Николай Остроумов Россия Туркистонни босиб олганидан кейин рўй берган бир воқеани ҳайратланиб ҳикоя қилади. Қовунчи қишлоғидан Тошкентдаги «зовудчи бой»га деҳқонлар туялар ва араваларга ортилган аллақанча пахта олиб келади. Ўрис «заподчи» пахта нархини ҳисоб-китоб қилгач, уларга «червон» ўрнига қопга солинган чақа беради. Бу «сарт»ларни эрмак қилишнинг бир йўли эди. Деҳқонлар зил-замбил чақаларни аравага ортиб олиб кетадилар. Икки кундан кейин «сарт»лардан бири «заподчи»нинг ҳузурига келади. Бой «нима гап» деб сўраганида, деҳқон унга бир ҳовуч чақани узатади. «Тўрам, пулингизни санасак, бир ярим сўм ортиқ чикди, шуни олиб келдим».

...Одам инсофли бўлиши учун тоғни урса толқон қиладиган паҳлавон бўлиши шарт эмас. Инсоф мажбуриятдан кўра кўпроқ ихтиёрийликка асосланади ва инсонийликнинг оддий кўриниши сифатида намоён бўлади.

Ўзи яшайдиган кўп қаватли «дом»нинг ақалли ўзи турадиган зинасини супуриб қўйиш-у, бировнинг ҳақидан тийилиш ҳам, шифокор сифатида азоб чекаётган беморнинг бошида бир соат ортиқроқ ўтириш-у, муаллим си-

фатида мактабдан кўнгли совиган боланинг уйига бориб, ота-онаси билан бир лаҳза юракдан суҳбатлашиш ҳам, кўнгли ўксик бандага бир оғиз ширин сўз билан далда бериш-у, тансиқроқ таом пиширса, бетоб ётган кўшнисига бир қошиқ илиниш ҳам инсоф саналади. Бунақа мисолларни ҳар куни учратиш мумкин. Саҳарлаб ишга кетаётиб, бугун мен фалон-фалон юмушларни қилишим керак, деб кўнгилга тугиб қўйиш-у, оқшом ишдан қайтаётиб, зиммамдаги вазифани қай даражада адо этдим, дейиш ҳам, меҳнат таътилидан жилла курса икки кун аввал қайтиб, шунча дам олганим етар, икки кунгина шу жамоам учун холис ишлаб бера қолай, дейиш ҳам инсоф дафтарига битилади. Янаям кенгроқ микёсда оладиган бўлсак, Ватаним қай манзилга қараб кетаяпти-ю, юртимнинг мурод-мақсудига етиши учун мен қанчалик улуш қўшдим, деб ўйлаш ҳам, Мустақиллик менга нималар ато этди-ю, бу неъматни оклаш учун мен нима қила олдим, деб ўзидан сўраш ҳам инсоф доирасига киради.

Яна ўша саволни такрорлашга тўғри келади. Ҳарқалай, инсоф деганни нима билан ўлчаган маъкул? Менимча, инсоф — иймоннинг амалдаги кўринишидир. Бошқачароқ қилиб айтадиган бўлсак, иймон — қонун, инсоф эса унинг ижроси! Инсон боласи ўз манфаатига мос келиш-келмаслигидан қатъи назар, бажариш лозим бўлган эзгу амалларни бажарса, ўз манфаатига мос келиш-келмаслигидан қатъи назар, қилиш мумкин бўлмаган ишлардан ўзини тийса, инсофли бўлади. Бундай инсонни иймонли, дейдилар. Одам бажариши лозим бўлган эзгу амаллардан манфаат тополмагани учун улардан воз кечса-ю, қилиш мумкин бўлмаган ишларни қилиб, шундан манфаат изласа, ноинсоф бўлади. Албатта, бунинг учун уни жазоламасликлари, қилмишлари гоҳ билиниб, гоҳ билинмаслиги ҳам мумкин. Бироқ барибир иймонга шикаст етади. Шунинг учун бундай бандани иймонсиз, дейдилар. Иймонсизлик эса барча разолатлар учун дарвозани ланг очиб қўйиш билан тенг! Шу маънода, Инсофни Иймон дарвозасининг посбони деса бўлади!

Сўзимизнинг бошида айтилган яна бир саволга қайтайлик. Инсоф нимадан бошланади? Инсоф ҳар бир инсоннинг ўзидан бошланади!

УСТОЗЛАР ЁДИ

АЖДАҲОГА ДУЧ КЕЛГАН АДИБ

СЯ-928 рақамли собиқ «сиёсий маҳбус», собиқ «халқ душмани», Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад билан суҳбат.

Шаҳри азим Тошкентнинг шимолида, Бўзсув бўйида нафис бир мажмуа бор. Унинг номи «Шаҳидлар хоти-раси» ёдгорлик мажмуи деб аталади. Бу обида Ўзбекистон Президенти Ислам Абдуганиевич Каримов ташаббуси билан яратилган. Шарқ меъморчилиги анъаналарини ўзида акс эттирган музейда мустабид шўро тузумининг бекиёс жабру ситамлари, қатағонлари ҳақида гувоҳлик берувчи қўплаб экспонатлар жой олган. Саккиз устунли улкан гумбаз остида шаҳид кетганларнинг руҳи-покига эҳтиром белгиси сифатида рамзий қабр жой олган. Унинг атрофидан зиёратчилар аримайди. Ҳар йили Ватанимиз Мустақиллиги байрами арафасида бу ерга минглаб зиёратчилар келадилар. Мамлакатимиз Президенти ушбу маросимда мунтазам иштирок этади.

Тарихдан маълумки, шўролар бошқа халқлар қатори ўзбекнинг ҳам энг асил фарзандларини «халқ душмани», «миллатчи» деган турфа хил тухматлар билан қирғин қилди. Ўтга асрнинг 37-йилларида авж олган бундай хунрезликлар 50-йилларда тагин такрорланди. Яна миллионлаб бегуноҳ инсонлар қамоқларга тиқилди, лагерларга жўнатилиди. Улар минг бир укубатларга йўлиқди, минг бир марта ажал қомига дуч келди.

Бегуноҳ қамоққа тиқилган, олисларга бадарға этилган шундай инсонлардан бири — халқимизнинг севикли ва атоқли адиби, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад эди...

...Бир сафар Саид Аҳмад ака билан Водилга бордик. Устоз ўзининг «теша тегмаган» хушчақчақ гурунги билан даврани обод қилиб ўтирди... Иттифоқо бир киши Саида опанинг ҳаётдан эрта кетганини ўқиниб гапириб қолди. Саид Аҳмад ака индамай ўрнидан турди-да, сигаретининг учини эзғилаган қўйи нари кетди. Анчагача дараги бўлмагач қўнғлимга ғулғула тушди. Излаб борсам, сой бўйидаги каттакон харсангтош устида ўтирибди. Ўз хаёллари

билан банд. Ёнига бориб ўтирдим. Қайрилиб қарамади. Секин елкасига қўлимни қўйдим.

— Нима бўлди, устоз? — деб қарасам, унсиз йиғла-
япти.

— Бу дунёга нукул азоб чекиш учун келган эканман,
болам, — деди овози титраб...

Эсанкираб қолдим. Нима дейишни билмасдим. Уфқда
қуёш ботиб борар, адибнинг ғуссага тўлган юзидан кўз
ёшлари оқиб тушар эди. Ўзи ҳам кулиб, бошқаларни
ҳам кулдириб, ҳаммага шодлик улашадиган, юзлаб гўзал
асарлар яратган, қатор-қатор шогирдлар етиштирган
шундай улуғ инсон қалбида нақадар оғир дардлар бор-
лигини дафъатан ҳис этдим, ўзимнинг ҳам йиғлагим
келди... Ўша кеча Саид Аҳмад ака билан узоқ дардлаш-
дик. Адиб ҳикоя қилиб берган воқеалар мустабид шўро
тузумига қўйилган айбнома эди! Минглаб, миллионлаб
беғуноҳ инсонларни бахтиқаро қилган тоталитаризмга
нисбатан ҳукмнома эди! Она Ватанимиз Истиклолига ай-
тилган шукрона эди!

— Саид Аҳмад ака! Биламан, бу мавзуда гаплашиш
туғул ўша кунларни эслашнинг ўзи сиз учун оғир. Бо-
лалигимда рўй берган бир воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди.
Урушдан яримжон бўлиб келган тоғам бўларди. Жа-
роҳатлари туфайли кўп яшамади. Тоғам бизникига
келса, «урушни гапириб беринг», деб хархаша қилардим.
Тоғам «қўй, болам, ўша кунларни эсимга солма», дерди.
Бола эканман, тушунмаган эканман. Одам қаро кун-
ларни эслашни хоҳламас, эсласа дили вайрон бўларкан.
Уруш-ку ўз номи билан уруш. Ҳар куни ўлимга дуч ке-
ласан. Ҳамма учун ёзилмаган битта қоида бор: ё сен
ўлдиришинг керак, ё сени ўлдиришади! Аммо инсон бо-
ласи ҳеч қандай гуноҳсиз минг бир машаққатга дуч
келса, бошига итнинг кунини солсалар, хўрласалар, ҳар
куни минг бора ўлимга рози қилсалар, нима қилиши
керак? Эллигинчи йилларда сиз билан барабар қамоққа
тиқилган, қатагон қилинган, она юртидан минглаб ча-
қирим наридаги гадоёй топмас Сталин лагерларида
юзлаб офатга дуч келган адиб ва олимлар билан
суҳбатлашишга уруниб кўрганымда улар ҳам айнан
тоғам айтган гапни такрорлашди. «Қўйинг, укажон, у
кунларни эсламай қўяқолайлик», дейишди.

— Албатта, ўша кунларни эслаган одамнинг юраги

зиркираб бошига тушган кулфатларни қайтадан ҳис қилади, қайтадан изтироб чекади. Аммо гап фақат қора кунларни хотирлаб ўз дилини хуфтон қилишдагина эмас. Сенлар нимани билардинг? «Одиночка» камерасида ойлаб, йиллаб ўтирганлар, кечалари ухламай сўроқ берганлар, фашистнинг концлагеридан баттар шароитда хор бўлганлар, Беломорканал қурилишида кафансиз кетганлар, Курил оролларида белигача сув кечиби ишлаганлар, бутун бир кемани аристонларга тўлдириб, денгизнинг ўртасига олиб бориб чўктириб юборишганини кўрганлар, Сибирнинг қахратон совуғида қарағай кесганлар, бир бурда нон учун «блатной»лар ўлдириб юборган оғайни-сини қабрга қўйганлар, ҳар қадамда «хабаркаш», ҳар қадамда «қулоқ»лар «ишлаб» турган замонда яшаганлар тилини тийишни одат қилган. Худога шукр, шундай озод замонга етиб келдик. Қисматимдан нолимайман. Йўқотганларимни йўқотдим, топганларимни топдим. Шўролар пешонамга «халқ душмани» деган тавқи-лаънат ёпиштирган эди, Халқ ёзувчиси бўлдим...

— Узр, сиз қандай қилиб «халқ душмани» бўлиб қолдингиз?

— Эскилар айтади: банданинг боши — Оллоҳнинг тоши. Менинг фожиаларим уйланган кунимдан бошланган. Ҳаётимдаги энг катта байрам фожа билан аралашиб кетган.

1949 йил 27 сентябрь кунини Саида Зунунова билан тўйимиз бўлди. Саидахон билан кўнгил беришиб турмуш курдик. ЗАГСдан ўтмадик ҳам. Севишдик, тўй қилдик, бир ўғил бор вассалом! Саидахонлар оиласида беш қиз, эди.

Пешонанинг шўрлигини қара: никоҳ кунини Андижондан телеграмма келди. Саидахонлар хонадонидagi якка-ёлғиз ўғил — Насибжон вафот этибди. Келинга жўнади... мадик. Қайнонам тўйини ташлаб, Андижонга жўнади... Эртасига Тошкентда келин салом бўлди. Андижонда тобут чикди. Оғир бўлди. Айниқса, Саидага... Аммо ҳали бошимизга бундан ҳам мушкул синовлар тушишини билмаган эканмиз.

«Шарқ юлдузи»нинг проза бўлимида ишлар эдим. «Қадрдон далалар» деган қиссам, «Муҳаббат» номли хикоялар тўпламим босилган кезлар эди. Саидахон САГУда ўқир, танилиб қолган шоира эди. Хуллас, турмушимиздан нолийдиган жойимиз йўқдек.

1950 йил 10 май куни отпускадан қайтдим. 1 май кўчасида қаҳвахона бўларди. Мамарасул Бобоев билан Ваҳоб Рўзиматов ҳазиллашди. «Отпускага кетаётганингизда «ювмасдан» қочиб қолувдингиз, ақалли энди тушликда бизни меҳмон қиларсиз». Учовлашиб қаҳвахонага йўл олдик. Йўлакда ҳазил-хузул қилиб кетаётганимизда кўча четига қора «Эмка» машинаси келиб тўхтади. Икки киши икки томонимдан келиб секин қўлимдан ушлади.

— Бу ёққа юринг, — деди биттаси пичирлаб. Хужжатини кўрсатди. Илгарилаб бораётган ҳамроҳларимга фақат битта гап айтдим.

— Мен кетдим...

Ваҳоб Рўзиматов:

— Меҳмон қилишдан қочдингиз-а! — деганча қолаверди.

Биламан, бугун кўплар бу гапга ҳайрон бўлиши мумкин. Бу қанақаси бўлди? Бир бегуноҳ одам кўчада кетаётган бўлса-да, ҳе йўқ-бе йўқ, машинага босиб олиб кетаверсалар? У пайтда шундай эди. Кўчадан одамларни олиб кетиб қамоққа тиқиш, кечалари уйига бостириб кириш шу қадар одат тусига кирган эдики, баъзилар «бугун олиб кетади, эртага олиб кетади», деб олдиндан тайёргарлик кўриб ҳам қўйишарди. Мустабид тузум деб шунни айтади!

Шундай қилиб, мени машинага ўтказдилар. Шопир ёнида тагин бир одам ўтирган экан. (Кейинчалик билсам, Мансуров деган майор экан.) У пайтларда халқ ўртасида қўрқув, ишончсизлик авж олганди. Уч киши бир жойга тўпланиб, латифа айтишга қўрқарди. Латифадан ҳам «сиёсий хато» излашар эди. Уч кишидан биттаси «сотса» тамом! (Аксига олиб, мен латифа айтмасам туролмайман...) Хуллас, қора машинада уйимга олиб келишди. Тинтув қилиб, ҳамма ёқни тит-пит қилиб юборишди. 1935 йилда рус тилида чоп этилган «Ўзбек адабиёти» деган альманахни топишди. Тўпламда Абдулла Қодирийнинг «Обид кетмон» қиссасидан парча бор экан. «Уйида тақиқланган адабиётни сақлагани учун» деган айбномани шилқ этиб бўйнимга илишди-ю, қамоққа олиб кетишди. Онам билан Саидахон чирқиллаганча қолаверди. Тўғри, замон оғир эди. Аммо айбим йўқлигини билардим. Уйимдан топилган китоб алоҳида асар эмас, альманах бўлса, тагин рус тилида чиққан бўлса... Қамоққа тушганимдан кейин кўп нарсаларни ўйлай бошладим. 30-йиллардан бошлаб 50-йилларгача, турли замонларда, вақти-вақти

билан Акмал Икромов, Файзулла Хўжаев, М. Миршарапов, Қодирый, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носир, Боту, Миртемир, Олтой, Ш. Сулаймон, Ю. Латиф, Тўхтасин Жалолов, Ғ. Расулов, Шайхзода, Шухрат, Ҳ. Сулаймон, ака-ука Алимухамедовлар, Шукрулло, Мирзакалон Исмоилийлар «халқ душмани»га айланди. Албатта, ўша пайтда (айнан 50-йилда) мен билан олдинма-кетин яна қайси ҳамкасбларимиз қамалганини билмас эдим. Аммо 37-йилда, уруш арафасида қамалганларнинг қандай аксилинкилобий ташкилотларга «аъзо бўлгани», «айбини тўла бўйнига олгани» ҳақида газеталар тўхтовсиз ёзгани эсимда эди. Ҳатто суддаги савол-жавоблар ҳам эълон қилинарди. Ростини айтсам, илгарилари «одамга ишониш қийин экан-да, қаранг фалончидек одам жосус экан, миллатчи экан, билмай юрган эканмиз», деган ҳаёл йўқ эмас эди. Ўзим «халқ душмани»га айланганимдан кейин бу гаплар тухмат эканини тушуна бошладим.

— *Даҳшатли жойи шундаки, халқнинг энг сара фарзандлари, халққа фидойилик билан хизмат қилганларга «халқ душмани» деган тамга ёпиштирилган. Мақсад ўша одамларга нисбатан халқда нафрат уйғотиш бўлган. Абдулла Қодирый, Чўлпон, Усмон Носир... Булар эл назаридаги одамлар бўлган. Ватанга, халққа сидқидилдан хизмат қилган.*

— Эл назаридаги одамларни қамоққа тиқиб, шов-шув кўтаришдан мақсад халқни кўрқитиш ҳам эди. «Қодирыйдек, Фитратдек, Чўлпондек машҳурлар қамалганда сен ким бўпсан. Сталин айбсиз одамни қамамайди!». Мақсад шу эди...

— *Саид Аҳмад ака! Мактабда ўқиганимизда тарихдан ғалати шиорни ўргатишган эди. «Социализм ривожланиб борган сайин синфий кураш ҳам кучайиб боради!» Бу дегани, ер юзида ҳеч қачон тинчлик бўлмайди, ашаддий кураш давом этаверади, деган гап эди. «Синфийлик позицияси» дегани гирт тухмат эканини исботловчи юзлаб мисоллар келтириш мумкин. Бунини қарангки, ҳатто аниқ фанлардан ҳам «синфийлик» излаганлар. Бир вақтлар Э. Кельман деган академик машҳур математиклар Егоров ва Богомоловларни «синфий душман, реакционер» деб қоралаган. Ақл бовар қилмайди. Математикада қандай «синфийлик» бўлиши мумкин? Наҳотки, икки карра икки — тўрт» деган оддий карра жадвални капиталистлар бошқача, социа-*

листлар бошқача талқин қилиши мумкин бўлса? Ундай десак, Хоразмийнинг буюк асари «Алжабр»ни қулдорлик манфаатини ифодаловчи асар деб баҳолаш керак бўладими? «Синфийлик» деган ғайриилмий қуролни дастак қилиб, шўролар эл бошига чексиз зулм ёғдирди. Октябрь тўнтариши, фуқаролар уруши, мажбурий коллективлаштириш, қулоқ қилиш... 37-йил қатагонлари 16 миллион инсонни қурбон қилди. Сўнг қирғинбарот иккинчи жаҳон уруши бўлди, уруш битиб, одамлар энди эркин нафас оламан деб турганида янги хунрезликлар бошланди. Савол туғилади. 50-йилларга келиб бундай ғайриинсоний мудҳишликлар нега қайтадан бошланди? Урушда қанча одам қирилган бўлса, янги қатагонларда ҳам тахминан шунча одам қамоқларга тикилди, сургун қилинди. Яна 4 миллион бегуноҳнинг ёстиғи қуриди. Нега шундай бўлганига ақл бовар қилмас эди. Кейинчалик маълум бўлдики, бунинг ўз сабаблари бор экан. 37-йиллар қатагонидан бир амаллаб омон қолганлар жанггоҳларга жўнатилган. Баъзилари «передовой»да ҳам тирик қолган. Улар ўзларига қилинган зулмни унутмаган эдилар. Қолаверса, Европанинг қоқ ярмигача бориб келган, «чириб бораётган» капитализмнинг муаттар бўйидан баҳраманд бўлиб, дунёда ҳақиқий эркинлик, инсон ҳуқуқи деган нарсалар ҳам борлигини тушунганлар оз эмас эди. Одамкушликни ҳунар қилиб олган қотиллар эса бундайларнинг озод юришини хоҳламас, уларга янги қурбонлар керак эди...

— Фақат бу эмас, хали айтганимдек, халқни ваҳимада тутиб туриш керак бўлган. Бу ишда репрессия кўл келган... Мен қамоқда ётиб буларни аста-секин тушуна бошладим. Аммо гуноҳим йўқлиги, бир-икки ҳафтада, узоғи билан бир ойда чиқиб кетишимга ишонар эдим. Бир ҳафта эмас, бир ой эмас, ўн бир ой «одиночка»да ўтириб, сўроқ бердим.

— Гуноҳингиз йўқ, ҳеч қандай исбот йўқ...

— Шошма. Аввал Саидахоннинг бошидан ўтганларни эшит. Балки бу савдоларнинг ҳаммасини менга айтмагандир. Тирик бўлса, ўзи гапириб берарди. Мен ундан эшитганларимни айтиб берай. Бир хотиннинг эрига садоқати бўлса, Саидачалик бўлар. Эри «халқ душмани» эканини эшитган заҳоти судга ариза бериб, ажрашганларни ҳам кўрдим, эрини душмандан олиб феодалга солиб, газетага хат ёзганларни ҳам, эрини қаматган худди

ўша терговчига ўйнаш бўлиб олган хотинларни ҳам... Саиданинг зуваласи бошқа эди...

Шундай қилиб десанг мен у ёкда ётибман. Саидани «халқ душмани»нинг хотини деб университетда турткилай бошлабдилар. (Саидахон Андижон ўқитувчилар институтини битирган бўлишига қарамай САГУда ўқиётган эди). Орадан кўп ўтмай Ёзувчилар уюшмасига чақиришади. «Хоним, сиз бизни уялтириб қўйяпсиз, қамоқ эшигига тугун кўтариб, «передача» олиб бораётган эмишсиз. Ёзувчилар уюшмасининг аъзосига бунақа қилиқ ярашмайди, устига-устак партияга кандидатсиз», деб «акаларча» насиҳат қилишади. Саидахон бўш келмаганидан кейин хужум кучаяди. Г. Мильчаков (Абдулла Қаҳҳор бу кимсани «ўзбек адабиётининг жаллоди» деган эди), М. Шевердин, З. Фатхуллин ўртага олиб, дағдаға қилишади: «Эринг халқ душмани! Энди унинг тириги тугул ўлигини ҳам кўрмайсан! Қани айт, ажрашасанми-йўқми? Ё ўзинг ҳам қамалгинг келяптими?» Саида билан ЗАГСдан ўтмаганимни ҳали айтувдим. Қонун жиҳатидан олганда паспортида муҳр йўқ. Саида бир оғиз «биз қонуний эр-хотин эмасмиз», деса қутулиб қўя қоларди. Йўқ! Саидахон бошқача жавоб қилади. «Яхши! — дейди. — Мен эрим билан ажрашишим мумкин. Лекин битта шартим бор: эрим «Мен халқ душманман», деб ўз оғзи билан менга айтсин! Қўлларингдан келса, мени юзлаштиринглар!» Уни ҳақорат қилиб, хонадан қувиб чиқарадилар. Эртасига Саида Ёзувчилар уюшмасига аъзолик ҳужжатини почта орқали жўнатиб юборади... Сарсон-саргардонлик шундан кейин бошланади.

Саиданинг шеърят ҳақида ёзган диплом иши бекор қилинади. (Мақсад университетни битиришига ҳалақит бериш бўлган.) Шунда у қисқа вақт ичида «Олтин водийдан шабадалар» романида коммунистлар образи» деган мавзуда қайтадан диплом иши ёзади ва ёқлайди. Бироқ унга иш бермайдилар, шеърлари босилмайди. Қаерга борса «халқ душмани»нинг хотини деб ола қарайдилар. Оилада аҳвол танглашади. Онам, хотиним ярим оч ҳаёт кечира бошлайдилар.

Нихоят, Саидахон республика Компартияси Марказ-қўмига — хотин-қизлар билан ишлаш бўлимидаги Ҳалима Муҳиддинова деган масъул ходима қабулига киради. «Партия ва ҳукуматимиз хотин-қизларни фаол

ҳаётга тортиш учун кўп ҳаракат қияпти. Лекин мен эртадан бошлаб паранжи ёпинишга қарор қилдим!» дейди, қўлидаги иккита дипломни (Андижон ўқитувчилар институти ва САГУни битирганлик ҳақидаги ҳужжатларни) улоқтириб чиқиб кетади. Уни йўлдан қайтариб келишади. Ёрдам беришади. «Ёрдам» шу бўладики, уни Қўйликдаги корейс мактабига рус тили ўқитувчиси қилиб тайинлайдилар. Табиийки, Саида рус тилидан дарс бера олмайди, ишдан бўшашга мажбур бўлади. Уйда ўтириб, машинисткалик қила бошлайди. Студентларга конспект кўчириб, чойчақа ишлайди. «Абай» романининг таржимасини кўчиради...

Кези келганда Саидага (демак, менга ҳам) оталик қилган тағин бир одамни айтишим керак. Бу — Бирлашган нашриёт директори Василий Фёдорович Архангельский эди. «Халқ душмани»нинг хотинини кўрса ҳамма беш чақирим нарига қочиб юрганида Саидани шу одам ишга олади.

Қамоқдан қутулиб келганимдан кейин Саидахон билан ЗАГСдан ўтдик... Саида вафот этганига анча йил бўлди. Паспортимни алмаштирганимда ЗАГС мухрини қайтадан бостирдим. Саида вафотидан кейин ҳам меники...

...Руслар «он сидит в тюрьме», дейди. Татарлар бировга дўқ қилса, «турмаға ўтиртам», дейди. Биз — ўзбеклар «қамоққа тушди», «қамоқда ётибди», деймиз. Ўн бир ой «одиначка»да бўлганимда бир нарсани англадим. Турмада «ётилмас» экан, айнан «ўтириларкан». Дарчасига темир панжара тутилган каталак хона. Дарча жонивор ҳам қўл етмас жойда, тепада.

— *Кечирасиз. Саид Аҳмад ака. Айтишларича, «одиначка»да узоқ муддат ўтирган одамлардан баъзиларининг кўз қорачиги юқорига қараб қоларкан. Мунтазам нурга, ташқарига термилиб ўтиргандан бўлса керак-да?*

— Шунақа бўлади! Ташки ҳаёт билан боғлайдиган бирдан-бир нарса — ўша панжарали дарча... Осмонни кўрасан. Булутларни. Ичкарида эса... Бурчакда ҳожатга ишлатиладиган пақир. Ётиш мумкин эмас. Яккаш ўтираман. Ётсам, эшик туйнугидан дам-бадам мўралаб турадиган назоратчи ўшқиради. «Карцерга тикаман, аблаҳ!» Одам юрмаса, ётмаса, оёғи шишиб кетаркан. Ботинкам сиқиб, азоб беради. Куёвлигимда кийган кулранг коверкот костюм-шимим бўларди. (Бу ёкка ўша кийимда кел-

ган эканман.) Икки кўлимни икки тиззамга тираб ўтира-
верганимдан шимимнинг тиззаси ялтираб, қатирмоч
бўлиб кетди.

Қишин-ёзин пийма кийиб юрадиган назоратчи (ка-
мера эшигига келиб қулоқ солмоқчи бўлса, қадам товуши
эшитилмасин, деб пиймада юради) ора-чора темир эшик-
даги овқат узатадиган туйнукчани очади-да, ҳеч гапдан
ҳеч гап йўқ «Ты сам подлец!» — деб бакиради. «Мен
сизга нима дедим?» — десам «Гапирмасанг ҳам биламан,
ичингда мени сўкяпсан», дейди. Кечаси ётганда албатта
адёлдан бошни чиқариб, чалқанча ухлаш шарт. Чирокни
худди кўзингга тўғрилаб қўяди.

Сўроқ бошланди. Конюхов, Коршунов деганлари тер-
гов қилади. Бошлиғи Генкин деган кимса экан. Газетада
ўқиб қолдим. Бу шахс 37-йилларда Тухачевскийдек буюк
саркарданинг «айбини бўйнига қўйган» одам экан. Улар-
нинг олдида мен кимман! Қисматим олдиндан ҳал қи-
линганини ўша пайтда билмабман. Гуноҳим йўқ, барибир
чиқариб юборади, деб ўйлабман.

Мени Жиноят Кодексининг 66-моддаси 1- ва 2-банд-
лари билан айблашди. «Советларга қарши пропаганда
олиб боргани учун», «Ўйида тақиқланган адабиёт асра-
гани учун». Ҳар гал сўроқда бир гап қайтарилади.

— Хўш, қайси ташкилотга аъзо эдинг? Қўпоровчи
ташкилотда яна кимлар бор эди? Мақсадларинг нима
эди?

Мен ҳам бир гапни қайтараман.

— Ҳеч қанақа қўпоровчи ташкилотни билмайман.
Сиз билсангиз айтинг, бўйнимга қўйинг.

— Биз-ку ҳаммасини биламиз. Ўзинг айтсанг, гу-
ноҳинг енгиллашади. Ўйлаб кўр...

Ҳаммаси тухмат бўлса, нимани ўйлай?! Ўн кун ўтади,
ўн беш кун ўтади... Тағин сўроқ... Тергов баъзан кечаси
билан давом этади. Терговчининг бири дам олаётганида
бошқаси сўроқ қилади. Далил топилмаганидан кейин
янги айбномалар тақадилар. «Асарларида ўртоқ Сталин-
нинг раҳбарлик роли кўрсатилмаган», «Халқлар дўст-
лиги қуйланмаган», «Асарларида рус халқи вакилининг
образи йўқ».

Кейин ундан ҳам антиқа «гуноҳлар» топишди.
«Отинг нега Саид Аҳмад, нима, саидлар авлодиданми-
сан? Ё ота-онанг Саид Олимхонга таассуб қилиб сенга
Саид Аҳмад деб ном қўйганми?» Сўнг бир хикоямга

ёпишиб олишди. Мен овсар ўша ҳикояга «Оқсоқол опа» деб ном қўйган эканман. Ҳикояда сельсовет раиси бўлмиш аёлнинг жонкуярлиги мақталган эди. Русчага «Белобородая сестра» деб таржима қилишди-ю, сен ўзбек аёлини соқолли дегансан, демак феодалсан, деб тағин битта айб тақашди.

— Бемаънилик! Абсурд! Гуржистонлик киночилар яратган «Тавба-тазарру» фильмида бир деталга эътибор берганмисиз? Қамоққа тушган персонаж «ҳа, мен контрреволюцион ташкилот аъзоси эдим, мақсадим Бомбайдан Лондонга тоннель қазииш эди», деб «айбини бўйнига олади». Нега унақа дединг, деб сўрашса, «Тергов хужжатлари юқорига бориб етса, мени ноҳақ қамашганини билиб, озод қилади», дейди. Қизиги шундаки, Абдулла Қаҳҳорнинг «Зилзила» қиссасида ҳам худди шунга ўхшаш лавҳа бор. (Афсус, қисса чала қолган. Чамаси Абдулла ака барибир бу асар эълон қилинмайди, деб ҳафсаласи тир бўлган шекилли.) Асар қаҳрамони «мен аксилинқилобий ташкилот аъзоси эдим. Каспий денгизига бориб, катерда Қора денгизга ўтмоқчи эдим», деб гуноҳини «тан олади». Каспийдан Қора денгизга катерда ўтиш ҳақида гапиришнинг ўзи кулгили. Ўртада Кавказ тоғлари ётибди. Қаранг, икки ижодкор бир-биридан мутлақо беҳабар ҳолда бир нарсга ишора қиляпти. Қўйилган айбномалар гирт бемаънилигини айтмоқчи. Начора. Мантиқсиз саволга мантиқли жавоб бериб бўлмайди.

— Мантиқсиз сўроқлар жонга тегар эди. Бора-бора сўроқ пайтида шимимнинг қатирмоч бўлиб кетган тиззасига тирноғим билан терговчининг расмини чизадиган одат чиқардим. Терговчи тепамга келиб, ўзининг расмини томоша қилади. «Ўхшатибсан, аблаҳ» дейди-да, «ўчириб ташла!» — деб ўшқиради. Янги саволларни ўйлаб топади.

— Чет эл журналларини ўқиб турасанми?

— Йўқ.

— Ҳеч кўрганмисан?

— Бир марта кўрганман.

— Қайси журнални?

— Эсимда йўқ. Американинг журнали бўлса керак.

— Қаерда кўргансан?

— Сартарошхонада.

— Ўқиганмисан?

— Йўқ. Инглиз тилини билмайман. Расмларини томоша қилганман.

— Расмлари чиройли-а?

— Чиройли.

— Қоғози ялтироқ, а?

— Ялтироқ.

— Мана энди ҳаммаси аён бўлди. Демак, Американинг журнали яхши, ўзимизнинг «Огонёк» ёмон. Шундайми? Америка журналидаги расм чиройли чиққан. Бўёғи яхши. Демак, у ерда химия саноати ривожланган. Бизда эса ривожланмаган. Қоғози яхши дединг. Демак, у ерда қоғоз ишлаш саноати зўр. Машиналари яхши. Бизники эса — ёмон. Демак, капиталистик тузумни улуглаб, социалистик тузумни қоралайсан. Биламиз, ҳаммасини биламиз! Сен аъзо бўлган контрреволюцион ташкилотнинг раиси Ойбек, секретари Яшин. Ташкилотда Шайхзода, Миртемир, Туроб Тўла, Аскад Мухтор, Шукрулло, Шухрат, сен борсан. Бошқаларниям биламиз. Қани айт. Ўзинг айт. Ташкилотда яна кимлар бор эди? Мақсадларинг нима эди?

Саволлар мана шу. Эртасига ҳаммаси қайтадан бошланади.

— Урармиди?

— Бир марта урган. Ҳадеб индамай ўтираверганимда ингичка қилиб букланган «Правда» газетаси билан бошимга урган. Орасида темир чизғич бор экан. «Нега урасан?» десам, кулган. «Ие, ҳали сен «Правда»га қаршимисан, яхши, буниям ёзиб кўямиз...»

Бурчакдаги камерада ётардим. Радио карнайининг товуши, кўчадан ўтаётган одамларнинг гангир-гунгир гаплари эшитилиб қоларди. Баъзан кафедан ичиб чиққан мастларнинг қийқириғи кулоққа чалинарди. Тўғриси, ўшаларга жудаям ҳавасим келарди. Бир куни Туроб Тўла билан Мирмуҳсин радиода шеър ўкиди. Дўстларимнинг ўзини кўриб тургандек дилим ёришди. Эртасига сўроқ пайтида терговчи айтди.

— Ойбек айбини бўйнига олди. Фалончи-фалончилар (Туроб билан Мирмуҳсиннинг ҳам номини айтди) ҳам гуноҳига иқро. Битта сени деб ҳаммаси қийналиб суд бўлишини кутиб ўтирибди. Сен гуноҳингни бўйнингга олсанг, ҳаммангни лагерга чиқариб юборамиз. Ҳарқалай очик ҳавода юрасанлар.

— Радионинг одами бу ерга келдими ё ўзлари боришдими? — дедим ўзимни овсарликка солиб.

— Қанақа радио?

— Туроб Тўла билан Мирмуҳсин кеча радиода ўқиган шеърини шу ерга келиб ёзиб олишдими ё ўзлари радиого бордими?

Терговчининг кўзи ола-кула бўлиб кетди.

— Хали радио эшитаман дегин...

Ўша куниёқ чумчуқнинг ҳам овози кирмайдиган бошқа камерага тиқишди.

Тагин бир сафар янги айбнома такайдиган бўлди. Гўё мен 5 ноябрдан 6 ноябрга ўтар кечаси Рамз Бобожоннинг уйига меҳмонга борганман. Ленинграддан қайтиб келган Рамз гўё «у ёқларда одамлар маза қилиб яшаяпти», деган ва бу билан миллатчилик қилган. Мен ўша куни Рамз Бобожоннинг уйига бормаганим аниқ. Шунини айтдим. Кейин қўшимча қилдим.

— Рамз унақа деганига ишонмайман. Блокададан чиққан Ленинградда одамлар маза қилиб яшаши мумкин эмас.

Камерага қайтиб киргандан кейин ўша куни қаерга борганимни эсладим. Ўша куни Ўрта Чирчиқ районидаги машхур пахтакор Замира Муталова ҳақида очерк ёзиб, райкомдан «Қизил Ўзбекистон» газетасига телефонда очеркни диктовка қилган эканман, ўша ерда тунаб қолган эканман. Навбатдаги сўроқда терговчига шунини айтдим.

— Ишонмасанглар райкомдан сўранглар. Очерк байрам куни газетада босилган.

Хуллас, бу тухмат ҳам иш бермади: топган гувоҳининг ўзи бошини чангаллаб қолди. Тилимдан илинтириш учун уч кун латифа айттириб ҳам кўрдилар. Терговчи сени латифага уста дейишади, қани, бир эшитайлик, деб туриб олди. Рўпарангда биров пичоқ ўқталгандек дағдаға қилиб турса-да, мени кулдиргин, деса ғалати бўларкан. Билдимки, мендан «сиёсий» латифа эшитиб, яна бир «жиноят»ни бўйнимга илмоқчи. «Мана сенга», деб оғзимга келган уят-уят латифаларни айтавердим! Бундан ҳам иш чиқара олмадилар.

«Одиночка»га тушганимнинг саккизинчи оғи камерага Илья Григорьевич Рафкин деган одамни ҳам қўйишди. Дардлашадиган киши топилганига қувондим. Рафкин Қўқонда врач бўлиб ишлаган экан. Уни ҳам тухмат билан қамабдилар. У бир гапни кўп қайтарар эди. «Тухматми, баломи, бўйнимга оламан-у, лагерга чиқиб кетаман». Кейин секин-секин мени ҳам кўнди-

ришга урина бошлади. «Ёш экансиз, ука, берган қоғозига қўл қўйингу қутулинг. Суд қилар, ҳай беш-олти йил берар. Бу каталакда ўлиб кетишдан нима фойда?!»

Бир нарсани сезиб қолдим. Рафкин сўроққа чикиб, бутерброд кўтариб келадиган одат чиқарди. «Ҳа?» — десам: «Хотиним передача олиб келди», дейди. «Хотинининг передачасида буфетнинг бутерброди нима қилади? Билдимки, у провакатор, «сексот» терговчи атайлаб қўйган одам. Унинг хоинлигини яна бир нарсадан билиб олдим: Рафкин ҳар гал «сўроққа чақирилганида» ич кийимини янгилаб келади, оёғида яп-янги пайпок... У билан гаплашмай қўйдим. Охири уни олиб чикиб кетишди. Қайта кўрмадим. Бир гал сўроққа чақиришди, терговчи каттакон дафтарни ўкиб ўтирибди. Варақлайди, бош чайқаб қўяди.

— Хусанхўжаев Саидахмад, — дейди-да, дафтарни яна варақлайди. — Бу ерда ҳам Хусанхўжаев... Мана, яна икки жойида Хусанхўжаев... Шунча ҳунар кўрса-тишга қачон улгурдинг?..

Шу пайт нима бўлди-ю, уни чақириб қолишди. Ўрнига бошқа терговчи кирди. Дафтарни варақлаб кулди:

— Оббо азамат-ей! ВКП(б) тарихидан эринмай конс-пект ёзибди-ку.

Бир оздан кейин бояги терговчининг ўзи қайтиб кирди. Шериги чикиб кетди.

— Хўш, — деди дафтарни варақлаб. — Қаерда тўхтагандик?

— Хусанхўжаев ВКП(б) тарихига кирган жойига келиб тўхтагандик.

— Нима? Қаёқдан кўрдинг? — деди у чинқириб. Ҳеч эсимдан чиқмайди. Бир куни сўроққа олиб чиқишди. Деразадан карасам, қалин қор ёғибди. Терак учида қарғалар ғужғон ўйнапти.

— Қаёққа қараяпсан? — деди терговчи.

— Дарахтни томоша қиляпман, чиройли бўпти. Тошкентда шундай баланд тераклар борлигини билмаган эканман.

— Шунақами? — терговчи лабини буриб кинояли илжайди. — Мен сени ўт ҳам ўсмайдиган жойга жўнатмасам, отимни бошқа қўяман!

Февралнинг бошларида тергов тугаб, Саидахон билан учраштиришди. Терговчи сиёсатдан, тергов иш-

ларидан, ташқарида бўлаётган воқеалардан гаплашиш мумкин эмас, ақс ҳолда учрашувни тўхтатиб қўяман, деб тайинлади, ўзи гапларимизга қулоқ солиб тикилиб ўтираверди.

Нимани гаплашишни билмасдик. Саидахон ҳам ҳайрон. Шунда у «Сизга пижама олиб қўйдим, бу ердан чиққанингиздан кейин киясиз», — деди.

Томоғимга муштдек бир нима тикилди. Гапиролмай ҳиқиллаб қолдим. Кўзларимдан ёш чиқиб, ўкириб йиғлаб юбордим. Шунча уринаман, йиғини тўхтатолмайман. Саидахон билан ҳеч нимани гаплашолмадик. Учрашувга ажратилган беш дақиқа менинг ҳиқиллаб йиғлашим билан ўтиб кетди.

Камерага қайтиб тушганимда нима учун йиғлаганимнинг сабабини ўйлай бошладим. Дахшатли терговда, ҳақоратлар, камситишлар авж олган пайтларда ҳам, тонготар сўроқда ҳам кўзимга бир томчи ёш келмаганди. Энди нега бунақа бўлди?

Эсимни танибманки, ўз ташвишимни ўзим кўтарганман. Ўн икки ёшимдан меҳнат қиламан. Уст-бошимни ўзим олганман. Қорним ташвиши ҳам ўзимда эди. Коллективлаштириш йилларида колхозларга чиқиб араб алифбосида, кейин лотин алифбосида алвонга шиорлар ёзардим. Шу учун менга ҳақ тўлашарди. Сураткашлик қилиб, вивескалар ёзиб, тирикчилик қилганман. Ўйлаб қарасам, ёшим ўттизга етиб бирон одам менга на битта дўппи, на битта пайпоқ олиб берган экан. Саидахоннинг «Сизга пижама олиб қўйдим», дегани юрак-юрагимга бориб теккан экан. Умримда биринчи марта мен тўғримда ўйлайдиган одам бор экан, деб ҳаяжонланиб кетган эканман.

Ниҳоят, «одиночка»да салкам ўн бир ой ўтиргач, 1951 йил 8 март куни умумий камерага ўтказишди. Анча енгил тортдим. Демак, айбим йўқ экан. Бўйнимга қўядиган «гуноҳ» топилмади. Ғалати одамлар бор эди бу ерда. Эсласам қулишни ҳам билмайман, йиғлашни ҳам. Умумий камерада узоқ вақтдан бери ўтирган, соқоли кўксига тушган чол бор экан. Аниқ эсимда йўқ, ҳарқалай Бадахшон томонлардан бўлса керак. Одамлар уни гапга солади:

- Ота, сизни нега қамади?
- Ман ҳайрон, — дейди чол.
- Нима гуноҳ қилувдингиз ўзи?

— Ман гуноҳ қилгон? Йўқ, ман гуноҳ қилгон йўқ. Ман укамга тўйга боргон...

— Укангизни тўйига борсангиз қамайдими?

— Ман хайрон, — дейди чол. — Ман тўйга боргон. Мани агент дегон. Япон агенти дегон.

— Тўйга қандай борган эдингиз?

— Қандай? Мешни пуфлагон. Панжнинг у бетига мешда ўтгон. Эртаси тўйдан қайтгон. Шапкали чегарачи мени ушлагон, агент дегон...

Маълум бўлишича, чол Панж дарёсининг нариги бетига укасининг тўйига мешга миниб ўтган. Буни қарангки, дарёнинг у бети Афғонистон экан. Қишлоқ одамлари авваллари ҳам мешда у ёқдан-бу ёққа ўтиб юришган. Чол тўйдан қайтиб бу соҳилга ўтганида ушлаб олишган. Япония агенти деб қамашган. Япон разведкаси аҳмоқмики, саводсиз бир чолни агент қиладиган, дейдиган одам йўқ. Чол шўрлик бир неча ойдан бери қамокда.

— Энди нима қиласиз, ота? — деб сўрашади ҳангоматалаб аристонлар.

— Ўтиравергон.

— Ия, холангизни уйими бу ўтираверадиған?

— Холамнинг уйи? Йўқ, ман ҳукуматимнинг уйига ўтиргон.

Ана сизга «сиёсий душман»нинг тушунчаси. Шу беозор чолки сиёсий душман бўлса, билмадим...

Умумий камерадагилар «шунча сўроқ қилиб, айб тополмабди, эрта-индин сизни чиқариб юборади», дейишганида ичимда чироқ ёниб кетгандек бўлди.

Индинига эса... «Хусанхўжаев! Сен «тройка» («особое совещание») қарори билан халқ душмани сифатида ўн йилга ҳукм қилиндинг», деган қарорни ўқиб эшиттиришди. Ҳеч қандай далилсиз, ҳеч қандай судсиз. Ўша заҳоти қопимни орқалатиб, очиқ машинага ўтқазишди. Юк станциясига олиб боришди. Станцияда Шарифа Абдуллаева деган олима ўқитувчимни кўриб қолдим. Опа мени кўриб турган жойида тўхтаб қолди. Фақат бир оғиз «кетдим, кетдим» дейишга улгурдим.

Шу кунгача, ўн ойдан ортиқ «одиначка»да ётганимда ҳам, танҳолик азобида қийналганимда ҳам кўнглимда бир илинж бор эди. «Дунёда ҳақиқат бордир ахир, гуноҳим йўқ, чиқиб кетаман», деб ўйлардим. Вагонга чиққанамдан кейин ичим бўм-бўш бўлиб қолди. Тамом!

Энди юртимга қайтиб келмайман. Тупурдим адолатга ҳам, ҳақиқатга ҳам! Ҳаммадан, ўша Сталиндан ҳам, Бериядан қўлимни ювиб, қўлтиққа урдим. Шунда бир ҳақиқатни аниқ англадим. «Халқ душмани» деб қамалганлар фирт тухматга йўлиққан. Ҳаммаси ёлғон, бўхтон.

Ҳаммаси тамом бўлди. Мени олиб кетишяпти. Махбуслар вагонининг купеларидан эшиклар олиб ташланиб панжара ўрнатилган. Худди ҳайвонот боғидаги ваҳший ҳайвонлар сақланадиган қафаснинг ўзи.

Ўйлайман. Нима гуноҳ қилган эдим? Шундай ҳақоратларга арзийдиган бирон жиноят қилганмидим?

Терговда уйку беришмасди. Фақат битта гап: «Ўзинг айт», «Ўзинг айтсанг, гуноҳинг енгиллашади»...

Шу бўхтонлардан кутулсам бас, деб ўзимга-ўзим тухмат қилдим. Йўқ, «гуноҳларим»ни бўйнимга олдим. Албатта терговчи бу гапларни кимга ва қачон айтгандинг, деб сўрарди.

Шунда мен ўлганига ўн-ўн беш йил бўлиб кетган танишларимни айтардим. Шу гапни айтганимга икки йил, ё уч йил бўлди, дейман. Терговчи айтганларимни ёзиб боради. Менга имзо чектиради. Умидим суддан. Суд пайтида мен бу гапларни айтган пайтимда бунақа одамлар бўлмагани, аллақачон ўлиб кетгани аниқ бўлади, деб умид қилганим. Мен кутган суд бўлмади. На прокурорни кўрдим, на судни, на оқловчини.

Вагонга босишганида мендан олдин қамалиб, отилиб, йўқ бўлиб кетган машҳур одамлар ҳаёлимдан ўтди. Демак, улар ҳам худди мендек судсиз йўқ қилиб юборилган.

Туғилиб ўсган, қанча қувончу ғамларимга гувоҳ бўлган кадрдон шахримдан олиб кетишяпти. Камдан-кам одамга насиб қилади бу йўллардан қайтиб келиш!

Битта купега йигирма тўққиз кишини тикишди. Бировнинг оёғи бировнинг бошига тегиб турибди. Бировнинг қопи бировнинг биқинида... Ҳаво етишмайди. Қўлимизда кишан!

— *Кишан?*

— Кишан! Финг деганга жўн кишан эмас, фашистлар ишлатган немис кишанини уради. Униси антиқа нарса! Аристоннинг бир қўлини қўлтиғи остидан, иккинчисини елкаси оша орқага тортади-да, шу алпозда «немисча» кишан уради. Одам бу аҳволда узоқ туролмайди, икки қўлини икки ёққа тортишга мажбур бўлади. Қўли қимирлаган сайин кишан суякни қиса бошлайди. Унга сари

баттар типирчилайди, типирчилаган сари кишан ҳалқаси суякни ғажийверади...

Бу даҳшатли манзарани ўз кўзим билан кўрганман. Поездда кетаяпмиз. Аристонлардан бири ёшроқ йигит соқчиларга гап қайтарганми, сўкканми, унисини билмайман. Йигитни шунақа кишан билан кишанлаганлар. Бир маҳал шунақанги даҳшатли дод-вой кўтарилдики, бутун вагон жимжит бўлиб қолди. Ҳатто филдиракларнинг тарақ-туруқ овози ҳам тиниб қолгандек бўлди. Йигит вагон йўлагига думалаб додлар, соқчилар эса мийиғида кулиб томоша қилиб турарди...

Бир неча кун юриб, Шимолий Қозоғистоннинг Петропавловск шаҳрига бордик. Ким қайси лагерга бориши шу переселённый пунктда маълум бўлди. Мени Жезқазғонга жўнатдилар. Исми жисмага мос «Баубахтдала» лагерига. Айтмоқчи, шу ерда бир рус киши менга жуда бешафқат, жуда аччиқ бир ҳақиқатни тушунтирди. «Ўн йилга кесилдим, демак, роса ўн йилдан кейин қутулиб чиқаман, деб умид қилма. Кун санама. Ўшанда ўзингга яхши бўлади. Особое совещание қарори билан камалган одамнинг оқланиши оғир. Тўққиз йилу ўн бир ой ўтганидан кейин арзимаган баҳона топиб, сенга яна ўн йил ёпиштириб қўйишлари ҳеч гап эмас. Шунини унутмагинки, сен «халқ душмани»сан».

Терговчи, сени ўт ўсмайдиган жойга сургун қиламан, деганида билиб гапирган экан. Ҳамма ёқ қип-қизил чўл. Баҳор пайти атроф кўм-кўк бўлиб кетади. Аммо бу — ўт эмас. Қорлар эригандан кейин мис маъдани билан тўйинган тупроқ кўкариб кетади. Унда-бунда йилт этган кўкат кўринади-ю, аёвсиз офтобда дарров қовжираб қолади. Лагерь бошлиғи Козлов деган одам билан гаплашганим эсимдан чиқмайди.

— Менинг гуноҳим йўқ, гражданин начальник, судсиз ҳукм қилишди, ҳеч қандай жиноят қилган эмасман, — дедим.

Бошлиқ кулди.

— Нима, сенинг жиноят қилишингни кутиб ўтириш керакмиди? Сенлар томонда Сирдарё оқадими?

— Оқади.

— Темир йўл ўтган кўприги ҳам борми?

— Бор.

— Ана! Борди-ю, сен кўпорувчилар группаси билан ўша кўприкни портлатиб юборсанг, биласанми, давлат

неча миллион сўм зарар кўрган бўларди? Ундан кўра лагерда юрганинг яхши-да! Битта сен ўлганинг билан давлат ҳеч нима йўқотмайди. Кўприк портласа, ана у даҳшат.

Ана мантиқ!

Лагерда ашаддий каллакесарлар билан таниқли олимлар, бендерачи, власовчилар билан немис концлагеридан қочиб, партизанлар орасида жанг қилган ва охир-оқибат қамоққа тушган фидойи фронтовиклар, ўғрилар билан собиқ давлат арбоблари, Туркистон легионида хизмат қилганлар билан бир бўлак шоколад учун немис варақасини ёпиштирган, Болтиқбўйи республикасидан олиб келинган ўсмир болалар — ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб кетганди. Каллакесарлар «сиёсий душманлар»ни мазах қилади. «Ҳа, интеллигентлар. Ватан хоинлари, ахволинг қалай?»

Эрталаб аристонларни беш киши-беш кишидан қилиб сафга тизишади. Соқчи баланд овозда бақиради. «Сафдан икки қадам ўнгга, икки қадам чапга чиқиш қочиш ҳисобланади. Огоҳлантирмасдан отиб ташланади!» Саф мис конига йўл олади. Икки томонда соқчилар, атрофида ит айланиб юради. Мис конида ишлаш оғир. Ўпка соб бўлади. Ўлиб қолганларни олиб чиқиб кетаётганларида соқчилар ҳар эҳтимолга қарши мурданинг уч-тўрт жойига найза санчиб кўради. (Алдаётган бўлмасин тагин!)

Жезқозғоннинг совуғи суяк-суягингни музлатиб юборади. Маҳбуслар пайтавасини қуритиш учун печка устига илганми, бошқа сабабми, ҳуллас қаҳратон қишда бир барак ёниб кетди. Барак устидан қулфлаб қўйилган. Ичкаридагилар дод дейди, назоратчи очмайди. Мен ҳовлида эдим. Назоратчига «баракни очсангчи, шунча одам қуйиб қул бўлади-ку», десам, начальникдан буйруқ бўлмагунча очмайман, менга жон бошига битта калла, икки қўл, икки оёқ ҳисобга тўғри келса бас, ўлик-тириги билан ишим йўқ», дейди.

— Устоз! Шахсга сизиниш офатлари, омавий қа-
тагон фожиалари ҳақида талай асарлар эълон қилинди.
А. Рибаконинг «Арбат болалари», Д. Граниннинг
«Қўтос», В. Дудинцевнинг «Оқ либос» романлари,
В. Шаламовнинг «Қолима ҳикоялари» туркуми, гуржис-
тонлик киночиларнинг «Тавба-тазарру» деган бениҳоя
таъсирчан фильми шулар жумласидан. Булар орасида
айниқс, Солженициннинг «Иван Денисовичнинг бир
кунини» қиссаси (бу асар лагерлар ҳаётининг даҳшатли

манзараларини тасвирловчи биринчи бўлиб эълон қилинган китоб эди) ва «Гулаг архипелаги» романида шахсга сизиниш қурбонларининг аччиқ қисмати батафсил тасвирланган. Бу китоб Нобель мукофоти билан тақдирлангани бежиз эмас. Ҳали бу мавзуда яна кўп асарлар ёзилса керак. Лекин уларнинг ҳаммаси «халқлар отаси» бўлиб, бир қадар эрк шабадалари эса бошлагач пайдо бўлган. Бунинг ҳам тушуниш керак, олтинчи йилларнинг бошида бундай мавзуда қалам тебратган ёки фильм олганнинг шўри қуриши тайин эди.

— Бунақа асарлар иккинчи жаҳон урушидан кейинок яратилган. Фақат бизда эмас, чет элда. Мен ётган лагерда чет эллик аристонлар ҳам бор эди. Булар Франция, Испания каби мамлакатларнинг фуқаролари коммунистик фирқага сидқидилдан хизмат қилиб, «мукофоти» эвазига «капитализм малайи» деган тамға билан узоқ йилларга кесилган одамлар эди. Шулар Англияда чиққан «Темир парда» деган кино ҳақида кўп гапиришарди. Фильмда «Широка страна моя родная» деган машхур қўшиқ янграб туради. «Где так вольно дышит человек» («Хеч ерда инсон биздагичалик эркин нафас ололмайди») деган пайтда кўмир конида қон туфуриб ишлаётган аристонлар, «Человек проходит как хозяин» («Инсон бизни юртда хўжайин каби эркин юради») деганда соқчилару, итлар қуршовида ишга келаётган махбуслар кўрсатилар экан. Ҳа, шўроларни бутун дунё олдида шарманда қилишга ўша замондаги қўрқув салтанати сабаб бўлди... Шубҳасиз биз бунинг тушунарлик. Аммо тилни тишлашга мажбур эдик. Ҳар бир баракнинг ўз «сексот»лари (секретный сотрудник) бўларди. Бугун айтган эҳтиётсизроқ гапинг эртага назоратчига етиб бориши хеч гап эмас. Бошлиқлар ора-чора «аҳвол сўраб» туради. Бригадада ишлайдиган махбусларни навбатма-навбат кабинетида қабул қилади. Ҳар бири билан икки дақиқадан гаплашади. «Ишлар қалай, шикоят йўқми?» «Сексот» шу икки дақиқа ичида ким нима деганини айтиб улгуради.

Бир жихатдан мен омадли эканман. Расм чизишим иш берди. Лагердаги стендларни безатаман. Бир смяда қайси бригада қанча руда қазиб, қанча портлатгани, қанча тош ташиганини ҳисоблайман... Ҳаммадан аввал туриб пекарный (новвойхона)дан бир курак чўғ олиб келаман. Консерва банкага кора мой тўлдириб, чўғда

эритаман. «Художник, бошла!» — деб буюради назоратчи. Махбуслар қатор бўлиб келади. Уларнинг эғнидаги ўчиб кетган номерларни тўрт жойга — курагига, кўкрагига, шимининг ёнбошига, шапкасига қайтадан ёзаман. Одамнинг пашшачалик кадри йўқ. Бир бурда нон учун биров-бировни сўйиши мумкин. Хунари ассенизатор бўлган ёш йигит бор эди. Унинг вазифаси тўлиб кетган ҳожатхонадаги нажасни аравага ортиб ташиш эди. Тушлик пайтида ошхонага кириб келади. Ҳамма ёғи ифлос. «Қани, қайси бирингни ўпай?» — дейди. Ҳамма ҳар ёққа қочиб, йўл бўшатади. Кўпроқ овқат сузиб беришади.

— *Шундай шароитда ҳам инсонлик қиёфасини сақлаб қолганлар бўлгандир ахир. Ҳайвон одамга айлана олмаганидек, одам ҳам бутунлай ҳайвонга айланиб кетмайди-ку!*

— Албатта! Рақам ёзаётганимда махбуслар илтимос қилишарди. «Чиройли қилиб ёз, художник, аккуратный ёз!» Баъзилари хотинининг сарғайиб кетган фотосуратини олиб келади. «Мана шуни чиройли қилиб ишлаб берсанг, тамаки оласан». Хотинининг суратига қараб расм чизаман. Чиройли қилиб, лабларини қизилга бўйяман. Бўйнига маржон тақаман... Берия отилиб, махбусларга оиласи билан учрашишга рухсат текканида менга расм ишлатиб, эвазига дурустроқ овқат сузиб берадиган ошпаз роса сўккани эсимдан чиқмайди. «Художник бўлмай ўл! Кеча хотиним келди. Сен чизган расмга ҳеч ўхшамайди, кампир бўпқопти!» Йигирма йил ичида хотини кампир бўлмай қиз бўлсинми?

Одамлар уйини, бола-чақасини соғингани учун баъзилар баракда мусича, ўзининг овқатидан оз-оз бериб мушук боқар эди. Бир гал биттасининг мушуги болалади. Ўлгудек пес бир назоратчи бўларди. Еттита мушук болани қопга солиб чиқиб, новвойхонанинг лангиллаб турган оловига улоқтиргани эсимда. Зиёлинамо бир одам унга қараб: «Тфу, сен одам эмас, садистсан!» — деди. «Садист» деган сўзнинг маъносини ўшанда биринчи марта тушунганман.

Тагин бир воқеа эсимдан чиқмайди. Апрель ойи бўлса керак. Зонанинг тиканли сими орқасида битта лола очилган экан. Муддатини ўтаб бўлишига бир ой қолган сурхондарёлик йигит чидаб туролмади шекилли, югуриб борди. Сим орқасидан қўл чўзиб энди лолани узмоқчи

эди, вишкада турган соқчи уни қочмоқчи деб ўйлаб, отиб қўйди...

Хаётда фожиа ҳам, кулги ҳам аралаш бўлади. «Прем-блюд» («Премияльное блюдо») деган гап бор. Планини ошириб бажарган одам битта пончик (бўғирсок) мукофот оларди. Бир куни қарасам, соддароқ бир йигит барак соясида пончик ушлаб ўтирибди.

— Емайсанми, ахир? — десам илжаяди.

— Ака, Худо хоҳласа уйга борсам, хотинимга би-ир қозон пиримбулут пишир тириб, тўйиб ейман-да!

Бу шароитда яшаш, айникса, беозор зиёлиларга оғир эди. Нима қилсин, биров билан пичоқлашолмас, ўзини ҳимоя қилишга кучи етмас... Устига-устак уларга қўйилган «миллатчи» деган айбнома шўрликларнинг аҳволини янаям қийинлаштирар эди.

— Саид Аҳмад ака! «Миллатчи» деган ваҳимали гап аслида туҳмат эди. Ҳар ким ўз миллатини севишга ҳақли. Ҳар ким ўз халқи билан фахрланиши мумкин. Фақат бу ўзга миллат ёки халқни камситиш ҳисобига бўлмаслиги керак. Қодирий ва Чўлпонлар, Усмон Носир ва Элбеклар ўз халқининг ўзгаларга зуғум қилишини эмас, ўз халқининг ўзгалар зулми остида эзилмаслигини орзу қилган. Бунинг отини миллатчилик эмас, ҳар бир инсонга хос адолат туйғуси деб тушуномқ керак. Арзи-маган нарсадан баҳона топиб, тупна-тузук одамга «миллатчи» тамғасини босишга уруниш етмишинчи, саксонинчи йилларда ҳам бор эди. Фарғоналик ёш шоир она тили ҳақида шеър ёзади. Шеърда ўзбек тилининг гўзаллигини тараннум қилади. Шеър вилоят газетасида босилиб чиқади. Горкомдаги «ҳушёр» бир шахс буни «сиёсий масала»га айлантиради! Шоирни ҳам, газета муҳарририни ҳам шаҳар фирқаси мажлисида тик тургазиб қўйиб муҳокама қиладилар. Шоир тоқати тоқ бўлиб, «Она тилим билан фахрлансам нимаси ёмон, Расул Ҳамзатов ҳам «Она тилим» деган шеър ёзган-ку» деса, горком катталари «Бор, чақир, ўша Ҳамзатовингни, унияи масаласини бюрого қўямиз», деб дағдага қилади. Қаранг, шаҳарнинг аллақандай «раҳбарчаси» дунё тан олган шоирнинг «танобини тортиб қўймоқчи!»

— Баъзилар бундай хунрезликлардан «халқлар отаси»нинг хабари бўлмаган, дейишади. Лагерларда азоб чекиб ётган айрим маҳбуслар ҳам шундай деб ишонган.

Баъзилари ўзининг айби йўқлиги, бола-чақаси борлиги, «дохий»га чексиз садоқатини изҳор қилиб хатлар ҳам ёзган. Аммо бунинг бир тийинлик нафи йўқлигини тезда тушунган.

— Саид Аҳмад ака! Сталин шахсига оид кўплаб ҳужжатли, тарихий, бадиий асарлар ўқидик. Уларда бу одамнинг иллатлари фош этилган. Бироқ фақат Сизнинг эмас, бизнинг авлодга ҳам уни пайғамбардек қилиб онгимизга сингдирганлар. Сталин ўлганида бешинчи синфда ўқирдим. Йиглаб «шеър» ёзганим эсимда... Сизлар — қамоқхоналарда азоб чеккан, «халқлар отаси»нинг «оталик меҳри»ни ўз қисматида синаб кўрганлар бу хабарни қандай кутиб олгансизлар?

— Байрам бўлиб кетган! Ҳеч эсимдан чикмайди. Минглаб маҳбусларни тик турғазиб, сафга тизиб кўйдида, «халқлар ота»сининг вафоти ҳақидаги хабарни ўқий бошлади. Шунда сафда турганлар ерга ўтира бошлади. Назоратчилар автомат ўкталиб сафнинг у бошига югуриб, аристонларни турғазаман, деса бу бошидагилар таппа ерга ўтириб олади. Баъзилар шўх-шўх қўшиб айтиб ўйинга ҳам тушиб кетди. Бу — бегуноҳ азоб чеккан шўрпешоналарнинг мотам митингига қарши ўзига хос исёни эди!

«Ташқари»даги ҳаётда эсаётган шабадалар лагерга ҳам етиб борди. Берия отилгандан кейин бараклар деразасидаги темир панжаралар олиб ташланди. «Особое совещание» қарори билан қамалган «сиёсий» маҳбусларга муносабат ўзгарди. «Особое совещание» деган ташкилот қонундан ташқари деб топилди. Судсиз, далилсиз ҳукм қилинган, «махсус кенгаш» қарори билан кесилганлар тегишли органларга шикоят билан мурожаат қилиши мумкин, дейишди. Ҳар ҳафтада беш-олти киши озод қилингани ҳақида маълум қила бошладилар... Мен ҳам ариза ёздим...

1955 йилнинг 15 мартга ўтар кечаси туш кўрдим. Тушимда дарвозадан чиқиб, катта кенг кўчада кетаётган эмишман. Эрталаб руҳимда ғалати енгиллик билан уйғондим.

Урушда фашист асирлигида бўлган, у ёқларда кўрган шунча азоби етмагандек, шўролар юртига қайтганида бу ерда ҳам фашистникидан баттар «концлагер»га тикилган Қори ака деган намозхон одам бор эди. Тушимни айтиб, таъбирини сўрадим.

— Иншооллоҳ, ёруғликка чиққайсиз, — деди Қори ака. — Бу ердан кетсангиз бир шартим бор: кўрпангизни менга ташлаб кетасиз. Қалингина.

— Кўрпа сиздан айлансин! — дедим ҳовлиқиб.

Ўша куни одатдагидек ҳаммани тўплаб, лагерь бошлиғи эълон қилди:

— Маҳбус Хусанхўжаев, сиз озод бўлдингиз!

Қарахт бўлиб қолдим. Қулоғимга ишонмайман.

— Ўртоқ Хусанхўжаев, десангиз ишонаман! — дедим энтиқиб.

— Ўртоқ Хусанхўжаев, — деди лагерь бошлиғи. — Сиз озодсиз. Лагерь маъмурияти номидан ҳалол меҳнатингиз учун сизга миннатдорчилик билдираман.

Қарағандадан поездга чиқиш машаққат бўлди. Озодликка етишган минглаб кишилар поезд кутяпти. Чу станциясига амаллаб етиб олдим. Бу ерда собиқ маҳбуслар ундан ҳам кўп. Сибирдан тахта олиб келаётган ўзбекларни кўриб қолдим. Ўшаларнинг вагонига чиқиб олдим. Бир ҳафтада Тошкентга етиб келдим. Қарасам, вокзалда опам, Саидахон, жиянларим кутиб турибди. (Қаердан хабар топишганини кейин билдим. Қамокдан чиққач машҳур бўлиб кетган рассом Четкаускас мен билан лагерда бирга ётган эди. Ўша йигит телеграмма юборган экан.)

Уйга етиб борганимизда ойим мени эшикдан эмас, девор ошириб туширди. (Нега бундай ирим қилганини билмайман.) Шундай қилиб, беш йил деганда уйимга қайтиб келдим. Ёзувчилар уюшмасига Абдулла Қаҳҳор раис экан. «Муштум» журнаliga ишга жойлади.

Андижонга бориб Саидахон билан қайтадан тўй қилдик.

Жон-жаҳдим билан ҳикоялар ёза бошладим. Ҳикояларимни радиода пайдар-пай эълон қилиб борган Жонрид Абдуллахоновдан, киностудиядан таржима учун сценарийлар берган Маннон Ғанидан ҳамон миннатдорман. Тўғри, минбарга чиқиб, «бу мунча кўп ёзаяпти», деб висирлаганлар ҳам бўлди... Бахиллик қилганлар ҳам топилди...

— *Минг афсуски, устоз, ўзгалар ютуғини кўролмаслик, ҳасадгўйлик бедаво дард шекилли. Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носир ва бошқалар адабиёт осмонига ярақлаган юлдузлар бўлган. Халқ уларни қанчалик севиб ўқиса, шунчалик ичи куядиган ғаразгўйлар ҳам бўлган. Кўпчилик истеъдодлар бошига тушган кул-*

фатда бундай «холис хизмат» қилувчиларнинг ҳам «салмоқли» улуши бор.

Мана, Сотти Хусайннинг Абдулла Қодирийга берган «баҳоси».

Абдулла Қодирий «Ўткан кунлар» билан ўтказиб келган муддаосини яхшилаб кийинтириб... сўз устида кўп ишлаб, синфий вазифасини бажарган... Икки-уч ис-канжа таҳликасида турган шаҳар майда буржуазия синфи учун бирдан-бир қурол — сўз эди. Хаяжонли, мулойим, шафқатли, «холисона» уста сўзларига бино қўйдилар. Шунинг учун бадиий лафз (тил) майда бур-жуазия учун энг қулай қурол бўлмишдир. Бундай сўз унга жуда муддаолик (тенденциозный) бўлиб, сўз орқали ижтимоий-синфий ташвиқотчилик билан овора бўладир...»

Гап қаёққа қараб кетаётганини сезяпсизми? Кўнглингизга келмасин-ку, Саид Аҳмад ака, тил маҳорати бобида биронта ўзбек ёзувчиси «Ўткан кун-лар» даражасига кўтарила олгани йўқ. Сотти Хусайн эса Қодирийнинг энг зўр фазилатидан қусур излаяпти. Тили билан одамларни чалғитиб синфий душманлик қилди, демоқчи.

Албатта, ўтганлар ҳақида салбий фикр айтиш яхши эмас. Аммо кези келганда барибир ҳақиқатдан кўз юмаслик ҳам керак. Юқоридаги «далил» Қоди-рийни отишга даъват сингари эшитилади. Мустабид-лик, зулм ҳукм сурган ўша замонда, таассуфки, ўз ҳамкасбларига, биринчи навбатда энг истеъдодли шоир ва адибларга, олим ва шифокорларга чоҳ қазиган, тош отганлар анчагина бўлган экан.

— Бўлган. Ёлғиз мен эмас, қамоққа олинган бошқа ҳамкасбларим — қаламкашлар, олимлар, санъаткорлар устидан чақув уюштирган, фирт тухматдан иборат, тер-говчилар олдиндан тайёрлаб қўйган «показание»ларга қўл қўйганлар, ёнидан қўшиб-чатиб «характеристика» ёзганлар бўлган. Баъзилари рўпарасида тўшпонча ўқта-либ турган терговчидан кўркқанидан, баъзилари ўзини «оқлаб қолиш учун» шундай қилган. Хабаринг бор, Ва-танимиз мустақилликка эришгач, ўша қора кунлар ҳақида анча нарсалар ёздим. Уларда иложи борица «холис хизмат» қилганлар номини айтмасликка ҳаракат қилдим... Нима бўлганда ҳам ўртада ҳасад бўлса, ёмон-нинг эмас, яхшининг бошига кулфат ёғилади. Ҳасад-

гўйлар эса оддий бир нарсани билмайди: ёзувчини асари кўтаради. Қолгани ўткинчи гаплар...

— Саид Аҳмад ака! Кўплар сизнинг саботингизга қойил қолади. Шунча уқубатлардан кейин юзлаб дилбар ҳикоялар, қиссалар, романлар яратиш учун мустаҳкам ирода керак одамга! «Келинлар, қўзғолони»чи?

Миллионлаб томошабинларга қувонч улашган миниатюралар, ҳажвий ҳикоялар-чи? Шунча уқубатларни бошдан кечирган инсон бу қадар хушчақчақ асарлар ёзиши, бир қарашда ғалати туюлади...

— Балки ўша ғам-кулфатлардан халос бўлиш, унутиш учун ҳам шундай нарсалар ёзгандирман. Ўйлаб кўрсам, мени иккита нарса қутқариб қолганга ўхшайди. Биринчиси ҳазил-ҳузулга ўчлигим. Иккинчиси — кам уйқулигим. Мен жуда кам ухлайман. Доим тетик бўлишга ҳаракат қиламан.

— Саид Аҳмад ака! Гоҳо инсон қисматининг чалкашликларини ўйлаб ўйингга етолмайсан. Эсингиздами, «Ўткан кунлар» романида бир боб бор. Унда шундай манзара тасвирланган. Отабек Марғилонда Ҳомид ва унинг ҳамтовоқларидан қасос олиб, Тошкентга қайтади. Баҳор фасли. У бир дўсти билан Мингўрик деган жойга дам олишга чиқади. Бироқ ичига чироқ ёқса ёрмайди. Кечқурун Қоймос дарвозасидан кириб, даҳшатли манзарани кўради. Ҳар қадамда калласидан жудо қилинган, қонга ботган таналар. Отабек дарвозани қўриқлаб турган қоровул йигитдан «булар ким?» деб сўраса, соқчи «қипчоқлар!» деб жавоб қилади. Отабек ҳайратланиб, «нима учун сўйдилар, айби нима?» деса, соқчи «Қипчоқ-да!» дейди. Сўнг кимни қандай қилиб сўйганларини айтиб беради... Шу ўринда, устоз, ҳали биронта мунаққид эътибор бермаган ва Қодирийнинг чинакам буюк адиб эканини тасдиқлайдиган битта тағмаъно (подтекст) бор. Соқчи айтади. «Манавиниси мен билан дарвозани қўриқлаб турган эди. Яхши одам эди, раҳматлик!» Бу гап тагида шу қадар катта маъно борки, уни тушунган одам тушунади! Адиб айтмоқчики, «ҳой инсонлар, сенлар қандай нодон тўдасанки, ўз шахрингни — Тошкент дарвозасини қўриқлаб турган соқчини — ўз жигарингни азбаройи «қипчоқ» бўлгани учун сўйиб ётибсан, икки қадам нарида эса ташқи ёв пайт пойлаб турибди!» Ёзувчи бу гапни айтмайди, фақат зеҳнли китобхоннинг ўзига ҳавола қилади.

Дунёнинг бевафолигини қарангки, Қодирий ва унинг ўнлаб сафдошларини романда тасвирланган худди ўша жойда — собиқ Ўрикзорда қатл этганлар... Дунёнинг адолатини қарангки, худди ўша жойда, Бўзсув ёқасида Юртбошимиз ташаббуси билан «Шаҳидлар хотираси» деган зиёратгоҳ, қатагон қурбонларининг рамзий қабри бунёд этилди...

Устоз! Халқимизда «охири бахайр бўлсин!» деган гап бор. Яратганга шукр, Сиз учун шунча кўрган азобларингизнинг охири бахайр бўлди. Сизнинг эл ўртасида улуг обрўга эга эканингиз, Ўзбекистон Қаҳрамони унвонига сазовор бўлганингиз барча адиблар, айниқса, биз — шоғирдларингизга чексиз қувонч бағишлади.

Эҳтимол узоқ умр кўришингиз (Худоеъ юзга киринг), шу ёшда ҳам бошқаларга ўрнак бўларли ижод қилаётганингиз бир вақтлар чеккан азобларингиз учун сизга Яратганнинг бераётган ажридир. (Фарғонада, сой бўйида ўтириб, «мен дунёга нуқул азоб чекиш учун келган эканман!» деганингиз эсингиздами?). Худога шукр, азобларнинг роҳатини кўриб турибсиз. Сизнинг «Борса келмас дарвозаси», «Аждаҳо ўтган йўлларда», «Сароб», «Тақдир, тақдир, мунча шафқатсизсан!», «Умрим баёни» каби асарларингиз ўзбек адабиётининг кемтик бўлиб ётган ўрнини тўлдирди: шўро тузумининг ғайриинсоний моҳиятини очиб ташлади. Бу ва шу мавзудаги бошқа асарларингизни ҳаяжонсиз ўқиш мумкин эмас. Улар фақат кечаги кунларни (аниқроғи тунларни) эслатибгина қолмайди. Бу асарлар ёш авлодни Мустақиллик деган азиз неъматни, ўз Ватанини, юрт озодлигини қадрлашга ундайди.

— Сен айтган асарларни ёзиш менга осон бўлгани йўқ. Суҳбатимиз бошида айтганимдек, уларни ёзиш, ўша укубатларни қайтадан ҳис қилиш, қайтадан бошдан кечирish билан тенг бўлди. Аммо бу менинг адиблик ва инсонлик бурчим эди. Ҳаётимдан нолисам гуноҳ бўлади. «Халқ душмани» эдим. Халқ ёзувчиси бўлдим. Ўз юртимдан, Ўзбекистонимдан минглаб чақирим нарига қўлимга кишан солиб бадарға қилган эдилар. Ўзбекистон Қаҳрамони бўлдим. Қисматимдан розиман. Жонажон Ватанимдан, ҳурматли Юртбошимиздан беҳад миннатдорман! Ҳаммага ҳам шундай нурли кунлар насиб этсин!

1989 — 2003.

МУНДАРИЖА

Нур борки, соя бор (роман)	5
Тўйлар муборак (комедия)	249

Ҳикоялар

Одам овози	294
Кўктой	303
Болалик ҳикоялари	307
Узун кечалар	320

Миттивойларга

Шохруҳнинг топишмоқлари	341
Баходир нега адашиб қолди?	342
Чана	346
Жасур «полвон»	348
Хазончинак	349
Фил билан Маймун	352
Чол билан Олмаҳон	353

Ҳажвий ҳикоялар

«Кўкйўтал»	355
Соат	363
Мусофир бўлмагунча	366
Моддий ёрдам	376
Омадли жентельменлар	379
Мўминтой	382
Телшак	390

Таржима

Куйган юрак фарёди	398
--------------------------	-----

Ўйлар

Дўстлик ҳурматдан бошланади	429
Инсоф	442

Устозлар ёди

Аждаҳога дуч келган адиб	453
--------------------------------	-----

ЎТКИР ҲОШИМОВ

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

III жилд

«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош тахририяти
Тошкент — 2011

Мухаррир Қодиржон Қаямов
Бадий муҳаррир Музаффар Аъламов
Техник муҳаррир Раъно Бобохонова
Саҳифаловчи Татьяна Огай
Мусаххих Маъмура Зиямухамедова

Босишга рухсат этилди: 03.12.2010. Бичими 84x108¹/₃₂. «Петербург» гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табағи 25,2. Нашриёт-хисоб табағи 25,0. Адади 5000 нусха. Буюртма №1378. Баҳоси келишилган нархда.

«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси босмаҳонаси,
100000, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.